VARGA JÁNOS

A jobbágyfelszabadítás kivívása 1848-ban

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST

VARGA JÁNOS

A JOBBÁGYFELSZABADÍTÁS KIVÍVÁSA 1848-BAN

„Mi lesz ezzel a néppel itt?" A kérdést Kossuth tette fel így először ország-világ előtt, amikor nemestársait, zendülő parasztok kaszáit emlegetve igyekezett meggyőzni a jobbágyfelszabadítás halaszthatatlan voltáról. 1848 vihart kavaró tavaszán azonban maga a történelem adta fel a leckét a hatalom birtokosainak . . .

E munka Magyarország sokévszázados múltjából csak néhány hét eseményeit fogja vallatóra. De e hetek egész történeti periódussal érnek fel.

A történeteket a szerző 1848. február végétől április közepéig kíséri végig, és ennek során valódi események és vakhírek összefüggéseit deríti fel. Nyomozás közben az egyedi adatok a történések láncolatában eredeti helyükre és funkciójukba kerülnek vissza. Mivel a munka lapjain a haladás és a maradiság hívei — köztük a titkosrendőrség — egyaránt vallanak, e könyv arról is tanúskodik, hogy a történelem születése minden regénynél izgalmasabb.

AKADÉMIAI KIADÓ
BUDAPEST

VARGA JÁNOS

A JOBBÁGYFELSZABADÍTÁS KIVÍVÁSA 1848-BAN

VARGA JÁNOS

A JOBBÁGYFELSZABADÍTÁS KIVÍVÁSA 1848-BAN

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST 1971

© Akadémiai Kiadó, Budapest 1971

Printed in Hungary

TARTALOM

Bevezetés 7

1. 1848 februárja Pozsonyban 17

2. Két forradalom között 22
a) Párizs és a március 3-i felirat születése 22
b) Tanácstalanság és taktikázás a kormány táborában 28
c) A hazai tényleges és képzelt mozgalmak hatása Pozsonyban 37

3. A bécsi forradalom után 46
a) Az ellenzék szakít a fokozatos reformok politikájával 46
b) Minőségi fordulat az úrbéri viszonyok ügyében 56

4. Pest-Buda forradalma 77

5. A „Dicsőséges nagyurak" Pesten 94

6. A jobbágyfelszabadító törvények megalkotása 125
a) A pozsonyi liberálisok győzelme a Burgban 125
b) A „Dicsőséges nagyurak" Pozsonyban 138
c) A március 18-i határozatok és jelentőségük 145

7. Az ocsúdás napjai Pozsonyban 168

8. Eredménytelen kísérlet a jobbágyfelszabadító törvények hatályának szűkítésére 196
a) Összefüggés a sajtótörvény és a „Dicsőséges nagyurak" között 196
b) Tarnóczy törvénytervezete és vitája Pozsonyban 200
c) Az úrbéri és a nemzeti kérdés összefonódása Kossuth politikájában 215

9. A kormánykörök taktikája a jobbágyfelszabadítás és a nemzeti függetlenség ellen 221

10. Az utolsó összecsapás 246
a) Pozsony szembeszegül a királyi döntésekkel 246
b) Pest kész a harcra a társadalmi és nemzeti vívmányok védelmében 263

c) Bécs visszakozása — Pozsony megnyugvása 293
d) A pesti republikánusok csatavesztése 311
e) Az úrbéri törvény véglegesítése és értelmezése 319

11. Summázat és kitekintés 337

Névmutató 357

A jobbágyok Magyarországon is, mint a feudális rendszerekben mindenütt, évszázadokon| keresztül — időnként változó mennyiségű és összetételű — termény-, pénz-, valamint munkajáradékot szolgáltattak földesuraiknak. A földbirtokosok akkor, amikor még az örökös jobbágyszisztéma uralkodott, kétféle jogcímen szedték a különböző fajtájú járadékokat. Mivel a jobbágybírta föld is — ez az alapvető termelőeszköz — mindig meghatározott földesúr tulajdonának minősült, amelyhez csakis ő formálhatott tulajdonosi jogot, bizonyos terheket a jobbágy, akinek csupán földhasználati joga (úrbéres birtokjoga) volt, a földnek mint „idegen", azaz feudális tulajdonnak a használata fejében volt köteles a földesúrral, tehát a hivatalos tulajdonossal szemben magára vállalni. Más kötelezettségek viszont ama függőségi viszony következményeként nehezedtek az örökös jobbágyra, amelynek folytán — a szabadmenetelű paraszttól eltérően — személyében is a földesúr alávetettjének, szinte tulajdonának számított. A jobbágyterheknek e korábban dologi és személyi tényezőkből egybeálló összessége valamennyi jobbágy vonatkozásában kizárólag dologi jellegűvé módosult, amikor a jobbágy örökös röghöz, illetőleg földesúrhoz kötöttségét a 18. század utolsó előtti évtizedében II. József rendelete megszüntette, majd az ő intézkedését az 1790-i országgyűlés is jóváhagyta.

Ettől kezdve egyedül a földtulajdon maradt a jobbágy kizsákmányolásának forrása és alapja, mert e téren egyelőre a jobbágy örökös személyi alávetettségének feloldása ellenére sem következett be változás. A tulajdonviszonyoknak ez a rendje a földbirtokos számára biztosította ugyan a birtok nagyságától és a birtokon élő népesség számától függő mértékű ingyenjövedelmet, a jobbágy tulajdonnélkülisége, valamint erre épülő kizsákmányolása viszont egyrészt mind kézzelfoghatóbban akadályozta a termelőerők lehetséges fejlődését, mindenekelőtt a mezőgazdaságban, de általában is, másrészt olyan osztályfeszültséget állandósított jobbágyok és földesurak közt, amely adandó alkalmakkor a robbanásveszélyt hordozta magában. Ez jellemezte Magyarország gazdasági és társadalmi viszonyait a 19. század első felében, egy olyan történeti periódusban, amikor Európa számos országában a feudalizmust szétromboló polgári forradalmak, illetőleg a nyomukban kiformálódó polgári rend már mutatták azt az irányt, amelyben a Magyarország válságos helyzetéből kivezető utat is keresni kellett.

A század harmadik-negyedik évtizedétől maguk a földesurak is annak a ténynek fokozatos felismerésére kényszerültek, hogy — bármennyire is igyekeztek elsiklani felette — okozati kapcsolat áll fenn az adott társadalmi rendszer és a gazdasági fejlődés ütemének lassúsága között, hogy gazdasági problémáik egy része nem Magyarország és a Habsburg-birodalom viszonyával, hanem épp a termelésnek a jobbágyszisztémán nyugvó rendszerével függ

össze. Az osztályellentétek tompításának elkerülhetetlen szükségét pedig főleg azután lett volna nehéz tagadniok, hogy 1831-ben Dózsáék óta nem tapasztalt méretű és hevességű parasztfelkelés rázkódtatta meg az ország északkeleti megyéit. E felismerésből, illetőleg beismerésből, valamint a Nyugat-Európában keletkezett, az egyén és a nemzet politikai és gazdasági szabadságát megfogalmazó polgári ideológiának a hazai körülményekhez igazított értelmezéséből született meg az 1830-as évek elején a magyar liberális vagy reformmozgalom.

Elindítóit és élharcosait — Széchenyit, Wesselényit, Kölcseyt, Deákot, Beöthyt, Bezerédyt, Kossuthot és másokat — a hazai társadalom szerkezetének következményeként a kiváltságos osztályok adták, sőt egyikük-másikuk ezen osztályok nagy vagy legalábbis tekintélyes birtokú rétegéhez tartozott. E nemesi reformerek aktívan akartak közreműködni saját koruk ellentmondásainak megoldásában. A beavatkozástól a politikai-gazdasági fejlődés elé tornyosuló akadályok leépülésének gyorsulását várták, és az osztályharc forradalommá érésének megelőzését remélték. Programjuk lényegét a „szabad föld, szabad ember" Kölcsey fogalmazta jelszóba sűrítették, kifejezve ezzel azt, hogy az alávetetteknek személyileg emberi szabadságjogokat, gazdaságilag szolgáltatásoktól mentes földtulajdont kívánnak.

Tudták, hogy a társadalmat szorongató problémák oszlatása érdekében osztályuknak áldozatot kell hoznia, de megéri, mert ez egyszersmind a még nagyobb áldozat elkerülésének feltétele. A kiváltságos osztály másik — és még hosszú ideig többséget alkotó — felével ellentétben ők a jövőre tekintettek. Persze nem tudhatták, de nem is akarhatták önmagukat osztályuktól egyik napról a másikra elszakítani. Mivel pedig a vállalt ügyet ezzel az osztállyal együtt és nem ellenére akarták sikerre vinni, megkezdett harcuk első számú fegyvere csakis a meggyőzés lehetett, azaz szakadatlan bizonygatása birtokostársaik előtt annak, hogy a feudális rend leépítése a nemességnek is érdeke.

Mindezekből következett, hogy célkitűzéseikben és taktikájukban, tehát a változtatás mértékét, valamint az előrehaladás módját és ütemét illető eszméikben és tetteikben részint szükségképpen, részint megfontolásból a fokozatosság elve érvényesült. Így érték el, hogy egyrészt táboruk: a liberalizmus híveinek tábora mozgalmuk csaknem két évtizedes története alatt sokak hitehagyása ellenére is egyre szélesedett, másrészt programjában is, harcának tényleges eredményeit tekintve is egyre messzebbre jutott.

Valamely reformjavaslatnak ahhoz, hogy a király által törvénnyé szentesítve életbe léptethető legyen, hosszú utat kellett megjárnia. Országgyűlési előterjesztésére csak úgy kerülhetett sor, ha valamelyik törvényhatóság követi instrukciója tartalmazta azt. Utasításba foglalásáért viszont a megyében: a közgyűlésen kellett a megye liberálisainak megvívni a harcot. A diétán benyújtott indítványnak pedig csupán az esetben nem lett haladéktalan bukás a sorsa, ha vagy más megyék utasításaiban is helyet kapott, vagy lehetett az utasítások többségének előírásait úgy értelmezni, hogy azok a javaslat lényegével összeegyeztethetők. Hogy az egyes utasítások megengedik-e pártolását, illetőleg maguk a követek az indítvány szempontjából igenlőnek vagy elvetőnek magyarázzák-e saját instrukcióikat, az az országgyűlési tárgyalások folyamán derült ki.

Az országgyűlés két táblából vagy házból tevődött össze: az alsótáblából vagy alsóházból (rendek táblája), és a főrendi táblából vagy más néven: felsőházból (főrendi ház). Az előbbin a megyék, a szabad királyi városok és a káptalanok követei foglaltak helyet, az utóbbi a hercegi, bárói és grófi családok (a mágnások) férfitagjaiból, a megyék főispánjaiból, az országos főtisztségek viselőiből, valamint a katolikus egyházfőkből állt.

A rendek táblája kétféle ülésezési formát ismert. Először minden tárgyat az úgynevezett kerületi ülésen vitattak meg, amelyen azonban az alsóház valamennyi követe részt vett. (Az ülés elnevezése még abból az időből származott, amikor a dunáninneni, dunántúli, tiszáninneni és tiszántúli kerületekbe sorolt megyék küldöttei valóban kerületenként külön tartottak üléseket.) A kerületi ülésen a napirendre tűzött témáról mindenki előadhatta véleményét, a részletek megbeszélése is általában itt zajlott le, sőt a szóban forgó ügyről is — rendszerint hosszú szópárbaj után — nem egyszer a végleges döntés is itt született meg, úgyannyira, hogy ilyenkor a döntést hitelesítő országos ülés már csak formálisnak volt tekinthető. Az érdemi vitának a kerületi ülésre történő gyakori áthelyeződése azzal is összefüggött, hogy a kerületi üléseket választott elnökök vezették. A kerületi ülés tehát állást foglalhatott amellett, hogy az indítványt vagy elveti, vagy — annak akár elfogadásával, akár további tárgyalása végett — az országos ülésbe viszi át.

Bár a kerületi ülés határozata az esetek többségében szinte biztosan jelezte, hogy milyen lesz az országos ülés döntése, mégsem feltétlenül lehetett erre a kerületi ülés állásfoglalásából következtetni. (A kerületiben leszavazott javaslatot egyébként előadója az országoson is beterjeszthette.) Akár a többség pártolása vagy ellenzése kíséretében került valamely tárgy a kerületi ülésből az ugyanazon követekből álló fórum: az országos ülés elé, a kerület határozata itt módosulhatott, vagy — mégpedig rendszerint negatív irányban — ellenkezőjére fordulhatott. Mindig akadhattak — és többnyire akadtak is — követek, akik az ügyet a két ülés közt alaposabban meghányva-vetve, ellenzői véleményének hatására, esetleg az ellentábor által megvesztegetve vagy visszariasztva, máskor pedig megyéjük pótutasításának szellemét követve, megmásították előző állásfoglalásukat. Ha tehát valamely indítvány a kerületi ülésen csak egy-két szavazat többséggel ment keresztül, néhány követ pálfordulása már elég volt ahhoz, hogy az országos ülésen merőben más döntés szülessék róla.

Az országos ülés a javaslatot vagy a kerületibe utalta bővebb tárgyalásra vissza, vagy leszavazta, vagy pedig határozatilag mondta ki annak elfogadását. Ha e legutóbbi eset forgott fenn, akkor a maga határozatát — esetleg egyenesen kész törvénytervezetté szövegezve — átküldte a külön ülésező főrendekhez. A mágnások táblája vagy hozzájárult a rendek előterjesztéséhez, vagy kategorikusan elvetette, vagy pedig — és legtöbbször ez történt — különféle, sokszor csak ürügynek használt, máskor a javaslat eredeti értelmét kiforgató módosításokat ajánlva, üzenet formájában a rendek táblájához juttatta azt vissza. Az alsóház ezek után vagy inkább levette a tárgyat a napirendről, hogysem a rá vonatkozó tervezeten lényeget torzító változtatást eszközöljön, vagy országos, illetőleg kerületi ülésben nyitott vitát a főrendek kívánságai felett. Ilyenkor a két tábla közt többszöri üzenetváltásra is sor

kerülhetett, amíg esetleg sikerült mindkettő számára elfogadható álláspontot kialakítani vagy szövegezést találni.

Ha valamely törvénytervezetre vonatkozóan végleges megegyezés jött létre a törvényhozás két háza között, az alsótábla rendjei és a mágnások együttes ülést tartottak, amelynek egyedüli rendeltetése a törvényjavaslat szövegének meghitelesítése volt. A hitelesített tervezet azután a Bécsben székelő Magyar Királyi Udvari Kancellária, pontosabban annak dietális bizottsága elé került, amelynek a törvényjavaslatról véleményt kellett alkotnia, és azt a tervezettel együtt az uralkodó elé kellett juttatnia. Az uralkodó, illetőleg annak kabinetirodája viszont, mint minden felségelőterjesztést, a véleményezett törvénytervezetet is, még mielőtt a király döntött volna felőle, újabb véleményadás végett az Államkonferenciához: a Staats-Konferenzhez továbbította.

A vezető birodalmi politikusokból és Habsburg-főhercegekből álló Staats-Konferenz — az uralkodó legfőbb tanácsadó szerve — megvizsgálta, hogy nincsenek-e a tervezetnek a birodalom állami-politikai rendjére káros vonatkozásai, és ennek mérlegelése után — amelynél esetenként, de nem mindig, figyelembe vették a magyar uralkodó osztályok érdekeit is — szentesítésre vagy elvetésre ajánlotta a királynak azt. Az uralkodó, noha a Staats-Konferenznek a magyar törvényjavaslatok elbírálásában játszott szerepe közjogilag megalapozatlan és így nem kevés „közjogi sérelem" tárgya volt, szinte kivétel nélkül mindig a Staats-Konferenz javaslatát emelte legfelsőbb határozattá, és erről a magyar országgyűlést leirat formájában tájékoztatta.

A feudalizmus leépítésére irányuló reformtörekvések, mivel annak, hogy ez vagy az a már elfogadott módosítás elégtelen az alapproblémák eloszlatására, előbb rendszerint a gyakorlatban kellett igazolódnia, csak fokozatosan váltak, válhattak merészebbekké. A konkrét reformjavaslatok pedig csupán olyan ütemben és mértékig realizálódhattak, amilyen mértékben realizálásukat a kiváltságos osztályok többsége, illetőleg a kiváltságosok hatalmi szervei — akár kényszertől indítva, akár meggyőződéstől vezetve — halasztathatatlannak vagy célszerűnek találták. Ebből következően mind az óvatos, mind a radikálisabb reformgondolatok, néhány kivétellel, az első menetben általában elakadtak, vagy mérséklődtek a törvényhozás mechanizmusának egyik vagy másik fokán. Így a liberálisoknak csak lépésről lépésre sikerült őket átfogóbbakká tágítani, illetőleg a megvalósuláshoz közelebb juttatni. Így történt ez a feudális tulajdonviszonyok megváltoztatásának eszméjével is, amely pedig a jobbágyfelszabadítás kulcskérdése volt.

A feudalizmust bontogató reformerek és a kiváltságosok napi érdekeihez ragaszkodó konzervatívok első nagy és hosszan tartó ütközetében: az 1832—36-i országgyűlésen a liberálisok a feudalizmus lényege ellen indítottak támadást, amikor síkra szálltak annak érdekében, hogy a törvényhozás engedje meg a jobbágynak összes földesúri terhei örökre szóló önkéntes megváltását. E terhek örök megválthatóságát kimondott és érvényes jogszabály nem tiltotta ugyan, mégis ellenkező gyakorlat alakult ki abból a szemléletből, hogy földtulajdona csak nemesnek lehet. A reformerek viszont most a fennálló gyakorlattal ellentétes pozitív törvényt akartak a kérdésről alkotni.

Az uralkodó felfogással szemben ugyanis ők azt az elvet kívánták érvényesíteni, hogy a jobbágyföld maga nem, hanem csupán a rajta fekvő úrbéri kötelezettségek tekinthetők a földesúr tulajdonának. Ezek megváltása, azaz

valójában megvásárlása esetén tehát a tulajdonjog szentségén nem esik csorba, maga az úrbéres föld pedig tényleges használójának és birtoklójának: a jobbágynak immár kötöttségektől mentes tulajdonába megy át.

Logikusan függött ezzel az állásponttal össze a liberálisok két másik reformjavaslata is. Az egyik törvényben akarta biztosítani a jobbágy általános birtokszerzési jogát, amelytől ugyancsak nem tételes jogszabály, hanem csupán a jogszokás ütötte hajdanán el őt; a másik hatalmat akart adni a telkéről végleg elköltöző parasztnak arra, hogy ne kizárólag a telekbe saját költségén eszközölt beruházásait, hanem a telek haszonvételének, azaz tulajdonképpen használatának jogát is szabadon eladhassa.

A rendek tábláján a jobbágy birtokszerzésének törvényes engedélyezését illető indítvány megbukott, az örökváltságnak és a haszonvételi jog elidegenítésének eszméje azonban többséget kapott. A mágnások elfogadták — bizonyos kiegészítéseket indítványozva — a haszonvételi jogra vonatkozó, de elutasították az örökváltságról szóló javaslatot, illetőleg az utóbbival kapcsolatban csak annak törvénybe iktatásába voltak hajlandók beleegyezni, hogy a jobbágyok terheik évenként ismétlődő lerovásának módjáról örökös szerződésre léphetnek uraikkal. Végül mégis hozzájárultak ahhoz, hogy az örökváltságot tartalmazó rendi tervezet a király elé kerüljön, de csak azért, mert a nádor ilyen értelmű ígéretére támaszkodva remélték, hogy „alkotmánymódosító" törvényjavaslatot úgyse szentesít az uralkodó.

Így is történt: a király elvetette az önkéntes örökváltságról szóló tervezetet, természetesen a Magyar Kancellária, illetőleg a Staats-Konferenz véleménye alapján. A terhek örök időkre szóló megváltásának engedélyezése helyett mindössze az került törvénybe, hogy a jobbágynak egész évi kötelezettségeit jogában áll esztendőről esztendőre megváltani. Ez viszont nem volt más, mint az amúgy is élő gyakorlat törvényesített megfogalmazása.

A reformellenzék agitációjának és politikai harcainak eredményeként az 1839—40-i diéta idejére azonban mind az alsó-, mind a felsőházban tovább nőtt azok száma, akik törvénnyel akarták biztosítani, hogy a jobbágy a maga úrbéri terheit, ha önként akarja, örök időkre megválthassa. Így végre diadalmaskodni tudott az engedőleges örökváltság ügye. Most a király is áldását adta az újra eléje terjesztett törvényjavaslatra. Az alsótáblán ezúttal a jobbágy tulajdonszerzési jogára vonatkozó indítvány is keresztülment, a főrendek elvben ugyancsak elfogadták azt, tényleges törvénybe iktatását azonban későbbi időre kívánták halasztani.

Az örökváltság puszta engedélyezése azonban alig valamit váltott be azokból a reményekből, amelyeket a liberálisok fűztek hozzá. Hamarosan kiderült, hogy a feudalizmus lebontása, ha az csupán az engedőleges örökváltság útján történik, beláthatatlanul hosszú időt vesz igénybe. Ennek több okát is konstatálhatták az egykorúak. Az ország földesúri szolgáltatásokkal tartozó helységeinek ugyanis az 1848-i forradalomig mindössze fél százaléka, lakóinak pedig mintegy öt százaléka élt, illetőleg tudott élni a törvény adta elvi lehetőséggel. A törvény az örökváltság létesítését anélkül bízta jobbágy és földesúr szabad egyezkedésére, hogy a váltságösszeg nagyságára vonatkozóan bármiféle normát állapított volna meg; a Helytartótanácsnak is csupán afölött kellett őrködnie, hogy az úrbérhez nem tartozó földesúri jogok ne lehessenek váltság tárgyai.

Az elvi lehetőség azonban önmagában túl általános volt ahhoz, hogy a jobbágyok széles tömegeinek kedvet csináljon az önmegváltakozáshoz. Azon jobbágyok egy részének próbálkozásait viszont, akik a törvény alapján hajlandóknak mutatkoztak önmaguk felszabadítására, az illetékes földesurak, miután semmi sem kötelezte őket a megváltási ajánlkozás elfogadására, egyszerűen visszautasították. Más földbirtokosok pedig, mivel az örökváltságban a birtokuk meliorizációjához annyira hiányzó tőke megszerzésének forrását látták, oly magas összeget kértek, vagy annyira terhes fizetési feltételeket kötöttek ki, hogy a kellő pénzmennyiséggel nem rendelkező és kedvező kölcsönt szerezni se tudó jobbágyoknak le kellett mondaniuk megváltakozási szándékukról.

Ezért a liberálisok, akiknek 1844-ben sikerült a jobbágy birtokszerzési jogát törvényesíttetniük, Kossuthtal az élükön új agitációba kezdtek az örökváltsági törvénynek előbb kiegészítéséért, illetőleg gyakorlati alkalmazhatóságának elősegítéséért, majd a törvény módosításáért. Mindenekelőtt arról igyekeztek meggyőzni a nemesi közvéleményt, hogy a parasztok önmegváltásának realizálásában, az örökváltsági folyamat gyorsításában az államnak is közre kell működnie.

Az „állam közbenjötté"-nek ez az eszméje az első szakaszban azt a nézetet tartalmazta, hogy a váltsághoz szükséges tőkének legalább egy részét az állam kölcsönözze a hitelt igénylő parasztoknak. Mivel pedig e célra állami tőke sem állt rendelkezésre, éveken át folyt a vita arról, hogy milyen forrásokból, miféle pénzügyi művelettel lehetne a szükséges összeget előteremteni. Ennek során külföldi kölcsöntőke felvételétől államkötvények kibocsátásáig egy sor javaslat merült fel, sőt a liberálisok az általuk ugyancsak megvalósítani akart közteherviselést sürgető okok közé sorolták azt is, hogy az e réven befolyó többletjövedelmet, illetőleg annak egy hányadát hitelnyújtásra, tehát az örökváltság siettetésére lehetne fordítani. Mivel a kérdés intézményes megoldása késett, a liberálisok viszont a jobbágyrendszer kioltását mindinkább halasztást hosszabb ideig nem tűrő követelménynek kezdték tekinteni, visszhangra talált körükben az a javaslat is, hogy a jobbágyok úrbéres földjeik egy részét adják végleg át földesuruknak annak fejében, hogy ő viszont az úrbériség náluk maradó része után járó szolgáltatásokat engedi el örökre.

A reformerek zászlóbontásuk óta tudták és hirdették, hogy az úrbéri viszonyok felszámolását nemcsak a jövőt illető gazdasági célszerűség, hanem a politikai okosság is követeli. A jobbágyrendszer likvidálását mindinkább mellőzhetetlen előfeltételnek tekintették ahhoz, hogy az úrbériség kötelékeibe zárt és a birtokos osztállyal emiatt szembenálló jobbágyokat ellenségből legalább semleges állampolgárokká, vagy esetleg egyenesen a nemzeti önállóság kiépítésére egyre határozottabban törő liberálisok támaszává lehessen átformálni, ha a függetlenség védelmében nemcsak politikai tettekre lesz szükség. Az úrbériség megszüntetése tehát jelenthette a belháború megelőzését, és egyidejűleg eredményezhette a parasztságnak a nemzeti törekvések mögé állítását is. És mivel e nemzeti törekvések miatt állandósult az ellentét a liberálisok és a jobbágyok szemében parasztvédőnek tűnő Habsburg-kormányzat között, a reformtábor balszárnya az úrbériség felszámolásának gyorsításától — bár ezt nyíltan kimondani óvakodott —

egyszersmind azt remélte, hogy saját oldalára hódíthatja a Habsburgok potenciális szövetségesének számító parasztságot.

A negyvenes évek derekától olyan események követték egymást, amelyek csak erősíthették a liberális tábor elvileg következetesebb felének azt a meggyőződését, hogy a jobbágyfelszabadítás, az örökváltság meggyorsítása politikai szükségesség. Az 1845-öt követő esztendők éhínsége és járványai, amelyek néhány év termésének gyengesége folytán szakadtak az országra, felszították a jobbágyok úrellenességét. Galíciában 1846-ban az ugyancsak feudális kizsákmányolás alatt élő jobbágyság hátba támadta a Habsburgok ellen a lengyel függetlenségért harcra kelt nemességet, és ennek nyomán a birtokos osztály soraiban elterjedt az aggodalom, hogy a galíciai parasztok példája a magyarországi jobbágyok körében is utánzásra talál.

Ugyanezen év novemberében — főképp világi és egyházi nagybirtokosokból, valamint jómódú nemesekből — megalakult a kormányt támogató magyarországi Konzervatív Párt, amely részint a fentebbi események hatására, részint taktikából programjába vette „az úrbéri viszonyok kiegyenlítésének könnyítését" is. A konzervatívok nem részletezték, hogy e könnyítést milyen formában képzelik el. Az igény jogosságának konzervatív elismerése azonban a megfogalmazás ködössége ellenére is eszköz lehetett egyrészt a liberálisok megosztására, másrészt arra, hogy a nemesi reformtábornak és a jobbágyságnak esetleges közeledését megállítsa, ha a liberálisok nem nyújtanak többet, mint a konzervatívok programja. Végül: megjelent, sőt röpirat formájában nyilvánosságot kapott az a nézet is, hogy a földesuraknak az úrbéri szolgáltatások ellenértékéhez sincs joguk, hiszen ennek már sokszorosát lefizették nekik évszázadok alatt a parasztok. Ez a nézet, amely a jobbágyok feudális terheit ingyenesen kívánta elengedni, azt jelezte, hogy születőben volt a demokratizmusnak a liberalizmuson túllépő eszméje, az az eszme, amellyel már a nemesi reformerek programja se férhetett össze.

Az ellenzéknek tehát azt diktálták politikai érdekei, hogy az örökváltság megvalósításának olyan módját keresse és iktassa programjába, amelynek kisajátítására a konzervatívok tábora aligha szánja el magát, és amely a liberálisok táborát — nem utolsósorban a nemesi tömegek eltántorodásának meggátlása végett — a radikalizmustól is elhatárolja. E módot az örökváltság kötelezővé tételének és azon elvnek együttese jelentette, hogy a megszüntetendő úrbéri szolgáltatásokért a földesúrnak igenis kárpótlást kell kapnia.

Az ellenzék legjobbjai, élükön Kossuthtal, aki már 1833-ban eljutott a kötelező örökváltság igenléséig, az 1840-i engedőleges örökváltság-törvény megalkotása után szinte azonnal csatasorba léptek azért, hogy az engedőlegest kényszerítő törvény kövesse, vagyis mondja ki a legközelebbi országgyűlés: a földesúrnak a jobbágyok önmegváltási ajánlkozását ne legyen szabad visszautasítania. Az önmegváltások számának oly gyors gyarapodását remélték ettől, amelynek révén az örökváltság néhány éven belül az egész országban valóra, azaz általánossá válhat.

Kossuth, aki ekkoriban már az ellenzék élén hadakozott a jobbágyfelszabadítás mellett, rátapintott arra, hogy az általános megváltásra a vele együtt járó pénzügyi nehézségek miatt csak akkor kerülhetne sor, ha a váltságösszeg egy részét az állam vállalná magára. Foglalkozott is e gondolattal, de aztán

felhagyott vele, a kötelezés eszméje mellett azonban — annak leglelkesebb propagátora gyanánt — kitartott. Nem kis érdeme volt abban, hogy a kötelező örökváltság kérdése éveken át a hírlapi viták témája maradt, sőt az 1843—44-i országgyűlésre is olyan utasítással érkeztek egy-két megye követei, amely a kötelező örökváltság pártolását írta számukra elő. Az országgyűlés többsége azonban beérte azzal, hogy a kérdés tanulmányozására választmányt küldött ki. Ezzel az ügy, minthogy átmenetileg ellanyhult iránta az érdeklődés, egy időre háttérbe szorult.

De nem sokáig: a negyvenes évek derekának eseményei, főképp a galíciai dráma, riasztó leckének bizonyultak. Kossuth az elsők közt értette meg a lengyel nemesség tragédiájából a nagy tanulságot, hogy a „teendők legfőbbike" előbbre lépni az úrbéri kérdésben, amíg nem késő. Az úrbéri viszonyokat többé már nem magánjogi, hanem státuskérdésnek tekintette, nem is örökváltságról, hanem az úrbéri viszonyokból való kibontakozásról beszélt, amelyet a földesurakra nézve kötelezően és „általános országos váltság" útján kell eszközölni. Az országos váltságot Kossuth átmenetileg úgy értette, hogy a váltságösszeg egy részének fizetését maga az állam vállalja át. De azután részint e művelet pénzügyi nehézségeit, részint liberális társainak várható ellenkezését megfontolva, e formulát maga is akként értelmezte, hogy egyrészt a váltsághoz szükséges tőkehitelt az állam biztosítsa a jobbágy számára, másrészt az úrbériség e módon történő megszüntetése az állam útján bonyolódjék le.

Az ellenzéki párt létrehozásán és programjának kidolgozásán 1846 óta munkálkodó liberális vezérpolitikusok — ugyancsak a már ismertetett események hatására — elfogadták most mind a kötelezés elvét, mind pedig az állam valamiféle közreműködésének szükségességét. A hivatalos programnak számító és 1847 júniusában kibocsátott Ellenzéki Nyilatkozatba mint követelmény bekerült „az úrbéri viszonyoknak kármentesítés mellett, kötelező törvény általi megszüntetése", ennek pedig a szöveg szerint a leginkább kívánatos módja, hogy „az örökváltság a státus közbejöttével országos eszközlésbe vétessék".

A Nyilatkozat a státus igényelt közreműködésének formáját illetően nem részletezte kiadóinak elképzeléseit. A kérdés körül a megyékben lezajlott tanácskozások azonban, amelyek az 1847 novemberére kiírt országgyűlés követutasításainak pontjairól folytak, eligazítanak abban, hogy mit értettek az állam közbejöttén maguk a nemesi liberálisok. Ezideig ugyanis nincs róla tudomásunk, hogy az államnak az örökváltság fizetésében való részvállalását bárhol valaki is bedobta volna a vitába. E körülmény arra vall, hogy a nemesi liberálisok fejében az állami közreműködés eszméje csak a váltsághoz szükséges hitel állami előteremtésének — egyébként már évek óta ismételten fejtegetett — gondolatát jelentette.

Természetesnek látszik ezek után, hogy a megszületett követutasítások ugyancsak általános formában beszéltek az állam „közreműködéséről" vagy „segítségéről". Csupán a Kossuthot követévé választó és az örökváltságot közjogi kérdésnek minősítő Pest megye, amely egyébként megengedni kívánta a váltság földben való lerovását is, szögezte le, hogy az állam közbejöttével országosan óhajtja az örökváltságot lebonyolítani, a kármentesítést pedig a köztehervíselés bevezetésével akarja biztosítani. Várható volt, hogy legfel-

jebb ebben a körben hullámzanak majd az országgyűlés vitái is. Az állam közbejöttének általános formulája azonban a politikai erőviszonyok változása esetén teret engedhetett olyan értelmezésnek is, amely az állam szerepét illetően már túllép annak pusztán hitelnyújtó és az örökváltság lebonyolítását adminisztráló funkcióján.

Ez az 1968-ban született monográfia a továbbiakban azt vizsgálja, hogy az 1847—48-i diétán miért alakult úgy az úrbéri viszonyok lebontásának ügye, hogy az országgyűlésnek — egyebek mellett — a jobbágyok egyidejű és állami kártalanítással végbemenő felszabadulása lett nem várt gyorsaságú eredménye.

1. 1848 FEBRUÁRJA POZSONYBAN

A magyarországi reformellenzéknek leginkább derűlátó tagjai sem merték hinni, hogy az 1847. november 12-én megnyitott diéta lesz az utolsó a rendi országgyűlések sorában. A pozsonyi politikai csatározások első három hónapja alatt a kezdeti sikerek ellenére is fokozatosan csappantak meg a bizakodók reményei. A liberálisok tábora a napirendre került két legfontosabb kérdésben a kormánypárt terveit keresztül tudta ugyan húzni, saját eredeti javaslatait azonban nem sikerült országos határozattá emeltetnie. Az országgyűlési ellenzék vezérévé nőtt Kossuth az erőviszonyok miatt korábbi elképzeléseinek részleges feladására kényszerült. Válaszfelirati javaslatát a rendek vetették vissza, és így csak annak megszavaztatását érhette el, hogy az uralkodó előterjesztéseire egyáltalán ne küldjön feliratot a diéta. Az adminisztrátori kérdésben benyújtott indítványát, amely általános támadás volt a kormány abszolutisztikus politikája és módszerei ellen, saját pártjának mérsékelt elemei miatt volt kénytelen módosítani: az ellenzék egy csoportja ugyanis a Kossuth-féle javaslat támogatására csak a szöveg megszelídítése esetén mutatkozott hajlandónak.

Az országgyűlés februárig lefolyt szakasza azt bizonyította, hogy a liberálisok komoly próba elé állítják ugyan a konzervatívok táborát, olyan elhatározó súlyt azonban nem képviselnek, hogy a kormánypártra maradéktalanul erőszakolhassák rá akaratukat. A szembenálló felek a követi kar összetétele folytán az alsótáblán kezdetben egyenlő esélyekkel indultak harcba, menet közben azonban szaporodtak a jelek, amelyek az eredetileg sem teljesen egységes ellenzék sorainak további bomlásáról árulkodtak. A kormány — a nádor, Lónyay János királyi tanácsos és Széchenyi révén — egy olyan középpárt kialakításán mesterkedett, amelynek létrejötte azzal, hogy magához vonzaná az ellenzék mérsékelt szárnyát és ingadozó elemeit, önmagában is kisebbségbe szorítaná a Kossuth mögé sorakozó oppozíciót.[1]

Az elképzelés célravezetőnek ígérkezett: a liberálisok egy csoportja, görbe szemmel nézve Kossuth szerepének, befolyásának növekedését és tartva annak politikai következményeitől, alkudozásokba bocsátkozott a kormánypárt képviselőivel. Mivel az egyezkedők élén az oppozíciónak nem szürke tucatemberei, hanem ismert és befolyásos vezető férfiak (Kossuth követtársa: Szentkirályi Mór, Lónyay János fia: Menyhért, Pázmándy Dénes és Lónyay Gábor) állottak, már-már attól lehetett tartani, hogy a középutasok készülő kiválása miatt az ellenzék balszárnyának is túl sokat kell feláldoznia eredeti céljaiból.

[1] Azt, hogy a „középpárt" létrehozására irányuló kísérletek mindenekelőtt a felsoroltak nevéhez fűződnek, igazolják a minden intrikába beavatott Wirkner kancelláriai tanácsos (*Wirkner Lajos:* Élményeim, 2. kiad. Bp, 1880, 191—193. l.) és Szögyény akkori alkancellár (Idősb *Szögyény-Marich László* emlékiratai, I. Bp, 1903, 46—47. l.).

E helyzetben Kossuthék, akik ismerték saját táboruk ingatagságát, sőt később egy szimpatizáns kancelláriai tanácsos útján a titokban folyó tárgyalásokról is pontos értesüléseket szereztek, nem vállalhatták a pártszakadás és az alulmaradás kockázatát. Ezért a középpárti akciótól függetlenül, azzal párhuzamosan, maguk is tárgyalóasztalhoz ültek. Január végétől-február elejétől az oppozíció és a konzervatív párt vezetői közt állandósultak a tanácskozások azzal a céllal, hogy az ellentétek áthidalására mindkét irányzat számára elfogadható módot keressenek. A megbeszéléseken, ahol a konzervatívokat Somssich Pál és Babarczy Antal képviselték, az ellenzék részéről Szentkirályi és Bónis Sámuel mellett Kossuth is résztvett. Kossuth őrködni kívánt afelett, hogy a kompromisszum, legalább a fontos kérdésekben, az ellenzéki politikától az adott körülmények ellenére is lehetőleg csak minimális áldozatot követeljen.

A majd mindennapos találkozások kölcsönös feltételkikötések után kezdődtek el: a megállapodás értelmében Kossuth megígérte, hogy annak a választmányi jelentésnek a benyújtásával, amely az adminisztrátori intézmény törvénytelenségeit összegezte, mindaddig vár, amíg partnerei az ország alkotmányos függetlenségének megvalósításához feltétlenül és haladéktalanul szükséges teendőkről hajlandók tárgyalni. Somssich február 26-a táján már összefoglalhatta, március elsején pedig Bécsbe, Apponyi György kancellárhoz továbbíthatta azokat a pontokat, amelyek alapján lehetségesnek tekintette az ellenzékkel való megegyezést.[2]

De Kossuth korántsem mindent az egyezkedésre tett fel. A középpárt tényked̈ésének ismeretében február második felétől a főrendi ellenzéket irányító Batthyány Lajossal együtt lázasan kereste azokat az eszközöket és módszereket, amelyektől azt remélte, hogy visszatartják a behódolástól a reformtábor ingatagjait. Az erőviszonyok kedvezőre fordítása végett először az ellenzék hazai tartalékait kívánták mozgósítani. Az oppozíció központi bizottmánya nevében ők ketten szólították fel február 20-án a megyék liberálisait, hogy pótutasítások kiharcolása útján követeiket mindaddig tiltassák el az újoncok megszavazásától, amíg a kormány az adminisztrátori rendszert teljes egészében fel nem számolja.[3] Azután nyilván az olasz földön zajló eseményektől inspirálva,[4] olyan taktikai húzást terveztek, amelytől azt várták, hogy a külföld, de főképp a birodalom haladó köreiben szimpátiát ébreszt a

[2] Az országgyűlés politikai harcaira, az erőviszonyok alakulására ld. *Barta István:* Kossuth Lajos az utolsó rendi országgyűlésen (Kossuth Lajos összes munkái XI.), Bp, 1951, 34. sk. l. — Kossuthék és Babarczyék tárgyalásairól beszámol gróf Dessewffy Emil és maga Somssich is, akiknek visszaemlékezései olvashatók *Kónyi Manó* (2. kiad.): Deák Ferencz beszédei, II. Bp, 1903, 175—189. l.

[3] A körlevél szövegét ld. *Barta* i. m. 563—564. l.

[4] A Szicíliában a január elején indult, majd februárban ismét kitörő mozgalom a nápolyi királyt február 10-én új alkotmány kibocsátására kényszerítette. A mozgalom azonban nem csillapodott, sőt a nyugtalanság átterjedt a Habsburg-uralom alatt álló Lombardiára is, ahol a milánói nép januárban már egyszer utcai harcra kelt a birodalmi katonasággal. — Tolnay Károly, Zala egyik követe március 3-i, Csányi Lászlónak szóló beszámolójában kifejezetten az olasz mozgalmakkal és az osztrák ellenzék működésével magyarázza Kossuthék ötletének megszületését: „Ez előtt egy héttel azon eszme kezdett itt hatalomra lépni, mi szerint az örökös tartományok mozgalmai közepette a magyaroknak is kellene nagyobb, azonban törvényszerű lépéseket tenni." (Tolnay levelét ld. OL, Gyűjtemények, Csányi cs. lt.)

magyar liberálisok iránt, akik viszont e rokonszenvet törekvéseik erőforrásául és támaszául használhatják fel.

A követi karban egyesek már február 24-én tudtak arról, hogy „Batthyany Lajos és Kossuthék ismét új dolgokat készítenek elő": Kossuth másnap egy magánmegbeszélésen, február 28-án pedig a kerületi ülésen olyan feliratot akar indítványozni, amely alkotmányt kérne az uralkodótól a birodalom minden tartománya számára. Lónyay Menyhért, aki Kossuthék tervezett lépéséről este a kaszinóba menet értesült, abban a meggyőződésben, hogy e szándék realizálása bevágná a kapukat a további egyezkedések előtt, másnap felkereste a hírrel Széchenyit. Egyszersmind kész tervvel állt elő Kossuth elképzeléseinek meghiúsítására: azt tanácsolta Széchenyinek, hogy hívja egybe a diéta tekintélyesebbjeit, és győzze meg őket, hogy egy ilyesféle felirat „ijesztésnek jó, más haszna nincs, de kárral és veszéllyel járhat". Azután vegye rá a meghívottakat, hogy beszéljenek úgy, mintha hozzájárulnának Kossuth indítványához, ugyanakkor ígértesse meg velük, hogy a feliratot, ha a kormány évenként engedélyezi országgyűlés tartását, nem pártfogolják.[5]

Széchenyiben felmerült ugyan, hogy Kossuthék „ismét ajtóstul akarnak a házba rontani", először mégsem tulajdonított különösebb jelentőséget az ügynek, mert inkább csak pletykának, legfeljebb taktikai célzatú fenyegetésnek tartotta azt.[6] De még aznap, amikor megtudta, hogy az ellenzék máris e tárgyban konferenciázik, a javaslatot olyan „ármányos conceptio"-nak, „szánt-szándékos öngyilkolás"-nak minősítette, amely Bécset épp akkor ingerelné fel, amikor ott szerinte „mindent ki lehetne vinni". Elhatározta hát, hogy „ezen idétlenségnek" mindenképp elejét veszi.[7]

Kossuthék készülő sakkhúzásának híre az ellenzéken kívül álló körök előtt sem maradt titok. A kormány ügynökei, akik az országgyűlési hivatalnokok, jurátusok, a távirdai és postai alkalmazottak stb. közé éppúgy be voltak épülve, mint a követi karba vagy a főrendi táblára,[8] Ferstl Lipót rendőrtanácsos útján már február 25-én értesítették Sedlnitzky rendőrminisztert, hogy e nap délutánján 5 órai kezdettel oppozícionális magánkonferencia zajlott le Bohus János Arad megyei követ lakásán. Megjelölték a tanácskozás tárgyát is: a téma a Kossuth által indítványozott és a birodalom tartományai számára alkotmányt kérő felirat, illetőleg e felirat előterjesztésének módja volt. Mivel pedig még február 27-én is csak azt tudták megbízóiknak jelenteni, hogy a javaslat ügyében „az ellenzék már két napja gyűlésezik", Bécsben sejthették, hogy a tervezet a liberális táboron belül is ellenállásba ütközött.[9]

[5] *Kónyi Manó* (közl.): Lónyay Menyhértnek 1847/48-diki naplója, Budapesti Szemle, 1896, 86. k. 232. sz. 36—37. l.

[6] Ezt mondta Lónyaynak is (Uo. 37. l.), és így örökítette meg naplójában is első reagálását Lónyay közlésére. (Ld. *Viszota Gyula:* Széchenyinek Kossuthra és írói harcára vonatkozó naplójegyzetei, Gróf Széchenyi István írói és hírlapírói vitája Kossuth Lajossal, II. Bp, 1930, 1139. l. 1848. február 25-i naplóbejegyzés.)

[7] Ld. Széchenyi 1848. február 25-én Tasner Antalhoz írt levelét. (Közli *Majláth Béla:* Gróf Széchenyi István levelei, III. Bp, 1891, 588—589. l.)

[8] A rendőrség és a kormányszervek titkos és bizalmas informátorai közé tartoztak például Szalay István nádori titkár, Kmety Ignác joggyakornok, Hajnik Károly a felsőház gyorsírója és jegyzőkönyvszerkesztője, Szentiványi Márton liptói „ellenzéki" követ, Koller Ferenc Pest és Preyer József Temesvár deputátusa stb.

[9] A február 25-ről, 27-ről és 28-ról datált titkosrendőri jelentéseket ld. OL, Takáts-hagyaték Országgyűlési másolatok, No. 11.220/c, 11.317 és 11.221/b. Közli *Barta* i. m. 614. l.

A pozsonyi nagyközönség ugyancsak hallott a javaslatról, és érthető izgalommal várta a titokban folyó vita kimenetelét. „A múlt héten sokfelé azt beszélték egymásnak — írta a pozsonyi jurátusok egyike —, hogy a hét első napján (február 28. — V. J.) Kossuth egy indítványt teend: kéretnék meg ő fölsége, adjon népeinek alkotmányt békés úton, s vonassanak ki a magyar ezredek Olaszhonból, ne vérezzen el a magyar had ok nélkül, testvér népek elnyomása eszközeként. Kíváncsiak voltunk, mi lesz a dologból, egyik egyet, másik mást beszélt főösszedugva . . ."[10]

A liberálisok tanácskozásának eredménye lehűtötte a vérmesebbek reményeit. A besúgók egyike február 28-án már azzal nyugtathatta meg feletteseit, hogy Kossuth terve a február 27-én ugyancsak Bohusnál tartott konferencián „megbukott, s így a holnapi kerületi ülésen nem kerül napirendre".[11] Az idézett jurátus szerint már az esedékes kerületi ülést megelőzően elterjedt a hír, hogy „az ellenzék önmaga oszlott különböző véleményre", és emiatt „az indítvány elmaradt".[12]

Mi történt hát a három napon át folyó titkos megbeszélésen? Az első nap Kossuth előterjesztette javaslatát, hangsúlyozva, hogy akkor sem vonja azt vissza, ha egyedül marad vele. A felirattervezet valóban alkotmányt kívánt az uralkodótól mind az osztrák örökös tartományok, mind a velencei-lombard királyság számára, és egyúttal arra akarta a királyt megkérni, hogy az olasz földön állomásozó magyar ezredeket vezényeltesse haza. Kossuth a maga indítványát loyális színbe igyekezett öltöztetni. Azzal érvelt, hogy a birodalomnak mindenekelőtt békére van szüksége, ezért a kormánynak is főleg a béke biztosításán kell munkálkodnia, e törekvés pedig csak akkor járhat sikerrel, ha a kormányzat a birodalom népeit alkotmánnyal ruházza fel.

Madarász László azonnal teljes támogatásáról biztosította Kossuthot. A megjelent ellenzékiek nagy többsége viszont szembefordult a javaslattal. A február 26-i vitában Szemere, Szentkirályi, Tormássy, Tomcsányi, Andrássy Gyula, Szabó Miklós, Tarnóczy, Justh, Kubinyi Ferenc, Lónyay Gábor egymás után vetették el azt. Állásfoglalásukat legtöbben azzal indokolták, hogy nem vállalhatják a felelősséget a felirat várható következményeiért. Azt a következményt, amelytől talán leginkább tartottak, legnyíltabban Szentkirályi és Lónyay Gábor fogalmazták meg: az indítvány hivatalos benyújtása esetén „Ausztria hitelezői pénzeiket a bankból vissza kívánván, pénzcrisis álland be s pénzdevalvatio a vége".

Ez az argumentum döntötte el a javaslat sorsát. Hiába vágott vissza Kossuth azzal, hogy azon jó következményeknek elmaradásáért viszont, amelyeket a felirat felküldése eredményezhetne, a felelősséget a terv ellenzőinek kell viselniök. Mivel Madarászon kívül csupán néhány követ tartott ki mellette, kénytelen volt belátni, hogy társai támogatására az indítvány

[10] Busbach Péter levele Magyary-Kossa Józsefhez, Pozsony, 1848. márc. 1. — OL, Magyary-Kossa cs. lt. Család által rendezett iratok, H. 23.

[11] OL. Takáts-hagyaték, Országgyűlési másolatok, No. 11.221/b. Közli *Barta* i. m. 614. l.

[12] Ld. Busbachnak a 10. sz. alatt idézett levelét.

hivatalos benyújtásakor se számíthat. Így mégiscsak arra kényszerült, hogy a tervet ideiglenesen félretegye.[13]

Szentkirályi és Lónyay Kossuth taktikáját nem kevésbé ügyes ellentaktikával hatástalanították. A Habsburg-monarchiát szinte folytonosan államcsőd fenyegette, a birodalom pénzügyei külföldi tőkések kölcsönein alapultak.[14] Nem éppen volt tehát indokolatlan az az aggodalom, hogy az állam struktúrájának változása olyan belső helyzetet teremthet, amely a pénzüket féltő bankárokat hiteleik felmondására késztetheti. Ez viszont a papírpénz romlására vezethet, a pénz értékcsökkenése pedig a hitelhiánnyal küszködő és adósságoktól szorongatott magyarországi birtokososztályra nézve tragikus következményekkel járhat. Szentkirályiék a nemesi érdekek egyik Achillessarkára tapintottak, amikor Kossuth javaslatával a pénzkrízis rémét szegezték szembe.

De Kossuth a leszavazott eszmét nem véglegesen ejtette el. Február 28-án nem hozta ugyan szóba, 29-én viszont már az a hír járta, hogy az ügyben ismét konferencia összehívását tervezi.[15] És a közbejött események a tárgy újrafelvételére hamarabb szolgáltattak alkalmat, mint ahogy azt elutasítói hitték.

[13] Az ellenzéknek a javaslat fölött folytatott vitáját legrészletesebben Lónyay Menyhért (i. m. 37—38. l.) örökítette meg. Kossuth indoklására ld. Széchenyi 1848. február 26-i naplójegyzetét (*Viszota* i. m. 1139. l.), ellenzői érvelésére pedig Busbach 1848. márc. 1-i levelét.

[14] A birodalomnak 1848 márciusában 640 478 000 forint Konventionsmünzében, és 172 233 000 forint bécsi értékben kamatozó tőkeadóssága volt, e kétféle adósság után pedig évente együttesen 30 644 000 ezüst forint kamatot kellett fizetnie. A kamathátralékkal együtt a tényleges adósság több mint 1100 000 000 ezüst forintra rúgott. Tájékoztatásképp jegyezzük meg, hogy ugyanekkor a Magyarországból befolyó jövedelmek közül az adó összege csupán 4 000 000 — 4 500 000 ezüst forint körül mozgott. (Vö. *Károlyi Árpád:* Az 1848-diki pozsonyi törvénycikkek az udvar előtt, Bp, 1936, 73. l.)

[15] Lónyay Menyhért, aki február 29-én Pozsonyból Pestre utazott, elindulása előtt már hallott róla. (Ld. *Lónyay* i. m. 38. l.)

a) PÁRIZS ÉS A MÁRCIUS 3-I FELIRAT SZÜLETÉSE

Február utolsó napjaiban Itália és Franciaország felől különféle, de egyaránt nyugtalanságokra valló hírek érkeztek Pozsonyba. Nyomukban itt is, más városokban is esett a papírpénz értéke, a Bécsből eredő beszámolók pedig az államadóssági kötvények árfolyamának zuhanásáról beszéltek. Ezek hatására a konzervatív Balogh Kornél — Győr megyei választóinak felhívása alapján — a március 1-i kerületi ülésén bejelenteni szándékozott, hogy az országos ülésben indítványozni készül: a diéta kérjen az uralkodótól tájékoztatást a birodalom pénzügyi állapotáról. De még mielőtt Balogh felszólalása március 1-én elhangozhatott volna, roppant hatású hírek keltettek új izgalmakat. „A gyűlés kezdete előtt — írja a szemtanú — a rendek fontos képpel járnak körül, komolyan összesuttognak; leköszönt Lajos Filep! mondja Kossuth Madarásznak. Ajakról ajakra száll a hír; sokat jelentő hangnyomattal ismételtetik; politicai jósolgatások hallatszanak; ‚Odillon Barrot lőn Minister, Guizot megbukott!' mondják tovább s nagy remények csatoltatnak e változáshoz . . ."[1]

Balogh ilyen hangulat közepette állt elő már korábban publikussá lett javaslatával. Kossuth azonnal helyeselt — amint mondta —, abban a reményben, hogy a kérdés tárgyalása kapcsán az országgyűlés a korigényeknek oly színvonalára emelkedik, amilyent a nemzet elvár tőle.[2] E megnyilatkozásból azonnal következtettek a rendőrség éles fülű informátorai: Kossuth a maga tervének benyújtását csupán elhalasztotta, Balogh indítványának hivatalos beterjesztésekor azonban „az örökös tartományok ügyét szóba fogja hozni", azaz a győri követ javaslatát oly módon kívánja formuláztatni, hogy vele összefüggésben ki lehessen térni az örökös tartományok kormányzási rendszerére is.[3] Dessewffy Emil grófnak, aki Somssich említett tájékoztatóját vitte Apponyihoz Bécsbe, március elsejének estéjén, mikor meghallotta a francia eseményeket, állítólag ugyancsak az volt első gondolata, hogy „legfőllebb három nap alatt Kossuth az örökös tartományoknak alkotmányt, Magyarhonnak felelős minisztériumot fog kívánni".[4]

Kossuth valóban úgy ítélte, hogy jóvátehetetlen hiba volna az egyezkedő taktika folytatása. A párizsi események azt a meggyőződést keltették benne, hogy az uralkodó körökben támadt zavart és tanácstalanságot fel lehet használni a legszükségesebb reformok sietős kikényszerítésére, e reformokkal pedig feltartóztatható minden olyan mozgalom, amely anarchiát idézhetne elő, és ezzel a reformok békés megvalósítását is veszélyeztetné.

[1] Az idézett módon Busbach számolt be már többször érintett levelében a francia események első pozsonyi hatásáról.

[2] Kossuth felszólalását ld. *Barta* i. m. 617. l.

[3] A vonatkozó kémjelentés: OL, Takáts-hagyaték, Országgyűlési másolatok, No. 11.223/d.

[4] Dessewffy maga tájékoztatta így Kónyi Manót. (Deák Ferenc beszédei, II. 191. l.)

Kérdés volt viszont, hogy új taktikai vonalának támogatására politikustársaiból tud-e olyan tábort gyűjteni maga köré, amellyel sikerre viheti elképzeléseit.

A kor politikusgárdájában akadtak, akik vele egyező módon gondolkodtak. Perczel Mór például a párizsi forradalmat a várva-várt Messiásnak nevezte, és azt a következtetést vonta le belőle, hogy a vasat, amíg meleg, nálunk is ütni kell.[5] Általában mégse ilyen irányú reagálást váltottak ki a legfrissebb hírek. Igaz, hogy amíg a konzervatívok „összevont szemöldökkel, ráncolt homlokkal", addig a liberálisok az első pillanatban derült arccal fogadták Lajos Fülöp detronizálását.[6] Az is igaz, hogy az alsóházban sokan ezek után is a napirendnél kívántak maradni, mert nem láttak elég okot arra, hogy „belső dolgaink elintézését külső vagy legalább bennünket közvetve érdeklő ügyekkel hozzák kapcsolatba".[7]

A követi kar nagy többségén a francia királydetronizációnak és a köztársaság kikiáltásának hatására zavar, félelem és tanácstalanság lett úrrá. Tapasztalható volt ez a konzervatívok és a liberálisok körében egyaránt. „Mindenki feszült aggodalommal néz a jövendő elébe — állapította meg Ugocsa ellenzéki követe: Egry János — mert minden tekintetbe hazánk s nemzetiségünk jöhet ez Európa-szerte átharapózható vészeknek áldozatul . . ."[8] „Borzadály fogja el az embert ama lehetőség képzeletére — írta 1848. március 5-én naplójába az ugyancsak ellenzéki főrend: báró Podmaniczky Frigyes —, hogy egy meggondolatlanul kitörhető mozgalom milliók szerencsétlenségét és bukását okozva, megsemmisítené vagy legalábbis hátravetné hosszú időre reformtörekvéseinket."[9] Még találóbban jellemezte az alsótábla hangulatát Széchenyi: „A francia respublicán itt sokan megijedtek, de nem annyira, hogy ezen ijedtség valami hasznos bátorsággá váljék bennük."[10]

Kossuth és legközelebbi elvbarátai nem is áltatták magukat azzal, hogy a külföldi változás a követeket feltétlenül a reformok gyors sürgetésére

[5] „Megérkezett a Messiás — írta Perczel 1848. március 11-én Madarász Lászlónak —, mely a népeket a zsarnokok marczangoló körmei közül kiszabadítandja. Nem Bethlehem, hanem Parizs a dicső, annak születési helye. Ez a mi örömünk, a mi diadalmunk . . ." (Országos Széchenyi Könyvtár Kézirattára, Perczel Mór levelei.). „Üssük a vasat, míg meleg — tanácsolta ugyanő március elején Magyary-Kossa Sámuelnek —; Olasz, franczia hon, de még Németország is telve a néptámadás igazával . . ." (OL, Magyary-Kossa cs. lt. Család által rendezett ir. H. 21.)

[6] Ld. Busbach márc. 1-i idézett levelét.

[7] Tomcsányi József és Tormássy János Békés megyei követek március 14-i követjelentése, Békés Megye Levéltára, Békés megye Ideiglenes Bizottmányának Jegyzőkönyvei 1848 : 17. (ápr. 3.).

[8] Egry 1848. március 4-én kelt levelét közli *V. Waldapfel Eszter:* A forradalom és szabadságharc levelestára, I. Bp, — 1950, 92—94. l.

[9] *Podmaniczky Frigyes:* Naplótöredékek (1824—1878), II. Bp. 1887, 224. l.

[10] Széchenyi márc. 5-i levelét Tasnerhez ld. *Majláth* i. m. III. 598—599. l. — Hasonló benyomást szerzett a pesti ellenzék némely csoportjaival kapcsolatban Pálffy Albert: „A párizsi respublica első hírére a magyar politika hivatott apostolai megdöbbentek . . ." *(Pálffy Albert:* A régi Magyarország utolsó éveiben, Bp, 1894, 343. l.) — Egy korabeli rendőrügynök ugyancsak azt tapasztalta, hogy a pesti Ellenzéki Kör tagjai közt a francia köztársaságra vonatkozóan eltérő nézetek uralkodnak. Sokan örülnek, és a respublika állandóságát kívánják (Nádor Ferenc, Fényes Elek, Bajkay András, Ferenczy Lajos, Sántha Péter stb.) mások viszont a demokratikus monarchia hívei (Bánóczy József, Ziska Károly, Füredy Lajos, Reök István stb.) (Wien, Allgemeine Verwaltungsarchive, Ministerium des Innern, Polizei-Hofstelle — a továbbiakban AVMIPH — 1848: 157.)

sarkallja. De tudták, hogy a megriadt-tétova ember befolyásolható, akaratereje könnyebben legyőzhető, ha a cselekvés irányát energikusan és nyomós érvekkel támogatva tűzik ki előtte. A lélektani szituációt kihasználva, e pszichológiai ismeretre alapozták most taktikájukat. Még március első napjának estéjén Batthyány Lajos szállására gyűlt az ellenzék vezérkara. Az éjszakába nyúló tanácskozásról csak annyit tudunk — ezt is egy kémjelentés révén —, hogy a vita az olaszországi magyar katonák hazahozatala, az örökös tartományok részére kérendő alkotmány és az adómegajánlás esetleges megtagadása körül forgott.[11]

Aligha kétséges, hogy mindezt Kossuth hozta újra szőnyegre. Másnap délelőtt ugyanis ugyanebben a tárgyban nála konferenciáztak Széchenyi, Pázmándy, Andrássy Gyula, Bónis, Balogh, Somssich és Babarczy. A konzervatívok képviselőit tulajdonképp csak azért hívta meg Kossuth, hogy tudtukra adja: az egyezkedésnek vége, többé nem óhajt a kormánypárttal különtárgyalásokat folytatni. Minden bizonnyal ekkor jelentette ki — lovagias módon — nekik azt, amit Somssich feljegyzései őriztek meg az utókor számára: „Bocsássatok meg, nem folytathatom, legalább én nem vehetek részt tanácskozásaitokon, mert az események fejlődése oly meglepőleg rohamos, hogy nem tudhatom előre, vajjon azt, mibe ma optima fide egyezem bele, megtarthatom-e holnap?"[12]

De nem titkolta előttük, hogy mire készül: a — Széchenyi kifejezése szerint „hírhedt" — deklarációt, azaz a pár napja még saját párthívei által is visszavetett feliratterveze tet akarja nyilvánosság elé vinni. A jelenlevők közül Bónis helyeselte a kezdeményezést, a többiek állásfoglalásának nem maradt nyoma, Széchenyi azonban szinte a tüdejét kibeszélte a javaslat ellen.[13] „Megkísértek mindent" — fogadkozott, és e szándékában nemcsak személyes meggyőződése vezette.

A jelek szerint Wirkner Lajos udvari tanácsos ekkor már kézbesítette neki azt az üzenetet, amelyet Apponyi György főkancellár a francia események hírén felindulva, előző nap Bécsben vetett papírra. „A monarchia, Európa a legnagyobb veszélyben forognak," írta Apponyi, hiszen Párizsban máris „patakokban folyik a vér". E körülmények közt — folytatódik a levél — politikai bűn volna, ha a diéta a kormánytól engedményeket akarna kicsikarni; de hiábavaló is lenne ilyesmivel kísérletezni, mert Bécs úgysem állna rá. A kancellár szinte rimánkodva kérte Széchenyit, hogy tegyen meg mindent „az ország érzületének jó irányba terelése" érdekében, és vesse latba tekintélyét avégett, hogy a társadalmat „a radicalisok csábító hálójukba ne kerítsék".[14]

Kossuth előterjesztése szövegszerűen nem rekonstruálható, de nyilván ugyanazokat a kívánalmakat akarta feliratba foglaltatni, amelyek a Bat-

[11] OL, Takáts-hagyaték, Országgyűlési másolatok, No. 11.224/f. Közli *Barta* i. m. 615. l.

[12] A konferenciára, annak résztvevőire és tárgyára ld. ua. és Széchenyi 1848. márc. 2-i naplójegyzetét (*Viszota* i. m. II. 1140. l.), Kossuth és a konzervatívok végleges szakítására *Kónyi:* Deák Ferenc stb. II. 189. l., valamint *Véssey Lajosné Somssich Agatha:* Somssich Pál élete és működése, Bp, 1944, 83. l.

[13] Ezt írta március 2-án Tasnernek (*Majláth* i. m. III. 595. l.), és ezt jegyezte fel ugyanezen a napon naplójába is. (*Viszota* i. m. II. 1140. l.).

[14] Apponyi levelét Kónyi közölte először. (*Kónyi:* Deák Ferenc beszédei, II. 189—190. l.)

thyánynál előző nap tartott konferencia tárgyát alkották, tehát a magyar katonaság hazahozatalát, alkotmányt az örökös tartományoknak, felvilágosítást a birodalom pénzügyi helyzetéről és a feltétlenül megvalósítandó reformok felsorolását. Széchenyi viszont azt tanácsolta, hogy az országgyűlés óvakodjék a reformok sürgetésétől; ehelyett egy küldöttség útján hűségéről és a belnyugalom fenntartásáról biztosítsa az uralkodót, azaz a Magyarország javát szolgáló reformokat lojális magatartás, ne pedig a kormány kényszerítése révén igyekezzék elérni.

Széchenyi erőlködése azonban nem sok eredménnyel járt. Még e nap egymást érték a szűkkörű és csoportos eszmecserék a deputátusok között. Konferencia volt a nádornál, majd külön megbeszélésre gyűltek össze a konzervatívok, és különre az ellenzékiek. A liberálisok ülésén merült fel először, hogy a tervezett reformjavaslatok realizálása végett kormánybiztosokat kellene a diétára kérni. Végül az a döntés született, hogy a nádort még a nap folyamán megkeresik: járjon közbe az uralkodónál a felirat ügyében.

Délután általános, de zárt követi konferenciára került sor. Eredeti indítványa védelmében itt is Kossuth vitte a szót, Széchenyi viszont ismét csatasorba lépett ellene. Nemcsak kárhoztatta a tervezetet, hanem most már írásban kidolgozott ellenjavaslatot olvastatott fel a tanácskozók előtt. Széchenyi szövege értelmében a diéta kijelentette volna, hogy tántoríthatatlan hűséget érez az uralkodóház iránt, ezért a jelen viszonyok közt mellőzi az engedmények sürgetését és a kívánatos reformok részletezését. Mivel azonban az országgyűlés — folytatódott az indítvány — az adott körülmények miatt nem oszolhat szét megnyugtató eredmények nélkül, a követek egyetlen járható utat látnak maguk előtt: küldjön hozzájuk az uralkodó egy vagy több királyi biztost, akiknek közreműködésétől a halaszthatatlan kérdésekben oly eredmények várhatók, amelyek a belső problémák kiegyenlítésére vezetnek, és amelyek újabb hálával kapcsolhatják az uralkodóhoz a nemzetet.

Széchenyi indítványa azonban jórészt visszhangtalan maradt. A követi kar úgy látta, hogy ilyen fontos kérdésben egységesnek kell a külvilág előtt mutatkoznia. Így, miután a kormánypárt hangadói — Somssich és Babarczy — megadták magukat, „nehogy olajat öntsön a tűzre", felhagyott az ellenkezéssel Széchenyi is. A konferencia végül is összegezte a tervezett felirat gondolatmenetét. Eszerint a nemzet meg akarja a trónt a fenyegető körülmények közepette védeni, de a nép terheinek könnyítése nélkül nincs hozzá ereje. Ezért a jelenlegi diétán el kell fogadni a következő javaslatokat: a robot és a tized, továbbá a katonai kvártélyozás és élelmezés megváltása, a városok rendezése, a honvédelem új alapokra fektetése, a nép felruházása politikai jogokkal, végül a közterhek megosztása a nemesség és a nép között. A diéta mindezen kívánságokat a pénzügyeket is érintő felirat alakjában terjeszti az uralkodó elé, azzal a kéréssel, hogy gyors elintézésük végett a király helytartósági tanácsosi minőségben küldjön ki egyéneket, és az országgyűlés berekesztése után pedig felelősségre vonás terhe mellett bízza meg őket a reformok végrehajtásával is.[15]

[15] A valóban lázas izgalomban eltelt március 2-ának eseményeire ld. Széchenyi e napi feljegyzéseit (*Viszota Gyula:* Gróf Széchenyi István naplói, VI. Bp, 1939, 738. l.), Tasnerhez márc. 2-án és 3-án írt leveleit (*Majláth* i. m. 596—598. l.), továbbá a már idézett, és március 2-án keletkezett kémjelentést (OL, Takáts-hagyaték, Országgyűlési másolatok, No. 11.224/f.).

A nagy összecsapás első menetében lényegileg Kossuthé lett a győzelem, de Széchenyi akciója sem maradt teljesen meddő. „Tegnap, haha! — tudósította március 3-án bizalmasát: Tasner Antalt az előző nap csatározásairól — Kossuth keresztülvitte egy követi conferentiában, hogy ma kerületben azt fogja indítványozni ect. ect. miszerint felelős magyar minístériumot adjon az uralkodó; nekünk csak annyi sikerült, hogy ezt ma *circumscriptive* (kiemelés tőlem — V. J.) fogja tenni. Én kértem: nur einmal darüber schlafen. Nem használt, tatár hévvel keresztül tört mindenen."[16]

Kossuth Széchenyi erőfeszítései ellenére se tért el szándékától, de az egység kedvéért hozzájárult, hogy indítványát körülírva, azaz taktikusan adja elő. Hogy ez mit jelentett, arra a március 3-i kerületi ülésen — most már a nyilvánosság előtt — benyújtott javaslatának és e javaslatot indokló felszólalásának szövege ad választ. Fejtegetései, majd határozatilag felirattá emelt előterjesztése megmaradtak azok közt a keretek közt, amelyet a 2-i követi konferencia elfogadott.

Mindenekelőtt hangsúlyozta, hogy javaslatában az uralkodóház érdekeiből indul ki, amelyek viszont kapcsolatban vannak Magyarország érdekeivel, indítványa tehát egyszerre ered a dinasztiához való hűségből és a haza, valamint a nép iránt érzett felelősségből. Mivel a belnyugalom bomladozása egyenes következménye egy olyan kormányrendszernek, amely kompromittálhatja a dinasztia jövőjét, az uralkodóháznak választania kell saját java és e korhadó politikai szisztéma támogatása között. A dinasztia jövendője a birodalom különböző népeinek összetartásán nyugszik, ezt pedig „csak az alkotmányosság érzelem rokonító forrasztéka" teremtheti meg, mert a király a maga legbiztosabb támaszát és minden szerencsétlenség óvszerét csupán abban és akkor találhatja meg, „ha fejedelmi székét ... a kor szükségei által mulhatatlanul igényelt népszerű alkotmányos institutiókkal környezendi".

Azután, a tulajdonképpeni felirattervezetre térve át, összegezte, hogy az országgyűlés miben látja a magyar alkotmányos élet biztosítékait, azaz felsorolta ama reformjavaslatokat, amelyeknek megvalósítását a diéta elhatározta (a közös teherviselés, továbbá az úrbéri viszonyokból való, kármentesítéssel egybekötött kibontakozás), és azokat a feladatokat, amelyeknek megoldására

---

Széchenyi javaslatnak szövegét közli *Viszota:* Gróf Széchenyi István írói és hírlapírói vitája Kossuthtal, II. 1044. l. — Széchenyi a maga igazolására március 5-én az alsótábla 12 tagjával aláíratta indítványát, bizonyítékául annak, hogy az a március 2-i konferencián valóban elhangzott. — Érdekes, hogy Podmaniczky emlékei szerint a felirati javaslatot Széchenyi mindvégig ellenezte, és az általános követi konferencia határozata is csak „Széchenyi kivételével' volt egyhangú. *(Podmaniczky* i. m. II. 224. l.) Ez az állítás azonban aligha felel meg a telje' igazságnak, hiszen az indítvány szövegén Kossuth — amint még látni fogjuk — épp Széchenyi kívánságára hajtott végre módosítást, mégpedig azért, hogy a javított változat Széchenyi számára is elfogadható legyen. Egyébként a felelősségre vonás elvének előtérbe kerülése annak a polgári parlamentális alapelvnek érvényesítési kísérletét jelentette, amely mind az Ellenzéki Nyilatkozatban, mind Pest megye 1847. évi követutasításában jelentkezett, hogy tudniillik a végrehajtó hatalom a törvényhozó hatalomnak felelős.

[16] Vö. *Majláth* i. m. III. 597—598. l. — A konzervatívok átmeneti elnémulását az egykorú források egybehangzóan bizonyítják. Tolnay Károly például március 2-án úgy látta, hogy „nincs többé párt! közös a lelkesedés". (Tolnay márc. 3-i — már idézett levele: OL, Csányi' cs. [lt.]); Hainer Ignác március 3-án arról tudósított, hogy „az ellenzék egyedül uralkodó, a conservatív párt megsemmisítve" (Hainer márc. 3-án Pozsonyból Dőry Mihályhoz írt levelét ld. Tolna megyei Levéltár, Dőry cs. lt. Missiles) stb.

elérkezettnek tartja az időt (a katonatartás terheinek könnyítése, a városok és szabad kerületek rendezése, a földművelés-ipar-kereskedelem felvirágoztatása, az igazi képviseleti rendszer kifejlesztése, a közjövedelmek számbavétele és felelős kezelése).

A továbbiakban rámutatott, hogy a szükségesnek ítélt újítások egy része megköveteli Magyarország és az osztrák tartományok közös érdekeinek kiegyenlítését, illetőleg összehangolását, és hogy e munkához a magyar országgyűlés örömmel nyújt segédkezet. A tervbe vett törvények azonban csak akkor mehetnek át az életbe, ha „végrehajtásukkal minden idegen avatkozástól független felelős nemzeti kormány leszen megbízva", ezért a diéta minden reform alapfeltételének és lényeges biztosítékának a kormányrendszer „magyar felelős minisztériummá átalakítását" tekinti. Végül még egyszer aláhúzva, hogy mindezeket az országgyűlésnek az uralkodóval egyetértésben megoldani komoly szándéka, megformulázta a diéta tulajdonképpen egyetlen konkrét kérését: küldjön a király a Helytartótanács tagjai gyanánt az országgyűlésre olyan teljhatalmú biztosokat, akik egyfelől résztvesznek a tárgyalásokban, és előmozdítják a megjelölt kérdések elintézését, másfelől személyes felelősséggel tartoznak a hozandó törvények végrehajtásáért.[17]

A dinasztia érdekeit többször is hangoztató feliratban tehát csupán egyetlen konkrét és közvetlen kérelem szerepelt: a teljhatalmú királyi biztosok kiküldése, akiknek feladatuk lesz, hogy közreműködjenek a tárgyszerűen is megjelölt kérdések megoldásában. Kossuth eredetileg azt javasolta, hogy az uralkodó a körülmények sürgőssége miatt rögtön nevezzen ki felelős minisztereket, hogy azok a király akaratának orgánumaiként tanácskozhassanak a diétával. Most viszont hivatalos indítványa is, a felirat elfogadott szövege is helytartósági tanácsosok gyanánt érkező királyi biztosokat, és nem minisztereket kívánt. A felelős minisztérium eszméje mint a tervezett reformok egyike, illetőleg e reformok realizálásának alapfeltétele kapott ugyan a feliratban helyet, de nem mint egyenes követelés.

Azt, hogy a diéta miképpen képzeli el a minisztérium majdani létrehozását, a felirat megfogalmazása alapján kétféleképp is lehetett értelmezni. A szöveg egyrészt a kiküldött biztosokat kívánta személyileg felelőssé tenni a hozandó törvények végrehajtásáért, és ezzel azt a látszatot keltette, mintha a biztosok kollektívájáról, azaz a Helytartótanács tagjainak egy csoportját akarta volna minisztériummá átalakítani. Másrészt azonban nem egyértelműen mondta ki, hogy a biztosokat a Helytartótanács tényleges tagjai közül óhajtja kineveztetni, hanem csak arról beszélt, hogy a Helytartótanács „tagjai gyanánt" szeretné őket a diétán látni.[18] Végül: az örökös tartományok alkot-

[17] Kossuth felszólalásából és javaslatából az erősnek talált jelzőket és mondatokat a cenzúra kigyomlálta, ezért azok a korabeli publikációkban csak csonkítva jelenhettek meg; az eredeti és hiteles szöveget közölte *Barta* i. m. 619—628. l.

[18] E kérdésre elsőnek Károlyi Árpád figyelt fel (*Károlyi* i. m. 7—8. l.). A jelzett homályosság okát Kossuth csak március 14-én tárta nyilvánosság elé. Ekkor ugyanis a kerületi ülésen emlékeztette a rendeket, hogy ő először március 2-án is felelős miniszterek kiküldését javasolta. De az egyik követ — Széchenyi — azt a megjegyzést tette akkor, hogy ilyesmit csupán abban az esetben lehetne kérni, ha a Helytartótanácsról előbb új törvényt alkotnának, hiszen jelenleg a Helytartótanács az ország legfőbb legális kormányszéke, amelyet törvény-változtatás nélkül mellőzni nem lehet. Ezért a közegyetértés érdekében e kifejezés olyan irányú módosítását tanácsolta, amelynek révén megmarad az összhang a feliratba foglalt kívánság

mányának kérdését a felirat nem közvetlen kérés, hanem csupán azon megállapítás formájában tartalmazta, hogy a diéta meggyőződése szerint a birodalom országait legerősebben alkotmányos intézmények forrasztják össze.

A felirat, megszelídítése ellenére is, a polgári átalakulás liberális programját összegezte, és — noha vagy közvetve, vagy nem egyértelműen — érintette azokat a kérdéseket, amelyeknek felvétele miatt az oppozíció többsége alig néhány napja még a felirat eszméje ellen foglalt állást.[19] A „körülírás" vagyis a fogalmazás enyhítése szükséges volt ahhoz, hogy a követi kar az indítványt, amelyet Széchenyi még így is ostobaságnak nevezett,[20] a nyílt ülésben egyhangúlag fogadja el. A deputátusok a másnapi országos ülésben sem mertek kifogást emelni a felirat ellen. Így az még március 3-án átkerült a főrendi táblára oly üzenet kíséretében, hogy a felsőház sietősen tárgyalja meg és járuljon hozzá. Ezzel megindult a küzdelem második szakasza.

b) TANÁCSTALANSÁG ÉS TAKTIKÁZÁS A KORMÁNY TÁBORÁBAN

Bécs távirati úton nyomban értesült a március 3-án történtekről. A nádor sürgős utasítást kapott, hogy a teendők megbeszélése végett azonnal utazzék a fővárosba. Távozása előtt Széchenyit is felszólította, hogy tartson vele.[21] A főrendek többsége helytelenítette a feliratot, és várható volt, hogy megkísérli annak elgáncsolását. E konzervatív nagyurak egy magánkonferencián az alsóház kormánypárti követeit is élesen támadták az indítvány megszavazása miatt.[22]

és a fennálló törvények között. A követek méltányolták is e figyelmeztetést. Kossuth módosította a szöveget, és ez volt az oka annak, hogy a felirat e része „nem oly tiszta s világos értelmű, mint különben lehetne". (Pesti Hírlap, 1848. márc. 18.) — Hogy Kossuth már eredetileg is ilyen felelős minisztériumot akart a javasolt feliratban kérni, az tagadhatatlan. Tolnay Károly zalai követ március 3-án a következőképp számolt be Csányinak a Batthyánynál március 1-én — Tolnay a dátumot tévesen teszi február 29-re — lezajlott ellenzéki konferenciáról: „Diaetai ellenzékünk tanácskozmányt hirdet; ebben elhatároztatik, hogy felelős kormánynak rögtön ide Pozsonyba hozzánk küldése kéressék, mellyel együtt minden korszerű kérdéseket minél hamarább azért megoldhassunk, hogy a jelen diaeta eredmény nélkül ne kénytessen haza térni, s az eddig még egyedül nyugodtan álló magyarhonnak is nyugalma meg ne zavartassék s a valóban vész által fenyegetve álló dinastia is megóvassék." (Tolnay levelét ld. OL, Gyűjtemények, Csányi cs. lt.)

[19] Emlékeztetünk arra a roppant hatásra, amelyet a Pulszky Ferenc által is *(Pulszky Ferenc:* Életem és korom, II. 1880, 42. l.), valamint Malvieux pesti nagykereskedő által is (AVMIPH, 1848 : 157.) németre fordított felirat az örökös tartományokban — a fogalmazás mérséklése ellenére — okozott: az ausztriai liberálisok tettkészségét fokozta annak tudata, hogy az alkotmányosságért folytatott harcukat a magyar ellenzék nyíltan támogatja. Így a pozsonyi diéta e lépésének is volt része a március 13-i bécsi forradalom kirobbanásában. Ez magyarázza azt a hallatlan rokonszenvet, amellyel a bécsiek március 15-én a magyar küldöttséget általában, Kossuthot pedig különösen fogadták. — A felirat bécsi hatására ld. még: *R. Charmatz:* Adolf Fischof, Stuttgart—Berlin, 1910.

[20] Széchenyi március 3-i naplójegyzésében minősítette így a feliratot. *(Viszota:* Széchenyi naplói, VI. 739. l.)

[21] Uo. és *Kónyi* i. m. II. 1.

[22] Busbach március 8-i beszámolója szerint amikor a konzervatív főrendek „hurrogták" az alsótáblát amiatt, hogy elfogadta a felelős minisztérium elvét, Hont megye konzervatív követe: Paczolay János azzal vágott vissza, hogy a követek a felsőház támogatására nem számíthatnak, mert a főrendek táblája „egy hebehurgya nádor, egy jezsuita országbíró,

A mágnások konzervatív tábora a feliratot nem akarta magáévá tenni, de mindjárt elvetni sem bátorkodott azt. A nádor eltávozása egyszeriben megadta a dilemmából átmenetileg kivezető ötletet: a legcélszerűbb taktika a főrendi tábla egybehívásának és az indítvány tárgyalásának halogatása lehet, legalábbis addig, amíg a teendők felől maga Bécs nem nyilatkozik. A felsőházban március 4-én felolvasták ugyan a feliratot, de megvitatását — Batthyány tiltakozása ellenére — elodázták azzal az indoklással, hogy ilyen nagyfontosságú tárgyat csak a nádor elnöklete alatt tűznek napirendre.[23] A liberális követek egy része sürgetni kívánta a Bécsben időző nádort, hogy az üzenetet a főrendeknél minél előbb hajtassa keresztül. Sőt már arról beszéltek, hogy ha a mágnások vonakodnak megtárgyalni e — Széchenyi szavával — „csodaműt", vagy ha az a főrendi táblán kisebbségben marad, akkor az alsóház a feliratot a mágnások megkerülésével önhatalmúlag küldi az uralkodó elé.[24]

Mivel a mágnásoknál az üzenet ügyében még március 6-án sem történt semmi, a rendek táblája felkérte a főrendi házat, hogy a nádor helyettesének: Majláth György országbírónak elnökletével fogjon az üzenet tárgyalásához. Majláth a kérést azzal hárította el, hogy előbb a nádorral kell értekeznie, mert ő annak távollétében nem intézkedhet. A halogatás láttán kezdett fogyni a liberális balszárny türelme. A felirat hívei jogosan tartottak attól, hogy az idő múlásával a kormány is, a felsőtábla is magához tér első meglepetéséből, és oda lesz az engedmények kicsikarására kedvező pillanat.[25]

A március 8-i kerületi ülésen Madarász László nyíltan kikelt a mágnások szabotáló magatartása, a főrendek üléseinek szüneteltetése miatt, és a hevertetett felirat ügyében erélyes lépéseket sürgetett. Kossuth javaslatára az alsóház újólag fel akarta szólítani az országbírót a főrendi tábla egybehívására, de a követi kar megbízottai sem őt, sem helyettesét — gróf Keglevich Gábor tárnokmestert — nem találták Pozsonyban. A hírre nagy ingerültség támadt a deputátusok között. Szentkirályi azt indítványozta, hogy a diéta kötelességmulasztás címén indítson keresetet az országbíró ellen. Kossuth meg egyenesen azzal a javaslattal állt elő, hogy a feliratot a rendek táblája egymaga, a főrendek hozzájárulása nélkül továbbítsa Bécsbe. E kezdeményezések azonban nem találkoztak közhelyesléssel. Így az alsóház másnapi ülése a főrendekhez csupán egy újabb sürgető üzenetet intézett.[26]

Az ország főtisztviselői ezalatt Bécsben konferenciáztak. A kormánykörökben az országgyűlés kezdete óta többször is felmerült a diéta berekesztésének terve. Február elejétől, miután az ellenzék válaszfelirata csak hajszál híján

---

egy ökör pohárnokmester, két kancellárságra vágyó koronaőr és az oppositioval kaczérkodó főispánokból áll, s oly seregéből a conservatívoknak, kik 24 óra alatt nem tudják elhatározni, mit határozzanak." (OL, Magyary-Kossa cs. lt. Család ált. rend. ir. H. 21. Busbach levele Magyary-Kossa Józsefhez, Pozsony, 1848 márc. 8.)

[23] Ld. Bachó Lajos és Kubicza Pál Trencsén megyei követek 1848 márc. 14-i követjelentését (OL, Takáts-hagyaték, F. 16. No. 1856. — Másolat.), továbbá *Kovács Lajos:* Széchenyi közéletének utolsó három éve 1846—1848, II. Bp, 1889, 43. l.

[24] Széchenyi márc. 5-i levele Tasnerhez. (*Majláth* i. m. III. 598—599. l.)

[25] Vö. AVMIPH, 1848 : 157.

[26] Mindezekre ld. Pesti Hirlap, 1848 márc. 14. és márc. 16., Busbach márc. 8-i levelét és Bachóéknak a 2. fej. 23. sz. j. alatt idézett beszámolóját.

nem kapott többséget „majdnem minden befolyásos ember véleménye az volt, hogy az országgyűlést azonnal fel kell oszlatni és fél év múlva összehívni".[27] E szándék február végén, amikor híre ment Kossuth készülő javaslatának, eljutott a realizálás küszöbére. Apponyi főkancellár, akit tanácsosa: Wirkner Lajos folytonosan a diéta szétküldésére unszolt, a foganatosítandó intézkedéseknek már részleteit is számba vette. Elgondolása szerint a nádornak királyi leirat formájában kellett volna parancsot kapnia az országgyűlés bezárására. Mivel pedig tartani lehetett attól, hogy a nádor, aki az udvar szemében megbízható, de az oppozíció előtt is népszerű akart maradni, különféle kibúvókkal kísérli meg a parancs teljesítésének elodázását, Apponyi szükségesnek látta egy katonai erővel ellátott teljhatalmú királyi biztos kiküldését is. E biztos feladata lett volna, hogy a nádor ellenkezése esetén a diétát erőszakkal is oszlassa el. A kancellár egyidejűleg a paranccsal szembeszegülő követek és főrendek letartóztatását, a pesti Ellenzéki Kör betiltását, a megyegyűlések ideiglenes felfüggesztését tervezte.

Javaslatát február 26—27-e táján ismertette Jósika Samu erdélyi kancellár, Dessewffy Emil, Szécsen Antal, Szögyény László magyar alkancellár és Wirkner előtt. A tanácskozás résztvevői mindannyian a diéta haladéktalan feloszlatása mellett foglaltak állást, csak Szögyény vélte szükségesnek, hogy a tervről, mielőtt azt a király elé terjesztenék, kérjék ki a nádor és az ország többi főméltóságának véleményét is. Apponyi a maga indítványát a következő napok valamelyikén — valószínűleg február 29-én vagy március 1-én — az Államkonferencia elé vitte, amelyen Lajos főherceg elnöklete alatt Metternichhel együtt részt vett a birodalom valamennyi minisztere. E konferencia is a pozsonyi országgyűlés bezárása mellett döntött, és megbízta Apponyit, hogy öntse formába a nádorhoz, valamint a leendő királyi biztoshoz intézendő parancsot.

A tanácskozás után azonban a főherceg és Metternich ismét hívatták Apponyit. Közölték vele, hogy a formák megőrzése végett a tervről, mielőtt kivitelezésére sor kerülne, mégiscsak helyes volna a nádort is tájékoztatni. A magyar főkancellár e lépést az ügy elodázásának fogta fel, ezért lemondással fenyegetőzött, de Metternichék igyekeztek őt megnyugtatni, hogy mindössze egy napi haladékról van szó. A nádort hamarosan tényleg Bécsbe rendelték. A következmények azonban Apponyi aggodalmát igazolták: a nádornak sikerült az udvari köröket rávennie a határozat olyan értelmű megváltoztatására, ahogy azt előzőleg Szögyény javasolta, azaz kieszközölnie, hogy hívják Bécsbe a magyar főtisztségviselőket, és hallgassák meg azoknak a tervre vonatkozó nézeteit is.[28]

[27] *Lónyay* naplója i. h. 31. l.

[28] Az ismertetett események menete rekonstruálható *Wirkner* (196—197. l.) és *Szögyény-Marich* (48—50. l.) munkái alapján. Az Apponyinál tartott konferenciának mindenképp február 27-e előtt kellett lefolynia, mert Wirknert, aki részt vett e megbeszélésen, Széchenyi e nap már Pozsonyban látogatta meg, majd 28-án is, és március 1-én is ugyanitt találkoztak egymással. Hogy pedig Wirkner február 27-én frissiben érkezett Bécsből, azt Széchenyi kérdése árulja el. Széchenyi ugyanis azt tudakolta Wirknertől: „hogy haladt a dolog Apponyinál?", mire a tanácsos így válaszolt: nagyon jól. Sőt Wirkner másnap azt is elmondta Széchenyinek, hogy Apponyi néhány napon belül írni fog, azaz megküldi a feloszlató parancsot. (Wirkner ekkor még nem tudta, hogy az ügyre vonatkozó tervük időközben módosuláson

A nádor tehát azon a március 4-én, amelyen a rendek országos ülése egyhangúan elfogadta a felirati javaslatot, épp Bécsben tartózkodott. Wirkner ugyanezen a napon egyenesen Metternichhez fordult levelével: ismét sürgette a diéta gyors szétoszlatását, hangsúlyozva, hogy az országgyűlés „további fönnállása a dinasztia és az ország érdekeire percről percre veszélyesebb lehet".[29] Minden bizonnyal ő is ekkor tájékoztatta Széchenyit Apponyi szándékának részleteiről.[30] Széchenyiben viszont, akinek Apponyi március 1-i levele ugyancsak jelezte „az országgyűlés szinte bizonyos berekesztését",[31] gyökeret vert a gondolat, hogy ő tekintélyénél fogva jobbra tudná fordítani a helyzetet, ha teljhatalmú királyi biztossá őt neveznék ki. Naplójának megvallotta, hogy vállalná is e szerepet, ha a teljhatalmat biztosító kéziratot ő fogalmazhatná, katonai erőt adnának melléje, működése folyamán semmiféle ellenőrzést nem gyakorolnának felette, és közben nem kapna ellentétes utasításokat.[32]

Wirkner március 5-ének reggelén személyesen utazott Bécsbe. Úgy tájékoztatta Metternichet, hogy a diétán már a forrongás szele érződik, és hangsúlyozta, hogy mivel az izgatók a dinasztia iránt ma még hűséges lakosság egy részét is magukkal ragadhatják, veszedelmes az országgyűlés működését akár egy órával is tovább engedélyezni. Metternich és Lajos főherceg, amint délután kiderült, teljesen egyetértettek a diéta berekesztésének eszméjével, sőt az államkancellár megígérte, hogy a magyar kancellária még e nap megkapja a feloszlatásra vonatkozó legfelsőbb kéziratot.[33] István nádor viszont épp ezalatt nyerte meg a kormányférfiak egy részét annak a gondolatnak, hogy bármely lépés megtétele előtt a magyar főméltóságok véleményéről is tájékozódni kell. Évégett hívták Bécsbe az országbírót és a tárnokmestert, akik március 7-én, illetőleg 8-án el is hagyták a diéta színhelyét. Másnap és harmadnap utánuk sietett több követ és főrend is, hogy mielőbb megtudják a bécsi összejövetel eredményét.[34]

A magyar kormányszervek vezetőinek hivatalos tanácskozására március 9-én István nádor elnöklete alatt, annak császári lakosztályában került sor.

esik át.) Az Államkonferencia viszont aligha ülésezett február 29-énél vagy március 1-nél korábban; a nádor ugyanis február 25 és március 3 közt nem hagyta el Pozsonyt, csak március 3-án mondta Széchenyinek: „Kommen Sie nach Wien", és utazott el Bécsbe. Ez viszont arra mutat, hogy az udvar felhívó üzenetét csupán 3-án, legfeljebb 2-án kapta kézhez, az üzenetnek tehát 3-án, vagy — és ez a valószínűbb — 2-án, illetőleg 1-én kellett Bécsből elindulnia. Wirkner viszont március 1-én látogatott ismét Bécsbe, nyilván azért, hogy tudakozódjék a feloszlatótervezet sorsa felől. (Apponyi Wirknerrel küldte le Széchenyinek szóló márc. 1-én kelt levelét Pozsonyba. — Erre ld. *Kónyi:* Deák Ferenc beszédei, II. 189. l.) Ekkor értesült az új döntésről, amely szerint a nádort is megkérdezik arról, hogy mi legyen a kormány eljárása az országgyűléssel kapcsolatban. Mindebből arra lehet következtetni, hogy az Államkonferencia vagy február 29-én, vagy március 1-én tanácskozott.

[29] *Wirkner* i. m. 200. l.

[30] Széchenyi e nap jegyezte fel naplójába egyrészt azt, hogy „bei Wirkner", másrészt azt, ami Apponyi tervének egyik pontja volt: „Ellenzéki Kör und jeder politische Clubb aufgelöst, ne legyen erőltetés." (*Viszota:* Széchenyi naplói, VI. 739—740. l.)

[31] *Kónyi:* Deák Ferencz beszédei, II. 189—190. l.

[32] *Viszota:* Széchenyi naplói, VI. 739—740. l.

[33] *Wirkner* i.m. 200—202. l .

[34] *Pulszky* i. m. II. 43. l. — Lónyay a március 9-én vele együtt Bécsbe utazók közül a Széchenyi-párti Kovács Lajoson kívül feljegyezte a konzervatív Waldstein János, Orczy Béla, továbbá az ellenzéki Károlyi Ede és Andrássy Gyula nevét. (Vö. *Lónyay* naplója, 41. l.)

A megbeszélésen hivatalból Apponyi főkancellár, Szögyény alkancellár, Majláth országbíró, Keglevich tárnokmester, Szécsen Antal magyar kamaraelnök, Zarka János királyi személynök és Zsedényi Ede kancelláriai tanácsos vettek részt. Meghívást rajtuk kívül egyedül Széchenyi kapott, aki még március 6-án ugyancsak Bécsbe érkezett.

Apponyi, Szécsennel együtt, változatlanul azt vallotta, hogy meg kell torolni a rendek állítólagos „törvénytelenségeit". Mégis ugyanő, aki alig egy hete még a diéta haladéktalan feloszlatásának szószólója volt, most némileg módosított indítvánnyal lépett fel. Egyrészt olyan, azonnal kibocsátandó leirat fogalmazványát terjesztette elő, amely az országgyűlést alkotmányellenes iránya miatt csak megintette, a napirend megtartására — azaz a királyi előterjesztések tárgyalására — utasította és a hallgatóság kordába szorítására figyelmeztette volna. Másrészt arra kérte a jelenlevőket, hogy a diéta berekesztését, amennyiben a rendek megintése eredménytelen maradna, egyszersmindenkorra már most határozzák el. A többiek azonban ilyen formában nem pártolták javaslatát. Ekkor szólt közbe Széchenyi.

A reformmozgalom hajdani zászlóbontója az előző három nap egy sor mérvadó személyiséget végiglátogatott Bécsben. Járt Metternichnél, a nádornál, Grünne főudvarmesternél és Apponyinál; találkozott Zsedényivel és Esterházy Pállal. A jelek szerint aziránt puhatolódzott, hogy az udvari körök látnak-e lehetőséget az ő biztosi kinevezésére. Noha egyesek e tisztségre Vay Miklós koronaőrt tartották esélyesebbnek, őt pedig inkább kancellárnak tudták volna elképzelni, most mégis konkrét formában ajánlkozott fel biztosul a konferencia nyilvánossága előtt. Arra hivatkozva, hogy a forradalomnak a zavarok növekedése miatt csak rendkívüli eszközökkel lehet elejét venni, a veszedelem elhárításának egyetlen módját abban vélte felfedezni, ha az uralkodó a rendekkel való alkudozás céljából teljhatalmú biztos gyanánt — még mielőtt tekintélyét vesztené — őt küldi ki a diétára.

De javaslatát egyedül Zarka látszott respektálni; a többiek ellene foglaltak állást. A tanácskozás délután is folytatódott. Időközben érkezett meg Pozsonyból Széchenyi bizalmasa: Kovács Lajos, aki közölte a konferenciáról kihívatott Széchenyivel a március 8-i kerületi ülésen történtek hírét. Széchenyi azonban hasztalan kapacitálta őt, hogy a konferencia előtt is számoljon be a pozsonyi eseményekről.

A megbeszélés résztvevőinek többsége Apponyi indítványának végül is csak első részét, azt is csupán módosítva fogadta el: mindössze annak a királyi leiratnak a kibocsátásában egyezett meg, amely a diétát rendreutasította és engedetlenség esetén szétoszlatással fenyegette volna. Az országgyűlés berekesztésének előzetes kimondását mindannyian helytelenítették, de a kialakult állásponttal is többen békétlenek voltak. A különben is gyengélkedő Apponyi, aki a figyelmeztető leiratot önmagában hatástalannak tartotta, a szerinte célszerűtlen határozat miatt annyira felizgatta magát, hogy betegágynak esett. Széchenyi a megbeszélést úgy értékelte, hogy azon valójában semmit se döntöttek el. Zsedényi ugyancsak azzal távozott a konferenciáról, hogy az elfogadott leirattól nincs mit várni.[35]

[35] A Vayval kapcsolatos kombinációkra ld. *Pulszky* i. m. II. 43. l. és Széchenyi márc. 8-i naplójegyzetét (*Viszota* i. m. VI. 740—742. l.) A március 9-i értekezlet Széchenyi naplója és Szögyény-Marich emlékezései (i m. I. 50—51. l.) alapján rekonstruálható. Viszota

A konzervatív politikai vezérek egy csoportja tehát február végén még az országgyűlés szétküldése mellett kardoskodott, március 9-én viszont a csoport több tagja a diétának már csupán megrendszabályozására volt hajlandó. Még a kancellár is, aki pedig a szigorúság álláspontját képviselte, és az ellenzék megtörése érdekében február végén az országgyűlés haladéktalan feloszlatását tervezte, ilyen eszközt most már csak második lépés gyanánt kívánt alkalmazni. E nézetmódosulásoknak és bizonytalankodásnak az oka a március első harmadára kialakult politikai helyzetben és közhangulatban keresendő.

A vezető főhivatalnokok többsége úgy ítélte, hogy a külpolitikai események nyomán feszültté vált légkörben veszedelmes volna ennyire erőszakos eszközhöz folyamodni, és a követeket minden eredmény nélkül hazatérésre kényszeríteni, mert ezzel a kormány még jobban maga ellen ingerelné a közvéleményt. Nemcsak a kémszolgálat emberei, hanem a konferenciázó főtisztviselők is hallhattak az ellenzéki vezetők olyasféle nyilatkozatairól, hogy az oppozíciónak egyenesen jól jönne, ha szétkergetnék a diétát, mert ezáltal legalább tetőpontjukra hágnának a kormányzási zavarok.[36] A főhivatalok irányítói óvakodtak tehát attól, hogy az országgyűlés bezárásának esetleges következményeiért magukra vállalják a felelősséget.

Ugyanakkor a történtek után sem adták fel a reményt, hogy az alsóház a „törvényes" útra más módon is visszaterelhető. Igaz, a konzervatív követek kívánatosnak tartották, hogy az úrbéri terhek megváltása, a katonaság ellátása, a háziadó és a városok rendezése ügyében, amennyiben a főrendi tábla a király elé terjeszti a feliratot, kedvező választ adjon az uralkodó, mert úgy látták, hogy a polgárok és parasztok csak ezen az úton óvhatók meg az ellen-

---

ellentmondást lát Szögyény beszámolója és Széchenyi — címszószerű — feljegyzései között. Valójában azonban nincs ellentmondás, hiszen Apponyi Szögyény szerint sem adta fel a szétoszlatás gondolatát, sőt a diéta renitens magatartása esetén azonnal realizáltatni akarta azt. (Kovács szereplésére és Zsedényi véleményére ld. *Kovács* i. m. II. 44—45. l.) — Kovács alighanem téved, amikor azt állítja, hogy az értekezleten Lajos főherceg és Metternich is részt vettek. E tekintetben Szögyény megbízhatóbb tanú, még akkor is, ha a megbeszélés időpontját március 8-ra teszi, holott az 9-én folyt le. Egyébként Kovács március 9-én a vele együtt Pozsonyba tartó politikusoknak — azok helyeslésétől kísérve — azt magyarázgatta, hogy a kormány a felirat némely pontjait tekintheti olyanoknak, mint amelyek a királyi előterjesztésben is szerepelnek, más kérdések (pl. a felelős végrehajtás, a katonai rendszer reformja stb.) megoldását pedig a diétának el kellene halasztania. Állítólag Széchenyinek ugyancsak javasolta, hogy ilyen tartalmú feliratot kellene elfogadtatni a főrendekkel, Széchenyi pedig a március 9-i bécsi konferencián előterjesztette ezt az indítványt, amely ott pártfogásra is talált. (*Lónyay* naplója, 41—43. l.) A tanácskozás tényleges résztvevői viszont nem említik a Kovács-féle javaslatot, ezért elbeszélésének e része aligha fedi a valóságot. — A Széchenyinek tulajdonított gondolatok némelyike valóban megtalálható Széchenyi azon beszédében, amelyet a márc. 14-i kerületi ülésen tartott.

[36] Az erre vonatkozó, március 6-án kelt ügynökjelentést közli *Barta* i. m. 633—634. l. — Persze, voltak a liberálisok közt is, akik viszont a reformok szempontjából károsnak tartották volna a diéta szétoszlatását. Tóth Lőrinc — Batthyány Kázmér titkára és egyben Breznóbánya követe — például attól tartott, hogy az országgyűlés berekesztése esetén Kossuth és közvetlen barátai a megyegyűléseket teszik az izgatás fórumaivá, ennek pedig könnyen az ellenzéki vezetők letartóztatása lehet a következménye. Emiatt pedig, ha nem is általános forradalom, de lázadás keletkezhet, amely egyrészt a vérmes remények megnövekedésére vezethet, másrészt viszont az arisztokráciát, amely Tóth szerint a mérleg nyelve, az a félelem, hogy mindent elveszíthet, a döntő pillanatban egészen a kormány oldalára viheti át. (AVMIPH, 1848 : 157.)

zék csábításától.[37] Igaz továbbá, hogy az alsóház nyilvános ülésén a felirat ellenszavazat nélkül, sőt külsőleg lelkesedéssel ment keresztül, és annak elfogadtatása végett az oppozíció balszárnya a főrendi táblára is nyomást igyekezett gyakorolni. De maguk a szereplők tudták legjobban, hogy valójában milyen ellentétek húzódnak meg a látszólagos egység mögött.

A liberálisok egy része az európai népmozgalmaktól valóban bátorságra kapott, másik — nem kicsi — csoportja azonban a konzervatívokkal együtt csupán félelemből engedett Kossuthék kezdeményezésének. Ez a tábor az általános nyugtalanság közepette hamarjában nem merte magára venni a felirat elgáncsolásának ódiumát, mert attól tartott, hogy leszavazott ellenfelei a tömegeknél keresnek támogatást, ezzel pedig ki tudja milyen veszedelmet idézhetnek fel. A felirat elfogadása után viszont azok a következmények is aggasztották, amelyeket — épp engedékenysége miatt — a kormány oldaláról várhatott.

Számtalan jel mutatta, hogy a feliratban kifejeződő elvek és összegezett teendők az ellenzéki követeknek korántsem mindegyikét lelkesítették. A városi törvényjavaslat március 6-i vitájából az egyik külső megfigyelő is ezt a tanulságot szűrte le. „Aristocratiánk nem akar megbarátkozni a democratiai elvekkel — írta a már többször idézett jurátus: Busbach Péter —, mert ha egy vagy más városi követ . . . nem alázatos kérelemmel, hanem az önérzet hangján szól, philippicakat s illetlen kifejezéseket csapnak fejéhez." Mivel pedig nem is konzervatív, hanem liberális követek viselkedtek így, a megbotránkozó Busbachnak „a békés útoni reform képtelensége" ötlött eszébe, abból kiindulva, hogy „ily bánásmóddal a bekövetkezhető veszteli időkre nem fogjuk a népet az aristocratiához édesgetni".[38] Lónyay Menyhért, aki a felirat vitái alatt Pesten tartózkodott, március 6-án ismét Pozsonyba érve követtársai körében azt tapasztalta, hogy a felelős minisztériumnak a feliratban kimondott elvét „még azok is, akik megszavazták, sem igen értik, s így nem is nagyon óhajtják".[39] A liberálisok egy csoportja pedig utólag annyira megrettent saját engedékenysége miatt, amelyet a felirat elfogadásakor tanúsított, hogy egyenesen a diéta odahagyásának gondolatával foglalkozott.[40]

Nagyjából hasonlóan ítélte meg az országgyűlés hangulatát március 4-én Apponyihoz intézett tájékoztatójában Jósika Samu is. A konzervatívok — mutatott rá Jósika — teljesen kétségbe vannak esve, főleg Babarczy, akit ő már a hírhedt konferencia előtt figyelmeztetett e megfontolatlan lépés várható következményeire. De Pozsonyban az embereknek nincs önállóságuk, mert terrorizmus alatt nyögnek. Kossuthék a legszélsőségesebb lépésre is rá tudnák őket szedni. Pedig — hangsúlyozta a levélíró — Kossuth és barátai kivételével, akiknek száma azonban kicsi — a legutolsó határozat miatt az országgyűlés valamennyi tagja fölöttébb meg van döbbenve.[41]

[37] *Barta* i. m. 633—634. l.

[38] Busbach levele Magyari-Kossa Józsefhez, Pozsony, 1848 márc. 8. — OL, Magyary-Kossa cs. lt. Család ált. rend. ir. H. 23.

[39] *Lónyay* naplója i. h. 39. l.

[40] Széchenyi név szerint is megemlíti közülük Lónyay Gábort, Justh Józsefet, Révay Zsigmondot, Vidos Józsefet. (Ld. márc. 5-i levelét Tasnerhez. — *Majláth* i. m. III. 598—599. l.)

[41] OL, Magyar Kancellária lt. Acta Diaetalia II. Geheime Berichte.

E légkörben nem nélkülözött minden alapot az a feltételezés, hogy a diéta többsége erőt vehet ernyedtségén és kiszabadíthatja magát Kossuthék nyomása alól, ha a balszárny törekvéseivel szemben a kormány részéről erélyt és határozottságot tapasztal. Erre vallott az is, hogy a március 6-i kerületi ülésen közvetett kísérlet történt — méghozzá ellenzéki részről — a felirat ellensúlyozására. Gróf Andrássy Manó, Torna megye liberális követe, küldői utasítására hivatkozva indítványozta, hogy a válaszfelirat kérdését, amelyet a diéta még februárban mellőzni határozott, tűzzék ismét napirendre. Igaz, a jelenvoltak tartózkodtak a javaslat támogatásától, amelynek elfogadása és realizálása egyértelmű lett volna a március 3-i felirat hatálytalanításával. Az eset mégis arra engedett következtetni, hogy az alsóház talán visszakozásra bírható, ha felsőbb helyről ilyen értelmű utasítás érkezik hozzá.[42]

Ezért született a március 9-i bécsi tanácskozáson középutas, erőtlen állásfoglalás: a főtisztviselők nem tartották kizártnak, hogy a diéta többsége a királyi fenyegetés hatására visszavonja vagy legalábbis csendben elaltatja a március 3-i feliratot. Az uralkodói figyelmeztetés siker esetén kettős haszonnal kecsegtetett: egyrészt nem kerül sor a diéta feloszlatására, azaz a magyar kormányhatóságok nem hívják ki maguk ellen a közvéleményt; másrészt elhárul az a veszély, hogy az ország az ellenzék kezdeményezésének elbuktatásáért a főrendi táblát teszi felelőssé.

Metternich azonban, aki Wirknernek még március 6-án szavát adta, hogy az országgyűlés szétküldéséről három napon belül intézkednek, nem osztotta a 9-i tanácskozás bizonytalankodó állásfoglalását. A feloszlató királyi leirat elkészült és szavazás végett már köröztetni is kezdték azt a voksolásra jogosult államminiszterek között. Legalábbis így informálta Metternich Wirknert, aki március 9-én immár táviratilag kérte az államkancellárt a diétát bezáró parancs haladéktalan leküldésére.[43]

Máig sem derült ki, hogy a magyar központi hivatalok vezetői, akik egymás között mégiscsak megállapodtak az általuk javasolt és az országgyűlést csupán megfenyegető leirat elveiben, tudtak-e Metternich ellentétes akciójának elindulásáról. Kivéve a Magyar Kancellária tagjait, akiket munkahelyük Bécshez kötött, valamint a nádort, aki csak március 11-én hagyta el a fővárost, március 10-én bizonyára valamennyien abban a hitben tértek vissza Pozsonyba, hogy az udvarban a 9-i konferencián kialakult többségi álláspontnak megfelelő döntés születik. Az viszont hihetetlen, hogy István nádor, aki továbbította a magyar főtisztviselők javaslatát az udvarhoz, ne értesült volna a központi kormányzat készülő intézkedéséről. Mégsincs semmi jele, hogy ilyesmiről Pozsonyban bárkinek akár csak célzást is tett volna. A március 9-i konferencia javaslatának elakadásáról és a megfogalmazott feloszlató parancsról hasonlóképp hírt kellett szereznie a magyar kancelláriának is, de — érdekes módon — az országgyűlés tagjaihoz tőle se szivárgott ki semmi.

A diéta végül is sem feloszlató rendeletet, sem rendreutasító leiratot nem kapott. Március 13-át — a metternichi rendszer összeomlását — követően már nem is kaphatott. Homály fedi azonban, hogy miért húzódott akár az egyik, akár a másik tartalmú parancs hivatalos kibocsátása addig, amikorra a dolgok

[42] Szalay István nádori titkár ügynöki jelentése 1848. már. 6-án. Uo.
[43] *Wirkner* i. m. 201—202. l.

új fordulata miatt már mindkét variáns idejét múlttá változott. Csak az abszolutista bürokrácia ügyintézésének ismert vontatottsága okozta volna, hogy az államminiszterek közt voksolás végett köröztetett fogalmazvány a kritikus helyzet ellenére még napok múlva se ért vissza kiindulási helyére? Talán a szavazásra jogosultak vagy a Magyar Kancellária illetékesei Metternichhel, akinek álláspontját Lajos főherceg is messzemenően osztotta, nyiltan nem bátorkodtak ugyan ujjat húzni, de titokban, időnyerés végett hevertették az általuk helytelenített rendeletet?[44] Vagy pedig a birodalom kormányzata jutott menet közben arra a meggyőződésre, hogy számára előnyösebb, ha nem a diétát záratja be, hanem a főrendi táblával gáncsoltatja el a március 3-i felirat továbbítását, mert ily módon a várható felzúdulás nem a birodalmi kormány, hanem a magyar diéta felsőháza ellen irányul?

Több körülmény is az utóbbi feltételezés mellett szól. Pulszky Ferenc és Eötvös József március 9-én azzal érkeztek Bécsből Pozsonyba, hogy Metternich véleménye szerint a magyar országgyűlés ellen, mivel az a nehéz körülmények közt a kormány támogatása helyett csak a zavart növeli, erélyesen kell fellépni, azaz minél előbb fel kell oszlatni. Ezt az indítványt — Eötvösék így tudták — a kormány el is fogadta, de kivitelezését a külső körülmények alakulásától tette függővé. Ez azt jelentette, hogy ha a viszonyok Ausztria szempontjából kedvezőre változnak, akkor Bécs rövid úton végez a diétával, ellenkező esetben viszont engedményekre is kész lesz.[45] Lehet, hogy a vezető körök épp a körülményeket ítélték a monarchiára nézve egyre aggasztóbbaknak, és ezért álltak el a diéta feloszlatásának tervétől. E feltételezést támogatja az is, hogy Lajos főherceg, aki korábban makacsul az országgyűlés berekesztése mellett volt, március 13-án maga küldött olyan instrukciót a nádornak, hogy a felirat Bécsbe juttatását mindenképp meg kell gátolni, azaz a főrendekkel kell azt visszavettetni. Ez az utasítás pedig, mivel a nádor a mágnásokat már 13-ának délelőttjén tájékoztatta róla, még a bécsi forradalom kitörése előtt született.[46] A legfontosabb mégis az, hogy a diéta feloszlatása március 13-ig nem következett be, akkor pedig teljesen új helyzetet teremtett a Bécsben fellángolt forradalom.

A március 9-i tanácskozás résztvevői az alsóházat megnyugtatásképp még ugyanezen a napon értesítették arról, hogy a főrendi tábla hamarosan megkezdi a felirat tárgyalását. Nyilván abban a hiszemben voltak, hogy úgyis nemsokára megérkezik a diétát rendreutasító királyi leirat, akkor pedig a mágná-

[44] Wirkner legalábbis ezt tételezi fel. (Uo. 203. l.)

[45] AVMIPH, 1848 : 157.

[46] Ld. Széchenyi márc. 13-i naplófeljegyzését. (*Viszota* i. m. VI. 744. l.) — Egyébként Pozsonyban március 12-e táján úgy hírlett, hogy a király előbb katonát és pénzt kér a diétától, majd feloszlatja azt. De arról is beszéltek, hogy az országgyűlés mindaddig, amíg a feliratban foglaltakat nem teljesíti az uralkodó, még akkor se oszlik szét, ha ágyúkat szegeznek tanácskozási helyére. Lábra kapott az a hír is, hogy Zsófia és a főhercegek a titkos konferenciákon a magyarokat pártfogolják. (Vö. Kémery Károly levele szüleihez, Pozsony, 1848. márc. 12. közli *V. Waldapfel* i. m. I. 100. l.) Ez az egyébként valótlan mendemonda arra mégis enged következtetni, hogy a pozsonyi rendekkel való bánásmódot illetően a birodalom legfelsőbb vezetőköreiben is bizonytalanság, ha nem éppen ellentét uralkodott. Srbik is úgy tudja, hogy a megfélemledett Staats-Konferenz Lajos főherceg és Metternich nyomása ellenére se merte a diétát feloszlatni, hanem csupán olyan császári döntés született, amely szerint az országgyűlést fenyegetni kell a feloszlatással, ha nem tér vissza a törvényes útra. (*Heinrich Srbik:* Metternich der Staatsmann und der Mensch, II. München, 1925, 204. és 258. l.)

sok anélkül hagyhatják véglegesen abba a felirat kényszerből napirendre tűzött vitatását, hogy annak elutasításával önmagukat kellene kompromittálniok. Ha pedig időközben megváltoznék a kormány elhatározása, akkor az új döntésről Bécs — miheztartás végett — úgyis informálja őket. Mindenképpen úgy kellett tehát manőverezniök, hogy Kossuth indítványa felett a főrendi házban a fenyegető vagy esetleg módosított tartalmú leirat kézhezvétele előtt szavazásra semmiképp se kerülhessen sor. Ehhez az országgyűlések történetében meghonosodott, és ezért csak bajosan kifogásolható szokást használták fel eszközül: a felirat tárgyalását állítólag a főrendek hozzájárulásának előzetes megszerzése végett, és azért, hogy a tárgy a nyilvános köztanácskozásban „kellemetlen vitákra alkalmul ne szolgáljon", magántanácskozásokban kezdték meg.[47] Az udvar kémszolgálata azonban világosan rámutatott a főrendi többség magatartásának rugóira: a feliratot „időnyerés céljából" nem akarták hivatalos ülésen elővenni.[48] E taktika sikere viszont azon állt vagy bukott, hogy merülnek-e fel közben olyan momentumok, amelyek módosíthatják a főrendi tábla erőviszonyait.

c) A HAZAI TÉNYLEGES ÉS KÉPZELT MOZGALMAK HATÁSA POZSONYBAN

A felirati javaslatot, amikor az alsóház határozattá emelte azt, még az ellenzéki mágnások egy csoportja is túlzottnak tekintette. A liberális Eszterházy Mihály gróf például az egész indítványt Kossuth „időszerűtlen hiúsága gyümölcsének" bélyegezte.[49] A konzervatív Waldstein János gróf pedig a felirat felsőházi hatására célozva állapította meg, hogy a francia forradalom „kommunista tendenciái" jó hatást gyakoroltak a főrendi ellenzékre, mert a felsőtábla liberálisai most legalább láthatják, hogy hova visz az út.[50] A főrendi táblán március 4-én is azért sikerült a konzervatívoknak különösebb nehézség nélkül elhalasztatniok a felirat vitáját, mert az oppozícióhoz számító főurak egy része sem állt ki mellette.[51]

Igaz, Batthyány Lajos felszólítására időközben számos távollevő ellenzéki főrend érkezett Pozsonyba, hogy a felsőtáblán a felirat mellett bocsátkozzék harcba.[52] Az ő jelenlétük növelni látszott a felirat elfogadásának esélyeit. Széchenyi, aki március 10-én Pozsonyba visszatérve többekkel tanácskozott,

[47] A főrendek e taktikázására utal Bachó és Kubicza már idézett márc. 14-i követjelentése (OL, Takáts-hagyaték, F. 16. No. 1856.). Más pozsonyi szemtanúk is hasonlóképpen ítéltek. Matuska János például március 14-i levelében ugyancsak arról beszél, hogy a felsőház „mesterkélt cselfogásokkal" húzta-halasztotta a felirat tárgyalását. (Közli *V. Waldapfel* i. m. I. 103. l.)

[48] AVMIPH, 1848 : 157.

[49] *Károlyi* i. m. 3—4. l.

[50] Waldstein márc. 3-i, Esterházy Pálhoz intézett levelét ld. *V. Waldapfel* i. m. I. 88. l.

[51] Sokatmondó az is, hogy gróf Andrássy Gyula — aki ugyan nem főrendként, hanem Zemplén megye ellenzéki követe gyanánt vett részt az országgyűlésen — március 9-én nem a felirat maradéktalan elfogadtatását, hanem azt tartotta célszerűnek, ha a kormány a követelésekből annyit teljesít, amennyit csak lehet, azután pedig erélyesen gondoskodik a rend fenntartásáról. (*Lónyay* naplója, i. h. 41. l.)

[52] Teleki Lászlót, Eötvös Józsefet Batthyány külön is felszólította, hogy okvetlenül vegyenek részt a felirat felsőházi tárgyalásán. Hívására mindketten Pozsonyba utaztak. (AVMIPH, 1848 : 157.)

majd saját lakásán is megbeszélést tartott, ugyancsak nem látta lehetetlennek, hogy a főrendiházban keresztülmegy a rendek üzenete.[53] Továbbá egymás után érkeztek a hírek Pozsonyba, hogy az oppozíció több helyen is előretört, a felirati javaslat az ország ellenzéki köreiben nagy visszhangra talált, és a liberálisok itt is, ott is fellépésre készülnek Kossuth indítványa mellett. Az országgyűlési ellenzék körében örömet keltett az a március 7-én érkezett hír, hogy Árvában és Tolnában a radikálisok győzelmet arattak a kormánypárt felett.[54] Talán még nagyobb hatást váltottak ki a győri és felsőtiszai események.

Győrben gróf Zichy Ottó „vakmerő" titkára: Lukács Sándor március 4-én, amikor publikussá lett a francia köztársaság kikiáltása, a színházban — a rendőrséggel szembeszállva — a közönség zajos tetszése mellett ismertette a március 3-i feliratot. Március 8-án — a francia forradalmat elindító bankett mintájára — maga Zichy Ottó adott reformlakomát. A résztvevők a házigazda kívánságára elhagyták a grófi megszólítást, majd elhatározták, hogy egy-két héten belül a szabadság-egyenlőség-testvériség jegyében a szabad ég alatt nagyszabású gyűlést tartanak, amelyre meghívják a környező megyék fiatalságát is.[55]

A kormányszervek arról már a tél folyamán pontos értesüléseket szereztek, hogy Zemplénben Kazinczy Gábor vezetése alatt „Szegénylegények" néven olyan társulat alakult, amely az ellenzék törekvéseinek minden módon való támogatását tűzte ki céljául. Februárban olyan tudósítások érkeztek, hogy a társulat tagjai Ungban és Tornában is eredményesen működnek, Sárosban és Szepesben ugyancsak fellépni készülnek, Abaújban pedig zempléni mintára szervezett egyletbe tömörültek a magukat „szegénylegényeknek" tituláló baloldali liberálisok.[56] Most, március 7-én, Pozsonyban egyenesen az a hír

[53] „Der ominose Izenet gehet auch bei den Magnaten durch" — jegyezte fel márc. 10-én. (*Viszota* i. m. VI. 743. l.)

[54] AVMIPH, 1848 : 158.

[55] A győri színházban történtekről a nádort március 5-én Simon Zsigmond helybeli cenzor ugyanezen a napon Klimisch József városkapitány jelentése nyomán a „hasonló merényektől" tartó városi tanács, majd márc. 10-én Eszterházy Károly, Győr megye főispánja tájékoztatta. (Ld. sorrendben: OL, Archivum Palatinale, István nádor iratai, Helytartósági ir. 1848 : 447; uo. Közpolgári ir. 1848 : 465. és Helytartótanács lt. Városrendőrségi o. 1848, 19. kf. 24. t.) Lukács fellépésétől és a győri liberálisok tervezett bankettjéről március 9—10-én már mind a rendőrség, mind a pozsonyi nagyközönség tudott. Minderre ld. egy névtelen pozsonyi rendőrügynök március 12-i jelentését (AVMIPH, 1848 : 163.) és Kálóczy Lajos márc. 10-i levelét gróf Nádasdy Lipóthoz (OL, Nádasdy cs. lt. Series C, CXXV, No. 826.). Kálóczy, aki szerint Zichynek és Lukácsnak „a franczia forradalom kábítá el agyát", Zsedényire hivatkozva arról is értesítette Nádasdyt, hogy „Lukács ellen szomorú következtetésekkel járható intézkedések fognak tétetni". — A győri liberálisoknak az országgyűlési ellenzéket nagy hatással támogató szerepére, amely bizonyítja, hogy a nemesi ellenzéknek a vidéki városokban, jelesül Győrben is komoly tömegbázisuk volt, ld. *Balázs Péter* Győr a feudalizmus végén. Kézirat.

[56] Ld. Szögyény február 25-i levelét a nádorhoz (OL, M. Kancellária lt. Praesidialia, 1848 : 103.). Szögyény vizsgálatot kért az abaúji „szegénylegények" ellen, mert állítólag a kassai tanulóifjúságot is annyira elámították, hogy hét diák kivételével valamennyi joghallgató közéjük állt. Széchenyi ugyanezen a napon feltételezte, hogy „a szegény legények Kazinczy Gábor et Co. vezérlete alatt bizonyosan bebarangolnak 3—4 megyét". (Széchenyi febr. 25-i levele Tasnerhez. — *Majláth* i. m. III. 588—589. l.) Kazinczy táborának sárosi készülődéseire ld. gróf Andrássy Gyula sárosi főispán márc. 2-i jelentését a nádorhoz (OL, Arch. Regn. István nádor ir. Közpolgári ir. 1848 : 415.).

járta, hogy Kazinczy valamennyi tiszáninneni megye reformereit nagygyűlésre akarja Kassán összehívni.[57] Mindezek mellett március 9-én a diéta színhelyén már arról is beszéltek, hogy Pesten ugyancsak készülődik az oppozíció, és hogy a rendek táblájához hamarosan petíciót petíció után fognak benyújtani.[58]

Noha e hírek és események növelték a feliratpárti főrendek önbizalmát, feltétlen győzelemre a mágnások tábláján mégsem számíthatott az alsótábla határozata. A feliratot támogató ellenzéki Teleki László például március 8-án kijelentette, hogy a felirat főrendiházi sorsáról előre mit se lehet tudni, mert a felsőtábla pecsovicsai mindig Bécstől várnak sugalmazást; megismételte Kossuth e nap elhangzott javaslatát is: ha a mágnások többsége a feliratot elveti, az alsóháznak egyedül kell azt Bécsbe juttatnia.[59]

A bécsi konferenciáról visszatérő főhivatalnokokat az említetteken kívül olyan újság is fogadta Pozsonyban, amely nagyban befolyásolhatta a főrendek állásfoglalását és a felirat jövőjét. Az országgyűlés színhelyén március 9-én hallottak először arról, hogy Magyarországon parasztlázadás tört ki. Másnapra a hír szétterjedt az egész városban. A parasztfelkelésről szóló mende-mondák e legelső változata úgy szólt, hogy Északkelet-Magyarország parasztjai támadtak fel földesuraik ellen. Kálóczy Lajos, gróf Nádasdy Lipót Pozsonyban tartózkodó megbízottja, március 10-én értesítette urát, hogy hallomása szerint „Ungban, Zemplénben és Beregben parasztlázadás ütött ki". Noha hozzátette, hogy e hírt egyelőre csak mint „közbeszédet" továbbítja, mert eleddig „hiteles alapja nincs", a mendemonda napokon keresztül tartotta magát.[60] Kémery Károly, a pozsonyi jurátusok egyike, március 12-én újságolta szüleinek, hogy úgy hírlik, mintha „Zemplén, Szepes és Ung megyében a parasztok közt — mitől Isten őrizzen — lázongás nyomai mutatkoznának".[61] E szóbeszéd nem állt meg Pozsony határainál: báró Salhausen Lipót őrnagy és császári tanácsos március 17-én Bécsben rémüldözött azon, hogy „Abaúj, s ott abba a vármegyékbe, Zemplén (ahol birtoka), a parasztok fellázadtak, s prédálnak, ölnek úgy mint 31-be".[62]

Megfoghatatlan, hogy az egyébként valótlan hír keletkezésére mi szolgáltatott alapot. Lehet, hogy hatástkeltő szándékkal, tudatosan röppentette azt fel az ellenzéki politikusok egynémelyike. A nemesi liberálisok, elsősorban Kossuth, évek óta ismételten a parasztfelkelés riasztó képét idézték a föld-

[57] AVMIPH, 1848 : 158.

[58] Uo. 1848 : 157.

[59] Az a titkosrendőri jelentés, amely Teleki idézett nyilatkozatáról március 10-én beszámolt Sedlnitzkynek, arról is tájékoztatta a rendőrminisztert, hogy milyen véleménnyel van Teleki Metternich pozíciójának szilárdságáról. Teleki állítólag kifejtette, hogy Metternich önként nem hajlandó visszavonulni, mert Ferenc császár élete utolsó perceiben utódjának — Ferdinándnak — lelkére kötötte, hogy Metternichet soha ne bocsássa el, amit Ferdinánd meg is ígért, Metternichtől pedig azt kérte, hogy amíg miniszter lesz, semmi kedvezményt ne engedjen a népnek. (AVMIPH, 1848 : 157.)

[60] Kálóczy Lajosnak, az egykori színházi súgónak márc. 10-i levelét ld. OL, Nádasdy cs. lt. Series C, CXXV, No. 826.

[61] Közli *V. Waldapfel* i. m. I. 102. l.

[62] Salhausen híreiről báró Jósika János huszárszázados tudósította 1848. március 17-én Bécsből Bornemissza János erdélyi főkormányszéki tanácsost. (Közli *Andics Erzsébet:* A nagybirtokos arisztokrácia ellenforradalmi szerepe 1848—49-ben, II. Bp, 1952, 14. l.) Figyelemre méltó, hogy ez az alaptalan hír a hadsereg egyes köreiben épp akkor terjedt el, amikor a magyar országgyűlés küldöttsége Bécsben a feliratról tárgyalt az uralkodóval.

birtokosok elé, hogy a jobbágyrendszer felszámolására ösztökéljék őket. Kossuth a feliratot indokló, nagyhatású beszédében is feltette a kérdést: „Ha mi ez országgyűlésről szétoszlanánk anélkül, hogy megvinnők a népnek, mit e törvényhozástól annyi joggal s oly méltán vár, ki merné magára vállalni a felelősséget azokért, amik következhetnek?"[63] A pozsonyi körökben forgolódó ügynökök egyike pedig épp március 9-én összegezte azon benyomásait, hogy Kossuth és barátai a diéta feloszlatása esetén szinte bizonyosan fellázítanák a tömegeket; így akarnak a kormányra hatni, és ezáltal remélik a felirat követeléseit, sőt más egyebeket is az udvarral elfogadtatni. A besúgó idézte az országgyűlési ifjakra nagy befolyást gyakorló fiatal ügyvéd: Szarvady Frigyes megnyilatkozását. Szarvady szerint a nagyobb magyar helységek (Szentes, Vásárhely) és a hajdúkerület könnyűszerrel fellázíthatók; sőt mindenütt, ahol a birtokrendezés megtörtént és a legjobb területeket a földesúr kapta, csupán azt kell mondani a parasztoknak: az urasági föld a tiétek, és máris olyan erő támad az ellenzék oldalán, amilyenre szüksége van.[64]

De nincs kizárva az sem, hogy a hír csupán a földbirtokosok rossz lelkiismeretének tükröződése volt: a lehetséges veszélyt minden pillanatban valósulhatónak, majd a következő fokon megvalósultnak láttatta velük az aggodalom. Lónyay János március 10-én Bécsben — anélkül, hogy tudott volna a Pozsonyban lábra kapott mendemondáról — fiának nyíltan bevallotta „félelmét a parasztlázadástól", és azt fontolgatta, hogy családjának is legjobb volna városba, például Bécsbe húzódni. Sőt már előzőleg kérte Apponyi kancellárt, hogy az ő szűkebb hazájába: Beregbe mintegy öt kompánia katonaságot vezényeltessen a kitörések megelőzése végett.[65] Talán Lónyay kiszivárgott aggodalma jelent meg a szóbeszédben valóságos esemény gyanánt? Vagy Kazinczyék ügyködése miatt lokalizálta a vakhír az állítólagos parasztfelkelés színhelyét Északkelet-Magyarországra? Erre ma még nem lehet megnyugtató feleletet adni.

Tény viszont, hogy a hír következménye Pozsonyban azon nyomban megmutatkozott, csak egyelőre éppen ellentétes előjellel, mint ahogy Kossuth és közvetlen elvbarátai nyilván szerették volna. Március 9-ének estéjén saját kaszinójukban konferenciát tartottak az ellenzéki főurak. A vitában felszólalt az ifjú Podmaniczky Frigyes báró, és — Batthyány Lajos megdöbbenésére — nyíltan bejelentette különvéleményét a felirat ügyében. Azt hangoztatta, hogy a rendek többet követelnek, mint amennyit a kormány megadhat, és amennyit meg szabad adnia. Pedig épp a nemesség érdeke diktálja, hogy az országgyűlés ne rugaszkodjék túlságosan messzire. Ennek alátámasztásaképp egyenesen az állítólag Zemplénből és Máramarosból érkezett hírekre hivatkozott: ott a parasztok, mióta hallottak valamit a politikai eseményekről, semmi robotot se akarnak teljesíteni. Végül arra a következtetésre jutott, hogy az országgyűlésnek a kormánnyal jó viszonyban kell maradnia, mert a földbirtokosok a jobbágyok demoralizációjával szemben egyedül a kormányhatalomtól kaphatnak támogatást. Podmaniczky nézeteit osztotta testvére is.

[63] *Barta* i. m. 625. l.
[64] AVMIPH, 1848 : 157.
[65] *Lónyay* naplója, i. h. 43. l.

Batthyány Lajos, akit az egyik rendőrügynök „egészen republikánus"-nak jellemzett, érthetően felindult a Podmaniczkyak pálfordulása miatt. A főrendi oppozíció számára március 12-ére nagykonferenciát hirdetett azzal a céllal, hogy addigra mozgósítja elvbarátait, és ott általános tüzet nyitnak Podmaniczkyék kapituláns álláspontja ellen. Közben fülébe jutott, hogy Podmaniczky is akcióra készül: több fiatal ellenzéki mágnást — köztük Zichy Pált, Wenckheim Bélát — akar megnyerni annak az eszmének, hogy bizalommal közeledjenek a kormányzat felé, és a felirattal szemben egységesen lépjenek sorompóba. Batthyány most olyannyira türelmét vesztette, hogy fenyegetődzésben tört ki: ha a főrendi tábla megbuktatja a feliratot, akkor ő maga vonul a parasztok élén a kisnemességgel együtt a mágnások és a kormány ellen, hogy kierőszakolja az alsóház követeléseinek teljesítését. Ő és hívei állítólag azt is elhatározták, hogy vasár- és ünnepnapokon fizetett személyekkel minden faluban felolvastatják az újságokat, és ismertetik a néppel a pillanatnyi helyzetet, valamint annak követelményeit, azaz a népet is bevonják a politikába az oppozíció oldalán.[66]

Ez az ijesztésnek szánt taktikai fogás azonban a főrendi ellenzék bomlását egyelőre nem tudta megállítani. A Batthyánynál lefolyó konferencián — Batthyány és néhány társa minden igyekezete ellenére — szakadás keletkezett a felsőházi oppozíció soraiban: Podmaniczkyék befolyására többen is leszögezték, hogy a felirati javaslatot nem hajlandók támogatni.[67]

A parasztfelkelés híre azonban nem hagyta érintetlenül a konzervatív mágnásokat sem, akik ismételt konferenciákon igyekeztek végső álláspontjukat kialakítani arra az eshetőségre, ha a Bécsből várt fenyegető parancs vagy feloszlató leirat késése miatt mégis kénytelenek lennének a feliratot napirendre tűzni. Március 11-i tanácskozásukon megmutatkozott, hogy a Kossuth indítványát pár napja még egységesen ellenző kormánypárti tábor egynémely tagja ugyancsak gondolkodóba esett. A legkonokabbak (Barkóczy János, ifjú Majláth György stb.) kitartottak a felirat minden pontjának visszautasítása mellett, és egyenesen nevetségesnek bélyegezték többek közt azt, hogy Kossuth egy olyan osztálynak, amely még meg sem váltotta magát, szavazati jogot kíván adni. Szécsen Antal már óvatosabban nyilatkozott. Az ő álláspontján érződött legjobban a parasztlázadás hírének hatása. Szerinte nem volna okos dolog a feliratot teljes egészében visszautasítani; ehelyett arra kellene felhívni az alsótáblát, hogy a köztehervíselést, az úrbéri viszonyok feloldását, a katonai élelmezést, a városok rendezését, a földművelés-ipar-kereskedelem fejlesztését illető javaslatait mihamarabb konkrétizálva terjessze elő, a többi reformkérdéstől azonban, mivel azok az alkotmány lényegébe vágnak, álljon el. Vay Miklós a feliratot jelen formájában elfogadhatatlannak minősítette, de hozzáfűzte, hogy a miniszteri felelősség elve törvényes alapokon nyugszik, a honvédelem szabályozását viszont éppen a nemesség érdekei tennék szükségessé.

A vakhír tehát megzavarta a kormánypárti főurak egységét is. Ugyanaz a tényező, amely a liberális mágnások egy csoportját a felirattal szembe-

[66] A történtekről egy március 10-én és egy március 13-án írt konfidensjelentés szinte egybehangzóan számolnak be. (AVMIPH, 1848 : 158. és 164.)

[67] AVMIPH, 1848 : 164.

fordította, a konzervatív főrendek némelyikét arra indította, hogy — épp a népet közvetlenül érintő kérdésekben — engedjen korábbi merevségéből. A megfigyelőknek úgy tűnt, hogy a kormánypárti főurak Kossuth indítványát adott formájában nem hajlandók elfogadni, de — tekintettel a körülményekre — teljes egészében visszavetni se merik, hanem valami középutat szeretnének, ezt azonban sem 11-i, sem 12-i értekezletükön nem tudták megtalálni.[68]

Széchenyi, aki közben lázasan agitált Kossuth irányvonala ellen,[69] a főrendek mindkét csoportjában lábra kapott bizonytalanság és nézeteltérések láttán ismét magához akarta ragadni a kezdeményezést. Előbb 11-én délutánra, majd — valószínűleg a konzervatív mágnások egyidejű megbeszélése miatt — csak 12-én délelőttre tervezett saját lakásán konferenciát, végül azonban, mivel ekkor meg az ellenzéki főrendek tanácskoztak Batthyánynál, az összejövetel időpontját 12-ének délutánjára tette át. A tanácskozásra az alsóház és a főrendi tábla különböző pártállású tagjai közül 71-en kaptak meghívást: 32 követ — közöttük Kossuth — és 39 arisztokrata. Széchenyi az eszmecserét erélyes figyelmeztetéssel vezette be: veszélyben van a nemzetiség és a nemesség, amelyet agyon fog verni a paraszt. A veszély elhárítása egységet követel. Ennek megteremtése végett szólította fel a résztvevőket a felirat módosítására. Javaslata az volt, hogy a feliratból a népképviseletet, a honvédelmi rendszer átalakítását, a felelős minisztériumot és az örökös tartományok alkotmányát illető passzusokat hagyják ki, és kívánságaikat csak a benne szereplő többi kérdésre korlátozzák azzal a kéréssel: e tárgyak sürgős elintézése végett teljhatalmú biztost küldjön a diétára az uralkodó.

A vitában Széchenyi, miután az alsóház liberálisai nem fogadták el indítványát, kétszer-háromszor is felszólalt. Már-már remélni kezdte, hogy az összejövetel nem lesz teljesen haszontalan. Hátra volt azonban még Kossuth állásfoglalása. Ő a főrendek mindkét táborában mutatkozó egyenetlenség tudatában rendkívül diplomatikusan hárította el Széchenyi javaslatát. Mivel a március 3-i felirat — mondotta hozzászólásában — az ország helyeslésével találkozott, bajos lenne annak újratárgyalása. De — folytatta — ennek ellenére se zárkózik el teljesen a kérdés elől, amennyiben a kormány előzetes biztosítékokat nyújt arra, hogy a feliratba foglalt kívánságokat magának a feliratnak meghallgatása nélkül is kész teljesíteni.

Az egybegyűltek értettek Kossuth fogalmazásából: a formákhoz nem feltétlenül ragaszkodik, a tartalomtól azonban semmiben sem hajlandó visszakozni. Nyilvánvaló volt az is, hogy a Kossuth-szabta feltétel a kormány számára, amelynek ugyancsak a tartalom és nem a forma volt fontos, elfogadhatatlan. Az értekezlet ezek után, nehogy túlfeszüljön a húr, fel is oszlott.[70]

Széchenyi azonban még mindig nem adta fel a reményt. Már csak azért sem, mert a tárnokmesternél ugyane napon lezajlott megbeszélésen a főrendek egy része is azon a nézeten volt, hogy Bécs az ő feliratterveze tét való-

[68] A konzervatív főrendek tanácskozásairól részletes feljegyzéseket készítettek a rendőrügynökök. Ld. AVMIPH, 1848 : 163. és 164.

[69] *Viszota* i. m. VI. 743. l. — Széchenyi saját naplójegyzete március 11-én.

[70] AVMIPH, 1848 : 163. és *Viszota* uo. Márc. 12-i naplófeljegyzés. A meghívottak névsorát közli *Viszota:* Széchenyi vitája stb. II. 1045—1046. l.

színűleg elfogadná. Vay Miklós koronaőr, Keglevich Gábor tárnokmester még azt is bejelentették, hogy ha Széchenyi felirata a kormánynál elutasításra talál, akkor azonnal lemondanak tisztségükről, és az országbírót ugyancsak hasonló lépésre bírják. Mások viszont — így Ürményi József tolnai főispán — pesszimistán ítélték meg az esélyeket, mert már hallottak róla valamit, hogy az udvar mindenféle felirat felküldését meg akarja akadályozni.

Széchenyi ennek ellenére tovább kísérletezett saját feliratának elfogadtatása érdekében. Március 13-án Majláth országbíróval és Szécsen kamaraelnökkel együtt ismét a felirat kombinálásával foglalatoskodott. Utána a nádor hívatta őt, hogy közölje vele Lajos főherceg — igaznak bizonyult — sietős üzenetét, amely szerint az alsóházi határozat felküldését a mágnásoknak minden körülmények közt meg kell akadályozniuk. A sebtiben összehívott főrendi konferencián a nádor, Esterházy Pál és Majláth ugyancsak annak visszavetése mellett nyilatkoztak. Az ugocsai Perényi Zsigmond viszont, akinek szűkebb pátriáját a fáma előzőleg a parasztzendülés színhelye gyanánt emlegette, Széchenyit támadta ismét előhozott feliratterve miatt, és a szemébe mondta, hogy ha tovább is akadékoskodik, még vasvillát kap a hasába.[71]

Perényi elszólása mutatja, hogy Pozsonyra ekkor már mennyire ránehezedett a rettegett parasztfelkelés árnyéka. A valósnak hitt veszedelem miatt a főrendi ellenzék kettészakadt: Podmaniczky csoportját a kormányhoz közelítette és a nemzeti jellegű követelések elejtésére ösztönözte a félelem, Batthyány köre pedig, amelyhez Perényi is tartozott, a parasztmozgalom alaptalan hírét is érvül használta a reformok szükségessége mellett. A konzervatív mágnások közül viszont ugyanez okból némelyek hajlandónak mutatkoztak arra, hogy a nemzeti jellegű kívánatok fejében — egyelőre persze csak elvben — elfogadják a felirat társadalmi vonatkozású pontjait. A mendemonda hatása Széchenyi új felirati javaslatán ugyancsak érződik. Március 2-i indítványa még csupán általánosságban szólt a diéta legszükségesebb teendőiről, 12-én pedig Kossuth tervezetéből a népet legközelebbről érintő javaslatokat:

[71] A március 12-i vegyes konferenciát követő e napi, valamint a 13-án délelőtt lezajlott mágnás-tanácskozásra ld. *Viszota:* Széchenyi naplói, VI. 744. l. A 12-i esti konferenciáról kiszivárgott híreket továbbította Pestre a Pesti Hirlap levelezője március 12-én $^1/_2$ 12-kor írt beszámolójában, amely a lap március 17-i számában került nyilvánosságra. Tudott arról — nyilván a megbeszélésen jelen volt Eötvöstől („Eötvös most jött haza a tanácskozmányból" — írta a levelező) —, hogy Széchenyi javaslatát az alsóházi és a főrendi ellenzék vezérei egyaránt visszavetették. Hallott róla, hogy István főherceg mindenféle felirat felküldésének — beleértve Széchenyi javaslatának továbbítását is — meggátolására kapott Bécsből utasítást. („Nem tudom, igaz e hír, vagy csak cselül terjesztetik" — fűzte hozzá.) Ismerte Vay és Keglevich nyilatkozatát, és ebből arra következtetett, hogy az arisztokraták konzervatív tábora elfogadta Széchenyi indítványát. A helyzetet úgy ítélte meg, hogy egyrészt a közönség „már türelmét kezdi veszíteni", másrészt „a birodalmi és a magyar kormány közt is kenyértörésre kezd jőni a dolog", és sokan attól tartanak, hogy „Kossuth a legszélső határig fog menni", az alsóház pedig a főrendek mellőzésével „lelépend a törvényszerűség teréről". — Hentaller Lajos Perényi és Széchenyi összetűzését március 14-re teszi *(Hentaller* Lajos: Báró Perényi Zsigmond, Egyetértés, 1906. okt. 21.), holott az Széchenyi naplójának tanúsága szerint 13-án zajlott le. E tévedést bizonyára Zichy Antaltól vette át, aki szerint Perényi figyelmeztetése azzal kapcsolatban hangzott el, hogy Széchenyi nem helyeselte a március 3-i felirat bővítését. *(Zichy Antal:* Gróf Széchenyi István életrajza, II. Bp. 1897, 112. l.) Pedig ekkor valójában nem a felirat bővítéséről volt szó, hanem arról, hogy Széchenyi az eredeti felirat szűkítését akarta.

az úrbéri viszonyokból való kibontakozást és a közteherviselés bevezetését már néven nevezve is hajlandó volt a magáéba átemelni.[72]

A március 13-i magánkonzultációk, csoportos megbeszélések és mágnási összkonferenciák már meglehetősen ideges légkörben folytak. De a Pozsonyba sereglett jurátusok hangulata időközben ugyancsak feszültté vált. A pesti fiatalok két átiratban is — az egyiket Vasvári Pál, a másikat március 5-én báró Nyári Albert fogalmazta — kölcsönös érintkezésre, akaratuk és elveik egybehangolására szólították fel pozsonyi társaikat.[73] Vasvári levele, amelyet a pozsonyi ifjúság március 10-én tárgyalt meg, — Sedlnitzky rendőrminiszter jelentette ezt az udvarnak — az országgyűlési ifjúságot „borzasztóan felizgatta". Márkus Pál, aki az iratot Pestről magával hozta, egyenesen azt javasolta, hogy az ifjúság a szabadság érdekében egyesüljön és rendezzen a párizsihoz hasonló demonstrációt; a kormány ugyanis annyira meggyengült, hogy erélyes fellépésétől nem kell tartani.[74] Sedlnitzky ügynökei az izgatottság táplálói gyanánt Márkuson kívül Krause (Bodor) Lajost, Szarvady Frigyest, Krezsik Istvánt, Gyöngyössy Alajost, Székely Józsefet, és főleg Batthyány Lajos titkárát: Kuthy Lajost jelölték meg, mint olyan republikánust, aki tanítani véli az ifjúságot, holott valójában tévútra vezeti azt.[75] A Pozsonyban tartózkodó fiatalok imádták Kossuthot, „a legszebb szabadsági eszméknek" hódoltak, és március 8-ától kezdve már a forrongás jelei mutatkoztak közöttük.[76]

Ingerültségüket tüzelte, hogy a főrendek a felirat tárgyában már több mint egy hete nem tartottak nyilvános ülést. Igaz, hogy a mágnási magánkonferenciák egymást érték, de mivel az ügy még 13-án se került a főrendi tábla napirendjére, a fiatalok körében általánossá vált a meggyőződés, hogy a mágnások szándékosan „húzzák-halasztják a dolgot". Mivel a magántanácskozások vitáiról is hallottak egyet-mást, azt is tudni vélték, hogy a főurak Kossuth indítványának „alaposan kitekerték a nyakát". Már attól tartottak, hogy a mágnások magatartása miatt a diétának „nem igen sok eredménye lesz",[77] ezért arra készültek, hogy nyomást gyakorolnak a felsőházra, ha az végül mégis összeül.

Batthyány Lajos, aki saját renegát párthíveit a parasztokkal való összefogással ijesztgette, el akarta kerülni, hogy az ifjúság fellépése a felsőháznak ürügyet adjon a felirat vitájának elhalasztására. Ezért március 11-én felszólította a fiatalokat : a főrendek legközelebbi ülésén maradjanak nyugodtan, nehogy a felsőtábla a hallgatóság kicsapongására hivatkozva eltérjen a tulaj-

[72] Podmaniczky a tényeket kissé szépítve tünteti fel, amikor azt állítja: az értekezlet célja az volt, „hogy a mágnások táblájánál, habár csekélyebb engedmények árán, de mégis unanimiter fogadtassék el a felirat". *(Podmaniczky* i. m. II. 225—226. l.)

[73] *Nyári Albert:* A magyar forradalom napjai, Pest, 1848, 15—17. l.

[74] OL, Takáts-hagyaték, Országgyűlési másolatok, No. 11.231. és AVMIPH, 1848 : 163. Ez az utóbbi — március 11-én kelt — konfidensjelentés azt állítja, hogy Vasvári (Fejér) „bombasztikus stílusú" iratának „semmi meghatározott célja nem volt, mégis óriási hatást keltett".

[75] Uo. és AVMIPH, 1848 : 158.

[76] Ld. Busbach márc. 8-i levelét Magyary-Kossa Józsefhez, OL, Magyary-Kossa cs. lt. Család ált. rend. ir. H. 23.

[77] Busbach levele ugyanahhoz márc. 14-ről (uo.) és Kémery Károly levele szüleihez márc. 13-án *(V. Waldapfel* i. m. I. 102. l.)

donképpeni tárgytól, azaz a felirat megbeszélésétől.[78] Kívánságát másnap Bodor Lajoson keresztül megismételte az ifjúság előtt. A felszólítás helyeslésre talált, de annyit mégis elhatároztak a fiatalok, hogy a felirat vitáján a tárgyalóteremben valamennyien karddal jelennek meg. A lázas hangulatból arra lehetett következtetni, hogy ha a mágnások a feliratot elvetik, a fiatalok körében tüntetés robban ki.[79] E veszély március 13-án csak növekedett, mert e nap egyre fokozódó feszültség sűrítette a város levegőjét.

[78] AVMIPH, 1848 : 163.

[79] Márkus és Bodor még azt is javasolták, hogy a főrendi tábla ülésekor az ifjúság a női karzatot is szállja meg, de ezt az indítványt a többség a Hollinger-kávéházban tartott megbeszélésen elvetette. (Uo. 1848 : 164.)

3. A BÉCSI FORRADALOM UTÁN

a) AZ ELLENZÉK SZAKÍT A FOKOZATOS REFORMOK POLITIKÁJÁVAL

Pozsonyban március 13-ának délelőttjén már mindenfelé keringett a hír, hogy az alsóausztriai rendek gyűlésére készülő Bécsben nyugtalanság uralkodik.[1] A délután folyamán egyenesen utcai zendülésről beszéltek a városban, bizonyosat azonban még nem tudott a nagyközönség, mert a Bécset Pozsonnyal összekötő távíróvonal a kormány bizalmasainak kezében volt. Az udvar beavatottjai: a nádor és Wirkner tanácsos viszont csakhamar értesültek a tömegmozgalomról, majd a nádortól hírt szerzett róla Széchenyi is.[2] Az országgyűlési ifjúság izgatottsága már a bizonytalan mendemondák hatására is oly fokra nőtt, hogy a kormánypárti körök a fiatalok kicsapongásától tartottak. Zichy Ede főlovászmester egyenesen arra unszolta a nádort, hogy táviratilag kérjen Bécsből felhatalmazást a diéta haladéktalan feloszlatására, ő pedig vállalta, hogy a paranccsal szembeszegülő követeket és mágnásokat lefogatja. István főherceg azonban tétovázott erre az útra lépni.[3]

A felajzott fiatalság — több követtel együtt — roppant kíváncsisággal várta a Bécsből menetrend szerint este hatkor érkező gőzhajót. E hajó kapitánya hozta meg és közölte az egybegyűlt tömeggel a hírt, hogy Bécs utcáin harc folyik a katonaság és a forradalmárok között! Az ifjúságot most már nem lehetett a tüntetéstől visszatartani. A városi sétatéren több száz ujjongó fiatal gyűlt össze; egymást érték a lelkesítő szónoklatok; a tüntetés során a szabadságot éltető, az országbírót legazemberező, valamint az Apponyi felakasztására buzdító jelszavak közt nyílt tömeggyűlésen és az országgyűlés színhelyén most először hangzott fel, hogy le az arisztokratákkal, le minden mágnással!

[1] Lamberg Ferenc pozsonyi térparancsnok jelentése a Haditanács elnökségéhez, 1848 márc. 14. (OL, M. Kancellária lt. Praesidialia, 1848 : 153.) Sőt már a 12-éről 13-ára forduló éjszakán azt beszélték Pozsonyban, hogy Bécsben a belváros kapuinál ágyúk vannak kiszegezve. „Akasztófákat festenek Metternich számára. Beszédeket tartanak az utcákon." (Mindezeket a Pesti Hirlap pozsonyi levelezője írta március 13-án éjjeli fél 12-kor, tudósítása azonban csak a lap márc. 17-i számában jelent meg.) A császárvárosban március 12-én már nyíltan beszélték, hogy a bécsiek a rendi gyűlés megnyitását tüntetésre akarják felhasználni. (*Pulszky* i. m. II. 48. l. és *Szögyény-Marich* i. m. I. 52—53. l.) Pozsonyban is sejtették, hogy a bécsi március 13-a aligha múlik el jelentős események nélkül. Leopold Ferstl rendőrtanácsos, az udvar pozsonyi kémszolgálatának irányítója, olyan levelet fogott el, amely a Pressburger Zeitung szerkesztőjét — az országgyűlési ifjúságra nagy befolyással rendelkező Szarvady a Pressburger Zeitung munkatársa volt! — március 10-re Bécsbe hívta a 13-án esedékes teendők megbeszélése végett. (*Wirkner* i. m. 202. l.) Gróf Zichy Félix később azt állította, hogy ő és Széchenyi március elején megkeresték a bécsi vezetőköröket, és értesüléseikre hivatkozva közölték velük, hogy bizonyos erők március 13-ra zendülést terveznek; az illetékesek azonban azzal hárították el figyelmeztetésüket, hogy Sedlnitzkynek minderről nincs tudomása. (Zichy memoranduma 1849 jún. 2-án Schwarzenberghez, Wien, Staats-Archiv, Kabinetts-Kanzlei, Geheime Akten, Nachlass, Schwarzenberg, K. 10. F. IV. No. 237.)

[2] *Wirkner* i. m. 204. l. és *Viszota* i. m. VI. 744. l.

[3] *Wirkner* i. m. 207—208. l.

A fiatalok égő fáklyákkal éjjeli 3 óráig járták a várost. A csillapításukra felkért reformpárti Pálffy József hasztalan igyekezett őket csendesíteni: mivel Pálffy „gróf" volt, nem hallgattak reá; végül is csak Veszprém megye liberális követének: Hunkár Antalnak rábeszélésére oszlottak szét.[4]

Széchenyit, aki az ausztriai hírek hallatán felindultan jegyezte naplójába, hogy „Bécsben elkezdődött", mélyen megrázták a tüntetésen elhangzott mágnásellenes jelszavak. A passzivitásba húzódás gondolatával kezdett foglalkozni, miután úgy tájékozódott, hogy ilyen fordulat után az ő középutas javaslata a felsőházban sem megy keresztül.[5] Joggal hitte, hogy ezek után Kossuthék egy jottányit se engednek a feliratból. Kossuth ennek máris bizonyítékát adta. E nap délutánján az adminisztrátori sérelmek ügyében kiküldött választmány ülésén tanácskozott társaival, amikor kihívták az értekezletről. Kisvártatva egy cédulával a kezében tért vissza, és „száraz röviden" bejelentette: „Kiütött a revolutio Bécsben, már most hát többé nem egyezünk."[6]

A bécsi megmozdulásról március 13-án értesült ugyan Pozsony, a megmozdulás kimeneteléről azonban ekkor még nem volt biztos tudomása. Igaz, hogy este a színházban az előadást néző mágnások már a forradalom győ-

[4] A pozsonyi események a következő forrásokból rekonstruálhatók: *Viszota* uo., *Wirkner* uo., Busbach márc. 14-i levele (OL, Magyary-Kossa cs. lt. Család ált. rend. ir. H. 23.), Lamberg idézett jelentése (M. Kancellária, Praesidialia, 1848 : 153.), Szalay István rendőrügynök márc. 14-i beszámolója Apponyihoz (Uo. Acta Diaetalia II. Geheime Berichte), Torma József márc. 17-i levele Bezerédy Istvánhoz (OL, Bezerédy cs. Kámi lt. LXXIX/24. E. oszt.).

[5] Ld. *Viszota* i. m. VI. 745. — Kovács Lajos azt állítja, hogy amikor Széchenyi március 13-ának délutánján a nádortól a bécsi felirat hírével hazaérkezett, új felirati javaslatot szerkesztett. Kovács emlékezete szerint a következő volt Széchenyi gondolatmenete: A trónt veszély fenyegeti, megmentése viszont Magyarország kezében van. Ajánljuk fel támogatásunkat a királynak, de kérjük meg őt arra, hogy — mivel a veszély kivédésére Magyarországnak is fel kell készülnie — minden formaság mellőzésével hozza a diétát olyan helyzetbe, amelyben az a haza belbiztonsága és a trón védelme érdekében mindent megtehet. Nemzeti kormányra szükség lenne, de nem szakadhatunk el Ausztriától, mert akkor Európával gyűlne meg a bajunk, a birodalom súlypontjává azonban most mi lehetünk.

Kovács úgy tudja, hogy mindezeket Széchenyi elő is terjesztette a nádor által március 13-ának estéjén összehívott vegyes konferencián, de indítványának nem akadt pártolója. Arra is hivatkozik Kovács, hogy Széchenyi e javaslat megtételét 22 résztvevő aláírásával igazoltatta. Ezek az állítások ilyen formában azonban aligha felelnek meg a valóságnak: naplójában Széchenyi sem új javaslat fogalmazásáról, sem a vegyes konferenciáról nem emlékezik meg. Kovács nyilván Széchenyi március 12-én elhangzott indítványának tartalmára gondolt, emellett a márc. 2-i és márc. 12-i konferenciát tévesztette össze és helyezte át március 13-ra. (*Kovács* i. m. II. 45—49. l.) — Az viszont, hogy ilyesféle javaslat gondolatával Széchenyi foglalkozott, valószínűnek látszik. A Kovács által mondott és Széchenyinek tulajdonított eszmefuttatás némely mozzanata ugyanis fellelhető Széchenyi azon beszédében, amelyet a márc. 14-i kerületi ülésen tartott. „Vagy reform, vagy anarchia — mondotta többek közt. — Nemzetünk feladata, hogy az alkotmányos kifejlésnek bázisa, a dynastiának támasza legyen; most az ideje, hogy szűnjék meg provincia lenni, most lehet anyaországgá!" (Pesti Hirlap, 1848. márc. 18. — Első kiadás.)

[6] *Zsoldos Ignác:* Töredékek magam és kortársaim életéből, I. 50. l. MTA Kézirattára, Tört. 2. r. 257. sz. — Zsoldos az esetet állítólag szem- és fültanú elbeszélése alapján jegyezte fel. Az az állítása, hogy a kérdéses összejövetelen a főrendek valamiféle üzenetéről volt szó, mindenesetre tévedés, mert e nap Kossuth az adóügyi választmány este 6 órakor kezdődő értekezletén vett részt. (Szalay márc. 13-i bizalmas jelentése Apponyihoz. OL, M. Kancellária lt. Acta Diaetalia II. Geheime Berichte.)

zelméről suttogtak,[7] hiteles formában azonban csak másnap reggel vált publikussá Metternich — majd este Apponyi — lemondása, és ezzel együtt a birodalom régi kormányrendszerének bukása. A nagyhatalmú kancellár, aki 13-án délután 2 óra tájban még azt sürgönyözte bizalmasan Pozsonyba, hogy a fővárosban az esti órákra „bizonyosan síri nyugalom lesz,"[8] este 10 órakor, miután a felkelők birtokukba vették Bécset, maga volt kénytelen eltűnni a politika porondjáról. Távozását a bécsi forradalom erőszakolta ki. De menesztésében szerepe volt annak is, hogy az udvar a magyaroknál remélt szorongatott helyzetében támogatást, ezt pedig Metternich tartása eleve kockáztatta volna. A magyar liberálisok mérsékelt szárnyának egyik tekintélye március 13-ának estéjén nyíltan is sürgette az udvari köröket, hogy Ausztria végromlásának megelőzése végett haladéktalanul bocsássák el Lajos főherceget és Metternichet a kormány éléről, mert ha a kancellár az utolsó pillanatokban keresztülviszi a pozsonyi diéta feloszlatását, akkor Magyarországon is elkerülhetetlen a forradalom. Arra az ellenvetésre pedig, amelynek — aggodalom formájában — leggyakrabban maguk a liberálisok adtak korábban is, később is hangot, hogy Bécs egyetlen jelére „a parasztság tömegesen kelne fel a nemesség ellen", úgy válaszolt: az országgyűlés szétzavarása esetén a liberálisok — elhatározásuk értelmében — „a parasztokat minden úrbéri kötelezettségtől fel fogják szabadítani".[9]

Az udvar a veszedelem óráiban a magyarok dinasztiahűségében vélt kapaszkodót találni. Az uralkodócsalád körében ezért keltett páni rémületet az a március 13-án szárnyra kapott vakhír, hogy a forradalom Magyarországon is kiütött.[10] Mihelyst pedig kiderült, hogy a magyar felkelésről szóló hír csak vaklárma volt, Lajos főherceg azonnal a pozsonyi rend további fenntartásáról kívánt intézkedni, hogy „szükség esetében a legmagasabb udvar a magyarok körébe mehessen".[11]

A forradalom győzelméről és Metternich eltávolításáról, amelyet már az éjszaka is rebesgettek, a március 14-i délelőtti gőzös és a rajta érkező levelek hozták Pozsonyba az első hiteles tudósításokat. A hír futótűzként terjedt tova a városban.[12] A követek épp kerületi ülésre készülődtek, és a fordulat-

[7] *Tagyosi Csapó Ida* férjezett nemeskéri Kiss Pálné naplójából (Kézirat gyanánt), Bp, é. n. 31—32. l.

[8] *Wirkner* i. m. 204. l.

[9] A meg nem nevezett ellenzéki vezető ilyen értelemben nyilatkozott Ponsonby bécsi angol követ pozsonyi megbízottja: Blackwell előtt is. Vö. *Horváth Jenő:* Blackwell András József angol ügynök magyarországi küldetései, Budapesti Szemle, 1929, 213. l.

[10] Galsai Kovách Ernő, aki ekkor a bécsi magyar testőrség tagja volt, feljegyezte, hogy e hír hallatára Zsófia főhercegnő „sírva mondta: Rettenetes! Magyarországot elveszítettük!" *(Galsai Kovách Ernő* naplója, I. 425. l. — Országos Széchenyi Könyvtár Kézirattára, Fol. Hung. 1419.)

[11] *Wirkner* i. m. 204. l.

[12] Pozsony megye évnegyedes közgyűlésére a törvényhatóság egyik országgyűlési követe (Olgyay Titusz) épp akkor érkezett a legfrissebb újsággal, amikor a főispán cáfolni kezdte azt a már szállongó hírt, hogy Metternich politikai okokból mondott le funkciójáról. (Vö. Az érsekség nagyszombati kerületi főügyészének jelentése 1848. márc. 18-án. — Esztergomi Prímási Levéltár, Archivum juridicooeconomicale et directoriale, Titulus B, Publico-politica B. F. 124. No. 472.) — A kongregáció ezek után úgy döntött, hogy a megye utasítja követeit a hadiadó elvállalására, az örökváltság sürgetésére, sőt felhatalmazást ad nekik, hogy saját belátásuk szerint a körülményekhez képest intézkedjenek. Kimondta azt is, hogy határozatát

ról csak pár perccel annak megnyitása előtt értesültek. Kossuthnak sem maradt már ideje arra, hogy a deputátusokkal, vagy legalább ellenzéki párthíveivel a tennivalók felől tanácskozzék. Mindabban, amit most cselekedett, saját elgondolását követte, és fellépésével a politikai érzék, a politikai taktika magasiskolájáról tett tanúbizonyságot.

A fél 11-kor megnyitott ülésen elsőnek kért szót. A hallgatóság örömrivalgásaitól kísérve érintette a bécsi változásokat, majd számító — egyszersmind lefegyverző — gesztussal kifejezte azt a reményét, hogy hazafisága érzetében a követi kar ezekben az órákban egyetlen pártot alkot. Tudta, hogy elérkezett a nagy történelmi pillanat, amelynek ésszerű kihasználásától függ az ország nyugalma és a társadalmi-nemzeti átalakulás sorsa. Ennek biztosítékát abban látta, ha a diéta ahelyett, hogy gyáván szemléli az eseményeket, az átalakulás ütemének-mértékének diktálása végett magához ragadja a kezdeményezést. Már előző nap is tapasztalhatta, hogy követtársait könnyen passzivitásra vagy meghunyászkodásra kárhoztathatja a félelem a tömegmozgalmak miatt, ha elvbarátaival nem veszi erősen kézbe irányításukat: a bécsi zavargások első hírére a vele konferenciázó deputátusok, „mintha csak álluk szakadt volna le, egymásra néztek . . . azonnal vették kalapjukat, s e megdöbbentő hír által leverve, ijedten és némán távoztak".[13]

Kossuth alapvető fontosságúnak tekintette, hogy a diéta együtt maradva lépjen haladéktalanul akcióba. Ez lehetett az egyetlen módja annak, hogy a törvényhozó testület egyrészt kiharcolja az ország számára elengedhetetlen reformokat a hatalmában megingatott kormánnyal és párthíveivel szemben, másrészt megelőzze és leszerelje azokat a társadalmi erőket, amelyek ugyancsak a történelmi lehetőségre támaszkodva a diétával, a nemességgel szemben is készek a régi rend összezúzásáért síkra szállani, sőt önkényesen végrehajtani olyan változásokat is, amelyek már a nemesi liberálisok szemében sem kívánatosak. Indítékait és elképzeléseit történelmi jelentőségű szavakban foglalta össze: A helyzet parancsolja, hogy az országgyűlés „a maga politikáját fölemelje a körülmények színvonalára", azaz „ne engedje magát semmi által túlragadtatni a kellő vonalon, de a vonalon innen se habozzék, hanem rögtön tegye meg, amit tenni kell", hiszen „a hazának sorsával játszik és végtelen felelősséget vesz magára" az, aki nem arra összpontosítja figyelmét, „hogy a mozgalom vezérlete kezünkben maradjon", mert ha a gyeplőmások birtokába kerül, „akkor a következéseket csak isten tudja".

A legsürgősebb tennivalókat három kérdésben jelölte meg. Javasolta: a rendek küldöttségileg kérjék meg a nádort, hogy a március 3-i feliratot a főrendekkel haladéktalanul tárgyaltassa meg, és befolyásával eszközölje ki annak elfogadását. Indítványozta, hogy a sajtóügyi választmány a sajtószabadságról, amelynek a feliratba iktatása mellett a pesti Ellenzéki Kör

---

minden törvényhatósággal közölni fogja. (Štatny Archiv, Bratislava, Pozsony megye közgy. jk. 1948 : 180. és 181.) Csongrád megye március 16-án hasonló utasítást adott követeinek. (Csongrád megyei 1. sz. Levéltár, Csongrád megye közgyűlési jk. 1848 : 603.) — Batthyány Lajos az ifjúság Társalgási Körében a fiatalokkal diskurált a bécsi zavargásokról, amikor az egyik jurátus hozzájuk rohant, és egy magánlevélből felolvasta nékik a legújabb fejlemények hírét. (Ld. Busbach márc. 14-i levelét az idézett helyen.)

[13] *Zsoldos* i. m. I. 50. l.

választmánya március 4-én már állást foglalt,[14] és amelynek érdekében előzőleg a pozsonyi jurátusok is petícióval akartak a diétához fordulni,[15] a legrövidebb időn belül készítsen javaslatot. Végül felszólította a követeket egy olyan néhány tagú bizottság kiküldésére, amely a belnyugalom fenntartásának módjáról és eszközeiről rögtön törvénytervezetet nyújt a diéta elé.

A — főként a hallgatóság által — viharos tetszéssel és ellenvélemény nélkül fogadott előterjesztés után nem is bizottság, hanem az ülést megszakítva a követek nagy része maga vonult roppant tömeg kíséretében a nádorhoz, hogy tolmácsolja az alsótábla határozatát.

A nádort megzavarták és leverték a bécsi események. Előző nap még azt az instrukciót kapta Lajos főhercegtől, hogy a feliratot a mágnások semmi szín alatt se engedjék a kormányhoz juttatni. Most viszont Metternich elbocsátásából látnia kellett, hogy a központi kormányzat maga is az engedmények útjára lépett. Igaz, hogy Wirkner a reggeli órákban közölte vele az udvar Pozsonyba telepedési szándékát. De Bécsben meghátráltak a nép követelései elől, ő viszont felelősséget vállaljon azokért a következményekért, amelyeket az ő merevsége miatt könnyen kirobbanható magyarországi zavargás idézne elő? Wirkner igyekezett őt megnyugtatni: Lamberg pozsonyi térparancsnok tájékoztatása szerint a helybeli katonaság elégséges a pozsonyi forrófejűek fékentartásához; ezért legyen erélyes, mert gyengeség esetén minden elveszett. Javasolta neki, hogy országos vegyes és zárt ülésben magyarázza meg a követeknek: ez az a pillanat, amelyben — a felirat visszavonásával — Magyarország ismét bebizonyíthatja hűségét az uralkodó iránt, és egyúttal illő helyet szerezhet magának a monarchián belül. Azzal hitegette, hogy fellépését a deputátusoknak legalább háromnegyede támogatná.[16]

A nádor azonban — bizonyára hosszas belső tusa után — nem vállalta a kockázatot. Talán arra gondolt, hogy időnyerés végett is célszerűbb engedékenynek lenni. Már délelőtt, a kerületi ülés előtt közölte azokkal a főrendekkel — köztük volt Széchenyi is —, akiket sebtében összehívott, hogy Kossuthot és Batthyányt meg kell kérni a rend fenntartására, a feliratot viszont a főrendi táblának is el kell fogadnia.[17] Most pedig, amikor az alsótábla egy része a tömeg élén felkereste, manőverezés nélkül megígérte, hogy a felirat felsőházi tárgyalása végett nyomban intézkedik, a korszerű javítások érdekében pedig a rendek segítségére lesz. Csupán azt kérte, hogy az alsótábla viszont a siker alapfeltételének: a rendnek eszközéül tekintse magát.

A folytatott kerületi ülés megválasztotta a honvédelem és belbiztonság rendszerének kidolgozására indítványozott bizottság tagjait — köztük Kossuthot —, akiknek feladatává tette a népképviseleti törvényjavaslat elkészítését is. Madarász László a követek nagy részének megrökönyödésére azt is javasolta, hogy az országgyűlési ifjúságot fegyverezzék fel. Kossuth azonban az előterjesztést — a nemzetőrségi törvénytervezetre célozva — azzal az érvvel utasította vissza, hogy az egész nemzetet kell felfegyverezni. Azután megállapodtak a követek, hogy mindenféle balmagyarázatok elkerülése végett

[14] Az Ellenzéki Kör állásfoglalását a Kör márc. 4-i választmányi ülésének jegyzőkönyve tartalmazza. (Közli *Barta* i. m. 629—630. l.)

[15] Busbach márc. 8-i levele Magyary-Kossa Józsefhez az idézett helyen.

[16] *Wirkner* i. m. 204—206. l.

[17] *Viszota* i. m. VI. 745. l.

azonos tartalmú és szövegű jelentésben számolnak be eljárásukról törvényhatóságaiknak, nehogy tudósításaik különbözősége miatt az országban, ahol most a legnagyobb nyugalomra van szükség, nyugtalanság keletkezzék. Több deputátus szót emelt a sajtótörvény, a nemzeti őrsereg, a népképviselet és az évenkénti országgyűlés elintézése, illetőleg a feliratba iktatása végett.

De Kossuth úgy ítélte, hogy, mivel a nádort megkérték a felirat tárgyaltatására, új formula fogalmazása csak hátráltatná az ügyet. A szöveg módosítását egyébként sem tartotta szükségesnek. Hangsúlyozta, hogy a március 4-i határozatban minden felmerült javaslat, noha nem külön formulázva, de benne van, hiszen „a szellemi érdekek szabad ápolása" a sajtószabadságot is, az alkotmányos élet képviseleti irányba fejlesztését is, a felelős kormányt érintő kívánság az évenkénti országgyűlést is stb. tartalmazza. Egyet azonban ő maga is szükségesnek tartott leszögezni. Emlékeztetve március 3-i indítványának eredeti változatára, most már nyíltan kijelentette, hogy a helytartótanácsi tagok gyanánt kiküldendő királyi biztosok alatt nem olyan egyéneket ért, akik a rendek többségi akaratával szemben teljhatalmuknál fogva vétójogot gyakorolhatnak, hanem olyanokat, akik csak addig maradnak funkciójukban, amíg a többséggel egy véleményen vannak, de azonnal visszaadják megbízatásukat, mihelyt nem osztják annak nézeteit. Interpretációja szerint e kért biztosok az adott percben még nem „a többség akaratának kifolyásai" ugyan, de nem is a király szándékának vagy saját elképzeléseiknek végrehajtói. Kossuth magyarázata eloszlatott minden kétértelműséget, amely a felirat e részét jellemezte.[18]

Délután 3 órakor egyidőben kezdődött meg az alsótábla országos és a főrendek plenáris ülése. A követek megválasztották azt az 58 főnyi küldöttséget, amelynek — élén az országbíróval — a feliratot Bécsbe kellett vinnie, és amelynek vezetésére a nádort kérték fel. Abban is megegyeztek, hogy az uralkodóval, ha az a küldöttséggel tárgyalni kíván, a rendek nevében Kossuth beszéljen.

De most nem a Kossuthot úgyszólván mindenben követő alsóház, hanem a főrendi tábla felé fordult a hallgatóság érdeklődése. A gyűlésre érkező arisztokraták mindegyike cédulát talált ülőhelyén, rajta a fenyegetéssel: ha a rendek felirata ellen szavaz, meg kell halnia![19] Az ifjúság töltött pisztolyokkal,

[18] A március 14-én délelőtt a kerületi ülésen és az üléssel összefüggésben történtekre ld. OL, Archivum Regnicolare, Lad. XX. Diaria; Budapesti Hiradó, 1848. márc. 15.; Hetilap 1848. márc. 17.; Pesti Hirlap 1848. márc. 18. Nemzeti Újság, 1848. márc. 22.; OL, Archivum Regni, Takáts-hagyaték, F. 16. No. 1856. (Bachó és Kubicza Trencsén megyei követek jelentése 1848. márc. 14-én.); Tomcsányi József és Tormássy János békési követek jelentése 1848 márc. 14-én. (Békés megyei Levéltár, Békés megye Ideiglenes Bizottmányának jegyzőkönye 1848. ápr. 3. 17. sz.); Szemere Bertalan és Büky Zsigmond borsodi követek jelentése 1848 márc. 14-én. (Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Levéltár, Borsod megye közgyűlési iratai, 1848—1908.); Szintay János beregi követ jelentése 1848. március 15-én (OL, Filmtár, Bereg megye közgyűlési jk. 1848 : 30.); Lamberg pozsonyi térparancsnok 1848 márc. 14-i beszámolója a Hofkriegsrat elnökségéhez (OL, M. Kancelláriа lt. Praesidialia, 1848 : 153.); két névtelen rendőrügynök tudósítása és Ferstl rendőrtanácsos összefoglaló jelentése (AVMIPH, 1848 : 165. és 197.); végül *Barta* i. m. 650—657. l. Madarász javaslatáról és annak elvetéséről — pozsonyi levelezőjének március 14-i rövid tudósítását közölve — előzetesen hírt adott a Pesti Hirlap március 17-i száma.

[19] Torma József márc. 17-i levele Bezerédy Istvánhoz. — OL, Bezerédy cs. kámi lt. LXXIX/24. E. oszt.

kardosan és kövekkel megrakodva jelent meg a tanácskozás színhelyén.[20] A karzatot és az alsóterem nagy részét már 2 óra táján annyira megtöltötte a hallgatóság, hogy a felsőházi tagok alig tudtak a helyiségbe furakodni. Az egyházi főméltóságokat „szorítsd meg a papokat!" kiáltással fogadták, sőt némelyikük a tumultusban állítólag ütéseket is kapott.[21]

Az ülést megnyitó nádor azt tanácsolta a felsőháznak, hogy a jelen körülmények között egész terjedelmében tegye magáévá az alsótábla feliratát.[22] És a főrendek részéről, akik kerek tíz napon át a javaslatnak még tárgyalását is halogatták, és „kik még tegnap nem akartak engedni",[23] egyetlen szó sem emelkedett az indítvánnyal szemben.[24] A nádor teljes egységet, egyhangú határozatot emlegetve mondta ki az igenlő döntést. Pedig a konzervatív párt tagjai az egész aktus alatt olyannyira passzívan viselkedtek, hogy a hallgatóság ujjal mutogatva kiáltozta feléjük: „Nézzétek az apponyiánus kutyákat, hogyan rágcsálják tollaikat!"[25] Ugyancsak vita nélkül jelölték ki a főrendek maguk közül azt a 13 arisztokratát, akiknek a másnap Bécsbe induló küldöttségben a felsőházat kellett képviseliök. Végül a két tábla tagjai vegyes ülést tartottak, ahol a felirat elfogadását immár együttesen is kimondták.[26]

Délután 4 órakor megalakult a pozsonyi országgyűlési rendfenntartó bizottmány.[27] Alkonyat táján a városi sétányon nagy tömeg gyűlt össze. A szónoklatok egymást követték. „A meum és tuum még ugyan ott szóba nem hozatott", de minden felszólaló hangsúlyozta, hogy a jelszó e naptól a „szabadság és egyenlőség" legyen.[28] Egy Gyöngyössy Alajos nevű jurátus, Teleki László helyeslésétől kísérve, a bebörtönzött Táncsics szabadon eresztését követelte. A fiatalok deputációt menesztettek a városházához is. Kérésüket Gajzágó Alajos tolmácsolta: az ifjúság kerüli a rendzavarást, de elvárja az elöljáróságtól, hogy fáklyászenével tisztelje meg Kossuthot, a bécsi küldöttség visszatértekor pedig világítsa ki a várost.

Este valóban hosszú sorokban kígyózott a fiatalok és az ünneplőt öltött pozsonyiak több mint 1000 fős fáklyásmenete Kossuth lakhelye: a Zöldfa-vendéglő elé. Az ifjak nevében Székely József beszélt. Kossuth meghatottan mondott köszönetet, a rend fenntartására intette az ifjúságot, majd az erkélyen mellette álló Batthyány Lajosra mutatva megígérte, hogy Batthyányt a felelős minisztérium elnökeként hozza vissza Bécsből. Kossuth e megnyilatkozása arra vallott, hogy az ellenzék immár személyekre kezdte konkretizálni a felelős minisztériumot illető elképzeléseit.

[20] *Hunkár Antal* emlékiratai, Hadtörténelmi Közlemények, 1926, 359. l.

[21] AVMIPH, 1848 : 197. — Március 14-i ügynökjelentés.

[22] *Podmaniczky* i. m. II. 225—226. l.

[23] Szemere Bertalan és Büky Zsigmond borsodi követek jellemezték így márc. 14-i jelentésükben a mágnások magatartását. (Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Levéltár, Borsod m. Közgyűlési ir. 1848 : 1908.)

[24] Bónis Sámuel, Szabolcs liberális követe, a délelőtti kerületi ülésen nyomatékosan jelentette ki: Itt az ideje, hogy az arisztokrácia a népet önmagához csatolja.

[25] A gyűlés lefolyását és hangulatát legrészletesebben ld. AVMIPH, 1848 : 197.

[26] Pesti Hirlap, 1848 márc. 18.

[27] Ld. Lamberg idézett jelentését (OL, M. Kancellária lt. Praesidialia 1848 : 153.) és *Podmaniczky* i. m. II. 226. l.

[28] Bártfay József Bártfay Lászlóhoz, Pozsony, 1848 márc. 17. (Közli: *V. Waldapfel* i. m. I. 109—113. l.)

A menet ezután a városházához vonult, ahol Szarvady Frigyes németül mondott demokratikus tartalmú beszédet a város polgáraihoz, kijelentve, hogy többé nincs király, császár, gróf és báró, hanem csak szabad polgárok léteznek. Végül a nádor is fáklyászenét kapott a fiataloktól és az egyenruhás polgároktól. A napot a Zöldhordó vendéglőben tartott örömmulatság zárta, ahol a liberális arisztokraták és nemesek (Ráday Gedeon, Bónis, Tomcsányi) pohárköszöntőihez csatlakozva egy ismeretlen nevű paraszt is tószttal üdvözölte a szabadságot.[29]

A bécsi forradalom, illetőleg annak győzelme tehát hatalmas lökést adott a magyarországi eseményeknek. Az országgyűlés többsége kénytelen volt belátni, hogy „a követelések szelídítéséről" a történtek után szó sem lehet.[30] A bécsi gátszakadás kétségtelenül felfokozta a liberális balszárny bátorságát, általánosságban azonban mind a konzervatívok, mind a reformerek körében megnövelte a félelmet attól, hogy az ausztriai példa hazai utánzásra talál. Magyarországon feudális földbirtokosok és kizsákmányolt jobbágyok közt feszült a leghevesebb és a társadalmat leginkább átfogó ellentét, így a robbanásveszély is e területen látszott legreálisabbnak. Noha az északkelet-magyarországi felkelés hírét újabb tudósítások nem erősítették meg, kiszámíthatatlan volt, hogy mi történik az országban, ha a nép a bécsi eseményekről és a felkelés sikeréről értesül, a diéta viszont nem tesz semmi olyant, ami a nép érdekét szolgálná. Maga Kossuth alig két napja kapta meg azt a levelet, amelyben sógora: Ruttkay József, háborogva a főrendi tábla halogató taktikáján, egyenesen felszólította őt, hogy társaival gondoljon ki valami üdvöset, „mert különben bizony vajmi hamar bekövetkezhetik a még képzeletben is rémítő vész napja, kikerülhetetlenné válandik a lebicskázás törvényhozásunk színhelyén!"[31]

Ilyen körülmények közt a legcélszerűbbnek az a taktika látszott, amelyet Kossuth körvonalazott. Átmenetileg az országgyűlés minden árnyalata elfogadta őt karmesterének, mert, bár lelkük mélyén számosan sokallották azt, amit Kossuth szükségesnek tartott, legfontosabbnak mégis azt tekintették, hogy a diéta, és ne más álljon az események élén. Szinte minden törvényhozót egy gondolat foglalkoztatott: urai tudnak-e maradni a mozgalomnak, nem ragadják-e el Kossuthtól is az irányítást önző vagy „túl rendén lelkes s meggondolatlan kezek".[32] Érezték, hogy őket terhelné a felelősség, ha — amint a békési deputátusok megfogalmazták — „azon mozgalmaknak hazánkba is lehető áthatásuk ellen nem igyekeznének korán gátat emelni s késedelmes eljárása miatt kiejtené talán az országgyűlés a vezető fonalat kezeiből".[33]

[29] A délutáni és esti pozsonyi eseményekre Szalay, Lamberg és Bártfay idézett beszámolóin kívül ld. a Pesti Hirlap 1848 márc. 18-i, a Nemzeti Újság márc. 16-i, a Pressburger Zeitung 1848 márc. 15-i, a Budapesti Hiradó 1848 márc. 15-i számában közölt tudósításokat és egy március 15-én kelt konfidensjelentést, amely a történtekről minden más forrásnál részletesebben ad tájékoztatást: AVMIPH, 1848 : 197. — Megjegyezzük, hogy Székely József, aki Kossuthot a felvonulók nevében köszöntötte, nevezte el a másnap Bécsbe induló küldöttség tagjait argonautáknak, akik a szabadság aranygyapját hozzák a nemzetnek. (Vö. Pressburger Zeitung, 1848 márc. 15.)

[30] *Podmaniczky* i. m. II. 225—226. l.

[31] Ruttkay márc. 9-i levelét ld. OL, Kossuth-Polizei-Akten, No. 741.

[32] *Podmaniczky* i. m. II. 226. l.

[33] Ld. Tomcsányi és Tormássy követjelentését az idézett helyen.

Tudták, hogy mivel nálunk a különböző érdekek „egymással ellenséges irányban állanak", és az idő kívánatait „apró engedményekkel többé elnémítgatni nem lehet", minden veszedelem megelőzése végett „el kell hárítani mindent, mi a polgárokat elválasztja egymástól".[34]

Ahhoz a taktikához, amely a vezetést a diéta számára kívánta fenntartani, most mindenféle, még az ellenzék törekvéseit támogatni hivatott akciónak leszerelése is hozzátartozott. Kettős irányú óvatosság diktálta ezt. Félő volt, hogy bármely kezdeményezés, amely nem az országgyűléstől indul ki, egyrészt túlszalad a tervezett és az ellenzék előtt kívánatos határokon, másrészt konzervatív és liberális körökben egyaránt ellenhatást szülhet, a diéta nem kis részét a célszerű reformokkal is szembefordíthatja, és a visszahúzó erők oldalára lökheti. Ilyen veszély különösen Pest felől fenyegetett, amelyről Pozsonyban tudták, hogy már napok óta készül az oppozíció törekvéseinek nyomatékot adni.[35] A diétán joggal tartottak tőle, hogy Pestet is felkavarja a bécsi forradalom.

Ez az aggodalom gyökeret vert konzervatívokban és liberálisokban egyaránt. Gróf Zichy Ferenc, a Helytartótanács alelnöke, Budáról március 12-én is, 13-án is kérte Apponyi kancellárt, hogy a — főleg pénzügyi téren jelentkező — zavarok megelőzése végett küldjék le Pestre gróf Almásy Móric kamarai alelnököt. István nádor most 14-én — a déli órákban — szóbeli megbízással valóban Pestre menesztette Almásyt, aki még a 3 órakor megnyíló országos ülés előtt odahagyta Pozsonyt, hogy váltott lovakkal idejében érkezhessen rendeltetési helyére.[36]

Teleki László, a pesti Ellenzéki Kör Pozsonyban tartózkodó elnöke viszont az országgyűlési ellenzékkel egyetértésben és annak nevében sietős levéllel fordult március 14-ének estéjén Vörösmarty Mihályhoz. Hangsúlyozta, hogy a rendek fel tudták fogni a körülményeket, hogy a diétai oppozíció szellemével meg lehet elégedni, mert a dolgok helyesen indultak és a legjobb úton haladnak, a siker pedig „majdnem bizonyos". Ezért „minden idő előtti és nem összpontosult működés, *demonstratio* az ügynek könnyen árthat". Szinte könyörgött költőbarátjának: ő, Fényes Elek és tekintélyesebb elvbarátaik vessék latba befolyásukat, hogy „se az Ellenzéki Körben, se másutt mostan ilyesféle demonstratiok ne történjenek, maradjon el egyáltalán minden lépés, mire nézve az impulsus nem innen, a törvényhozó testtől, különösen a Rendek táblájától jőne".[37]

Az országgyűlés konzervatív és csak mérsékelten liberális elemei persze attól is tartottak, hogy Kossuth és köre ugyancsak átlépnek azon a vonalon, amelyen túl reformok már nem kívánatosak, de nem is szükségesek. Némelyek a szabadság és egyenlőség immár országgyűlési elvvé emelt jelszava

[34] Szemere és követtársa indokolták így eljárásukat márc. 14-i jelentésükben. (Ld. a már idézett helyen.)

[35] E kérdéskör tárgyalására e munka más részében kerül sor.

[36] Mindez kiderül egyrészt Zichy Ferencnek Apponyihoz írt márc. 13-i leveléből (OL, M. Kancellária lt. Acta Praesidialia, Irregestrata), valamint Almásy Móricnak márc. 16-án Pestről a nádorhoz küldött jelentéséből (Közli: *Andics* i. m. II. 8—11. l.)

[37] Teleki László Vörösmartyhoz, Pozsony, 1848 márc. 14. — MTA Kézirattára, Vörösmarty-levelezés. Megjelent: Vörösmarty Mihály összes művei (szerk. *Brisits Frigyes)* 18. k. Bp. 1965. 208—209. l.

mögött is a „kommunizmus rémét" sejtették.[38] Ez a félelem adta — állítólag elsőként Széchenyinek — az ötletet, hogy Kossuth lendületének ellensúlyozása végett a mérsékletéről ismert Deák Ferencet rögtön hívják a diétára. Zala mindkét követe egyszerre leköszönt, hogy Deáknak helyet csináljon, és egyikük — Tolnay Károly — gyorspostán továbbította megyéjébe azt a felhívást, amelyben 54 alsó- és felsőházi tag Deákot „a sürgetős körülmények tekintetéből" a követség haladéktalan elvállalására buzdította. Deák, miután a megye is erre kérte őt, a megbízást el is fogadta. Sajátságos, hogy a felkérő levelet Kossuth és barátai ugyancsak aláírták. Nekik természetesen nem a mérsékelt, hanem a tekintélyes, a jogtudományban kiemelkedő és Kossuthék 1848 februári taktikáját maradéktalanul helyeslő Deákra volt szükségük, akinek helyet szántak a felelős kormányban, és akinek jogismereteit már az új artikulusok szerkesztésénél szerették volna kamatoztatni.[39] Március 14-ének éjszakába nyúló óráiban tovább folytak a különféle törvényelőkészítő választmányok és a követek nemhivatalos megbeszélései. Előzőleg azonban — a délutáni országos ülésen — újabb nagy jelentőségű megegyezés született. A deputátusok döntése szerint a felirat Kossuth délelőtti fejtegetéseivel egyezően úgy értelmezendő, hogy általa a rendek a népképviseletet, a népnevelést, a szabad sajtót, az évenkénti országgyűlést, Magyarország és Erdély unióját, a vallási egyenlőséget, a nemzetőrség és az esküdtbíráskodás megszervezését, valamint a felelős minisztérium azonnali felállítását is el akarják érni.[40] Ezzel a rendek a március 3-i feliratban foglalt — egyben-másban csak általánosságban érintett — legfontosabb teendőket részint konkretizálták, részint a polgári átalakulás teljes programjává tágították anélkül, hogy a felirat szövegén változtattak volna. Az éjszakai órákban elkészült Szentkirályi fogalmazásában a délelőtt elhatározott közös követi nyilatkozat is, amely összefoglalta a március 3-i felirat keletkezésének körülményeit,

[38] Bártfay József például a pozsonyi szónokok egyenlőséget és szabadságot hirdető szavait már többször citált levelében ugyancsak hajlandó volt — igaz, megkérdőjelezve — a kommunizmus megnyilvánulásának minősíteni.

[39] E témakörre ld. *Áldor Imre:* A haza bölcse, Bp, 1876, 154. l. Áldornál azonban sokkal pontosabban és hitelesebben mondja el Deák követté választásának történetét Zala megye közgyűlési jegyzőkönyve 1848. március 16—17-éről és 22-ről (1848 : 1343, 1343/1, 1356—1358. számok alatt), amelyet *Kónyi* közölt (i. m. II. 196—202. l.), továbbá Rosemberszky Antal ügyvéd 1848. márc. 17-én kelt és a kemend-ollári uradalom kormányszékéhez intézett levele, amelyben a szóban forgó közgyűlésről mint szem- és fültanú számol be. (OL, Festetics cs. lt. F. 2652. rsz. 1848-as iratok.) Sok részletet árul el az eseményről a Jelenkor levelezője a lap 1848 márc. 26-i számában. Ebből nemcsak az derül ki, hogy Zala megye közgyűlése március 16-án már akkor elhatározta Deák felkérését a követség vállalására, mielőtt Tolnay levele a Deákot Pozsonyba hívó felszólítással megérkezett volna, hanem az is, hogy Kossuth és közvetlen munkatársai valóban szerepeltek az 54 aláíró között. („Szükségünk van rád" — írták levelükben.) Továbbá: március 17-én az országbírótól is érkezett egy levél Deákhoz, amely a nádor nevében kérte őt a diétára. Tolnay Károly és Wenckheim Béla pedig március 19-én személyesen is Egerszegre utaztak sürgetni Deákot, hogy 21-én okvetlenül legyen Pozsonyban.

[40] Hogy mindezekben már e nap megegyeztek a követek, azt két forrás is vitathatatlanul igazolja. Bachó és Kubicza március 14-i követjelentésükben mindezeket már úgy közölték küldőikkel, mint amelyeknek elfogadását a rendek kimondották. (OL, Arch. Regn. Takáts-hagyaték, F. 16. No. 1856.) Szalay István Apponyihoz küldött beszámolója, amelyet saját megjelölése szerint márc. 14-én este fél 11 órakor írt, ugyancsak hangsúlyozza: a feliratot úgy értelmezik, hogy abban az ismertetett és általa is egyenként felsorolt tárgyakat beleértik a követek. (OL, M. Kancellária lt. Acta Diaetalia II. Geheime Berichte.)

ismertette a közbejött eseményeket, a március 14-én történteket, az alsóház e nap hozott döntéseit, és — Kossuth javaslatára — leszögezte, hogy a követi kar csak akkor felelhet meg hivatásának, ha „magát nem külön osztályok, hanem az összes nemzet képviselőjének tekintheti".[41]

b) MINŐSÉGI FORDULAT AZ ÚRBÉRI VISZONYOK ÜGYÉBEN

A március 14-én készült nyilatkozatban szerepelt két olyan nagyhorderejű megállapítás is, amellyel valójában sem a délelőtti kerületi, sem a délutáni országos ülés nem foglalkozott. A szöveg szerint ugyanis a rendek táblája „elhatározta" egyrészt „minden közterheknek a nemesség által is közösen és aránylag leendő viselését", másrészt azt, „hogy minden úrbéri viszonynak mindenütt az egész hazában egyszerre leendő megszüntetése iránt törvény akként alkottassék, hogy a magán-birtokosok kármentesítésének kötelességét a közállomány vállalja el". Mindez azt jelenti, hogy a követek a feliratnak épp a jobbágyságot legelevenebben érintő passzusait nem egyszerűen konkretizálták, hanem kifejezetten továbbfejlesztették!

Hiszen a március harmadiki felirat szerint a rendek elhatározása az volt, hogy a néppel a megyei adónak, valamint az *újonnan* kivetendő országos adónak viselésében osztoznak. A mostani döntés viszont semmiféle megszorítást nem tartalmazott, sőt azt is kimondta, hogy a nemesség a közterhekben aránylag — az az birtokaránylag — vesz részt. Még nagyobb változás tapasztalható a követeknek az úrbéri viszonyokkal kapcsolatos állásfoglalásában.

1847 december 3-án az alsótábla kerületi ülésén az ellenzék nevében Lónyay Gábor zempléni követ indítványozta, hogy az úrbéri viszonyokból való kibontakozás tárgyában a rendek táblája készítsen olyan törvényjavaslatot, amely két alapelven nyugszik. Az egyik az örökmegváltás kötelezővé tétele, a másik annak kimondása, hogy a váltság tényleges lebonyolítása az állam közbejöttével, országos pénzügyi művelet által megy végbe. Az általános örökváltságot azonban az adott időben maga Lónyay is kivihetetlennek tartotta.

Az indítvány felett két napon át — december 3-án és 6-án — folyt a vita. Ennek során Kossuth, a körülményeket figyelembe véve, olyan javaslatra kényszerült, hogy a kérdés végleges lezárását hagyják ugyan a következő diétára, de az előkészítő lépéseket már most feltétlenül meg kell tenni. Ezért helységenként fel kell becsülni az úrbéri tartozásokat, és előre kimondani azt, hogy a becslés befejezése után a jobbágy a váltságtőkét bármikor leteheti, a földesúr viszont köteles azt tőle elfogadni. A fenti elvekre alapozott törvényjavaslat részleteinek kidolgozását pedig a kerületi ülésből kiküldendő választmányra kívánta bízni.

[41] E nyilatkozat minden kétséget kizáróan még március 14-én kapott írásos formát. Ezt nemcsak az bizonyítja, hogy keltezés gyanánt márc. 14-e szerepel alatta, hanem szövegének következő mondata is: „A küldöttség Bécsbe *holnap* utazand". (Kiemelés tőlem. — V. J.) — Magát a nyilatkozatot közli *Barta* i. m. 658—659. l. — A nyilatkozatnak, amelyet a rendek kinyomtattak, hogy minden követ megküldhesse azt megyéjének, egykorú nyomtatott szövege is fennmaradt. (OL, 1848-as nyomtatványok, Az 1847/48-i diéta nyomtatványai 133. sz.)

A követek végül is többségi szavazattal kimondták — mintegy útravalóul a kiküldendő választmány számára — azt az elvet, hogy egyrészt a földesúrnak a váltság során tökéletes kármentesítést kell kapnia, másrészt az úrbéri megváltás realizálása többé nem függhet a földesúr beleegyezésétől, a megváltás tehát reá nézve kötelező. Ugyanakkor azoknak a részletszempontoknak a kidolgozására, amelyekre a megalkotandó törvényjavaslatot építeni tervezték, valamint a váltsági eljárás szabályainak megállapítására — ellentétben Kossuth javaslatával — nem *kerületi*, hanem *országos*, azaz a főrendek képviselőit is tagjai közé számláló választmányt határoztak kiküldeni. Tagja lett e választmánynak Kossuth követtársa: Szentkirályi Mór is.

Már a kerületi ülés vitájába minőségileg új elemet vitt Bónis Sámuel szabolcsi követ felszólalása. Bónis korábban is, majd a december 10-i kerületi ülésen is, amelyen az örökváltság tárgyában a főrendi tábla számára készített üzenet szövegét tárgyalták meg, azt indítványozta, hogy a kényszerítő örökváltság elvét ne korlátozzák az „úrbéri" tartozásokra, hanem terjesszék ki minden olyan szolgáltatásra, amelyet a jobbágyok szerződés mellett bírt — tehát akár úrbéri, akár nem úrbéri — telkeik után fizetnek a földesúrnak, és ennek megfelelően az üzenet szövegébe az „úrbéri" kifejezés helyett az általánosabb jelentésű „úri" kifejezés kerüljön. E javaslatnak óriási hordereje volt. Eddig mindig csak úrbéres jobbágyokról esett szó, Bónis indítványának elfogadása viszont az utóbbi félszázad alatt mintegy 100 000 családra nőtt majorsági (kuriális) jogállású jobbágyok és zsellérek kategóriája előtt is megnyitotta volna a felszabadulás útját.

Érthető, hogy a javaslat felett nagy vita kerekedett. A követek egy része abban az elvben, hogy a jobbágyok nem úrbéri terheiket is megválthassák, a tulajdonjog szentségének sérelmét látta. A Bónissal egyetértő Kossuth az ellenkezés láttán legalább annyit akart Bónis javaslatából elfogadtatni, hogy a szövegben semmi olyan kifejezés ne szerepeljen, amely a választmány számára eleve lehetetlenné tenné a majorsági jobbágyok ügyével való foglalkozás lehetőségét. Végül Somssich és Széchenyi azt az áthidaló megoldást ajánlották, hogy a választmánytól kérjenek ugyan a majorságiak viszonyaira vonatkozóan is javaslatot, de teljesen külön szakasz formájában, mert az úrbéresek örökváltsága és a majorságiak ügye merőben különböznek egymástól. Ezt az indítványt a december 10-i kerületi ülés elfogadta, az ugyanazon követekből álló december 21-i országos ülés azonban, amelynek a főrendekhez szóló üzenet szövegét kellett meghitelesítenie, leszavazta. A majorságiak ügye tehát már az első menetben elbukott. Nem esett szó róla az alsótábla december 21-én meghitelesített határozatában, amelyet még e nap átküldtek a főrendekhez azzal a kéréssel, hogy tegyék magukévá a benne foglalt elveket, és járuljanak hozzá az országos választmány kiküldéséhez.[42]

A követek — láttuk — már az örökváltság alapelveinek tárgyalásakor belementek a kérdés részleteibe is. Ennek oka az volt, hogy a probléma — a megoldást akár igenlő, akár szükségtelennek tartó formában — szinte mindegyikük utasításában szerepelt, a lebonyolítás módozatait illetően azon-

[42] A vitákat és a határozatot ismerteti *Szabó István:* Kossuth és a jobbágyfelszabadítás, Századok, 1952, 3—4. sz. 562—565. l. ld. Pesti Hirlap, 1847. dec. 9—12. ill. dec. 17. és OL, Arch. Regn. Diaeta anni 1847/48, Lad. XX. No. 21. Diaria, valamint uo. No. 21. F. C. No. 67.

ban az egyes instrukciók nagyon is eltértek egymástól. Tulajdonképpen minden törvényhatóság azzal a munkálattal kapcsolatban foglalt állást, amelyet az örökváltság elveiről még az előző országgyűlés által kiküldött bizottság készített, de amelynek diétai megvitatására, mivel a megyék véleményei nem érkeztek idejében Pozsonyba, akkor nem volt idő. Az ellenzéknek ilyen vagy olyan megfogalmazásban — bár egyes esetekben különféle megszorításokkal korlátozott formában — a jelen országgyűlés követutasításainak többségébe az engedőleges örökváltság helyett a kötelező örökváltság elvét sikerült bevétetni. Arról azonban egyetlen instrukció sem beszélt kifejezetten, hogy a váltságfizetés terhét az állam vállalja magára. Igaz, kilenc megye utasítása — eléggé általános megfogalmazásban — az örökváltság lebonyolításához az állam „segítségét" vagy legalábbis „közbejöttét" javasolta igénybe venni. Mivel azonban e megyék egy része éppen nem a liberálisokhoz tartozott, ezek esetében az állam közreműködésének emlegetése aligha vonatkozott többre, mint arra, hogy az állam teremtsen olyan pénz-, illetőleg hitelforrásokat, amelyek révén a jobbágy kölcsön formájában hozzájuthat az önmegváltásához szükséges tőkéhez. Még a Pest megye után e tekintetben legmesszebb menő Borsod megye is csak a „megváltási mód" vonatkozásában óhajtotta a státus segítségét. Pest megye az állam pénzügyi műveletével a közadók terhére kívánta az örökváltságot előkészíteni, de azt, hogy pontosan mit értett e formulán, már nem részletezte.[43]

Mindezek alapján bizonyos, hogy a kényszerített megváltást képviselő megyék nagy többsége — az engedőlegesség elve mellett kitartókról nem is szólva — ugyancsak önmegváltás útján képzelte el az úrbéri viszonyok lebontását, vagyis arra az álláspontra helyezkedett, hogy a megszünendő úrbéri szolgáltatás ellenértékét maga a jobbágy térítse vissza a földesúr számára. Az alsóházi vita során is csupán egyetlen követ akadt a szabadkai deputátus: Zomborcsevics Vince személyében, aki nyíltan emelt szót annak érdekében, hogy „a status a váltsági összlet egy részét magára vállalja".

A főrendek csak 1848. február 3-án és 6-án tárgyalták meg az alsótábla üzenetét, feleletük meghitelesítésére pedig február 10-én került sor. A mágnásoknál a konzervatívok álláspontja kerekedett felül. A követi kar határozatát nem kereken vetették el, hanem taktikus — egészében mégis ellentmondásos — formába öltöztetve, annak lényegét utasították vissza. Nem azáltal, hogy örökváltság esetén tág teret kívántak biztosítani a felek szabad egyezkedésének, vagy hogy megfontolandónak tartották: a kényszert nem lenne-e helyes némelykor a jobbágyokkal szemben is alkalmazni. Beleegyeztek az országos választmány kiküldésébe, sőt hozzájárultak, hogy e választmány bizonyos esetekben alkalmazandó kényszerítő törvényt *is* tervezzen. Ugyanakkor leszögezték: a választmány fő feladatának azt tartják, hogy „mindenekelőtt azon módok és eszközök előállításáról gondoskodjék, melyekkel a földesúrnak a magokat megváltani kívánók általi kármentesítése lehetővé tétessék". Amíg mindezeket biztosítva nem látják — foglalták össze véleményüket — általános érvényű kényszerítő törvény előzetes elvi elfogadását sem tanácsosnak, sem célszerűnek nem tekintik, végelhatározásukat tehát későbbi időkre tartják fenn, mert a kötelező örökváltság előzetes kimondása „könnyen

[43] Vö. *Szabó* i. m. 559—561. l.

oly vágyakat és reményeket ébreszthetne fel, melyeket a törvényhozás később sem lenne képes kielégíteni".[44]

Az örökváltság lebonyolítását maguk a liberálisok is az állam közreműködésével képzelték el, azaz egyrészt az államra kívánták bízni a felügyeletet, másrészt államilag szerették volna biztosítani azokat a hitelforrásokat, amelyek szükség esetén a megváltakozni szándékozó jobbágyoknak kellő kölcsönt tudnak nyújtani. A kötelező örökváltság eszméjének elfogadását azonban attól tenni függővé, hogy az állam az úrbéri szolgáltatások össz-váltságértékének fedezését garantálni tudja-e vagy sem, a kötelező törvény gondolatának elutasításával volt egyértelmű. A főrendi tábla állásfoglalása, amikor a földbirtokosok kártalanításának biztosítását jelölte meg elsődleges teendő gyanánt, csak az ügy hátráltatását szolgálta, hiszen logikusan következett belőle, hogy határozattá emelése esetén az olyan földesurat sem lehetett volna örökváltsági szerződésre kényszeríteni, akinek jobbágyai szolgáltatásaik megváltására állami támogatás nélkül is képeseknek bizonyultak.

Tagadhatatlan viszont, hogy a kötelezés eszméje ellen felhozott érvük felett nem lehetett szó nélkül elsiklani, mert annak, hogy az engedőleges törvény aránylag nagyon kicsi eredménnyel járt, egyik fő oka épp a jobbágyok pénztelensége volt. A liberálisok ugyancsak sokat töprengtek annak módozatain, hogy miképpen lehetne az örökváltság ügyét állami hitelek révén előmozdítani. E probléma létezése miatt a konzervatív főrendek taktikája alkalmas volt annak az alsóháznak a megzavarására, amelyben a kötelező örökváltság elve előzőleg 37 : 12 szavazatarránnyal ment keresztül.

A követek természetesen ismerték a főrendek döntését, de az március 3-a előtt az alsótáblán nem került napirendre. A mágnások véleménye, amellyel kapcsolatban indítványának elhangzásakor a követi kar még nem foglalhatott állást, minden bizonnyal közrejátszott abban, ahogy a kérdés a feliratba bekerült. E felirat a teendők első helyén szögezi le, hogy a rendek elhatározták az úrbéri viszonyokból való kibontakozás eszközlését. Ennek mikéntjéről azonban csak annyit mond, hogy „kármentesítéssel összvekötve" kívánják, és arról sem tesz említést, hogy a rendek a földesurakra nézve kötelező örökváltság mellett kötötték le magukat.

Március 6-án a rendek kerületi ülése hozzáfoghatott a felsőtábla végre megérkezett válaszüzenetének tárgyalásához. Elsőnek Kossuth kért szót. Elismerte, hogy a mágnások megjelölte probléma az örökváltsággal logikai összefüggésben van, de tagadta, hogy annak megoldása nélkül az örökváltságról se lehetne intézkedni. Kijelentette: a főrendek oly sok minden kimunkálását hárítanák az országos választmányra, hogy véleményük elfogadása esetén „az örökváltságból ez országgyűlésen semmi sem lenne". „A közbejött események nélkül sem lettem volna hajlandó ezen térre lépni — utalt hangsúlyosan a francia forradalomra —, annál kevesebbé most, mikor az ember nem tudja, meddig lehet az időt használni." Ha ugyanis a diéta nem tesz ebben az ügyben eredményes lépéseket, márpedig a főrendek javaslatának

[44] A főrendiház tanácskozásáról részletesen beszámol Sedlnitzky rendőrminiszter (Wien, Staats-Archiv, Kabinetts-Archiv, Staats-Konferenz-Akten (1848 : 169.), és a Pesti Hirlap 1848. febr. 13—15-i, a mágnások üzenetéről ugyane lap febr. 22-i száma. A válaszüzenet teljes és hiteles szövege: OL, Arch. Regn. Lad. XX. No. 21. F. C. No. 67. alatt.

akceptálása ezzel a veszéllyel fenyeget, „a nép is nagy kárt fog vallani, de alkalmasint legnagyobbat az aristocratia". Ezért „tekintetbe véve az idő jeleit, melyek a nép igazságos kívánatának teljesítésére intenek", azt javasolta, hogy a diéta ne is vitázzék azon, mit üzenjen a főrendeknek. Inkább — mivel az előző országgyűlés választmányának munkálata erre alapul szolgálhat — a kerületi jegyzővel haladéktalanul dolgoztassa ki az örökváltsági törvényjavaslatot, amely akár 48 óra alatt kész lehet, és a mágnásokhoz már ezt a tervezetet küldje át.

Kossuth mindjárt összegezte is azokat a legfontosabb szempontokat és eljárási módokat, amelyeket szerinte a törvényjavaslatnak tartalmaznia kell. Ezek ismertetése során ismét előhozta a nem úrbéres jobbágyok, illetőleg parasztbirtok ügyét. A sürgetett törvényjavaslatban külön paragrafusként kívánta kimondatni, hogy „necsak a szorosan vett úrbéri, hanem egyéb szerződéses községek is az általok évenként fizetett szerződési összeg tőkéjének letételével magokat bármikor megválthassák". Bár javaslatában nem az egyes majorságiakról, hanem csak közösségekről volt szó, a konzervatívok (Somssich, Babarczy, Sebestyén) — a magánjog megsértését emlegetve — hevesen ellenezték, hogy nem úrbéri földek is váltság tárgyai lehessenek.

Kossuth ezek után — hangsúlyozva, hogy lehetőleg egységet akar — módosító javaslatot tett: indítványozta, hogy amennyiben a többség ellenzi a nem úrbéres parasztföld megválthatóságának kimondását, akkor olyan megfogalmazást kell a törvény számára találni, amely a kuriális birtokra kifejezetten nem értelmezhető ugyan, a szerződéses helyeket azonban nem zárja ki, hiszen vannak községek, amelyek „szerződésüknél fogva nem urbarialitások, de nem is curialitások". Ezért olyan formulát óhajtott bevétetni a törvénytervezetbe, hogy „az olyan szerződési helyekre is, hol a földek adózás alatt voltak, a megváltás kiterjesztetik". Kossuth itt inkább az olyan típusú területekre gondolt, mint a tiszai koronai vagy kikindai terület, javaslata azonban, ha eredeti formájában válik törvénnyé, a kuriális jellegű földek egy részét is megválthatóvá tette volna, mert — bár nem hivatalosan — gyakorlatilag az ilyen földek jelentős hányada után is fizettek állami adót. Közvetítő javaslatát a rendek végül is elfogadták.

Azt az indítványát, amely a törvényjavaslat haladéktalan kidolgozását szorgalmazta, a halasztásból eredhető veszély tudatában a csaknem tucatnyi felszólaló mindegyike helyeselte. Egyetértettek vele a konzervatív Somssich és Babarczy is, noha ők egyszersmind a főrendek üzenetét is védelmezték. Bár a részletkérdéseket illetően már számos ellenvetés hangzott el Kossuth álláspontjával szemben, a kerületi ülés úgy döntött, hogy Szentkirályi kerületi jegyző, Kossuth indítványa nyomán — amely a főrendek üzenetének némely pontját is elfogadta, — továbbá a kiegészítő megjegyzéseket figyelembe véve, mielőbb készítse el a törvénytervezetet, hogy azt a rendek rögtön megtárgyalhassák.[45]

[45] A vita lefolyását és eredményét ld. OL, Arch. Regn. Lad. XX. No. 21. Diaria; Pesti Hirlap 1848. márc. 12.; Nemzeti Újság 1848. márc. 12; Szalay márc. 6-i jelentése (OL, M. Kancellária lt. Acta Diaetalia II. Geheime Berichte) és *Barta* (i. m. 634—641. l.), aki Kossuth hozzászólását egész terjedelmében közölte, a vitát pedig röviden összefoglalta, valamint *Szabó* (i. m. 569—571. l.), aki a szóban forgó ülésről részletes ismertetést adott.

A francia forradalom által előidézett új körülmények meggyorsították az úrbéri viszonyok lebontására hivatott törvény előkészítését, oly módon, hogy annak kidolgozásával a már kiküldött országos bizottmány helyett, amelynek nagy létszáma miatt a munkálat nyilvánvalóan hosszan elhúzódott volna, egyetlen képviselőt bíztak meg. Szentkirályi, ha nem is 48 óra, de aránylag rövid idő alatt elvégezte feladatát: a március 10-i kerületi ülésen közölte a rendekkel, hogy a törvénytervezetet már nyomdába adta,[46] március 14-én délelőtt a bécsi forradalom győzelmét követő emlékezetes ülésen pedig azt jelenthette, hogy a javaslattal a nyomda is elkészült, és így az bármely órában tárgyalható.[47] Az érdeklődés azonban akkor a március 3-i feliratra, annak magyarázatára terelődött, és a rendek figyelme elsiklott a bejelentés felett.

Szentkirályi terjedelmes — 66 szakaszból álló — javaslatot szerkesztett. Elaborátuma a decemberben elfogadott elveken nyugodott, az örökváltság előkészítésének mikéntjét is Kossuth akkor körvonalazott javaslatával egyező módon részletezte, de úgyszólván csaknem mindent hasznosított Kossuth március 6-án előadott szempontjaiból is. A sietség azonban nyomot hagyott a munkán: a szakaszok nem mindig logikai rendben követik egymást. A tervezet szerint két év leforgása alatt minden megye becsbizottságot küld valamennyi helységébe, és e bizottság először is megkísérli, hogy szabad alku útján örökváltsági egyezséget eszközöljön a felek között. Ha próbálkozása sikertelen marad, akkor kidolgozza — telkesekre és házas zsellérekre felbontva — a község évi összes úrbéri szolgáltatásainak becstabelláját, amelyből egy-egy példányt kapnak a jobbágyok, a megye és a földesúr.

A becslést minden községben a földbirtokos és a jobbágyok által egyenlő számban kijelölt két-két tagból, valamint az általuk választott elnökből alakult öttagú bizottság végzi, amelynek azonban az érdekelt lakosok, földesurak, továbbá mindezek tisztjei, alkalmazottai és cselédei nem lehetnek tagjai, valamint olyan helység lakosai és földesurai sem, amelyben az úrbéri szolgálatok érték-felmérésénél a most szóban forgó helységből valaki is becslőként szerepelt.

Évi dézsmajövedelem gyanánt az utolsó 10 esztendő évi átlagos dézsmamennyisége tekintendő, ennek értékét pedig akkora pénzösszeg 10 évi középátlaga adja, amennyiért ezt az átlagmennyiséget a földesúr a legközelebbi piacon az utolsó 10 esztendőben értékesíteni tudta, pontosabban az a tiszta haszon, amely a piaci árból a községtől az eladás helyéig számítható fuvarbér levonása után fennmarad. A robot becsértékéül a telkesek és házas zsellérek esetében a helységben szabad alku mellett fizetett igás, illetőleg kézi napszámbérek 3/4-e veendő fel, a házatlan zsellérek után viszont semmi, mert ők váltsággal nem tartoznak. Ahol a jobbágyok természetbeli vagy munkajáradékukat — esetleg mindkettőt — évente egyösszegben fizetett pénzen korábban is megváltották, ott ez a summa számít az úrbéri jövedelmek évi átlagának.

A munkában, természetben és pénzben teljesített évi úrbéri szolgáltatások

[46] Ismeretlen konfidens jelentése márc. 10-én (AVMIPH, 1848 : 158.). Sedlnitzky márc. 12-i beszámolója erről már az uralkodót is tájékoztatta.

[47] Vö. Pesti Hirlap, 1848 márc. 18.

pénzben kifejezett összértéke olyan tőke 6%-os kamatának számít, amely az úrbéri jövedelem összességével egyenértékű, azaz amelyen a jobbágyság a maga minden rendű-rangú földesúri terheit megválthatja, mert a földbirtokost kárpótlás csak e terhek, nem pedig a föld után illeti. E megváltás történhet a jelzett módon megállapított summa egyösszegű lefizetésével, valamint — ha az egész lakosság egyszerre váltja meg magát — ott, ahol a legelő elkülönözetlen, vagy elkülönözött ugyan, de nincs a telkek után kihasítva, illetőleg ahol a község jobbágyállományhoz nem tartozó külön földeket, esetleg úrbéri vagy községi javadalmakat birtokol, az örökváltsági összeg értékének megfelelő nagyságú legelő, föld vagy javadalom átengedésével a földbirtokos számára. A jobbágyok telkiállománya azonban földdel történő váltság esetén se csonkítható.

Ha valamely helység telkesjobbágyainak 2/3-a akarja a váltságot, a további 1/3 és a házas zsellérek azt nem gátolhatják. Ha pedig a jobbágyok felajánlják, hogy a váltsági összeget, illetőleg a vele egyenértékű földet egy éven belül készpénzben lefizetik, illetőleg a birtokos rendelkezésére bocsátják, akkor a földesúr semmiféle akadályt nem gördíthet a tranzakció elé. A jobbágyoknak tehát mind a becslés alkalmával, mind a következő időkben bármikor joguk van a földesurat a megyei levéltár becstabellájában szereplő összeggel megkínálni, aki azt nem utasíthatja vissza, de a becstáblában feltüntetett értéksumma helyesbítését 1 év eltelte után már kérheti.

A magukat az összes jobbágyi tartozások tőkéjével örökre megváltó parasztok felett mind az úri joghatóság, mind az úrbéri törvények hatálya tökéletesen és végérvényesen megszűnik. Ahol a lakosok nem lépnek teljes örökváltságra, ott mind összes természetbeli és munkabeli, mind vagy természetbeli vagy munkabeli szolgáltatásaik egy évi értékének évenkénti pénzben fizetésével e szolgáltatásokat akár teljes egészükben, akár részlegesen örökös földbérré változtathatják át. A földbirtokos ebbeli szándékuknak sem állhat ellent. Az egyszer megállapított földbér összege sem változtatható többé; az esetleges későbbi teljes megváltakozáskor tehát a váltsági tőke kamatának e földbér összege tekintendő.

Részletesen szabályozta a törvényjavaslat a becslési és örökváltsági eljárás menetét, a fellebbezések módját, és kimondta, hogy a váltsági eseteket mind a megye, mind a Helytartótanács úrbéri osztálya — az örökváltsági ügyek legfőbb feljebbviteli és felügyeleti szerve — minden egyéb teendő mellőzésével, soron kívül köteles megvizsgálni.

Végül még két fontos pontot tartalmazott a tervezet. Az egyik szerint az úrbéri örökös szerződések ugyanúgy örökös megváltás tárgyai lehetnek, mint az úrbéri rendes köztörvényi állapot; úrbéri szerződésnek viszont az olyan szerződés tekintendő, amely közadó alatti földektől járó úri tartozásokat vagy szolgálatokat szabályoz, akár közösségek vagy egyesek szolgálatairól van szó, és akár írásbeli egyezség révén, akár csak gyakorlat által jött létre. A másik kimondta, hogy a kisebb királyi haszonvételek a megváltásnak ugyan nem tárgyai, de a jobbágyság szabad alku útján azokat is örökre és visszavonhatatlanul megvásárolhatja.[48]

[48] A törvényjavaslat található: OL, Arch. Regn. Lad. XX. No. 21. F. C. No. 67. A tervezet ismertetését azért is szükségesnek látjuk, mert létezését és szövegét történeti irodalmunk mindeddig figyelmen kívül hagyta. Hogy ez valóban Szentkirályi javaslata, nem pedig az

Kossuthnak, mint ugyanazon megye deputátusának, nyilvánvalóan módjában állt tanulmányozni Szentkirályi törvényjavaslatát, mert ez idő tájt ő maga is készített egy tervezetet, és ebbe követtársa munkálatának némely szakaszát változtatás nélkül akarta átemelni. Az ő tervezete Szentkirályiét 31 szakaszra kívánta összevonni. Emellett néhány ponton lényegesebb különbség is van a két javaslat között. Kossuth — saját március 6-i állásfoglalásától eltérve — elejtette az örökös szerződésű helységek örökváltságának, továbbá a megyei becsbizottságok egyidejű kiküldésének eszméjét, illetőleg az ő tervezete ilyen becsbizottság alakítását csupán olyan esetekre korlátozta, amikor valamely helység a megyénél örökváltsági szándékkal jelentkezik.

E bizottságok felállítása ugyanazokon az alapokon történt volna, amelyeket Szentkirályi megjelölt, létrehozásuk módját és időbeli menetét azonban Kossuth részletesebben óhajtotta szabályozni, ugyanakkor mind a megszervezésükre, mind a bizottsági eljárásra fordítható idő maximálását javasolta, az utóbbit — késedelmeskedés esetén az elnök megbüntetésének terhe mellett — legfeljebb 6 hónapban szabva meg. A munkaérték kiszámításánál a folyó napszámbérekhez arányosítás céljából figyelembe akarta vétetni, hogy a földesúr a robotot milyen munkákra fordította, az összértékből való levonás végett pedig arra kívánt tekintettel lenni, hogy a napi munkaidőből a jövés-menés mennyit emésztett fel. Végül ahhoz, hogy a földesúr köteles legyen váltságra lépni, a telkesek kétharmadának örökváltsági igénye helyett elégségesnek tartotta a telkesek és zsellérek puszta többségének ez irányú szándékát is.[49]

1844-ben kiküldött országos választmány munkálata — amelyből egyébként Szentkirályi több részletet is felhasznált —, azt számos körülmény bizonyítja. A tervezet — noha kinyomtatták — csak kéziratos tisztázatként maradt fenn; szövegének végén Szentkirályi aláírása található ezzel a megjegyzéssel: „Olvasta Szentkirályi kerületi jegyző", ami arra vall, hogy szerzője már hivatalos ülésben történő felolvasásra is előkészítette azt. Továbbá: a javaslat tartalmazza azoknak a szempontoknak a legtöbbjét, amelyek a készítését elhatározó március 6-i tárgyaláson Kossuth és más hozzászólók felvetettek, sőt helyet kapott benne a főrendi üzenet egynémely passzusa is.

Még perdöntőbb a tervezet 64. és 65. szakaszának tartalma. A szerződéses helyek problémája ugyanis teljesen a Kossuth-indítványozta módon szerepel bennük. E paragrafusok leszögezik, hogy az örökös szerződésű községek, uradalmak vagy egyesek földjei, ha a földek közadó alatt voltak, ugyancsak megváltás tárgyai lehetnek!

Megjegyezzük, hogy voltak törvényhatóságok, amelyek — Szentkirályi javaslatához hasonlóan — ingyen kívánták eltörölni a házatlan zsellérek tartozásait. Ilyen határozatot hozott például március 13-án Csongrád megye közgyűlése. (Budapesti Hiradó, 1848. ápr. 1. ill. Csongrád megyei 2. sz. Levéltár, Csongrád megye közgyűlési jk. 1848 : 210.)

[49] Kossuth módosító törvényjavaslatát közli *Barta* i. m. 641—644. l. Az előző jegyzetben mondottak után nem kétséges, hogy e tervezet hivatkozásai nem az 1844-i választmányi munkálatra, hanem Szentkirályi szerkezetére utalnak. Ebből viszont következik, hogy Kossuth a maga tervezetét csak Szentkirályi javaslatának elkészülte után, azaz mindenképp március 6-át követően vetette papírra.

Nem tudni, hogy Szentkirályi tervezete előzetesen milyen mértékben vált ismertté a politikus körök előtt. Érdekes, hogy ugyanazon a napon, amelyen Szentkirályi nyomdába adta a javaslatot, a Pesti Hirlap vezércikke azzal a jelszóval, hogy „rendkívüli időkben rendkívüli politikát kell követnünk", épp a közteherviseléssel és az örökváltsággal foglalkozott. Az előbbivel kapcsolatban indítványozta annak kimondását, hogy „mindenki vagyonarányilag vegyen részt az állomány terheiben". Az örökváltsággal kapcsolatban rámutatott: „Többször mondottuk immár, hogy ezt a statusnak kell eszközölnie." Rögtön hozzátette azonban, hogy ilyen pénzügyi művelet az adott európai körülmények közt aligha lenne kivitelezhető, ezért más célszerű intézkedésre van szükség.

Kossuth ezek szerint annak érdekében, hogy az ügyre vonatkozólag mielőbb törvény születhessen, saját eredeti indítványából végül is kihagyott két olyan pontot, amelyeknek felvételét előzőleg maga szorgalmazta, amelyek azonban követtársai egy hányadánál is a legnagyobb ellenállással találkoztak: az országban mindenütt egyszerre történő és záros határidőn belül végrehajtandó becsléseknek, valamint a nem szigorúan úrbéres jellegű parasztbirtok megválthatóságának eszméjét. De mindezt ellensúlyozni kívánta olyan paragrafusok felvételével, amelyek az örökváltsági kedv növelésére és a váltsági esetek számának szaporítására voltak hivatottak. A robot megváltására vonatkozó szempontjai a váltsági összeg csökkentését szolgálták volna, azzal pedig, hogy a földesurat akkor is kényszeríteni akarta a váltságösszeg elfogadására, ha úrbéri terheitől a telkesjobbágyoknak és zselléreknek csak puszta többsége kíván szabadulni, a törvény eredményességének fokozását szerette volna biztosítani.

A Szentkirályi által kidolgozott javaslatnak és a Kossuth-féle tervezetnek volt két, alapvetően közös vonása. Egyrészt, noha a váltságösszeg fizetésének *módját* illetően egyik sem hárította el az „állam közbenjöttét", mindkettő az önmegváltás elvére épült, azaz a megszűnő úrbéri jövedelem ellenértékét magától a jobbágytól kapta volna meg a földesúr. Másrészt — noha egyező előírásaik szerint a földbirtokos a jobbágyok örökváltsági szándékát nem utasíthatta vissza —, miután az örökváltságot a jobbágyok elhatározásától tették függővé, egyik sem tűzött ki olyan terminust, amelynek elérkezéséig az örökváltságnak az ország egész területén meg kellett volna történnie.

Mindehhez képest a rendek március 15-én elhangzott, de március 14-én szövegezett nyilatkozata, amelyet jegyzői minőségben ugyancsak Szentkirályi szerkesztett, gyökeres fordulatot jelentett. E nyilatkozat értelmében az alsótábla oly törvény alkotását határozta el, amely szerint egyfelől az egész hazában *egyszerre* szűnnek meg az úrbéri viszonyok, másfelől a magánbirtokosok kármentesítését a jobbágyok helyett *az állam* vállalja magára!

E fejlemény érdekességét csak fokozza az a körülmény, hogy a reggel 8 órakor megnyitott kerületi ülés először a fentieket tartalmazó nyilatkozatot emelte határozattá, és Szentkirályi formálisan — az ügymenetnek most már eleget téve — csak ezután indítványozta az úrbéri viszonyok megszüntetését és a földesurak állami kártalanítását. Ugyanez történt a közteherviseléssel is:

Ezek után részletezte, hogy mit ért célszerű intézkedés alatt. Az engedőleges törvényt a földesúrra nézve kötelezővé kell tenni. Az évi úrbéri tartozások értéke 6%-nyi kamatnak tekintendő, a neki megfelelő tőke jelenti azt a váltságösszeget, amelynek befizetésével az úrbéri viszony megszűnik. Az úrbéri jövedelem becslését helyileg működő egyezményi bíróságok végeznék, amelyek fele-fele arányban a földesúr és a jobbágyok választottjaiból állanának. A váltság, ha a megváltás szabad egyezkedés útján menne végbe, pénzben, földben és terményben egyaránt fizethető lenne, de ha kényszerítő formában kerülne sor reá, akkor csak pénzben — akár a kamat, akár a tőke beadásának formájában — volna letehető. Ily módon megoldható lenne mind az adó, mind az örökváltság problémája, amelyeknek elintézése már nem halasztható, „hacsak számíthatlan veszélyeknek nem akarjuk magunkat kitenni". (Pesti Hirlap, 1848. márc. 10.)

A lap tehát, néhány apró részlettől eltekintve, lényegében ugyanazokon az alapokon és elveken, ugyanabban a formában javasolt törvényt az örökváltságról, mint a tervezetkészítő Szentkirályi. Mindez arra vall, hogy az ellenzék jelentős része ezt az alapproblémát azonos módon akarta megoldani.

a nyilatkozatban már határozatként szerepel, holott Kossuth hivatalosan csupán a nyilatkozat elfogadása után tette meg erre vonatkozó javaslatát! Ráadásul a követi kar nyilatkozatán március 14-i keltezés olvasható, vagyis Szentkirályi az alsótábla március 14-i határozatának eleget téve még aznap megszövegezte azt.[50]

Láttuk, hogy Szentkirályi a március 14-ének délelőttjén tartott kerületi ülésen a maga örökváltsági törvényjavaslatának már kinyomtatását jelentette be. E tárgy a délután 3 órakor kezdett országos ülésben sem a már összegezett örökváltsági elveket helyeslő, sem azokat változtatni kívánó módon nem került szóba. Nem foglalkozott vele az a vegyes ülés sem, amelyet a követek és a mágnások az országos ülés után közösen tartottak. Március 15-ének reggelén viszont a probléma teljesen más megoldási javaslattal került a kizárólag követekből álló kerületi ülés elé.

E változással összefüggésben két kérdés merült fel. Az egyik: miért nem Kossuth, a jobbágyfelszabadítás ügyének régi és talán legnagyobb hatású harcosa terjesztette be a javaslatot az úrbéri szolgáltatások egyidejű és állami kármentesítésre alapozott eltörléséről, miért Szentkirályinak engedte át ezt a szerepet? Kossuth ellenfelei később — nem ismerve az eseményeket és így vaskos tévedéseket követve el — még e jelenség mögött is Kossuth hátsó szándékát sejtették. Zsoldos Ignác — az abszolutizmus idején a bécsi legfőbb semmítőszék tanácsosa — például azt állítja, hogy Kossuth a március 3-i feliratból „szándékos ravaszsággal" hagyta ki az úrbéri kötelezettségek eltörlését, mert ezt „a maga zászlója számára akarta fenntartani, hogy ti. azt egyenesen ő szüntethesse meg akkor, midőn a többi már meglett". Elfogultságában azt az elméletet konstruálja, hogy „Szentkirályi esze átjárván rajta: ez tette közéjük".[51] Valójában a jobbágyrendszer likvidálása e formában soha nem került az eredeti feliratba, hanem csak a követi nyilatkozatba. A március 15-én 10 órakor induló és a diéta küldöttségét Bécsbe vivő hajón viszont a tanácskozásokból valóban született oly döntés, hogy az uralkodót egy legfelső kézirat kibocsátására kell kérni, amely a feliratban megpendített — köztük az úrbéri viszonyokra vonatkozó — kívánságok teljesítését az alsótábla értelmezésének megfelelően ígéri meg. Sőt a vezérférfiak előre megfogalmazták e kézirat szövegét is.[52]

Annak, hogy az úrbériség állami kármentesítéssel és mindenütt egyszerre történő felszámolására hivatalosan Szentkirályi tette meg az indítványt, kézenfekvő magyarázata van: az örökváltsági választmánynak ő, és nem Kossuth volt tagja; a március 6-i kerületi ülés egyenesen rá, mint kerületi jegyzőre bízta az örökváltsági törvénytervezet kidolgozását; e javaslat elkészüléséről március 10-én is, 14-én is ő adott hírt a rendeknek; természetes volt hát, hogy az ügyet illető — akár eredeti, akár módosított — előterjesztést ő vigye a követi kar elé. Persze, e tények korántsem jelentik azt, hogy Szentkirályi kizárólag saját elhatározásából, követtársai — és főleg Kossuth — tudta nélkül cselekedte, amit cselekedett. Erre magának a 15-i kerületi ülésnek a lefolyása szolgál bizonyítékul, amely egyszersmind azt is tanúsítja, hogy

[50] Minderre ld. Pesti Hirlap, 1848 márc. 12.

[51] *Zsoldos* i. m. I. 54. l.

[52] A hajón történtekre ld. *Ghyczy Kálmán* emlékiratait. (Kónyi: Deák Ferenc beszédei II. 236. l.) és *Károlyi* i. m. 10—15. l.

bár a javaslatot Szentkirályi terjesztette be, az ülésen elsőként Kossuth hangsúlyozta a közteherviseléssel együtt az úrbéri viszonyok haladéktalan felszámolásának szükségességét is.

Az ülés azzal indult, hogy Szentkirályi felolvasta a követi kar nyilatkozattervezetét. Utána Kossuth indítványozta a nyilatkozat rögtönös publikálását a napilapokban. A követeknek — folytatta azután — e fontos pillanatban nemcsak érezniük kell a felelősséget, hanem magukra is kell azt vállalniuk. Most, miután lehetetlen, hogy a magyar pénzügyek ne kerüljenek független, de felelős kezekbe, nincs idő választmányi munkálatok kodifikálására. Ezért az adózás és az úrbéri viszonyok kérdését rendi határozat útján azonnal meg kell oldani. Ha egy nyilatkozat pillanatnyilag jó hatást gyakorol is, az ország nyugalma mégsem várható hosszadalmas elaborátumoktól. Ezért javasolja, hogy rendi határozat formájában közöljék a mágnásokkal: a nemesség az ország felvirágoztatásához szükséges erő kifejlesztése végett — a körülményeknek megfelelően — a néppel minden teherben osztozik. A követi utasításokkal kapcsolatban, amelyekre a baranyai követ más deputátusok előtt célzott, ugyanaz a véleménye, amit a felelősségről és annak vállalásáról mondott. Ő szükségtelennek tartja, hogy az alsóház ezekben az órákban az utasításokkal törődjék, és azok mellőzéséért örömmel magára veszi a felelősséget. Végül hangsúlyozva, hogy az ország védelmére külső támadással szemben is szükség lehet, javasolta, hogy az illetékes választmány a nemzetőrségi törvénytervezetet mihamarabb nyújtsa be.

Kossuth rövid indítványa arra is utal, hogy akadtak, akik aggodalmaskodtak az érintett, de instrukcióikkal ellentétes lépések miatt. Ez pedig vitathatatlanul bizonyítja, hogy róluk nem az ülésen szereztek először tudomást. Most pedig mind a liberális, mind a konzervatív követek kivétel nélkül pártolóan szólaltak fel Kossuth előterjesztése mellett.[53] Sőt a kormánypárt két vezére közül Babarczy kijelentette, hogy „örömmel" osztozik Kossuth javaslatában, Somssich pedig egyenesen úgy nyilatkozott: ha az indítvány elfogadásáért küldői felelősségre vonják, legalább elmondhatja: Salvavi rem publicam!

Ezek után javasolta Szentkirályi, hogy az úrbéri viszonyok megszüntetéséről a rendek most azonnal hozzanak végleges határozatot. Nem kíván sokat beszélni — mondotta —, hogy azonban a követjelentések e két határozatot ne ellentétesen magyarázzák, közli a rendekkel az alapelvet, amelyen új tervezete épül. Ez pedig az, hogy minden úrbéri viszonyok már most megszüntetettnek deklaráltatnak, a magánbirtokosok pedig, mivel a pénzügyeket ezentúl felelős magyar kormány igazgatja, az államtól kapnak kártérítést. Az indítványt zajos — főleg a hallgatóság részéről megnyilvánuló — helyeslés fogadta. Miután pedig Kossuth még egyszer felszólította a rendeket, hogy

[53] Az ülésen a liberálisok közül Olgyay Titusz (Pozsony m.), Pázmándy Dénes (Komárom m.), Tomcsányi József (Békés.), Schneé László (Heves), Rónay János (Csanád), Gábriel István (Abaúj), Bíró Imre (Arad m.), Hunkár Antal (Veszprém m.), Dessewffy Jób (Nógrád) és Vidos József (Vas), a kormány párthívei közül Tabódy Pál (Ung), Tarnóczy Kázmér (Nyitra m.), Reviczky Pál (Esztergom m.), Pál János (Sopron m.), Kende Zsigmond (Szatmár.), Balogh Kornél (Győr m.), Makay Sándor (Krassó), Lukács Ignác (Temes), Babarczy Antal (Csongrád m.) és Somssich Pál (Baranya) biztosították támogatásukról Kossuthot. Helyeselte az előterjesztést Széchenyi is.

mindkét javaslathoz járuljanak hozzá, a kerületi ülés az előterjesztéseket ellenvetés nélkül emelte határozattá, és a köztehervíselési törvényjavaslat konkrét megszövegezését Kossuthra, az úrbéri viszonyok eltörléséről szólóét pedig Szentkirályira bízta.[54]

Izgató probléma, hogy mi válthatott ki március 14-én délután 5 óra és éjfél közt olyan hatást, amely az alsótáblát az örökváltsági elképzelések korábbi elveinek rögtönös feladására bírta. Vagy: mi magyarázza, hogy a követek március 15-ének reggelén minden vita nélkül beleegyeztek az úrbéri viszonyok azonnali teljes, továbbá állami kártalanítással eszközlendő megszüntetésébe, helyesebben annak kimondásába, hogy ezeken az elveken alapuló törvény alkotását határozták el?[55] Hiszen korábban mind a rendek egy hányada, mind a főrendek még önmegváltás esetén is előzetes biztosítékokat szerettek volna nyerni arra, hogy tökéletes kártérítést kapnak, és mi sem állt tőlük távolabb, mint az állami megváltás gondolata. Miért fogadták el most ezt az eszmét, amikor kivitelezésének módja felől a legteljesebb bizonytalanságban voltak? Aligha győzte meg őket a felelős minisztérium felállítására utaló Szentkirályi azzal a megnyugtatásnak szánt kijelentéssel, amely szerint „ezen fizetendő tömeg nem oly nagy, hogy azt el ne bírnánk, kivált most, midőn pénzállapotaink saját intézkedéseink alá esnek".[56]

Március 14-én délelőtt még Szentkirályi se gondolt kinyomtatott törvényjavaslatának félretételére, hiszen akkor nem csak azt közölte volna követtársaival, hogy a tervezet tárgyalásra készen áll. A délutáni hivatalos összejöveteleken se érintette e problémát senki. Mivel pedig a délutáni országos vegyes ülés 5 óra táján fejeződött be, az úrbéri viszonyoknak március 14-én délután 5 és éjféli 12 óra közt kellett radikális változást szenvedniök.[57]

[54] A március 15-i reggeli kerületi ülésről két ügynök is készített részletes beszámolót, ezek lényegét még ugyane napon maga Ferstl foglalta össze. Ezek találhatók: AVMIPH, 1848 : 197. és 198. Ismertette továbbá az ülésen történteket a Pressburger Zeitung 1848 márc. 17-i száma, megjegyezve, hogy Kossuth és legtöbb követtársa háromszínű kokárdával jelentek meg ott, és hogy egyedül a honti követek nem hallatták szavukat. Az ülés lefolyását ugyancsak summázta Szentimrey György abaúji deputátus március 16-án kelt követjelentése. (Ld. Košice, Štatny Archiv, Abaúj megye lt. Követjelentések, No. 19.) Röviden ismertették azt követjelentésükben Jóny Vince és Kray Miksa szepesi deputátusok is, hangsúlyozva, hogy az állami örökváltság és a köztehervíselés elfogadása azért történt, mert ők, „valamint a legtöbb megyének követei, ellenkező utasításuk dacára is a körülmények parancsoló szükségének engedni kéntelenek valának". (A Szepes megye jegyzőkönyvébe kivonatosan bevezetett követjelentést ld. Levoča, Štatny Archiv, Szepes megye közgyűlési jk. 1848 : 329. sz. — 1848 márc. 28.)

[55] A bécsi Polizei-Hofstelle elnöksége 1848 márc. 17-én ugyancsak csodálkozással jelentette a Staats-Konferenznek, hogy a márc. 15-i reggeli kerületi ülésen — a Bécsbe induló küldöttség elutazása előtt — a köztehervíselés, a szabad királyi városok egyenkénti szavazatjoga és az úrbéri viszonyok kioltása, „ohne das lange hierüber diskutirt worden wäre, und von Seite einiger Deputirten sogar gegen die von ihren Committenten erhaltenen Instructionen, Beschlüsse gefasst." (Wien, Staats-Archiv, Staats-Konferenz-Akten, 1848 : 390.)

[56] Nemzeti Újság, 1848 már. 19.

[57] Megerősíti ezt az, hogy a borsodi és békési követek márc. 14-i már idézett jelentéseiben még sem a köztehervíselés elfogadásáról, sem az úrbéri viszonyok megszüntetéséről nincsen szó. Debrecen követe ugyanezen a napon írt és sebes postán hazaküldött jelentésében már „az Ország Rendei előtt tett s e magyar honban keletkezhető események megelőzése végett indítványozott" rendeletekről beszél. (Ld. Poroszlay Fridrik debreceni polgármester jelentését Zichy Ferenchez 1848 márc. 19-én. — OL, Helytartótanács lt. Közigazgatási Oszt. 1848. 4. kf. 146. t.) Dessewffy Jób nógrádi követ ugyancsak márc. 14-én kelt beszámolója pedig a

Ugyanakkor — ezt Kossuth utalása igazolja — Kossuth általános és Szentkirályi konkretizált indítványa nem meglepetésszerűen érte a követeket. Ha így történt volna, akkor feltétlenül akadtak volna, akik, ha másért nem, legalább azért szólaltak volna fel, hogy az új tartalmú javaslat indokáról felvilágosítást kérjenek.

Tény, hogy március 14-én este részint a különböző választmányokban, részint magánkonferenciákon tovább tanácskoztak a deputátusok.[58] Bizonyára ezeken az értekezleteken dőlt el, hogy az úrbéri viszonyok lebontását szolgáló törvénytervezet más elvekre helyezve kerül benyújtásra, mint amelyekben a rendek táblája decemberben szótöbbséggel megállapodott, és amelyekre Szentkirályi a maga kinyomtatott törvényjavaslatát is alapozta. Valószínűsíthető, hogy a követek ezekben az éjszakai órákban vették tudomásul a korábban elfogadott alapelvek megváltoztatását. A március 14-ére datált nyilatkozatba ezért kerülhetett bele az úrbéri probléma megoldásának új módja, ezért helyeseltek a március 15-i kerületi ülés résztvevői, amikor a nyilatkozat szövegét felolvasták előttük, és nem szóltak akkor sem, amikor Szentkirályi formulázott javaslata utólag elhangzott.

De mi okozta e változást? Szentkirályi felszólalásából csak általánosságban lehet következtetni arra, hogy időközben történt valami. Ő csupán annyit mondott, hogy „indítványt kíván tenni, melyet az idő rövidsége miatt ez egyszer indokolni nem akar, s ezért csak egyszerűen bejelenti, miszerint ő a rendek meghagyásából az örökváltság tárgyában a törvénycikket ugyan összeszerkeszté, de *változván a körülmények, ezt többé elégségesnek nem tartja*, és azért oda járul véleménye, hogy minden birtokviszony (sic!) megszüntessék, jobbágy többé ne legyen, és hogy a status az illetők kármentesítését magára vállalja".[59]

Vajon a körülmények miféle változására célzott Szentkirályi? A bécsi forradalom győzelmére aligha, hiszen délelőtt már annak ismeretében még mindig eredeti tervezetét ajánlotta tárgyalásra a rendek tábláján. De nem lehetett a fordulatban döntő szerepük Komárom megye március 13-i közgyűlési határozatainak sem.

E komáromi közgyűlés — Perczel Mór befolyására — utasította a megye követeit, hogy mindenképpen szorgalmazzák a közteherviselés, a törvény előtti egyenlőség, az esküdtszékek, a korlátlan sajtószabadság behozatalát, Táncsics kibocsátását, hazai alkotmányra esküvő és kizárólag a haza cél-

---

bécsi és pozsonyi események ismertetésével együtt már azt is hírül adja Nógrád rendjeinek — igaz, nem egészen precízen —, hogy „újabb felírás javallata készült a földes urak és jobbágyok között minden úrbéri viszonyoknak azonnali megszüntetése iránt minden kárpótlás nélkül", továbbá a közteherviselésről és a nemzetőrség felállításáról. Dessewffy levelének feltétlenül a márc. 15-i reggeli kerületi ülés előtt kellett íródnia. Az áll ugyanis benne, hogy „egy magyar deputatio *fogja vinni* a Repraesentatiot Bécsbe". E küldöttség viszont az ülés befejezése után azonnal útnak indult. A küldöttségnek Dessewffy maga is tagja volt, így az ülést követően már semmiképp se beszélhetett volna jövő időben olyan eseményről, amely már folyamatban volt, és amelyben ő is cselekvően vett részt. (Dessewffy jelentését abból a levélből ismerjük, amelyet Horváth Károly 1848 márc. 18-án Balassagyarmatról írt Balassa Antalhoz. Közli *V. Waldapfel* i. m. I. 100. sk. l. — Dessewffy küldöttségi tagságára ld. a bizottság tagjainak névsorát: Pesti Hirlap, 1848 márc. 18.)

[58] „Este a különböző választmányok működtek" — írta március 14-éről a Pesti Hirlap 1848 márc. 18-i száma.

[59] Szentkirályi felszólalását ld. Nemzeti Újság, 1848 márc. 19.

jaira használandó magyar hadsereg felállítását, figyelmüket azonban mindenekelőtt „az úrbériség haladék nélküli megszüntetésére" terjesszék ki. Az új instrukció, az Ellenzéki Nyilatkozat ide vonatkozó utalását fejlesztve tovább, azt is körvonalazta, hogy a jobbágyviszonyok megszüntetését nagyjából miként képzeli el a megye egyeteme: „Iparkodjanak a jobbágyi tartozások elengedtetésének kijelentése mellett a földes uraságoknak illő kármentesítését akkép és oly formában eszközölni, hogy ez az ország közbejövetele mellett és *általa* (kiemelés tőlem — V. J.) akár egy nagyszerű kölcsönre fektetett financzialis procedura, akár egy hitel és jegybank felállítására alapuló operatio által az egész országban egyszerre történjék meg". A határozatot a megye — csatlakozásra szólító levél kíséretében — azonnal megküldte valamennyi törvényhatóságnak.[60]

A komáromi körlevél már tartalmazta azt a két elvet, amelyen a pozsonyi diéta március 14-én létrejött, majd 15-én hivatalosan is elfogadott úrbéri határozata nyugodott: a jobbágyviszonyok sürgős eltörlését az egész országban, és a földesurak állami kármentesítését. Lehetséges, hogy a megoldás módjának megválasztásában a komáromi instrukció is közrejátszott Pozsonyban. A megoldás elfogadására azonban nem lehetett elhatározó befolyása, mert a komáromi eseményekről a diéta már 14-én délelőtt értesült, új lépésre viszont akkor még nem szánta el magát.[61]

Hasonlóképpen még március 14-e előtt tudták a követek azt is, hogy a pesti ifjúság egy március 19-ére egybehívandó reformlakoma előkészítésén dolgozik. Arról is értesültek, hogy a követeléseket Pesten olyan petícióban foglalták össze, amelyet minél több aláírással kívánnak a diétához benyújtani. Nem volt előttük titok a petíció tartalma sem.[62] Azt a vitát azonban, amely a kérvény aláírattatásának módjáról a fiatalok és az Ellenzéki Kör között folyt le, még nem ismerhették, hiszen erre Pesten csupán a március 14-én délután 5 órakor tartott gyűlésen került sor. Így a pesti készülődések híre aligha lehetett az a döntő lökés, amely a rendeket arra kényszerítette, hogy az örökös önmegváltás eszméjét az általános állami jobbágyfelszabadítás eszméjével cseréljék fel.

Március 14-én a késő esti órákban oly hír futott be Pozsonyba, amely alaposan felzaklathatta a rendek kedélyeit. A hír a jelek szerint a váradi káptalan követe: Junák István útján terjedt szét az országgyűlés tagjai között. „Csak mostan vevém Jósa[63] levelét — írta Junák március 14-én este 10 órakor a káptalannak. — Miatta mi itt borzasztó rémülésben vagyunk. Az ottani

[60] Ezért található meg a felhívás például Somogyban (Somogy megyei Lt. Somogy megye közgyűlési ir. 1848 : 1252.) vagy Nógrádban (Nógrád megyei Levéltár, Nógrád megye Bizottmányi ir. 1848 : 403.). — A komáromi határozatot, amelynek meghozatalára Perczel Mór 2 órás beszédben tett indítványt, és amely a községi bíráknak és jegyzőknek tanácskozási és szavazati jogot biztosított a közgyűlésen, szövegszerűen is Perczel fogalmazta meg. (Ld. Hamar Pál főügyvéd márc. 14-i jelentését az esztergomi érsekség központi uradalmi igazgatóságához, Esztergomi Prímási Levéltár, Tit. B. Publico-politica B. 120. f. 489. sz.)

[61] Egy Pozsonyban íródott konfidensjelentés ugyancsak márc. 13-i keltezéssel értesítette a rendőrséget a komáromi határozatokról. (Vö. AVMIPH. 1848 : 164.)

[62] Ld. AVMIPH, 1848 : 198.

[63] Feltételezhetően Jósa Péterről van szó, aki ekkor a váradi római katolikus püspökség jószágkormányzója, a bihari konzervatívok egyik tekintélyes vezetője és a királyi ítélőtábla bírája volt.

mozgalmak annyira megragadák itt a kebleket, hogy a legrosszabb következéseket valósulni látjuk. Hát ide vitték a dolgot a radical hősök, parasztokat csatolnak magukhoz, és a frankhoni kárhozatos eseményeken megbódulva nyilván kikiáltják, hogy az országgyűlést jobbágyhaddal tanítják a népfelséget tisztelni. Az Egyházi Rend tegyen mindent, ne hagyja szándékok sikerítését. Mi is, habár áldozattal is, teendünk valamit, elhatározót, hogy a nép keseredését sympathiává fordítsuk, a csapást, mely közeleg felénk, útjában megállítsuk."[64]

Pozsony tehát március 15-ének előestéjén olyan híreket kapott, amelyek szerint a bihari ellenzék balszárnya kimondta, hogy fellármázza a jobbágyokat, és parasztsereg élén vonul a diéta ellen, akkor persze, ha az országgyűlés habozik a legsürgősebb reformokat — köztük természetesen az úrbéri viszonyok lebontását — életbe léptetni. E hírben már többről volt szó, mint a parasztfelkelés szokványos formájáról. Jósa tudósítása szerint a parasztokkal itt állítólag már a nemesi radikálisok fogtak össze, azaz olyan erő, amely a parasztmozgalomba szervezettséget tud vinni, politikai célt és értelmet tud annak adni. Ráadásul a beszámolóból arra lehetett következtetni, hogy a bihari ellenzék balszárnya a hadrakelt parasztokkal egyenesen az országgyűlés ellen készül. Ezért tett a hír — Junák szavai után ítélve — annyira mély benyomást a rendekre, hogy azok „valami elhatározó" lépésre szánták rá magukat. Mi más lehetett volna e lépés, mint a közteherviselés haladéktalan elfogadása, továbbá az úrbéri viszonyok megszüntetésének elvi kimondása oly formában, hogy a földesurak veszteségének pótlásáról a jobbágyok helyett maga az állam gondoskodik.

A bihari vészhír különféle variációkban terjedt el Pozsonyban. Hám János akkori szatmári püspök későbbi visszaemlékezése szerint a diéta színhelyén úgy tudták, hogy „a bihari részekről Beöthy Ödön ugyancsak nagy sereget vezet" az országgyűlés ellen.[65] Pesten a forradalmi mozgalmak kezdetén szintén hallhattak valamit a Biharban történtekről: „Harmincezer emberről beszéltek, kik az ország délkeleti részén sorakoznak, hogy Pesten dictaturát állítsanak".[66]

A Pozsonyt lázba hozó hírnek, noha meglehetősen kiszíneződött, mire a városba ért, valóban volt némi reális alapja. Keletkezése tulajdonképpen egy országgyűlési eseménnyel van kapcsolatban. Az alsótábla december 17-én szavazott Kossuth azon indítványa felett, hogy a követi kar — mivel válaszfelirati javaslatát a főrendek nem fogadták el — a király előterjesztéseire egyáltalán ne küldjön feleletet. Az összecsapásból 4 szavazatnyi többséggel az ellenzéki álláspont került ki győztesen. Utasításával ellentétben Kossuth előterjesztésére adta voksát Bihar ellenzéki érzelmű követe: Papszász Lajos is, a megye másik deputátusa: Reviczky Menyhért viszont a kormánypárttal

[64] Junák levele: Oradea, Váradi Káptalan lt. Acta Politica Juridica, 1848. F. 1. No. 155.

[65] Hám János emlékiratai, 8—9. l. Esztergomi Prímási lt. Hám János ír. No. 1. — Hám latin nyelvű memoárját magyar fordításban és némi kihagyásokkal publikálta *Scheffler János:* Hám János szatmári püspök és kinevezett prímás emlékiratai 1848/49-ből, Bp, 1928. Az idézett rész Schefflernél a 37—38. lapon olvasható.

[66] E mendemondát Fiáth Ferenc örökítette meg, aki e napokat, mint helytartósági tanácsos, Budán élte át. *(Fiáth Ferenc:* Életem és élményeim, II. Bp, 1878, 94. l.)

szavazott.[67] A szabályok értelmében a két szavazat megsemmisítette egymást, és így Bihar érvényes szavazat nélkül maradt mindaddig, amíg a közgyűlés határozatilag nem nyilatkozik, hogy Papszász vagy Reviczky álláspontját teszi-e magáévá. Előre számítani lehetett arra, hogy heves küzdelem színtere lesz az a megyei kongregáció, amelyen ezt az ügyet tűzik napirendre.

A február 7-én megnyílt közgyűlés hétnapos vita után, amelyben 166-an szólaltak fel, a liberálisok javaslata nyert többséget, és a megye Papszász szavazatát ismerte el érvényesnek.[68] Az ellenzék, felbuzdulva a sikeren, immár Reviczky visszahívásáért és a megyei liberálisok vezetőjének: Beöthy Ödönnek követté választásáért szándékozott akciót indítani.[69] A kormánypárt viszont a március 9-re meghirdetett évnegyedes kongregációra hatodfélszáz kisnemes személyében felvonultatta hagyományos erőtartalékait.[70] A szemben álló felek már napok óta folytatták harci előkészületeiket. Az ellenzék terveiről Draveczky Lajos, „egyik legnagyobb, legjelesebb (de a rosszban) hőse a jobboldalnak,"[71] informálta Bihar gyűlölt adminisztrátorát, a kongregáció idejére ugyancsak Váradra érkezett Tisza Lajost, mégpedig — feltehetően azért, mert Tisza gyengélkedett — írásos úton.

Draveczky beszámolója szerint a liberálisok a váradi polgári kaszinóban konferenciát tartottak, amelyen nemcsak Reviczky lemondatását határozták el, hanem azt is, hogy ha tervük sikerül, követjelöltjük — Beöthy — számára olyan utasítást állítanak össze, amelyben a legfontosabb reformok haladéktalan életbeléptetését követelik. Ezek közt a közteherviselés, a sajtószabadság, a felelős magyar kormány Pesten, a népképviselet és az úrbéri viszonyok megszüntetése mellett a nemzeti katonaság és a törvénykezés átalakítása is szerepelt. A tanácskozáson, amelyen a városban megforduló és Pestre tartó Irinyi János ugyancsak részt vett, felmerült, hogy e reformok sikerre vitele érdekében célszerű lenne a többi megyék ellenzékét, főleg pedig a pesti Ellenzéki Kört hasonló lépésre felszólítani. De kétely támadt afelől, hogy a liberálisok keresztül tudják-e vinni elképzeléseiket.

Ekkor az „egyik legdühösebb radical": Szacsvay Imre kijelentette, hogy van Váradnak tanulóifjúsága, van polgársága, de főképp „vannak honunknak parasztjai", akik a kutyabőrt „sírba hantolni örömest készek", és akiknek kezébe a kasza „nem egyedül aratáshoz illő". De vannak „a privilegiumos rendben" is, akik az idők jelére a reformokért „jobbágyokkal, proletariusokkal kezet fogván hajlamosak víni a diaeta ellen is". Sőt hozzátette, hogy elvbarátaival bejárja a megye falvait, és becsődítik a parasztokat, akkor pedig lássák a következményeket azok, akik „a néppel rövid időn osztozni nem akarnak". A fiatal ellenzékiek élénken helyeselték a mondottakat, az idősebbek

[67] Vö. *Barta* i. m. 40—41. l.

[68] Múlt és Jelen, 1848. márc. 31.

[69] Ld. Tisza Lajos bihari adminisztrátor márc. 12-i jelentését Apponyihoz. (OL, M. Kancellária lt. Praesidialia, 1848 : 142.)

[70] A konzervatívok — írta Beöthy Wesselényi Miklósnak — azt tanulták, „hogy az értelmiségi többség nem övék, e f. h. 9-én be állott köz gyűlésre tehát újfent 650 főből álló Cortes csapatot hoztak be, de most már azon erős akarattal, hogy bennünket leszavazzanak". (Beöthy márc. 14-én kelt levelének másolatát ld. Cluj, Arhiva Istorică, Wesselényi lt. Wesselényi leveleskönyve.)

[71] A Múlt és Jelen levelezője: Szőnyi Pál jellemezte így Draveczkyt a lap március 31-én közölt beszámolójában.

és megfontoltabbak azonban nem mutattak túlzott lelkesedést. A vége mégis olyan megállapodás lett, hogy a reformpárt akkor, ha terveit a kongregációval nem sikerül elfogadtatnia, a legközelebbi gyűlésre legalább 5000 parasztot hív a megyeszékhelyre, aminek „Isten tudja mi lesz a következése".[72]

Nemsokára Váradon is publikussá váltak a francia események. Erre március 8-án — a közgyűlés előestéjén — a liberálisok közül számosan „az utczákon fel s alá muzsikáltatván, kiabálni nem irtóztak: Le Lajos Füleppel! éljen a szabadság!", majd az ellenzék a francia, az olasz mozgalmak és az újabb országgyűlési fejlemények által „egészen az ittasságig neki buzdíttatván", másnap a közgyűlésen azzal az elhatározással jelent meg, hogy a konzervatívoknak semmiben se enged, az első menetben pedig Reviczky visszahívását viszi keresztül. Mivel azonban úgy látszott, hogy a kisnemesi tömegek révén a kormánypárté lesz a többség, az indítvány felett már kimondott szavazás lebonyolítását az oppozíció obstrukciós taktikával gátolta meg: minden tagja többször is jelentkezett szólásra, hogy a gyűlés idejének húzásával a kisnemeseket a vita megunására és a megyeháza elhagyására bírják. Az elnöklő alispán a vita harmadik napján: március 11-én végül tényleg anélkül volt kénytelen a kongregációt berekeszteni, hogy az ellenzék javaslatáról szavazati úton döntés születhetett volna.[73]

A közgyűlés során azonban az ellenzék valóban nyíltan kimondta azt, amiről március 6-án még csupán magántanácskozáson esett szó: a liberálisok a következő gyűlésre, amelynek egybehívására az alispánt március 13-án fel is szólították, „5000 parasztokat behozandanak".[74] E kongregáció lefolyásáról Pozsony csak március 15-e után értesült. A vaklárma forrása eszerint csupán a bihari ellenzék március 6-i konferenciája lehetett. Az ott elhangzottakat vethette Jósa sebtiben — és a felmerült ötletet máris tett gyanánt kommentálva — papírra. Mivel pedig az ügy Beöthy követté választatásának tervével függött szorosan össze, kialakulhatott a szájról szájra adott hírnek olyan változata is, hogy Beöthy parasztsereg élén vonul Biharból a diéta ellen. Mindent egybevéve: jogos a feltételezés, hogy a váradi események első híre volt az az utolsó lökés, amely a diétát a különben is feszült légkörben az örökváltsággal kapcsolatos korábbi álláspontjának gyors változtatására bírta.[75]

[72] Draveczky márc. 7-i levele eredetiben és iktatatlanul megvolt az OL, Tisza család levéltárának regesztázatlan iratai közt, de a levéltár 1956-ban elpusztult. A beszámoló másolata birtokomban. (V. J.) — Apponyihoz intézett beszámolójának fogalmazványában Tisza valóban megemlékezett arról, hogy még a februári közgyűlésen meghűlt, 10 napig beteg volt, ezért a márc. 9-i kongregáción sem ő, hanem Sántha György alispán elnökölt. (A fogalmazvány uo., tisztázata: OL, M. Kancellária lt. Praesidialia, 1848 : 142.)

[73] Minderről tudósít Tiszának az előző jegyzetben idézett jelentése Apponyihoz, Beöthynek az e fejezet 69. sz. alatt jelzett levele Wesselényihez, valamint Sántha György alispán márc. 16-i beszámolója Apponyihoz. (OL, 1848-i Belügyminisztérium lt. Közigazgatási o. 10. kf. 88. t.)

[74] Sántha fentebbi tudósításában jelentette ezt Apponyinak. Erre a fenyegetésre hivatkozva kérte a kancellárt — nem tudván, hogy Apponyi két nappal előbb lemondott —, védje meg őt az ellenzék „gyűlést tartást szorgalmazó ostromjától", mert a parasztok behozatala miatt „valóságos lázongásra" lehet számítani.

[75] A bihari ellenzéken belül 1848-ra kialakult — főképp fiatal értelmiségiekből — egy baloldali csoport, amely törekvéseit illetően sok rokonságot mutat a pesti radikálisokkal. Az ismertetett közgyűlés után Váradon az a hír járta, hogy március 6-án a pesti Ellenzéki Kör szállásának ajtaján Metternich és Apponyi lemondását követelő jelszavak voltak olvashatók,

Az utolsó lökés volt, mögötte azonban általában a parasztfelkeléstől való félelem, illetőleg e felkelés megelőzésének vágya állott. A március 15-i határozatokat — írta a Hofkriegsratnak az eseményekről még e nap beszámoló Lamberg pozsonyi térparancsnok — „láthatóan csak a nép kegyének elnyerése végett fogadták el".[76] Ugyanilyen értelemben magyarázkodtak küldőik előtt a követek, akik választóiktól arra nem kaptak felhatalmazást, hogy a március

---

hogy délután ugyanezen jelszavakkal a pesti ifjúság egy része és „több apró csoportok csatangoltak" a városban, este pedig már „nagy néptömeg tette ugyanezt". Beszélték továbbá, hogy 7-én virradóra a pesti utcák minden szegletére felragasztották e jelszavakat, és azokat „roppant néptömegek az utczákon fel s alá vonulva ismételték, hozzátévén még azt is: le a katonasággal!" Ennek hatására Zichy Ferenc — a Helytartótanács alelnöke — minden katonaságot visszavonatott a városból. (E március 12-én Váradon forgalomba került — és természetesen hamis — hírekről Tisza tájékoztatta Apponyit. — OL, M. Kancellária lt. Praesidialia, 1848 : 145.)

A mende-mondából mindössze annyi volt igaz, hogy március 5-ről 6-ra virradó éjjel ismeretlenek felmázolták az Ellenzéki Kör ajtajára, hogy „le Apponyival, le Metternichkel!", de a Kör vezetősége a felírást azonnal letöröltette. (AVMIPH, 1848 : 154.) A bihari ellenzék egy része azonban e vakhíren nekibuzdulva szárnyakat kapott. Pest — ezúttal még valótlan hírek formájában — impulzust adott a váradi oppozíció balszárnyának. Nemcsak Sántha alispánt kezdte szorongatni a közgyűlés haladéktalan összehívása végett: Március 13-ának reggelén Várad 60 pontján „lázító felírások" jelentek meg, legtöbbjük e szöveggel: „Le Apponyival, le Tiszával, vége a huncvotok kormányának, éljen a szabad alkotmány és a népképviselet! Éljen Kossuth!" Mások a felelős kormányt éltették. Az elferdített írással készült plakátokat a polgármester leszedette ugyan, a városban azonban már nagy hatást keltettek. Tisza és köre azt gyanították, hogy az akcióban megyei írnokok is részt vettek.

Ugyanennek a napnak estéjén az ellenzék balszárnya „a polgárság és nemességgel együtt" szándékozott felvonulást tartani. Beöthyt fáklyászenével tervezték megtisztelni, utána pedig „Tiszához akartak vonulni, nagy Macska zene mellett ablakjait beverni és a fennebbi ragaszokon foglaltakat élő szóval is kikiáltani". Beöthy azonban, tudva, hogy a helyőrséget a parancsnokság készenlétbe helyezte, és „nem akarván Párisi jeleneteket előidézni", igyekezett szándékukról a fiatalokat lebeszélni, ami nagy nehezen sikerült is neki.

A március 13-án Váradon történtekről részletesen tájékoztatnak: Beöthy Wesselényihez írt márc. 14-i levele (Cluj, Arhiva Istorică, Wesselényi lt. Wesselényi leveleskönyve); Tisza Lajos márc. 13-i jelentése Apponyihoz (OL, M. Kancellária lt. Praesidialia, 1848 : 145); Baróthy Pál levele 1848 márc. 13-án gróf Csáky Antalhoz (OL, Gróf Csáky cs. központi lt. 371. sor. F. 42. AV. XLII/a—19.); Sántha György alispán márc. 16-i beszámolója a nádorhoz (OL, Helytartótanács lt. Vármegyei oszt. 1848, 62. kf. 1. t. — Itt találhatók az idézett plakátok eredeti példányai is); végül ugyancsak Sántha jelentése márc. 16-án Apponyihoz (OL, Belügymin. 1848 Közigazgatási o. 10. kf. 88. t.).

Ezek szerint a bihari — Tisza jelzője szerint: „álnok" — radikális ellenzék már két nappal a pesti forradalom előtt cselekedett, és röplapjaival hadat üzent a régi kormányrendszernek. Három nap múlva pedig, anélkül, hogy a bécsi forradalomról és a pesti eseményekről értesült volna, a váradi katolikus székesegyház, valamint a váradolaszi városháza falára kiáltványokat ragasztott, amelyek a népet egyenesen fellépésre szólították. A proklamáció így hangzik: „Polgárok és Nép! Szabaddá kívánt titeket tenni a nemesség jobb része, ezt látjátok az országgyűlés eddigi munkájából. De szabadságtoknak ellenségei is vannak a főkormányokban és párthíveikben. Lépjetek fel szabadságtok követelésével, egyesülve nemes barátitokkal, ellenségeitek el némulnak. Itt az alkalom, használjátok! Szavaitok s tetteitek megmutatják: hogy méltók vagytok e a szabadságra? Éljen a nép szabadság! Éljen a magyar haza!" (E kiáltványt Sántha mellékelte a nádor számára készült beszámolójához. Ld. OL, Helytartótanács lt. Vármegyei oszt. 1848, 1. kf. 62. t.)

A bihariak valóban megtették az első lépést ahhoz, hogy a márc. 6-i megbeszélésen elhangzottakat realizálják. Az első akciót csak azért nem követték újabbak, mert közben Váradra is megérkeztek a bécsi és pesti forradalmaknak, valamint az országgyűlési fordulatnak hírei, és ezzel a szituáció teljesen megváltozott.

[76] Lamberg levele: OL, M. Kancellária lt. Praesidialia, 1848 : 157.

15-én hozott döntésekkel egyező javaslatokhoz beleegyezésüket adják. „Velünk jelenleg a kérlelhetlen vaskörülmények parancsolnak, melyekkel minden ellenszegülés datzára megalkudni kötelesség" — hangoztatták e napi jelentésükben Máriássy Ágost és Semsey Albert sárosi deputátusok.[77] A jobbágyviszonyok „azonnali" feloldása azért történt, — tudósította ugyancsak e nap Trencsén megyét társa nevében is Bachó Lajos —, „hogy ezen egyenetlenségnek megszüntetése által megsemmisíttessék azon anyag is, mely által a tömegeket felláziттatni s úgy az ország közbékéjét felzavarni lehetne."[78]

Az ellenzéki Vidos József, aki az országgyűlési küldöttség tagjaként Kossuth bécsi szállásáról értesítette családját a történtekről, figyelmeztette hozzátartozóit: „Vigyázzatok, a népet engeszteljétek, hogy egybe olvadva közös ügyet, közjólétet testvérileg eszközöljenek. Mi a népet mindig testvérileg öleltük, úgy hiszem az Isten és az erős magyar kormány segedelmével nem fog veszél reánk következni."[79] A konzervatív Kende Zsigmond az események ismertetése után „a haza szent nevére" kérte Szatmár megye rendjeit, hogy felejtsenek el „minden kellemetlen politicai viszonyokat," „párt és elvkülönbség nélkül" „kapcsolják kebleikhez a népet", főleg pedig „a közönséges békét, személy és vagyonbátorságot e politicai villányos időkbe, midőn a socialismus és St. Simonizmus ál apostolai oly könnyel elszédíthetik a tömegeket, egyesült erővel fenntartani és mindenkinek szilárdul biztosítani törekedjenek".[80]

Abaúj ellenzéki követe: Szentimrey György még részletesebben kommentálta beszámolójában Kossuth március 15-i felszólítását és az országgyűlés döntéseit: „Az ország mozgalmaktól környékeztetvén, a belbéke nyugalmának felháborításától, különösen a néposztályoknak néposztályok elleni harczától tartani annál inkább lehet, mivel a muszka udvarrali szövetség megszűnvén, ez könnyen a cselszövények legnemtelenebbikéhez, a belzgatáshoz nyúlhat, hogy Ausztriának a constitutionalis reformnak indult politicáját a belbéke megzavarása által gátolja", „ezért a követi kar felelősséget vállal a nemzet ítélőszéke előtt magára, ha azokat, melyek osztály és osztály között az izgatás tápanyagául szolgálnának, le nem rontja és ez által a nemességet oly kimulandástól nem menti meg, mint aminőnek a Gallicziai események adták irtóztató példáját." Kossuth is ilyen indoklással tanácsolta az előterjesztések megszavazását. „Mi e téren — mentegetődzött követtársa nevében is Szentimrey — midőn az egészen ellenkező utasításúak is az ily rendkívüli körülmények között a felelősséget a Nemzet ítélőszéke előtt személyeinkre

[77] Štatny Archiv, Prešov, Sáros megye lt. Közigazgatási ir. 1848, VIII/88.

[78] „Mi — folytatódik Bachó március 15-i beszámolója —, kik a hadi adó elvállalására felhatalmazva nem valánk, engedve mégis az idő rohamának, és a netalán bekövetkezhető nagyobb veszedelmet elhárítani szándékolván, kényteleníttetve láttuk magunkat mégis ezen határozatokhoz járulni." Kérik mindehhez a megye utólagos jóváhagyását. (OL, Takátshagyaték, Országgyűlési másolatok, F. 16. No. 1856.) — Kossuth és Szentkirályi a maguk március 17-i követjelentésében ugyancsak azt írták, hogy a köztehervíselésről és az állami kárpótlással véghezviendő jobbágyfelszabadításról általuk indítványozott javaslatokat a követi tábla „a körülmények lehető viszontagságait fontolóra vévén" fogadta el. (A követjelentést közli *Barta* i. m. 665—666. l.)

[79] OL, Vidos cs. lt. Vidos József levele feleségéhez, Bécs, 1848 márc. 16.

[80] Kende márc. 15-i követjelentését Szatmár megyéhez ld. Arhivele Statului, Cluj, Szatmár megye lt. Közigazgatási ir. 1848, 122. fasc. 80. sz.

háríttatni nem kívánván és a veszélyes körülmények méltánylatába ezt nyilván elfogadták, egyes egyedül maradván e téren, ezt nem ellenezhettük."[81]

Más szemszögből, de hasonlóképp ítélte meg a március 15-i — egyébként a főrendi tábla mellőzésével — hozott döntések legbenső rugóit az események idején Bécsben élő és az arisztokráciával állandó kapcsolatot tartó gróf Bánffy Dénes. Szerinte a liberálisok vezetői „igen gyorsan határozták el" ezeket, „meglepetéssel nyerték meg a rendek hozzájárulását". Féltek, „hogy e kitűnő rendszabály kivitelében megelőzi őket az osztrák bureaukratia", ezért döntöttek úgy, hogy „gyorsan kihirdetik a parasztok emancipatioját, hogy ne kelljen tartani a szomszéd Galiciában néhány év előtt kitört borzasztó veszélytől".[82]

Ilyen értelemben vallott évtizedekkel később a koronatanú, maga Kossuth Lajos is: A jobbágyság fenntartása „rettenetesen hatalmas" visszanéző fegyver lett volna; „nem csupán közgazdászati kérdés volt az, hanem politikai".[83]

Az alsóházi tagok jelentős részének a március 15-i határozatok egyáltalán nem voltak szívük szerint valók. A józsemű Lamberg az indítványokat pártoló konzervatív követekről azt állapította meg, hogy „teljesen meg vannak semmisülve", csak éppen nincs köztük olyan, aki egy szót is merne szólni a döntések ellen.[84] Junák István, a váradi káptalan már idézett követe pedig a történtek után így „vigasztalta" küldőit: „Alkalmasint kevés napok múlva talán jószágainktól is megválunk, nincs mást mit tennünk, mint felkiáltanunk: Domine, salva nos, perimus!"[85]

Az országgyűlésen a felszíni lelkesedés mögött sokakban bánkódás és aggodalom, félelem és riadalom csatáztak egymással. Belátták, hogy a perc radikális rendszabályokat követel, mert nélkülük vész boríthatja el az országot, csakhogy e hirtelen rendszabályok is a birtokososztály húsába vágtak. Elvileg mégis meghajoltak a kor követelményei előtt, nehogy a régi renddel együtt annak kiváltságosait is elsöpörje a rettegett vihar. Némelyek talán arra is gondoltak, hogy minden még nem veszett el, hiszen az elvi hozzájárulás korántsem gyakorlati kivitelezés. Tény azonban, hogy a rendek táblája, amely immár a nemzet képviselőinek testületévé deklarálta önmagát, azzal, hogy a feudális jobbágybirtokot — a körülmények kényszerétől szorongatva —

[81] Szentimrey márc. 16-i követjelentése található: Štatny Archiv, Košice, Abaúj megye lt. Követi jelentések, No. 19. — A követek hasonló megnyilatkozásait tovább lehetne sorolni. Utolsó példaként Madarász László és Inkey Zsigmond somogyi deputátusok március 15-i jelentéséből idézünk: A közteherviselést „maga a hon védelem is, de a jelen idő is kiáltja", az örökváltságot „ön fenntartási előre látás is sürgeti", a népképviselet pedig „a hazát erősbbíti és nemzetegységet teremt". Somogy megyei Levéltár, Somogy megye Közgyűlési ir. 1848 : 1243.)

[82] *Marczali Henrik:* Gróf Bánffy Dénes emlékiratai az 1848-i forradalomról, Budapesti Szemle, 1889, 59. sz. 197—198. l.

[83] OL, Kossuth-gyűjtemény, II. S. 6. Vegyes ir. 12. p.

[84] OL, M. Kancellária lt. Praesidialia, 1848 : 157. Lamberg márc. 15-i jelentése a Hofkregsrathoz.

[85] Oradea, Váradi Káptalan lt. Acta Politica-Juridica, 1848. F. I. No. 155. — A konzervatív reakció később is hangsúlyozta, hogy a márc. 15-i határozatokat az országgyűlés egésze nem önszántából, hanem kényszer hatása alatt fogadta el. „A franczia február által megterhesített magyar márciusban — írta például 1848 szeptember 10-én „Jó tanács" c. cikkében a Figyelmező — revolutiot *csináltattak* velünk is Pozsonyban."

elvben a parasztok polgári tulajdonává változtatta át, kimondta a halálos ítéletet a feudalizmus felett.[86]

A március 15-i kerületi ülés után délelőtt 10 órakor „a Duna partjait ellepő nép örömkiáltásai s mozsárdurrogások közt" nemzeti színekkel és címerrel díszített hajóra szállt az országgyűlés küldöttsége, hogy kívánatait az uralkodóval is elfogadtassa.[87] Sem a küldöttség tagjai, sem a Pozsonyban maradtak nem tudták még, hogy épp ezekben az órákban Pesten is elkezdődött a forradalom.

[86] Nem véletlen, hogy a köztudat a 48-as forradalmaknak épp e területen tulajdonított döntő hatást. „Die französische Revolution — írta például Pulszky Ferencné — hatte in dem Programm der Liberalen keine Aenderung gemacht, als daß das Aufhören der Robot und die Auflösung des Feudalsysthems rascher vor sich ging . . ." *(Therese Pulszky:* Tagebuch einer ungarischen Dame, Leipzig, 1850, I. 139. l.).

[87] Pesti Hirlap, 1848 márc. 18. A küldöttséget az ifjúság nevében Székely József búcsúztatta. Beszédjének egynémely kitétele aligha nyerte meg minden követ tetszését. Székely ugyanis, az elhatározott nemzetőrségi törvényre utalva, kijelentette: „Fegyvert adunk a nép kezébe. E hazának minden polgára nemes; nemesen fogja e fegyvert használni. Maga is védi azon jogot, melynek alkotásához maga is hozzájárult. E fegyver azt is fogja jelenteni, hogy a vér: a szabadság keresztelő vize." (A beszédet egész terjedelmében ld. kéziratos másolatban Oradea, Muzeul Regional, 116/1909; nyomtatásban, de kihagyásokkal: OL, 1848-as nyomtatványgyűjtemény, 1. cs.)

4. PEST-BUDA FORRADALMA

Pest, ez a 18. században még provinciális kisváros, a 19. században a korábbi időszakhoz viszonyítva hatalmasat fejlődött. Kedvező földrajzi helyzete miatt az ország gazdasági centruma lett, majd fokozatosan politikai központjává alakult. Közéleti súlyának növekedésében szerepet játszott az is, hogy azonos volt Pest megye székhelyével, a központi kormányhivatal — a Helytartótanács — pedig a szomszédos Budán székelt.

A fejlődés a reformkor két utolsó évtizedében volt legrohamosabb. A város gazdasági emelkedésével párhuzamosan egyre több ember talált vagy legalábbis keresett itt munkát. A lakosság száma az 1829-i 62 000-ről 1843-ra 73 000-re nőtt, 1848 elején pedig elérte a 102 ezret.[1] A városban a polgári fejlődéssel együtt kezdett kialakulni a munkásosztály őse: az előproletariátus. A fejlődésnek ezen az első fokán azonban Pest társadalmát elsősorban még a tömeges kispolgáriasodás jellemezte. A fogyasztás terebélyesedésének, a kereskedelmi, pénzügyi, kulturális és hivatali élet fokozatos Pestre koncentrálódásának természetes következménye volt ez: a képzetlen segédmunkások-napszámosok mellett céhlegények ezrei, egymagukban termelő iparosok és kiskereskedők csoportjai, állást kereső — elsősorban jogi képzettségű — értelmiségiek széles gárdája remélt itt megélhetéshez jutni. Mindez azt jelentette, hogy egyrészt a nagyszámú lakosságból toborzódhatott akkora tömeg, amely nemcsak utcai rendbontásra volt képes, hanem adandó alkalommal forradalmi erő gyanánt is felléphetett a hatalmi közegek ellen, másrészt a kispolgári értelmiség formájában jelen volt az az erő is, amely a tömeg fellépésének tartalmat és irányt adhatott.

Persze, az értelmiségiek korántsem gondolkodtak azonos módon. Világfelfogásukat nem annyira származásuk, hanem inkább az határozta meg, hogy az értelmiségi munkakörben elfoglalt helyük, amely mindennapi létük kereteit is megszabta, a kor két fő politikai áramlata melyikét képviselő embercsoporthoz vagy szervhez kapcsolta őket. Közülük kerültek ki a konzervativizmus ideológus-támaszai is, meg a reformtörekvések leghevesebb védelmezői, sőt a legradikálisabb reformjavaslatok felvetői és pártfogói is. Abban viszont, hogy a liberalizmusnak a reformbarát értelmiségiek közül ki melyik szárnyán helyezkedett el, már részint a származás, részint az életkor játszotta az elsődleges szerepet.

A fiatal kisnemesi-népi értelmiség egy része maga is a nemesi liberalizmus politikai neveltje volt. Támogatta a nemesi liberálisok küzdelmét a kormány-

[1] Ezeket az adatokat 1848. március 4-én Szekrényessy Endre — Pest városkapitánya — közölte hivatalosan a Helytartótanáccsal. (OL, Helytartótanács lt. Köz- és Városrendőrségi Oszt. 8. fasc. 19. kf. 18. t.) — Megjegyzendő, hogy a Pesti Hirlap 1848 márc. 12-i híradása szerint Pest lakossága 1834-ben 65 273, 1847-ben 100 619 volt. Az újság mindezeket a városnak az 1847/48-i katonai évre készített és publikált „budget"-jéből vette át.

párttal szemben, de békétlenkedett az ellenzék ingadozásai, következetlenségei, programjának — nem egyszer taktikából is — mérsékelt vonásai, továbbá harci eszközeinek formája miatt. Korántsem húzódott áthidalhatatlan szakadék a nemesi liberálisoknak és e kispolgári értelmiség nagy többségének felfogása között. Ez a kispolgári értelmiség a tennivalók irányát tekintve a nemesi oppozícióval azonos platformon állt, a reformok mértékét és megvalósításuk tempóját illetően azonban többet és hamarabb akart cselekedni, mint az ellenzék különböző csoportjainak felfogását az egység érdekében mindig kompromisszumban egyesítő nemesi liberalizmus. Szemlélete ilyen értelemben mutatott túl a liberalizmus nemesi válfaján, és kezdett polgári radikalizmussá szélesedni.

E kispolgári értelmiségiek egynémelyike azonban a polgári radikalizmusnál is messzebbre tekintgetett: akadtak, akik nemcsak a termelési viszonyokban és a rájuk alapozott politikai szisztémában, hanem a javak elosztásában is új rendet óhajtottak. Ennek az igénynek jellegzetes módon adott még 1847 decemberében hangot Bagyinszky Máté pesti tanító, aki a szabadságharc idején Romhányi néven mint szabadcsapatparancsnok, majd később Bereczki Máté néven mint híres gyümölcsnemesítő vált ismertté az ország előtt: „Most abban az időben élünk, midőn az Isten magára hagyja az embert, és nem törődik azoknak sorsával, hanem azt mondja: Ne hunyászkodjatok meg emberek az emberek előtt. Ez a föld, hol éltek, és ennek minden java a tiétek egyenlőképpen. Ne engedjétek egy-két embertársotok kezeibe azokat, mihez nektek egyenlő jussotok van."[2]

A pesti értelmiségnek e radikalizmus irányába tájékozódó része volt az, amely előbb a Jelenkor szerkesztőségében, majd a Fillinger (az egykori Pilvax) kávéházban rendszeres összejöveteleket tartott és tanácskozott, töprengett a kor kérdéseiről. Külön társulatot hivatalosan ugyan nem alakított, 1848 elejére mégis olyan fórummá nőtt, amelynek állásfoglalása kezdett súlyt kapni a közvélemény előtt. Egyúttal összekötő is lett a pesti fiatalok és kispolgárok, valamint a liberálisok központi egylete: a pesti Ellenzéki Kör között.

Az Ellenzéki Kör valójában az oppozíció pártszerű szervét jelentette. Az ország liberálisai létrehozták az ellenzék Központi Bizottmányát, amely összefogta valamennyi törvényhatóság reformereit, akiknek azonban bármelyike anélkül is az ellenzékhez számíthatta magát, hogy az alapszabályok szerint működő és a belépőktől tagdíjat kérő Ellenzéki Körhöz formálisan csatlakozott volna. Az oppozíció Központi Bizottmányának tagjai a pesti Ellenzéki Kör tagjaiból kerültek ki, A kör, mivel vidéki liberálisok is kérhették benne felvételüket, egyesítette a pesti és a megyei nemesi reformereket, az oppozíciót támogató városi polgárokat és kispolgárokat, valamint az értelmiség különböző rétegeit, politikai irányvonalát azonban elsősorban a nemesi liberálisok alakították ki. A tagok tájékozódás vagy eszmecsere végett bármikor látogathatták a Körnek a pesti Úri utca Laffert-házában berendezett szállását. Az egyesület időnként választmányi vagy közgyűlést tartott. Az itt hozott határozatok az ellenzék Központi Bizottmányára nézve nem voltak ugyan kötelező erejűek, de ötleteket adtak neki, vagy a tagság

[2] Bagyinszky levele öccséhez Romhányba 1847 dec. 13-án. Nógrád megyei Levéltár, Bizottmányi ir. 1848 : 2019.)

támogatásáról biztosították annak akcióit, sőt egy-egy kérdésben nem ritkán a Kör ülésein alakult ki az az állásfoglalás, amelyet azután működése során a Központi Bizottmány képviselt.

A Pilvax ifjainak egyik csoportja a Kör hivatalos tagja volt, másik része viszont formálisan nem kérte oda felvételét.[3] A tagok természetesen részt vehettek a Kör ülésein, és ily módon egyrészt a Pilvaxban kiformálódott gondolatokat vagy hangulatot közvetíthették a nemesi liberálisokhoz, másrészt az ifjúságot tájékoztathatták az oppozíció fellegvárában uralkodó nézetekről vagy az általa tervezett akciókról. A jelek szerint a tagságnak e pilvaxistákból álló csoportjától indult ki az a kezdeményezés, amely a körülmények alakulása folytán — utólag nézve — első lépésnek tekinthető a pesti forradalomhoz vezető úton.

A pozsonyi országgyűlés csaknem négyhónapos tanácskozásaiból február végéig egyetlen olyan törvényjavaslat sem született, amelyet a diéta mindkét táblája elfogadott volna. Az Ellenzéki Kör joggal méltatlankodott e sikertelenség miatt. Az olasz események, majd a francia forradalom hatására izgatottá vált légkörben és számos tag jelenlétében ült össze március 4-én a Kör választmánya. Az elnöklő Fényes Elek bejelentette, hogy a tagság a külpolitikai eseményektől buzdítva, erélyesen kíván fellépni a sajtószabadság és az évenkénti pesti országgyűlés ügyében.

A vitában azonban kiderült, hogy a testületi fellépés nem a tagság egészének óhaja volt. A követendő eljárást illetően megoszlottak a vélemények. Némelyek az ellenzék Központi Bizottmányát akarták felszólíttatni, hogy bocsásson ki az ellenzék, pontosabban: az egész ország számára körlevelet, és hívja fel a nemzetet akaratának olyan kinyilvánítására, amelynek irányadóul kell szolgálnia a törvényhozás számára. Mások a rendek vagy a Bizottmány felszólításának tervét ellenezték ugyan, de azt, hogy a Kör önnön nevében nyilatkozzék, és e nyilatkozatot a Bizottmánynak megküldje, szükségesnek látták. Végül voltak, akik arra hivatkozva, hogy az ilyen fellépést sokan bizalmatlanságnak magyaráznák a Bizottmánnyal szemben, azt tartották a legcélszerűbbnek, ha a Kör bevárja a Bizottmány intézkedését, és majd amellett veti latba minden erejét.

A vita kellős közepén érkezett meg Kossuth március 3-i indítványának híre és szövege. A nemzeti kormányra és a felelős minisztériumra vonatkozó passzusokat hatalmas lelkesedés fogadta. Az ülésen megjelent ellenzéki tekintélyek — Eötvös, Csányi László, Gorove István, Stuller Ferenc, Trefort Ágoston, Fényes, Hajnik Pál és Reök István — mégis tüzes beszédekben mutattak rá, hogy a tervezett felirattal nincsenek teljesen megelégedve. Azt szerették volna, ha a felirat az összes olyan feltételeket, amelyeken az újjászervezett alkotmánynak alapulnia kell, azaz a Kossuth javaslatában konkretizált kívánságok mellett az évenkénti országgyűlést, a sajtószabadságot, az egyenlőségen felépülő képviseleti rendszert és az esküdtszékes bírói eljárást is külön megnevezve tartalmazta volna. Ezek után tette valaki azt az indítványt, hogy a Kör a Központi Bizottmányt mégiscsak szólítsa fel egy olyan program ki-

[3] Körtagok voltak Irinyi József, Irányi Dániel, Petőfi Sándor, Vasvári Pál, Bulyovszky Gyula. Hiába keressük viszont a tagok lajstromában például Jókai Mór vagy Sükey Károly nevét. (Vö. OL, Az Ellenzéki Kör iratai, Lajstromkönyvek.)

adására, amely mindezeket néven nevezve foglalja magában; ha pedig a Bizottmány e kérésnek nem tesz hamarosan eleget, akkor a Kör maga gondoskodjék egy részletes program összeállításáról.

E javaslat elfogadását azonban a többség — a felirattal elégedetlenkedők többsége is — azzal a határozattal napolta el, hogy a Kör nyolc napig még várakozik, hátha e lépést a Központi Bizottmány önmagától is megteszi; ha azonban elmulasztja, akkor a határidő lejárta után maga a Kör bocsát ki programot, és e program elvei alapján az alkotmány újjászervezése érdekében kérvényezési mozgalmat indít az országban, hogy a program realizálását ezrek aláírásával követelhesse.[4]

Úgy látszik, e határozat a körtagoknak nem mindegyikét nyugtatta meg. E békétlenek küldték másnap félhivatalosan Pozsonyba a választmány egyik tagját: Irányi Dánielt, hogy ott részint megtudakolja a Központi Bizottmány szándékát, részint pedig értekezzék Kossuthtal a teendők felől. Azt, hogy az erélyesebb működést és gyorsabb cselekvést sürgetők kik közül kerülhettek ki, két körülmény engedi sejtetni: egyrészt a küldönc személyének megválasztása, másrészt Irányi és Kossuth eszmecseréjének indulása.

Irányi az ellenzék radikális szárnyához tartozott, és állandó összeköttetésben állt a Pilvax fiataljaival. A beszélgetést pedig azzal kezdte Kossuthnál, hogy az *ifjúság* elégedetlen azzal a sovány eredménnyel, amelyet az oppozíció eddigi erőfeszítései hoztak. Kossuth elismerte a szemrehányás indokoltságát, és az eredménytelenség okát a liberálisok félénkségével magyarázta. Példaként hivatkozott arra, hogy amikor nemrég „a parlamenti szokásoktól némileg eltérő" javaslatot tett az ellenzéki követek többsége előtt, támogatásáról mindössze 6—7 deputátus merte őt biztosítani.

Ezek után Irányi kikérte Kossuth véleményét arról, hogy nem volna-e célszerű, ha az országgyűlési oppozíciót az egész ország széles köreiből gyűjtött petíciók támogatnák. Kossuth helyeselte az ötletet, és Irányi március 8-a táján Pestre visszatérve mind a fiatalok, mind pedig Kör-beli barátai előtt ismét felvetette a petíciókampány tervét. A javaslatot ezúttal könnyen elfogadták.[5] Így történt, hogy a diétához intézendő petíció kiadására most már „a helybeli lelkes ifjúság", továbbá a polgárok egy hányada is felhívta

[4] A választmányi ülés lefolyására és Fényes elnöklésére ld. az Ellenzéki Kör márc. 4-i ülésének jegyzőkönyvét. (Közli *Barta* i. m. 629—630. l.) E jegyzőkönyv azonban az ülésnek csak arról a feléről ad részletesebb tájékoztatást, amely megelőzte a felirat hírének megérkezését. A második részről szóló beszámolója elnagyolt, homályos, és nem fedi pontosan a történteket. Az sem világlik ki belőle, hogy a választmány végül is mit döntött, mert csak annyit mond: a választmány „ezúttal részéről a föllépést szükségesnek nem tartotta ugyan, de elhatározta, miszerint ha a fennebbi pontok mellőztetnének, minden erejét oda fordítandja, hogy az alkotmány, melynek alapbóli fölépítésére az idő hatalmasan int, nemzethez illő díszben, teljesen fölállhasson". A bizonytalanságot azonban eloszlatja és a határozat értelmét konkretizálja az a Pozsonyból és március 7-ről datált összefoglaló ügynöki jelentés, amely viszont épp az ülés második feléről tudósít nagyobb részletességgel. (Ld. AVMIPH, 1848 : 134.)

[5] *Daniel Irányi—Charles-Louis Chassin:* Historie politique de la Revolution de Hongrie 1847—1849, I. Paris, 141—142. l. — Irányi a jelek szerint március 6. és 8. közt járhatott Pozsonyban, mert munkájában szokatlanul bőven számol be mindarról, ami e napokban a diétán történt, és hangsúlyosan utal a főrendek késedelmeskedésére is. Ez viszont arra mutat, hogy Kossuthtal azután kellett értekeznie, miután az alsótábla a feliratot elfogadta, vagyis Irányi csak a Kör március 4-i ülése után távozhatott el Pestről. Kossuth egyébként a beszélgetésben indítványának az első menetben — február végén — történt leszavazására célzott.

az Ellenzéki Kört, amelyben a tagság egy része a kérvényezési akciót már korábban pártfogolta.[6]

Az indítvány e második előterjesztésére a Kör március 9-i bankettjén került sor. Ekkor már kéz alatt olyan listák is keringtek a városban, amelyek a felelős kormányba kívánt politikusok neveit tartalmazták.[7] Sőt, szárnyra kapott az a valótlan hír is, hogy Bécs már meg is adta a felelős minisztériumot.[8] Ilyen légkörben gyűlt össze március 9-ének estéjén mintegy 150—180 tag az Ellenzéki Kör reformbankettjére. Ott volt egy sor Pesten tartózkodó megyei liberális nemes, és ott volt a pesti ellenzéki értelmiség színe-java: ügyvédek, újságírók, színészek, orvosok, művészek, tehát azok, akik „a közéletre a legnagyobb befolyást gyakorolják, és így nagy morális erő egyesül bennük". A megjelentek előtt ismertették a március 8-i kerületi ülés lefolyását, amelyen a főrendi tábla halogató magatartása került szőnyegre. Erre kitört a résztvevőkből a méltatlankodás, és általánossá lett a követelés, hogy mivel a nádor is megcsalja a diétát, az alsótábla, amely az önmagukat képviselő mágnásokkal ellentétben tulajdonképpen a nemzetet képviseli, testületileg menjen Bécsbe, és a feliratot az uralkodónak közvetlenül ő maga nyújtsa át.

A lakomán többek közt pohárköszöntőt mondtak: Irinyi József — a Pesti Hirlap egyik szerkesztője —, Fényes Elek, Stuller, Csanády Ferenc, Vörösmarty, Garay János és mások. Ezekben elhangzott, hogy Itáliából feltétlen haza kell rendelni a nemzet akarata ellenére oda vezényelt csapatokat, mert Magyarország olyan nemzet ellen, amely saját szabadságát akarja elnyerni, nem hajlandó hadat viselni. A felszólalók — kárhoztatva Metternich politikáját — sorra megismételték a március 4-én kimondott követeléseket és éltették Kossuthot. Azután — Irinyi javaslatára, amely Kossuth hozzájárulásán alapult — elhatározták, hogy minden törvényes eszközt igénybe vesznek az alsóházat érő intrikák nullifikálására, a rendek táblájának, illetőleg a diétai ellenzéknek támogatása és a felirat hiányosságainak pótlása végett pedig most már ténylegesen elindítják a kérvényezési akciót az egész országban. A politikai programnak szánt petíció megszövegezését Irinyi vállalta magára.[9]

[6] Hetilap, 1848 márc. 17.

[7] E listák — írta az egyik rendőrügynök — különböztek egymástól, de abban megegyeztek, hogy csupa ellenzéki szerepelt rajtuk. Miniszterelnöknek általában Deákot jelölték; Kossuthnak a kereskedelmi, Mészáros Lázárnak a hadügyi, Pulszkynak a pénzügyi, Szemerének az oktatásügyi, Nyáry Pálnak a belügyi tárcát juttatták volna, de a két Batthyányt, Eötvöst, Széchenyit ugyancsak miniszternek szerették volna látni, Teleki Lászlót pedig erdélyi vajdának javasolták. (AVMIPH, 1848 : 164.)

[8] A vakhírek e változatában Széchenyi belügyi, Nádasdy Lipót igazságügyi, Kossuth pénzügyminiszterként szerepelt. (Ld. Walther Géza márc. 9-i levelét Walther Bélához. Országos Széchenyi Könyvtár Kézirattára, Levelestár.) Walther érdekesen emlékszik meg a pesti ifjúságról: „Tegnap véletlenül bevetődtem a Pilvaxba, hát ott egy fiatalember az asztalon állva az Allgemeinét olvasta fennszóval, a többiek pedig áhítattal hallgatták: s ez naponként történik most a francia események óta . . ."

[9] A márc. 9-i lakomára ld. *Bírányi Ákos:* Pesti forradalom, Pest, 1848, 16. l. — Részletesebb beszámolót nyújt róla egy márc. 13-i konfidensjelentés, amely a történtek lényegét így foglalja össze: „A demokratikus beszédeket, a kommunista toasztokat a legnagyobb helyesléssel fogadták és ezek szakadatlan izgalomban tartják a pesti polgárok kedélyét. Különben úgy látszik: az Ellenzéki Kör azt a főfeladatot tűzte maga elé, hogy Pestet Párizs módjára

Irinyi március 12-én be is mutatta az Ellenzéki Körben az elkészített petíciót, amelyet a Kör szállásán kifüggesztettek azzal az elhatározással, hogy azt másnap megvitatják a Kör tagjai. Az elaborátum röviden megindokolta önmaga célját és tartalmát. Egész Európát — szögezi le a bevezetés — az az egyetlen gondolat hatja át, hogy a létező állapot nem maradhat fenn tovább. Az élet szüksége hosszas tanácskozásokra vagy halogatásra nem enged időt. Az egyedi engedmények kora lejárt, Magyarország alkotmányának egészét kell átalakítani, és minden szükségeset haladék nélkül törvénybe iktatni. Azután 12 pontba foglalta össze azokat a követelményeket, amelyeknek kieszközlését kérik a diétától az aláírók, és amelyekért készek mindent feláldozni.

Ezzel megszületett a híres 12 pont első változata. Közte és a március 15-én utcára került végleges forma közt lényegtelen volt a különbség. Irinyi szerkezetében azon kívül, hogy a pontok helyenként más sorrendben következtek egymás után, nem szerepelt a státusfoglyok szabadon bocsátásának követelése, a magyar katonaság hazahozatalát és az alkotmányra esketését tartalmazó kívánságok viszont két külön pontra bontva kaptak benne helyet.[10]

A 12 pont valóban konkretizálta a március 3-i felirat néhol csak körülírva felsorolt követeléseit, mégpedig nagyjából úgy, ahogy a felirat óvatos fogalmazását március 14-én maga Kossuth is magyarázta, és amilyen értelmezésben az alsóház határozattá emelte. Azokhoz a javaslatokhoz képest viszont, amelyek mind az Ellenzéki Kör március 4-i ülésén, illetőleg március 9-i bankettjén, mind a bihari ellenzék március 6-i tanácskozásán felmerültek, semmi újat sem tartalmazott. Inkább csak egységes programmá összegezte a diétán, az Ellenzéki Körben és a Váradon elhangzott kívánságokat. Azt a látszatot, mintha a másutt — esetleg szétszórtan — megjelent követeléseket radikális irányban fejlesztené tovább, legfeljebb azért keltheti, mert a törvénybe iktatni akart kérdéseket pontokba szedve konkretizálta ugyan, elintézésük módját és formáit azonban már nem részletezte. Jellegzetes példa erre a 7. pont, amely szerint a teendők egyike „az úrbéri viszonyok megszüntetése". Ebből azonban túlzás lenne kiolvasni azt, hogy a petíciótervezet az adott időpontban gyakorlatilag is kármentesítés nélkül kívánta volna a jobbágyrendszert felszámolni, hiszen akkor ugyanezt kellene mondani a bihari ellenzék által megoldásra sürgetett kérdések közül arról is, amely az úrbéri viszonyok megszüntetését szó szerint ugyanilyen fogalmazásban tartalmazta. Mégis kétségtelen, hogy a tennivalók konkrét pontokba summázása előrelépés volt; arra pedig, hogy a petíciót a pesti ellenzék valamennyi árnyalata magáévá tegye és saját elképzelése szerint értelmezhesse, épp az adott lehetőséget, hogy az egyébként konkretizált szöveg a felsorolt kérdések megoldási formáinak részletezésébe nem bocsátkozott.

---

megreformálja és megnyeri a radikális oppozíció számára." Az ügynök annak is jelentőséget tulajdonított, hogy a banketten — miközben a zenekar sorra húzta a magyar, a lengyel és a francia nótákat — egyetlen német dal se hangzott el. (AVMIPH, 1848 : 164.) — Irinyi vállalkozására: *Irányi—Chassin* i. m. I. 142. l.

[10] A petíció indoklására és a Körben történt bemutatására ld. *Kléh István:* A pesti forradalom története 1848-ban, Pest, 1848, 20—21. l.; a 12 pont első változatát közli *Nyári* i. m. 19. l.

Irinyi tehát, aki az Ellenzéki Körnek maga is tagja volt, a 12 pont összeállításakor a Kör többségi véleményének adott hangot. Sőt a jelek arra vallanak, hogy a szövegezést nem egyedül, hanem a Vértesről épp Pestre érkező bátyjával: Jánossal legalábbis egyetértésben végezte el. Irinyi János részt vett a bihari ellenzék március 6-i összejövetelén. Informálhatta tehát öccsét azokról a követelésekről, amelyeknek teljesítését a bihari oppozíció múlhatatlanul szükségesnek ítélte és az országgyűléstől várta, továbbá amelyek azonosak voltak a pesti ellenzék kívánataival.[11]

Akárhogy is történt, a 12 pont nem minősíthető a polgári átalakulás olyan radikális programjának, amelyet a pesti radikális ifjúság fogalmazott volna, és amely bármiben lényegesen különböznék a nemesi liberálisok akár kossuthiánus, akár centralista szárnyának programjától. Igaz, hogy a határozottabb cselekvést sürgetők inkább a fiatalabbak közül kerültek ki, a kérvényezés ötletét pedig a jelek szerint az Ellenzéki Körnek különösen azon tagjai karolták fel, akik félig maguk is az ifjúsághoz számítottak. Igaz az is, hogy a Kör egyszersmind az értelmiség színe-javát tömörítette, amely viszont jelentős szellemi befolyást gyakorolt a tagság egészére. Mégis: a Kör ülésein túlnyomóan a nemesi — bár egy hányadukban értelmiségivé váló — liberálisok kívánták a március 3-i felirat konkretizálását és vetették fel mindazokat a kívánságokat, amelyeknek összessége a petíció tartalmával volt azonos. Az Ellenzéki Kör március 13-i összejövetelén is mindössze „néhány csekély észrevétel" hangzott el a szerkezet ellen, a többség pedig még e lényegtelen kifogásokat se fogadta el.[12]

A 12 pont végeredményben olyan követeléseket összegezett, amelyeket a nemesi liberálisok tekintélyes része magáénak vallott. A nemesi ellenzék kossuthiánus és centralista irányzatainak közös programja volt ez; e csoportok azon kívánatait summázta, amelyek a külpolitikai események hatására fejlődtek tovább, konkretizálódtak, és öltötték fel az egységes program formáját. A Pilvax ifjúsága e petícióhoz mindössze a politikai foglyok kibocsátását illető passzust adta hozzá. E követelés agitatív jellegének fontossága ellenére se érintette a program lényegét, másrészt a program kivitelezése úgyis szükségképpen együtt járt volna azok rehabilitálásával, akik épp a társadalmi átalakulás ügyéért szenvedtek rabságot.[13]

[11] Irinyi János váradi tartózkodására ld. Draveczky levelét (3. fej. 71. sz. j.). — Állítólag Irinyi János később egyenesen azt tanúsította, hogy a 12 pontot ő szövegezte, és úgy küldte fel vidékről öccsének, az eredeti fogalmazványt pedig hosszú időn át magánál őrizte. (Vö. *Peremartoni Nagy Lajos:* Irinyi János 1817—1895, Debreceni Szemle, 1933, 43. l.)

[12] *Kléh* i. m. 21. l.

[13] A forradalom napjaiban a pesti radikális értelmiségi ifjúság se vitatta, hogy a 12 pont a nemesi liberalizmus talaján álló Ellenzéki Kör, illetőleg a kossuthiánus és centralista nemesi reformerek programja volt. Bírányi például, aki 1848. március 21-én kezdte írni a forradalom krónikáját, megállapítja, hogy a 12 pont a fővárosi ellenzék olyan kívánatait tartalmazta, „miktől Kossuth felirati javaslata csak általánossága miatt különbözött". (I. m. 17. l.) Kléh szerint, aki március 18-án már be is fejezte a forradalom történetének összefoglalását, Vasvári a márc. 14-i gyűlésen azt hangsúlyozta, hogy a fiatalok közt nem akadt senki, aki az Ellenzéki Kör által szerkesztett petíció és annak 12 pontja ellen szót emelt volna. (I. m. 21. l.) Nyári utal arra, hogy Petőfi, Vasvári, Jókai és Bulyovszky „nem valának tökéletesen megnyugodva az *ellenzéki kör* tizenkét pontjával"; „egészében véve ugyan magokénak vallották e proclamatiót, de részleteiben találtak némi hézagokat", és ezért kiegészítették azt, mégpedig a politikai foglyokra vonatkozó követeléssel. Nyári is csupán ezt az egyetlen változtatást

Az Ellenzéki Kör azonban nem egyszerűen határozott programot kívánt adni a mozgalomnak, hanem a követelések összegezésével és népszerűsítésével az országgyűlési oppozíció harcát akarta támogatni. E cél érdekében a liberálisok egyrészt minél nagyobb erőt igyekeztek maguk mögé sorakoztatni, másrészt épp ezáltal önmaguk számára akarták a társadalom politikai mozgásának irányítását biztosítani. A program megszövegezéséhez ezért tartoztak szervesen hozzá azok a kísérletek, amelyek a nemzeti összefogás egyengetésére voltak hivatottak.

A tagok egy része már a Kör választmányának március 4-i ülésén a javasolt körleveleket abban a reményben akarta általában az országhoz, nem pedig csupán az ellenzékhez intéztetni, hogy „e fontos pillanatok s ennél fogva a haza szent ügye minden pártot egy irányban egyesítendenek".[14] A március 9-i banketten a legnagyobb helyeslő hatást Garay Jánosnak az a költeménye váltotta ki, amelyet szerzője külön erre az alkalomra írt és szavalt el, és amely — a kémszolgálat szerint is — „minden hazafit az újjászervezés zászlaja alá" hívott.[15] Március 13-án pedig már olyan hír járta, hogy a konzervatív „felekezet" megszűnt. Erre az Ellenzéki Kör felszólította a konzervatívok központi egyletének: a Gyüldének vezetőségét, hogy mivel a két szervezet úgyis egymással szomszédos házban székel, törjék át az elválasztó falat, ezzel is szimbolizálva, hogy a Gyülde és a Kör a közös cél érdekében és közös elvek alapján egyesül.[16] A Gyülde teljesen nem is zárkózott el a felhívás elől: az Ellenzéki Kör március 14-i összejövetelén már számos Gyülde-tag résztvett.[17]

---

tudja felmutatni a 12 pont szövegén, ennek „becses voltát" akarja hangsúlyozni, de kénytelen bevallani, hogy e változtatás „csekélynek látszatik első tekintetre". Egyébként ő maga is következetesen az „Ellenzéki Kör tizenkét pontjáról" beszél, azaz elismeri, hogy a pesti forradalomnak e programja nem a Pilvax radikálisaitól származott. (I. m. 34. és 38. l.) Jókai 1875-ben sem tagadta, hogy „a pesti tizenkét pont szerkesztése eredetileg a nemzeti — azaz ellenzéki—kör érdeme . . ." (Vö. *Jókai Mór:* Forradalom alatt írt művei, Bp, 1875, 35—36. l., lapalji jegyzet.) A „Reform" nevű radikális lap pedig egy hónappal később ugyancsak elismerte, hogy a márciusi forradalmárok valójában a nemesi liberálisok irányította Ellenzéki Kör programjáért léptek akcióba. Megállapítva, hogy Pestnek márciusban „az ország sympathiája 48 óra alatt oly hatalmat adott kezébe, hogy avval egész Pozsont szétriaszthatta volna . . .", önkritikusan szegezte le: „a mi bűnünk itt Pesten, hogy a 12 pont erélyesebb megállapítását elmulasztottuk". (Reform, 1848 ápr. 16.)

[14] *Barta* i. m. 629. l.

[15] Garaynak az egység szellemében írt „Köri kördal" c. verséről van szó *(Garay János* összes költeményei, 2. kiad. Pest, 1862, 81—82. l.), amelyben ilyen sorok olvashatók: „Már elég volt a hasonlás, És elég a pártvihar ! Nyolczszáz éven át eléggé szétszakadt volt a magyar; Ébredezzünk valahára, Egyetértés hajnalára . . . Nem magyar, nem ember, kit nem Érdekel rokon fele . . . Minket a kor szent szózatja Egységre szólított . . . Összeforrunk mindenekkel, Aki hű s magyar . . ." — Garay körbeli szereplésére ld. Forradalmi mozgalmak Bécs—Pest—Kolosvárt (1848-ban), Kolozsvár, 1848, 39. l., költeményének hatására pedig: AVMIPH, 1848 : 164.

[16] Mindezt Zichy Ferenc helytartótanácsi alelnök jelentette márc. 13-án Apponyinak, hozzátéve, hogy az egyesülés érdekében főleg a Gyülde-tag Császár Ferenc, a Hétszemélyes Tábla váltóügyi előadója buzgólkodik. (OL, M. Kancellária lt. Praesidialia, 1848 : 46.)

[17] Szőnyi Pál 1848 márc. 16-i levele Tisza Lajoshoz, OL, Tisza cs. hajdani lt. Irregestrata. (A levél 1956-ban megsemmisült, másolata a birtokomban — V. J.) — Egyébként a Gyüldetagok nagy része hivatalosan csak március 17-én — a forradalom után — lépett át az Ellenzéki Körbe, amikor is az egyesülést — az események hatására — most már maga a Gyülde szorgalmazta. A Kör viszont ezúttal arra az álláspontra helyezkedett, hogy a Gyüldét mint testületet nem inkorporálja, de tagjait egyénenként — „illő megrostálással" — befogadja.

Az Ellenzéki Kör tehát igyekezett tömegbázisát elvfeladás nélkül jobbfelé is szélesíteni. Ezzel párhuzamosan arra törekedett, hogy Pest legradikálisabb és legmozgékonyabb elemeit: az értelmiségi fiatalságot és a nagyrészt velük tartó egyetemistákat — egyszóval a Pilvax körét — ugyancsak irányítása alá vonja és befolyása alatt tartsa. E törekvésre még inkább ösztönözte a liberálisokat az a körülmény, hogy a pilvaxisták, akik „pesti ifjúság" vagy „központi ifjúság" néven kifejezetten csoporttá kezdtek szerveződni, külön akcióra készülődtek.

Állítólag azzal egyidejűleg, hogy a petíciókampánynak most már Kossuth által is jóváhagyott tervét Irányi ismét szóba hozta, a Kör egyik tagja — az ötletet kétségtelenül a francia példától kapva — azt javasolta: az egész országból hívják egybe egy nagy reformbankettre az összes liberálisokat, a bankettel kapcsolatos kiadásokat pedig aláírásos gyűjtés útján fedezzék. A Kör az indítványt nem utasította vissza, de a határozathozatalt arra a közgyűlésre akarta bízni, amelynek a készülő petíció szövegét is jóvá kellett hagynia.[18]

A Pilvax azonban felkapta az ötletet. Március 12-i megbeszélésükön a fiatalok úgy döntöttek, hogy kézbe veszik a reformbankett megrendezésének ügyét. Az összejövetel idejéül március 19-et, a József-vásár kezdőnapját jelölték ki, a színhelyt illetően azonban egyelőre nem született megállapodás. Másnap némelyek szerint 50, mások szerint 80 aláírási ívet bocsátottak ki a Pilvax ifjai, amelyekkel a főváros népét „a pesti középponti fiatalság és szellemrokonai lakomájára" invitálták. A szervezők számítottak a polgárság részvételére is, mindenekelőtt azonban az egyetemistákat kívánták mozgósítani. A tervezett demonstráció célja az lett volna, hogy az engedményekkel habozó kormányt a reformjavaslatok mielőbbi elfogadására ösztökélje. Kezdetben úgy tűnt, hogy a terv óriási visszhangot keltett: eleinte olyannyira nagy volt az érdeklődés, hogy az íveket a jelentkezők tömegesen írták alá. Ekkor már — bizonyára a Pilvaxban előző este felmerült javaslatok nyomán — az a hír is járta, hogy a lakoma megrendezésére Rákos mezején kerül sor. De hamarosan kiderült, hogy az összejövetel eszméje, amelyet az ifjúság és a reformbarát értelmiség lelkesen pártfogolt, „a polgárságnál egyáltalában rokonszenvre nem talált". Ezek után a terv célszerűségében és kivitelezhetőségében — hiába kardoskodtak mellette az eredeti indítványozók — a fiatalok egy része is kételkedni kezdett.[19]

Ekkor ismerte be Körmöczy Imre kanonok, aki a közfal áttörése ügyében tárgyalt az oppozíció vezetőivel, hogy „az ő politikájok felett nem volt isten áldása". Körmöczy arra hivatkozva, hogy ő a vidékiek nevében nem beszélhet, a Gyülde-tagoknak ugyancsak egyenkénti felvételét javasolta. (Vö. *Irányi* i. m. 52. l. és *Kléh* i. m. 37. l.) „E levelemet a Gyüldéből írom — tájékoztatta e napon Teleki Lászlót Vörösmarty is — a mely bennünket egyesülésre s barátságra szólított fel. Az elsőt csak alapszabályaink szerint fogadhattuk el, azaz ha magokat egyenként ajánlani fogják; a másikat tettleg elfogadtuk." (OL, Teleki cs. gyömrői lt. Missiles. No. 14. Közölve: Vörösmarty összes művei, 18. k. Bp., 1965, 210. l.) Később valóban sor került annak a közfalnak az áttörésére, amely a Kör szállása és a Gyüldének a Horváth-féle ház első emeletén berendezett helyiségei közt húzódott. (Ld. Kacskovics Lajos önéletrajza, OSzK Kézirattára, Fol. Hung. 1329, 11. l.)

[18] *Irányi—Chassin* i. m. I. 142. l.

[19] A bankettakció részleteire ld. Zichy Ferencnek e fejezet 16. sz. alatt idézett jelentését, egy ismeretlen rendőrügynök márc. 13-i beszámolóját (AVMIPH, 1848 : 198.), a Nemzeti Újság 1848 márc. 17-i ismertetését, Irányi leírását (I. m. 17. l.), Ferenczy László márc.

Ekkor lépett közbe az Ellenzéki Kör. A liberálisok e központi társasága a fiatalság előkészületei láttán attól tartott, hogy a mozgalom irányítása — ha átmenetileg is — az ő kezéből az ifjakéba csúszik át. Ezért március 13-i értekezletéből „a keblében szerkesztett 12 reformponttal" átküldte két tagját a Pilvaxba, akik a Kör nevében az ott tanyázó-vitázó fiatalokat a pontok elfogadására és a Körrel való egyesülésre szólították fel. Egyszersmind meg is hívták az ifjúságot a Kör legközelebbi közgyűlésére, amelyet március 14-ének délután 5 órájára hirdettek meg, és amelynek a petíció végleges formájáról, de még inkább publikálásának és Pozsonyba juttatásának módjáról kellett döntenie. A pilvaxisták, akikről úgy hírlett, hogy ők maguk is szeretnének a Körrel egyesülni, „örömzaj között" fogadták el a meghívást.[20]

Pesten ezzel létrejött a haladó erők: a liberális ellenzék és a radikálisabb ifjúság-értelmiség egysége. A szövetség programját a nemesi liberalizmus talaján álló Ellenzéki Kör adta még akkor is, ha e program a világesemények hatására szélesedett átfogóvá, és ha konkrét összegezésében azokon a Körtagokon keresztül, akik egyszersmind a Pilvax törzsgárdájához tartoztak, a radikálisabb ifjúság befolyása is érvényesült. Ez a fiatal értelmiség viszont valami többletet hozott a szövetségbe: az elvileg valójában forradalmi — mert a társadalmi rend alapjainak és lényegének megváltoztatását jelentő — program számára tettkészségével és a forradalmi módszer vállalásával a gyakorlati forradalmiságot is biztosította.

A hatalmi szervek, elsősorban a Helytartótanács, éberen figyelték a pesti mozgolódásokat. Lederer Ignác budai főhadparancsnok és Zichy Ferenc helytartósági alelnök szinte mindennap futárt küldtek utasításért Bécsbe, illetőleg a nádorhoz Pozsonyba, de nem kaptak.[21]

Zichy, aki a pénzügyi zavarok elhárítása végett Almásy Móric kamaraelnök Pestre küldését már korábban sürgette, némileg aggasztónak tartotta, hogy a lakomát tervező Pilvax-társaság „a tanuló ifjúságot is, főleg az egyetemi tanulókat részvétre bírni igyekszik". A Helytartótanács a hír első hallatára azonnal rendkívüli ülést tartott, ahol azonban olyan álláspont alakult ki, hogy egyelőre mellőzni kell minden beavatkozást, mert bármely intézkedés csak visszahatást idézne elő. A tanácstagok többsége úgy látta, hogy az egyetemi karok vezetői nem rendelkeznek olyan képességekkel, amelyek a diákság „hatályos fékentartására" jelenleg szükségesek, ezért bármely kísérlet, ha kudarccal végződnék, csupán kompromittálná a hatóságokat. Annyit mindenesetre elhatározott a Helytartótanács, hogy ha valami érdemleges dolog adódnék elő, a tennivalók megbeszélése végett rögtön újabb rendkívüli értekezletre ül össze. Emellett szükségesnek tartotta megkérni a nádort arra, hogy a jogi kar igazgatóját: Urovics Jánost Pozsonyból haladéktalanul

16-án Pesten kelt levelét Wesselényihez (Cluj, Arhiva Istorică, Wesselényi levélmásolati könyvei); a Rákossal kapcsolatos hírekre a fentebbi kémjelentést, valamint Nyári Albert tanúskodását, aki határozottan állítja, hogy a gyülekezés helyéül Rákos mezejét tűzték ki (I. m. 19. l.). A feldolgozások közül e tekintetben említést érdemelnek *Kerékgyártó Árpád:* Tíz év Magyarország legújabb történetéből, 1840—1849, I. Bp. 1847, 231—237. l. és *Thallóczy Lajos:* Vasváry Pál s a pesti egyetemi ifjúság 1844—1848/49, Bp., 1882, 61. l.

[20] Minderre ld. a kémjelentés kivételével a fentieket.

[21] *Fiáth* i. m. II. 1878, 94. l.

Pestre küldje vissza.[22] Némileg megnyugtatta a Helytartótanács urait az is, hogy az Ellenzéki Kör a demonstrációra leginkább hajlamos fiatalságot a maga irányítása alá igyekezett vonni, mert e körülmény reményt ébresztett a kormányszervekben „a dolgoknak csendes fordulata" iránt.[23]

Március 14-e a várakozás jegyében kezdődött.[24] Az ifjúság a petíciószerző Irinyi javaslatára azzal az elhatározással indult az Ellenzéki Kör délután 5 órakor megnyíló ülésére, hogy a 12 pontot a fővárosi nép programjának nyilvánítttatja, és semmiféle halasztó vagy módosító indítványhoz nem járul hozzá, hanem azonnal megkezdeti a kérvény aláíratását. A „democrat színezetű" összejövetelen az elnökké választott Fényes először Vasvárinak adta meg a szót. Vasvári bejelentette, hogy az ifjúság „igen nagy része" helyesli a 12 pontba foglalt követeléseket és az a kívánsága, hogy a petíciót több ezer pesti lakos aláírásával azonnal juttassák el Pozsonyba. Az akcióra — fejtette ki azután —, amelyben a fiatalság elsőként kész részt venni, múlhatatlanul szükség van, mert az országgyűlés, amely csak egy kiváltságos osztályt képvisel, Béccsel szemben egymagában nem tudja sikerrel felvenni a harcot. „A pozsonyi hullám ostromolja Bécset — mondotta Vasvári —, mi küldjünk utána egy másikat, és utánunk fog jőni száz, ezer, vagy ha kell, egy millió, mert a nép türelmének is van határa . . ."

Vasvári indítványa, amelyet Vidats János is megismételt, az ifjúságnál és a Kör-tagok egy hányadánál akkora helyesléssel találkozott, hogy úgy látszott, határozattá emelkedik. De nem így történt, hanem ehelyett összeütközésre került sor a nemesi liberalizmus és a kispolgári radikalizmus között: a megindúló vita felfedte, hogy azoknak a módszereknek a megítélését és megválasztását illetően, amelyek a közösen vallott forradalmi jellegű elvek gyakorlati kivitelezését illetik, a liberalizmus és a radikalizmus lényegesen különböznek egymástól.

A nemesi liberálisok nézeteit elsőnek az épp Pestre érkező Klauzál Gábor fejtette ki. Elvileg teljes egészében pártolta mind a petíciót, mind a tervet, hogy a diétának, illetőleg az uralkodónak benyújtsák azt. Majd ügyes húzással azt a meggondolkoztató szempontot vetette be, hogy a kérvénynek nem lenne elég nyomatéka, ha csupán egyetlen város lakóinak nevében és aláírásával kerülne az illetékesek elé. Ezért a petíciókampány lebonyolítására más módot javasolt: a kérvényt Batthyány Lajoshoz, az ellenzék Központi Bizottmányának elnökéhez juttassák el azzal a kívánsággal, hogy Batthyány azt, mielőtt a diéta vagy a király elé terjesztenék, köröztesse az egész országban, hogy százezrek írhassák alá. Ezzel az eljárással a petícióba foglalt program joggal lesz „a nemzet kívánatának" tekinthető.

Klauzál csaknem egyórás és megfontolásra érdemes okfejtése érvet adott a haladéktalan petíciózást ellenzők számára. A nemesi liberálisok — Klauzál

[22] Zichy márc. 13-i levele Apponyihoz, amellyel a 12 pontot is felküldte, található: OL, M. Kancellária, Praesidialia, 1848 : 46. — Érdekes, hogy Zichy megítélése szerint, ha egyáltalán, akkor elsősorban a joghallgatók ellen kell intézkedni.

[23] Zichy a nádorhoz 1848 márc. 15-én. (OL, Arch. Regn. István nádor lt. Helytartósági o. 1848 : 520.)

[24] Kléh szerint a 12 pontot már e nap reggelén kiragasztották a város főbb helyein (i. m. 21. l.), de mivel ilyesmiről egyetlen más forrás sem tud, adata nyilván elírásból származik, és hitelesnek nem fogadható el.

nézeteinek szellemében — más módokat is felvetettek, csakhogy a pest fiatalok javaslatának realizálását elhalasztathassák. Némelyek előbb a megyéket akarták hasonló kérvények készítésére felszólítani, mások magát a pesti petíciót kívánták közvetlenül eljuttatni a megyék liberálisaihoz. Irinyi azonban, akit Vasvári ismételt hozzászólásával támogatott, „meglehetős pártjával" kitartott a rögtöni aláírás és Pozsonyba juttatás eszméje mellett. A fiatalok, akik Klauzál beszédjébe is türelmetlenül belekiabáltak, hogy „nem kell táblabíró politika!", támogatták őket.[25]

De Klauzál indítványa védelmében olyan nagytekintélyű liberálisok léptek sorompóba, mint Pest megye másod-alispánja: Nyáry Pál és Csányi László. A gyűlés végül is olyan többségi határozatot fogadott el, amely Klauzál javaslatának szellemében fogant. Kimondták, hogy az ellenzék Központi Bizottmányát az akcióból nem lehet kihagyni. Ezért felkérik Batthyányt, hogy hívja össze Pestre az ország minden liberálisát, az egybegyűlt ellenzékiek a petíciót pontonként tárgyalják meg, öntsék végleges formába, azután köröztessék aláírás végett az egész országban, majd így milliók nevében küldjék fel az országgyűlés elé. Az ifjak egy része, noha tegnap még az Ellenzéki Körrel való összefogást ünnepelte, most elégületlenül távozott, sőt „többen föltevék magokban, hogy a következő napon megfordítják a dolgot, s nem hagyják az ügyet oly hosszú pórázra". A Pilvax tagsága ugyanis már előzőleg úgy döntött, hogy március 15-én újólag tanácskozik a bankett felől.[26]

Az akcióik összehangolását tervező haladó erők közül az első menetben nem a kispolgári radikalizmus, hanem a nemesi liberalizmus akarata érvényesült, hiszen a cselekvés módját illetően a reformerek gyűlése a liberálisok előterjesztése mellett foglalt állást. Klauzál is, társai is az ügy javát szolgáló taktikának tüntették fel indítványukat. Pedig javaslatukban, noha az taktikai vonatkozásban tényleg nem nélkülözött minden célszerűséget, valójában többről volt szó. Az ifjúság tervének elfogadása azt jelentette volna, hogy olyan akció oldalán, amely nem kizárólag a liberális mozgalom vezérkarának irá-

[25] *Zsoldos* i. m. I. 62. l.

[26] A márc. 14-i gyűlés lefolyására ld. Szekrényessy Endre városkapitány márc. 15-i jelentését (AVMIPH, 1848 : 201.); Szőnyi márc. 16-i beszámolóját Tisza Lajoshoz; Haidy Imre levelét 1848 márc. 15-én Bubla Ágostonhoz (Pest megyei Levéltár, Váci püspökség gazdasági lt. Acta Praefectoralia, Bubla Ágoston iratai); Asztalos Pál máramarosi országgyűlési követnek márc. 15-én kelt levelét Móricz Pálhoz (közli *Móricz Pál:* A nagy korszak előharcosai, Emlékezzünk régiekről, Bp, 1891, 68. sk. 1. — Megjegyzendő, hogy Asztalos nyilván az ifjúságra vonatkoztatva írja: Nyáry és Klauzál javaslata, hogy a pontok „az egész országban köröztessenek előbb az ellenzéki comité által, az nap el nem fogadtatott"); Lónyay Menyhért beregi követ levelét márc. 15-éről Pestről Lónyay Alberthez (OL, Lónyay cs. lt. Lónyay III. Albert levelei); Csányi László márc. 15-én Pesten kelt levelét Horváth Vilmoshoz (OL, Festetics cs. lt. 1848-as iratok); *Bírányi* i. m. 17. l, *Kléh* i. m. 21—22. l., *Nyári* i. m. 22—23. l., Forradalmi mozgalmak stb. 39—40. l., *Irányi—Chassin* i. m. I. 143—144. l. 208. l. A Pilvaxban történtekre ld. *Nyári* i. m. 23—27. l., *Bírányi* i. m. 17. l. *Kléh* i. m. 22. l. *Irányi—Chassin* i. m. I. 144. l. (E munka tévesen tulajdonítja a fellépési javaslatot Petőfinek, mert ő márc. 14-ének estéjén nem volt jelen a Pilvaxban.) Az egyetemisták eltiltásáról a fentieken kívül beszámol egy márc. 14-i ügynökjelentés (AVMIPH, 1848 : 198), továbbá Zichy Ferenc márc. 15-én kelt első jelző jelentése a nádorhoz (OL, Arch. Regn. István nádor lt. Helytartósági ir. 1848 : 520) Zichy, amikor márc. 15-én hírül vette, hogy a pilvaxisták az egyetemistákkal együtt tömegben vonulnak az egyetem felé, azt írta: a felvonulás célja még ismeretlen, de oka alighanem az, hogy a rektor minden felsőbb utasítás nélkül, „talán ildomtalanul választott kifejezésekkel is", eltiltotta az egyetemi ifjúságot a lakomán való részvételtől.

nyítása alatt zajlik, olyan tömeg mozgósítására kerülhet sor, amelynek e vezérkar már nem feltétlen ura.

A nemesi liberalizmus a tömegeket a politika színterén még akkor is óvakodott cselekvőleg felléptetni, amikor biztosnak látszott, hogy ő dirigálhatja azokat. Még inkább ellenezte az ilyen irányú eszmét akkor, ha annak kivitelezése a szóban forgó tömegek önállósodásának veszélyét hordozta magában. Márpedig mi sem kezeskedett előre arról, hogy Pest népének az aláírás-kampányhoz kapcsolódó demonstrációja feltétlenül megmarad a nemesi liberalizmus politikai keretei között. Végső soron tehát a hatalom kérdése forgott a vitában szőnyegen: az, hogy kit illessen e hatalom egyelőre a mozgalmon belül, távlatilag pedig — a mozgalom győzelme után — a politikában általában.

Az ifjúság a gyűlés után törzshelyére: a Pilvaxba vonult. A határozattal békétlenkedők sehogysem akartak a halasztásba beletörődni. A vitatkozások közepette újabb lehangoló hírek érkeztek. A mérnökhallgatókat egyik pap-professzoruk kicsapással és minden ötödik megbuktatásával fenyegetve eltiltotta attól, hogy a pilvaxisták bankettjén megjelenjenek. Ugyancsak tilalmazta a joghallgatók részvételét Frank Ignác jogászprofesszor, aki fondorlatos módon még egy aláírási ívet is elkobzott diákjaitól. Sőt maga a rektor is kihirdettette, hogy az egyetemistáknak nem szabad a Pilvax kezdeményezéséhez csatlakozniuk.

Ilyen körülmények közt kérdésessé vált, hogy a diákságot tudják-e mozgósítani a Pilvax fiataljai. E fejlemény még azok közül is sokat gondolkodóba ejtett, akik addig az akció rögtönös megindítása mellett voltak. Maga Irinyi, aki a köri gyűlésen Vasvárival együtt legtüzesebben védelmezte a petíciózási tervet, most ugyancsak azokhoz csatlakozott, akik minden elhamarkodástól óvni igyekeztek a fiatalokat. Az ifjúság egy része (Vasvári, Vidats, Sükey Károly, Bulyovszky Gyula, Vajda János, Szegfi Mór stb.) azonban változatlanul nem akart a Pilvax eredeti elhatározásától tágítani.

A késő esti órákban jutottak el a Pilvaxban vitázókhoz a bécsi események első hírei, hogy azután szinte percek alatt bejárják az egész várost. A császárváros forradalma a haladéktalan fellépés híveiben még inkább erősítette a meggyőződést, hogy sürgősen cselekedni kell. A 12 pontba Vahot Imre javaslatára felvették a státus — azaz politikai — foglyok kiengedésének követelését. Vasvári buzdító szavai és Vajda azonnali döntést sürgető megnyilatkozása után pedig a Pilvax ifjú értelmiségének kisebbsége a kávéházban tanyázó egyetemistákkal együtt elhatározta, hogy a szavakat másnap tettekre váltja át. Nem is táncolt vissza: másnap — március 15-én — a Petőfi által javasolt módon elindította és győzelemre vitte a pesti forradalmat, amelynek részletei közismertek az utókor előtt.[27]

[27] A forradalom lefolyására Bírányi, Kléh és Nyári munkáin kívül ld. Lapok Petőfi Sándor naplójából (*Petőfi* összes prózai művei és levelezése — a továbbiakban: PÖMP-Bp, 1960, 405—411. l.); *Zerffy Gusztáv:* Martius 15-dike 1848 Pesten . . . Pest, 1848; Szekrényessy városkapitány beszámolója 1848. márc. 15-én (AVMIPH, 1848 : 209.); Zichy Ferenc két jelentése a nádorhoz márc. 15-én (OL, Arch. Regn. István nádor lt. Helytartósági ir. 1848 : 520.); Almásy Móric tudósítása a nádorhoz márc. 16-áról (*Andics* i. m. II. 8. sk. 1. — Eredetije: OL, Arch. Regn. István nádor lt. Közpolgári ir. 1848 : 565.); Lederer Ignác budai főhadparancsnok jelentése a Hofkriegsrat elnökségéhez 1848 márc. 16-án (Wien, Kriegs-

Zichy, a Helytartótanács alelnöke március 15-ének reggelén már érzékelte, hogy a körülmények a bécsi események folytán „ismét más alakot vőnek". magukra. Ezért a Helytartótanács sebtiben összehívott üléséből felszólította Pest és Buda városok elöljáróságát, továbbá Nyáry alispánt, hogy „a csoportozások által könnyen veszélyeztethető közbátorság fenntartása végett" célszerűen intézkedjenek, de mire átirata a címzettekhez eljutott, megkezdődött a forradalom.[28] Szekrényessy pesti városkapitány épp akkor kapta az ifjúság demonstrációjának hírét, amikor azt a levelet fogalmazta a bécsi rendőrminisztérium számára, amelyben az előző nap történtekről akart beszámolni.[29] A liberálisok egy része az események megindulása után Csányi lakásán tanakodott ugyan arról, hogy mérséklőül kellene állni a szenvedélyek elé, de a konferencia végül is eredménytelenül oszlott szét.[30]

Az ifjúság fellépése némileg váratlanul érte ugyan a liberálisokat, a kezdet kezdetén azonban a megmozdulást nem tekintették „oly igen nagy fontosságú dolognak", mert eleinte mindenki inkább a bécsi események után érdeklődött.[31] Az ottani forradalom részleteit ugyanis csak március 15-én ismerte meg Pest-Buda népe.[32] Nyáry a fiatalok tüntető felvonulásának megindulása után állítólag úgy egyezett meg a pesti magisztrátussal, hogy „az ifjúság szenvedélyét, ha erőszakos irányt nem veend, hagyják kiforrni", és a közhangulatot „inkább mérsékelni s vezetni", nem pedig ingerelni igyekeznek.[33] Az ügy azonban kezdett komolyabbra fordulni. A kaszinóban tartózkodó liberálisok, akik előzőleg csak passzív szemlélői voltak az eseményeknek, a 12 pont önkényes kinyomtatása után már szükségesnek látták „a mozgalomba vegyülni, hogy az káros irányt ne vegyen".[34]

Archiv, Hofkriegsrat, Praesidiale 1848, No. 945.); *Kacskovics* önéletírása (i. h.); Asztalos Pál márc. 15-i beszámolója (*Móricz* i. m. 68—72. l.); Szőnyi Pál márc. 16-i levele Tisza Lajoshoz (eredetileg OL, Tisza cs. lt. Irreg.); Tanárky György márc. 16-i levele Tanárky Gedeonhoz (Református Egyház Tudományos Gyűjteményei, Budapest, Tanárky cs. lt. 12. fasc.); Szilassy József helytartósági tanácsos márc. 23-án Budán kelt tájékoztatója Szilassy Eduardhoz (OL, Szilassy cs. lt. B. XX. 2.); Lónyay Menyhért márc. 15-i levele Pestről Lónyay Alberthez (OL, Lónyay cs. lt. Lónyay III. Albert levelei); Csányi László márc. 15-i levele Pestről Horváth Vilmoshoz (OL, Festetics cs. lt. 1848-as ir.); a szemtanú Adolf Dux leírása a Pressburger Zeitung 1848 márc. 19-i különkiadásában; Pesti Hirlap, 1848 márc. 16. és 17.; Nemzeti Újság 1848 márc. 16. és 17.

[28] Ld. Zichy márc. 15-i idézett jelentését. — Valószínű, hogy ennek az ülésnek a híre szivárgott ki torzított formában a nép közé. E nap estéjén ugyanis a színházban azt beszélték az emberek, hogy a Helytartótanács ülésén, amikor a résztvevők értesültek az események elindulásáról, olyan indítvány is elhangzott, amely díjat kívánt kitűzetni az ifjúság vezetőinek fejére, de az elnök állítólag kijelentette: akkor se mondja ki a határozatot, ha a javaslat többséget kapna. — A jelzett rendelet fogalmazványa, amelyben Zichy az illetékes hatóságokat felszólította, hogy „a mutatkozó jelenetekhez képest" éber vigyázattal teljesítsék kötelességüket, található: OL, Helytartótanács, Városrendőrségi o. 1848, 19. kf. 23. t.

[29] Vö. AVMIPH, 1848 : 209.

[30] *Kemény Zsigmond:* Forradalom után. Összes művei, 12. k. Bp, 1908. 133—134. l.

[31] *Lónyay Menyhért* 1847/48-diki naplója, i. h. 45. l.

[32] A Tiszai Társaság pénztárosa ekkor számolt be fül- és szemtanúként a bécsi március 13-áról (*Lónyay* i. m. 44. l.), Stáhly Ignác orvos és a Pesten tartózkodó bécsi kereskedők is ekkor kapták meg a forradalom napjáról szóló első *hiteles* tudósításokat (ld. Szőnyi idézett levelét.)

[33] *Kemény* i. m. 132. l.

[34] *Lónyay* i. m. 45. l. — Szerinte ezt akkor már többen — Hajnik Pál, Trefort Ágoston — mondogatták.

Elővigyázatosság diktálta ezt az elhatározást. Igaz, hogy a délelőtti demonstrációnak csaknem kizárólag egyetemisták, „ifjú írók, ügyvédek, polgár, néhány katona" voltak cselekvő részesei,[35] sőt a délutáni megmozdulásban is az értelmiség túlsúlya dominált.[36] Az is igaz, hogy Pest radikális ifjai és egyetemistái ekkor még a liberalizmus politikai programjáért indultak harcba. Aktív fellépésük azonban szakítás volt a nemesi ellenzék taktikájával: a program megvalósításának gyorsítása végett a hagyományos „parlamentáris" eszközöket forradalmi eljárással cserélték fel. Szerepüknek elsősorban az ad történelmi jelentőséget, hogy forradalmi módon léptek a program realizálásának útjára. Tettük azt is jelentette, hogy a gyakorlati kezdeményezést illetően kivonták magukat a nemesi liberalizmus irányítása alól. Mivel pedig akadtak a pilvaxisták között, akik elméletileg is radikálisabb irányban tájékozódtak, mint a nemesi liberálisok, cselekedetük még kérdésesebbé tette, hogy a program értelmezésében és valóra váltása során megmaradnak-e a nemesi liberalizmus számára kívánatos határok között. Nem lehetett tudni azt sem, hogy milyen alakot ölt a mozgalom, ha annak cselekvő bázisa a kétkezi plebejusokra tolódik át. Hogy indokolt volt az az aggodalom, amely a március 15-i mozgalom kibontakozása láttán felötlött a reformellenzék Pesten tartózkodó tagjaiban, azt bizonyították a következő napok eseményei, amikor is a radikális értelmiségi ifjúság messzebb menő igényeket támasztott, mint amilyeneket a forradalom útjára tért nemesi liberalizmus önmagától helyeselni tudott.

A nemesi liberálisok tehát előrelátóak voltak, amikor tanácsosnak ítélték, hogy beavatkozzanak a nélkülük indult mozgalomba, és megkíséreljék annak vezetését, kereteinek megszabását legalább részlegesen saját kezükbe venni. Taktikájukat Csányi így foglalta össze: „A bécsi explosio után ma egész nagyságban mutatkozik a mozgalom — ezt akadályozni nem lehet; de hisszük, hogy annak megadhatjuk a békés irányt. . . Elvünk a lehetségig aggodalmat nem mutatni. . . Minél kevesebb lárma csináltatik, minél kevesebb fontosság adatik majd a százféleképp szárnyaló híreknek, annál biztosabban meg lehet tartani a békét."[37] Így történt, hogy a Nemzeti Múzeumhoz délutánra meghirdetett gyűlésen már megjelentek — Nyáryval és Klauzállal az élükön — a nemesi liberálisok, abban a reményben, hogy csatlakozásuk révén jogot szerezhetnek a mozgalom irányítására és jellegének meghatározására is. Sőt a

[35] Vö. Szőnyi idézett levelével.

[36] Ferenczy László márc. 16-án Wesselényihez írt levelében a márc. 15-i forradalmat végrehajtó tömeget „5—6 ezer intelligens gyülekezet" gyanánt jellemezte (Cluj, Arhiva Istorică, Wesselényi cs. lt. Wesselényi levélmásolati könyvei); a Pesti Hirlap márc. 17-i közleménye szerint a márc. 15-i délelőtti „egész csoportozatot miveltség szelleme lengé át"; Almásy a maga jelentésében a Budára készülő sokaságról mint „majdnem egészen tisztes öltözetben levő egyénekből álló tömeg"-ről beszélt; Asztalos már idézett beszámolójában külön hangsúlyozta: „Nevezetes, hogy e nap a roppant tömegben proletarius nem volt, mind művelt, kaputos ember." Igaz, Lederer viszont azt állította, hogy a március 15-én Budára felvonult tömeg „legnagyobbrészt alsóosztálybeliekből állt". (Wien, Kriegs-Archiv, Hofkriegsrat-Akten, Præsidiale, 1848 : 945.) A forradalom kezdeményezőihez a délutáni népgyűlés alkalmával bizonyára jelentős számban csatlakoztak kispolgárok, kézművesek, napszámosok, segédmunkások is, de Lederer valószínűleg csak dehonesztálási szándékkal minősítette az egész forradalmi tömeget „alsóosztálybeli"-nek.

[37] Csányi mindezeket már említett március 15-i és Zalába, Horváth Vilmos táblabírónak sebes postán küldött levelében írta. (OL, Festetics cs. lt. 1848-as ir.)

városházához az ifjú forradalmárokkal együtt ők vezették azt a menetet, amely a pesti magisztrátust a 12 pont elfogadására bírta.

Az eseményeknek ekkor már legfeljebb csak részleges kormányzásáról és mérsékléséről lehetett szó, megállításáról azonban nem. Időközben érkezett meg Pozsonyból Almásy Móric, a nádor megbízottja. Noha még a főrendek március 14-i ülése előtt indult útnak — nyilvánvalóan a nádor előzetes felhatalmazása alapján —, mégis úgy tájékoztatta a felkeresett Zichyt, hogy a felsőtábla elfogadta a rendek feliratát, az uralkodó pedig megadta a sajtószabadságot. Ezalatt jött Pestről a tudósítás, hogy az összegyűlt tömeg egyenesen Budára készül. Zichy azonnal összehívta a Helytartótanácsot, Almásyt pedig felkérte, hogy a népet híreivel csillapítsa le, és vegye rá, hogy mondjon le a Budára vonulás szándékáról.

Ekkor már a pesti városházán az értelmiségi ifjúság, a nemesi liberálisok, a polgárság és a pesti elöljáróság képviselőiből megalakult a Rendre Ügyelő Választmány. Az általa kiküldött bizottság a tömeg kíséretében épp elindult a Helytartótanácshoz, amikor Almásyval találkozott. A nép a városházához visszatérve hallgatta meg Almásyt, aki beszámolt arról, hogy a mágnások hozzájárultak az alsótábla feliratához, és küldöttségileg viszik azt Bécsbe. Tolmácsolta a Helytartótanács üzenetét is: Zichyék minden józan engedményre készek, csak a nép ne követeljen túl sokat és ne menjen Budára. A tömeg „örömkifakadásokkal" nyugtázta a pozsonyi híreket, a Helytartótanács felkeresésének szándékától azonban nem állt el. Csupán arra volt hajlandó a frissen létesült választmány, hogy küldöttségileg adja át követeléseit. Egyszersmind azt is megüzente Zichynek, hogy kívánatai teljesítése esetén biztosítja a város nyugalmát, de ha a követelések elutasítása miatt azok, akik a rendfenntartás érdekében „ez ügy élire állottak", kompromittálódnának, akkor rossz következményekkel lehet számolni.[38] A Helytartótanács engedett: a Budán felvonult nép előtt utólagosan megszűntnek nyilvánította a cenzúrát, Nyáry kezességére kibocsátotta Táncsicsot, végül megígérte, hogy a katonaság csak akkor avatkozik be, ha a vagyon- és személybiztonságot a helyi hatóságok egymagukban nem tudnák megőrizni, ezért annak védelméhez kifejezetten kérnék a helyőrség segítségét.[39]

Az értelmiségi ifjúságtól kiindult demonstráció békés, vértelen forradalommá nőtt át. Forradalmi jellegét az adta meg, hogy a cenzúra semmibevételével forradalmi módszerrel, a legális szervek akarata ellenére kezdte meg annak a forradalmi tartalmú programnak a valóra váltását, amelyet a nemesi liberalizmus alakított ki. Eredménye viszont az lett, hogy a legális testületek egyikét — a pesti tanácsot — e program elfogadására, a legfelsőbb kormányhatóságot pedig a program részleges realizálására: a cenzúra eltörlésére és Táncsics szabadságának visszaadására kényszerítette. Végül: a mozgalomból új, forradalmi szerv született: a nemesi liberálisokat, a mozgalmat elindító kispol-

[38] Ld. Zichy ill. Almásy jelentéseit, továbbá *Bírányi* i. m. 25—26. l. *Kléh* i. m. 26—27. l., végül: Pesti Hirlap 1848. márc. 17.

[39] Hogy a Helytartótanács az eléje tárt követeléseket e feltételek mellett teljesítette, azt bizonyítja Szilassy József helytartósági tanácsos 1848. márc. 23-án Szilassy Eduardhoz intézett beszámolója. (OL, Szilassy cs. lt. BXX. 2.)

gári radikális értelmiséget és pesti polgárságot képviselő Rendre Ügyelő Választmány, amely egy-két héten át a város legfőbb hatalma maradt.

Mindez annak volt köszönhető, hogy az értelmiségi-kispolgári radikalizmus a gyakorlati cselekvést illetően túllépett a nemesi liberalizmuson. „Poson csak gondolá, de nem tett semmit", azaz legális parlamenti keretek közt akarta realizálni forradalmi tartalmú elveit. „Pest gondolá és a gondolatnak életet adott. . . Poson megadta a jelszót a csatára, és Pest a szabadság szent jelszava alatt kiszállt a küzdhomokra."[40] És győzött anélkül, hogy eközben forradalmán akár a legcsekélyebb köztörvényi jellegű rendzavarás is foltot ejtett volna.[41] Forradalmának elindításában és a diadalt kivívó néptömeg mozgósításában oroszlánrész jutott Petőfinek és Petőfi e nap utcára került költeményének: a Nemzeti Dalnak.

[40] A pesti forradalom szerepét és jelentőségét a „Forradalmi mozgalmak Bécs—Pest—Kolosvárt" (Kolozsvár, 1848, 36. l.) c. munka névtelen szerzője fogalmazta meg így.

[41] E tényt a legkülönbözőbb beállítottságú szemtanúk egyaránt hangsúlyozzák. A Pesti Hirlap csak arról ír, hogy a délelőtti „csoportozatot legkisebb rendetlenség sem zavará meg". (Ld. a lap 1848. márc. 17-i számát.) Kléh szerint „a személy és vagyonbátorság egy perczig sem vala koczkára téve". (I. m. 41. l.) Szőnyi többször idézett márc. 16-i levele arról tudósít, hogy „sok felforrott polgártárs kalapja mellé tűzve hordja a nemzeti kokárdát, de kihágásokat nem csinál". Adolf Dux, a Pressburger Zeitung pesti levelezője, kiemeli: a forradalom napja anélkül múlt el, hogy akár egy csepp vér is kiontatott, vagy csak egy ablaküveg is széttöretett volna. (Pressburger Zeitung 1848. márc. 19-i különkiadása.) Maga Zichy hasonlóképpen azt állapította meg, hogy „a közbátorság legkevésbé sem veszélyeztetvén" áll fenn.

Az egykorúak az átalakulás békés jellegének megőrzését — a következő napokban megalakult nemzetőrség működésén kívül — annak tulajdonították, hogy a nemesi liberálisok menet közben részlegesen átvették a mozgalom vezetését. Kléh például Klauzált és Nyáryt úgy jellemzi, hogy ők voltak „az egész békés szellemi forradalomnak irányadói". (I. m. 41. l.) Jakab Istvánnak, a Helytartótanács titkárának, majd a Batthyány-kormány belügyi tanácsosának megállapítása szerint „a könnyen féktelenné válható tömeg vészes kicsapongásait korlátozni" csak azáltal lehetett, hogy Nyáry, Klauzál és Rottenbiller Lipót pesti alpolgármester élére álltak a mozgalomnak. (*Jakab István* naplója 1848/49-ből, OSzK Kézirattára, Quart. Hung. 1315.) Ezért hangoztathatta Zerffy a szó szoros értelmében is, hogy „a pesti forradalom a rendetlenség ellen volt intézve", és győzelme „nem volt az *erőszak győzelme*", *hanem „az értelmiség győzelme*". (I. m. 7. l.)

5. A „DICSŐSÉGES NAGYURAK" PESTEN

Petőfi 1848 februárjának végén és márciusának elején — az itáliai mozgalmak és a francia események alatt — feleségével együtt a Dunántúlon utazgatott. Március 5-én Veszprémben tartózkodott, majd 6-án reggel indult tovább. Körútjának közvetlen okát és célját eleddig homály fedi. Kortársai úgy tudták, hogy útja kizárólag magánjellegű.[1] Egyik ismerősének viszont, mielőtt Veszprémet odahagyta volna, állítólag ő maga nyilatkozott úgy, hogy az útra „némileg politikai szempontból is" vállalkozott.[2] E politikai szempontról azonban semmi közelebbit nem tudunk.

Petőfi formálisan tagja volt az Ellenzéki Körnek, a Kör által külföldön kiadott Ellenőrben három költeménye is megjelent.[3] Valójában még a Pesti Körbe lépett be 1846-ban, amely csak azután vette fel az Ellenzéki Kör nevet, miután a társulat megbomlott egységét sikerült helyreállítani. Petőfi „részvénye" — azaz tagsági jegye — a 274-es számot viselte. Noha a tagok többsége általában 3 évre kérte felvételét, ő csupán 1 esztendőre jelentkezett. Bizonytalan, hogy tagságát meghosszabbította-e. Az 1846/47-es évre járó tagdíjat ugyanis csak 1847. április 1. után fizette be.[4] Kérdéses, hogy e lépéssel csupán hátralékát akarta-e kiegyenlíteni, vagy pedig tagságának további fenntartását is jelezni kívánta-e vele. Az utóbbi mellett szól az a körülmény, hogy a Radical-Körben, amely nevet az Ellenzéki Kör 1848 április 16-i rendkívüli közgyűlésén vette fel, 1848 májusában Petőfi ugyancsak tagként szerepel.[5] Mindenesetre az Ellenzéki Körben, amelynek eszméin és politikai nézetein 1847/48-ra ő már jócskán túlhaladt, nem fejtett ki különösebb tevékenységet.[6] Ezért is lenne izgalmas kinyomozni, hogy dunántúli útja milyen jellegű politikai szempontokkal függött össze.

[1] A Der Ungar c. lap márc. 16-i számában értesítette a közönséget, hogy Petőfi, aki családi ügyben utazott el, visszatért. Ferenczi szerint a költő Veszprémben öccsénél időzött néhány napig. (*Ferenczi Zoltán:* Petőfi életrajza, III. Bp, 1896, 193. l.)

[2] *Váli Béla* (kiad.): Szuper Károly színészeti naplója 1830—1850. Bp, 1889, 63. l.

[3] A „Dalaim", a „Palota és kunyhó", és „A majtényi síkon" c. versek.

[4] A 274-es szám nem azt jelenti, mintha Petőfi 274.-nek lépett volna a Kör tagjai közé, hanem csak azt, hogy olyan íven jelentkezett, amelyen a 274-es szám szerepelt. A tagsági díj félévenként 5 pengő forint volt. Petőfi a maga tagdíját még 1847 ápr. 1-én sem fizette be. E nap állította össze a hátralékosok listáját Horváth Antal, az egykori Pesti Kör kulcsárja, és a 38 felsorolt személy közt szerepel Petőfi is. Az ő neve mellé azonban utólag bejegyezték, hogy tartozását kiegyenlítette. (OL, Az Ellenzéki Kör ir. Pénztári napló.)

[5] Uo. Az Ellenzéki Kör jegyzőkönyve, 1848 ápr. 16. ill. máj. 18. Ez utóbbi napon a Kör rendkívüli közgyűlése elhatározta, hogy a kormány által kiállítani tervezett 10 000 újonc felszerelésére társadalmi gyűjtést indít. Az akció irányítására és a befolyó adományok kezelésére egy 40 főnyi bizottságot választott, és ennek tagjai közé delegálta Vasvári, Irinyi és Irányi mellett Petőfit is.

[6] „Politikai életünket távolrul néztem, vagy rá sem néztem, amiért részint egyoldalúsággal, részint egykedvűséggel vádoltak" — írta Petőfi. (Vö. PÖPM, 403. l.)

Kérdés az is, hogy vajon már Veszprémben hallott-e a franciaországi változásokról. Győrben március 4-én már ismerték az eseményeket, a legolvasottabb újság: a Pesti Hirlap azonban csak március 5-i számában közölt róluk részletes beszámolót.[7] A jelek szerint Petőfi elutazásának pillanatáig még nem jutott el Veszprémbe a párizsi forradalom híre, a költő nem e megyeszékhelyen, hanem valahol másutt — saját szavai szerint: egy fogadóban — szerzett tudomást Lajos Fülöp lelépéséről és a francia respublika kikiáltásáról. Roppant izgalom fogta el, mert sejtette, hogy Magyarországon is okvetlenül történik valami. Azonnal visszaindult Pestre, nehogy az általa óhajtott történelmi jelentőségű események ott az ő távollétében menjenek végbe.[8]

Pestre érkezésének időpontja ugyancsak bizonytalan.[9] A párizsi hírek azonban vagy még útközben, vagy már Pesten versre ihlették: valamikor március 7 és 10 közt írta „Beaurepaire" című költeményét, amely az 1789-i francia forradalom hős verduni kapitányának állít emléket.[10] A városban az izgalom kellős közepébe csöppent. A Pilvax fiatalsága és barátai nyilván tájékoztatták mind a hangulatról, mind az Ellenzéki Körben zajló eseményekről, annak azonban, hogy a Kör március 9-i lakomáján — ha akkorra egyáltalán visszaért Pestre — részt vett volna, nincs semmi jele. Távol maradt a Kör március 14-i gyűléséről is, amely a meghívott pilvaxisták jelenlétében folyt le.[11]

A reformlakoma ügyét viszont, amelyről nem lehet tudni, hogy ki hozta először szóba, magáévá tette. Sőt Jókaival együtt állítólag épp e Rákosra tervezett bankettet, amelynek szervezői több ezer ember megjelenésére számítottak, sürgette-hangsúlyozta.[12] Ő maga is készült: aznap, amikor a lakoma részvételi ívei a nyilvánosság elé kerültek — március 13-án —, megírta a „Nemzeti Dal"-t, amelyet a bankettre szánt, de amelyből a polgári forradalom mozgósító indulója lett.[13]

[7] Ld. a Pesti Hirlap 1848 márc. 5-i számának „Külföld" rovatát. A lap csak március 6-a folyamán érkezhetett meg Veszprémbe, ahonnét viszont Petőfi már e nap reggelén tovaindult.

[8] Az a politikai szempont, amelyet Petőfi — ha megjegyzése egyáltalán elhangzott — Veszprémben említett, a francia eseményekkel aligha állhatott kapcsolatban, hiszen Veszprémben még mit sem tudott róluk, emellett a franciaországi változás olyannyira felkavarta és fellelkesítette, hogy izgalmát bizonyára nem rejtette volna sejtelmes célzás mögé.

[9] A Der Ungar c. lap is mindössze annyit közölt — azt is március 16-án (!) —, hogy Petőfi visszaérkezett utazásából. Ferenczi úgy tudja, hogy a költő márc. 7-én már Pesten volt, de e megállapítást semmivel sem támasztja alá. (I. m. III. 194. l.)

[10] Petőfi verseinek kritikai kiadása a költemény keletkezésének dátumát tévesen helyezi 1848 februárjára. Az első strófa ugyanis így hangzik: „Hogy kitelt a franciáknál — A király becsülete: — (Mint ezernyolcszázharmincban — *S most valami két hete).*" Ebből kiderül, amint *Pándi Pál* rámutatott, hogy a költemény Lajos Fülöp detronizációja után íródott. A francia forradalmi események február 22-én kezdődtek, a király pedig 24-én távozott véglegesen a trónról. Ezen esemény és a vers megszületése közt telt el „valami két hét", a költemény tehát, mivel Petőfi a párizsi forradalomról csak március 6-a után értesült, csupán március 7-e után kaphatott végleges formát. (Petőfi Sándor összes költeményei, III. Bp. 1951, 34. l. ill. *Pándi Pál:* Néhány észrevétel Petőfi verseinek kritikai kiadásáról, Irodalomtörténet, 1955, 3. sz. 331—332. l.)

[11] Ő maga vall erről: „Én nem voltam jelen az ellenzéki kör gyűlésén." (PÖPM, 405. l.)

[12] Hogy Jókai „ismételve" ajánlotta a lakomatartást akkor is, amikor az egyetemistákat professzoraik a megjelenéstől eltiltották, azt Bírányi tanúsítja. (I. m. 17. l.) Petőfiről viszont — az egyébként korántsem mindig megbízható — Pulszky állítja ugyanezt. (I. m. II. 54. l.)

[13] PÖPM, 406. l.

Az ötletet, hogy a bankett résztvevőit költeménnyel kellene lelkesíteni, feltehetően Garaynak március 9-i körbeli szerepléséből, ott elhangzott versének hatalmas sikeréből merítette. A két alkotás gondolati anyagában is feltűnő a hasonlóság: egyaránt a magyarság egészét szólítják összetartásra, átkozva azt, aki a közös ügyből most is kivonja magát. Garay verse mégse mérhető össze Petőfi költeményével: a Nemzeti Dal nemcsak művészileg áll magasan felette pár nappal korábban született elődjének, hanem hangja élességében, a szemlélet harcosságában is különbözik tőle. Garay megáll az érzelmi és akarati egység hirdetésének fokán, Petőfi a nemzeti egységet a láncot kardra váltók cselekvő, tevőleges egységének akarja látni.[14]

És ő, akinek képzelete „mintegy szellemi képekben ábrázolá a történendőket",[15] március 15-én kézbe vette a forradalom megindításának ügyét: tőle származott a sajtó haladéktalan felszabadításának gondolata, és elindult, hogy Nemzeti Dalával — társaival egyetértésben — talpra állítsa a Pilvax ifjúságát és az egyetemek fiataljait.[16] Másnap reggel pedig az ő neve is ott állt azokon a hirdetményeken, amelyeken a Rendre Ügyelő Választmány egyrészt megalakulását és a forradalom eredményeit tudatta a város népével, másrészt közölte a rend fenntartása végett hozott intézkedéseit, elvárva „minden becsületes hazafitól", „hogy a személy- és vagyonbátorságot nem fogja megsérteni".[17] De ugyanennek a Petőfinek e nap közkézen forgott Pesten egy

[14] Nem bizonyítható, hogy Petőfi a Nemzeti Dalt március 15-e előtt ismertette volna a Pilvax ifjúságával. Thallóczy Lajos [elbeszéléséből úgy tűnik, mintha a 14-ről 15-re forduló éjszaka a verset Petőfi felolvasta volna a kávéházban tartózkodó fiataloknak, és a „Rajta magyar" eredeti kezdőszavakat Szikra Ferenc javaslatára változtatta volna „Talpra magyar"-ra. *(Thallóczy Lajos:* Vasvári Pál s a pesti egyetemi ifjúság 1844—1848/49, Századok, 1882.). Még ha az érintett módosítás ötlete Szikrától származott is, Szikra indítványa semmiképp se hangozhatott el március 14-ének éjjelén. Magától Petőfitől tudjuk, hogy a költemény március 13-án született, és egyáltalán nem a Pilvaxban, ahogy Tallóczy hiszi, mert amíg Petőfi a versen dolgozott, addig — ismét ő maga rá a tanú — felesége egy másik asztalnál nemzeti főkötőket varrt, márpedig elképzelhetetlen, hogy egy hölgy ilyesmivel a kávéházban foglalatoskodott volna.

Egyébként Petőfi március 14-én sem az Ellenzéki Kör gyűlésén, sem este a Pilvaxban nem jelent meg. Minden ellenkező állítás tévedés. Egyetlen korabeli forrásunk sincs, amely erről tudna. Azt pedig Petőfi maga mondja el, hogy a március 14-i gyűlésről őt Jókai tájékoztatta, aki vele közös lakásban lakott. Jókai hírei — folytatja naplójában — elkeserítették őt, és az éj nagy részét ébren töltve azon töprengett feleségével együtt, hogy mit kellene tenni. Egyetlen szóval sem említi tehát, hogy március 14-ének estéjén feleségén és Jókain kívül bárkivel is beszélt volna, vagy bárhova is eltávozott volna. (PÖPM, 405. l.)

Ezért különös, hogy Hatvany Lajos a kortárs szerzők egykorú dokumentumok által támogatott beszámolóival szemben — érthetetlen elfogultsággal — Hamary Dániel leírásának ad nagyobb hitelt, aki csaknem 40 évvel később írta meg sok igaz részlet mellett tévedésektől hemzsegő visszaemlékezését, amelynek egész sor adata nem állja ki a történeti kritika próbáját. *(Hatvany Lajos:* Így élt Petőfi, IV. Bp. 1957, 171—173. l.) — Egyébként is lehetetlen, hogy ha Nyári, Bírányi, Kléh stb. nem valóságos adatokat közöltek volna az események után hamarosan publikált összefoglalásaikban, senki se akadt volna a szereplők közül, aki helyreigazítsa őket.

[15] Állítólag maga Petőfi beszélt erről Bírányinak. *(Bírányi* i. m. 18. l.)

[16] Egybehangzóan vallják ezt Petőfi, Nyári, Bírányi és Kléh.

[17] Bírányi mindkettőt, Kléh csak a rendre szólító felhívást közli, a Nemzeti Újság márc. 17-i és a Pesti Hirlap márc. 18-i száma mindkettőt publikálja. Az eredeti kétnyelvű — magyar és német — plakátok egy-egy példánya található az OL 1848-as nyomtatványgyűjteményében; ugyanilyent mellékelt Almásy a nádornak küldött és már idézett jelentéséhez.

másik költeménye is, amelyben a szerző sokkal fenyegetőbb hangon fordult Magyarország földbirtokosaihoz, mint Batsányi annak idején a francia forradalom alatt: a „Dicsőséges nagyurak".[18]

A vers keletkezésének idejéről a fennmaradt korabeli másolatok közül csupán egyetlen egy vall: az Egressy Gábor szavalókönyvében megőrzött változat, amely 1848. március 11-et jelöli meg a költemény születésnapja gyanánt.[19] A körülmények valóban e dátum hitelessége, vagy legalábbis amellett tanúskodnak, hogy a versnek a március 15-ét megelőző napok valamelyikén kellett kikerülnie Petőfi tolla alól.

A költő március 9—10 körül érkezhetett vissza Pestre. A várost a politikai vonatkozású kérdések közül ekkortájt különösen egy foglalkoztatta: a március 3-i felirat sorsa. A pestiek már tudták, hogy a határozattá emelt feliratot megakasztotta útjában a főrendek üléshalogató taktikája. Az Ellenzéki Kör március 9-i bankettjén Csanády Ferenc részletesen ismertette a követi kar március 8-i kerületi ülésének lefolyását, ahol a már tárgyalt heves kifakadások történtek a felsőtábla ellen, és ahol Kossuth a feliratot a mágnások megkerülésével javasolta az uralkodó elé terjeszteni. A bankett résztvevői szintén úgy foglaltak állást, hogy az alsóház a feliratot a főrendek mellőzésével, testületileg vigye fel Bécsbe.[20]

Másnap — március 10-én — két hírlap is az üggyel összefüggő eseményekről számolt be. A Pesti Hirlap a felsőtábla március 4-i üléséről tájékoztatta olvasóit, vagyis arról az ülésről, amelyen a főrendek a felirat tárgyalását bizonytalan időre elnapolták. Az újság tudósításából világossá vált a főrendiház magatartása.

A beszámoló szerint a felirati javaslat felolvasása után Majláth, az elnöklő országbíró azonnal bejelentette, hogy a távollevő nádor e tárgyat mindenképp saját elnöklete alatt kívánja tanácskozásra bocsátani, ezért megvitatására is ő tűz ki időpontot. Batthyány Lajos nyomban reflektált Majláthnak. Leszögezte: minden törvényhozó testületnek tagadhatatlan joga, hogy tanácskozásai tárgyát és idejét önmaga határozza meg. Sajnálatos, hogy a magyar főrendi tábla e jogot nem gyakorolhatja. Pedig mindössze annak a nádori ígéretnek realizálását óhajtja, hogy az ügyek a követi kartól való érkezés sorrendjében kerülnek tárgyalásra. „E táblának méltóságával ellenkezik az — hangsúlyozta Batthyány —, hogy tagjai heteken által itt üldögélnek", és „nem tudják, mikor szólíttatnak fel törvényhozói tisztök gyakorlatára". Még nagyobb bizonytalanságban vannak ő és elvbarátai, „kik a hivatalos körtől távol állván, a tanácskozás határidejéről magánúton nem értesülhetnek". Mindezen érvek alapján ki akarta mondatni, hogy a felsőház minden egyes ülés befejeztekor önmaga és előre döntsön következő összejövetelének időpontjáról.

Majláth csak azt tudta ismételni, hogy az ilyen fontos tárgyakat a nádor saját elnöklete alatt akarja napirendre vétetni, továbbá bizonygatta, hogy a

[18] A költeményt Arany László jellemezte így akadémiai székfoglalójában, amelyet a Budapesti Szemle 1873-as évfolyama tett közzé. Arany értekezésére néhai Somogyi Sándor hívta fel figyelmemet.

[19] OSzK Kézirattára, Fol. Hung. 1754. 91—93. l.

[20] AVMIPH, 1848 : 164.

főrendeket az ülések idejéről és ügyrendjéről mindig előre szokták értesíteni. Batthyány azonnal replikázott: igaz, ez valóban többször is megtörtént, de az összejövetel a kijelölt időben „többnyire nem tartatott meg, úgy hogy már tréfát csinálnak a kitűzött határidővel, előre jósolván, hogy bizonyosan nem fog megtartatni". Majláth azzal védekezett, hogy azért még „nem lehet neheztelni", ha egy-egy ülés a nádor akadályoztatása miatt elmarad. Szavakban helyeselte ugyan, ha az ügyeket érkezési sorrendben tárgyalják, véleménynyilvánítási jogát mégis fenntartotta arra az esetre, ha a napirend kérdése ismét szóba kerül, majd az ülést egyszerűen berekesztette.[21]

A főrendi táblán tehát Batthyány egymaga lépett fel — bár közvetett formában — a felirat tárgyalásának elhalasztása ellen. Támogatója, mivel legbefolyásosabb elvbarátai: Teleki László, Eötvös József stb. ekkor távol tartózkodtak Pozsonytól, még a liberális mágnások körében sem akadt. Majláth, amikor a nádor eljárását, azaz a felirat vitájának elodázását védelmezte, a nagy többséget tudhatta maga mögött, amely többség örült, hogy a nádor bécsi útja az időhúzásra egyenesen ürügyet adott. A kortársak tudták, hogy a főrendek valójában csúnya játékot űznek a reformok ügyével.

Március 11-én ugyancsak a felirat elakadásával kapcsolatos eseményről olvashatott a pesti közönség. Ezúttal annak a március 8-i kerületi ülésnek a lefolyását ismertette a konzervatív Budapesti Hiradó március 10-i, a pesti utcára azonban csak 11-én kerülő száma, amelyen az alsóház a főrendi tábla halogató taktikájával foglalkozott. A lap többek közt idézte Madarász kijelentését is: ő sem a nádornak, sem „a zászlósoknak" nem ismeri el azt a jogát, „hogy az országgyűlésen felülemelkedve Bécsben tanácskozzanak".[22]

E hírlapok közleményei nyomán immár ország-világ előtt publikussá lett, hogy — mint a magyar történelem során annyiszor — az arisztokraták ismét el akarják állni a jobbratörő kezdeményezések útját, többségük a feudális gazdasági-társadalmi rend megváltoztatásának legkonokabb ellenzői közé tartozik, sőt az adott helyzetben az előrelépés első számú és közvetlen akadályát jelenti. E teljes egészében igaz és a hangulatot keserítő híradás ébresztheteti Petőfiben akkora indulatot, hogy nyomában a 19. századnak az uralkodóosztály szemszögéből legremegtetőbb és legsápasztóbb magyar politikai költeménye szakadt ki belőle.[23]

Elképzelhető, hogy a tervezett reformbankettre Petőfi eredetileg ezt a verset szánta. Ezért is olvashatta fel — ha nem csal Jókai emlékezete — a Pilvaxban: a Közvélemény Asztalánál barátai előtt. Jókai a költemény hallatán tanács formájában summázta véleményét: Petőfi a verset sürgősen égesse

[21] Pesti Hirlap, 1848 márc. 10.

[22] Budapesti Hiradó, 1848 márc. 11. — Megjegyzendő, hogy a márc. 8-i kerületi ülésről a Pesti Hirlap márc. 12-én ugyancsak adott előzetes rövid összefoglalást.

[23] Jókai később tévesen emlékezett vissza a vers keletkezésének időpontjára. Szerinte a „Dicsőséges nagyurak" akkor született, amikor a Helytartótanács már szabaddá tette a cenzúrát, a főrendek azonban még mindig nem akartak tudni róla, hogy mit kíván a magyar nemzet. (*Jókai Mór:* Az én kortársaim, Életemből, I. Bp. é. n. 192. l.) Valójában már akkor megírta Petőfi a költeményt, amikor a főrendiház a március 3-i felirat tárgyalásának elodázásán mesterkedett. Továbbá nem e feliratot — amely ugyancsak a magyar nemzet kívánatait tartalmazta — fogadták el a vers hatására, hiszen a költeményről március 14-én Pozsonyban még mit sem hallottak, hanem más — a következendőkben tárgyalandó — alkalommal játszott a „Dicsőséges nagyurak" szinte elhatározó politikai szerepet.

el! Nincs tudomásunk róla, hogy a jelenlevők közül bárki is a „Dicsőséges nagyurak" védelmére kelt volna. E körülmény indíthatta a szerzőt arra, hogy némi gondolkodás után, egyetlen szó nélkül lámpaláng fölé tartsa és pernyévé hamvassza művét. Bizonyára az a gondolat villant fel benne, hogy költeménye, ha egyszer legközelebbi barátai is megrettennek tőle, még a haladó tábor merészebb csoportjainak lelkesítésére és mozgósítására sem alkalmas. Jókaiék ilyen messzire már nem tudták követni Petőfi radikalizmusát, így a „Dicsőséges nagyurak" nem is lehetett a bankett helyett forradalomba torkolló megmozdulás riadója.[24]

A Jókai-megörökítette jelenet március 11-én, vagy még inkább 12-én játszódhatott le, tehát aznap, amikor a Pilvax ifjúsága véglegesen elhatározta, hogy március 19-én megrendezi a reformlakomát. Március 13-án kezdte körözni az ifjúság a bankett aláírási íveit, és ugyanekkor vetette papírra Petőfi a „Nemzeti Dal"-t. Lehetséges, hogy a „Talpra magyar" annak az ellenérzésnek köszönheti létrejöttét, amellyel Petőfi baráti köre a korábban készült „Dicsőséges nagyurak"-at fogadta. A költő meggyőződhetett róla, hogy a reformbankettől várt siker forog kockán, ha a mágnások ellen írt verssel áll ki a megjelenők elé, e tapasztalat késztethette arra, hogy a célt inkább előmozdító, a haladó tábort nem elriasztó, hanem összefogásra serkentő költeményt alkosson.

Mert a „Dicsőséges nagyurak" hátborzongató fenyegetéssel indul, és e fenyegetés kezdetben félreérthetetlenül a főrendeknek szól. Számukra fest rettenetes véget, ellenük ingerli bosszúra a kunyhók kaszás millióit. Menet közben azonban szinte észrevétlenül tágul olyan felhívássá, amely már nem csupán a mágnásokat, hanem általában az urakat, az uralkodó osztály egészét akarja vasvillákra hányatni. Igaz, a világgá kiáltott szándék a realizálás küszöbén hirtelen fordulattal humanitássá szelídül: a nyílt és véres osztályharcot hirdető költő kezet kínál a nép nevében azoknak, akik ezer éven át e nép kínjából-verejtékéből építették és tartották fenn a maguk élősdi világát. A haza érdeke kívánja így: Petőfi a nemzeti összefogás kedvéért hajlandó a múlt gyötrelmeire fátylat borítani. A kéznyújtásnak azonban árat szab: csak akkor lehet róla szó, ha az egységfront feltételeit az uralkodó osztály helyett immár a nép diktálhatja. Annak következménye ez, hogy a tizenkettedik óra köszöntött be, az érdekelteknek tehát a kéz feltételekhez kötött elfogadásáról vagy visszautasításáról sürgősen kell dönteniök. Sürgősen, és annak tudatában, hogy nemleges válasz esetén csak Istentől várhatnak kegyelmet.

A „Dicsőséges nagyurak" tehát izzóan osztályharcos, ugyanakkor a nép érdekét az egész hazáéval maximális mértékben egyeztetni óhajtó költemény. Tartalmilag merőben elüt tőle a „Nemzeti Dal". Mozgósító erejű alkotás ez is, vérpezsdítő és lelkesedést teremtő. Felgyújtotta azokat, akik az adott kor adott közegében éltek, és értették, hogy mit takarnak a vers sorai. Megdobogtatja a késői unokák szívét is, elsősorban azért, mert tudják, hogy vele indultak döntő és győztes csatájukra 1848 ifjú forradalmárai. Ámde nyújt-e e költemény különösebb élményt más nemzet fiának, aki a magyar múltat és benne a „Nemzeti Dal" históriai szerepét nem ismeri? Vagy mit sugall nekünk

[24] Az esetet Jókai beszéli el az idézett helyen. Jókai e visszaemlékezése „Az én kortársaim" címen először a Kisfaludy Társaság Évlapjai VII. kötetében (1872) jelent meg.

magyaroknak akkor, ha történeti funkciójától elvonatkoztatva igyekszünk indulatos és harcias pátoszához közeledni?

A „Nemzeti Dal" — önmagában nézve — tartalmilag a művészi megfogalmazás ellenére se sokkal emelkedik a később olyannyira szokványossá degradálódott hazafias költemények fölé. Petőfi e versben látszólag egyedül a nemzeti érzésből kíván aktivitást teremteni, a rá való — egyébként nagyonis lázító hatású — hivatkozás nem lépi túl az általánosság kereteit. Cselekvést sürget — a cselekvés konkrét irányának kijelölése nélkül. A haza nevében tettekre szólít, a tettek jellegének körvonalazásával, a haza ellenségeinek megmutatásával azonban adós marad. A nemzet egészét akarja általában a rabság ellen és általában a szabadságért mozgósítani, de e nemzeti egység tartalmának meghatározását kerüli, azaz eleve senkit sem rekeszt ki belőle. Minden magyarnak feltételek nélkül ad benne helyet, és legfeljebb azokat bélyegzi meg, akik e harcos egységtől önmaguk tartják gyáván távol magukat. A költemény tárgya közérdekű, konkrét társadalmi vagy osztálymondanivaló azonban nem kap benne hangot: tartalma látszólag kizáróan az elvont „nemzeti"-re korlátozódik.

Csakhogy 1848-ban a vers tartalmi elvontsága és konkrétumokat nélkülöző általánossága éppenséggel nem gátolta, hanem egyenesen előmozdította, hogy serkentő szavai valóban tettre váltódjanak. A kortársak nagyon is tisztában voltak vele, hogy a költeményben a haza érdekeinek és becsületének általánosságban mozgó formulái mögött valójában együtt feszülnek a kor társadalmi és nemzeti alapproblémái. Petőfi, a „Dicsőséges nagyurak" első fogadtatásán okulva, nem tehette meg, hogy harci riadónak, a haladó tábor mozgósítójának szánt költeményében e tábor egyik vagy másik csoportjának politikai ízlése szerint fogalmazzon, mert ezzel a döntő pillanatokban épp az ügy érdekében olyannyira fontos egységet kockáztatta volna. „Nemzeti Dal"-ában lemondott a tennivalók irányának és céljának részletezéséről, és ezzel nyújtott módot arra, hogy a költemény általánosított rabság—szabadság ellentétpárját mindazok az egyének és kollektívumok, amelyekre az elnyomás valamiféle válfaja nehezedett, önmaguk konkrét rabsága-szabadsága alternatívájának kifejezése gyanánt foghassák fel.[25]

Természetesen annak is megvolt a maga gyakorlati veszélye, hogy a „Nemzeti Dal" megfogalmazásának módja tág teret ad a tartalom önkényes értelmezésére. Némelyek fel is figyeltek e körülményre. Wesselényi Miklós például, amikor a verset a Pesti Hirlap március 17-i számában elolvasta, rögtön erre gondolt. A városi tömeg egy része, de „méginkább a faluk népessége" — fedte fel aggályait Kossuth előtt — elsősorban a szegénység azonnal nem orvosolható nyomását érzi, és „ezen nyomás alól *egyszerrei* felszabadulását reméli", sőt esetleg nemsokára egyenesen követeli. „Megtanu-

[25] A „Nemzeti Dal" „gerincegyenesítő" hatásáról jellemző példát őrzött meg Zsoldos Ignác emlékezete. „Inasom, egy tatai csapólegény — írja memoárjaiban —, ki jámbor és szelíd magaviseletű volt mindaddig, míg Petőffy, 'többé rabok nem vagyunk' énekét nem hallá, örökké ezt danolta, s az asztalnál a tányérokat fejemhez nem vágta ugyan, mit néki most is köszönök, hisz akkor ezt is büntetlen megtehette volna, de úgy dobálta előnkbe, hogy csak úgy kalimpáztak, valahányszor a népgyűlésen, melyet a ruhatisztogatásánál sokkal inkább kedvelvén, szorgalmasan látogatott, olyan 'int a haza, itt az idő' féle buzdításoktól elkábulva jött vissza lakomhoz." (*Zsoldos* i. m. I. 68. l.)

landja könnyen ez a szerentsétlen ‚Nemzeti Dalból' az, Esküszünk, hogy rabok többé nem leszünk'-et. Csakhogy könnyen megeshetik, miszerint azt értendi rajta, hogy sem megyei, sem földesúri elöljáróinak az ‚eskü' elmondása után többé ne engedelmeskedjék."[26]

Kétségtelen, hogy a költemény hatásának ilyen jellegű következményeivel is számolni lehetett, hiszen a szabadság fogalma egészében a haladás táborán belül sem jelentette pontosan ugyanazt a különböző osztályok, csoportok és egyedek számára. A szabadságeszme általános megfogalmazásától elsősorban mégis azt lehetett várni, hogy a különféle „szabadságok" után sóvárgó erőket egységesen ragadja magával. A cselekvés óráiban pedig a haladó erőknek és elnyomott tömegeknek ez az egysége volt a döntő. Ezek egyöntetű támogatását Petőfiék még kevésbé remélhették volna, ha konkretizálva írják az egymás mellett élő és egymást korántsem fedő szabadságfogalmak valamelyikét megmozdulásuk zászlajára. A forradalom költője azáltal, hogy a „szabadság"-nak a „Nemzeti Dal"-ban nem adta konkrét értelmezését — a 12 pont, amely azonban nem az ő neve alatt vált publikussá, ezt nagyjából úgyis pótolta —, valójában jól szolgálta az ügy sikerét: költeményének elvont szabadságeszméje mozgósítójává lehetett a haladó tábor egészének, mert épp általánossága miatt a konkrét szabadságeszmék egyikével sem került ellentétbe.

A március 15-én több ezer számban kinyomtatott „Nemzeti Dal" példányai a posta és a Pesten megforduló vidékiek révén már útban voltak az ország minden tája felé, amikor a „Dicsőséges nagyurak" pályafutása elkezdődött. Mert a költemény elégetése ellenére se merült feledésbe. Tartalmát ismerték mindazok, akik jelen voltak felolvasásánál. De hogy szövegét ki mentette meg az enyészettől, az még ma sem tudható. Lehetséges, hogy maga Petőfi diktálta le — már az eredeti kézirat megsemmisítése után — Egressynek,[27] de elképzelhető az is, hogy a zseniális memóriájú Sükey Károly véste emlékezetébe, és első ízben mind Egressynek, mind másoknak ő mondta tollba.[28] A forradalom első napján e versről még sehol sem esett szó, másnap azonban már ismertté vált a városban.

Paulay Ferenc, amikor március 18-án beszámolt Perényi Zsigmondnak a pesti eseményekről, a március 16-án történteket ismertetve közölte azt is, hogy e nap „Petőfynek szabad szellemű versei cirkuláltak".[29] A „versei" kifejezés itt még jelenthetné azt is, hogy „versszakai", azaz feltételezhető, hogy a levélíró a „Nemzeti Dal" „versei"-re, versszakaira gondol. Mégsem vehető bizonyosra, hogy Paulay kizárólag az előző nap ezernyi és ezernyi példányban közkézre került „Nemzeti Dal"-ra utal, hiszen e költemény akkor már a sajtóban is napvilágot látott! Bárki olvashatta azt a Nemzeti Újság március 16-i számának első oldalán, ebből következőleg kéz alatti terjesztése nem nagyon látszik indokoltnak.

[26] Wesselényi Miklós Kossuthoz, Zsibó, 1848 márc. 23. Eredetije: OL, Kossuth-gyűjt. I. 391. — Közölte *V. Waldapfel* i. m. I. 162—163. l.

[27] Ezt tételezi fel Bártfay Szabó László. (Ld. OL, Széchenyi cs. lt. Bártfay-hagyaték, és *Bártfay Szabó László:* Széchenyi, Petőfi és az Ellenzéki Kör, Bp. 1930, 18. l.)

[28] Jókai írja, hogy a verset „egyedül Sükei tudta, ki egy hallásra megtanulta azt..." (*Jókai Mór:* Az én kortársaim, Életemből stb. 192. l.

[29] OL, 1848—49-es iratok. Közli *V. Waldapfel* i. m. I. 24. l.

Almásy Móric ugyancsak március 16-án kelt jelentésében arra hívta fel a nádor figyelmét, hogy „az uralkodó szellem felől is magát az ide mellékelt nyomtatványokból és *másolatbani versekből* (Kiemelés tőlem. — *V. J.*) kegyelmesen meggyőzni méltóztassék". Beszámolójában egyszersmind azt is jelezte, hogy tudósításához 5 darab mellékletet csatolt. Csakhogy egyrészt a szóban forgó irat mellett jelenleg csupán 4 darab melléklet fekszik, másrészt mind a 4 — nyomtatvány, mégpedig a 12 ponttal azonos „Mit kíván a magyar nemzet", a Közbátorsági Választmány március 15-i dátummal kiadott tudósítása a lezajlott eseményekről, ugyanennek ugyane napról datált, „Hazafiak" kezdetű kétnyelvű — magyar és német — felhívása a Választmány első határozataival, végül pedig a „Nemzeti Dal"![30] Mik lehettek az időközben kiemelt „másolatbani versek", amelyeket Almásy a hangulat jellemzése végett szükségesnek tartott a nádorhoz továbbítani? Ebben az esetben a „Nemzeti Dal"-ról már szó sem lehet, hiszen azt Almásy nyomtatott formában mellékelte tudósításához, és így értelmetlen lett volna másolatban is Pozsonyba megküldenie. Aligha tévedünk, ha az eltűnt másolatban a „Dicsőséges nagyurak" egy példányát véljük felfedezni.

Perdöntő bizonyítékunk van ugyanis arra, hogy e nap már kézről kézre járt a költemény. Kapczy Tamás, özvegy Platthy Imréné pesti ügyvédje, március 16-án Gömörben élő megbízójával levélben ismertette a 15-i forradalom történetét. Az események elbeszélését riadt sóhajtással zárta le: „Mit bocsájt reánk Isten, nem tudni; én félek, hogy a nép fel fog lázíttatni, amennyiben máris ily versek keringenek", és leírta Platthyné számára a „Dicsőséges nagyurak" mind a 10 versszakát, hozzáfűzve még, hogy „ez már rettenetes".[31]

Kapczy tudósításából két körülmény derül ki: a „Dicsőséges nagyurak" március 16-án már valóban közkézen forgott,[32] csakhogy először anoním formában vált publikussá, hiszen Kapczy, aki pedig a 15-i események vázolásakor — Irinyi mellett — Petőfit minősíti a mozgalom vezérének, a verssel

[30] Almásy jelentésének eredetije: OL, Arch. Regn. István nádor lt. Közpolgári ir. 1848 : 565. (Közölte *Andics* i. m. II. 8. sk. l.) Dőry József levéltáros 1922 augusztus 16-án rá is vezette az iratra, hogy annak állításával ellentétben az aktához csatolva a jelzett 5 darab melléklet helyett csupán 4 melléklet található.

[31] A Kapczy kézírásában — tehát egykorú másolatban — megörökített költemény szövege csaknem teljesen azonos azzal a változattal, amely 24 évvel később napvilágot látott, és amelyet Petőfi verseinek kritikai kiadása is hitelesnek tekint. Eltérés mindössze két ponton észlelhető közöttük. A „Vasvillára velük, aztán" tartalmú sorban „osztán" áll az „aztán" helyett; a „Felejtsük az ezeréves kínokat" kezdetű versszak második fele pedig, amely a kritikai kiadásban így hangzik: „Ha elveti kevélységét, — Címereit, — S teljes egyenlőségünk el — Ismeri.", Kapczynál a következőképp szerepel: „Ha címerit, kevélységét — Elveti, — S teljes egyenlőségünk el — Ismeri." Hitelesebbnek a Kapczy-féle változat tűnik, annak a megfontolásnak az alapján, hogy az ő másolatának ritmusa is, ríme is pontosabb és kiegyensúlyozottabb. (Kapczy levelét ld. OL, Szathmáry—Király cs. lt. Missiles, No. 15.) — Kapczy később Batthyány miniszterelnökségén lett tisztviselő; főnöke egy ízben — 1848 szeptemberének első felében — futárként is leküldte a verbászi táborba.

[32] Kapczy szövegével az egykorú másolatok száma, amelyekről tudunk, 6-ra emelkedik. A másik négy a következő:

1. Az Egressy szavalókönyvében talált szöveg, amely a könyvvel együtt előbb Fáy András, azután K. Papp Miklós, majd végül id. Szinnyei József birtokába került; innét közölte — sorrendben másodszor — Baróti Lajos az Egyetemes Philológiai Közlöny 1894. évfolyamában;

2. Az Erdélyi Múzeum Kézirattárának példánya; ezt fedezte fel Békéssy Károly és küldte el Jókaihoz, aki a verset — sorrendben elsőként — publikálta az Üstökös 1872. évfolyamának 72. számában;

kapcsolatban nem említi a költő nevét. A szerző kilétét tehát eleinte csak azok ismerték, akik a Pilvaxban napokkal korábban Petőfi saját szájából hallották a költeményt.

Ilyen összefüggésben azonnal hitelt kap Garay János özvegyének későbbi elbeszélése. Szerinte a „Dicsőséges nagyurak" Vörösmartyhoz szintén névtelenül jutott el, és csak mások hívták fel a költő figyelmét arra, hogy a vers Petőfitől való. Vörösmarty ekkortájt kaphatta meg Teleki László levelét, aki kérve kérte őt, hogy működjék közre minden idő előtti és meggondolatlan demonstráció megakadályozásában. Vörösmarty most — bizonyára megdöbbenve a költemény tartalmán és kételkedve Petőfi szerzőségében — magától a költőtől akarta hallani, hogy csupán mendemonda-e vagy igaz e híreszlelés. Petőfi nem tagadta, hogy a vers tőle származik. És mikor idősebb barátja szemére hányta, hogy a „Dicsőséges nagyurak" alkotása közben Széchenyiről, Eötvösről, tehát a reformpárti mágnásokról megfeledkezett, Petőfi állítólag dacosan vágott vissza: „Kettőjükért csak nem érdemes kivételt tenni!"[33]

Az ügy azonban nem maradt ennyiben. A Rendre Ügyelő Választmány, amelynek Petőfi is tagja volt, bizonyára mihamar tudomást szerzett mind a vers terjedéséről, mind alkotójának személyéről. A jelek szerint ez a szerv vonta kérdőre a költőt, aki erre a városházán magyarázkodni kényszerült. Nyilatkozatának lényege csak másodkézből ismeretes. Sajnálkozását fejezte ki a vers, illetőleg nyilván amiatt, hogy a költemény avatatlan kezekbe került, és egyúttal — világos bizonyítékául a vers közkézen forgásának — bejelentette, hogy „a hol csak szerét teheti, meg fogja azt semmisíteni". Nem tudni, hogy a „Dicsőséges nagyurak" keletkezését és célját maga Petőfi indokolta-e meg, vagy nyilatkozatához csupán a városházi közjáték interpretálója fűzött-e utólagos magyarázatot. Szabó Alajos ugyanis, aki az esetet — kizárólag magáncélzattal — megörökítette, arról beszél, hogy a szerző propagandairatnak szánta költeményét: azt tervezte, hogy abban az esetben, ha a kormány megkísérli a forradalom erőszakos elnyomását, megbízottakat küld szét vidékre e verssel a népet az urak ellen bőszíteni.[34]

---

3. Az Erdélyi Múzeum báró Apor Károly hagyatékának példánya, amelyet — sorrendben harmadiknak — Ferenczi Zoltán jelentetett meg a Petőfi Múzeum VIII. évfolyamában; (Vö. Petőfi Sándor összes költeményei, III. 1848—1849, Bp, 1951, 230. l. és *Bártfay Szabó László:* Széchenyi, Petőfi stb. 18. l.)

A 4. egykorú másolatnak az Almásy jelentéséből kikövetkeztethető példány tekinthető. A Pesti Hirlap egykori tulajdonában levő szöveg, amelyet a kritikai kiadás említ, későbbi másolat.

Az 5. a Kapczy-féle másolat, a 6. pedig Szőke Lajos bicskei (Fejér m.) főszolgabíró hagyatékában maradt fenn, ismét csak a szerző megnevezése nélkül, aki 1848 májusában beadványt intézett a kormányhoz a parasztnemzetőrök felfegyverzése ellen (Fejér megyei Levéltár, Szőke Lajos főbíró után maradt iratok.)

[33] A jelenetet Garayné elbeszélése nyomán Bodnár István örökítette meg a Pécsi Napló 1907. máj. 26-i számában, onnét közölte újólag *Hatvany* i. m. IV. 166. l.

[34] Ld. Szabó Alajos levele ismeretlenhez, Pest, 1848. márc. 18. V. Waldapfel, aki e levelet az Országos Széchenyi Könyvtár Kézirattárából publikálta (i. m. I. 120—122. l.), Egressy Gábort tekinti címzettnek. E feltételezés azonban semmiképp se lehet helytálló. Szabó ugyanis a pesti március 15-ről és a következő napokról számol be. Egressynek viszont ilyen tájékoztatásra egyáltalán nem volt szüksége, hiszen a forradalmi eseményeknek ő maga is tanúja volt, sőt cselekvően vett bennük részt. Tevékenységét ismertette is az Életképek hasábjain (1848 márc. 26.) Képek a pesti forradalomból Martius 15-én című cikkében), elmondva, hogy

Ez az indoklás — akár Petőfi nyilatkozatából való, akár utólagos vélekedés — látszólag ellentmondásban van a „Dicsőséges nagyurak" tartalmával. Miért akarta volna Petőfi a népet *általában az urak* ellen lázítani, ha *a kormány*, tehát az államhatalom fordult volna szembe a forradalommal? Emellett semmi jele annak, hogy március 15-ének kritikus óráiban bárhol is szó esett volna a költeményről, holott elsősorban e nap lehetett igazában tartani attól, hogy a budai főhadparancsnokság a mozgalom elfojtására küldi katonáit. A Helytartótanács március 15-ének délutánján szavát adta rá, hogy a hadsereget visszatartja a beavatkozástól, és ígéretét e nap nem is szegte meg. Mindezek ismeretében úgy tűnik, hogy a költemény március 16-ára a kormánnyal és a hatalmi szervekkel szemben már sokat veszített aktualitásából. Mi magyarázza hát, hogy másolása és körfogása mégis e nap kezdődött el?

Március 16-án délelőtt 9 órától, miközben a városháza egyik helyiségében a nemzetőrnek jelentkezők összeírása folyt, egy másik teremben ismét ülése-

---

olyan somogyiaknak és borsodiaknak, akik épp Pesten tartózkodtak, ő adott a szabad sajtó első termékeiből. Március 15-én este a színházban ő szavalta el közkívánatra a „Nemzeti Dal"-t (Vö. Szőnyi idézett levelével) stb.

A levélíró egyébként azonos az 1818-ban született későbbi híres szemész- és állatorvossal: negyedi Szabó Alajossal, aki a forradalom lezajlásakor a pesti állategészségügyi intézet segédtanáraként működött.

Ez kiderül abból is, hogy a levél említést tesz Jedlikről, aki a szóban forgó Szabó Alajos Rozália nevű nagynénjének sógora, továbbá Czuczorról, aki Szabó nagyapjának sógora volt. Beszámol egy Mili nevű hölgy színházi szerepléséről, amelyet Czuczor szobájában ünnepeltek meg, e Mili viszont nem más, mint negyedi Szabó Alajos 19 éves unokahúga: Szabó Emília, aki a „Der Ungar" c. lap 1848. márc. 16-i tudósítása szerint márc. 14-én a Lucretiában Orsini szerepében lépett fel. A szóban forgó Alajos „Kedves Bátyám" megszólítással kezdi és „öcséd" aláírással fejezi be levelét. Tudjuk, hogy negyedi Szabó Alajosnak István és Mihály nevű bátyjai, továbbá Béla, János, Gábor és Ambrus nevű unokabátyjai voltak. (Vö. *Nagy Iván:* Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal, X. k. Pest, 1863, 432—433. l.) A levelet írója — a benne található családi vonatkozású adatok ezt kétségtelenné teszik — csak e testvérek, illetőleg unokatestvérek valamelyikéhez intézhette. Ugyancsak ő április 25-én Szabó Béla nevű unokabátyjának írt. Ez utóbbi levélben ugyanazokkal a személyekkel foglalkozik, akik az első — címzés nélkül ránk maradt — levelében is szerepelnek. Elmondja, hogy Mili a zavarok miatt *másodszor* még nem lépett fel (az első levél Mili első szerepléséről számolt be!), Jedlik „ismét jól van", „Czuczor egészséges". (A levelet ugyancsak *V. Waldapfel* közli i. m. I. 210—211. l.) Mindezek alapján bizonyosnak tekinthető, hogy az első levél címzettje szintén az író 1818-ban született unokabátyja: Szabó Béla.

E Szabó Béla ügyvédi foglalkozást űzött, és 1848-ban Moson megye kinevezett táblabírája volt. Ez év tavaszán Pozsonyban tartózkodott. Alajos második levelében említést tesz arról, hogy Bélának a bécsi egyetemi küldöttség egyik tagja is vitt levelet, és e levélvivő azt állítja, hogy „Pozsomban a neked szóló levelet átadta". Szabó Bélának egyébként ebben az időben jelent meg egy, Magyarország és Ausztria jogi viszonyával foglalkozó munkája, és éppen — Pozsonyban. Ezek szerint Szabó Alajos Pozsonyba küldte a „Dicsőséges nagyurak"-at, a költemény azonban, még ha a gőzhajón továbbították is, mivel Alajos 19-énél előbb nem adhatta fel, csak 20-án a hajnali órákban érkezhetett meg, és a címzett csupán e nap délelőttjén kaphatta kézhez.

Megjegyezzük, hogy a vizsgált levél szövegét Hatvany, aki a Petőfire vonatkozó részt újra közölte belőle (i. m. IV. 275. l.), teljesen félreértette. Úgy értelmezte, hogy Petőfi a városházán tett nyilatkozatát bánta meg, és e nyilatkozatról fogadta, hogy ahol csak tudja, meg fogja semmisíteni. Ennek alapján feltételezte, hogy a költő kéziratos nyilatkozatot olvasott fel, „mert csak kéziratot lehet megsemmisíteni". Pedig Petőfi ígérete nem a nyilatkozatra vonatkozott, amely vitathatatlanul csak szóban hangzott el. A mondatnak — maga is „megbánta tettét, mint nyilatkozott a városházán stb." — csak az lehet az értelme, hogy a költő, amint erről a városházán nyilatkozott, megbánta a vers forgalomba engedését, és ígéri, hogy ha ilyen keringő példányokhoz jut, okvetlenül megsemmisíti azokat.

zett a Rendre Ügyelő Választmány. Tanácskozása közben „némi katonai fenyegetőző állásról" kapott hírt. Erre nyomban Lederer budai főhadparancsnokhoz küldte önmaga nevében Nyáry Pált és Kendelényi Károlyt, hogy felvilágosítást kérjenek tőle, miért rendelte ki a katonaságot a parancsnokság épülete elé. A Választmány Nyáryék útján arra is felszólította Lederert, hogy kellő számú fegyvert szolgáltasson ki a nemzetőrség számára. A kiküldöttek a Választmánynak csak délutáni ülésén számoltak be eljárásuk eredményéről: Jelentették, hogy Lederer a fegyvereseket visszaparancsolta, és késznek nyilatkozott 500 darab puskát a városi hatóság rendelkezésére bocsátani.[35]

Sohasem derült rá fény, hogy a katonaság felállításával mit akart Lederer elérni, hiszen a Helytartótanács közbenjárására előző nap megígérte: tartózkodni fog minden demonstrációtól. Nyáryék előtt azzal mentegetődzött ugyan, hogy értesülése szerint a nép a fegyverraktár kirablására készült, indoklása azonban már csak azért is kitaláltnak látszik, mert a Haditanácsnak küldött beszámolójában erről egy szóval sem tett említést.[36] Maga az eset viszont, amelynek jelentőségét a közvélemény persze fel is nagyította, mindenképp arra intette a forradalom vezetőit, hogy nem szabad túlságos bizalmat táplálniok a katonai szervek iránt.

A pozsonyi eseményekről március 16-ának folyamán általában csak annyit tudott a város népe, amennyi a diéta színhelyén március 14-ének estéjéig bezárólag történt. Igaz, hogy némelyek már e nap délelőttjén értesültek arról, hogy a rendek táblája március 15-én elfogadta a köztehervíselést, továbbá az úrbéri viszonyoknak állami kárpótlással egybekötött megszüntetését,[37] e hír azonban magánjellege miatt hitelre nem egészen tarthatott számot, amellett nem is vált köztudottá. Úgyannyira nem, hogy a Rendre Ügyelő Választmány ülésén, ahol épp ekkor választották meg a 12 pontot Pozsonyba vivő küldöttséget, nem is esett róla szó.[38] A következő és hivatalosnak tekinthető tudósítás csupán a 16-án este 9 órakor érkező gőzhajón érkezett meg a követi kar március 14-re datált és a március 15-i kerületi ülésen hivatalosan is elfogadott nyilatkozatával, Batthyánynak március 14-i, az Ellenzéki Körhöz szóló levelével, valamint a Kör pozsonyi levelezőjének beszámolójával együtt.[39]

[35] *Bírányi* i. m. 36. l. és Pesti Hirlap, 1848. márc. 17. A lap szerint Nyáryék azt a feladatot kapták: tájékozódjanak ama hír valódiságáról, „hogy Budán katonaság van felállítva".

[36] Lederer márc. 18-i összefoglaló jelentése a Hofkriegsrathoz: Wien, Kriegs-Archiv, Hofkriegsrat, Praesidiale, 1848 : 751. — Nyáryék egyébként úgy tájékoztatták az ügyről a Választmányt, hogy „a tény részben való, s azon hírre eredett, mintha a fegyverraktárt a nép kirabolni akarná. Azonban az illető helyen tett interpellatio után visszatértökben már mindent rendén talált a küldöttség". Az esetről Almásy is meglehetősen ködösítő szűkszavúsággal emlékezik meg márc. 16-i, már többször idézett beszámolójában: „Kénytelen voltam közbenjárni, hogy a hadifőparancsnok úr egy, azon hírre, hogy a pestiek a budai fegyvertárt akarják ostromolni, a Szentgyörgy piacára kiállított katonai osztályt laktanyáira visszautasítsa." Ezek szerint a Választmány által felkért interpelláló Almásy volt. (Vö. *Andics* i. m. II. 11. l.)

[37] Lónyay Menyhért már 16-ának reggelén megtudta ezt egy Pozsonyból frissiben érkezett ismerősétől, Szalbek Györgytől. (Vö. *Lónyay* naplója, i. h. 45—46. l.)

[38] *Bírányi* i. m. 36. l. (Pesti Hirlap, 1848. márc. 17.)

[39] Vö. *Bírányi* i. m. 43. l. és *Kléh* i. m. 32—33. l. Az ő tudósításukat mindenben alátámasztja Lónyay Menyhértnek testvéréhez: Alberthez márc. 16-án este Pestről írt levele: „Most már nyugottabb vagyok. Bécsből jött gőzös jó híreket hozott estve . . . mit fog tenni az országgyűlés? Az utolsó tudósítás tegnaprul van. Az általános teher egyenlőséget elfogadták, az úrbéri örökváltságot egyszerre eszközölni szándékoznak. A status fogja kármentesíteni any-

Ezekből ismerték meg a pestiek a diéta március 14-i határozatának részleteit, valamint azt a március 15-én reggel publikussá lett fordulatot, hogy a rendek kimondták mind a közteherviselést, mind az úrbériség állami kárpótlással történő megszüntetését. Március 16-án tehát még ismeretlen volt Pesten, hogy időközben mi ment végbe Pozsonyban. A főhadparancsnokság kísérlete felébresztette a gyanakvást, hogy nincs-e összjáték a katonai szervek — illetőleg: a mögöttük álló kormány— és a konzervatív földesurak — vagy legalább: a mágnások — között. E hangulatban nyerhetett rövid időre ismét aktualitást a „Dicsőséges nagyurak". Sőt, mivel most már nem egyszerűen a polgári reformokról, hanem a megkezdődött forradalmi átalakulás védelméről volt szó, a korábbinál sokkal nagyobb jelentőséget kapott, hiszen — úgy lehet — most már nem békés reform vagy forradalom volt a tét, hanem forradalom és ellenforradalom állottak szemben egymással!

Ma már nem dönthető el, hogy a március 16-i gyanús közjáték hatására magában Petőfiben támadt-e az ötlet, hogy előszedje a „Dicsőséges nagyurak"-at, vagy pedig azok egyike hívta-e fel a figyelmet a költemény aktualitására, akik már korábban is hallottak róla. A vers mindenesetre Petőfi beleegyezésével vagy legalábbis tudtával került forgalomba. A költő ugyanis ennek cáfolását városházi nyilatkozatában sem tartotta szükségesnek. Amikor pedig fülébe jutott, hogy Pozsonyban az általa állítólag fegyverre riasztott parasztsereg híre rémítette az országgyűlést, naplójában, amelyet egyáltalán nem szánt a nyilvánosság elé, önérzetesen állapította meg: „Ha nem tették volna a t. c. urak (Tudniillik az országgyűlés rendjei. — *V. J.)*, amit tettek, biztosíthatom őket Petőfi Sándor nevében, hogy ezen alaptalan hírnek alapja és kalapja lett volna, azaz igaz lett volna tetőtől talpig. . ."[40]

De konkrét tények is tanúskodnak amellett, hogy a március 16-i közjátékkal kapcsolatban valóban felmerült a nép készenlétbe helyezésének terve, és a „Dicsőséges nagyurak" e tervvel összefüggésben kezdte meg az események alakulására kiható pályafutását. Ribiánszky József, aki Pesten szemtanúja volt a forradalomnak, március 16-án már Vácott is arról hallott, hogy a pestiek e nap a Rákos mezején készülnek népgyűlést tartani, „honnét az izgatók az ország nagy részeibe fognak vándorolni", ennek következményeiért viszont jótállni nem lehet, „mert a népet senki sem tartóztathatja meg majd attól, hogy fel ne lázadjon, ekkor pedig minden kaputosnak jaj lesz".[41]

---

nyira mennyire a földes urakat." (OL, Lónyay cs. lt. III. Albert levelezése.) — Pest megye márc. 16-i kisgyűlése abban a nyomtatott proklamációjában, amelyet a nép megnyugtatása végett bocsátott ki, e nap szintén csak az országgyűlés feliratáról és a pesti nép kívánatairól tudott számot adni, a diéta március 15-i határozatairól azonban még nem. (OL, 1848-as nyomtatványok.) E határozatokat előzetes tudósítás formájában is a Pesti Hirlapnak csupán márc. 17-i száma közölte.

Megjegyezzük, hogy Batthyány jelzett és a Pesti Hirlap márc. 18-i számában publikált levelében, amelyben a márc. 15-i eseményekről még nem volt szó, nagy derűlátással jelentette: a feliratnak „a felsőház általi aggasztó és izgató halogatása a legdicsőbb és megnyugtatóbb véget és kifejtést nyert", a nádor megígérte a felirat tartalmának királyi szentesíttetését, és a diéta küldöttsége azzal a „bizonyos reménnyel" indul Bécsbe, „hogy rövid órák múlva önálló felelős nemzeti ministeriummal térend vissza".

[40] PÖPM, 411. l.

[41] Ribiánszky József Walther Imréhez, Vác, 1848 márc. 16. (Közli *V. Waldapfel* i. m. I. 107. l.)

A népgyűlés megrendezése elmaradt ugyan, az a híresztelés azonban, hogy némely körök megbízottakat kívánnak a vidéki nép közé indítani, igaznak bizonyult. Szavahihető tanú, a Rendre Ügyelő Választmánynak Nyáry mellett legtekintélyesebb tagja: Klauzál révén tudunk róla, hogy „a fő agitátorok": Petőfi, Vasvári, Jókai, Irinyi, Irányi március 16-án „veszedelmes" tevékenységet fejtettek ki, és azzal fenyegetődztek, „hogy falura mennek agitálni".[42] E fenyegetődzés nem pusztán taktikai fogás akart lenni. Másnap, március 17-ének reggelén a Rendre Ügyelő Választmány ülésébe egy „küldöttség érkezett a fiatalságtól", és ott — az ifjúság köszönetének tolmácsolása mellett — felszólította a forradalom szervét, „hogy küldjön országszerte embereket, kik a népet a mozgalomról felvilágosítsák". Valószínűleg ekkor és e küldöttség pendítette meg azt az ötletet is, hogy a katonaságot fegyvertelenítsék le, és a fegyvereket osszák szét a nép között. Ezt az állítólagos indítványt „sikerült mellőztetni Nyáry Pál Alispány Úrnak". Ugyancsak Nyáry, a forradalom nemesi vezetésének legagilisabb irányítója volt az, aki a felvilágosítás tervét, „nagy tapasztaltsággal adván elő a misszionariusi rendszer veszélyeit", „erélyesen" utasította vissza.[43]

Mindebből kiviláglik: a pilvaxisták, illetőleg vezéreik — mert róluk volt szó — nyíltan is előálltak azzal az eszmével, hogy a vidéki lakosságot emisszáriusok útján kell felsorakoztatni a pesti forradalom mögé és annak védelmezésére. E gondolat nyilván az előző napon és annak tapasztalatai alapján született. Nem állapítható meg, hogy a fiatalok ekkor — március 17-én — mit értettek „a nép felvilágosításán". Az előzmények után ítélve tervük eredetileg konkrétabb volt, és csupán a közbejött fejlemények ismeretében szelídült ennyire általánossá. Mindenesetre bizonyosra vehető, hogy összefüggés állt fenn az emisszáriusok szétküldésének eszméje és a „Dicsőséges nagyurak" elővétele, cirkulációjának kezdete között. Aligha jár messze az igazságtól Szabó Alajos, amikor a költeményt olyan propagandairatnak minősíti, amelyet a forradalmi ifjúság megbízottai eszközül kívántak felhasználni ahhoz, hogy a vidéket a hatalom birtokosai, az urak ellen csatasorba állítsák abban az esetben, ha a törvényhozó testület visszakozna, vagy ha a forradalmat ellenforradalmi támadás érné.

A körülmények azonban akkorra, amikor a városházán a fiatalok küldöttsége előadta kérését, már némileg módosultak. Lederer március 16-án nemcsak katonáit vezényelte vissza a laktanyába, hanem egyúttal 500 puskát is kiszolgáltatott a budai fegyvertárból a városi nemzetőrség számára.[44] Az országgyűlés munkálkodásáról és a diéta küldöttségének bécsi fogadtatásáról

[42] Ld. *Lónyay* naplója i. h. 47. l. — E fenyegetődzés csak március 16-án és a jelek szerint a Választmányban hangozhatott el. Kovács Lajos ugyanis, akit minderről maga Klauzál tájékoztatott, a március 17-én Pestről Pozsonyba tartó hajón számolt be az esetről Lónyaynak. Mivel pedig a hajó naponta reggel 7 órakor indult Pestről (Jelenkor, 1848 ápr. 16.), és március 16-án Lónyay is azt írta testvérének, hogy „holnap reggel a gőzössel" megy Pozsonyba. (Vö. Lónyay levelét Lónyay Alberthez, OL, Lónyay cs. lt. III. Albert levelei.), Klauzál csak előzőleg, vagyis minden számítás szerint már 16-án beszélgethetett Kováccsal az esetről.

[43] A „felvilágosítás" tervére ld. *Bírányi* i. m. 45—46. l. A katonaság lefegyverzésével kapcsolatos javaslatra: Paulay Ferenc márc. 18-i levelét Perényi Zsigmondhoz (Közli: *V. Waldapfel* i. m. I. 123. sk. l.)

[44] *Kléh* i. m. 30. l. — Lederer márc. 17-én újabb 1000 puska kiadatását ígérte meg. (*Bírányi* i. m. 46. l.)

az esti gőzössel érkező tudósítások szintén megnyugtatóak voltak. Mindezek azt mutatták, hogy csökkent a forradalom elnyomásának és az országgyűlés meghátrálásának közvetlen veszélye, egyszersmind a nép aktivizálásának szüksége, következésképp változáson ment keresztül a megbízottak kiküldési tervének célja is. Nem hagyhatta ezt figyelmen kívül Petőfi sem, amikor választmányi társai a „Dicsőséges nagyurak"-at illetően magyarázatot kértek tőle.

Petőfi „felelősségre vonása" kikövetkeztethetően március 17-én, a pilvaxisták kérelmének elutasításával ugyanegy napon történhetett meg.[45] Nincs okunk kételkedni benne, hogy a költő valóban megtette a Szabó által feljegyzett nyilatkozatot.[46] Lépésében azonban nem szabad elvi következetlenséget vagy éppenséggel megalkuvást, illetőleg gyávaságot látnunk. Petőfi alkata, vérmérséklete és eszmei következetessége általában nem párosult a politikai taktikázás művészetével, és e körülmény pályafutása alatt többször is nehéz konfliktusokba sodorta őt. Most azonban a költő, akárcsak a „Dicsőséges nagyurak" első félretételekor, az elvszilárdsággal korántsem összeegyeztethetetlen forradalmi rugalmasságnak adta példáját. Alkalmazkodott, de csupán a módosult körülményekhez, és korántsem elvfeladás árán. Nem mindenképpen akart ő parasztforradalmat, de a forradalom védelmében végső eszköz gyanánt a nép fegyverre keltéséhez is hajlandó lett volna folyamodni.

Március 16-án úgy látszott, hogy ilyen lépés is szükségessé válhat. A következő napra viszont enyhült a feszültség és efölött Petőfi sem hunyhatott szemet. Tapasztalhatta emellett, hogy a népfelvilágosítás tervének, illetőleg költeménye cirkulálásának hallatán mekkora idegesség fogta el Vörösmartyt, Nyáryt és nyilván a választmányi tagok többségét is. E két mozzanat arra vallott, hogy a „Dicsőséges nagyurak" további terjesztése egyrészt nem is égetően fontos, másrészt változatlanul azok elriasztását okozhatja, akikkel az átalakulásnak, az átalakulás békés jellegének biztosítása érdekében elengedhetetlen az együttműködés. Ezért mutatkozhatott Petőfi késznek arra, hogy a verset tőle telhetően igyekszik kivonni a forgalomból.[47] A másolatban keringő

[45] A 17-én reggel Pozsonyba induló Kovács Lajos, akit Klauzál — a Választmány tagja —, amint láttuk, csakis előző nap tájékoztathatott a versről, még mit sem tudott Petőfi nyilatkozatáról. (Vö. *Lónyay* naplója i. h. 45—46. l.)

[46] V. Waldapfel vonja ezt kétségbe. Pedig Vasvári a tanú rá, hogy Petőfiék és általában a pesti ifjúság vezetői a körülményeket mérlegelve politizáltak. Vasvári júniusban nyilvánosan megírta: Az ifjúság megmutatta, hogy „lelkesedését mérsékelni is tudja, midőn ezt kívánja a nemzetegység . . . csak a marcziusi napokban emlegette a legvégsőket, akkor készült minden lehetséges esetre . . ." De akkor is hogyan? Vasvári a kérdésre világos és egyértelmű választ ad: „A pesti forradalom merészebbjei ezen alternatívát vallották: vagy vér nélkül felelős ministerium a király mellé, vagy ha vért kell ontani, ez folyjon a respublicaért." E politikai koncepcióba teljesen beleillik Petőfi eljárása, amelyet saját költeményével kapcsolatban követett: amikor biztosabbnak látszott az e lehetőség, hogy vér nélkül is sikerül a régi rend felszámolása, a nemzetegységet feltételező, békés átalakulás mellett döntött az osztályharc felszítása helyett. (Vasvári „A marcziusi ifjúság" c. cikke az Életképek 1848 jún. 4-i számában jelent meg.)

[47] A vers valószínűleg Petőfi állásfoglalása folytán nem került — sokak megkönnyebbülésére — nyomdába. „Kinyomatva még nincs és nem is lesz — istennek hála!" — állapította meg Szabó. Nincs persze kizárva, hogy a tárgyalt napon némelyek gondoltak a költemény publikálására. Zsoldos Ignác, aki három évtizeddel később papírra vetett memoárjában e verset részlegesen a „Nemzeti Dal"-lal kombinálja össze, azt írja, hogy a „Nemzeti Dal"-ban, „úgy amint elmondatott, s először kiszedetett, voltak ollyasok is, miken minden józan eszű

példányok mindegyikének megsemmisítése persze nem sikerülhetett. Maga Szabó is csatolta azt idézett és március 18-án Pozsonyban tartózkodó unokabátyjához intézett leveléhez.[48]

A vers mind a nemesi liberálisok, mind általában a politizáló intelligencia döntő többségének köreiben azért keltett oly nagy izgalmat, mert terjesztése a kispolgári ifjúság-értelmiség radikális csoportjának „népfelvilágosító" tervével állt logikai összefüggésben.

A radikalizmusnak azt a táborát, amely a népet nemcsak szavakban, hanem valósággal is kész volt a politika alakításába bevonni, épp a fiatalok egyik — bár számra korántsem széles — rétege jelentette.[49] Pozsony és Pest egyaránt arra törekedtek tehát, hogy az ifjúság önálló, a nemesi liberalizmustól független politikai ténykedését meggátolják, vagy legalábbis korlátok közé szorítsák. Ezért helyeselt zajosan a követi kar Kossuthnak Pozsonyban, amikor Madarásznak azt a javaslatát, hogy a fiatalságot, mint ifjúságot, fegyverezzék fel, visszautasította. És az sem lehet véletlen, hogy a Pesti Hirlap pozsonyi levelezője március 14-i rövid tudósításában szükségesnek találta a Madarász-féle indítvány érintését, illetőleg a javaslat elvetésének hangsúlyozását, a lap pedig március 17-i számában előzetes tájékoztatás gyanánt rögtön közölte azt.[50]

A „Dicsőséges nagyurak" ennek az ifjúságnak a kezében rendkívül veszedelmesnek tűnt nemcsak a konzervatívok, hanem a nemesi reformerek szemében is, akik maguknak igényelték a polgári társadalom pozícióit. E nemesi és értelmiségi politikusrétegek a költeményben nem a felvilágosítás, hanem — teljes joggal — a „néplázítás" eszközét látták. A mozgósítandó nép viszont Magyarország társadalmi struktúrája folytán — és a „Dicsőséges nagyurak" hangvételével összhangban — mindenekelőtt a parasztságot jelentette volna. Márpedig az uralkodó osztály és a belőle jött vagy hozzá kapcsolódó értelmi-

becsületes ember megütközött. Jelesen azon passzus is előfordult benne, hogy: ‚parasztok (persze polgártársak!), hozzatok most ti vasnyakravalót az uraknak, de minél szorosabbat ám, elég régen garázdálkodtak rajtatok. Itt az idő; most vagy soha' st. e. f. Nyári Pál mindenható alispánnak becsületessége mentette meg a magyar becsületet e piszoktól. S az újra kinyomatván, ezek kihagyásával jelent meg azután ama híres költemény a nagy közönség előtt." (*Zsoldos* i. m. I. 65. l.) —

Mondani sem kell, hogy Zsoldos elbeszélése ilyen formában nem felel meg a valóságnak. Néhány dolgot azonban bizonyít:

1. Azokban a napokban Zsoldos is olvasta a költeményt;

2. Nyárynak fontos szerepe lehetett mind a fiatalok tervének elhárításában, mind a „Dicsőséges nagyurak" terjesztésének gátoltatásában;

3. Híre támadt annak, hogy a költeményt kinyomtatták. E híresztelés létezése mellett szól Széchenyi egy megjegyzése, aki szintén úgy tudta, hogy „a versezetet, amely *ki volt nyomtatva*", a jobbágyfelszabadítás országgyűlési kimondása után „az illető elégette". (OL, Széchenyi cs. lt. Bártfay—Szabó hagyaték, Széchenyi István levele Széchenyi Lajoshoz, Pozsony, 1848 márc. 27. Másolat.) Persze lehet, hogy ha Pesten nem is, esetleg Pozsonyban — mint még látni fogjuk — valóban publikálták a költeményt.

[48] „Ide csatolva találod Petőfi versezetét" — írta Szabó. (*V. Waldapfel* i. m. I. 121. l.) Ezzel tehát 7-ra emelkedik a költemény azon egykorú másolatainak száma, amelyekről konkrét tudomásunk van.

[49] A frissen indult Marczius Tizenötödike március 25-i számában meg is állapította, hogy „Magyarországon a radical párt harmincz esztendőseknél idősebbeket nem igen számíthat soraiba".

[50] Vö. Pesti Hirlap, 1848 márc. 17.

ség tagjai — egyénileg akár a liberalizmus hívei voltak, akár konzervatív elveket vallottak — általánosságban semmitől sem tartottak jobban, mint a parasztok könnyen véres öldöklésssé fajulható felkelésétől.

Természetes, hogy az uralkodó osztályok és a vagyonos polgárok tartottak a városok plebejusaitól is, akiknek tömege Pesten épp a legutóbbi évtizedben duzzadt hatalmassá. Március 16-án maga a Választmány jelentette a Helytartótanácsnak és Almásynak, hogy „a külvárosokba Pesten veszélyt fenyegető pórnépi csoportozások már mutatkozni kezdődtek", és a főhadparancsnok ezért is engedett Almásy és a Helytartótanács azon kérésének, hogy a városi tanácsot a „személy és vagyonbátorság" fenntartása érdekében lássa el fegyverrel.[51] Olyan hír is terjengett e napon, hogy „a kenyér és pénz nélküli néptömeg a zavarosban akarván halászni, készül a vásár alkalmával rablólag fellépni"; ezért is szaporodott oly rohamosan a nemzetőrök száma, akik Lederert fel akarták szólítani, hogy „a napszámosoktól várható közös baj elhárítására" működjön együtt velük.[52]

A politika egykorú letéteményesei — arisztokraták és nemesek, konzervatívok és liberálisok — mégsem annyira a városi plebejusok kitöréseit, mint inkább a parasztok általános felkelését tekintették veszedelmesebbnek. Az Ausztriával szomszédos Sopron megye nemessége a bécsi forradalom legjelentősebb mozzanatának — árulkodó módon — azt ítélte, hogy a „Bécs városát környékező falvakból a parasztság, mely földes Uroknak a tizedet megtagadta, ezen zavart használni kívánván, Bécs felé tódul és veszedelemmel fenyegeti az egész környéket". Ezért a Sopronban tartózkodó nemesek pártállásra való tekintet nélkül sereglettek össze március 16-án a konzervatív Rohonczy Ignácnál, hogy a védekezés módjáról tanácskozzanak.[53] E megbeszélés eredményeképp fordult a megye sebtében megalakított állandó bizottmánya herceg Esterházy Pálhoz, hogy a nép oldaláról bekövetkezhető támadás elhárítása végett kölcsönözzön fraknói várából a megyének fegyvereket.[54]

A pestiek forradalma ugyancsak a parasztfelkelés rémét idézte a városban tartózkodó nemesek szemei elé. Természetes ez, hiszen ők elsősorban a vidék magatartásában voltak érdekeltek. Lónyay Menyhért a pesti demonstráció láttán attól ijedt meg, „hogy e mozgás a föld népére is kiterjed". Sebes postán azonnal levelet küldött öccsének, és figyelmeztette őt: legyenek odahaza résen, mert a pesti események nyomán „az egész hazában nagy izgatás fog

[51] Ld. Almásy márc. 16-i jelentését. (*Andics* i. m. II. 10. l.)

[52] Ld. Szőnyi Pál márc. 16-i beszámolóját Tisza Lajoshoz.

[53] Bezerédy László levele Pestre Bezerédy Istvánhoz, Sopron, 1848 márc. 16. „Isten ne adja — fűzte hozzá a levélíró —, hogy Ti is olyantul féljetek, mint nekünk itt már félnünk kell . . . itt már nem létezik párt, hanem egyesített erővel dolgozunk a rendnek megtartása fölött." (Tolna megyei Levéltár, Bezerédy cs. lt. Missiles.)

[54] A megye március 16-án úgy határozott, hogy 100 főre emeli pandúrjai létszámát, Sopronba szállíttatja Fraknó várában elhelyezett fegyvereit, felkéri Esterházyt újabb fegyverek kölcsönzésére és olyan intézkedések kiadására, hogy „Fraknó vára a netalán felzendülő nép által meg ne lepethessék, és az ott levő számos fegyverek a nép eszközeivé ne válhassanak". (Győr-Sopron megye 2. sz. Levéltára, Sopron megye Ideiglenes Állandó Választmányának ir. 1848 márc. 16. 1—4. sz.) — Esterházy a kérést teljesítette. (E tárgyú utasítását közli *Andics* i. m. II. 15. l.) Intézkedését a megye márc. 19-én köszönettel nyugtázta. (Győr-Sopron megye 2. sz. Levéltára, Sopron megye Ideigl. Áll. Vál. jk. 1848 márc. 19.)

bekövetkezni, mely talán egy-két hét múlva lehat az alsó néposztályok közé". Ennek pedig aligha lesz jó következménye, ha az adózók nem kapnak rögtön „nagyszerű concessiokat", sőt félő, hogy ha kedvezményekhez jutnak is, valószínűleg többet fognak követelni. Ezért azt tanácsolta hozzátartozóinak, hogy jöjjenek Pestre, illetőleg Budára, vagy ha ez körülményes, akkor telepedjenek át Husztra vagy Patakra, mert a városokban, főképp ott, ahol katonaság is van, sokkal biztonságosabb, mint vidéken. Másnap — március 16-án — bizonyára hallva egyet-mást a radikális fiatalok terveiről, ismét leszögezte: egyedül attól tart, „hogy a parasztokat fogják lázítani", ezért most Magyarország egész nemességének össze kell tartania, és nemzeti gárdákat kell alakítania. Megismételte előző napi tanácsát is: a család költözzék be városba — Munkácsra vagy Kassára —, mert ezek legalább védett helyek; a beregi urak viszont vigyázzanak arra, „hogy a nép közé ne szivárogjék ezen körülmények tudása", a pórok ne is gyanítsák, „hogy zavarok vannak mindenütt".[55]

De nemcsak Lónyay tartotta a vidéknél biztonságosabb helynek Pestet és általában a városokat. Jeszenszky Jánosné ugyancsak a forrongó Pesten maradt, mert úgy ítélte, hogy „nem lett volna tanácsos" a sárosi Roskonyába, ahova eredetileg készült, elindulnia.[56] Forgách Mária március 18-i tájékoztatása szerint az emberek Pesten úgy vélték, hogy „a rebellis egyetemisták miatt veszélyes vidékre távozni". Egyúttal hangot adott annak a félelemnek, hogy a parasztok körében a legújabb események nyomán békétlenség és lázadás támad.[57]

Az aggodalom, hogy a pesti példa a parasztlakosság közt is utánzásra talál, e napokban országszerte általánossá lett. A Helytartótanács március 16-i körlevelében hangsúlyozta a törvényhatóságoknak, hogy a pesti mozgalmak terjedése esetén „nemcsak az ország ama központi és vele szomszédos fővárosának, hanem honunk egyéb részeinek is csendháborításától" joggal lehet tartani.[58] Zichy Ödön, Fejér megye adminisztrátora, március 16-án Pestről hívta fel alispánja figyelmét arra, hogy ha az úrbéri viszonyok tervezett megszüntetésének híre a jobbágyság közt elterjed, megzavarhatja a megye nyugalmát és kockáztathatja „a status célját": a személy- és vagyonbiztonságot.[59] Somogyban, ahol Mérey Imre másodalispán szemtanú gyanánt számolt be a pesti forradalomról, a megye haladéktalanul elhatározta egy állandó választmány alkotását, „nehogy valami véletlen történjen a köznép között is".[60] Rozsos István veszprémi másodalispán úgy vélekedett, hogy „ha a Pesti mozgalmak véget nem érnek, alig lehet a veszélt megyénkről elhárí-

[55] Lónyay első benyomását ld. *Lónyay* naplója, i. h. 45. l.; márc. 15-én és 16-án Lónyay Alberthez írt leveleit: OL, Lónyay cs. lt. III. Albert levelei.

[56] Jeszenszky János levele leányához, Bánóné Jeszenszky Teréziához, Pozsony, 1848 márc. 27. (OL, Bánó cs. lt. F. 45. Litt. 2.)

[57] Forgách Mária Forgách Kálmánhoz Kemencére, Pest, 1848 márc. 18. (OL, Forgách cs. Kemencei lt. 1848. Levelek.) A levélírónak az egyetemistákra vonatkozó kitétele arra enged következtetni, hogy ő is hallott a pilvaxisták „népfelvilágosító" tervéről. Ő azonban — ellentétben Lónyayval — nem tartotta jó politikának a pesti események eltitkolását a nép előtt.

[58] A körlevél egy példánya: OL, Arch. Regn. István nádor lt. Helytartósági ir. 1848 : 518.

[59] Zichy levelét ld. Fejér megyei Levéltár, Fejér megye lt. 1848-as vegyes ir.

[60] Kacskovics Ágoston a kaposvári uradalmi főtiszttartóhoz, 1848 márc. 17. (Somogy megyei Levéltár, 1848-as kiállítási anyag.)

tani".[61] Gorove István Temesvárról, ahova Hajnik írta meg a forradalmi eseményeket, március 18-án kérve-kérte Kossuthot, hogy „az úrbéri viszonyokkal nyomban tegyenek valamit", a tervezett törvényt azonnal léptessék életbe, mert másképp „a parasztság irányában" krízis vár az országra.[62]

A zalaegerszegi megyegyűlésen, amelyhez a pesti események híre Csányi levele révén március 17-én érkezett meg, a forradalom 12 pontja közül „különösen a 7-ik pontból eredhető demonstratiok a Rendeket nagy aggodalomba ejtették".[63] Krassó megyében, amikor március 18-án köztudomásúvá lett a pesti petíció tartalma, a politikai foglyokra vonatkozó passzus mellett ugyancsak az úrbériség megszüntetésének követelése „ejtette méltó aggodalomba" „mind a két politikai hitfelekezeten volt földesurakat", sőt Lugos megyeszékhely „békés polgárait is"; ezért tartották legfontosabb teendőjüknek, hogy „a vészes következményekre fajulható demonstratio ellenében védeszközökről gondoskodjanak".[64] A borsodi „előkelőket" a pesti események nyomán elsősorban „az adózók által támasztható belmozgalom" miatt fogta el a félelem, miután annak „némely jelei" már mutatkoztak is a nép körében[65] stb.

A pesti forradalom először szinte az egész ország nemeseinek és vagyonosainak tudatában egyszersmind a lehetséges parasztfelkelés nyitányává fogalmazódott át. Nem pusztán az biztosított neki hatóerőt, hogy a legfejlettebb, a forradalmi radikalizmus legtöbb hívét és a legnagyobb tömegű plebejust egyesítő város megmozdulása volt. Jelentőségét sokszorozta az a körülmény, hogy az adott viszonyok közt és az adott időben országra szóló, általános népforradalom csíráját hordozhatta magában: példájával és kirobbantóinak szervezőmunkájával áthelyezhette volna az aktív harc színterét a vidékre, oda, ahol legélesebbek voltak a feudális Magyarország osztályellentétei.

Érthető, ha e napokban a nem paraszti osztályok és rétegek tudatában úgyszólván minden valódi vagy vakhír azonnal a jobbágyfelkelés gondolatával kapcsolódott össze. Amikor március 19-e táján Borsodban és Gömörben az a mendemonda kapott lábra, hogy a király a bécsi lázongók elől Pozsonyba menekült, „mindjárt parasztháború jutott mindenkinek eszébe, mindenfele a rémült arcokat lehete látni. . ."[66] Sajátságos módon néhol még a

[61] Rozsos márc. 19-i jelentése: OL, Helytartótanács lt. Közigazgatási o. 1848, 4 kf. 147. t.

[62] Gorove márc. 18-i levele: OL, Vörös Antal gyűjt. II. V. 1 b. — 197. sz.

[63] Rosemberszky Antal ügyvéd levele az uradalom központi kormányszékéhez, Ollár, 1848 márc. 17. (OL, Festetics cs. lt. 1848-as ir.) — Csillagh Lajos alispán március 22-én már katonaságot kért Batthyánytól, mert „holmi bizonytalan kijelentések után a jobbágyok is talán jelenlegi bizonytalan állapotjok miatt komoly aggodalmakat szülnek". (OL, Miniszteri Országos Ideiglenes Bizottmány ir. 1848 : 11.)

[64] Jakabffy Kristóf krassói alispán jelentése: OL, Helytartótanács lt. Közigazgatási o. 1848, 4 kf. 157. t.

[65] Lukács István Ragályi Tamáshoz, Miskolc, 1848 márc. 25. (OSzK kézirattára, Levelestár, Losonczy István levelei.)

[66] Szűcs Miklós naplója 1848-ból, 2. l. OSzK kézirattára, Fol. Hung. 2085. — Szűcs keleméri (Gömör m.) részbirtokos volt. — Szepessy László, Borsod másodalispánja ugyancsak azt jelentette márc. 21-én Batthyány Lajosnak, hogy a nép „fellázadásától félni lehet". (OL, Miniszteri Országos Ideiglenes Bizottmány ir. 1848 : 59.) Blaskovics Gyula hevesi alispán március 20-án „a magyar nemzet kívánatainak újság lapokban is hírlelt 12 pontjai balul értelmezése által leginkább a falusi nép közt támadható békétlenségnek elhárítása tekintetéből" utasította szolgabíráit: figyelmeztessék a népet, hogy a szállongó híreknek ne, hanem

diétának a jobbágykérdésben hozott intézkedései sem tudták a parasztlázadás rémképét eloszlatni. „Nálunk a parasztok lázadásától tartanak" — írta Sárosból március 21-én Berzeviczy Tódor, holott a megye ekkor már tudott a diéta jobbágyvonatkozású törvényjavaslatairól. Szabolcsban még március utolsó harmadában is „pórlázadástól" féltek a nemesek stb.[67]

A városok, sőt a mezővárosok népe is változatlanul riadozott a falusi jobbágyok esetleges mozgalmaitól. Szombathely polgárai hol a kisnemesek, hol a jobbágyok berohanásától tartottak;[68] a 16 szepesi város március 21-én arra hivatkozva kért a nádortól statáriumot, hogy e lázas állapotban a határvidék szlovák lakosságának körében könnyen rablási vágyat ébreszthet „a galicziai mozgalom szomorú fordulatának emléke";[69] Trencsén főbírája március 29-én azért fordult katonaságért a Helytartótanácshoz, mert városa „falusi néppel" volt körülvéve, és a lakosság „a parasztságnak minden berohanásai ellen" a reguláris egységektől várt védelmet[70] stb. Joggal szűrte le a következtetést az események egykorú tanúja: 1848 márciusában az egész országon átvillámlott a parasztfelkeléstől való félelem, mert sokan attól tartottak, hogy az

csupán a megyei körleveleknek adjanak hitelt. (Heves megyei Levéltár, Heves megye lt. Mátrai járásbeli ir. 1848.) Fascho József, Arad megye másodalispánja márc. 24-én jelentette a nádornak, hogy a rendezésekre és legelőelkülönözésekre nem épp jó érzéssel emlékező jobbágyság a rossz szándékú bujtogatók által „igen könnyen erőszakos lépésekre felingereltethetik, és ennél fogva a következés a mindenható kezében vagyon". (OL, Arch. Regn. Nádori lt. István nádor Közpolgári ir. 1848 : 633.) — Jellemző, hogy Jósika Samu erdélyi kancellár, amikor a pozsonyi országgyűlési küldöttséggel együtt a pozsonyi események híre is megérkezett Bécsbe, a következőket írta Teleki József erdélyi főkormányzónak: „A mik most Magyar Országban történnek, másfél milliom más ajakú, többnyire pór-nép között, a nemességnek éltét és vagyonnyát a leg irtóztatóbb sors játékának teszik ki. Ezt kell legelőbb, minden erővel, öszve vetett vállakkal el távoztatni . . ." (Jósika márc. 16-án Bécsben kelt levelét közli *Deák Imre:* A szabadságharc története levelekben, ahogyan a kortársak látták, Bp. 1942, 29—30. l.)

[67] Berzeviczy Tódor Berzeviczy Alberthez, Eperjes, 1848 márc. 21. (Štatny Archiv Prešov, Berzeviczy cs. lt. Korrespondencia, F. 15. 1848—1849.) — A szabolcsi hangulatra ld. Jósika Miklósnak Szurdokról márc. 28-án Wesselényi Miklóshoz írt levelét. (Cluj, Arhiva Istorică, Wesselényi cs. lt. Missiles.) — Hosszan lehetne sorolni az adatokat, amelyek tanúsítják, hogy e napokban az ország minden táján parasztfelkeléstől tartottak az uralkodó osztály tagjai és általában a vagyonosok. Glos Károly, gróf Csáky Antal jószágkormányzója például márc. 21-én „reszkető kézzel" írta gazdájának, hogy a talán kifejlődhető parasztmozgalmaktól a liberálisok szinte jobban tartanak, mint a konzervatívok, mert e vidéken, ahol az éhség és betegség a jobbágyot minden erejéből kivetkőztette és számtalan proletárt csinált, a kenyérhiánnyal is küszködő nép bármely pillanatban kitörésre vetemedhet. Ezért Szepes megye e napi kisgyűlése biztonság okából elhatározta a nemesi insurrekció szervezését, és ehhez a honorációrokat sőt a tehetős parasztokat is igénybe akarja venni. (Levelét ld. OL, Csáky cs. központi lt. 371. s. 27. f. AV. XL/2.) — Sopron megye ezért fogadta el március 22-én a követi kar márc. 15-i nyilatkozatát, mert a körülmények közt „az idejében teendők elhalasztása vagy éppen mulasztása csak gyászos következményeket idézhet elő". (Győr-Sopron megye 2. sz. Levéltára, Sopron megye Közgyűlési jk. 1848 : 1109.) Szatmárban állítólag pártkülönbség nélkül örültek ugyan a változásnak, de „kétes sejdelmek súlya is" aggasztotta a birtokosokat, tudva, hogy ilyen rendkívüli időkben a nép hajlamos „a jogszerűség korlátaiból kitörni". (Cluj, Arhiva Istorică, Wesselényi cs. lt. Missiles, Ismeretlen levele, márc. 24-én Erdőszádáról Wesselényihez.)

[68] Szegedy István Szegedy Antalhoz, Szombathely, 1848 márc. 29. (Vas megyei Levéltár, Szegedy cs. lt. XIX. sz. Missiles, F. 22.)

[69] OL, Arch. Regn. István nádor lt. Helytartósági ir. 1848 : 593.

[70] Zlatyay József főbíró felterjesztését ld. OL, Helytartótanács lt. Közigazgatási o. 1848, 4. kf. 188. t.

úrbéri terhek készülő likvidálását a nép nem jótétemény gyanánt fogja fel, hanem a bosszúállás vágyával önmaga szabadítja ki magát évszázados láncaiból.[71]

A szorongás, hogy a pesti események önhatalmú fellépésre aktivizálják a parasztságot, amint ezt számos későbbi esemény megmutatta, nem nélkülözött minden alapot. Fejér megye móri járásában a jobbágyok úgy értelmezték a pesti mozgalmat, illetőleg annak jelszavait, hogy „minden ember már egyenlő, független, senki ezután nem parancsol, az Uraságok és minden Urak csak olyanok, mind minden legalábbvaló szegény lakos", ezentúl senki semmiféle terhet, még adófizetést és megyei szolgálatot se köteles hordozni.[72] Az újvásári (Gömör) Drjen György, mint vásáros paraszt, a márciusi napokban épp Pesten járt, amikor ott „utcáról utcára hirdették a szabadságot" és az úrbéri viszonyok megszüntetését. Hazatérve szlovák falujába, azonnal kitűzte a magyar nemzeti zászlót, és „apostolként hirdette, hogy nincs többé Földes Úr, nincs többé Jobbágy, az Uraké csak a curialis birtok". A helység parasztjai azután az ő vezetése alatt elfoglalták az uraságí erdőt azzal a jelszóval, hogy „a szabadság kijött, az erdők az övék".[73]

A hasonló esetek bizonyították, hogy a parasztság egy része önmagától is hajlamos volt a szabadságot kizárólag osztályalapon magyarázni, és megvalósításáért a cselekvés terére lépni. A köznép olyan aktivizálódásának, amelynek éle egyértelműen a birtokos osztály ellen irányul, még nagyobb lehetett a mértéke és hatásfoka, ha kívülről kap biztatást és irányítást. Alsópalojta (Hont) népe azonnal kész volt a földesúr ellen támadni, mihelyt a pesti forradalom szemtanúja: a költő Janko Kral' az élére állt.[74] A csabdi (Fejér) kurialisták mozgalma is azután tört ki, miután megbízottaiknak a Pilvaxban azt tanácsolta valaki, hogy mivel most széles e hazában szabadság van, verjék ki a határból uraikat, ha azok robotra akarják őket hajtani.[75] Beláthatatlan következményekre vezethetett volna hát, ha a pesti radikális fiatalok a „Dicsőséges nagyurak"-kal végeztek volna felvilágosító munkát a parasztok körében. Szabó Alajos okkal kötötte unokabátyja lelkére, hogy a költeményt kizárólag okos emberrel ismertesse, mert „ha ez a nép közé jönne, akkor a magyarságnak (értsd: a nemességnek — *V. J.*) vége lenne".[76]

Ama bizonyos március 16-án, amelyen a „Dicsőséges nagyurak" kéz alatt keringeni kezdett a városban, és amelyen először merült fel az eszme, hogy a vidékre emisszáriusok menjenek ki, egyébként is különféle parasztmegmozdulások híreivel volt telítve a pesti levegő. Itt még csak ekkor terjedt el széles körben a' délkelet-magyarországi parasztok állítólagos akciójáról szóló és publikussá lett formájában valótlan mendemonda.[77] Ekkor kapta fel a szó-

[71] Vukovics Sebő jellemzi így a hangulatot. Ld. *Bessenye Ferenc* (kiad.): Vukovics Sebő emlékiratai Magyarországon való bujdosása és száműzetésének idejéből, Bp, 1894. 88. l.

[72] A kerület főbírájának márc. 24-én a megye alispánjához intézett jelentését ld. Fejér megyei Levéltár, Fejér megye lt. Vegyes ir. 1848.

[73] Štatny Archiv Rimavska-Sobota, Gömör megye lt. Bűnfenyítő törvényszéki ir. 1850 : 411. (611. d.)

[74] A palojtai mozgalmakra ld. *Ember Győző:* Magyar parasztmozgalmak 1848-ban, Bp. 1949, 33. l.

[75] Az esetet Letenyei Lajos beszéli el a Pesti Divatlap 1848 ápr. 29-i számában.

[76] Ld. Szabó többször idézett levelét. *(V. Waldapfel* i. m. I. 120—122. l.)

[77] Vö. *Fiáth* i. m. II. 94. l.

beszéd — területileg Gömör és Zemplén megyékre rögzítve — az északkelet-magyarországi jobbágyfelkelés legendáját, amely Pozsonyra már 10-e körül oly nagy hatást gyakorolt. Sőt Pesten e vaklárma megtoldódott: azt beszélték, hogy a tolnai parasztok ugyancsak lázongásban vannak. Híre járt, hogy a felzendült jobbágyok jelszava: „le a kabátosokkal!"[78]

A parasztok mozgolódásáról terjengő hírek közt volt egy, amelyet nem pusztán a képzelet szült, hanem amely — legalábbis részlegesen — igaznak bizonyult. Március 17—18-án „szívszorongva" hallották a pestiek, hogy „oda kinn Monoron s tán máshol is zavarodnak már a parasztok".[79] E Pest környéki nyugtalanságról a hatóságok már korábban tudomást szereztek: március 16-án érkezett az első jelentés, hogy Albertin, Irsán és Monoron fellázadtak a jobbágyok. Nyáry alispán azonnal intézkedett. Egybehívta a kisgyűlést is, amely haladéktalanul nyugalomra intő proklamációt bocsátott ki a megye népéhez, tudtára adva annak mind a pestiek 12 pontos követeléseit, mind az országgyűlés március 14-i — a nép javát szolgáló — határozatait. Elrendelte továbbá, hogy a tisztviselők állandóan kerületeikben tartózkodjanak, az adózókat a békétlenség első jelére világosítsák fel, az álhíreket terjesztő vagy netán lázító egyéneket pedig, ha nyilvános megintésük ellenére is „rendetlenséget szándékoznának előidézni", „őket a helységből illedelmesen ugyan, de hatályosan távolítsák el". Szekrényessy városkapitány ugyanakkor városi huszárokat állított fel Pest határvonalán a városba érkező parasztok ellenőrzése végett.[80]

Mind a monori, mind az alberti — egyébként hamar eloszlatott — zavarokat helyi jellegű okok váltották ki. Monoron a jobbágyok a Pest—Szolnok vasútvonal számára korábban kisajátított földjeiket követelték vissza, Albertin pedig azért támadt felzúdulás, mert a régóta folyamatosan és szerződés mellett bérelt kukoricaföldeket erre az évre — nyilván a várható úrbéri törvények miatt — nem akarta a lakosoknak árendába adni a földesúr. Mindkét helység nem túl messze feküdt a várostól, népük március 16-án már ismerte a pesti eseményeket, a jobbágyok fellépése így a pesti forradalom kisugárzásának, bátorító példájának közvetlen eredménye volt. Mivel pedig valamilyen sérelem a korábbi évtizedekben a magyarországi úrbéres helységeknek csaknem mindegyikét érte, felmerülhetett az aggodalom, hogy a soksok helyi elégedetlenség, ha idejében nem állítanak gátakat elébe, országos forrongássá terebélyesedik, és általános parasztfelkelésben csap ki, méghozzá olyanban, amelynek Pest az elsők között eshet áldozatul.

A pestiek szemében e félelmet különösen két körülmény tette indokolttá: a pilvaxisták március 19-re tervezett bankettje, amelyre eredetileg minél több embert szándékoztak felvonultatni, továbbá az a tény, hogy a város

[78] Adolf Dux, a Pressburger Zeitung pesti tudósítója számol be minderről március 16-án, de legkésőbb 17-én kelt írásában: „Gerüchte gehen in Gömör, Zemplén und Tolna seien die Bauern im Aufruhr, diese rufen: le a kabátosokkal (Nieder mit den Rockträgern)." — Ld. a Pressburger Zeitung márc. 19-i különkiadását.

[79] E hírt márc. 18-án Paulay Ferenc továbbította Perényi Zsigmondnak Pozsonyba. (Közli: *V. Waldapfel* i. m. I. 123. sk. l.)

[80] Szekrényessy a Pestre március 16-án érkező monori és alberti parasztzendülés hírét, valamint a hatóságok intézkedéseit márc. 17-i jelentésében közölte Ferstl rendőrtanácsossal. (AVMIPH, 1848 : 201.) A márc. 16-i Pest megyei kisgyűlés nyomtatott kiáltványát ld. OL, 1848-as nyomtatványok.

épp a József-napi országos vásárra készülődött, amely a parasztok soraiból is évről évre nagyobb tömeget vonzott az ország minden tájáról Pestre. A bankett időpontját illetően épp a vásár miatt esett március 19-re a fiatalok választása. A március 15-i forradalom feleslegessé tette ugyan a lakoma megrendezését,[81] de tervezői erről csak március 17-ének délutánján nyilatkoztak, a sajtóban pedig a bankett elhalasztását csupán március 18-án hozták mindenki tudomására.[82] Ezért írta Szekrényessy még március 17-i jelentésében is, hogy „ha a vasárnapot, a bankett napját szerencsésen átvészeljük, akkor minden visszatérhet a nyugalom régi vágányára".[83]

Bár a lakoma elodázása, amelyet a fiatalok a jelek szerint Petőfi városházi felelősségre vonásával és vidék-felvilágosító tervük elvetésével párhuzamosan határoztak el, megnyugtató mozzanatnak számított, az aggodalmakat korántsem teljesen oszlathatta szét. A vásár napjának áthelyezése már csak az idő rövidsége miatt sem jöhetett szóba, az egybegyűlő sokadalmat viszont lakoma nélkül is lehetett volna bujtogatni. Nyáryék számára tehát mindenképp fontos volt, hogy a „Dicsőséges nagyurak" ne kerüljön a vásáros parasztok kezére.

Mert Pesten napokon át tartotta magát és izgatta a kedélyeket az a hamis mendemonda, hogy a polgárok javait paraszttámadás fenyegeti.[84] A városban már 17-e elé is aggódva néztek, mert e nap hetivásár volt. De a péntek zavar nélkül múlt el; mindössze annyi történt, hogy a vásáros parasztok nagymennyiségű háromszínű kokárdát vittek ki Pestről.[85] A pestiek ennek ellenére szorongva várták 18-át és 19-ét: az országos vásár napját, mert „nagy híre járt, hogy vasárnap tömérdek földmívelő atyánkfia fog falurul berontani a fővárosba — agyonverendő mindnyájunkat".[86] A Pesten uralkodó hangulatot legjellemzőbben Lederer főhadparancsnok festette le a Haditanács számára március 18-án készített jelentésében.

Lederer rámutatott arra, hogy a befutott hírek szerint néhány megyében a parasztok között, akiknek fülébe jutottak a bécsi, de főleg a pesti események, nagyon is veszedelmes jelenségek mutatkoznak. A városban a legutóbbi galíciai kitörés megismétlődésétől tartanak. Pest környékéről, ahonnét a tervezett, de elhalasztott bankettre meghívtak egy csomó köznemest is, egész helységek csoportosulnak egybe azzal a szándékkal, hogy csapatosan vonuljanak Pestre. A város valamennyi polgára és a vásárra érkezett idegen kereskedők nem alaptalanul aggódnak vagyonuk biztonsága miatt. Ezek most

[81] Petőfi március 17-én írta naplójába, hogy a bankett az események miatt „szükségtelenné válván, elmaradt". (PÖPM, 406. l.)

[82] A Pesti Hirlap március 18-i számában „Legújabb" címmel közli, hogy Petőfi indítványára a Hatvani-utcát „Szabadsajtó" utcának, az Egyetem-teret „15-dik martius" terének, a Városház-teret pedig „Szabadság-térnek" keresztelték át, továbbá „az ifjúsági reformlakoma, miután a martius 15-ki események már megelőzték, vasárnapról más alkalomra halasztatik". Petőfi viszont az utcanévváltoztatást március 17-én délután javasolta a Választmányban (*Bírányi* i. m. 51. l. és *Kléh* i. m. 38. l.), logikusnak látszik tehát a következtetés, hogy a lakoma elhalasztásáról szóló és szintén „legújabb" hír gyanánt publikált megállapodás sem születhetett meg előbb.

[83] AVMIPH, 1848 : 201.

[84] A „Der Ungar" c. lap március 19-i számában közölt cikkében Diósy is utal e hírre, de mint hamisra.

[85] Ld. Paulay március 18-i levelét Perényihez. (*V. Waldapfel* i. m. I. 123. sk. l.)

[86] Pesti Divatlap, 1848 márc. 21.

mindenre ajánlkoznak, csakhogy a fenyegető vészt elkerüljék. Hasonlóképp gondban vannak a Pesten tartózkodó nemesek, hogy mi módon térjenek haza szülőföldjükre. Pest és Buda polgárságának vagyonos része megállapodott abban, hogy meg kell akadályozni az érintett tömegek benyomulását a városba. E határozatukhoz mind a Helytartótanács, mind a városi magisztrátus tisztviselői csatlakoztak.[87]

A budai főhadparancsnok nem légből kapott állításokat közölt felettes hatóságával. Almásy Móric a Helytartótanács permanenssé nyilvánított ülésén március 18-án azt jelentette ugyan, hogy az előző éjszakán „legkisebb zavar vagy kihágás a vásárra begyűlt sűrű népcsoportok tolongásai közt sem történt", és megítélése szerint nincs is különösebb ok az aggodalomra, mert bár e nap délelőttjén olyan hírek nyugtalanítják a városháza körül összeverődött lakosságot, „mintha falukról a felzendült nép csoportosan a városba akarna rohanni", a falusiak eddig még „a szokottnál gyérebb számban jelentek meg" a vásáron. De beismerte, hogy e tény korántsem csillapította le a pestiek kedélyeit, mert a Rendre Ügyelő Választmány ülésére várakozó tömeg „a felfegyverkezést főleg a holnapi nap félelme miatt, melyen t. i. a vidékről parasztcsoportok berohanandóknak hirdettetnek, hatályosan követeli".[88]

Ez a parasztoktól rémüldöző pesti tömeg korántsem volt teljesen azonos a március 15-i forradalom végrehajtóival, akik három nappal korábban életükkel sem törődve vállalták fellépésük következményeit. Nemcsak azok gyűltek egybe a városháza körül, akik a forradalmat jóhiszeműen féltették az anarchiától, vagy akik továbbra is a nemesi liberalizmus keretei közt kívántak a fejleményeknek irányt szabatni. Ott voltak azok is, akik eddig közönyösen, ha nem éppen ellenszenvvel szemlélték a forradalmi átalakulást, így Pest tulajdonképpeni vagyonos polgárai, akik a forradalmi eseményekben a vagyonbiztonság megingásának kezdetét látták, és akiket — a parasztok állítólagos akciójának hírére — tulajdonuk jövendő sorsa izgatott.[89] A különféle indítékok közös törekvésben egyesültek: a parasztokkal szemben fel kell készülni a védelemre!

[87] Lederer jelentése: Wien, Kriegs-Archiv, Hofkriegsrat, Praesidiale, 1848 : 751.

[88] A M. Kir. helytartótanács 1848-ki Martius 15-én kezdett rendkívüli folytonos ülésének Jegyzőkönyve. Az előbb Pesten, utóbb pedig az ország más részein is mutatkozott népmozgalmak tárgyában. (A jegyzőkönyvet Jakab István „titoknok" vezette.) — OL, 1847/48 és 48/49-es országgyűlési nyomtatványok, 1. cs.

[89] A pesti — elsősorban német — polgárság magatartására nemcsak Petőfi lesújtó véleménye vet világot. A konzervatív beállítottságú Zsoldos évtizedekkel később állapította meg tárgyilagosan: „Pest város polgárai, mint legnagyobb részt már természetüknél fogva is hidegebb vérű német származásúak, de különben is illyesekhez nem is szokott, sőt vagyonos emberek s leginkább házbirtokosok, kiknek volt mit aprítani a tejbe, tehát azt elveszteni nem volt éppen kedvükre: kivévén a nemzetőrségbe való állást, melyet maguk vonogatása nélkül teljesítettek, s a mivel önmaguknak használtak legtöbbet, mert a közbiztonságot csakugyan az tartá fel egyedül majd másfél éven át hazaszerte: az ilyes — mint ők mondák — Komedien Spiel-ekhez nem sok rokonszenvet s kedvet mutattak." *(Zsoldos* i. m. I. 69. l.) „A rendpárti" polgári rétegek természetesen ellenérzést tápláltak a számukra konkurrenciát jelentő, ugyanakkor a forradalmi mozgalomhoz csatlakozó zsidó polgárok és értelmiségiek iránt és görbe szemmel nézték a forradalom szerveibe való bekerülésüket. (Vö. *Zsoldos Jenő* [szerk.]: 1848—1849 a magyar zsidóság életében, Bp, 1948, 46—51. l.) E rétegek forradalomellenessége logikusan vezetett el a polgári jogegyenlőséggel homlokegyenest ellenkező antiszemita megnyilvánulásokig és addig, hogy e konzervatív bürgerek március végén tettlegességre vetemedjenek a mellükre piros kokárdát tűző fiatalokkal szemben.

A hatóságok fontosnak tartották a felzaklatott kedélyek megnyugtatását. Annál is inkább, mert maguk sem voltak nyugodtak március 19-e felől. Trefort Ágoston, a liberálisok nézetének adva hangot, már a forradalom napján azért vélte szükségesnek a felfegyverkezést, hogy „a vásár alkalmával a közbiztonság fönntartathassék".[90] Most pedig — a tömeghangulatnak is engedve — az időközben újabb tagokkal szaporított Rendre Ügyelő Választmány határozta el március 18-án délben kezdődött ülésén, hogy a már felállított és fungáló öt nemzetőrségi osztály mellé egy hatodikat is alakít. Az Ellenzéki Körben még aznap délután megkezdődött e hatodik osztály szervezése. Az új egységbe főleg fiatalok léptek be, és zsidók, akiknek a nemzetőrségbe való felvétele ellen a keresztény polgárság egyes rétegei — a jogegyenlőség kikiáltásának napjaiban! — kezdettől tiltakoztak, de akiket arra, hogy a polgári vagyont a parasztokkal szemben védelmezzék, alkalmasaknak tartottak.

Ezzel egyidejűleg Almásy — Rottenbiller Lipót alpolgármester felhívására — engedélyt kért és kapott a Helytartótanácstól, hogy „saját felelősségére" ismét kellő számú fegyver és lőszer kiszolgáltatását szorgalmazhassa Lederer főhadparancsnoknál. Lederer, azon ígéret mellett, hogy Komáromból többet is hozat, március 16-án 500, 17-én pedig 1000 fegyvert már a város rendelkezésére bocsátott,[91] most Almásy intervenciójára újabb 200 puskát — később valótlannak bizonyult állítása szerint: utolsó tartalékát — adott át, ezúttal a budai nemzetőrség számára.[92]

Másnap kiderült, hogy alaposan eltúlzott volt a pestiek aggodalma. A parasztok többségét, bár az egész jobbágyság régóta várta felszabadulását, meglepték és megzavarták a hirtelen jött események. Egy részük a következő hetekben valóban hozzáfogott sérelmei önhatalmú orvoslásához, más részük azonban — főleg az első napokban — nem tudta mire magyarázni a változást, és mind a jelent, mind a jövőt illetően bizonytalanság lett úrrá rajta. Arra meg, hogy önelhatározásából Pestre seregeljen és végigdúlja-pusztítsa a várost, egyáltalán nem gondolt. Szekrényessy városkapitány 19-én már napközben megnyugodva jelenthette, hogy a rend zavartalan, és a vásárra érkezett parasztok inkább kíváncsiak, mint veszélyesek.[93] Jakab István helytartósági titkár e nap estéjén ugyancsak megkönnyebbülve írta naplójába, hogy „egész nap csend volt, sőt falukról a városba igen kevesen jöttek

[90] *Lónyay* naplója, i. h. 45. l.

[91] *Bírányi* i. m. 36. és 46. l. — Itt említjük meg, hogy amikor Zichy Ferenc helytartósági alelnök március 20-án Bécsbe érkezve, *utólagosan* jóváhagyást kért a pesti nép követeléseinek — köztük a fegyverek kiadására vonatkozó kérésének — teljesítése miatt, és a Lajos főherceg elnöklete alatt összehívott konferencia ezt *utólag* meg is adta, maga a főherceg úgy nyilatkozott a kiszolgáltatott fegyverekről: „azoknak ugyancsak nem nagy hasznát veendik, mert még a hétéves háborúból valók". (*Szögyény-Marich* i. m. I. 80. l.)

[92] A nemzetőrség 6. osztályának felállítására, Almásy intervenciójára és az újabb fegyverek kiszolgáltatására a Helytartótanácsnak e fejezet 88. sz. alatt idézett jegyzőkönyvén kívül ld. Pesti Hirlap, 1848 márc. 18-i második — esti — kiadású számát, Lederer márc. 18-i jelentését a Hofkriegsrathoz (Wien, Kriegs-Archiv, Hofkriegsrat, Praesidiale, 1848 : 751) és Almásynak márc. 18-án este fél 9 órakor kelt tudósítását a nádorhoz (*Andics* i. m. II. 16—17. l.) Almásy e jelentésében is hangsúlyozta e lépések okát: „Habár . . . a szomszéd vidékeken csend és nyugalom létezik . . . előre látható, hogy a holnapi és holnaputáni Pesti Országos vásári napokban nagyobb néptömegek fognak össze tódulni . . ."

[93] Szekrényessy márc. 19-i jelentése Ferstlhez: AVMIPH, 1848 : 201.

a zavartóli félelem miatt".[94] A Pesti Divatlapnak a rettegett nap után legelőször megjelenő száma pedig, a nyomás alól felszabadulva, gúnyos hangvételű megjegyzéssel utalt vissza arra, hogy az előző napok parasztdúlásról szállongó hírei nem voltak egyebek vaklármánál: „Jámbor atyánkfiai... a hozzánk legközelebb eső falukban, mint halljuk, attól féltek, hogy mi rontunk rájuk".[95]

A város fellélegzett. Nem vehető bizonyosra, hogy a nap akkor is ennyire simán zajlott volna le, ha Petőfiék a „Dicsőséges nagyurak"-kal kezdenek felvilágosító munkát a vásáros nép között. Azzal a költeménnyel, amelynek sorait a kortárs még évtizedek múltán is úgy jellemezte, hogy „nem is afféle nevelés és tudományos míveltség... hiányát tanúsítók, betyárságra mutatók ezek.... Ez már a ‚szegénységnek' a ‚vagyonosok' elleni tüzelése... Ez az 1789-i és ezúttal a legutóbbi commune-féle párizsi vésznapok poemája..."[96] Mind a nemesi liberálisok, mind a pesti polgárság a forradalom nemesi vezetőinek tulajdonították — és nem minden alap nélkül — az érdemet, hogy az átalakulás napjai áldozatokat követelő összetűzések nélkül teltek el. Szerepe volt ebben annak is, hogy Nyáry és Klauzál határozottan felléptek a fiatalok ki tudja mit eredményezhető terve és a „Dicsőséges nagyurak" terjesztése ellen. Ezért írhatta Csányi március 18-án, amikor Nyáryék már meggátolták az ifjúság javaslatának realizálását, Petőfi pedig állást foglalt saját költeményének terjesztése ellen: „Hála a magyarok Istene után Klauzálnak, Nyárynak, hogy vérben nem gőzölög a hon; ha itt megkezdődik az erőszak, mészárlás gyakoroltatik az egész hazában."[97]

A veszedelem, miután a kritikus napon semmi különösebb nem történt, mérséklődött, de korántsem múlt el. „A tűz még mindig ég a hamu alatt"

[94] *Jakab István* naplója 1848/49-ből, OSzK Kézirattára, Quart. Hung. 1315.

[95] Pesti Divatlap, 1848. márc. 21. — A következő hetekben a helyi jellegű parasztmozgalmaknak valóban széles láncolata bontakozott ki. E mozgalmak vagylagosan a törvényjavaslatok haladéktalan életbeléptetésére, a korábbi úrbéri rendezésekből és legelőelkülönözésekből fakadt paraszti sérelmek orvoslására, valamint az új törvények fogyatékosságainak a parasztok javát szolgáló korrigálására irányultak; tárgyalásuk azonban nem tartozik e tanulmány keretei közé. Tény viszont, hogy a forradalom első napjaiban a jobbágyok nagy többsége — amint ezt Vajda János találóan jellemezte — „álmélkodott a roppant változáson, amelynek valószínűségét sem hallotta még előtte való nap emlegetni"; a parasztok azt hitték, „cselfogás az egész, s csak ki akarnák tudni, ha nem hajlandók-e lázadásra és hallgattak", amikor elhatározott felszabadításukat közölték velük. (Vö. *Vajda János:* Egy honvéd naplójából, Pest, 1869, 52—53. l.)

[96] Zsoldos, aki a verset szinte a munkásmozgalom forradalmi költészetének előtermése gyanánt tekinti, jellemzéséhez még hozzáfűzte a kapitalizmuskori polgár gyűlölködő óhaját: „Adja Isten, hogy a Párizst patkányhús evésre, az ottani világ-műkincseket a petróleum, őrjöngés cannibali lángjai által elhamvadásra juttatott Gambetták, Hugo Victorok, Ledru Rollánok és többek efféle tanai a párizsi commune socialcommunismusát maholnap communis-sá — általán elterjedtté — ne tegyék a gombánál máris szaporább Internationálok útján a világon." (*Zsoldos* i. m. II. 253—254. l.)

[97] Csányi levele Csillagh Lajoshoz, Pest, 1848 márc. 18. — Zala Megyei Levéltár, Csillagh cs. lt. Missiles. — Lónyay Menyhért már 16-án ugyanígy ítélte meg a helyzetet: „Klauzál és Nyári a lelke az egésznek. Ha ők nincsenek, senki sem tartja fel őket az excessustól, kivált midőn a dolgot a deákok s ifjak kezdették. Most már az egész polgárság s itt levő urak egyesültek, oly emberek, mint Festetics Gusztáv, be állottak a nemzeti őrseregbe, s csak úgy patrullíroznak, mint Tóth Gáspár vagy Emmerling." (Lónyay Menyhért Lónyay Alberthez, Pest, 1848 márc. 16., OL, Lónyay cs. lt. Lónyay III. Albert levelei.)

— írta csaknem egy héttel később Szilassy József, a Helytartótanács tanácsosa.[98] Noha közben az ország jobbágynépe Batthyány Lajos körleveléből és az újságokból megtudta, hogy az úrbériség megszüntetését és a közteherviselést a diéta immár törvénnyé szövegezett formában is elfogadta, szinte valamennyi lap különös figyelmet fordított a parasztság megnyugtatására. A Pesti Divatlap a vidéki intelligencia révén kívánta a parasztokat rábeszélni, hogy „az elégültség határain ne lépjenek túl új és igaztalan követelésekkel";[99] a frissen indult radikális Marczius Tizenötödike hasonlóképp arról akarta a jogokban részesített parasztságot meggyőzni, hogy „a rend és béke" védelmére kell összefognia az ország egyéb lakosságával;[100] a hirtelen köpönyeget változtató Nemzeti Újság hálaérzetet igyekezett a tegnapi jobbágyokban földesuraik iránt ébreszteni, miközben hangsúlyozta nekik: „Igaz, ti nagy tábor vagytok, de hogy győzedelmesek legyetek, reájok (azaz: a tegnapi nemesekre) mint vezérekre van szükségtök, s ezt egy pillanatra se feledjétek!"[101] A Der Ungar meg felvetette egy olyan „Lamennais-féle" Népbarátja című lap ötletét, amely a parasztoknak „a rend és nyugalom kötelességét" prédikálná, és amelynek szerkesztésére szerinte egyedül Táncsics lenne alkalmas.[102]

Petőfi és a fiatalok mind a költemény, mind a népfelvilágosítás ügyében engedtek a Választmány mérsékelt, Nyáryék irányvonalát követő többségének. E többség azonban továbbra sem volt nyugodt afelől, hogy nem kerül-e sor összeütközésre közte és a nép mozgósítására is kész radikálisok között. Abban sem bízott, hogy a mozgalomnak mindvégig ura tud maradni. Ezért kezdettől sürgette, hogy a diéta Pozsony helyett Pesten folytassa tanácskozásait. Azt remélte, hogy a követi kar, amely magát a nemzet képviselőinek testületévé deklarálta, Pestre költözve jobban tudja a maga tekintélyét, befolyását érvényesíteni, és a kispolgári ifjúság-értelmiség radikalizmusát ellensúlyozni. A Pestre település szüksége mellett szólt az is, hogy ebben az esetben a diéta határozatai, amelyekről a távolból Pest csak fáziskéséssel értesülhetett, azonnal a város tudomására jutnak, és így biztosabban elejét vehetik olyan demonstrációknak, amelyeket esetleg csak az országgyűlési döntések ismeretének hiánya okozna.

A pesti forradalom nemesi vezetőinek ez az óhaja egybevágott a pesti radikálisok kívánságával, akik persze más okból szerették volna a diétát Pesten látni. Petőfiék és általában a baloldaliak úgy ítélték, hogy az országgyűlést Pesten — már csak a távolság miatt is — inkább kivonhatják a bécsi befolyás alól, mint a császárvároshoz közel fekvő Pozsonyban, munkáját pedig meggyorsíthatják, ha a diétát a pesti radikalizmus közvetlen nyomása alá helyezik. Emellett az országgyűlés tényleges Pestre települése azt jelentette volna, hogy eggyel ismét gyarapodott a forradalom követelései közül a gyakorlatban is realizáltak száma.

[98] Szilassy levele Szilassy Eduárdné Schilling Eugeniához, Buda, 1848 márc. 25. (OL, Szilassy cs. lt. B. XX. 3.) „Az irányítóknak nehéz a dolguk — írta Szilassy —, felzavartak egy boldog, nyugodt népet, felforgattak mindent, ami szent, a tulajdonjogot is, most vissza kell szorítaniok a palackba a kiengedett szellemeket . . ."

[99] A lap márc. 21-i számában Vahot Imre fejtegette ezt „Teendőink" c. cikkében.

[100] Marczius Tizenötödike, 1848 márc. 20.

[101] Ld. a „Nyugodalom polgárok!" c. cikket a lap márc. 21-i számában.

[102] Der Ungar, 1848 márc. 21.

Már a városházánál március 15-ének délutánján lefolyt népgyűlés úgy határozott, hogy a nádornál és a királynál egyképp szorgalmazni fogja az országgyűlés Pestre leendő áttételét.[103] A másnap délelőtt megválasztott küldöttséget, amelynek feladata volt a 12 pontot a diéta, valamint az uralkodó elé terjeszteni, azzal is megbízták, hogy az országgyűlést a Pestre költözésre szólítsa fel.[104] E küldöttség 18-ának reggelén útnak is indult,[105] Pozsonyban azonban nem tőle hallottak először a pestiek egybehangzó, sürgető követeléséről. A Pestről március 17-én Pozsonyba induló Kovács Lajost maga Klauzál kérte meg, hogy működjék közre a diéta rögtönös leköltözése ügyében, mert különben a mozgalmat nem lehet fékezni, mivel a főagitátorok: Petőfi, Vasvári, Jókai, Irinyi, Irányi „a diéta nullitására izgatnak".[106]

Ugyanezen a napon, amelyen Petőfi a „Dicsőséges nagyurak"-kal annyira megrémítette a pesti liberálisokat, hogy felelősségre vonták őt, mások is az országgyűlés haladéktalan áttelepülésére unszolták pozsonyi politikustársaikat. Vörösmarty kereken megírta Teleki Lászlónak: „Ha ti Pozsonyban maradtok, nem vagytok Országgyűlés; mert ily bontakozásban a szélekről nem lehet országot igazgatni. Ha mindent el nem követtek, hogy lejőjetek, minden dicsőségtek mellett meg vagytok semmisítve, vagy ami még szomorúbb, a béke és rend, mely eddig egy pillanatig sem zavartatott meg, a leghihetőbben háboríttatni fog, ha itt nem is, az ország többi részeiben. Csak ha Pest, az országgyűlés által erős Pest intézkedik, remélhető az ország összetartása." Vörösmarty valószínűsíthetően az ifjak tervével és a „Dicsőséges nagyurak"-kal kapcsolatos közjátékra célzott, amikor a vidéki közbátorság lehetséges megzavarására utalt.[107] Kiss Károly ugyanezen a napon — legalább egy országos biztost kérve Pestre — Kossuth előtt tárta fel aggályait: attól lehet tartani, „hogy két helyen leend országgyűlés, s minden elfajulhat, ha a kedélyek korlátozva nincsenek", hiszen „ha Klauzál és Nyáry nincs, ki tudja mi történik".[108]

A Pesti Hirlap március 18-án publikált, de március 17-i keltezésű vezércikke nyíltan kimondta, hogy a törvényhozásnak, „ha a mozgalmak vezetését kezében akarja tartani, legfőbb feladata mielőbb Pestre tenni át üléseit".[109]

[103] Vö. Pesti Hirlap, 1848 márc. 17. és *Kléh* i. m. 26. l.

[104] Vö. Szőnyi márc. 16-i levelét és *Birányi* i. m. 36. l.

[105] Pesti Hirlap, 1848 márc. 18. (Második kiadás.), Jelenkor, 1848 márc. 21. stb.
A március 18-án a reggeli gőzösön elutazó küldöttség, amelynek szónokául Hajnik Pált jelölték ki, és amely a pesti kívánságokat nemcsak Pozsonyban, hanem Bécsben is elő akarta terjeszteni, márc. 19-én éjfél után 2 órakor érkezett meg Pozsonyba. A deputációt az országgyűlés alsóháza déli 12 órakor kezdett ülésében fogadta. (Vö. Budapesti Hiradó, 1848 márc. 21. és OL, M. Kancellária lt. Acta Diaetalia II. Geheime Berichte, Szalay István márc. 19-i jelentése Apponyihoz.) Hajnik a 12 ponttal és az egyetemi oktatási rendszer megjavítására vonatkozó kívánsággal együtt tolmácsolta azt a kérést is, hogy az országgyűlés Pesten folytassa tanácskozásait. (A pesti küldöttség, írta Horváth Lajos, báró Vay Miklós alkalmazottja március 20-án Pozsonyból Kún Józsefnek, „az országgyűlés Pestre leendő áttételét követelé." — OSzK Kézirattára, Levelestár.)

[106] *Lónyay* naplója i. h. 47. l.

[107] Vörösmarty márc. 17-én kelt levelét ld. OL, Teleki cs. gyömrői lt. Missiles, No. 14. — A költő, hogy a mondottaknak még nagyobb nyomatékot adjon, hozzáfűzte: „Nem találhatok szavakat, hogy meggyőződésemet a tieddé tehessem, de a'mit mondok, eremnek minden ütésével érzem."

[108] Kiss márc. 17-i levelét közli *V. Waldapfel* i. m. I. 114. l.

[109] Pesti Hirlap, 1848 márc. 18. (Első kiadás.)

Egy nappal később a Marczius Tizenötödike érdekes hírt közölt: az Ellenzéki Körben egy ívet tettek ki, amelynek aláírói kötelezték magukat, hogy abban az esetben, ha az országgyűlés 6 nap alatt nem megy Pestre, Pozsonyba utaznak, és az áttelepülést személyes befolyásukkal harcolják ki. A közlemény megjegyezte még, hogy az aláírások folyvást szaporodnak.[110] Amikor az országgyűlés küldöttsége március 19-én — még tárgyalandó feladattal — Pestre érkezett, a deputációt fogadása alkalmával Nyáry Pál felkérte: tolmácsolja újólag a pozsonyi rendek előtt a Választmány ama kívánságát, hogy „a diaeta mielőbb Pestre tétessék át".[111] Állást foglalt az országgyűlés sürgős átköltöztetése mellett Pest megye március 21-i közgyűlése is.[112]

E napokban a Pesten tartózkodó liberális politikusok egyöntetűen az országgyűlés áttelepítése végett ostromolták a pozsonyiakat. Nem érezték önmagukat elég erőseknek ahhoz, hogy a város hangulatát és a radikálisok tevékenységét saját elképzeléseik szerint tudják irányítani. Félő volt, hogy Petőfi és társai, a városi plebejusokra és a vidék parasztjaira támaszkodva, a Rendre Ügyelő Választmányt olyan második hatalommá fejlesztik, amely eszmei téren is az országgyűlésben megtestesülő legális közhatalom ellenlábasává növekedik. Így elemezte a helyzetet — kitűnő megfigyeléssel — március 21-én az erdélyi Kemény Dénes. „Magyarországon — írta Teleki Lászlónak — jelenleg, amint tettleg van, két hatalom uralkodik. Egyik áll Posonban a miniszterelnökből meg társaibul . . . és a törvényhozótestbül. A másik Pesten a Közbátorsági bizottmánybul, melynek elnöke és vezére Nyáry, legbefolyásosabb tagjai: Petőfi, Irinyi, Klauzál, Degré, Perczel, Irányi. Posonban a törvényhozótest azt véli, ő átalakítási törvényeket alkot, e bizottmány pedig azt tartja, hogy azokat a forradalom már kivítta." A minisztérium kinevezésének késése — fejtegette Kemény — a pesti hatalom kifejlődésére „nagy mezőt nyitott", minél tovább lesz Pesttől távol az új kormány és vele együtt a diéta, annál inkább elvesztik lábuk alól a talajt. Azért fontos az országgyűlés mielőbbi befejezése, mert másképp félő, hogy „küzdeni fog . . . e két hatalom életre, halálra: s következései kiszámíthatatlanok".[113]

A Pestre költöztetett diétának tehát az lett volna a szerepe, hogy a radikálisok befolyását jelenlétével is ellensúlyozza. Azokét a radikálisokét, akik

[110] Marczius Tizenötödike, 1848 márc. 19. A lap jelentése aligha minősíthető mendemondának. Március 20-án egy állítólagos újabb küldöttség érkezett Pestről, „aggasztó híreket hozván, ti. hogy a főváros lázadt állapotban van, a *diaeta lejövetelét 6 napon határozták*, mi ha nem történnék, fegyverre kapnak s Posont megrohanják." Pedig — fűzte hozzá a levélíró Horváth Lajos, aki a hírt Kún Józsefnek még e nap továbbította Borsodba — „ha a főváros fölibe akar a diaetának emelkedni, akkor vége alkotmányunknak". (Horváth levelét ld. OSzK Kézirattára, Levelestár.)

[111] Nyáry egyúttal azt is kívánta, hogy „a 15. martiusi öszvetalálkozás, mely napról az ismeretes 12 pesti pontok felküldettek, törvényben is meg említtessék". (Ld. a küldöttség márc. 23-i beszámolóját a diéta előtt. — OL, Arch. Regn. Lad. XX. No. 21. Fasc. B. No. 48.)

[112] Budapesti Hiradó, 1848 márc. 29.

[113] A pestiek leszerelése végett Kemény azt is javasolta, hogy Nyárynak miniszterséget vagy államtanácsosi pozíciót biztosítsanak, és a Választmány többi tagja közül is egynéhánynak elhelyezéséről gondoskodjanak. (Pesten kelt levelét ld. OL, Teleki cs. gyömrői lt. Missiles, No. 14.) — Egyébként, miután a diéta nem volt hajlandó Pestre költözni, március utolsó harmadában a pesti liberálisok az országgyűlésnek nem annyira áttételére, mint inkább gyors befejezésére unszolták a pozsonyi rendeket. (Ld. Pulszky márc. 26-i levelét Pestről Kossuthhoz, OL, Kossuth ir. 188.)

először forradalmi fellépésükkel, majd népfelvilágosító tervükkel és Petőfi riadalmat keltő költeményével nemcsak a konzervatívokban, hanem a liberálisokban is meggyőződéssé érlelték a gyanút, hogy tudják, és — ha a körülmények úgy kívánják — készek a tömegeket cselekvő szövetségesükké tenni. Klauzálék ezért látták szükségesnek, hogy Petőfiék súlyát a forradalom szervében is korlátozzák. A Választmány létszámának gyors és ismételt bővítése ezt a célt is szolgálta, hiszen feltöltődése egyszersmind felhígulásra: a radikálisok politikai tájékozódását helytelenítő tagok számának növekedésére vezetett. Voltaképpen annak is egyik értelme volt ez, hogy a pesti Választmány, amelyben a radikálisok már addig is mindjobban kisebbségbe szorultak, március 21-én felvetette: „A megye által kinevezett bizottmány egyesüljön Nyáry elnöksége alatt a városi bizottmánnyal."[114]

A pesti liberálisok és a radikálisok más-más tőről fakadt, mégis azonos követelése — amint látni fogjuk — nem járt sikerrel: az országgyűlés mindvégig Pozsonyban maradt. Igaz, hogy a radikálisok, miután a március 19-én érkező országgyűlési küldöttségtől megtudták, hogy a rendek a közteherviselés bevezetésével és az úrbéri viszonyok megszüntetésével kezdték meg a tényleges törvényalkotás munkáját, néhány napra fel is hagytak mind a diéta leköltözésének sürgetésével, mind az országgyűlés tekintélyének tépázásával.[115] De nem is múlt minden a rendek maradásán vagy költözésén. A távol-

[114] Erről ugyancsak Kemény fenti levele tudósít. — Egyébként Pest megye márc. 21-i közgyűlése csupán azt határozta el, hogy a nemzetőrség felállításával, továbbá „a törvényes rend és csend fenntartására ügyeléssel" Nyáry Pál elnöklete, Patay József és Klauzál Gábor alelnöklete alatt egy 43 tagú választmányt létesít, olyan felhatalmazással, hogy önmagát, ha a körülmények kívánják, további tagokkal egészítse ki. (Pest Megyei Levéltár, Pest megye közgyűlési jegyzőkönyve 1848 : 1844.) E megyei bizottmányba a pesti Rendre Ügyelő Választmány eredeti 14 tagja közül Nyáryt, Klauzált, Rottenbiller Lipótot, Kacskovics Lajos városi főjegyzőt, Gyurkovics Máté és Tóth Gáspár iparosokat, Egressy Sámuel megyei főügyészt és Petőfit delegálta a kongregáció, azaz e 8 ember révén a pesti választmány tagjainak többsége egyszersmind a megyei választmánynak is tagja lett. A két választmány összeolvadásáról Kemény március 21-én már mint befejezett tényről beszél. A valóságban a két választmány továbbra is külön tartotta üléseit, tevékenységük azonban a gyakorlatban összemosódott, mert egyrészt a városi választmány ügyrendjén szereplő kérdések általában a megyei választmánynak is tárgyát alkották, másrészt mindkét szerv hangadói és főszónokai többségükben azonosak voltak.

[115] Kovács Lajos, aki Pestről márc. 20-án úgy tájékoztatta Széchenyit, hogy Petőfi most oly ura a rendnek, mint előzőleg az izgalomnak, rámutatott arra is, hogy Kemény Zsigmondék „elnyomták" a „diaeta elleni mozgalmakat." Kovács ennek ellenére úgy látta, hogy „legnagyobb — sőt még nagyobb — bűne a diaetának, hogy itt nincs. Már nincs mit tartania, nemcsak nem absolváltatik . . . de az maga megnemesedik, megtisztul általa." Abban, hogy a diétaellenes megnyilatkozások Pesten átmenetileg elhalkultak, az országgyűlés tényleges működésén kívül szerepe volt az említett országgyűlési küldöttség hatásának is. Ennek nevében Szentkirályi az országgyűlés újabb határozatának különösen azt a passzusát hangsúlyozta a pesti választmány előtt, hogy a diéta nem érzi magát hivatottnak mindazon törvények részletes kidolgozására, amelyek a nemzet felvirágoztatásához szükségesek, ezért e feladat megoldását a képviseleti rendszer alapján Pesten néhány hónap múlva összeülő nemzetgyűlésre bízza. (Pesti Hirlap, 1848 márc. 20.) A következő nap pedig a Pesti Hirlap, amelynek köre már korábban is igyekezett leszerelni a diétaellenes hangulatot, első oldalán közölte pozsonyi levelezőjének még március 18-án írt beszámolóját. E beszámoló az események ismertetése előtt kitért az országgyűlés ellen irányuló agitációra is. „Nevét örökre megbélyegző bűnt követne el hazája ellen, — írta a levelező — ki e percekben bizalmát a törvényhozó testtől, mely azt legnagyobb mértékben kiérdemli, megvonni akarná, vagy e

ság, amely a két várost elválasztotta egymástól, csökkentette ugyan a pesti nyomást, de korántsem mentesíthette a diétát annak hatása alól. A márciusi fiatalok nemcsak Pesten töltöttek be történeti szerepet: tényked̄ésük és szellemük közrejátszott a pozsonyi fejlemények alakulásában is.

bizalom megingadoztatására elég botor, elég meggondolatlan lenne", mert az, aki ilyen „esztelen túlhajtásban lelné gyermekes örömét", „a szabadság édes áldásai helyett . . . véres és átkos anarchia magvait hintené el az újjászületett országban". (Pesti Hirlap; 1848 márc. 21.) Kovács levelét először a Világ 1948 márc. 17-i számában *Darvas István*, majd onnét *Hatvany* (i. m. IV. 276—277.) közölte.

6. A JOBBÁGYFELSZABADÍTÓ TÖRVÉNYEK MEGALKOTÁSA

a) A POZSONYI LIBERÁLISOK GYŐZELME A BURGBAN

Pozsonyban a fiatalság nagy része még március 15-én elhatározta, hogy követi Bécsbe a diéta küldöttségét. A délután $^1/_4$ 4 órakor induló gőzösre, kabátjára háromszínű kokárdákat és szalagokat tűzve, mintegy 300 ifjú szállt fel, majd a parton ismét egybegyűlt, Batthyányt és Kossuthot éljenző tömeg örömkiáltásaitól kísérve, a császárvárosba hajózott.[1] Az országgyűlés küldöttsége akkor már a bécsi nép viharos ünneplésének középpontjában állt. Bécs főképp Kossuthot magasztalta, aki március 3-i — a birodalom népeinek is alkotmányt kérő — feliratával egy csapásra meghódította a bécsiek szívét. Népszerűségét csak növelte az, hogy épp Kossuthék érkezése előtt nem sokkal hirdette ki az udvar, hogy a Kossuth által kívánt alkotmányt megadja Ausztria népeinek.[2] Kossuthék bécsi fogadtatásuk alapján rendkívül biztatóaknak ítélték a körülményeket ahhoz, hogy a menet közben kibővített felirat elfogadtatásáért és a felelős, független magyar minisztérium haladéktalan kinevezéséért a kormányzattal szemben sikerrel vívják meg a csatát.[3]

E harcnak eredménye — és általában részletei is — köztudottak. A győzelmet nem egykönnyen lehetett az udvartól kicsikarni. Hogy mégis sikerült,

[1] AVIMPH, 1848 : 197 és 201.

[2] *Károlyi* i. m. 13. l. — A jelek szerint az osztrák alkotmány gyors kihirdetésében tényleg volt szerepe a pozsonyi küldöttség bécsi útjának. István nádor állítólag azt mondta március 15-én az udvarban: „Az Istenért, adjátok meg a Constitutiot, mert jönnek a magyarok, s Bécs majd azt gondolja, hogy kérésükhöz azok által jutottak, s akkor talán késő lesz." (Ismeretlen levele 1848 márc. 17-én Bécsből Vlasitsnak és Tóthnak. — Tolna megyei Levéltár, Kammerer Ernő hagyatéka, Rendezetlen.)

[3] „Weil die Atmosphere in Wien — der Meinung von Batthyány und Kossuth — gut war, wurde das Handbillet (a királlyal kiadatni tervezett és Kossuthék által előre megfogalmazott kézirat — V. J.) angezogen" írta március 15-én naplójába Széchenyi. *(Viszota:* Széchenyi naplói, VI. 748. l.) — Az országgyűlési küldöttség bécsi ünnepléséről beszámolnak az egykorú lapok. Egy, a Pesti Hirlap március 19-i (tévedésből azonban 18-inak datált) számában közölt — Bécsből március 16-án küldött — jelentés szerint „különösen Kossuth Lajos leírhatatlan pompával fogadtatott"; március 20-án pedig a lap, — pozsonyi levelezőjének március 17-i szövegezésében — arról számol be „minden nagyítás nélkül", hogy „Kossuth Lajos a bécsi népnek s Bécsnek két napig ura volt". A küldöttség egyik tagja, Vidos József március 16-án a császárvárosból írta: Bécsben „roppant sympathiával fogadtak, kotsinkból a lovakat ki fogdosni akarták. . . . Kossuth hertzegeket, grófokat, nép küldötteket fogad jelenlétünkben, több koszorúkat kapott, mint Fany Elsler!" (Vidos leveleit feleségéhez ld. OL, Vidos cs. lt. 1848. — A bécsi hangulatra ld. még *Paskay Gyula:* A jurátus-élet 1847/48-ban, Bp, 1888, 48—51. l.)

Az egykorú adatok cáfolják azt a vádat, hogy Bécsben élvezett tekintélyét Kossuth később indokolatlanul túlozta el. Hihetővé teszik azt is, amit 1849 télutóján Kossuth egy Szumrák János nevű képviselőtársának mesélt Debrecenben. Előadása szerint István nádor, amikor tapasztalta Kossuth népszerűségét a bécsiek előtt, megkérte őt, hogy „igyekezzék a rendnek fenntartására", cserébe viszont „ígérte a törvénycikkek aláírásának eszközlését". Meg is egyeztek, és ennek jeléül „kezet fogtak egymással". *(Hunfalvy Pál* naplója, 96. l. 1849. febr. 6-i bejegyzés. — (OL Filmtár, eredetije: Tatranské Museum, Velká na Popradom.)

az egy sor történelmi körülménynek köszönhető. A birodalom politikai ereje az európai és nem utolsósorban a bécsi forradalom nyomán megroppant, vezetőköreiben a zavar, a riadalom és a tanácstalanság együttese is éreztette hatását. A birodalom egységének valamiféle megmentése ugyancsak azt követelte, hogy a magyar országgyűlés kívánataival ne szegüljenek teljesen szembe. Bécs forrongása és magyar-szimpátiája miatt sem volt tanácsos mereven elzárkózni a diéta igényei elől. István nádor meg Kossuthék előtt egyenesen állását kötötte a küldöttség javaslatainak elfogadásához vagy visszavetéséhez.[4]

Mindezek ellenére a március 16-án déli 12 órakor kezdődő ülésen a birodalom ügyeit intéző Staats-Konferenz: az Államkonferencia minden tagja a pozsonyi deputáció kéréseinek elutasítása mellett foglalt állást. Más véleményen egyedül Szögyény-Marich alkancellár volt, aki a tanácskozáson mint Apponyi exkancellár rangidős helyettese vett részt. Az értekezlet végül is azzal a megállapodással zárult, hogy a végleges döntés előtt a magyar kancellária országgyűlési bizottsága adjon az ügyre vonatkozólag részletes javaslatot.

A bizottságnak csakúgy, mint magának a birodalmi kormánynak, pontos értesülései voltak a március első felében Magyarországon már érezhető nyugtalanságokról. Befolyásolta ezen kívül véleményének kialakítását az is, hogy Vay Miklós koronaőr, aki Pozsonyból épp a bizottság vitája alatt érkezett Bécsbe, március 14-i tapasztalatai alapján a maga és Keglevich Gábor tárnokmester nevében kifejezetten veszedelmesnek ítélte a felirat esetleges visszadobását, azzal érvelve, hogy ilyen lépés miatt „az országgyűlés legszélsőségesebb eshetőségekre", többek közt a nádor királlyá kiáltására ragadtathatná magát.

A magyar kancellária ezek után olyan javaslatot vitt a 16-ának estéjén 8 órakor ismét összeülő Államkonferencia elé, amelyben az államszerkezet megváltoztatását nem tartotta ugyan szükségesnek, mégis a felirat elfogadását és a független, felelős minisztérium megadását ajánlotta. Álláspontját azzal indokolta, hogy az engedményeket a pillanat fontossága követeli mind sürgetőbben, mert a jelenlegi magyarországi mozgalmak még csekélyek mindahhoz képest, ami akkor, ha nem idejében nyúlnak e mozgalmakat csendesítő eszközökhöz, valószínűleg bekövetkezik. A legmegfelelőbb eszközt viszont az országgyűlés kívánságainak teljesítése jelentheti.[5]

Az Államkonferencia ezek után nem tarthatta fenn kategorikusan elzárkózó álláspontját, de attól is húzódozott, hogy a magyar követeléseknek olyan formában tegyen eleget, amilyenben azok eléje kerültek. A tanácskozás résztvevői időnyerés céljából végül is felemás megoldást választottak: Az országgyűlés feliratára olyan királyi kézirat kibocsátását indítványozták, amely egyrészt csupán azt tartalmazná, hogy az uralkodó *hajlandó* akceptálni

[4] Ezt ő maga mondta el március 16-án Szögyénynek (Ld. *Szögyény-Marich* i. m. I. 56. l.), és írta le a királyhoz ugyanezen a napon intézett beadványában. (Levelét közli *Károlyi* i. m. 206. l.) A Pesti Hirlap pozsonyi tudósítója március 17-én ugyancsak megírta — és beszámolóját a lap márc. 20-i száma publikálta —, hogy István főherceg „becsületes hazafi" gyanánt „kívánataink teljesüléséhez nádorságát kötié". István e lépésének indokait elemzi *Károlyi* i. m.

[5] Az egész kérdéskörre ld. *Szögyény-Marich* i. m. I. 56—60. l. és *Károlyi* i. m. 17—32. l. Károlyi közli a kancelláriai bizottság írásos véleményét is (i. m. 203—205. l.).

a felelős minisztérium alkotására vonatkozó kívánságot — anélkül azonban, hogy felállításához azonnal hozzájárulását adná! —, másrészt felszólítaná a teljhatalommal ellátott nádort, hogy mind a minisztériumról, mind a többi reformtárgyról szóló törvényjavaslatokat — a miniszterekül ajánlott politikusok listájával együtt — terjessze a király *további* elhatározása alá.[6]

Lajos és Ferenc Károly főhercegek azonban makacsul ellenezték ezt a többségi javaslatot is, amely pedig — a kiadandó kézirat rendkívül ravasz és taktikus fogalmazása miatt — újabb manőverezésekre nyújthatott volna módot. Őket kezdetben még az se bírta más belátásra, amely a többségi vélemény kialakításában nyilván szerepet játszott. E nap ugyanis Bécsben az a hír járta, hogy a köztársasági párt újabb megmozdulást szervez: a magyarok iránt érzett rokonszenvből a kedvező királyi határozat késése miatt a császári palota megtámadását és felgyújtását tervezi.[7]

Ráadásul ott voltak a pozsonyi küldöttséggel együtt, illetőleg a deputáció után érkezett magyar jurátusok százai, akik letáboroztak a Burg belső udvarán, és — akárcsak Kossuthék — egyre nyugtalanabbul várták az Államkonferencia késő éjszakába nyúló tanácskozásának eredményeit.[8] Sőt, az értekezlet alatt gróf Zichy Ede, a nádor március 14-én lemondott főlovászmestere a megbeszélésről kihívatta a bécsi helyőrség főparancsnokát: Windisch-Graetz herceget, és sietősen figyelmeztette, hogy a türelmükvesztett jurátusok a császári lakot megrohanni szándékoznak.[9] Abban túlzott Zichy, hogy a tényleges nyugtalanságot kész tervnek tüntette fel. Valószínű viszont, hogy a bécsi nép és a jurátusok akcióba léptek volna, ha erre Kossuthék felszólítják őket,[10] hiszen Széchenyi szerint is szétdúlták volna a Burgot, ha Kossuth úgy akarja.[11]

A két főherceg csak nagysokára hagyott fel az ellenkezéssel. Lajos főherceget a jelek szerint a tárgyalásra behívott herceg Esterházy Pálnak sikerült megpuhítania,[12] majd éjfél után hozzájárult a többségi véleményhez Ferenc

[6] *Károlyi* i. m. 24—25. l.
[7] Uo. 27. l.
[8] Vö. *Paskay* i. m. 58. l.
[9] *Szögyény-Marich* i. m. I. 59. l.
[10] A jelek arra vallanak, hogy a Burg megtámadásának ötlete valóban felmerült a jurátusok körében, de azzal a céllal, hogy a királyt, akit a hiedelem szerint fogva tartott a kamarilla, kiszabadítsák és Budára vigyék. (*Paskay* i. m. 63. l.) A hírt a konferencia résztvevői sem tartották alaptalannak; bizonyítja ezt Zsófia főhercegnő naplója, amely szerint ő az értekezlet alatt külön levélben figyelmeztette férjét e veszedelemre. (*Károlyi* i. m. 26. l.) Karl Friedrich Witzthum von Eckstädt szász diplomata, aki ez időben Bécsben teljesített szolgálatot, egyenesen azzal magyarázta a diéta kívánságainak teljesítését, hogy Kossuth a jurátusok támadásával fenyegetődzött. A „Berlin und Wien in den Jahren 1845—1852, Politische Privatbriefe des ehemaligen k. sächs. Legationssekretärs Karl Friedrich Grafen Witzthum von Eckstädt" című, 1886-ban megjelent munkából idézi *Berzeviczy Albert:* Egy német diplomata a forradalom alatt, Budapesti Szemle, 1886, 45. k. 302. l.)
[11] „Wenn Kossuth will — írta március 16-ának estéjéről naplójába — so wird die Burg zerstört." (*Viszota:* Széchenyi naplói, VI. 749. l.)
[12] Uo. — Witzthum 1848 március 20-án Bécsből nagybátyjához: Hermann Freiherr von Friesenhez küldött levele szerint (i. m. 84. l.) úgy tudta, hogy a jurátusok készülő támadásának hírét is Esterházy hozta Lajos főherceg tudomására. Mikor pedig figyelmeztetését először mellőzték, beüzente a főhercegnek, hogy a koronáról van szó, arra várhat végveszedelem. „Egy félórán belül — írja Witzthum — mindenbe beleegyeztek, azaz Magyarország elválását eldöntötték."

Károly főherceg is, aki legtovább tartott ki az elutasítás gondolata mellett.[13] A nádor Kossuthékat azonnal értesítette a határozatról,[14] amelyet másnap az uralkodó legfelsőbb kézirat gyanánt valóban az Államkonferencián kialakult fogalmazásban bocsátott ki.[15] A magyar küldöttség azonban nem ilyen — a követelések teljesítésének félig elodázását jelentő — döntést várt. A kínos helyzetnek a nádor hirtelen elhatározott, önkényes lépése vetett véget. István főherceg, akit kötött Kossuthék előtt tett ígérete, mihelyt a kéziratot megkapta, előbb személyesen, majd levélben is megkereste magát a királyt, és rávette, hogy adjon néki szóbeli felhatalmazást Batthyány *haladéktalan* miniszterelnöki kinevezésére. E sikeres sakkhúzás után, amelyre különféle okok együttese indíthatta őt, a nádor azonnal megbízta Batthyányt a kormány megalakításával, az ország törvényhatóságaival pedig még Bécsből tudatta körleveleken a fordulatot, és felszólította őket, hogy „a jelenleg veszélyben forgó" közbátorság miatt pontosan hajtsák végre Batthyány rendeleteit.[16]

A központi kormány a káosz fokozásának és az elégedetlenség fellángolásának veszélye nélkül nem hatálytalaníthatta a nádor eljárásának következményeit. Kérdés viszont, hogy Esterházy mivel tudta Lajos főherceget korábbi nézeteivel ellentétes belátásra bírni. Mi lehetett az utolsó — ha nem is legnyomatékosabb — mozzanat azok közül a tényezők közül, amelyek az udvar legkonokabb képviselőit végül mégis álláspontjuk feladására és a tárgyalt félmegoldás elfogadására késztették?

Pozsony március 15-én és 16-án a várakozás lázában élt. Kossuth a küldöttség indulása előtt egyrészt a rend fenntartását kötötte a városban maradtak lelkére, másrészt megígérte, hogy „néhány órán belül" Batthyányt az ország miniszterelnöke gyanánt hozza vissza. Eltelt azonban 15-e, majd elmúlt 16-a is, és a küldöttség még mindig a császárvárosban időzött. Pozsonyban, ahol arra is számítottak, hogy a közeli városokból és a környező falvakból egy csomó ember érkezik a bécsi deputáció fogadására,[17] fokozott izgalom lett úrrá. A Bécs és Pozsony közt akkor már működő távírón keresztül arról értesült ugyan a város, hogy a magyar ügyet tárgyaló Államkonferencia

[13] *Károlyi* i. m. 26. l.

[14] Széchenyi márc. 16-i naplójegyzete. (*Viszota:* VI. 749.) Hunkár Antal leírja még, hogy a Kossuthnál várakozó mintegy 10 deputátustól István nádor a tanácskozás közben újra megkérdezte, hogy kit óhajtanak miniszterelnöknek. (Vö. *Hunkár* i. m. 361. l.)

[15] A királyi leirat eredetije: OL, Arch. Regn. István nádor lt. Országgyűlési ir. 1848 : 501. (Közölve: Az 1847—48-diki országgyűlés irományai 84. l. és *Károlyi* i. m. 207—209. l.)

[16] A körlevelet és a Batthyányt kinevező okirat fogalmazványát ld. OL, Arch. Regn. István nádor lt. Országgyűlési ir. 1848 : 501. — A nádor márc. 17-i levelét és azokat az érveket, amelyekkel a királytól megszerezte a szóban forgó felhatalmazást, összefoglalja a Staats-Konferenz márc. 18-i ülésének jegyzőkönyve; e jegyzőkönyv szerint az Államkonferencia utólag hozzájárult ahhoz, hogy István nádor a király teljhatalmú helyettese legyen, azaz közvetve jóváhagyta — ekkor már mi mást tehetett volna — István intézkedését Batthyány kinevezéséről is. A jegyzőkönyv szerint a nádor e lépés szükségességét azzal indokolta, hogy Magyarországon csak kislétszámú katonaság állomásozik, ezért Batthyány neve elengedhetetlen a rend fenntartásához, mert a Szegénylegények, az Ellenzéki Kör stb. veszélyes játékot játszhatnak; a diéta március 18-án esedékes ülésén már szükség van e biztosítékra, hogy az országgyűlés megmaradjon a király hűségén és ilyen átmeneti időben az országot megtartsa a maga kerékvágásában stb. (Ld. Wien, Staats-Archiv, Staats-Konferenz-Akten, 1848 : 345.)

[17] AVMIPH, 1848 : 198. Március 16-i kémjelentés Pozsonyból.

első ülése döntés nélkül ért véget, a diéta küldöttségétől azonban még e nap estéjéig se kapott hivatalos tudósítást.

E bizonytalanság miatt este 9 órakor a városban nagyszabású népgyűlést hívtak egybe „túlzó agitátorok és néhány felizgult hazafi",[18] köztük a győri liberálisok e nap már Pozsonyban tartózkodó vezetői: gróf Zichy Ottó, Lukács Sándor, Gyapay Dénes, Kálóczy Lajos és mások. A gyűlés — nem utolsósorban Lukács „hatalmas szónoklata" nyomán — fontos intézkedéseket hozott. Egy négytagú küldöttséget indított Bécsbe azzal a megbízással, hogy másnap okvetlenül hozzon híreket a nemzet kívánatainak sorsáról. A résztvevők városi „rendre ügyelő" bizottságot választottak a diéta, az ifjúság, a polgárság és általában a városban tartózkodók köréből, majd kimondták, hogy a Bécsből távírón érkező híreket a sajtó útján azonnal közhírré teszik. A nyugalmat fenntartják, de ha a jövendő tudósítások a nemzet szempontjából kedvezőtlenek lesznek, és „a szükség parancsolandja" — szögezte le a gyűlés határozata — „hazánk boldogságáért életet s vért áldozni készek tömegestől megyünk Bécsbe, hol sorsunk felett a kocka vettetik". Végül a Pozsonyba bárhonnét érkező gőzösök lefoglalását is elhatározták azért, hogy — ha a körülmények úgy igénylik — hajókon siethessen Bécsbe a pozsonyi hazafiak serege.

A pozsonyi határozatok foganatosítására azonban nem került sor. A választmány, amelynek egyik titkára Lukács Sándor volt, a következő nap — március 17-én — közölhette a lakossággal, hogy reggeli öt órakor kapott értesítés szerint a nádor — elnyert teljhatalmánál fogva — kinevezte miniszterelnökké Batthyány Lajost.[19] Délután 5 órakor visszaérkezett a bécsi küldöttség is, és Kossuth az ünneplő tömegnek a Zöldfa-vendéglő erkélyéről Batthyányt immár megbízott kormányelnök gyanánt mutathatta be.[20]

A március 17-i pozsonyi népgyűlés a maga döntéseit azzal indokolta, hogy a bizonytalan várakozás a népet aggasztja, az aggodalmat pedig „felebb hangolják az egymást gyorsan felváltó jó és rossz alaptalan hírek". A választmány, amikor kinyilvánította, hogy szükség esetén véráldozatra készen vonul Bécsbe, azt is hangsúlyozta, hogy igyekezetét „minden zavarok elhárítására" fordítja. Kérdés, hogy a gyűlés résztvevői a különféle hírekkel kapcsolatban csak a bécsi tudósításokra, a zavarokat illetően pedig csupán a Pozsonyban támadható békétlenségre gondoltak-e.

Paskay Gyula, a márciusban Pozsonyban tartózkodó, majd a küldöttség után Bécsbe távozó jurátusok egyike, a március 12-i és 13-i események ismertetése közé ékelten érdekes mozzanatot említ visszaemlékezéseiben. Szerinte

[18] A gyűlés szervezőit Podmaniczky Frigyes minősíti így (Vö. i. m. II. 228. l.)

[19] A pozsonyi eseményeket a választmány által publikált röpív ismerteti, amely található: OL, 1848-as nyomtatványgyűjtemény, 1. cs. A népgyűlés, valamint a választmány ily formában közzétett jegyzőkönyveit jegyzői minőségben Lukács Sándor vezette. Podmaniczky is beszámol a városban történtekről, március 18-án hozzáfűzve, hogy ha Batthyányék 17-én nem jöttek volna vissza Pozsonyba, „ma kénytelen lettem volna 2000 fegyelmezetlen emberrel Bécs felé indulni". (I. m. II. 228. l.) A győriek pozsonyi szereplésére ld. *Balázs* i. m.

[20] A küldöttség visszatértéről a magyar olvasóközönségnek Tóth Lőrinc számolt be a Pesti Hirlap márc. 20-i számában. Ld. még erre egy ismeretlen pozsonyi levelét Vécsey Pálhoz (*Abafi Lajos:* Az 1848-i pozsonyi országgyűlésről, Hazánk, IX. 148. l.), valamint Bártfay Szabó József márc. 17-i levelét Bártfay Szabó Lászlóhoz (*V. Waldapfel* i. m. I. 109. sk. l.)

a naphosszat híreket hajhászó fiatalok olyan újságot is kaptak, hogy „Pest alatt a Rákoson százezer ember csődült fegyver alá", e tömeget a lengyel forradalom kipróbált tisztjei tanítják a kaszaforgatásra, hogy „Kossuth parancsára bárhol helyt álljon".[21] Paskay e hír beérkezésének dátumát nem jelöli meg pontosan, elbeszélésének e részét bizonyára nem is szándékosan iktatta épp a bécsi forradalom pozsonyi hatásának ismertetése elé. Amellett ugyanis, hogy a rákosi parasztsereg legendája március 13-án már publikussá lett volna Pozsonyban, egyetlen más forrás sem tanúskodik.

Irányi Dániel úgy tudja, hogy Pozsonyban a március 15-ét követő napon, azaz 16-án rémültek meg egy időre: ekkor érkezett a hír, hogy Petőfi és 30 000 paraszt, akik Pestet fegyveresen hagyták el, a város felé tartanak. Hozzáfűzi még Irányi, hogy a közhit szerint az állítólagos tömeg célja a 12 pont országgyűlési elfogadásának kierőszakolása volt.[22] Irányi értesülése azonban csak részlegesen fedi a valóságot. Arról, hogy Petőfiék utcára vitték a 12 pontot, és egyáltalán a pestiek forradalmáról e nap még semmit sem tudtak Pozsonyban. A március 15-i eseményekről az első híreket az a gőzhajó vitte, amelyik március 17-ének első óráiban futott be a pozsonyi kikötőbe. A néhány órával korábban létrejött és permanensen ülésező Választmánynak a pesti megmozdulásról 17-én éjfél után 2 órakor számoltak be a magyar fővárosból érkező utasok. A választmány a március 15-i forradalom lefolyásáról a pesti Rendre Ügyelő Választmány első számú értesítésének — amely a 12 pontot is tartalmazta — közzétételével azon nyomban tájékoztatta Pozsony népét, ugyanezen a röplapon publikálva Petőfi „Nemzeti Dal"-át is.[23]

Az időpontot illetően viszont nem követ el Irányi tévedést: kétségbevonhatatlan bizonyítékunk van rá, hogy a Rákoson gyülekező sereg vakhíre első ízben tényleg március 16-án bukkant fel Pozsonyban. Kosztolányi János, a diéta színhelyén tartózkodó fiatalok egyike, e nap kelt levelében írta Bodó Lipót barsi főbírónak Kelecsénybe: „*Legújabb hír*, hogy Rákoson Irinyi, Irányi, Petőfi és még két egyének vezérlete alatt összve gyűjtöttek több ezer embert, kik, ez úttal vízen gyövet, Respublikát kívánnak."[24] Kosztolányi a

[21] *Paskay* i. m. 28. l.

[22] *Irányi—Chassin* i. m. I. 164. l.

[23] A Pesttől Bécsig közlekedő hajó naponta reggel 7 órakor indult Pestről, és menetrend szerint éjfél után 2 órakor érkezett Pozsonyba. (Jelenkor, 1848. ápr. 16.) A március 15-i járat tehát még az e nap 10 óra körül kezdődött események előtt hagyta el a várost, így a forradalomról Pozsonyban csak a másnapi járat utasai számolhattak be. A Pressburger Zeitung 1848 márc. 17-i száma kategorikusan állítja, hogy a márc. 15-i pesti események hírét a 16-áról 17-ére virradó éjjelen 2 órakor érkező gőzös vitte Pozsonyba. Az újság még azt is hozzáteszi, hogy a Nemzeti Dalt a többi pesti dokumentummal együtt rögtön németre fordították. Egyébként a pozsonyi választmány idézett röplapja is a következő, önmagáért beszélő bevezetéssel kezdi a pesti megmozdulás ismertetését: „A választmány 1848-dik év martius hó 17-én éjfél után két órakor tartott ülésben Pestről érkezett polgár társai által az ottani eseményekről értesíttetvén" stb. (Ld. e fejezet 19. sz. jegyzetét.)

[24] Kosztolányi levelét ld. Štatny Archiv, Bojnice, Bodó cs. lt. Missiles. A levéltári leltár az iratot keltezetlen gyanánt tartja nyilván, ez azonban tévedés. A datálás valóban nem a szokásos helyek egyikén — a felzeten ill. a levél alján — található, hanem a levél külső oldalán, ahol a címzett neve. Ott ugyanis Kosztolányi kézírásában az következő dátum szerepel: „Mart. 16. 1848." — Ferenczi Zoltán azt helyesen állapítja meg, hogy a rákosi sereg híre márc. 16-án ért Pozsonyba, fogalmazásából azonban úgy tűnik, mintha e mendemonda a 15-i forradalmi eseményekkel kapcsolatban, azok híréből keletkezett volna, holott láttuk, hogy a pesti forradalomról Pozsony csak 17-ének első óráiban értesült. (I. m. III. 207. l.)

pesti események tényleges lefolyásáról még mit sem tud. E körülmény nemcsak azt bizonyítja, hogy sorait mindenképpen március 17-ének hajnali két órája előtt kellett papírra vetnie, hanem azt is, hogy az általa elsőnek megörökített hír nem a valóságos pesti forradalommal kapcsolatban keletkezett. Márpedig vitathatatlan, hogy a legfrissebb újságot pontosan úgy adta tovább, ahogy ő maga hallotta.

Ezt egyértelműen bizonyítja a Marczius Tizenötödikének egy március 20-i glosszája: „Posonba a pesti hírek — írta a lap — az első pillanatban csodálatos alakban jutottak fel. Már azt beszélték, hogy a Rákoson harmincz ezren fegyverben állunk, s Petőfi és Jókay elnöklete alatt a Respublica ki van kiáltva."[25] Abban a mendemondában tehát, amely Pozsonyban március 16-án kelt szárnyra, a „Dicsőséges nagyurak"-ra még csak célzás sem található; e változat szerint a Rákoson csupán „emberek" gyűltek egybe, de még nem kifejezetten parasztok; végül: az akció vakhíre még nem Petőfi nevével kapcsolódott elsődlegesen össze; a költő az állítólag összehívott tömeg vezéreinek még csak egyike, és e vezérek közt még nem ő áll az első helyen. Mindebből az a következtetés vonható le, hogy a rákosi legenda első formája nem más, mint torzított — és a tervet máris tény gyanánt feltüntető — kiadása annak a hírnek, hogy a pesti fiatalok a Rákoson reformbankettet szándékoznak tartani.

Nem lehetetlen, hogy állandó választmányuk megalakítására egyebek mellett ez a hír is ösztönözte a pozsonyiakat, akik a külön városi Választmány létrehozására — érdekes módon — csupán 16-ának estéjén szánták el magukat. Hasonlóképp feltételezhető, hogy azok közé a „jó és rossz alaptalan hírek" közé, amelyekre a pozsonyi népgyűlés határozatainak bevezetője utal, a rákosi akcióról elferdítve kapott értesülés ugyancsak beleértendő. Az mindenképp kétségtelen, hogy a Rákoson álló sereg legendája már akkor elterjedt a városban, még mielőtt Pozsony a pesti forradalomról szóló első hiteles tudósításokat — a lezajlott megmozdulás első dokumentumaival együtt — megkapta volna.

A készülő bankett hírét tehát, mire Pozsonyba ért, alaposan átgyúrta a képzelet. Hatására fogott tollat és fordult azonnal Petőfihez Kuthy Lajos. Ő, mint Batthyány Lajos alkalmazottja, különösen tisztában volt vele, hogy a diéta ellenzéki politikusai a kezdeményezést és az események irányítását mindenképp az országgyűlés számára kívánják fenntartani, hiszen a küldöttség vezetői ez irányú szándékukat Bécsbe indulásuk előtt ismételten kinyilvánították. Kuthyt a rendőrség besúgói néhány nappal korábban még az ellenzéki ifjúság egyik spiritus rectorának minősítették; jellemzésükben nincs is okunk kételkedni, hiszen Kuthy, mint Batthyány Lajos titkára, nyilván az összekötő szerepét játszotta a liberálisok és a fiatalok között. Alapjában azonban ingatag és opportunista karakter volt. Egyéniségét találóan jellemezte egyik éles szemű kortársa, amikor megállapította, hogy Kuthy „nem ritkán ugyanazon eszme épületénél első volt a gyújtók, de első volt az oltók között is".[26] Alkatának és jellemének is megfelelt tehát, amit most tett. Mivel azonban tagja volt az e nap estéjén alakított pozsonyi állandó választmány-

[25] Marczius Tizenötödike. 1848 márc. 20.
[26] *Lauka Gusztáv:* A múltról a jelennek, Bp, é. n. 189. sk. l.

nak,[27] az sincs kizárva, hogy nem pusztán önelhatározásából, hanem egyszersmind a választmány megbízásából cselekedett.

Levelében, amelyet „sietve" indított útnak, „lelki és polgári" kapcsolatukra hivatkozva figyelmeztette Petőfit: egy pillanatra se feledje, hogy ő is polgár, akinek „nyugtató lantot kell húroznia, mely a békét, egyensúlyt, élet- és vagyonbiztonságot megvédje, s fenntartsa a kellő nyugalmat". Ezért kérte írótársát, hogy siessen lantjával a közbéke és csend fennmaradását, a nép nyugton tartását elősegíteni, és milliónként kiosztandó nyugtatásaival a bizalmat erősíteni Batthyány miniszterelnök iránt, mert „ez most a *hazafi* költő legnemesb feladata".[28]

Kuthy maga is március 16-ára keltezte levelét, és írásának vizsgálata a dátum hitelessége mellett tanúskodik. Igaz, hogy első pillantásra kételyeket ébreszt a levél egynémely kitétele. Kuthy a jelenről, mint „nemzeti szerencsénk ittas órái"-ról beszél; arra hivatkozik, hogy Petőfi lelke „elérte a teljesült remények örömét", sőt utal rá, hogy „a lelkesítés szüksége megszűnt". Mégis tévedés volna ebből arra következtetni, hogy a jelzett célzások a pesti forradalom eredményeire vonatkoznak, azaz Kuthy a március 15-i pesti események ismeretében szövegezte meg sorait. Ő az országgyűlésen történtekre gondol, és arról akarja meggyőzni Petőfit, hogy a nemzet problémáinak megoldásán maga a diéta működik sikerrel, ezért a népnek nem mozgósítására, hanem inkább csillapítására van szükség. Petőfiék március 15-i forradalmáról egyetlen szót sem ejt, mert még nem hallott róla. Épp az erőszakos lépésektől szeretné a pestieket visszatartani, és e téren Kossuthék intencióival összhangban jár el. Arra viszont, hogy a levelet, amelyben a kedélyek megnyugtatásához kéri Petőfi közreműködését, épp e nap írja meg, súlyos ok készteti. Nemcsak az, hogy „ily időkben s ily nép előtt leghatalmasb a költő szava", hanem az is, hogy a Rákoson tanyázó és állítólag Pozsonyba készülődő sereg híre most jutott el hozzá, e sereg — ha nem is első, de — egyik szervezője és vezetője gyanánt pedig a szóbeszéd Petőfit emlegeti. Kuthy tehát a képzelet szülte rákosi tömeg egyik vezetőjét igyekszik virágnyelven e tömeg fékezésére rábeszélni.[29]

[27] Ld. a pozsonyi választmánynak az e fejezet 19. sz. jegyzetében idézett röplapját, amely tartalmazza a választmányi tagok névsorát is.

[28] Kuthy többször publikált levelének eredetije: OSzK Kézirattára, Petőfi Ereklyetár, 23. sz.

[29] Helyénvalónak látszik itt egy másik, problematikusnak tűnő mozzanat tisztázása is. Kuthy levele szerint a rendet fenn kell tartani, amíg „a minister elnök időt nyer a törvényesség orgánumaival *minden elveinket* életbe hozni", egy másik helyen pedig az író „a lelkes minister elnökünk iránti méltó közbizalom erősítését" szorgalmazza Petőfinél. Batthyány viszont csak március 17-én kapta meg a nádortól kinevezését. Ez a körülmény azt a gyanút keltheti, hogy Kuthy tévesen datálta levelét; nem március 16-án, hanem 17-én, következésképp a pesti forradalom ismeretének birtokában, és nem egyedül a rákosi tömegről szóló hír hatására írta azt.

Csakhogy Kosztolányi a maga március 16-ra datált levelében szintén hírt ad arról, hogy „Battyányi Lajos Premier Minister s akarat szerint választhat magának társakat". Aligha képzelhető el, hogy mindkét levélíró tollából hibás keltezés csúszott volna ki. Ugyanakkor nem pusztán Kossuth ígérete alapján vették Pozsonyban biztosra, hogy a nemzet miniszterelnököt kap, és e miniszterelnök Batthyány lesz. Pozsonyban március 16-án — nem hivatalosan — olyan hír is terjedt, hogy Batthyány a kormány megalakítására máris felhatalmazást kapott. E hírre az a körülmény szolgáltatott alapot, hogy a küldöttséget — saját megítélése szerint — a király kedvezően fogadta. A Pesti Hirlap márc. 18-i száma is közölt egy, Bécsből

Az éjfél után befutott gőzös utasai a Rákosról Pozsonyba tartó és respublikát kívánó sereg létezésének mendemondáját bizonyára cáfolták, a legenda alapjául szolgáló — a reformbankett szervezésére vonatkozó — hír hitelességét viszont megerősíthették, hiszen a lakoma elhalasztása március 15-én még Pesten sem került szóba. A március 15-i mozgalom ismeretében a pozsonyiak számára az a tudat se lehetett teljesen megnyugtató, hogy a Rákoson pillanatnyilag nincs ugyan tömeg, de a bankett szervezői összecsődíthetik azt. A városban most már nem csak Bécset figyelték feszülten, hanem izgalommal néztek a pesti fejlemények elé is. Béccsel szemben vérüket ajánlották az országgyűlés, illetőleg annak követelései mellett, ugyanakkor — nem utolsósorban Pestre gondolva — szorongással telten óhajtották, hogy „mások ne dolgozzanak az élet és vagyon felett", majd miután a bécsi küldöttség az első menetben megnyerte a csatát, kíváncsian várták, hogy „Buda, Pest és a Rákos mit mond mindezekhez".[30]

Nincs rá közvetlen adatunk, hogy a Rákoson szervezett sokadalom mendemondája március 16-án a nap melyik szakában kezdett Pozsonyban keringeni. Az viszont bizonyos, hogy a vakhírt csakhamar tovább vitték Bécs felé, és az az éjszakai órákban, épp akkor, amikor az Államkonferencia a magyar diéta követelései felett vitázott, meg is érkezett a császárvárosba.[31] Lehetséges, hogy a mendemondát — mint újdonságot — már az a Zichy Ede az udvar tudomására hozta, aki a tanácskozásról kihívatott Windisch-Graetzet a jurátusok állítólagos támadó szándékára figyelmeztette. Esterházy Pál érvei között viszont, amellyel ő Lajos, majd később Ferenc Károly főherceg ellenállását leszerelte, a rákosi tömeg készülődésének friss álhíre kétségtelenül szerepet kapott. A magyar kívánságok teljesítését — mondotta többek közt Esterházy — egyenesen a trón érdeke követeli meg, hiszen a legújabb tudósítások szerint Rákos mezején máris nagy tömeg táborozik, amely hajlamos arra, hogy kikiáltsa a köztársaságot.[32]

Esterházy, minthogy nem volt tagja az Államkonferenciának, és nyilván csak véleményének meghallgatása végett hívták be a tanácskozásra, álláspontjának kifejtése után elhagyta az ülést. Az értekezleten végleges döntés

márc. 16-án útnak indított jelentést, amely arról számolt be, hogy a nádort az uralkodó teljhatalommal ruházta fel, és „a ministerium alakítására gróf Batthyány Lajos már fölhivatott." E Bécsben szétfutott — és egyelőre valótlan — hírről értesülhetett még aznap Pozsony a távíró útján.

[30] Az idézetek Bártfay Sz. Józsefnek Bártfay Sz. Lászlóhoz Pozsonyból márc. 17-én írt leveléből valók. (Közli *V. Waldapfel* i. m. I. 109—113. l.) A konzervatív beállítottságú Bártfay — Rudics József bácsi főispán titkára — e szavaiban a pozsonyi politizáló nemesi, mindenekelőtt nagybirtokos körök tekintélyes részének hangulata fejeződik ki. Levele arra is világot vet, hogy a „Rákos" a pozsonyiakat azután is foglalkoztatta, miután egyrészt az összegyűlt seregről szóló első hírek valótlanoknak bizonyultak, másrészt publikussá lett, hogy a diéta küldöttségének útját teljes siker koronázta.

[31] A Pozsonyból Bécsbe vezető aránylag nem hosszú utat lovaskocsival néhány óra alatt nagyobb nehézség nélkül meg lehetett tenni. Wirkner Lajos például, aki március 14-ének délutánján saját lovain indult el Pozsonyból, saját állítása szerint az éjjeli órákban már Bécsben volt. (*Wirkner* i. m. 208. l.) Emellett az is lehetséges, hogy a hírt nem személyesen vitte valaki a császárvárosba, hanem valamely ismeretlennek táviratilag továbbították azt Pozsonyból. Ugyancsak megtáviratozhatták a hírt feljebbvalóiknak a rendőrség pozsonyi ügynökei is.

[32] Ld. Esterházy levélfogalmazványát 1848 márc. 18—19-e tájáról ismeretlenhez, OL, Eszterházy cs. hercegi lt. Budapesti hitbizományi lt. XIX. századi ir. (819. cs.) III/c. 2.

ekkor még nem született,[33] de Esterházy indokai kétségtelenül gondolkodóba ejtették a főhercegeket, elsősorban Lajost, aki fel is hagyott a további ellenkezéssel. Ferenc Károlynak is fontolóra kellett vennie ellenszegülése esetleges következményeit. Valószínű, hogy a rákosi tömeg híre azt a beszélgetést is felidézte előtte, amely a hosszú konferenciázás valamelyik szakaszán folyt le közte és a diéta küldöttségének szónoka: a bizonytalanságot megunó és a magyarországi szenvedélyek idő előtti kitörésének lehetőségét is számba vevő Kossuth között. Kossuth állítólag a főhercegnek szegezte a kérdést, hogy akar-e az udvar a magyaroknak igazságot szolgáltatni, mert ha nem, ő ezt tudtára adja a nemzetnek, és akkor meglátják majd, „mi lesz a következése".[34] Ha e jelenet nem is mindenben úgy zajlott le, amint azt Kossuth később felelevenítette, annyi bizonyosra vehető, hogy Kossuth megnyilatkozásából aligha hiányzott a beállható veszélyre történő burkolt célozgatás. Ez és a Rákoson tanyázó sokaság híre kölcsönösen felfokozták egymás jelentőségét, és csökkentették azt a látszatot, hogy csupán politikai fogásról van szó.

A konferencia végül is csak éjfél után három óra táján hozta meg már ismertetett — még ekkor is felemás — határozatát.[35] Ferenc Károly igenlő szavazatát viszont valószínűsíthetően egy újabb, ezúttal valóságos eseményről számot adó hír kényszerítette ki. A pesti gőzös Pozsonyba érkezése után az udvart távíró útján most már a március 15-i forradalomról is tudósíthatták pozsonyi bizalmasai. A pesti mozgalomra vonatkozó értesítés bizonyára a rákosi legenda hitelét is megnövelte a vezetőkörök előtt. Galsai Kovách Ernő, aki ez időben a Burg szolgálattevő testőre volt, és az udvari dolgokról egészen közeli forrásokból szerezhetett tudomást, kifejezetten a pesti forradalom hírének tulajdonítja, hogy a már korábban kialakult többségi állásponthoz végül Ferenc Károly is csatlakozott. A felirat és a felelős minisztérium ügye — emlékezik vissza Kovách — „Ferenc Károl főherceg makacságán csaknem már fennakadt". Ekkor azonban megérkezett a hír, hogy Pesten „a tömeg önkényüleg eltörölte a sajtó czensurát, kiszabadítá börtöneikből az államfoglyokat, demonstrál a kormány ellen és fegyverkezik". E riasztó jelentés törte meg azután végleg a főherceg konok ellenállását.[36]

[33] Széchenyi naplójából tudjuk, hogy Esterházy a kérdéses nap estéjén, Lajos főherceg puhítgatása után Széchenyivel együtt Kossuth szállására távozott. Széchenyi éjfél után későn feküdt le, majd negyed óra múlva fel is kelt, és ismét a császári lakba ment. István főherceg ott közölte vele, valamint a közben ott ugyancsak megjelenő Esterházyval, Kossuthtal és Batthyányval, hogy „megvan", azaz a konferencia engedett az országgyűlés kívánatainak. (Vö. *Viszota:* Széchenyi naplói, VI. 749. l. Márc. 16-i bejegyzés.)

[34] Kossuth maga mondta ezt később el „Értekezés Magyarországról" c. tanulmányában. (*Kossuth Lajos:* Irataim az emigrációból, Bp. 1881, 187. l.) Kossuth a jelenetre úgy emlékezett vissza, hogy Ferencz Károly szavát adta a kívánatok teljesítésére, de azzal a feltétellel, ha ő — Kossuth — viszont arra adja szavát, hogy Bécsben nyugalmat teremt. Kossuth a küldöttség sikerét elsősorban e beszélgetés eredményének tulajdonítja. Igaz, a konferencián épp Ferenc Károly tartott ki legtovább a magyar kérések elutasítása mellett. Mégis lehetséges, hogy a főherceg valóban kérte Kossuth segítségét a bécsi rend fenntartásához; erre vall az is, hogy Kossuth bécsi tartózkodásának három napja alatt egyetlen izgató kijelentést sem tett a nép előtt.

[35] Emellett Hunkár tanúskodik, mikor azt mondja, hogy az Államkonferencia csak éjfél után 3 órakor egyezett bele a felelős minisztérium elvének elfogadásába. (I. m. 361. l.) Ezzel az állítással Széchenyinek az e fejezet 33. jegyzetszáma alatt idézett naplófeljegyzései sincsenek ellentétben.

[36] *Galsai Kovách* i. m. I. 444. l.

A tömeg fegyverkezéséről látszó híradás egybevágni látszott mindazzal, amit Esterházy előzőleg a Rákossal kapcsolatban hozott szóba. A főhercegek úgy érezhették, hogy Magyarország felől valóban nagy veszedelem fenyeget. A Lajtán innen meglehetősen kevés császári katona állomásozott. A kormányzat a kislétszámú polgárságon kívül legfeljebb a nemesség konzervatív szárnyában — esetleg a kisnemességben — és az arisztokráciában lelhetett volna támaszt, de ezek képviselőinek egy része sem ítélte volna most tanácsosnak, ha az udvar mereven szembefordul az országgyűlés kívánataival. A birodalmi vezető körök az adott pillanatban teljes biztonsággal korántsem számíthattak arra, hogy a parasztokat igénybe tudják venni a reformot sürgető nemesekkel szemben. Ehhez az idő is kevésnek, maga a lépés pedig még akkor is kockázatosnak bizonyult volna, ha kivitelezésére megvan a reális lehetőség. Kérdéses volt ugyanis, hogy a parasztok megnyerését illetően a kormányt nem előzte-e meg a liberális nemesség és rajta keresztül az országgyűlés, amelynek kívánságai közt épp a feudális viszonyok lebontása foglalta el az első helyet. Ebben a viszonylatban a jobbágyságot mint potenciális szövetségest Kossuthék félig már kisajátították maguknak, korántsem látszott tehát egyértelműen biztosnak az olyan kísérlet sikere, amely ellenük irányulva próbálta volna a parasztokat az udvar oldalára visszahódítani. A konferencia ilyen körülmények közt nem tehetett mást, mint hogy elvileg — a kivitelezést azonban későbbi időre halasztva — hozzájáruljon a magyar országgyűlés követeléseihez.

Szögyény-Marich alkancellár szerint a kormánykörökben mindig megvolt a szándék a túlzó kívánságok megtagadására, de kitartás és erély hiányában mégis megadták mindazt, amit „a megfélemlítés, fenyegetődzés vagy az erőszak kicsikart".[37] Nem vitás, hogy a március 17-ről 18-ra forduló éjszakán a rákosi tömeg legendája, majd a pesti forradalom igaz híre is ott szerepelt a megfélemlítően ható eszközök között. Hám János, aki a bihari készülődésekről szóló mendemondát is megörökítette, magának az országgyűlési deputációnak rója fel, hogy annak tagjai „a jó császárt megfélemlítéssel tévedésbe ejtették": nemcsak Beöthy valótlan akciójának hírével, hanem azzal is érveltek, hogy „Magyarországon a forradalom már készen áll, hogy a Rákosmezején 30 000 katona fegyverben áll", „holott egyetlen katonájuk sem volt".[38]

Hám közlését, amely ebben a formájában nem egészen fedi a valóságot,

[37] *Szögyény-Marich* i. m. I. 59. l.

[38] Ld. Scheffler i. m. 37—38. l. és Hám eredeti latin nyelvű memoárjának 8—9. lapját. (Esztergomi Prímási lt. Hám János iratai, No. 1.) Az eredeti emlékiratban szó van olyan hírről is, hogy Egerben forradalom készül, e részt azonban Scheffler nem publikálta. Egerben valóban történtek forradalmi jellegű események, de ezek márc. 18—19-én zajlottak le, velük tehát nem ijesztgethették az udvart a diéta küldöttségének tagjai. A városban ugyanis márc. 18-án — a pesti forradalom hírére — mintegy 2000 ember, „a lakosságnak miveltebb, vagyonosabb része, vegyülve tudatlanokkal és szegényebb sorsúakkal, sőt számosabb hősies gondolkozású nőkkel", elfoglalta a városházát, és azt követelte a más ügyben ülésező tanácstól, hogy a pestiek 12 pontját azonnal tárgyalja meg és léptesse életbe. Másnap pedig 200—300 fiatal a minoriták zárdájából erőszakkal kiszabadította fogságából a szabadelvű beszédei és írásai miatt egyházilag örökös rabságra ítélt Mahovszky József nevű áldozópapot, és a népgyűlés védelme alá helyezte őt. (Blaskovics Gyula hevesi alispán márc. 20-i jelentése a nádorhoz. — OL, Helytartótanács lt. Közigazgatási o. 1848, 4. kf. 139. t.) Az egri demonstráció bizonyára egyházi vonatkozása miatt rögzítődött Hám János emlékezetében.

még lehetne utólagos belemagyarázásnak vagy az emlékezet botlásának minősíteni. De — igaz, nem naphoz kötötten — Szögyény is utal arra a később valótlannak bizonyuló kósza hírre, amely „ezen időtájban" keletkezett, és amely szerint „a Rákoson 20 000 ember gyűlt össze és fegyverekkel ellátva követelik a nemzet kívánatainak teljesítését".[39] E hírről Szögyény legkorábban csakis március 16—17-ének éjszakáján hallhatott. A konzervatív Ambrózy Lajos báró, a Bánság kamarai adminisztrátora, aki március 16-án „vérző szívvel" látta a Burgból visszatérni a diéta küldöttségét, március 17-én, miután a kormányzat beleegyezett a magyar országgyűlés kívánataiba, Lajos főhercegnek benyújtotta lemondását. A kettejük közt induló beszélgetés során Ambrózy kijelentette, hogy „e politikai dráma első fölvonása végzetes csalás. . . az egész jól végigjátszott színpadi csíny volt". A főherceg erre ámultan kiáltott fel: „De hisz Rákost már ellepték a néptömegek!"; mire Ambrózy megismételte, hogy mindez „komédia, császári fenség".[40]

Nem az az érdekes, hogy Ambrózy kezdettől hazugságnak, megrendezett fogásnak tartotta a Rákossal kapcsolatos szóbeszédet, hanem az, hogy Lajos főherceg még március 17-én sem kételkedett a hír valódiságában, következésképp az igaznak vélt mendemonda tényleg szerepet játszhatott abban, hogy a főherceg az Államkonferencián megváltoztatta eredeti álláspontját. Hogy a hír mindaddig, amíg alaptalansága ki nem derült, komoly hatást gyakorolt a dinasztia vezető politikusaira, azt Szögyénynek egy mellékesen odavetett megjegyzése is alátámasztja. Lajos és Ferenc Károly a rákosi legendát később úgy kezelték, mint a népmese juhászbojtárjának segélykiáltásait azok az emberek, akiket a bojtár a farkas hírével becsapott, és akik ezért akkor sem hittek neki, amikor a farkas tényleg jelentkezett. „Ezt a hírt — írja Szögyény — a főhercegek annyira felkapták, hogy azután, amikor valóságos baj mutatkozott is, mindig azt felelték nekem: ‚ez is csak úgy lesz, mint az a bizonyos 20 000 ember a Rákoson' ".[41]

Ambrózy tévedett, amikor a rákosi tömegről szóló első híreszteléseket tudatosan, meghatározott céllal teremtett legendának minősítette. Az udvari körök már rég tisztában voltak vele, hogy valótlan mendemondának adtak hitelt, amikor újabb elemekkel bővülve még mindig terjedt a rákosi események meséje. A gyönki szolgabíró Bécsben élő fia: Vizsolyi Jenő március 20-án hallotta, hogy „Magyarországon némely vármegyékben a paraszt fellázadott és megy mindennek neki, hogy valami 20 000 ember összegyűlt a Rákoson és

[39] *Szögyény-Marich* i. m. I. 81. l. — Szögyény e mendemondát csak mellékesen említi, ezért a hír keletkezésének, illetőleg Bécsbe érkezésének meghatározása szempontjából nem jelent semmit az, hogy a szerző ezt az álhírt Zichy Ferenc március 20-i bécsi útjának és az országgyűlés berekesztésének tárgyalása közt örökíti meg.

[40] *Wertheimer Ede:* Báró Ambrózy Lajos kiadatlan emlékirataiból, Budapesti Szemle, 1898, 95. k. 27—28. l. — A konzervatív Ambrózy a nádort megalkuvónak tartotta, és ezért, amikor István főherceg március 14-én megígérte, hogy az országgyűlés kéréseinek teljesíttetése érdekében latba veti minden befolyását, kiábrándultan azonnal elhagyta Pozsonyt és Bécsbe utazott. — Hogy e napokban a Pesten történtekről mindenféle rémhír keringett Bécsben, azt Augusz Katalinnak március 18-án Bécsből keltezett levele is bizonyítja. Tudja az ég — írta a megnevezett —, hogy az önálló minisztérium nem vezet-e elszakadásra, és hogy mérséklettel lesz-e a magyar paraszt. „Mindaz, amit arról beszélnek, hogy Pesten már teljes felfordulás van, szörnyű aggodalommal tölt el miattatok." (Augusz Katalinnak ezt az Augusz Klárához írt levelét ld. Tolna megyei Levéltár, Augusz, cs. lt. Irreg.)

[41] *Szögyény* i. m. I. 81. l.

ott országgyűlést akar tartani".[42] Sőt a legenda — bizonyára a Bécsben tartózkodó diplomaták útján — átszármazott Európa más országaiba is. Gróf Witzthum von Eckstädt szász követségi tanácsos, aki Bécsben teljesített szolgálatot, március 20-i levelében Szászországba közvetítette azt olyan formában, hogy „Rogaczon — Pest mellett — tehát a Rákoson! — tegnap (azaz március 19-én!) állítólag már kikiáltották a köztársaságot".[43] A „Reforme" című francia lap a pesti március 15-i eseményekről hasonlóképp úgy értesült, hogy „a Rákoson 30 ezer ember gyűlt egybe a követendő irány felől tanácskozandó".[44] E tudósítások egyrészt még inkább valószínűsítik azt a jogos feltételezést, hogy a mendemonda alapváltozata a Rákoson március 19-re tervezett bankett elferdített híréből sarjadt, másrészt tanúsítják, hogy a Rákos legendájának módosult variációi egy-két nap alatt Bécsben, sőt idegen országokban is forgalomba kerültek.

A rákosi sereg vakhíre — Esterházy bécsi szereplése legalábbis erre vall — az országgyűlési küldöttség tagjait már Bécsben utolérte. Lehet, hogy a pesti tényleges megmozdulásról is itt hallottak először, annak hiteles történetét azonban csak Pozsonyba visszatérve ismerhették meg.[45] Pozsonyban tudhatták meg azt is, hogy a rákosi táborozást egyelőre a képzelet szülte, de könnyen valósággá válhat, ha a bankettet a fiatalok megrendezik. E körülmény is ösztönözhette Batthyányt, a megbízott miniszterelnököt, hogy sürgősen tegye meg a további mozgalmak és a rendbontás megelőzése végett tervezett lépéseit. A teendők megbeszélése céljából még aznap — március 17-én — este értekezletet tartott. Meghívta rá a korábbi ellenpárt vezetőit is, mert az volt a meggyőződése, hogy — amint ezt Somssichnak megfogalmazta — „meg kell szűnnie minden pártoskodásnak, sorakozni kell most minden becsületes magyar embernek és jó hazafinak a rend és közbéke érdekében".[46] Előzőleg kiadta első körlevelét, amelyben felszólította a törvényhatóságok elnökeit, hogy siessenek a közbéke és nyugalom fenntartására minden tekintélyüket, hatásukat, alárendeltjeiket s eszközeiket erélyesen felhasználni s az erőszakos és ingerlő eljárásokon kívül minden segéd módokat igénybe venni, ugyanakkor a bujtogatókra és a még fennálló viszonyok tapodóira alkalmazzák a törvények szigorát. A rend biztosítását a körlevél szerint azért tartotta elengedhetetlennek, nehogy a diétát és a miniszterelnököt az átalakulás nagy munkájában „követelések és idő előtti kicsapongások" gátolják.[47]

[42] Vizsolyi Jenőnek Bécsben 1848 márc. 21-én kelt és apjához: Vizsolyi Jánoshoz intézett levelét közli *Deák* i. m. 37—38. l.

[43] Witzthum levelét ld. Berlin und Wien in dem Jahren 1845—1852, Politische Privatbriefe des ehemaligen k. sächs. Legationssekretärs Karl Friedrich Grafen Witzthum von Eckstädt, Stuttgart, 1886. 84. l. (Witzthum 1848 márc. 20-án Bécsben írt levelét nagybátyjához: Hermann Freiherr von Friesenhez.) Idézte *Bártfay-Szabó László:* Adatok gróf Széchenyi István és kora történetéhez, és *Berzeviczy Albert* (Egy német diplomata a forradalom alatt, Budapesti Szemle, 1886, 45. k. 302. l.) is.

[44] A francia újság közleményét a magyar olvasóközönséggel a Marczius Tizenötödike 1848 ápr. 24-i száma ismertette.

[45] *Paskay* i. m. 66. l.

[46] Vö. *Kónyi:* Deák beszédei II. 203. l. és *Véssey Lajosné* i. m. 84—85. l. — Batthyány lépését maga Somssich úgy ítélte meg, hogy „az ellenzéki urak se voltak minden aggodalom nélkül, kivált a Pestről érkezett hamis, vagy eltorzítva nagyított hírek folytán", ezért akartak a tegnapi párthercokra fátylat borítva egységet teremteni.

[47] Batthyány körlevele egy sor megye levéltárában vagy aktaszerűen vagy jegyzőkönyvezve megtalálható. Publikálta a Pesti Hirlap márc. 20-i száma is.

A harc első felvonásának lezajlása és a győzelem fáklyás ünneplése után azzal tértek nyugovóra a pozsonyi politikusok, hogy másnap megkezdik a törvényalkotás munkáját. Március 18-ának hajnalán azonban új riadalom bolydította fel a helyreállni látszó nyugalmat. Éjfél után kikötött a március 17-ének reggelén Pestről indult hajó, az utasok között pedig megérkeztek Kovács Lajos és Lónyay Menyhért is.

Jókai úgy tudja a „Dicsőséges nagyurak"-ról, hogy a vers elégetésénél jelen voltak közül írta meg valaki belőle Pozsonyba azt, ami megmaradt emlékezetében, és ennek nyomán futott szét a diéta színhelyén a hír, hogy „Petőfi negyvenezer fegyveres pór élén áll a Rákoson s Dózsa Györgyöt utánozni készül".[48] Egy másik visszapillantásában már másképp idézi fel a költemény pozsonyi pályafutását. E változat szerint az országgyűlés egy töredéke éppen opponálni akart a jogegyenlőség ellen, amikor újdonság gyanánt megérkezett a „Dicsőséges nagyurak". A költeményt állítólag azzal a hírrel vitte valaki Pozsonyba, hogy azt Pesten már az utcákon éneklik. A verstől mindenki „fázott", és a „halvány arcú" politikusok a Pozsonyba Pestről előző nap érkezett Kiss Miklóstól tudakolták, igaz-e, hogy Petőfi 40 000-es paraszthaddal tanyázik Rákos mezején. Kiss taktikából sokat sejtetően csak annyit válaszolt, hogy pontosan nem tudja, „de biz ott könynyen lehet több is". Jókai vélekedése szerint a jobbágyfelszabadító törvényjavaslat ezek után ment át másnap mindkét táblán minden záradék nélkül.[49]

Lehet, hogy némi valóságelemet tényleg tartalmaznak Jókai elbeszélései,[50] egészükben azonban korántsem pontosan idézik vissza az eseményeket és azok menetét. Az úrbéri viszonyokat eltörlő törvényt a diéta mindkét háza március 18-án fogadta el, Kiss viszont sem ekkor, sem előző nap nem lehetett Pozsonyban, hiszen március 17-én még Pestről küldött Kossuthnak levelet.[51] Nem elképzelhetetlen, hogy voltak Pozsonyban, akik már hallottak egyetmást Petőfi szóban forgó költeményéről, annak azonban, hogy a vers ott március 18-a előtt valamennyire is publikus lett volna, eleddig nincsen semmiféle bizonyítéka.[52] Lehetséges, hogy a 18-án hajnalban érkezett gőzös más utasai is hírt vittek róla a diéta városának, a politikus körökben azonban Kovács Lajos és Lónyay Menyhért révén vált létezése köztudottá.

[48] *Jókai:* Az én kortársaim, Életemből, I. k. Bp, é. n. 192.

[49] *Jókai:* Egy vers története, Emlékeim, II. Bp, 1875, 210—211. l.

[50] Hőke Lajos tudni véli, hogy bécsi kormánykörökben az első félelemből történt felocsúdás után ismét felmerült a pozsonyi országgyűlés szétzavarásának terve; sőt egy fiatal mágnás állítólag vállalkozott rá, hogy a szomszédos megyék nemességével szétkergeti a diétát, „de fölhívására egyetlen kar se mozdult". *(Hőke Lajos:* Magyarország újabbkori történelme, I. 221—222. l.) A konzervatív arisztokraták köréből valóban indult ki kezdeményezés a diéta feloszlatására, de mindez nem a Jókai jelölte időpontban, hanem — még visszatérünk rá — a jobbágyfelszabadító törvények elfogadása *után* történt. (A tervezetet közli *Andics* i. m. II. 24—25. l.)

[51] Kiss e levelét publikálta *V. Waldapfel* i. m. I. 114. l. — Lehetséges persze, hogy Jókai tévedésből írt Miklóst Pál helyett. Kiss Pál ugyanis Lónyay tanúsága szerint a Pestről március 17-én reggel induló gőzössel valóban Pozsonyba utazott. *(Lónyay* i. h. 46. l.) De Kiss Pál is csak 18-ának hajnalán, azaz a jobbágyfelszabadítás napján, és nem előzőleg ért a városba.

[52] Láttuk, hogy a Szabó Alajos-féle példány legfeljebb 20-án érkezhetett Pozsonyba.

Kovácsnak — elutazását megelőzően — Klauzál, a pesti Rendre Ügyelő Választmány tagja, nem tudni, csak saját nevében-e vagy többekkel egyetértve, fontos megbízást adott. Felkérte őt, hogy sürgesse „az országgyűlésnek azonnal való lejövetelét, mert különben a mozgalomnak többé ura nem lesz; a fő agitátorok, Jókai, Petőfi, Irinyi, Irányi, Vasvári a diéta nullítására izgatnak; neki is, Nyárynak is nagy bajába kerül a mozgást visszatartani". Klauzál, aki a Választmányban játszott szerepe folytán tökéletesen ismerte a fiatalok vezetőinek március 16-i hangulatát, hogy kérelmének nagyobb nyomatékot adjon, részletezte Kovács előtt mindazt, amit előző nap tapasztalt: „beszélt ez öt embernek veszedelmes agitációjáról, az embereknek azon fenyegetődzéséről, hogy falura mennek agitálni, azon versről, melyet Petőfi a földesuraság ellen írt stb."

Klauzál közléseit Kovács a hajón megtárgyalta Lónyayval, és a hajnali órákban mindketten felajzva léptek a pozsonyi partra. Lónyay még a reggeli órákban felkereste a nádor újonnan kinevezett főlovászmesterét: Ráday Gedeont, arra kérve őt, hogy tájékoztassa a miniszterelnököt azokról az aggodalmakról, amelyeket benne Kovács elbeszélése „gerjesztett". Utána — reggel 1/2 8 óra táján — Eötvös Józsefet ébresztette fel álmából, és neki is elmondta „a kilátásokat". Eötvös Lónyay fiákerjén azonnal Batthyányhoz sietett, Lónyay pedig Ruttkay István zólyomi követ szállására hajtatott és az ott tartózkodóknak — Szentkirályi Mórnak László nevű bátyja, továbbá a másik zólyomi deputátus: Radvánszky Antal voltak jelen — ugyancsak a Kovácstól hallottakkal együtt vázolta a pesti eseményeket, ők pedig a legfrissebb híreket nyilván még a délelőtt folyamán tovább adták ismerőseiknek és politikustársaiknak.[53]

Közben a hír Kovács révén is terjedt a városban. Kovács először meghitt barátjánál: Széchenyinél kopogtatott. Ezúttal ő, aki Széchenyi szavai szerint mindig derűt hozott a házba, oly riasztó hírrel jött, hogy hatására Széchenyi előtt elfeketedett a világ: a megviselt idegzetű, vívódó-tépelődő ember sötét előérzetét igazolva, máris süllyedni látta a nemzet hajóját. Kovács azzal rontott be hozzá, hogy „az Istenért, le Pestre a Diaetaval". Mindketten rögtön Batthyányhoz indultak. A miniszterelnök, aki közben Eötvöstől is megkapta a vészjeleket, először kész volt az országgyűlést Pestre átköltöztetni. Kossuth azonban, akivel szintén tanácskozott a dologról, kijelentette, hogy kinevetnék őket ilyen intézkedés miatt. A miniszterelnök erre sürgős konferenciát hívott egybe. Széchenyi itt minden követ megmozgatott, hogy Kossuthot és a valószínűleg Kossuth érveitől elbizonytalanított Batthyányt rábírja a diéta áttelepítésére. Kossuth és hívei azonban kitartottak amellett, hogy az országgyűlésnek Pozsonyban kell maradnia. Széchenyiék már csak abban reménykedhettek, hogy a nádor, akinek e nap folyamán kellett Bécsből megérkeznie, az áttelepülés mellett foglal állást. István főherceg azonban úgy határozott, hogy a pestiek kívánságát nem kell teljesíteni.[54]

Kossuth és közvetlen munkatársai több irányú megfontolásból utasították el a pesti követelést. Kossuth a pesti tömegeket nem tartotta oly nagy erőnek,

[53] *Lónyay* i. h. 47. l.

[54] Minderről Széchenyi naplója tájékoztat. Széchenyi keserűen jegyezte fel azt is, hogy „a bécsi légkörben azt határoznak, amit Pozsony, Pozsonyban pedig úgy döntenek, ahogy azt Pest látja jónak". *(Viszota:* Széchenyi naplói, VI. 750. l.

hogy az országgyűlés mindenben meghajolni kényszerüljön akaratuk előtt, megmozdulásukat azonban nem pusztán nagyobb szabású népgyűlésnek értékelte.[55] Tudta, hogy a diéta könnyen eljátszhatja tekintélyét, ha gyengeséget árul el az ország előtt. A rendfenntartás érdeke viszont azt is sürgetően követelte, hogy az országgyűlés mielőbb kézzelfogható eredményekről számolhasson be a nemzetnek. Márpedig az átköltözködés miatt sok drága idő fecsérlődött volna el. Emellett Kossuth úgy ítélte meg, hogy az országgyűlés Pesttől távol a vezetőszerepet is inkább biztosíthatja magának. Ha ugyanis Pozsonyban marad, akkor kevésbé van kitéve olyan követelések áradatának, amelyeknek Pesten vagy meggyőződése ellenére helyt adni kényszerülne, vagy amelyek elfojtását erőszakkal kellene megkísérelnie, vállalva a veszélyt, hogy e lépés sikertelensége folytán az események irányítását országgyűlésen kívüli erők ragadják magukhoz. Ez az eljárás viszont a kiharcolt eredményeket is kockáztathatta volna, és ürügyet adhatott volna Bécsnek, hogy a viszályt rendcsinálás örve alatt önmaga előnyére kamatoztassa. Kossuth tehát a vívmányok mielőbbi törvénybe iktatását biztosítottabbnak látta, ha az országgyűlés Pozsonyban marad.[56]

Lónyaynál és Kovácsnál nem volt meg a „Dicsőséges nagyurak" szövege, de tartalmával az ő előadásaik nyomán órákon belül megismerkedtek a pozsonyi politikusok. Mindaz, amit most a versről, Petőfiék fenyegetődzéséről, a vidéki nép agitálásának szándékáról Lónyayék újságoltak, miközben szájról szájra járt, összeötvöződött a március 19-i vásár napjára tervezett bankett hírével. A legfrissebb pesti újdonság felélesztette a rákosi tömeg tegnap már oszladozó legendáját: sokakban vert gyökeret a hit, hogy Petőfiék működése révén valóban sereg támadhat a Rákoson. Ferstl rendőrtanácsos, aki a rendőrség pozsonyi kémszolgálatát vezette, e nap maga is ilyen értelemben informálta a hangulatról feletteseit. „Pesten március 19-én egy nagy bankettet rendeznek — írta összefoglaló jelentésében —, amelyre, mivel vásárvasárnap lesz, nagy csomó ember gyűlik majd össze. Tettlegességre eddig még nem került sor, és a jólértesültek szerint nincs is mitől tartani. Azt, hogy a Rákoson 40 000 ember csődült volna egybe, biztosra senki se mondhatja. Csupán hiszik az emberek, hogy a bankett alkalmával nagy tömeg tódul majd össze."[57] Bécsben néhány nap múlva már az a hír járta, hogy Petőfiék beváltották fenyegetődzésüket. „Az ellenzéki kör: Petőfi, Irányi, Irinyi és Vasvári Diktatúrájok alatt — közölte báró Jósika Samu erdélyi kancellár Teleki József erdélyi kormányzóval — már Batthyányinak fejére nőttek, és a legnagyobb terrorismust gyakorolják. . . a környékbeli parasztságot lázíttyák etc."[58]

A „Dicsőséges nagyurak"-ról és a pesti fiatalok vidékagitáló tervéről szóló híradás tartalmi vonatkozásban is módosította a Rákossal kapcsolatban

[55] Pulszky állítja azt, hogy a diéta a pesti március 15-ét „nem vette másnak, mint egy tekintélyes népgyűlésnek". *(Pulszky* i. m. II. 59. l.)

[56] Kossuth később is így vallott: „Különösen a fővárosi mozgalom hatalmas támaszul szolgált ugyan törekvésünkben, de . . . azon roppant feladatot is hárított ránk, hogy a mozgalom gyeplője kezeink között maradjon, mert míg ott marad, alkotmányos úton haladhatunk, de ha kezünkből egyszer kirántatik, a következéseknek csak isten lehetne a megmondhatója." *(Kossuth:* Kossuth és Széchenyi, KÖM, 10. k. Bp, 1904, 371. l.)

[57] Ferstl beszámolóját ld. AVMIPH, 1848 : 199.

[58] Jósika március 24-én Bécsben kelt levelét közli *Deák* i. m. 44. l.

lábra kapott mendemondát. A pozsonyiak szemei előtt, akár máris valósultnak vélték, akár csupán valósulhatónak hitték egy sereg szerveződését a Rákoson, e sereg immár osztályhoz kötötten jelent meg, képzeletükben parasztokból tevődött össze. Ezzel Petőfiék múlt és jövendő, tényleges és vélt tevékenysége a pozsonyi fejekben csaknem egyértelműen osztályharcos jelleget öltött: itt is, akárcsak Pesten, azt beszélték, hogy a magyar fővárost a környék parasztsága készül megtámadni és végigsarcolni.[59]

Később, amikor a diéta és az ország egyaránt megbizonyosodott róla, hogy a Rákos se most, se utóbb színét se látta semmiféle seregnek, sokan voltak, mindenekelőtt a konzervatív körökben, akik az állítólagos paraszthad híreszlelését becsapottságuk érzetében gyűlölködő módon Kossuth és általában az ellenzéki vezetők ügyesen kitervelt cselfogásának tulajdonították. „A pozsonyi agitátorok — írta Vizer János tolnai táblabíró — egyetértve a pesti rokonszenvűekkel, mindent elkövettek merényletök rögtönzött kivitelére. Így terjesztetett el a vészterhes napokban azon rémítő álhír Pozsonyban, hogy a Rákos mezején negyvenezer fegyveres földnép sereglett vala össze."[60] Zsoldos Ignác szerint „Pozsonyban azon hírt terjesztették — azok akik —, hogy az úrbéri telkek felszabadítását okvetlen meg *kell* adni, mert Pestnél a Rákoson à la Dózsa György máris negyven, mondd negyven ezer paraszt van fegyverben", holott „ezen aljas hír nem volt egyéb koholt hazugságnál".[61] Vida Károly lapja, a szélsőségesen konzervatív és földesúri érdekeket szolgáló Figyelmező később ugyancsak amiatt kesergett, hogy „költött hírre", „készakarva improvisáltunk magunk egy revolutiot, mely magától sehogyse akart megszületni"; majd denunciáló módon a „mondják" ködösítő formulájába takarva, közvetve Batthyány Lajos nyakába akarta varrni a rákosi sereg meséjének kitalálását: „Egy grófi secretarius (Kuthy Lajos, a Batthyány Lajos titkára és a pozsonyi zavarok rendezője) csak ezért jött le Pozsonyból és szaladt vissza, hogy azon hírt terjessze, miszerint 40 ezer kaszás paraszt megy Pestre."[62] Podmaniczky Frigyes, aki a bécsi forradalom előtt hajszál híján renegátja lett a liberalizmusnak, még évtizedek múltán is hitte, hogy a parasztsereg legendáját „akarattal", „félhivatalos úton" dobták Pozsonyban forgalomba azok, akik a reformtábornak nem „egyszerű közlegényei", hanem vezérei voltak.[63] Sőt akadtak, akik nemcsak a paraszthad álhírének költésével,

[59] Podmaniczky, aki — mint láttuk — ekkor Pozsonyban volt, a hír pozsonyi elterjedésének időpontját tévesen teszi március utolsó napjaira, és fűzi „a már felszabadult parasztság"-hoz. Állításait saját visszaemlékezésének szövege is cáfolja, hiszen elbeszélése azzal folytatódik, hogy a diéta elhatározta egy bizottság Pestre küldését a kedélyek lecsillapítása végett. E bizottság Pestre indításáról ugyanis — amint látni fogjuk — az országgyűlés március 18-án döntött! (Vö. *Podmaniczky* i. m. II. 233—234. l.)

[60] *Vizer János:* A magyar forradalom legújabb eseményeinek rövid vázlata. Szemtanúk s egyéb hiteles adatok után, Buda, I. 1850. 9—10. l. Kézirat, OSzK Kézirattára, Oct. Hung. 354.

[61] *Zsoldos* i. m. I. 60—61. l.

[62] E minősíthetetlenül rosszindulatú cikk a szerkesztő megjegyzése szerint még 1848 aug. 24-én íródott, de Vida akkor még jobbnak látta nem publikálni. Annál nagyobb árnyékot vet Vida személyére, hogy eredeti címén („Igen sokan [Pest, 48. aug. 24.]: Egy falusi gazda gondolatai") és változatlan formában tette közzé lapja 1849 február 11-i, Pozsonyban nyomtatott számában, amikor Batthyányt Windisch-Graetz már fogságra vetette.

[63] Ld. *Podmaniczky* i. m. II. 233—234. l. — Podmaniczky a szerénység álarcát öltve beszél arról, hogy ő — pártjának egyszerű közlegénye lévén — nem tudhatott a hír eredetéről és rendeltetéséről. Idézett véleményét arra alapozza, hogy „sokan voltak közöttünk", azaz a

hanem szervezésének mintegy színpadi megrendezésével is vádolták az ellenzéket. „A magyarság ‚krémje' — írta meglehetős gúnnyal egy ismeretlen szerző, valószínűleg ugyanaz az Ambrózy Lajos, aki a Rákosról szóló híreket Lajos főherceg előtt is komédiának nevezte — szükségesnek találta, hogy a pozsonyi diéta idején Pesten több ezer parasztot összegyűjtsön, és egy rögtönzött, művi, vértelen forradalom látványával keltsen rémületet", pedig „e szegény emberek, akik a színjátékban közreműködtek, falvakból berendelt statiszták voltak csupán, akiknek Pesten kellett — ráadásul ingyenesen — eljátszaniok a maguk szerepét".[64]

Az idézett kortársak akaratlanul is árulkodnak arról, hogy a földesúri osztály magamegadásában és a jobbágyfelszabadításban a rákosi sereg álhíre, ezzel együtt Petőfi költeménye és a pesti radikálisok terveinek-tevékenységének elferdítése milyen fontos szerepet játszott. A történeti adatok szigorú vizsgálata viszont igazolja, hogy a rákosi legenda nem tudatos megtévesztés célzatával keletkezett, hanem valós események és törekvések híreit kombinálta össze, torzította el és nagyította terjedés közben veszedelmessé a képzelet. Március 18-án tehát nem ellenzéki koholmány keringett Pozsonyban, és a mendemonda ezúttal még nem a politikai ráhatás szándékával került köszzájra. A Lónyayéktól kapott és ezért hitelesnek tartott információk magában az ellenzéki vezérkarban is vegyes érzelmeket váltottak ki.

A liberálisok, ha a pesti hangulatot és törekvéseket nem is tartották annyira aggasztóaknak, mint amilyeneknek Kovácsék ecsetelték azokat előttük, a tájékoztatásból azt mindenesetre látták: gyorsan kell cselekedni, nehogy a pesti mozgalom nemkívánatos irányban csapjon ki medréből. A nagyobb baj elhárításának leghatásosabb módját a legfontosabb törvények sürgős megalkotásában és rögtönös publikálásában látták, mert ettől egyszersmind a pesti nyugtalanság csillapodását is várták.

De Pestet addig is tanácsos volt szemmel tartani. Minden bizonnyal e megfontolással függ össze Kuthy Lajos küldetése. Jókai emlékszik rá, hogy Kuthy egy ízben megjelent Petőfinél. Állítólag össze-visszahányta a költő iratait, és „nagyon példálózott" a „Dicsőséges nagyurak"-ra. De eredmény nélkül kellett távoznia, mert a verset nem találta meg.[65] Vida Károly szintén tud arról, hogy Kuthy március e napjaiban valamikor tényleg felbukkant Pest-Budán.[66] Kuthy március 22-től egészen április 14-ig Pozsonyban tartózkodott, pesti látogatása tehát csak március 17 és 21 közt mehetett végbe.[67]

---

tegnapi ellenzék tagjai közt, akik mindenképp siettetni akarták a diéta áttelepülését Pestre. E ponton azonban ismét ellentétbe kerül a tényekkel, mert az országgyűlés Pestre költözésének követelése ellen, amelyet Batthyány először valóban akceptálni akart, legélesebben épp Kossuth és közvetlen elvbarátai léptek fel.

[64] Temesvár im Jahre 1849. Wien, 1850. 25. l. — Ambrózy szerzősége mellett szól az a körülmény, hogy 1848 őszén ő volt a polgári vezetője a Temesvárott lejátszódott ellenforradalomnak, őt nevezte ki Bécs a Bánság császári biztosává, és ő volt az, aki mindvégig Temesvárott tartózkodott. Az idézett munka írója pedig a temesvári viszonyokkal kapcsolatban olyan tájékozottságról árulkodik, amilyennel csak igen kevés beavatott rendelkezhetett.

[65] *Jókai:* Életemből stb. 192. l.

[66] Figyelmező, 1849. febr. 11.

[67] Március 16-án Kuthy még Pozsonyból küldte már ismertetett levelét Petőfinek. Március 22-től viszont az országgyűlés bezárásáig minden egyes napról maradt fenn olyan fogalmazvány Batthyány iratai közt, amely vagy Kuthytól származik, vagy amelyen Kuthy aláírása olvasható.

Ha utazásának — legalábbis egyik — célja tényleg a „Dicsőséges nagyurak" szövegének megszerzése és esetleges terjesztésének gátolása volt, akkor 17-én *még* semmiképp se távozhatott Pozsonyból, mert oda Kovácsék a költemény létezéséről csak március 18-ának reggelén vitték meg az első híreket. Különben is valószínűtlen, hogy Kuthy Pozsonyt már a bécsi küldöttség visszatérte előtt elhagyta volna. Március 20-án viszont *már* nem indulhatott el, mert akkor — még ha csupán egyetlen nap időzött volna is Pesten — szolgálati helyére legfeljebb a március 22-i gőzössel tudott volna visszatérni, amely pedig 23-ának első óráinál korábban nem érkezhetett meg Pozsonyba. Mindebből következik, hogy Kuthy csak március 18-án hagyta el a diéta színhelyét és legkésőbb a március 21-i hajóval mehetett oda vissza. Ugyanakkor semmi nyoma annak, hogy Kuthy a diéta március 18-i — délután tartott — üléseiről, illetőleg azok határozatairól Pestre bármiféle hírt hozott volna. Mindez csak azzal magyarázható, hogy még a szóban forgó határozatok megszületése előtt, feltehetően a délelőtt 9 órakor induló hajóval utazott el Pozsonyból![68]

E körülmény viszont szinte bizonyító erejű. Egyrészt cáfolja azt a rágalmat, hogy a parasztság gyülekezésének hírét Kuthy és általa Batthyány röppentették világgá, hiszen Kuthy Pestre utazásának napján a város már tele volt a rákosi sereg mendemondájával. Másrészt aligha férhet hozzá kétség, hogy Kovácsék aggodalmas tájékoztatója után maga Batthyány küldte Kuthyt Pestre, feltételezhetően a kapott információk ellenőrzésére és a költemény forgalomba hozatalának megelőzésére!

Batthyányék és Kossuthék a pesti híreket, amelyek minél tovább gyűrűztek, annál félelmesebbekké nőttek, nem túlozták el, de a nyomukban támadt riadalom csillapítását sem kísérelték meg. Bár maguk is tartottak a pesti fiatalok parasztlázító terveitől, a diétával — főleg annak konzervatív vagy mérsékelt szárnyával — szemben tulajdonképp kapóra jött nekik, hogy Lónyayék elbeszélései egy-kettőre köztudottakká lettek a törvényhozók körében. A parasztlázadás — illetőleg: lázítás — rémképe most azok malmára hajtotta a vizet, akik a reformok gyors realizálását akarták; számíthattak rá, hogy a félelem elhallgattatja azokat, akik az elvben már elfogadott társadalmi-politikai változások törvénnyé emelését mindenféle akadékoskodással nehezíthették, az új törvények hatályát — a szövegükbe csempészett kibúvók révén — korlátozhatták volna. Kossuth a bécsi siker után egyébként is arra készült, hogy „egytől egyig mind" életbe lépteti azokat az elveket, amelyek nála „nem ifjú ábrándok, hanem egy átvirrasztott férfiúi kornak meggondolt

[68] Láttuk, hogy Batthyány a reggeli órákban Eötvösön keresztül már megkapta Lónyayék híreit, a pesti hajó viszont csak 9 óra után indult, titkárja tehát még elérhette azt. (*Lónyay* i. h. 47. l.) Konkrét bizonyítékunk is van rá, hogy Kuthy március 19-én és 20-án tartózkodott Pesten. Az Akadémia ugyanis március 20-án kisgyűlést tartott (beszámol erről a Pesti Hirlap márc. 22-i száma), amelyre márc. 19-én Kuthy is meghívást kapott. Ő azonban március 20-án írt levelében értesítette Toldy Ferenc titkárt, hogy „a véletlenül útnak indítani kellendő ministeri sürgöny készítése miatt", legnagyobb sajnálatára, nem vehet részt az Akadémia mai ülésén. És e levelet *Pestről* keltezte! (Ld. MTA Kézirattára, Magyar Irodalmi Levelezés, 4 r. 79. sz.) Ugyanakkor Batthyány március 23-án kiadott körlevele, amely Kuthy kézírásában maradt fenn, március 19-én és Pozsonyból van datálva. (OL, Miniszterelnökség ir. 1848 : 29.) Nyilvánvaló, hogy Kuthynak ezt kellett gyorsan megszerkesztenie, bár kibocsátásra csak napokkal később került sor.

resultatumai" voltak.[69] Most kis időre egy eltúlzott hírben, illetőleg a reformerek több éves előkészítő munkájának eredményeként azokban a parasztok fellármázásával fenyegetődző pesti fiatalokban kapott terveihez szövetségeseket, akiknek tevékenységéből a hír valóságelemei származtak, de akiknek önálló politizálását ő maga sem helyeselte. Ő és társai látták, hogy élni kell a lélektani pillanattal: a megdöbbent országgyűléssel oly sietősen és annyit kell a szavakban elfogadott elvek közül törvénybe iktattatni, ahogyan és amennyit csak lehet.[70] Lónyay és Kovács közlései meglehetősen felbolydították a pozsonyi kedélyeket. A karok és rendek a pesti Rendre Ügyelő Választmány első kiáltványa alapján, amelyet előző nap ismert meg a város, nyugtató beszámolókat vártak. Annál inkább megrémítették most őket a fejlemények. Persze a követek és főként a főrendek közt voltak olyanok is, akik a friss információkat, illetőleg azok elferdített változatait kétkedéssel, gyanakvással fogadták. A többség azonban hiszékenynek mutatkozott. Ezen nincs csodálkozni való: a Helytartótanács, mikor először hallott a rákosi sereg legendájáról, néhány óráig szintén igaznak vélte azt. „A legyet elefántnak néző s csudálatosan elkábult izgatás — hányták fel másfél évvel később e kormányszervnek — azon hírnek is, hogy a Rákoson negyven ezer fegyveres földész készen áll, ünnepélyesen hitelt adott, pedig az ellenkezőről meggyőződni s látni, hogy a Rákoson ilyen czélból egy lélek sincs, öt váltó forintnál s egy helytartótanácsi titkárnak a hely színére kiszekerezésénél egyébbe nem került volna."[71]

Pozsonyban viszont „volt nem egy félénkebb, ki már csak a hír létezésétől is elrémülhetett",[72] hiszen Lónyayék hitelesnek látszó tájékoztatója a hír realizálódásának lehetőségét támasztotta alá. Hatására a politikusokban a felháborodás és a félelem váltogatták egymást. Szentkirályi László az öt agitátort — Petőfiéket — első felindulásában kéksavval szerette volna leönteni.[73] Mások, akik már a bécsi út elhatározásakor se annyira azzal törődtek, hogy miképpen érjék el, amit akartak, mint inkább azzal, „miként mentsék meg életüket", most szorongva áldhatták előrelátásukat, hogy „halál esetére intézkedéseket tettek".[74] Egyszóval: „mindenkit rémülés foga el", és várható volt, hogy „nagy mohósággal, hanyatt homlok" veszik elő, majd „phrasis nélkül" döntik el a reformra érett kérdéseket.[75] Annál inkább, mert a Bécsből

[69] Március 17-ének estéjén Kossuth maga mondta ezt válaszul Somssich azon figyelmeztetésére, hogy ne bántsa a dinasztiát, mert a monarchikus elv védelmében Bécsnek még ellenségei is segítségére sietnének, és ne alapozza Magyarország jövőjét a népképviseletre, mert ezzel akaratlanul is nemzetiségi harcot idéz elő. (*Kónyi:* Deák stb. II. 203. l. és *Vésseyné* i. m. 84—85. l.)

[70] Még három nap sem telt belé, és Szentkirályi máris elszólta magát, akaratlanul is bizonyítva, hogy a pesti híreket valóban oly eszközöknek tekintették, amelyekkel siettetni lehet a diéta törvényalkotó munkáját. Amikor ugyanis március 21-én némelyek szóba hozták, hogy a jobbágyfelszabadító törvény helyenként kiegészítést és részletezést igényelne, Szentkirályi így indokolta a szöveg szűkszavúságát és a részletkérdések mellőzését a törvényből: „használnunk kellett az alkalmat", ezért a törvény megszületését nem veszélyeztethették a hosszas vitákra ürügyet adó mellékproblémák felvételével. (Szentkirályi szavait ld. Budapesti Hiradó, 1848 márc. 22.)

[71] Magyar Hirlap, 1849 dec. 1.

[72] *Zsoldos* i. m. I. 61. l.

[73] *Lónyay* i. h. 47. l.

[74] *Scheffler* i. m. 38. l.

[75] *Vizer* i. m. 14. l.

épp visszatérő nádor asztalán találta Almásy március 16-án kelt jelentés ét, amely szintén annak hangsúlyozásával zárta a pesti forradalom leírását, hogy „csak az Országgyűlésnek sebes és kellő működése, s Őfelségének legkegyelmesebb urunknak szinte sebes s bölcs legmagasabb intézkedései vehetik nagyobb bonyodalmaknak és veszélynek elejét".[76]

A legsürgősebb feladat — most inkább mint bármikor — a jobbágyok megnyugtatása volt. Ezt viszont csak az őket legközvetlenebbül érintő problémák elintézése, azaz a feudális viszonyok likvidálásának és a közteherviselés bevezetésének haladéktalan törvénybe iktatása útján lehetett elképzelni.[77] „A legfontosabb kérdés — jegyezte fel e nap Podmaniczky — amely most mindenkit foglalkoztat: mint fognak megoldatni az úrbéri viszonyok? nem fogják-e igénybe venni a netalán lábra kapó izgatók a parasztok felkelését a nemesség ellen?"[78] Kossuth március 3-i felirati indítványában is a feudális viszonyokból való kibontakozás eszközlését helyezte a teendők élére; március 14-én — az ismert körülmények hatására — e kérdés megoldásának tervezett alapelveiben következett be a legélesebb fordulat; most pedig a pesti hírek miatt különösen fontossá lett, hogy e problémakör a tényleges törvényalkotásnak már első napján az országgyűlés tárgyalóasztalára kerüljön. A kevésbé beavatottak úgy tudták — amint ezt szintén Podmaniczky örökítette meg március 18-án naplójában —, hogy az „intéző körök" szándéka a minisztérium felállítása mellett „meghozni, az első lelkesedést felhasználva, a legszükségesebb s elodázhatlan törvényeket", azután pedig a kellő nyugalom megszerzése végett Pestre menni át.[79]

c) A MÁRCIUS 18-I HATÁROZATOK ÉS JELENTŐSÉGÜK

Március 18-ának még délelőttjén megszövegezte Szentkirályi a jobbágyfelszabadítást, Kossuth a közteherviselést kimondó törvényjavaslatot, Pázmándy Dénes pedig az újabb, a nemzetnek most már a bécsi út eredményeit is tudtul adó nyilatkozatot. Délután 1 órakor nyílt meg a kerületi ülés, ame-

[76] Almásy levelét ld. *Andics* i. m. II. 11. l.

[77] Nemcsak a pozsonyiak ítélték meg így a helyzetet. Hunyor Mihály homonnai (Zemplén) lelkész március 25-én — még nem tudva a közteherviselést és a jobbágyfelszabadítást kimondó törvények elfogadásáról — azt tanácsolta Kossuthnak, hogy „a kedvetlen súrlódások és vérengzések elhárítása tekintetéből mindenekelőtt az úrbér illendő kárpótlás melletti eltörlését és megszüntetésének az egész honban egyszerrei kihirdetését" eszközölje. (Hunyor levele: OL, 1848-i Belügymin. Közösen kezelt ir. 1303.) Amikor pedig e törvények elfogadását hivatalosan is publikussá tették, akkor meg a rendfenntartás biztosítása végett sokan a törvények haladéktalan életbe léptetését tekintették a legfontosabb teendőnek. Április elsején a pesti Választmány előtt a kecskeméti küldöttség szónoka hangsúlyozta annak fontosságát, „hogy azon úrbéri törvények, melyek a nemzetet egy testté alkotják, ne csak kihirdettessenek, hanem mentől előbb életbe is lépjenek, mert e nélkül még azok irányában sem leend bizalommal a nép, kiket kezdettől barátainak ismer". Mivel „künn a mezőn azon nép közt, hol ezen forradalomnak physikai ereje van, anyagi jólét capacitalhat a legbiztosabban", ezért ő „az úrbéri törvényeken bazirozza a forradalmat, ezen e honnak boldogságát". (A küldöttség szónokának beszédét Bulyovszky Gyula ismertette a Nemzeti Újság 1848 ápr. 6-i számában.)

[78] *Podmaniczky* i. m. II. 230. l.

[79] Uo. — Láttuk már, hogy a diéta átköltöztetésének tervét Podmaniczky nem a valóságnak megfelelően ismerteti.

lyen elsőnek „a szent ügy szolgálatában elrekedt hangon" Kossuth kért szót. Megnyilatkozása rövid, de tartalmas volt. Kijelentette, hogy a diéta feladata csupán az országot általánosan képviselő nemzetgyűlés alapjainak lerakása, a szabadság fundamentális biztosítékainak és „a nép iránti igazságnak megállapítása". Rámutatott, hogy a körülmények oly intézkedéseket követelnek, hogy azok „az ország szabadságát és a rendet biztosítsák". Ehhez mintegy előfeltétel gyanánt három javaslatot terjesztett elő: 1. az alsótábla minden tagja azonnal kapjon fejenkénti szavazati jogot annak jeleként, hogy többé egyikük sem osztályt vagy testületet képvisel, hanem a nemzetet; 2. „mivel most munkának, nem pihenésnek van ideje", mondják ki a kerületi ülés permanenciáját, hogy a deputátusok éjjel-nappal tanácskozhassanak, és hasonló határozatra kell kérni a főrendeket is; 3. azokat a tárgyakat, amelyeket a diéta halaszthatatlanul meg akar oldani, foglalják külön nyilatkozatba, e nyilatkozatot azonnal küldjék szét az országba, „és különösen mentül hamarább Pestre". Végül hangot adott reményének: „az egyetértő működés" „szükségének érzete" arra bírja a főrendeket, hogy mellőzve a részletező vitákat, „az alsó tábla intézkedéseiben megegyezzenek".

Indítványait az alsóház ellenvetés nélkül fogadta, majd az ülés elnöke bejelentette, hogy az országbíró bármikor kész a főrendi tábla összehívására. Utána a bécsi küldöttség nevében Pázmándy felolvasta a Kossuth által javasolt nyilatkozat előre megfogalmazott szövegét. A nyilatkozat beszámolt a bécsi út eredményeiről, és — Kossuth felszólalásával összhangban — summázta azokat a feladatokat, amelyeket, mivel nem tűrnek halogatást, még e diétának kell megoldania. Az összegezés hat követelményt tartalmazott: a felelős minisztérium megalkotását és hatáskörének szabályozását, a „Pesten rövid idő alatt tartandó" országgyűlés képviseleti alapra helyezését, a közös teherviselés életbe léptetését, az úrbéri viszonyoknak — a magánbirtokosok állami kárpótlásával egybekötött — megszüntetését, az ország békéjét és szabadságát védelmező nemzetőrség felállítását és a sajtószabadság esküdtszéki formában történő biztosítását. A nyilatkozat hangsúlyozta, hogy a diéta a szabadságnak és belbékének csak alapjait kívánja megvetni, minden más kérdést a jövő pesti országgyűlés hatáskörébe utal.

A deklarációt az ülés egyhangúlag jóváhagyta, majd szó nélkül járult hozzá az országgyűlési követek fejenkénti szavazatjogához és a megszövegezett közteherviselési törvényjavaslathoz is, amelyet Szentkirályi olvasott fel a követek előtt. Az úrbéri viszonyok eltörléséről szóló javaslathoz, amelyet maga Szentkirályi fogalmazott, és amelyet a közteherviselési indítvány után mindjárt másodiknak mutatott be, már hangzottak el észrevételek. Némelyek csak a szöveg precízebbé tételét és egyes részletek bővebb kifejtését kívánták, amikor már a törvény címében feltüntetni indítványozták, hogy az artikulus az úrbérpótló szerződések alapján teljesített szolgáltatásokra is kiterjed, és amikor arról is intézkedni akartak, hogy a földesúr helyett ki lesz ezentúl a jobbágy bírája. Bónis Sámuel pedig, hogy a törvény nagyobb nyomatékot kapjon, a szokástól eltérően bele akarta vétetni, hogy az kihirdetésével egyidejűleg azonnal hatályba lép.

A konzervatív oldalon némelyek (Tarnóczy, Babarczy) szükségesnek találták, hogy a kármentesítés főbb elveit még ez az országgyűlés fektesse le. Mások szerették volna, ha a törvény különbséget tesz egyfelől a dézsma és a

robot, másfelől a regálék között, nehogy a jobbágyok a kisebb királyi haszonvételek megszűnését is kiolvassák belőle. Ezek a megjegyzések, bár — óvatos fogalmazásuk ellenére is — a javaslat vitájának elhúzását eredményezhették volna, illetőleg a törvény hatályának igyekeztek határt szabni, érdemben nem érintették a tervezet tartalmi vonatkozásait. A rendek táblján Babarczy személyében csupán egyetlen ember akadt, aki erőtlen kísérletet tett arra, hogy a jobbágyfelszabadítás gyakorlati kivitelezését elodáztassa. Babarczy veszedelmes gondolatot ajánlott megfontolásra: a törvénycikk csak annak a főelvnek a leszögezésére szorítkozzék, amelynek nyomán a speciális törvényt majd az illetékes miniszter dolgozza ki és terjessze a nemzetgyűlés elé. Saját szavai szerint mindezt azért tartotta volna célszerűnek, „nehogy nagyobb remények támasztassanak a népben, mint amennyit elérni kívánunk".

Kossuth azonnal felfogta Babarczy indítványának lényegét, és felszólította követtársait, hogy „ily perczekben, mint a mostaniak, diszponáljuk magunkat a részletektől". Nem sokkal előbb jelent meg az ülésen Batthyány, aki a vita hallatán ugyancsak fellépésre határozta el magát. Bocsánatot kért azért, hogy szót emel — mondotta —, hiszen néki itt mint nem választott követnek, nincs tanácskozási joga, de „a körülmények parancsoló szüksége" kényszeríti a szabályok mellőzésére. Emiatt hívja fel a rendeket, hogy hagyják abba a javaslat részletes taglalását, tartsanak országos ülést, mindenekelőtt a már ismert nyilatkozatot fogadják el és küldjék át a mágnásokhoz, „mert minden pillanatnyi késedelem veszélyes lehet".

Batthyány és Kossuth beavatkozása megtette hatását. Néhány perces szünet után az alsóház országos üléssé alakult, és egyhangúlag jóváhagyta a nyilatkozatot. Kossuth itt is megismételte indítványát: „a fennforgó körülményeknél fogva" okvetlenül fontos, hogy a nyilatkozatot a követek a főrendek hozzájárulásával nyomtatott formában szétküldjék az országba, a diéta több tagja — esetleg a főrendek megbízottaival együtt — deputáció gyanánt menjen le Pestre, és személyes jelenlétével hasson „a rend és béke fenntartására". Felszólítására Vidos mindjárt javaslatot tett a küldöttség tagjaira, és az ülés mindezt szó nélkül elfogadta.[80] Egyhangúlag ment keresztül a közteherviselési törvényjavaslat is, majd némi vita után a nyilatkozat szintén határozattá emelkedett.[81] Mindkettőt azonnal átküldték a délután 2 órára ugyancsak egybegyűlt és az alsóház döntéseire, helyesebben: javaslataira várakozó főrendekhez, akik közfelkiáltással fejezték ki hozzájárulásukat, és a pesti deputációba hat mágnást jelöltek maguk közül.

Az alsótábla délután 5 órakor kerületi ülés formájában kezdte meg ismét tanácskozásait. Először tudomásul vette, hogy a főrendek csatlakoztak a

[80] Az alsótábla 16 tagját delegálta a küldöttségbe. Vidos eredetileg csak 14-et ajánlott, de Kossuth — ismét tanújelét adva politikai érzékének — Pest és Buda követeit is beválasztatta a deputációba.

[81] Egyedül Somssich ítélte szükségtelennek, hogy „fejenkénti szavazat adassék". — Az ellenzék, amely a városok követeinek fejenkénti szavazatát elvben még március 15-én elfogadtatta a diétával, ezt az immár általános érvényű javaslatot elsősorban a káptalani küldöttek részére szánta gesztusnak, akik addig — a városi követekkel egyező módon — szintén csak egyetlen kollektív szavazattal rendelkeztek. E lépés persze veszélyt is rejtett magában, de Kossuthék számítása vált be: a káptalani küldöttek — meggyőződésük ellenére — nem mertek nyíltan a reformtörvények ellen voksolni.

követi kar előző határozataihoz. Azután újra az úrbériséget likvidáló törvénytervezet került napirendre. Szentkirályi a szünetben értekezett mindazokkal, akik eredeti javaslatával kapcsolatban két órával korábban korrigálási vagy bővítési indítványt tettek. Az elfogadhatónak talált észrevételeket hasznosította, és most az átdolgozott szöveget ismertette. Az új változat az első variációhoz képest csak két ponton módosult: egyrészt a magánföldesurak kármentesítését a birtokos osztály megnyugtatása végett a nemzeti közbecsület védpajzsa alá helyezte; másrészt intézkedett arról, hogy az alsófokú bíráskodást a megszűnő úriszék helyett ideiglenesen milyen szervek gyakorolják.

Szentkirályi minden más kívánságot mellőzött az átdolgozás során. Babarczy elodázó indítványát egyszerűen figyelmen kívül hagyta, de nem ment bele a regálék és az úrbéri szolgáltatások különbségének részletezésébe, és abba sem, hogy a törvény életbe léptetésének időpontjára — amely úgyis mindig a szentesítést követő kihirdetés terminusával volt azonos — külön térjen ki. Módosított javaslatát „erősen ajánlá" elfogadásra, hangsúlyozva, hogy a tervezet új változata mindenben alkalmas annak az úrbéres viszonynak a feloldására, „melyet tisztába nem hozni, elhalasztani veszély nélkül nem lehet". Nyomatékosan utalt arra is, hogy a nemzeti becsületnél a kárpótlásnak nincs szentebb garanciája, és a törvény annak eszközlését olyan felelős minisztériumra bízza, „melyet a populáris mozgalom, bármennyire szárnyalja is túl a most uralkodó eszméket, annyira el nem ragadhat, hogy az elfogadott kötelességet ne teljesítse".

E bevezető elhangzása után mindössze két ponthoz szóltak néhányan hozzá. Az egyik a törvény címe volt, amelyet Kossuth formulázásában végül is úgy hagytak jóvá, hogy az úrbér mellé bekerült „az úrbéri szerződések alapján gyakorlatban volt szolgálatok" kifejezés is. A másik Lónyay Menyhért javaslatát jelentette, aki azt indítványozta új paragrafus gyanánt felvétetni az artikulusba, hogy az úrbérvesztett birtokosok betáblázott adósságait a hitelezők 1 évig ne mondhassák fel, hanem csak az esedékes kamatokat követelhessék utánuk. Javaslata közhelyesléssel találkozott. Sőt e kedvezményt egyesek záros ideig a betáblázatlan tartozásokra is ki akarták terjeszteni, mások pedig adósságaik letisztázására a tőkepénzeseknek is fizetési haladékot óhajtottak biztosítani.

A vitában Kossuth is felszólalt. Leszögezte, hogy „ő az osztályokat felingerelni nem akarja, sőt az osztályok egyesítését s összeforrását óhajtja, és általános megnyugtatást kíván". Sem neki, sem a táblának — folytatta tovább — nincs szándékában „a magyar nemességet nivellationális rázkódtatásokba keverni", sőt a haza szempontjából tartaná károsnak a nemességet most, amikor a diéta a nép érdekeit kielégíti, a jogokat vele megosztja, és a törvény előtti egyenlőséget életbe lépteti, „erejéből kivetkeztetni". Ezért legszívesebben a kármentesítés részleteit is még ezen az országgyűlésen dolgoztatná ki „azon osztály javára, mely a magyar nemzetiségnek hű védője s az alkotmányosság bármi tökéletlen rongyainak megtartója volt". E munka azonban a veszteség felmérése nélkül nem végezhető el, a becslést pedig megbízathóan csak a minisztérium tudja majd a törvényhatóságok segítségével lebonyolítani. A nemességet, annak érdemeit és érdekeit méltányló szavai után azonban Kossuth rámutatott, hogy a kereskedésből eredt adósságok

behajthatatlanságát még rövid időre se lenne okos dolog kimondani, mert ilyen lépés a kereskedelemben mérhetetlen zavarokat okozna. Az alsóház végül is, miután Szentkirályi meg azt nem találta célszerűnek, ha a felmondások tilalmi idejét mindössze egy esztendőben állapítanák meg, azt a formulát fogadta el, hogy mindazok adósságai, akiknek birtokához úrbériség van kapcsolva, a kereskedésből származó hitelek kivételével a törvény további intézkedéséig nem mondhatók fel.[82]

A tervezetnek ezúttal már egyetlen tartalmi vonatkozását sem érintették a felszólalók. Babarczy — noha felfogásával és törekvéseivel korántsem állt egyedül[83] — ugyancsak óvakodott az előző kerületi ülésen — igaz, csak tapogatódzva előhozott — kívánságának megismétlésétől. Más szóval: a javaslat új változatát az alsótábla minden érdemi ellenvetés nélkül hagyta jóvá, csupán az adósságokkal foglalkozó paragrafust függesztette hozzá. Ebben az alsóházban annak a nemességnek a képviselői ültek, amelynek egy része fájlalta, hogy „paraszt testvérei oly sajnálkodásra méltó helyzetben" élnek, és e felháborító állapot megszüntetésére törekedve már a forradalom előtt eljutott a kötelező örökváltság elvének nemcsak elfogadásáig, hanem a kényszerű életbeléptetéséért folytatott harc vállalásáig is; másik része — ha elvben elfogadta is az örökváltság eszméjét — azt vallotta, hogy a századokon át megszokott viszonyokat úgyse lehet megbolygatni; végül a harmadik, a központi kormányzatra támaszkodó csoportja egyenesen azt állította, hogy „nem kell semmit megváltoztatni", mert akkor „az egész ország összeomlik".[84] Most e kerületi ülésen mégis mindhárom csoport — időnként szinte lelkesedést színlelve — hozzájárult a sebtében előterjesztett javaslathoz, azaz beleegyezett az évszázados úrbéri rendszer megszüntetésének már nemcsak elvi kimondásába, hanem — a törvénytervezet elfogadásával —

[82] Az alsóháznak március 18-án déli 12 órai és délután $^1/_2$5 órai kerületi, a délután 2 órakor tartott országos, valamint a főrendeknek ugyancsak délután 2 órakor megnyílt ülésén történtekre ld. főként: OL, Arch. Regn. Diaeta Anni 1847/48. Lad. XX. No. 21. Diaria; Uo. Országgyűlési irományok; Tarnóczy Kázmér és Majláth Imre márc. 19-i követjelentése Nyitra megyéhez (Štatny Archiv, Nitra, Nyitra m. lt. Régi megyei ir. 1848, IV. fasc. No. 795.); Jóny Vince és Kray Miksa szepesi követek márc. 19-i követjelentése (Štatny Archiv, Levoča, Szepes m. lt. Közgyűlési jk. 1848. márc. 22. 312. sz.); Madarász László márc. 19-i követjelentése Pestről (Somogy megyei Levéltár, Somogy megye Közgyűlési ir. 1848 : 1246.); Pressburger Zeitung, 1848 márc. 19. Budapesti Hiradó, 1848 márc. 19 és 20.; Pesti Hirlap, 1848 márc. 21. és 22.; Nemzeti Újság, 1848 márc. 21. és 22.; Országgyűlési Tudósítások, Pozsony 1848. márc. 18. (Nyomtatott röpir. — OL, Forgách cs. ghymesi lt. 1848. Proklamációk); végül *Barta* i. m. (667—673. l.). — A jobbágyfelszabadítás problematikájával marxista módszerrel elsőnek *Szabó Ervin* foglalkozott Társadalmi és pártharcok a 48—49-es magyar forradalomban (Bp. é. n.) című munkájában. Az események rekonstruálását és a témával kapcsolatos kérdéskör egészének elemzését *Szabó István* végezte el mintaszerű tanulmányában (Kossuth és a jobbágyfelszabadítás, Századok, 1952, 3—4. sz. 509—592. l.).

[83] Somssich Pál és Scitovszky Márton baranyai deputátusok márc. 19-i követjelentésükben azt írták megyéjüknek az úrbéri törvényről: „Mi még csak azt óhajtottuk volna, hogy a kárpótlás módja még az Ország Gyűlésen kidolgoztassék és a földes uraknak, midőn eddigi javadalmaiktól elesnek, azonnal nyújtassék; a törvényhozás azonban ily sürgető körülmények közt ezt lehetetlennek tartván, a magán Földes Urak kármentesítését a Nemzeti böcsület védpaizsa alá helyezte." (Baranya megyei Levéltár, Baranya megye lt. Közgyűlési ir. 1848 : 21.)

[84] A nemesség e találó jellemzése Táncsicstól származik; a „Munkások Újsága" első számában (1848 ápr. 2.) közölt „Forradalom" c. vezércikkében írta ezt le.

egyetemleges, általános és rögtönös gyakorlati kivitelezésébe is. E hozzájárulás megtörtént a kerületi ülésen, amely csupán azért alakult át nyomban országossá, hogy a diéta a maga házszabályainak formálisan is eleget tegyen.

Megadták tehát magukat azok a követek is, akik a jobbágyrendszer felszámolását ellenezték, illetőleg likvidálásának gyakorlatba ültetését akár a kármentesítés előzetes részletezésével, akár egyéb módon szerették volna elodázni, vagy esetleg más formában kívánták az úrbériség megszüntetését végrehajtani. A feudalizmus lebontásának szükségét az idő érlelte meg, a gazdasági fejlődés vastörvénye tűzte napirendre. Az úrbériség rendszere azonban nemcsak gazdasági, hanem szociális vonatkozásban is olyannyira súlyos ellentmondásokkal volt terhes, hogy azok feszítőereje a robbanásveszélyt hordozta magában. A két faktor közül, amelyek a feudalizmus kioltását igényelték, 1848 lázas forradalmi napjaiban a szociális problémának, illetőleg megoldatlanságának várható következménye minden másnál nagyobb jelentőségre tett szert. E várható következmény előre vetülő árnyéka fojtotta bele az uralkodó osztály retrográd felébe az ellenkezést, és bírta rá képviselőit arra, hogy erőszakot véve önmagukon, az úrbériségnek gyakorlatilag is gyors eltörlésére adják voksukat.

Persze, a törvényhozók, illetőleg az általuk képviselt uralkodó osztályok a jobbágyfelszabadítást és a népre előnyös egyéb határozatokat a nyilvánosság előtt már e hetekben elsősorban a nemesség nagylelkűségével igyekeztek indokolni. E nagylelkűséget azonban többségüknél a félelem szülte. A radikális Patay József Pest megye március 21-i közgyűlésén csupán a konzervatívokra célzott, amikor kijelentette, hogy „vannak emberek, kik Isten nevét soha nem említik, csak akkor hánynak keresztet magukra, midőn az ég mennydörög, s zugba vonulva villámhárítókkal látják el magukat".[85] Pedig a jobbágyrendszert megsemmisítő és a köteherviselést kimondó törvényeket ezekben a napokban részlegesen még azok is villámhárítónak szánták, akik már régóta küzdöttek a jobbágyok felszabadításáért, a társadalmi rend megváltoztatásáért. Joggal írta a radikális Marczius Tizenötödike, hogy „ha a nemesség nagylelkűséget emleget, nevetségessé teszi magát", mert annak egészét az előrelépésre nem saját jószándéka, hanem „a mozgalom" bírta rá.[86] Kezdetben a liberális Pesti Hirlap ugyancsak elismerte, hogy az új reformok „nem a nemesség nagylelkűségének eredményei", hanem azé a demokratikus mozgalomé, amely „fölrázta egész Európát"; így „a nemesség, ha áldozatot hozott, nem a hon oltárára nyújtá azt, hanem hozta saját érdekében, engesztelő áldozatul a népjogok bosszuló nemtőjének".[87] Március 25-i számában még a konzervatív Budapesti Hiradó is abban látta „a békés revolutiok titkát", hogy „célszerű eredmények, mielőtt a néptenger felháborodott volna, s aztán kérlelhetetlen szigor a rend érdekében".[88]

[85] Nemzeti Újság, 1848 márc. 23.

[86] Szilágyi Ferenc: Nyílt levél Benczúr Miklóshoz, Marczius Tizenötödike, 1848 ápr. 12.

[87] Pesti Hirlap, 1848 márc. 30.

[88] Ld. a lap „Egy pillantás hazánk s Európa jelen politikai viszonyaira" c. cikkét. Igaz, szükségesnek látta annak hangsúlyozását, hogy a magyar forradalom, noha az impulzust kívülről kapta, „felülről indult ki, s a törvénynek, ha nem is szigorúan, de mégis jobbára megőrzött formái között jött létre", „nem egy fellázadt és méltó vagy méltatlan haragjában törvényt és rendet tapodó sokaság csikarta ki követeléseit a felsőbbségtől, hanem ez ürítette ki malasztjának bőségszarvát a nyugottan váró tömegre".

Bár a magyar uralkodó osztályok és politikusaik később görcsösen igyekeztek elfeledni, hogy az 1848-as jobbágytörvények meghozatalának gyorsaságában a félelem játszotta az alapvető szerepet,[89] akkor is akadtak, akik — egyszersmind a legcélszerűbb taktikának minősítve az országgyűlés eljárását — nem titkolták, hogy a törvényhozás működésében megítélésük szerint mindenekelőtt a félelem munkált közre.[90] Beismerték ezt közvetve azok is, akik a jobbágyfelszabadítás megvalósult formájának elfogadtatását — akár még az események folyamán, akár utóbb — oly módon írták keserű dühükben az ellenzék „számlájára", mintha Kossuthék a szerveződő parasztfelkelés legendáját az úrbériség megszüntetésének siettetése végett eleve politikai fogásnak szánva tervelték volna ki. „El volt itt minden előre készítve a közönségnek elszédítésére" — állította a központi kormány rossz szellemeinek egyike: báró Jósika Samu erdélyi kancellár —, mert az országgyűlési határozatokat „az elhíresztelt, de sehol még addig nem valósult parasztlázadás félelme alatt" rögtönözték.[91] Két és fél évvel később a Magyar Hirlap hangsúlyozta: amikor a pozsonyi országgyűlés, „az úrbéri viszonyokat oly sietve szüntette meg, hogy kárpótlási alapul nem bírt fölfedezni egyebet a nemzeti becsület paizsánál, akkor e kiszámíthatlan következményű rendszabály okául állítólagosan a földmívelő nép izgatottsága szolgált, melynek erőszakos kitörései naponta fenyegeték a békés forradalmat".[92]

De valljanak a koronatanúk, akik nem másoktól hallották a jobbágyfelszabadítás indoklását, hanem az úrbériség likvidálásának — akarva-akaratlan — maguk voltak cselekvő részesei. Tarnóczy Kázmér és Majláth Imre, Nyitra megye konzervatív követei, március 19-i jelentésükben a világtörténeti események „óránkint szaporodó hírei" mellett mindenekelőtt a tapasztalható „izgatásoknak" tulajdonították, hogy a rendek táblája velük együtt „a csendes reform teréről a forradalom rohanó mezeire" sodródott. Mióta pedig „a hírharang" a külföldieken kívül „a pesti, kassai s egyéb Magyarországi, sok részben talán nagyított forrongási tudósításokat" is Pozsonyba vitte — folytatódik a beszámoló — „az idő fejünkre nőtt", és — noha utasí-

[89] Gróf Cziráky Jánost például az 1865/69-es országgyűlési ciklusban a felsőházban, amikor előhozta, hogy a 48-as törvények ijesztgetésnek köszönhetik létrejöttüket, „nevetségessé tették a mumussal való ijesztgetés miatt". *(Zsoldos* i. m. I. 60. l.)

[90] A 48-as törvények — írta Toldy István — „elejét vették egy olyan, talán bekövetkezendett nemzeti harcnak, melyben saját népünk egyes osztályai egymást emésztették volna azon elkeseredett tusában, melybe a politikailag és társadalmilag elnyomott osztályok kétségbeesése szokott kitörni, midőn a pohár csordultig megtelt; elejét vették egy belső forradalomnak, mely könnyen bekövetkezett volna, s melyben szeptember másodikának divatjaként aristokrata vért szomjazott volna a felbőszült tömeg". *(Toldy István:* Mit kell az 1848-iki törvényeken változtatni? Pest, 1866, 1—2. l.) — A jobbágyfelszabadítás „politikai célja az volt — mutatott rá a történetíró Salamon Ferenc — hogy időszerű concessiók által vegye elejét minden eshető lázadásnak". Salamon kétli ugyan, hogy a mozgalmakat általában „az úgynevezett vívmányok" minél nagyobb mértéke csillapítja le, mert szerinte — és e vélekedése tartalmaz is némi igazságot — nem egyszer inkább a sok engedmény okozhat veszélyt azáltal, hogy megzavarja vagy felforgatja a fennálló viszonyokat. Mégis elismeri, hogy „soha ilyestől — t. i. »a néplázadástól« — nagyobb mértékben tartani nem lehetett, mint akkor, midőn Európa majd minden népe demokratikus forradalomban volt". *(Salamon Ferenc:* A közös ügyek és a forradalom, Budapesti Szemle, 1881, 27. k. 39. l.)

[91] Jósika március 27-i Bécsben kelt és gróf Teleki József erdélyi kormányzóhoz írt levelét közli *Deák* i. m. 49—50. l.

[92] Magyar Hirlap, 1850 nov. 13.

tásukhoz ragaszkodni szerettek volna, „még se valánk képesek egyebet tenni, hanem hogy imitt amott a határozatok világosabb szerkeztetésére némü befolyást gyakoroljunk". Közölték azt is, hogy a diéta addig szándékozik együtt maradni, amíg „mind az, a mi a nép megnyugtatására és a nyugalom biztosítására szükséges, törvénybe foglaltatik".[93]

Kende Zsigmond, — Szatmár megye konzervatív deputátusa — ugyanezen a napon kelt jelentése azzal indokolja a törvénycikkek elfogadását, hogy „a megszokott Polgári és Úri kötelékek" ily mozgalmas időkben bekövetkezhető lazulásának „néhány legveszedelmesebb perczeit szokták használni a gonosztevő proletarius lázítók". Ezért megyéje nemeseit nemzetőrség alakítására szólította fel, tudósításához pedig a határozattá emelt törvénytervezeteket is mellékelte, hogy velük a népet, „ahol mozgalmak támadnának", megnyugtathassák.[94] Sáros konzervatív képviselői: Máriássy Ágoston és Semsey Albert szerint a diéta a tárgyalt törvények gyors megalkotását azért tartotta szükségesnek, mert „e rendkívüli körülmények közt" minden gondoskodását oda fordítja, hogy a béke és csend a hazában tartassék fenn, s a Tulajdon szentsége őriztessék meg".[95]

Schneé László és Radics Miklós, liberális hevesi követek is úgy tájékoztatták március 19-én küldőiket, hogy „a naponkint komolyabb színt ölteni kezdő kül- s belhoni események közepette az országgyűlés a nép jólétére irányzott teendőit" „a közbéke érdekében látta szükségesnek és halaszthatatlannak lehetőleg gyorsítani".[96] Vidos József — Vas megye ellenzéki követe — március 22-i levelében saját családjának magyarázta el, hogy a szóban forgó artikulusok megalkotása elkerülhetetlen volt. Igaz — írta Vidos —, hogy „a mostani lázas körülmények közt hozott törvények" sújtják a földesurakat, de be kell látniok, hogy a francia, osztrák és német népmozgalmak nálunk is „oly veszélyt hoztak volna a nemesség nyakára, mely a gallicziai eseményeknél is borzasztóbb vérontásra fajulhatna el". Bár e napra már kiderült a március 19-én összegyűlni képzelt parasztsereg mendemondájának valótlansága, Vidos mégis megemlítette, hogy „Pesten most is 10 000 ember áll fegyverben", és ha nem Klauzál meg Nyáry állnának élükön, akkor „a republicanus elem túlnyomósságra vergődne". Ezért vol elengedhetetlen a 12 millió adózó lecsillapítása, mert „különben a rég irigylett s tán gyűlölt nemesség már eddig sok helen véres áldozatként hullott volna el".[97] Lónyay Menyhért beregi küldött pedig, aki a pesti fiatalok parasztlázító szándékának és Petőfi „rettenetes" költeményének hírét Kováccsal együtt vitte Pozsonyba, a március 18-i határozatok kimondása után azonnal megírta testvérének, hogy

[93] Tarnóczyék kitűnően jellemzik azt a lázas sietséget, amelyet a diéta a tényleges törvényalkotásban mutatott: „A határozatok oly sebességgel követik egymást, hogy azoknak folyamát figyelemmel követni is nehéz, mindenoldalruli megfontolásuk szinte lehetetlen, mert az indítványt közfelkiáltás, s ezt csak néha absztrahált, ritkán elfogadott egy-két észrevétel, ezt azonnal országgyűlésileg történt hitelesítés követi, azonnal átvitetik a tárgy a M. főrendekhez, és ott jobbadán néma beleegyezéssel elfogadtatik." (Jelentésüket ld. Štatny Archiv, Nitra, Nyitra megye lt. Régi megyei ir. 1848. IV. fasc. No. 795.)

[94] Arhivele Statuluj, Cluj, Szatmár megye lt. Közigazgatási ir. 1848, F. 122. No. 80.

[95] Máriássyék márc. 19-i követjelentését ld. Štatny Archiv, Prešov, Sáros megye lt. Közgyűlési—közigazgatási ir. 1848. VIII/2. No. 88.

[96] A követjelentést ld. Heves megyei Levéltár, Közgyűlési ir. 1848 : 651.

[97] Vidos márc. 23-i levelét feleségéhez ld. OL, Vidos cs. lt. 1848.

a közteherviselésről intézkedő és az úrbért megszüntető törvényeket „mentül előbb meghozni múlhatatlanul szükséges, másként vérrel szerezzük meg a szabad alkotmányosságot s ez a földes urak vére lenne".[98]

Végezetül még két egykorú tanút idézünk. Sedlnitzky rendőrminiszter a március 18-án kelt törvényekről március 20-i jelentésében — pozsonyi kémszolgálatának beszámolói alapján — azzal a megjegyzéssel adott hírt az Államkonferenciának, hogy a jelzett határozatokat a diéta a közbejött rendkívüli események parancsára, állítólag az ország, elsődlegesen a pesti mozgalmak mérséklése végett hozta.[99] Eötvös József pedig utólag is úgy látta, hogy az ellenzék a közrend megzavarodása folytán „kényteleníttetvén törvénnyé emelni" a maga programját, „oly törvények alkottattak, minőket maga a párt, ha azoknak keresztül vitelét látja, nem indítványozott volna". De akkor „az ország állapota a legfontosabb kérdések rögtöni eldöntését igénylé", ezért „nem annyira tökéletes törvények kívántattak, mint az, hogy a létező zavaroknak mentül elébb vége vettessék". Az országgyűlés tehát meg volt győződve „ez engedmények szükségéről", nem ismerte azonban a szükség mértékét, ezért „engedett mindent, mi a nép nevében egyesek által követeltetett".[100] Eötvös megállapításai, még ha saját véleményét igaztalanul általánosítja is az ellenzéki párt egészének véleményévé, bizonyító erejűek: a liberálisok jelentős részét is csak a „lázadástól" való félelem kényszerítette a törvények — köztük a jobbágyfelszabadítást tartalmazó artikulus — adott formájának elfogadására.

Természetes, hogy a konzervatívok igyekeztek magukat a március 18-án megszavazott törvényektől elhatárolni. Gróf Szécsen Antal például 1850 január 12-én megírta a Reichs-Zeitung szerkesztőjének, hogy a konzervatívok a robot és dézsma eltörlésének dicsőségét „átengedik Kossuthnak és társainak". E nyilatkozat elismerése annak, hogy a feudalizmus megszüntetésének érdeme elsősorban Kossuthot és elvbarátait illeti.[101]

Azt az általános hangulatot, amely az alsóházat a közteherviselési és a jobbágyfelszabadító törvények sietős megalkotására, azaz életbe léptetésük jóváhagyására vitte, legtömörebben Lónyay Menyhért foglalta naplójában össze. Mindezen artikulusok „igen szükséges dolgok" voltak — írta Lónyay —, mégis a beterjesztett javaslatok „ily hamar leendő elvégzésére, meg egy proclamatio kibocsátására mindnyájunkat a panique-nak bizonyos neme indított, melyet a mindenünnen jövő, nagyobb részt alaptalan hírek okoztak, sokaknál a Petőfi valóban veszett verse".[102] Pozsonyban bizony sokan lehettek, akik március 18-án rémülten gondoltak arra, hogy — amint Bártfay József megfogalmazta — „az akasztani való Petőfy Sándor az új divatú nyakravalót számunkra készíté".[103] Jól ítélt hát Lósy Imre, amikor a nyilvá-

[98] Lónyay márc. 18-i levele Lónyay Alberthez: OL, Lónyay cs. lt. III. Albert levelei.

[99] Sedlnitzky jelentése: AVMIPH, 1848 : 199.

[100] Eötvös megállapítása csak abban túloz, hogy a liberálisok *jelentős részének* felfogását az Ellenzéki Párt *egészének* utólagos véleményévé nyilvánítja. (Ld. OL, Kisebb családi lt. 1. sz. Eötvös József kéziratai. Jegyzetek.)

[101] Szécsen levelének másolatát ld. OSzK Kézirattára, Gróf Szécsen Antal iratai, Fol. Hung. 1684. 169. l.

[102] Ld. *Lónyay* 1848 márc. 24-i naplójegyzetét i. h. 48. l.

[103] Bártfay márc. 21-én Pozsonyban kelt levelében írta ezt Bártfay Lászlónak (Közli *V. Waldapfel* i. m. I. 135—138. l.)

nosság előtt így summázta a diéta lépéseinek indokát: „Nem philantropicus érzelgés, nem forradalmi saturatio, nem idegen nemzetek majmolása járta keresztül a magyar törvényhozás kebelét: de kiáltó szükség vas vesszeje forgott feje felett, hogy rombolja le a nép osztályok közötti sánczokat. . . S ha ezt nem teszi, meggyőződése szerint kigyullad a polgári háború, s a hozzá legközelebb eső aristocratiát pörzsöli fel minden ősi és nem ősi jogaival együtt." De megtette, mert látta, hogy „a minden pillanatban fenyegetőbb alakot öltött mozgalom elnyomásához remény többé nem lehet", ezért „élére kellett annak állani". A követi tábla meggyőződése szerint „Pesten készen állottak az eszközök, melyek az ottani mozgalmat szükség esetében az ország minden részeiben előállítják, és egy véres polgári háborút gyújtanak ki".[104]

E megnyilatkozások cáfolhatatlanul bizonyítják, hogy a „Dicsőséges nagyurak", amelynek híre a pozsonyiak fejében a pesti fiatalok parasztmozgósító szándékának és a József-napi vásár alkalmára tervezett bankettnek hírével asszociálódott, beleszólt a történelembe. A vers annyival inkább riadalmat kelthetett, mivel a jelek szerint szövegszerűen még nem ismerték azt a diéta színhelyén, csak tartalmáról értesült Kovácsék elbeszéléséből a pozsonyi közvélemény. Ők viszont nyilván a vers osztályharcos mondanivalóját hangsúlyozták, az elnyomottak nevében kezet kináló befejezés — ha erről Klauzál egyáltalán említést tett — az ő tudatukban is, tájékoztatójukban is bizonyára mellékessé törpült. A költemény így még jobban a birtokos osztály képviselőinek idegdúcába szúrt, és a rémület reakcióját váltotta ki. A törvényhozó testület az első ijedelemben elhitte, hogy Pesten valóban készen állnak a polgárháború — pontosabban az osztályháború — kirobbantásának eszközei, a „Dicsőséges nagyurak"-at viszont az eszközök egyik leghatásosabbikának tarthatta a közhiedelem. Ezért a vers puszta létezése is közrejátszott abban, hogy Pest félelmetes „dorong" lehetett az országgyűlés háta mögött.[105]

A „dorongot" azonban nemcsak a nemesi követek érezték, hanem a káptalanok küldöttei is, akiknek a rendek táblája Kossuth lekötelező célzatú javaslatára e nap adta meg a fejenkénti szavazat jogát. A délután $^1/_2$5 órától tartó ülésen, mialatt Szentkirályi hozzáfogott, hogy a jobbágyfelszabadító törvénycikket az adósságokra vonatkozó paragrafus betoldásával végső formába öntse, és úgy vigye majd az országos ülés elé, Schneé László, Heves megye ellenzéki követe szóba hozta a papi tized ügyét. Máig sem világos, hogy milyen módon tette ezt. A Pesti Hirlap szerint Schneé csak megpendítette a gondolatot, hogy „a papi tized iránt is egyúttal intézkedni kellene",

[104] Lósy ápr. 10-én írt cikkét „Nyílt levél" címen — teljesen érthetetlen okból — épp a konzervatív Budapesti Hiradó közölte 1848. ápr. 29-i számában. Lósy csak abban tévedett, hogy a polgárháború — azaz köznyelvre fordítva: a parasztfelkelés — eshetőségéről szóló adatok „tisztán feküdtek" a követi kar előtt.

[105] Nyiri Józsa fogalmazta így meg Pest szerepét, azt fejtegetve, hogy a tavaszi eredmények a küleseményeknek, „Kossuthnak és néhány satelleseinek, kik azokat felhasználták", továbbá Pestnek köszönhetők, amely „dorong volt ezek háta mögött". A szerző a dicséretből és dicsőségből részt juttat a nádornak is, mit sem tudva arról, hogy István főherceg bár március 15—17-én valóban a magyar követelések teljesítése érdekében működött Bécsben közre, ténylegesen — főként a következő napokban — nagyon is kettős szerepet játszott. (Marczius Tizenötödike, 1848. jún. 5.)

és e megjegyzés „ez egyházi rendet oly nyilatkozatra bírá", amelynek tanúsága szerint a papság „megérté az idő jeleit".[106] A Budapesti Hiradó beszámolója szerint Schneé ajánlotta a tized megszüntetését,[107] a szepesi követek pedig úgy tudósították megyéjüket, hogy a papi dézsma eltörlésére a hevesi deputátusok „indítványa következtében" került sor.[108] Hám viszont azt állítja: a kerületi ülésen „fölszólították a papságot, hogy mondjon le önként a tizedről, hogyha óhajt egyéb javadalmainak birtokában megmaradni és más kedvezmények részesévé válni".[109] A püspöki konferencia egyik résztvevője: Fogarassy Mihály, nem sokkal az események után keletkezett leírásában ugyancsak arról beszél, hogy a káptalani küldöttek „némely követektől fölszóllíttattak" a tized feláldozására.[110]

Tény az, hogy a káptalanok küldöttei mindaddig hallgattak a jószerint egész délután folyó tanácskozások alatt,[111] amíg Schneé révén fel nem merült a tized ügye. Akkor a helybeli káptalan képviselője: gróf Forgách Miklós azonnal kisietett az ülésteremből, hogy kikérje a pozsonyi kanonokok utasítását.[112] Mire azonban visszatért, paptársai „a jelen körülmények közt legfőbb feladatuknak tartva a nép javát",[113] a káptalanok részéről örökre lemondtak a tizedről, mégpedig a legcsekélyebb kárpótlás igénye nélkül. Daróczy Zsigmond, a pécsi káptalan küldötte kezdte, majd — miután bejelentését az alsóház „a termet majd összeroskasztó éljennel" honorálta — hasonlóképp nyilatkoztak az esztergomi, a váradi, a váci, a nyitrai és a szepesi káptalan képviselői, illetőleg a bakonybéli apát is, végül pedig az egyházi rend valamennyi tagja „közfelkiáltással" adta egyetértésének tanújelét. Gróf Forgách sem tehetett egyebet: csatlakozott társaihoz azzal a patetikus indoklással, hogy ha ez lenne utolsó szavazata, akkor is a dézsma elengedésére voksolna, mert e lépés „elnyomott milliók könnyeit törli le".

Az érdekelt „milliók" helyett Szentkirályi köszönte meg az egyházi rend képviselőinek, hogy megértve a kor követelményeit, készek az áldozatra. De hangsúlyozta azt is, hogy e tettük, amelyet várni ugyan lehetett tőlük követelni azonban nem, „menti meg őket attól . . . hogy a mozgalom alá ne sodortassanak". Indítványozta, hogy az egyháziak e lépését törvényben is örökítsék meg, a klérusnak a főrendi táblán ülő tagjait pedig a követek még mielőtt a tizedet megszüntető artikulust megszövegeznék, üzenet után kérjék fel a káptalani küldöttek példájának követésére, hiszen Daróczyék nem az egész egyházat, hanem csak a káptalanokat illető dézsmáról mondhattak le. Javaslatait a rendek egyhangúlag elfogadták. Miközben ő hozzákezdett az

[106] Pesti Hirlap, 1848 márc. 22.

[107] Budapesti Hiradó, 1848. márc. 19.

[108] Štatny Archiv, Levoča, Szepes m. lt. Közgyűlési jk. 1848 márc. 22. 312. sz.

[109] *Scheffler* i. m. 40. l.

[110] *(Fogarassy Mihály):* Emlékirat az 1847/48 országgyűlés alatt Pozsonyban tartott püspöki tanácskozmányokról, Pest, 1848, 31—32. l.

[111] Egyedül Sárkány Miklós bakonybéli apát szólalt fel az országos ülésben, azt indítványozva — amit egyébként Kossuth már előzőleg javasolt —, hogy a pesti küldöttségbe néhány tagot a mágnások is jelöljenek ki. (OL, Arch. Regn. Diaeta anni 1847/48, Diaria, Lad. XX. No. 21.)

[112] *Scheffler* i. m. 40—42. l.

[113] Daróczy Zsigmond a pécsi káptalan követe mondta ezt. (Vö. Pressburger Zeitung, 1848 márc. 20.)

üzenet megfogalmazásához, Vagyon István, a nyitrai káptalan képviselője, figyelmeztette az alsóházat, hogy azoknak az alsópapoknak az ellátásáról, akiknek a dézsma egy hányada: a sedecima volt egyetlen jövedelmük, gondoskodni kell. A felvetett problémát Kossuth igyekezett — látszólag eredményesen — eloszlatni. Indítványozta: a tized likvidálását kimondó törvénycikkben hagyják meg a felelős minisztériumnak, hogy terjesszen a következő — népképviseleti — országgyűlés elé olyan törvényjavaslatot, amely az alsópapság, továbbá a nép oktatásával és lelki gondozásával foglalkozó szerzetesrendek megélhetését valláskülönbség nélkül biztosítja.[114]

Az alsótábla papi tagjai sem nagylelkűségből áldozták fel a tizedet. Az események egyik szemtanúja: Majláth János világosan megírja, hogy a klérus azért mondott le önként és kártérítési igény nélkül a dézsmáról, hogy annak „kényszerű megszüntetését elkerülje".[115] Hasonló értelemben vallanak az érdekelt egyháziak is. Fogarassy Mihály szerint a káptalani küldöttek csak „a körülmények visszautasíthatatlan hatalmának" engedtek, mégpedig „remélve egyrészről, hogy ezen tetemes áldozat által az annyira óhajtott békés útoni politikai átalakulást előmozdítandják, s tartván másfelől, hogy a papi tized ellentmondásaik daczára is el fogna töröltetni, s ezáltal a soha eléggé nem védhető tulajdon szentsége megsértetni".[116] Junák István nagyváradi kanonok pedig, aki maga is Daróczy utánzói közé tartozott, nyíltan megírta küldőinek: az egyházi rend a dézsmát, „melyet különben megvédeni lehetetlen lett volna", azért ajánlotta fel a nép javára, „hogy ily mozgalmak közepette a nép rokonszenvét megnyerje, és a jószágot, melyhez kevés remény volt, megtarthassa".[117]

[114] A tized eltörlésének hiteles története az e fejezet 82. sz. alatt jelzett források alapján rekonstruálható. Megjegyzendő, hogy Madarász László somogyi követ ugyancsak bejelentette: Somogyban Szent István adományából maga a megye élvezte a tizedet, ezennel azonban ünnepélyesen lemond róla. (Nemzeti Újság, 1848 márc. 21.) — A magyarországi felsőpapságnak a forradalomhoz való viszonyát általában is, a szóban forgó tárgykörre vonatkozóan is a történeti hűségnek megfelelően először *Andics Erzsébet:* Az egyházi reakció 1848—49-ben (Bp, 1949.) c. munkája vizsgálta meg.

[115] *Johann Majláth:* Neuere Geschichte der Magyaren, II. Regensburg, 1853. 5. l.

[116] *Fogarassy* i. m. 31—32. l.

[117] Junák márc. 19-én kelt jelentését ld. Oradea, Váradi Káptalan lt. Acta Politica-Juridica, 1848, I. fasc. 162. sz. — Az egyháziak a diéta folyamán mindvégig érezték, hogy az egyháznak, ha előjogai és vagyona egy részét menteni akarja, akkor a nép szimpátiájának biztosítása végett a másik rész elvesztésébe bele kell nyugodnia. Kiderült ez akkor is, amikor április elején az egyháziak és a katolikus követek egy csoportjának közös javaslata gyanánt az egyház viszonyait szabályozó — helyesebben: teljes autonómiáját biztosító — törvénytervezet került a diéta elé. Az ügyet Deák tanácsára előbb konferenciára utalták, de mivel ott 3 órás vita után annyi eszme jött felszínre és oly ellentétek jelentkeztek a kérdés megítélésében, hogy a résztvevők sehogy sem tudtak megegyezésre jutni, a többség, ismét Deák indítványára, úgy döntött, hogy a tárgyat a következő országgyűlésre halasztja. A vitában Sárkány apát nyíltan célzott a papi jószágok elvételére irányuló törekvésekre. A tanácskozás után azonban még mindig folytatódott a vita. Ennek hevében Máriássy egri kanonok az egyházi birtok védelmében a népre hivatkozott. Bónis Sámuel erre rendkívül hevesen reagált, kijelentve, hogy „az oly papot, ki úgy beszél fel kell akasztani". Máriássy arra utalva, hogy a tized elengedése a népet az egyházzal szemben leszerelte, így vágott vissza: „Jól vagyon, de bizonyossá teszem a t. Urat, hogy másnap önt az én síromon felakasztják." (Fabiancsics levele Bezerédy Györgyhöz 1848 ápr. 9-én Pozsonyból; OL, Bezerédy cs. kámi lt. E oszt., XLII/45.).

A kerületi ülés, miután Kossuth még két kérést indítványozott az uralkodó elé terjeszteni,[118] 1/2 7 órakor országos üléssé alakult át. Itt meghitelesítették a főrendeknek a tized tárgyában fogalmazott üzenetét, és az úrbéri viszonyokat eltörlő törvénycikket. Mindkettőt átküldték a mágnásokhoz, majd azzal oszlottak szét a követek, hogy este 9-kor ismét összejönnek a főrendek véleményének meghallgatására és megtárgyalására.[119]

Időközben a Pestre küldött 22 tagú bizottság Keglevich Gábor tárnokmester vezetése alatt, bizonyságául annak, hogy küldetésének mekkora fontosságot tulajdonított az országgyűlés, este 9 órakor „e célra rendelt külön gőzhajón" indult el a magyar fővárosba.[120] Feladata volt Pestet, „hol időközben némely rendetlenségek, sőt hír szerint forradalmi mozgalmak is mutatkoztak", a bécsi út sikeréről és az országgyűlés már megkezdett törvényalkotó munkájáról értesíteni, és ezáltal a további mozgalmaknak elejét venni.[121] A pozsonyi törvényhozók a deputáció célját elsősorban a Rákosról fenyegető veszély elhárításában látták. Gróf Festetics Leó például kifejezetten úgy emlékezett később e mozzanatra vissza, hogy „a főrendek bizottságot küldtek egy alkalommal Pestre, a Rákoson állítólag összegyűlt tömeg megtekintésére".[122] Sokan hitték, hogy a választmány tagjai az út vállalásával életüket is kockáztathatják. „A pillanat felette komolynak tartatott — írta Podmaniczky Frigyes, akit a felsőház ugyancsak delegált a pesti bizottságba —, mert az egyes küldöttségi tagok nejei eljövének a gőzhajóra, hogy férjeiktől a veszélyes út előtt búcsút vegyenek."[123]

A küldöttség a diétának e nap elfogadott — az országgyűlés teendői közt a jobbágyfelszabadítást is felsoroló — nyilatkozatát, a követek fejenkénti szavazatáról szóló döntést, valamint a főrendek délután 4 órai ülésében is határozattá emelt közteherviselési törvényjavaslatot vitte magával. A hajó elindulása után a bizottság azonnal hirdetményt szövegezett. Ebben kijelentette, hogy „a bizonytalan izgatások rögtöni lecsendesítésére" utazik Pestre. Mivel pedig „az idő késő léte nem engedi a közvetlen közlekedést" — folytatódik a hirdetmény — „mind azon helyeken, melyek a gőzösnek kiszálló pontjai", ezúton szólítja fel hivatalosan a törvényhatóságokat, hogy az országgyűlés mellékelt végzéseit „minél előbb közhírré tétesse s a nép között leendő minél előbbi szétosztás végett hatóságilag kinyomassa". E kiáltványt Győrből Győr, Komáromból Komárom, Esztergomból pedig Esztergom és Hont megyének küldte meg, amelyeknek elöljárói a deputáció utasítását haladéktalanul végrehajtották.[124]

[118] Az egyik: az uralkodó haladéktalanul hívja egybe az erdélyi országgyűlést, hogy az kinyilatkoztathassa „az unió iránti akaratot és hajlamot"; a másik: a király az olasz, és lengyel politikai foglyokat bocsáttassa szabadon. A rendek mindkét javaslatot elfogadták.

[119] OL, Arch. Regn. Diaeta anni 1847/48, Lad. XX. No. 21. Diaria és Pesti Hirlap, 1848 márc. 22.

[120] Pesti Hirlap, 1848 márc. 22.

[121] Világosan megmondja ezt a szepesi követek idézett jelentése. (Štatny Archiv, Levoča, Szepes megye közgyűlési jk. 1848 márc. 22. 312. sz.)

[122] *Török Pál:* Gróf Festetics Leó (1800—1884) emlékiratai, Napkelet, 1928, II. 650. l.

[123] Podmaniczky emlékszik Batthyány Kázmér és Batthyány Imre feleségére, Almásy Dénes anyjára és nejére. (Vö. *Podmaniczky* i. m. II. 234. l.)

[124] Ld. a bizottság márc. 23-i hivatalos jelentését a diétának. (OL, Arch. Regn. Diaeta anni 1847/48. Lad. XX. No. 21. B. fasc. 48. sz. és Pesti Hirlap, 1848 márc. 28.) — A deputáció intézkedéseinek fogantosítására ld. Győrre: Dorner Ede alispán márc. 26-i jelentését Zichy

A jobbágyfelszabadító törvénycikket a küldöttség az útjába eső törvényhatóságoknak hivatalosan még nem továbbíthatta, hiszen elindulása pillanatában még csak az alsótábla fogadta el azt, a főrendek azonban még nem nyilatkoztak róla. A szóban forgó megyék a tervezetet mégis megkapták saját követeiktől, mégpedig csaknem egyidejűleg a deputáció hirdetményével, és több helyen — így Győrben, Komáromban — a hirdetményt és a jobbágyrendszernek véget vető artikulust egyszerre adták a nép tudtára. Komáromban Halasy Ede alispán a megye deputátusainak 19-én sürgöny útján érkezett tudósítása alapján már 20-án utasíthatta szolgabíráit: „a netalán bekövetkező erőszakos kitöréseknek eleje vétele tekintetéből" „a legnagyobb ünnepélyességgel" tegyék publikussá, hogy a diéta a közteherviselés bevezetésén kívül a papi tizedet és — állami kárpótlással egybekötve — az úrbéri szolgáltatásokat is megszüntette.[125] Sőt a pesti küldöttség tagjai közt is akadtak, akik az alsóház határozatáról még a főrendi tábla döntésének ismerete előtt értesítették megyéjüket. Madarász László például március 19-ének délutánján Pestről megírta Somogynak, hogy a rendek „az adózó Nép rögtöni, ez Országgyűlése alatti felszabadítását", „az úri dézsma, robot, füstpénz rögtöni megsemmisítését" végzéssé emelték. Hozzátette: előleges közlését „egyedül az országot meglepett aggodalom és bizonytalanság megszüntetésére célzó" igyekezetnek tekintsék, amelyre az a meggyőződés bátorította fel, hogy „most a törvény szentesítés szavakon vagy bármi nemzetellenes gátokon nem fog megakadni".[126]

A deputáció március 19-ének reggelén ért Pestre. Tagjai, mielőtt a Rendre Ügyelő Választmányt hivatalosan is felkeresték volna, szétnéztek a városban. Megnyugodva tapasztalhatták, hogy híre-hamva sincs a híresztelt rákosi seregnek. Sürgés-forgást láthattak ugyan, de „sem pusztító parasztcsoportokat, sem forradalmi valleitásokat" nem észleltek,[127] a Rákoson pedig mindössze néhány vadászóval találkoztak, „akik semmit sem tudtak nyugtalanságról, forradalmi hangulatról".[128] Az a benyomásuk támadt, hogy „a rend erősnek látszik".[129] Céljukat a bécsi út eredményeivel és a diéta határozataival együtt Szentiványi Károly ismertette délelőtt 11 órakor a Választmány előtt. A rendek nevében köszönetet mondott a pesti mozgalom vezetőinek „a rend fenntartásáért", és hangsúlyozta, hogy „a haza közös érdeke a rendnek", a

Ferenchez, amely szerint ő a felhívás és a mellékletek tartalmát a tisztviselők útján azonnal tudatni rendelte a néppel (OL, Helytartótanács lt. Közigazgatási o. 1848, 4. kf. 142. t.); Komáromra: Halasy Ede másodalispán márc. 20-i rendeletét Nedeczky Sándor szolgabíróhoz (OL, Nedeczky cs. lt. 19. cs. Irreg.); Esztergomra a megye Állandó Választmányának márc. 20-i utasítását, amely az alispánt a felhívás és mellékletei sürgős kinyomatásával, a tisztviselőket pedig azok kihirdetésével és megmagyarázásával bízza meg. (Komárom megyei Levéltár, Esztergom megye Állandó Választmányának jegyzőkönyve, 1848 márc. 20. 626. sz.)

[125] Ld. Halasynak az előző szám alatt érintett rendeletét.

[126] Madarász levelét ld. Somogy megyei Levéltár, Somogy megye közgyűlési ir. 1848 : 1246. — Lónyay Menyhért márc. 18-i — már idézett — leveléhez ugyancsak mellékelte a közteherviselési és jobbágyfelszabadító törvényjavaslatokat. (OL, Lónyay cs. lt. III. Albert levelei, 1848 márc. 18.)| —| Deák márc. 28-án Tarányi Józsefhez küldött levelében szintén azt írta, hogy „sok követ az úrbéri viszonyok megszüntetése iránti törvényjavaslatot azonnal megküldötte a megyéknek . . ." (OL, Tarányi cs. lt. Deák — levelezés.) stb.

[127] *Podmaniczky* i. m. II. 236. l.

[128] *Török* i. m. 650. l.

[129] Madarász írta ezt az e fejezet 126. sz. alatt jelzett jelentésében.

csendnek biztosítását s a tulajdonjog megőrzését igényli. Klauzál, aki közléseivel 2—3 nappal korábban még annyira megriasztotta Kovácsékat, most kiemelte válaszbeszédében: az előző nap Pestről Pozsonyba távozott küldöttség már megvitte a hírt az országgyűlésnek, hogy „dicsőségére a nemzetnek", Pesten „a legelhatározottabb perczekben is magok a gyűlölség egyes tárgyai sem személyök-, sem vagyonukban meg nem sértettek".[130] Mindezek alapján a pozsonyiak deputációja azt a következtetést szűrte le — amint hivatalos jelentésében megfogalmazta —, hogy bár az élénkség nagy a városban, Klauzál, Nyáry és Rottenbiller működése jóvoltából nem tört ki mozgalom, „veszélytől nem lehet tartani", mert biztosan várható „a csendnek és rendnek a legnagyobb mértékben való feltartása".[131]

Keglevichék azonban csak napokkal később számoltak be tapasztalataikról az országgyűlés előtt. Amikor Pestre induló hajójuk kifutott a pozsonyi kikötőből, már egy órája, azaz este 8-tól tartott a főrendek újabb ülése. Lónyayék hírei a mágnások körében is aggodalmat keltettek, de köztük azért jónéhány akadt, aki élt a gyanúperrel, és kételkedett benne, hogy a valóságot tartalmazzák-e a Pestről kapott információk. A főrendek délutáni összejövetelükön hozzájárultak a követi kar nyilatkozatához és a közteherviselési törvénytervezethez, de korántsem volt biztos, hogy a papi dézsma megszüntetését, továbbá a jobbágyfelszabadító törvényt az adott formában és szövegezésben ugyancsak elfogadják. Kossuthéknak most a nádor baklövése folytán a véletlen jött segítségükre.

A főrendeknek előző, délután 2 órakor kezdődött ülésükön is egy ideig várakozniok kellett az alsótábla nyilatkozatának és közteherviselési javaslatának átküldésére. E két kérdés elintézése után azonban nem érkezett hozzájuk a követi kartól egyéb megtárgyalnivaló. Bár Kossuth indítványára és a rendek kérésére Majláth országbíró megígérte, hogy a felsőtábla ugyancsak permanens üléseket tart, a Bécsből időközben visszatért nádor mégis berekesztette az ülést, közölve a mágnásokkal, hogy a követek az örökváltsági törvénnyel „még nincsenek készen", „következőleg az holnap fog a Főrendeknél tárgyaltatni".[132] Erre a nagyurak szétszéledtek a városban.

A felsőtábla főpapjai közül többen is értesültek a pozsonyi káptalan küldöttjétől, hogy az alsóházban szőnyegre hozták a papi dézsma ügyét. A püspökök sejtve, hogy ez a javaslat néhány nap múlva a főrendek tábláján is tárgyalásra kerül, előre meg akarták vitatni egymás közt, és ezért alkonyattájt több egyházi méltóság megbeszélést tartott Hám János szatmári püspök szállásán. Hám azonban, akinek konzervativizmusát mélységesen bántotta az országgyűlés forradalmi iránya, először azt akarta püspöktársaival megtárgyalni, hogy vállalhatja-e a március 19-re kitűzött hálaadó istentisztelet megtartását, amelynek celebrálására őt kérték fel, amikor ez lelki konfliktust okoz neki, hiszen azzal, ami a diétán történik, nem ért egyet. Hám a maga dilemmájának felvetésével akaratlanul is elterelte a figyelmet a papi dézsma ügyéről, amelynek megvitatását az összegyűltek végül is másnapra, az ünnepi

[130] Pesti Hirlap, 1848 márc. 20. és Nemzeti Újság, 1848 márc. 21.

[131] Keglevicsék jelentésére ld. az e fejezet 124. sz. jegyzetet. — A küldöttség egyik-másik tagja — így pl. Madarász — még aznap visszaindult Pozsonyba. (Ld. Madarász idézett levelét.)

[132] Pesti Hirlap, 1848 márc. 21.

misét követő tanácskozásra tették át. Ott azonban Hámék megdöbbenve hallották, hogy a tárgy idejét múlta, mert a főrendi tábla előző éjszaka a tizedet két-három egyházfő közreműködésével „eltemette".[133]

A rendek ugyanis az elfogadott jobbágyfelszabadító törvényjavaslatot a papi tizedről szóló üzenettel együtt azonnal átküldték a már szétszéledt főrendekhez, illetőleg a nádorhoz azzal a kéréssel, hogy a felsőtáblán mindkettőt sürgősen tárgyaltassa meg. A nádor este 8 órára ki is tűzte a főrendek következő ülésének időpontját. Erről azonban a mágnások és a felsőpapok egész sora nem értesült, mert a délutáni összejövetelről mindenki azzal a tudattal távozott, hogy újabb tanácskozásra csak a következő nap kerül sor. Ezért nem is nagyon érdeklődtek a fejlemények után. A főrendi tábla összehívása ezúttal „oly vágtatva" történt, hogy Ghyczy Kálmán nádori ítélőmester se hallott róla; pedig ő előzőleg megállapodott Hubay József országbírói ítélőmesterrel, hogy az úrbéri tárgy az ő hatáskörébe tartozik, azaz a vele kapcsolatos üzeneteket Ghyczy közvetíti a két tábla között. Most azonban e feladatot is a hamarabb előkerített Hubaynak kellett vállalnia.[134]

Ghyczyhez hasonlóan járt a gyanútlanul saját dolgaival foglalatoskodó mágnások és felsőpapok többsége is, így az olajlámpákkal és gyertyákkal kivilágított tárgyalóteremben — ahova hallgató is mindössze egy-kettő vetődött be — a helyek zöme üresen maradt. Csak azok jelentek meg, akik véletlenül mégis értesültek az ülés meghirdetéséről, vagy akiket sebtében mozgósítottak ismerőseik. Pontosan nem tudni, hogy hányan vettek részt a tanácskozáson. A források egy része csupán általánosságban hangsúlyozza, hogy „a mágnásokat csak csekély számban lehetett összehívni",[135] az arisztokrácia „kevés számú tagok által volt képviselve",[136] „néhány mágnás és két vagy három püspök" volt jelen stb.[137] Mások számokat is közölnek, de adataik meglehetősen eltérnek egymástól. Báró Waldstein János, aki szintén hiányzott az ülésről, „legfeljebb 10 főrendű tag" — jelenlétéről beszél,[138]

[133] Ld. *Scheffler* i. m. 38—42. l. — Hámot — saját bevallása szerint — annyira leverte a márciusi fordulat, hogy először se a miniszterelnök üdvözlésére, se a mindenki által hordott trikolór feltűzésére nem tudta rászánni magát. Püspöktársai azonban többször is figyelmeztették, hogy magatartását provokációnak tekinthetik és inzultálhatják érte. „Nehogy magam támadásoknak vagy éppen életemet veszedelemnek tegyem ki — határozta el végül is magát — egy darabka szalagot kezdtem zsebemben tartani, hogyha netalán veszedelembe jutnék, annak felmutatásával mentsem magam." Ezek után érthető, hogy gondot okozott neki, miként adhasson hálát Istennek azért, aminek eltávolításáért kellett volna őt kérnie. Először Majláth György országbíróhoz fordult tanácsért, ő azonban elkeseredésében már harmadik napja senkivel sem volt hajlandó tanácskozni. Hám az említett összejövetelen egyébként azzal az ötlettel hozakodott elő, hogy ha az ünnepi istentisztelet semmiképp se halasztható el, akkor ő inkább „Veni Sancte-t" énekel, „Te Deum" helyett. Javaslatát a többiek azzal az indoklással ellenezték, hogy ez az eljárás felháborítaná a kedélyeket. Hám végül azzal nyugtatta meg dilemma elé került lelkiismeretét, hogy egyrészt Istennek jóért-rosszért egyaránt hálát kell adni, másrészt azt is meg kell neki köszönni, hogy nálunk vér nélkül folyt le, „ami más nemzeteknél vérontással ment végbe".

[134] Ld. *Ghyczy Kálmán* visszaemlékezését az úrbériség megszüntetéséről szóló törvényjavaslat keletkezéséről (*Kónyi:* Deák beszédei stb. 2. kiad. II. k. Bp. 1903, 235—236. l.).

[135] *Tagyosi—Csapó* i. m. 31—32. l.

[136] *Fogarassy* i. m. 32. l.

[137] *Scheffler* i. m. 42. l.

[138] Waldsteinnek 1848 márc. 22-én Pozsonyból Esterházy Pálhoz küldött levelét közli *V. Waldapfel* i. m. I. 145. l.

Ghyczy szerint mindössze 17,[139] a szemtanú Lónyay Menyhért szerint „alig húsz-huszonöt főrend" volt ott az örökváltsági törvényjavaslat tárgyalásán;[140] Jósika Samu viszont úgy értesült, hogy „a rögtönzött estvéli ülés" 39 főrend részvételével folyt le.[141] A számszerű adatok ismerete nélkül is kétségtelen az, hogy a nagy horderejű kérdés felsőházi vitájára a mágnásoknak és papoknak — fatális véletlen folytán — csak kisebbsége gyűlt egybe.[142]

Az ülésen először pontonként olvasták fel a jobbágyfelszabadító törvény tervezetét. Az első pont után Majláth György országbíró — nyilván a többség távollétére is gondolva — óvatos formájú, de könnyen eredményre vezethető kísérletet tett a javaslat vitájának elnapolására. Az artikulus Achilles-sarkára tapintva rámutatott, hogy a tervezet szövegéből nem világos, a szőlőket is odaértik-e a rendek az úrbériség fogalma alá. Ezért indítványozta, hogy a törvényt „bővebb megfontolás tekintetéből" csak másnap reggel, kinyomtatott formájában vitassák meg.

Majláth előterjesztésével szemben Perényi Zsigmond lépett sorompóba. Elismerte, hogy noha a szőlő köztudottan nem úrbéri, hanem tulajdonbirtok, a fogalmazás kétértelműségének veszélye valóban fennáll; ugyanakkor — a pesti hírekre célozva — hangsúlyozta, hogy halogatásra nincs idő, mert „a jelen különös események különös eljárást igényelnek". Gróf Pálffy József és gróf Ráday Gedeon csatlakoztak Perényi álláspontjához: szükségesnek ítélték, „hogy ezen törvény minél előbb köztudomásra jusson". Báró Rédl Imre leszögezte, hogy meggyőződése szerint „a rögtönzés mellőzésével mindkét részre igazságosabb törvényt lehetne hozni", mint a jelenlegi, amelynek következményeként az ország földművelése — a munkáskezek hiánya miatt — előreláthatólag pangásnak indul. Ezért az úrbéri kötelezettségek megszüntetését ő legszívesebben a következő évre halasztotta volna, de ha már a rendek elfogadták — summázta véleményét —, célszerű, ha a tervezethez a főrendek is hozzájárulnak.

Rédl, gróf Szécsen Antal és gróf Cziráky János részletmegjegyzéseket is fűztek az egyes paragrafusokhoz, és azoknak a törvénybe dolgozását óhajtották.[143] Perényi e javaslatok realizálását is ellenezte, ismét hangsúlyozva: „most olyan állásban vagyunk, hogy részletekbe nem ereszkedhetünk, mert akkor célt s véget nem érünk". Batthyány Lajos egyfelől felhívta ugyan a mágnásokat, hogy ha nem sajnálják éjszakájukat, akkor a sietség ne akadályozza őket észrevételeik megtételében, másfelől azonban célszerűnek látta lelkükre kötni, hogy „scilla és charibdis közt vagyunk; azon kell lennünk, hogy jelenleg a tettleges zavart elkerüljük s nagyszerű banqueroutot elő ne idézzünk".

Batthyány fellépésére szükség volt, mert a tanácskozás közben Szécsen

[139] Ld. *Ghyczy* emlékezését 236. l.

[140] *Lónyay* naplója i. h. 48—49. l.

[141] Vö. Jósika Samu Bécsben, márc. 23-án kelt levelét Teleki Józsefhez, (Közli *Deák* i. m. 38—39. l.)

[142] Ezen a diétán a főrendiháznak 159 tagja volt, akik közül a titkosrendőrség kimutatása szerint 58 a liberálisokhoz, 101 pedig a konzervatívokhoz tartozott. (OL, Takáts-hagyaték, Bécsi országgyűlési másolatok, No. 11.328.)

[143] Így már e törvényben ki akarták mondatni, hogy az úrbéri rendezések és legelőelkülönözések továbbra is a korábbi törvények alapján menjenek végbe, részletesebb rendelkezést kívántak a jobbágy-árvák vagyonának kezeléséről stb.

Antal újabb provokatív indítvánnyal állt elő. Abból indult ki, hogy a törvényjavaslat leginkább csak a rendkívüli körülményekre van alapozva. Ezek miatt szünteti meg — folytatta Szécsen — egyrészt az úrbéri szolgáltatásokat, és mondja ki másrészt a kármentesítést, de „a két eszmét a kivitelben elválasztja". Márpedig „lehetnek sok helyek a hazában, hol e törvénynek kihirdetése nem szükséges", ahol tehát a jövendő kármentesítést segítené elő, ha a nép feudális terheit nem tüstént engednék el. Ezért „kérdésképp" felvetette a gondolatot, hogy a jobbágyfelszabadítást „nem lehetne talán csak azon vidékekre alkalmazni, amelyekben valódi nyughatatlanságok kiütöttek", ott viszont, ahol eddig semmi békétlenség sem támadt az úrbéri viszonyok miatt, „megmaradhatna talán az előbbeni gyakorlat". Annak megítélését, hogy hol elkerülhetetlen az úrbéri kapcsolatok feloldása, Szécsen a minisztérium belátására akarta bízni.

Szécsen — akárcsak az alsótáblán Babarczy — a kármentesítésnek, illetőleg a kármentesítés biztosabbá tételének érdekében és ürügyén kísérelte meg a jobbágyfelszabadítás elodáztatását, vagy legalábbis minél kisebb területre korlátozását. A taktikázásban járatos politikus lépéséből kiérződött a gyanakvás: hátha túlzottak vagy egyszerűen kiagyaltak a parasztok várható lázongásáról és lázításáról szóló hírek. Javaslata, ha elfogadásra talál, nehéz helyzetbe hozhatta volna Batthyányt és a liberálisokat: ha a jobbágyfelszabadító törvényt a kormány túlságosan nagy területen lépteti életbe, akkor a főrendek hivatkozhatnak arra, hogy ez nem az ő akaratukból történt; ha viszont Batthyányék területileg szűkre szabják a törvény hatályát, és emiatt a parasztok közt tényleg zendülés tör ki, az országgyűlés azzal moshatja kezeit, hogy az eseményeket a minisztérium téves helyzetértékelése, vagy éppenséggel szűkmarkúsága provokálta ki.

Batthyány azonnal felismerte a csapdát, és nem volt hajlandó belemenni. Rögtön elutasította Szécsen kísérletét, és ismét csak a parasztlázongás lehetőségét hangsúlyozva vágott vissza. „Ha ezen viszonyok az ország egy részén megszüntetnének, másik részén pedig nem — mondotta —, abból erednének éppen a legnagyobb nyughatatlanságok." Ezek után a konzervatív főrendek, akik óvakodtak nyílt kártyákkal játszani, kifogytak látszatérveikből, amelyek bevetésével a törvény megtárgyalásának elhalasztását vagy pedig hatályának megszorítását szerették volna elérni. Hozzájárultak hát a törvényjavaslathoz, de hogy mennyire fájó szívvel, az hamarosan kiderült.

Második napirendi pontként az alsóháznak a papi tized tárgyában küldött üzenetét ismertették a mágnások előtt, amelyben a követi kar a főrendi tábla egyházi tagjait a káptalani küldöttek példájának utánzására szólította fel azzal az indoklással, hogy most „sok oldalról az egyházi rend állásának szilárdítása az események közepette a legfontosabb". Az ülésen megjelent néhány egyházfőt meglepte, hogy e tárgy ilyen hamar szőnyegre került. A tized elvesztése érzékenyen érintette őket, egyikük-másikuk pedig — akár értesültek a káptalani követek lépéséről, akár nem — arról is tudott, hogy a tized ügyében a püspöki kar másnap szándékozik tanácskozni. De mivel nyíltan nem bátorkodtak protestálni az alsótábla kérése ellen, nem sok választásuk maradt. Elsőnek Scitovszky János pécsi püspök mondott le — saját nevében — az őt illető tizedjövedelemről, majd csatlakoztak hozzá Lonovics József csanádi, Rudnyánszky József besztercei püspökök és Rimely Mihály

pannonhalmi főapát is. A követi kar kívánságához „a resignatiónak ólomhangján" adták beleegyezésüket. A legnyugodtabb aránylag Lonovics maradt, „a többi papon látszott a fájdalom a jövedelmök nagy részétől való megválás miatt, melyet a rémület a forradalom szellemétől csikart ki".[144] Rimely „megindulással" be is vallotta: ki kellene nyilatkoztatnia, hogy a tized odaengedése „nagy áldozatba kerül", de bízik a nemzetben, hogy rendjéről nem feledkezik meg.[145]

A főpapok nem tanúsíthattak más magatartást. Amit tettek, azt — a néhány héttel később lezajlott püspöki konferencia megállapítása szerint — „a körülményekkel megalkudni tudó eszélyes eljárás és az egyház érdekeit kímélő politica" tanácsolta nekik, valamint az a megfontolás, „hogy ha feltartóztatni akarták volna is az alsó tábla határozatát a gyéren képviselt felső táblánál, az akkori ingerültség közepette egyébként is valamely sükeresb pártolásra számolniok nem lehetett".[146]

Csupán két mozzanat merült fel a tized tárgyalása során. Már Scitovszky rámutatott — Vagyonhoz hasonlóan — arra, hogy a plébánosoknak sok helyen kizárólag a tizedből áll minden jövedelmük, másrészt a tized felett számos vidéken nem maga az egyház, hanem olyan nemesi családok rendelkeznek, akiknek az egyházi dézsma örökös adomány folytán vagy örökös szerződés alapján fizetett bérösszeg mellett van birtokukban. A többi főpap is megszívlelendőnek tartotta e két problémát, és mind azt kívánták, hogy egyrészt a lelkészek fizetéséről a törvényhozás vagy a miniszterelnök haladéktalanul gondoskodjék, másrészt — amint Szécsen megfogalmazta — a kármentesítést az adományozott és a nemesi nemzetségek által örökösen bérelt tizedre is terjesszék ki. Annál is inkább fontosnak minősítették ezt, mert az alsótáblától közben áthozott és a papi tizeddel foglalkozó törvénytervezet e kérdésekre nem tért ki. Perényi a probléma áthidalására azt javasolta, hogy a lelkészek megélhetésének biztosításáról és az örökbérletté alakított tized kárpótlásáról majd a jövő nemzetgyűléssel nyújtassanak be törvényjavaslatot. Indítványát közhelyeslés fogadta. A főrendek e kívánságaikat azzal az üzenettel együtt, hogy a jobbágyfelszabadító törvényjavaslatot egész terjedelmében magukévá tették, tudatták az alsótáblával. Ez egyben azt is jelentette, hogy a néhány jelenlevő főpap lemondását a tizedről úgy fogták fel, mint a felsőpapság egészének beleegyezését a papi dézsma megszüntetésébe.

A követi kar, amely 9 órától kezdve várakozott a mágnások tanácskozásának eredményére, rögtön elismerte az alsólelkészeket érintő javaslat méltányosságát. Akörül azonban, hogy a tizedet adomány vagy örökös szerződés mellett bíró magánosoknak megszavazzák-e a kárpótlást vagy sem, az alsótáblán nagy vita kerekedett. Ezúttal a deputátusok nem liberális vagy konzervatív elveik alapján oszlottak pártokra. A kárpótlás ellenzői azzal érveltek,

[144] Emellett Lónyay tanúskodik, aki hallgatóként volt jelen a főrendi tábla emlékezetes ülésén. (Vö. *Lónyay* naplója, i. h. 48—49. l.) — Arra pedig, hogy a főpapok morális kényszer hatására járultak hozzá a dézsma feláldozásához, Hám mutat rá. Csak két vagy három püspök volt jelen — írja Hám —, és ők adták beleegyezésüket az előterjesztéshez. „Ez a papságnak az a nagylelkű lemondása a tizedekről, amelyet törvénybe iktattak, holott a papságnak sem joga nem volt lemondania, sem a valóságban le nem mondott róluk." (*Scheffler* i. m. 42. l.) A főpapok eljárását legtalálóbban Hőke Lajos jellemezte: a szükségből erényt csináltak. (*Hőke* i. m. II. 219. l.)

[145] Felszólalását ld. Pesti Hirlap, 1848 márc. 22.

[146] *Fogarassy* i. m. 32. l.

hogy következetlenség és igazságtalanság, ha akkor, amikor a dézsma tulajdonosai: az egyháziak ingyen mondanak le a tizedről, akkor annak árendálói, akik csupán haszonbérlők, kármentesítést kapjanak; a bérlők nem igényelhetnek kárpótlást; igényük teljesítése az egyház nagylelkűségének kijátszása lenne, hiszen a klérus „nem az oligarchák zsebeinek számára, hanem a szegény adózó nép részére" hozta az áldozatot; a bérlők kárpótlása esetén, mivel a tized-árendások általában nagybirtokosok, „az oligarchia érdekei jobban lesznek védve, mint a nemességé", pedig az úrbéri veszteség kártalanításával is a nagybirtokosok nyernek legtöbbet.

A főrendi tábla kérésének pártolói viszont arra hivatkoztak, hogy a tizedbérlet nem tekinthető közönséges bérletnek, mert az árendások eredetileg — örökbérlet címén — sok helyen tulajdonképpen megvásárolták, vagy ha adományként bírják, örök joggal kapták a dézsmát; ebből következőleg a tized olyannyira az örökbérlők tulajdonának számít, hogy azt a vagyonok megosztásakor is tulajdon gyanánt szokták kezelni; ennek folytán, ha a törvényhozás kárpótlás nélkül sajátítja azt ki, akkor a tulajdon megtámadásának bűnét követi el, márpedig az államnak „szorongató körülmények közt sincs joga" ilyesmit cselekedni.

A vita közepén Kossuth javaslatára megkérdezték a főrendeket, hogy örökös szerződésű dézsma alatt csupán a tőkével szerzett tizedet értik-e. A mágnások azt válaszolták, hogy szerintük a tized tulajdon, e tulajdon jogát pedig nemcsak vétel, hanem örökös haszonbéri szerződés is az örökbérlőre ruházta át, következésképp a papi dézsmáért az örökbérlő családokat is kármentesítés illeti. Ennek kimondása nélkül — summázták álláspontjukat — számukra a törvényjavaslat elfogadhatatlan.

Az alsóházban annak hallatán, hogy a tizedbérlő nagyurak menteni akarják a veszett fejsze nyelét, kiújult a vita. Kossuth ekkor bejelentette, hogy a mágnások kívánságát elvileg helyteleníti, de mivel azok ma több fontos törvényjavaslathoz észrevétel nélkül járultak hozzá, viszonzásképp és „az egyetértés előmozdítása tekintetéből" hajlandó óhajukat úgy acceptálni, hogy a kárpótlást a bérelt tized után is „a közállomány" fizesse. Szentkirályi, Kossuth álláspontjához csatlakozva rámutatott, hogy e kárpótlással az ország még nem fizetne drága árat azért a haszonért, amely a tized elengedésével a népre háramlik. A képviselők kisebbsége — nyíltan felfedve a nagyurak és a nemesség közt fennálló ellentéteket — változatlanul a magánosok bírta tized kármentesítése ellen szavazott. A többség azonban Kossuth véleményét osztotta, abból kiindulva, hogy e nap „az oligarchia sem fillérkedett", továbbá az e típusú dézsma kárpótlási összege az államot nem különösebben terheli meg, végül arra is gondolva — Pázmándy utalt erre —, hogy az úrbériségért kármentesítést ígérő törvénynek nagyobb hitele lesz, ha a rendek „senkinek tulajdonát kárpótlás nélkül nem veszik el". Közölték hát a mágnásokkal, hogy mindkét észrevételüket bedolgozzák a törvény szövegébe. Ezek után, éjjel $^1/_2$12 táján ért véget mind az alsóház, mind a főrendi tábla ülése.[147]

[147] A két tábla esti üléseinek lefolyása rekonstruálható: OL, Arch. Regn. Diaeta anni 1847/48, Lad. XX. 21. Diaria, továbbá uo. Lad. XX. No. 21. Fasc. C. No. 63 $^1/_2$ és 82; Pressburger Zeitung, 1848 márc. 19. és 20. (utóbbi Bangya János tudósítása); Budapesti Hiradó, 1848 márc. 19.; Pesti Hirlap, 1848 márc. 22.; Nemzeti Újság, 1848 márc. 23.; a szepesi követek idézett jelentése.

A mágnások tehát — akárcsak a követi kar — igent mondtak azokra az immár formulázott törvénytervezetekre, amelyek a feudalizmus lényegének a likvidálását jelentették, hiszen a köztehervíselést, a jobbágyfelszabadítást és a papi tized eltörlését kimondó artikulusokhoz járultak hozzá. Határozottabban csak a dézsmára vonatkozó javaslatnál követeltek kiegészítéseket. Ülésük egyébként „inkább jóváhagyás" volt, semmint „tanácskozás",[148] mert egy-két halasztó szándékú — de meglehetős óvatossággal fogalmazott — felszólalást leszámítva, ellenvetés nélkül fogadták azt, ami a rendek táblájától eléjük érkezett.

Sem ők, sem az alsóház tagjai nem emeltek kifogást másnap — vasárnap — reggel sem, amikor a 8 órára összehívott két tábla először külön-külön ülésen meghitelesítette az új törvények szövegét és a hozzájuk melléklendő felírási javaslatot, majd a rögtön ezután tartott vegyes tanácskozáson lepecsételték a királyi szentesítés végett Bécsbe terjesztendő artikulusokat.[149] Kilenc órakor Hám János megtartotta a „Te Deum"-os istentiszteletet, amelyen — élén a nádorral és a miniszterelnökkel — megjelent az egész országgyűlés, részt vett a polgárság, Lamberg vezénylete alatt kivonult a katonaság, és feltűntek az ünneplő tömegben a Pozsony környéki szlovák parasztok is.[150] Mert a jobbágyfelszabadítás híre szinte órák alatt szétfutott a szomszédos falvakban, ahonnét már e naptól kezdve Kossuthhoz „mint megváltójukhoz csak úgy özönlött a sok köszönő processio, Kossuth nevét magas zászlókon hordozva".[151]

Ezek a parasztok nem voltak annak tudatában, hogy felszabadulásukban a tőlük való félelem is közrejátszott, és hogy az ünneplő törvényhozók lelkét

[148] Vö. *Lónyay* i. h. 48—49. l.

[149] Ld. az e fejezet 147. jegyzetszáma alatt felsorolt forrásokat.

[150] Az istentiszteletre ld. *Scheffler* i. m. 42. l. — Az ünneplő tömeg összetételét ismerteti: AVMIPH, 1848 : 201, amely szükségesnek tartja kiemelni, hogy az ünnepségen „Bauern (slowakische) aus der Umgegend von Pressburg" voltak jelen. Vidékiek részvételéről tudósít a Kossuthtal egyáltalán nem rokonszenvező csillagkeresztes udvarhölgy: Tagyosi Csapó Ida is, amikor érezhető malíciával úgy emlékszik vissza e napra, hogy „Kossuth ezernyi népet berendelvén Pozsonyba, zászlós körmenetet rendeztetett, és az utczákon dobszóval lett kihirdetve, amit új törvénynek neveztek". (*Tagyosi Csapó* i. m. 32. l.)

[151] *Hunkár* i. m. 363—64. l. — Hogy a jobbágyfelszabadítást követően a közeli helységek szlovák parasztjai is tódultak Kossuthhoz, arra számos bizonyítékunk van. Így például Másztról (Pozsony m.) egy Szuhi és egy Lachkovics nevű ember — gróf Pálffy Ferdinánd tegnapi jobbágyai — jártak nála, akiknek kérésére Kossuth mint „országgyűlési követ" március 30-án a következő igazolást állította ki: „Majszti helység polgárainak ezennel bizonyítom és tudtokra adom, hogy ők többé nem jobbágyok, hanem szabad emberek, s az Országnak szintoly szabad polgárai, mint a legelső Hertzeg vagy Gróf, mert az Ország Gyűlés határozatából minden úrbéri szolgálatok és adózások, robot, kilenczed, füstpénz stöbb meg vannak szüntetve, s az úrbéri erdő és legelő iránti panaszaikat Ország Gyűlés után az Ország által kirendelt bíróság igazság szerint el fogja intézni, azért legyenek nyugodtan, örvendjenek szabadságuknak, míveljék békével földjeiket, mint szabad emberek, s Isten adja, hogy az Ország Gyűlés által megadott szabadság élvezetével boldog és vagyonos honpolgárokká legyenek." Aznap, amikor Kossuthnak a falu kérvényének hátlapjára írt sorait felolvasták Mászton, már Jakabfalváról is érdeklődtek a helységben, hogy mit tartalmaz Kossuth üzenete. (Kossuth igazolását másolatban az egyik szolgabírónak a pozsonyi alispánhoz küldött jelentése őrizte meg. — Štatny Archiv, Bratislava, Pozsony megye levéltára, Alispáni vegyes ir. I. 1848.) — Golub Vilmos márc. 22-i beszámolójában ugyancsak arról értesít, hogy „a közelebb eső jobbágy közönségek folyvást küldöttségekkel tisztelik meg az alsó tábla vezér tagjait, hálát mondván atyáskodásaikért". (Hazánk, 1848 márc. 25.)

az állítólag várható jobbágyfelkelés réme árnyékolta be. Batthyányék persze nagyon is tisztában voltak vele. A kijelölt miniszterelnök a törvényhatóságoknak e nap készített tudósításában a rendet már nemcsak a jobbágyoktól, hanem az úrbériség megszüntetésével érzékenyen érintett nemességtől is féltette. Ismertette ugyan a 18-án határozattá emelt törvényjavaslatokat, de hivatalos kihirdetésüket még nem rendelte el. Rámutatott, hogy a diéta eljárása a birtokosokban „gerjedést", a volt adózók soraiban „túlzott elbízást" szülhet, a kettő külön-külön is „összeütközést idézhet elő". Márpedig a nyugalmat „okkal és erővel" fenn kell tartani, „egyiknek vagy másiknak hatnia kell".[152]

A pesti események, köztük is elsősorban a parasztok mozgósításának ötlete és Petőfi „Dicsőséges nagyurak"-ja a végső argumentumot szolgáltatták ahhoz, hogy a jobbágyfelszabadítást a gyakorlatban sem lehet tovább halasztani. A feudalizmus felszámolását nem e tényezők idézték elő, hiszen a jobbágyrendszernek állami kárpótlással egybekötött és mindenütt egyidejűleg történő megszüntetését március 14-én, illetőleg 15-én elvben már kimondta az országgyűlés. De hogy az elvi határozatból ilyen sietséggel született meg a szentesítése esetén azonnal hatályba lépő törvény, az mindenképp a pesti forradalomnak, közelebbről Kovácsék híreinek köszönhető. A 19-ére tervezett bankettnek, a pesti fiatalok vidékagitáló szándékának és Petőfi költeményének együttes híréből a készen álló vagy legalábbis létrejöhető rákosi parasztsereg fantomját alkotta meg a közhiedelem. E fantom bírta arra a rendeket, hogy egyrészt egyetlen napot se várjanak a feudalizmust kioltó artikulus megalkotásával, másrészt lényegi módosítás nélkül fogadják el Szentkirályi új törvénytervezetét, amely pedig a jobbágyfelszabadítás gyakorlatba léptetését nem későbbi terminusra, hanem magától értetődően a szentesítést nyert artikulus kihirdetésének napjára irányozta elő.[153]

Akármilyen indokok összessége eredményezte is a magyarországi jobbágyság emancipálását, a tény történelmi jelentőségét nem homályosítja el. Az új

[152] Batthyány e tájékoztatója is megtalálható a megyei levéltárak többségében. Ennek nyomán Nyáry például március 21-én jelentette Batthyánynak, hogy a jobbágyfelszabadító törvényjavaslatokat a Pest megyei községek részére röpíveken azonnal kinyomtatta, mert meggyőződése szerint „a jelen körülmények közt a halasztás káros lehetne", ugyanakkor a nép teljes felvilágosítása az egyetlen eszköz „mely bizton célra vezethet". (OL, Miniszteri Országos Ideiglenes Bizottmány ir. No. 19.)

[153] Érdemes utalni rá; a március 14-i határozat szerint a diéta az úrbériséget mindenütt és egyszerre szünteti meg, arról azonban nem beszél e határozat, hogy milyen időpontot tűz ki a megszüntetés terminusául. Jellemző az is, hogy a Nemzeti Újság pozsonyi tudósítója március 15-én még annak hangoztatásával igyekezett az országot nyugtatni, hogy „az úrbériséget eltörlő törvény" egy pár hét alatt meg fog születni, értsétek meg jól polgárok: *egy pár hét alatt* meg fog születni . . ." (Nemzeti Újság, 1848 márc. 19.) — Figyelemre méltó viszont az is, hogy egyedül Petőfi életrajzírója, Ferenczi Zoltán mutatott rá: nem fogadható el az a nézet, amely szerint a rendek az úrbériséget a Petőfi nevéhez kapcsolt fenyegető hír hatására törölték el, hiszen az úrbériség megszüntetéséről szóló törvényt a diéta „bizonyos váltság kapcsán" már 14-én megoldani szándékozott. (I. m. III. 208—209. l.) Ferenczinek az az állítása viszont, hogy a pesti március és a „költő csak az állami kárpótlás utóbb elfogadott formájára hatottak, szintén némi korrekcióra szorul, mert az állami kárpótlás elvét ugyancsak előbb — 15-én — mondta ki az országgyűlés. A „Dicsőséges nagyurak" abban játszott elhatározó szerepet, hogy a diéta a jobbágyfelszabadítást egyrészt annyira lázas gyorsasággal, másrészt olyan formában foglalta artikulusba, amely valóban eredeti szövegében vált törvénnyé.

artikulus, amelynek realizálásához a liberális erők követték ki az utat, mintegy 9 millió jobbágyot tett személyében szabad paraszttá. A kérdéses időpontban körülbelül 13 117 000 hold olyan szántó és rét volt a jobbágyok tényleges használatában, amelyre feudális járadék-szolgáltatási kötelezettség nehezedett. E terület az ország összes — 18 523 000 holdnyi — szántó- és rétföldjének több mint 72%-át alkotta. A 13 117 000 holdból mintegy 10 362 000 hold volt olyan, amelyet a parasztság vitathatatlanul úrbér vagy úrbért pótló szerződések mellett birtokolt, azaz amelyet az elfogadott törvényjavaslat egyértelműen felszabadítani tervezett a feudális szolgáltatások alól, következésképp paraszt használói tulajdonába készült adni. E mennyiség az ország egész szántó- és rétterületének több mint 55, az úrbéres és allodiális jobbágyok kezén levő szántók és rétek mennyiségének pedig több mint 78%-ára rúgott. A törvény értelmében tehát a mintegy 9 000 000 és egyúttal földesúri tulajdont használó parasztrendű lakosból 8 500 000 kapta volna meg teljesen vagy legalább részlegesen tulajdon gyanánt azt a szántót és rétet, amely előzőleg is kezén volt.

Ugyanakkor a törvényjavaslat egyelőre nyitva hagyta annak a 2 827 000 hold szántónak és rétnek a problémáját, amelyet a paraszti népesség nem úrbér vagy úrbérpótló szerződés címén használt (irtás, kertészség, kurialitás stb.), illetőleg amelynek úrbéres jellege vitatható volt (maradványföld, pusztatelek stb.). Nem döntött a hozzávetőlegesen 400 000 holdnyi feudális szolgáltatások mellett birtokolt parasztszőlő jövendő sorsáról sem. Ez pedig gyakorlatilag azt jelentette, hogy egyrészt mintegy 500 000 — nem úrbéres státusú — parasztnak egész szántó- és rétállománya, illetőleg belsősége, további mintegy 2 000 000 úrbéres, személyileg felszabadult lakos szántó- és rétállományának pedig egy hányada elvben változatlanul feudális járadékkötelezettség alatt maradt. Ha pedig a szőlőket is figyelembe vesszük, akkor, mivel a szőlősök egy részét az előbbi csoportok is tartalmazzák, körülbelül 2 700 000 olyan paraszt-rendűvel kell számolnunk, akiknek szántó-, rét- vagy szőlőföldjét a törvénytervezet nem, vagy nem egészében és egyértelműen mentesítette a földesúri járadék alól.[154] A tervezetnek e fogyatékossága súlyosan érintette ugyan a parasztság bizonyos kategóriáit vagy némely vidékek földművelő lakosságát, mégis másodlagosnak számított amellett a tény mellett, hogy szentesítése esetén több mint 9 millió ember szabaddá, mintegy 10 362 000 hold föld pedig szabad paraszti tulajdonná válik, azaz Magyarországon megszűnik a feudalizmus sok évszázados uralma.

[154] Történeti irodalmunkban Szabó István úttörő tanulmánya mutatta ki először, hogy úrbéres és nem úrbéres parasztbirtok létezése, majd a kettő megkülönböztetése a jobbágyfelszabadítás idején és a szabadságharc folyamán milyen súlyos bonyodalmak kiindulópontja és újrateremtője lett. (Vö. *Szabó István:* A jobbágybirtok problémái 1848—49-ben, Tanulmányok a magyar parasztság történetéből, Bp, 1948, 313—396. l.) A kétfajta jobbágybirtok számszerű arányára ld. *Varga János:* A jobbágyi földbirtoklás típusai és problémái 1767—1849, Bp, 1967.

7. AZ OCSÚDÁS NAPJAI POZSONYBAN

Március 19-én már oszlani kezdett az a pánik és kábulat, amely előző nap fogta el a pozsonyi törvényhozókat. Bár a reggeli hitelesítő üléseken a 18-án elfogadott törvényekre nyilvánosan senki sem tett észrevételt, a nap folyamán az országgyűlés tagjain egyre mélyülő idegesség vett erőt. Tegnap még sokan gondolták azt közülük, amit Széchenyi, hogy nincs messze a vég,[1] és e véget a felkelő parasztsereg formájában látták közeledni. Most viszont, hogy átlépték a Rubicont, ellenkező oldalról kezdték érezni a megsemmisülés veszélyét. Már nem annyira a jobbágyok kaszáitól féltek, mint inkább azok a következmények aggasztották őket, amelyeket a jobbágyfelszabadítás gazdasági téren hoz a földbirtokosokra.

Tizenkilencedikének hajnalán ugyanis megérkezett a pesti küldöttség, és informálta a pozsonyiakat, hogy a magyar fővárosban a híresztelésekkel ellentétben rend és nyugalom van, a reformlakomát pedig későbbi időre halasztották a fiatalok. A diéta kerületi ülése déli 12 órakor fogadta a deputációt, amelynek szónoka: Hajnik Pál előterjesztette, hogy a pestiek március 15-e jelentőségét a törvénykönyvben is meg akarják örökíttetni, kérik a diéta átköltözését és a bemutatott 12 pont elfogadását; végül átnyújtotta a rendeknek az egyetemiek kívánságait tartalmazó petíciót is. E kívánságok teljesítését egyenesen azzal az indoklással kérte, hogy az egyetemi ifjúság a forradalom napjaiban „önfeláldozással" őrködött a személy- és vagyonbiztonság felett, arra fordítva minden erejét, „hogy a szabadság diadalünnepe vérontás színpadává ne fajuljon".

Kossuth a maga válaszbeszédében először kiemelte, hogy a főváros ugyanazokért az érdekekért buzog, mint a diéta, és köszönetet mondott Pestnek, hogy segédkezet nyújt a békés átalakulás feltételének: a közrendnek megtartása felett. De azután a követek zajos helyeslésétől kísérve kijelentette, hogy Pestet az ország szívének elismeri ugyan, urának azonban soha; a közös szabadságot egyetlen kaszt vagy város sem sajátíthatja ki, hanem csak a nemzet egésze igényelheti magának. E nemzet pedig, amelyet az ország sorsának eldöntése illet, nem Pest-Budával, hanem 15 millió emberrel azonos, és van annyira erős, „hogy kinek gondolatjába jutna az ellen cselekedni, azt eltiporni kész". E félreérthetetlen célzás után felolvastatta a pesti petíciót, majd rámutatott, hogy a 12 pontba foglalt kívánságok egy részét az országgyűlés már önmagától megvalósította, másik része épp munkálatban van, az egyetemisták petíciójáról pedig a diéta kérvényi választmánya terjeszt javaslatot a követek elé. Végül kijelentette: az országgyűlés éjjel-nappal dolgozik, hogy

[1] Széchenyi még március 18-án jegyezte ezt naplójába, megörökítve azt is, hogy feleségével nyíltan beszélt a szomorú kilátásokról, mert kételkedett benne, hogy a teljes felbomlás meggátolható. *(Viszota:* Széchenyi naplói, VI. 750. l.)

a legsürgősebb ügyeket mihamarabb elintézhesse és szétoszolhasson, hátra levő idejét tehát nem vesztegetheti el költözködéssel, mert a ráfordítandó idő alatt legszükségesebb teendőit éppen elvégezheti.[2]

A rendek ily módon Hajnikéktól hivatalosan értesültek arról, hogy parasztlázítás veszélye Pest felől egyelőre nem fenyegeti őket. Ugyancsak ezt olvashatták ki Kossuth kemény hangú megnyilatkozásából. Kossuth első pillantásra túlságosan is erősen fogalmazott, de ennek kettős oka volt. Egyrészt a népszuverenitás elvéből kiindulva a napokkal előbb magát a nemzet képviselőjévé deklarált törvényhozás tekintélyét akarta a pestiekkel szemben védeni, kijelentve, hogy a reformok részleteinek kidolgozása nem egyes osztályok feladata, hanem azoké lesz, akiket az egész nemzet fog képviselőiül választani. Másrészt bizonyítani kívánta követtársai előtt, hogy a fenti elv védelmében kész síkra szállani.[3] Persze, nem rögtön oszlott szét teljesen a népmozgalmaktól való félelem. Ezért látta célszerűnek például Ragályi Tamás március 19-én vejét felszólítani, hogy bár az úrbéri szolgálatok csak a törvény szentesítése, illetőleg kihirdetése után szűnnek meg, azok igénylésével mégis „tüstént" hagyjon fel.[4] Pozsonyban még március 20-án is beszélték — nyilván Kossuth előző napi megnyilatkozását félremagyarázva —, hogy az ottani jurátusok és egyéb fiatalok közül mintegy 600-at Pestre küldenek „a lázongók ellen", mert „mindent elront" a forradalmi alakot öltő mozgalom.[5] Lónyay Menyhért pedig március 23-án is úgy vélte, hogy „vagy egy esztendeig nem lesz biztonság a falun".[6]

[2] Minderre ld. OL, Arch. Regn. Diaeta anni 1847/48. Lad. XX. No. 21. Diaria, Pesti Hirlap, 1848 márc. 23.] és Budapesti Hiradó, 1848 márc. 21. — Persze, Bécsben is hamarosan hírül vették, hogy a Pest környéki parasztlázadásról szóló értesülések nem a valóságot tartalmazták. A Staats-Konferenz március 23-i ülése — Lederer márc. 18-i jelentésének alapján, amelyet a Haditanács elnöksége terjesztett elő — helyeselte a budai főhadparancsnok eljárását, hogy ti. fegyvereket osztott ki a jóérzelmű polgárok közt, de már azt is leszögezte: „későbbi hírek szerint, úgy látszik, hogy a parasztbordák betörésétől (ti. Pestre) való aggodalmak nem voltak megalapozottak". (A jegyzőkönyvet közli *Andics:* A nagybirtokos stb. II. 34—35. l.)

[3] Kossuth e fellépése — ritka kivétel gyanánt — a szélsőségesen konzervatív körökben is teljes helyeslésre talált. A Budapesti Hiradó legközelebbi — márc. 21-i — számában egyrészt már fitymáló gúnnyal írt arról, hogy „Pesten — azt beszélik — valami poéták egyesültek azon drámának parodizálására, mit a párisi napszámosok február 23. és 24-én játszottak el", másrészt előzetesen és vezércikket megillető helyen közölte Kossuthnak Pestre vonatkozó szavait azzal a megjegyzéssel, hogy „soha ennél hívebben nem fejezte ki Kossuth a közvéleményt".

[4] Ragályi Tamás Losonczy Károlyhoz, Pozsony, 1848 márc. 19. — Ragályi egyébként vagylagosan három módot látott az eddig roboterőre alapozott majorságföldek hasznosítására: cselédek beállítása, bérmunkások alkalmazása, és az allodium bérbe, illetőleg részibe adása. Ha nem is legjövedelmezőbbnek, de legbiztosabbnak az utóbbi megoldást vélte, hozzátéve, hogy hosszabb időre szóló intézkedéstől tanácsos óvakodni, „csak mentől rövidebb időre" kell rendelkezni. (Közli: *V. Waldapfel* i. m. I. 127—128. l.) — Lónyay Menyhért március 18-án ugyancsak azt tanácsolta testvérének, hogy az úrbéres jobbágyok tartozásait legjobb lesz már a törvény kihirdetése előtt elengedni, a kontraktualista — nem úrbéres, hanem szerződéses — jobbágyoknak viszont legcélszerűbb azt javasolni: „ha szolgálni nem akarnak, adják vissza a contractualista földeket". (OL, Lónyay cs. lt. III. Albert levelei, L. Menyhért márc. 18-i levele L. Alberthez.)

[5] Horváth Lajos márc. 20-i levele Pozsonyból Kun Józsefhez, OSzK. Kézirattára, Levelestár.

[6] Lónyay márc. 22-i, Lónyay Alberthez Pozsonyból írt levelét ld. OL, Lónyay cs. lt. III. Albert levelei.

A félelem nyomása azonban kétségtelenül fokozatosan csökkent, és így természetszerűleg sokakban erősödhetett az érzés, hogy a diéta elhamarkodottan cselekedett, amikor a kellően nem ellenőrzött vészjelekre a jobbágyszolgáltatásokról sietve lemondott, a veszteség kiegyenlítéséről viszont kézzelfogható és a járadékok megszűnésekor rögtön igénybe vehető módon nem gondoskodott. A követek, az első riadalomból józanodva, egyre inkább látták, hogy az elvileg beígért és a nemzet becsületére bízott kármentesítés gyakorlati realizálásáig hosszú még az út. Sőt kétkedés kezdett bennük gyökeret verni aziránt, hogy a kárpótlásra egyáltalán számíthatnak-e, hiszen a jövő országgyűlés, amelyre annak kivitelezése hárul, népképviseleti alapon, azaz korántsem feltétlenül az érdekelt birtokos osztály képviselőiből ül majd össze. De ha valamikor beváltja is szavát a nemzet, a kárpótlás egy részét a közteherviselés bevezetése folytán, amely a másik nagy csapást jelenti számukra, nekik maguknak kell megfizetniök, azaz a veszteség egyenértékének csupán egy hányadát kapják ténylegesen vissza. És mihez fogjanak addig? A jobbágyfelszabadítással elveszik jövedelmük tekintélyes hányada, többek közt az ingyen munkaerő; olyan anyagi források viszont, amelyek segítségével azt máról holnapra helyettesíthetnék, nem állnak rendelkezésükre. Hitelszerzésre ugyanis aligha nyílik lehetőség, hiszen a nemesi birtok nem kis részét a régi kölcsönök folytán roppant adósság terheli. Mindehhez járult még az a bizonytalanság, hogy a sietve hozott törvények miatt nem lázad-e fel maga a nemesség, és főleg a csaknem félmilliónyi kisnemesség, amely adómentességének megszüntetése miatt a változások elsődleges kárvallottjának tekintheti magát.[7]

Az úrbéri jövedelem kiesése, bár a jobbágytartók mindegyikét elevenen érintette, nem egyforma súlyú problémák elé állította a birtokos osztály különböző rétegeit. Különösen azoknak a földesuraknak okozott gondot, „akiknek a birtoka kicsiny volt, s aránylag kevés az instruktiója", vagy akik csak úrbéri földinga tlannal rendelkeztek, allodiális szántóval és réttel azonban nem. Tetézte aggodalmukat, hogy e változás a gazdasági év elején, illetőleg a tavaszi munkák kellős közepén érte őket.[8] A liberálisok egyik csoportja azzal a gondolattal próbálta vigasztalni magát, hogy — amint Jeszenszky

[7] Horváth az e fejezet 5. sz. alatt jelzett levelében arról is írt, hogy „aggódva nézünk a nemesség zavargásainak elibe". Lónyay Menyhért az e fejezet 6. sz. alatt idézett levelében kijelentette: „Referálni nem fogok merni a Beregieknek. A nemesség dühös lesz." Ezek az aggodalmak nem is nélkülöztek minden alapot. Alighogy szétterjedt részint az újságok, részint Batthyány körlevelei révén a jobbágyfelszabadító törvények híre, a megyék egész sorából érkeztek Pozsonyba a jelentések, hogy a kisnemesek közt elégedetlenség, sőt lázongási hajlam mutatkozik az országgyűlés határozataival szemben. Az adatok tömeges felsorakoztatásától eltekintünk, csupán arra utalunk, hogy az országgyűlés a nemesség — és főleg a kisnemesség — hangulatát már egy-két nap múlva megismerhette. Jankó Mihály — Pozsony megye alispánja — március 21-én értesítette Batthyányt, hogy a megye csaknem 6000 főnyi kisnemessége „a kor kívánatai szülte újabb törvények értelmében reá rovandó adóztatás felett magány helyeken elégedetlenül nyilatkozik". (Jankó írásos jelentésének fogalmazványát ld. Štatny Archiv, Bratislava, Pozsony megye lt. Vegyes alispáni ir. 1848. Iktatatlan.) Egyébként Bécsben is úgy tudták, hogy a robot megszüntetésére vonatkozó országgyűlési határozat „a nagyszámú kisnemesség körében szörnyű izgalmat idézett elő". (L. Koenneritz bécsi szász követ jelentését 1848 március 29-én Pfordten szász külügyminiszterhez. — Sächsisches Landesarchiv (Dresden), Aussenministerium, Nr. 3166 : 63.

[8] A liberális Bónis Sámuel felesége ismeri ezt be, aki követte deputátus férjét Pozsonyba. (*Bónis Sámuelné:* 1847-től 1856-ig, *Korányi Sándor:* Elmúlt idők emlékeiből, Bp, 1929, 31. l.)

János megfogalmazta — a haza boldogsága érdekében hozza az áldozatot, továbbá hogy veszteségét egyrészt az államtól várható „némi kárpótlás", másrészt életmódjának egyszerűsítése, házi kiadásainak „okos megkevesítése" révén, legalábbis részlegesen, kiegyenlítheti.[9] Mások máris azt fontolgatták, hogy „a csapást", amelyet főképp a robot likvidálása által szenvednek, bevételeik miféle növelésével tudnák enyhíteni.[10]

A többség a nemzet becsületét mindenesetre csak sovány fedezetnek tekintette, és nem nagyon hitt a kármentesítés közeli realizálhatóságában. Báró Vécsey Pál egyik Pozsonyban tartózkodó ismerőse nem véletlenül sopánkodott már 18-án azon, hogy „szerencsés a földes úr, ki eddig jobbágyaival megalkudott", mert mindazok, akik ezt nem tették, „majd a status által fognak kárpótlást nyerni, talán unokáik".[11] A törvényhozók jelentékeny részét csakhamar keserű előérzet kerítette hatalmába a birtokos osztály nem éppen bíztató jövője miatt. Sokan már az anyagi csőd szélén látták magukat, és „a koldusbotra jutástól" rettegtek.[12] Voltak, akik úgy ítélték, hogy „az aristocratia elveszett", „a nemzetiség alkalmasint", a történtek után pedig „reactio vágy lesz a nemességben, s különösen a földbirtokosságban, miután már most nincs senkinek jobbágya".[13] A keserűséget, miután kiderült, hogy a Rákoson semmiféle parasztsereg sincs gyülekezőben, táplálta az önvád is: a földesúri osztályt — ahogy ezt később Pesten megfogalmazták — Isten „saját maga ostobasága által vetette ki a paradicsom földéről, s emelte annak helyébe azon néptömeget, melyet annak idejében igen könnyen ki lehetett volna elégíteni".[14] Az udvar kémszolgálata e napokban abban összegezte az országgyűlés hangulatát, hogy a nemesség, főleg annak birtokos része, nagyonnagyon aggódik a jobbágyfelszabadító törvény következményei miatt.[15]

A követi karnak nemcsak konzervatív tagjait, hanem liberális szárnyának jelentős csoportját is elfogta e hangulat.[16] Bártfay Szabó László március 21-i beszámolója szerint a pozsonyi törvényhozók még akkor sem nyerték vissza

[9] Jeszenszky március 27-én Teréz nevű lányának írta ezt. (OL, Bánó cs. lt. F. 45. Litt. 2.) — Március 19-én Széchenyi is feljegyezte, hogy rátér a napi háromszori étkezésre. (Ich setze mich von morgen auf 3 Speisen. (Vö. *Károlyi Árpád:* Gróf Széchenyi István döblingi irodalmi hagyatéka — a továbbiakban: Döblingi hagyaték —, I. Bp, 1921, 276. l.); március 22-én figyelmeztette Lunkányi Jánost, hogy „most legnagyobb takarékosság szükséges" (OL, Széchenyi cs. lt. Lunkányi-hagyaték, F. 1.) stb. A Pozsonyba gyűlt főrendek a következő napokban takarékossági célzattal sorra bocsátották el személyzetük egy részét. (AVMIPH, 1848 : 235).

[10] Ld. erre például gróf Zichy Ferraris Félix levelét 1848 márciusából ismeretlenhez. (OL, Zichy-Ferraris cs. lt. No. 12204.)

[11] Az ismeretlennek Vécseyhez intézett levelét közli *Abafi Lajos:* Az 1848-i pozsonyi országgyűlésről, Hazánk, IX. 149. l.

[12] Podmaniczky 1848 márc. 26-i feljegyzése. (I. m. II. 231. l.)

[13] Lónyay Menyhért jellemezte így a pozsonyi hangulatot Lónyay Albertnek szánt márc. 22-i levelében. (OL, Lónyay cs. lt. III. Albert levelei.)

[14] Ld. Szabó Károly levelét Szabó Józsefhez Pestről 1848 ápr. 4-én. (OL, Bártfai Szabó cs. lt. 1848.)

[15] A pozsonyi hangulatjelentést a Polizei-Hofstelle márc. 25-i beszámolója terjesztette az Államkonferencia elé. (Wien, Staats-Archiv, Staats-Konferenz-Akten, 1848 : 422.)

[16] Ezen nincs mit csodálkozni, hiszen — Kemény Zsigmond tájékoztatása szerint — a kötelező örökváltságért harcoló ellenzék többsége 1848 elején egyrészt nem azonnal kívánta a robotot megszüntetni, hanem a realizálás határidejéül „a tekintélyek" csaknem valamennyien „bizonyos éveket akartak kikötni", másrészt e többség azt szerette volna, ha az állam az örökváltsági összegnek csak egyharmadát vállalja magára. (*Kemény* i. m. 53. l.)

önuralmukat: „a volt oppositio szepeg, mert, hiszem, torkára fog forrni a rögtönzés... a volt conservativ párt sír, jajgat, és méltán, mert tudjuk, mit vesztett".[17] Báró Jósika Samu, aki maga is kifakadt amiatt, hogy „a magyar nemesség egy néhány sor — az úrbériséget eltörlő artikulus — által semmivé tétetett", március 23-án írta Teleki Józsefnek: „Magam találkoztam több oppositionalis Urakkal, kik Batthyánynak szemére lobbantották, hogy őket csalta meg, vagy maga csalatott meg", tudniillik akkor, amikor a jobbágyság haladéktalan felszabadítása mellett tört lándzsát.[18] De hasonlóképp vallott később maga Kossuth is. Elvbarátai és ő — emlékezett vissza e napokra — tudták, hogy a robot és dézsma megszüntetése idővel a nemzetgazdaság fejlődését eredményezi, ebből pedig a volt földbirtokos osztálynak is előnye származik. „De aziránt — folytatja Kossuth — nem csinálhattunk magunknak illúziókat, hogy pillanatnyilag az áldozat bizony igen-igen sokaknak zokon esik. Tudomásunk volt nyomatékos állású egyénekről mind a két táblánál, kik mint elvhű hazafiakhoz illik, a particularis érdekek sugallatán felülemelkedve egész határozottsággal velünk szavaztak ugyan, de kiknek házi tűzhelyeik körül jajpanasz és átkozódás hangzott a miatt, hogy az ige testté válásának ideje bekövetkezett".[19]

A jobbágyfelszabadítás másnapján a kábulatból ocsúdó ellenzéki követeket is meglepték „a komolyabb és tartósabb aggodalmak". Március 18-án még elsősorban életüket látták kockán forogni a Rákoson támadható parasztsereg miatt, 19-én viszont — az újonnan érkezett pesti hírek nyugtató hatására — elvesztett jövedelmeik miatt lett úrrá rajtuk a fájdalom, és egyre inkább felfogták „a dolgok komolyságát, s a veszélyt, amelybe az aristocratia és a nemzetiség juthat".[20]

A nemesi követeknél még előbb kezdett eszmélni a nagybirtokos arisztok-

[17] Bártfay Szabó László levelét Bártfay Józsefhez ld. *V. Waldapfel* i. m. 135. sk. l.

[18] Jósika levelét közli *Deák* i. m. 38—39. l.

[19] Kossuth e körülménnyel magyarázza azt is, hogy a 48-as mű nem volt teljes, hogy nem seperték el az úrbéri rendszer minden maradványát, nem nyúltak a felsőházhoz stb. E fogyatékosságokat szerinte nem időhiány vagy téves nézetek okozták, hanem egyfelől a magyar állam függetlenségének biztosításán kívül arra törekedtek, hogy a jobbágyságnak szabad polgársággá alakításával teremtsék meg az arisztokratikus alkotmánynak demokratikussá fejlesztéséhez a feltételeket, másrészt mellőzni kívántak mindent, ami e nagy cél elérését kompromittálhatta volna, azaz csak addig látták tanácsosnak elmenni, ameddig a cél veszélyeztetése nélkül lehetett. „Megfontolván tehát, hogy a munkába vett democratiai átalakulás egyszerre két irányban súlyosodik a birtokos nemességre, — mert épp akkor, midőn úrbéri javadalmait elveszti, egyszersmind adófizetővé is leszen, — nem tartottuk tanácsosnak a húrt még tovább feszíteni, nehogy ellenkezéssel találkozzunk, s az ellenkezés egyszer eltökélésre jutva, azon alapkérdésekre is kiterjedjen, melyeket a felvett irányban hazánk jövendőjére nézve életkérdésnek tekintettünk." *(Kossuth:* Visszapillantás, 1871. január; KÖM, VIII. k. Bp, 1900, 333—339. l.)

Az úrbéri szolgáltatások megszüntetésének jogos és törvénnyel össze nem ütköző voltát Kossuthék azzal az indoklással támasztották alá, hogy a földesurak tulajdonát nem a nép kezén levő úrbéres föld, hanem csak azok a törvény által megszabott járandóságok alkotják, amelyeket a nép fizet földje után. Ezt a tulajdont sem úgy veszik el a tulajdonosoktól, hanem kisajátítási elvet alkalmaznak, azaz kártalanítást fizetnek az elvesztett jövedelemért. *(Kossuth:* Értekezés Magyarországról, Uo. II. Bp, 1881, 168—169. l.)

[20] Minderről Lónyay tanúskodik, aki szintén csak 19-én mérte fel a 18-án elfogadott törvények kihatásait, és aki „másokkal", többek közt Andrássy Manóval és Kossuth egykori védőjével: az öreg Benyovszky Péterrel beszélgetve tapasztalta, hogy követ- és nemestársait e nap már hasonló aggodalmak kínozták. (Vö. *Lónyay* i. h. 49. l.)

rácia. A főrendi tábla március 18-ának éjszakáján némi erőtlen ellenkezés után hagyta, hogy a mágnások házában, ahol a tagoknak csak kisebbsége jelent meg, Batthyányéknak és az alsótáblának Kossuthék által diktált akarata érvényesüljön. A főrendek, leszámítva Szécsen Antal közvetett kísérletét, nem protestáltak a jobbágyfelszabadító törvény ellen, holott az ülés résztvevőinek többsége szíve szerint inkább kategorikusan visszavetette volna azt. Március 19-ének reggelén a napvilágnál e többség előtt még rettenetesebbnek tűnt mindaz, ami előző éjjel lejátszódott. Sokan ébredtek hirtelen annak tudatára, hogy erélytelenségükkel fűrészelték el a fát önmaguk alatt. A kijózanodást az ő soraikban nemcsak a friss és egyben megnyugtató pesti hírek siettették. Azok, akik a 18-i ülésről, nem sejtve annak egybehívását, távol maradtak, részint dühöngtek, részint viszont kezeiket mosták, a történtekért a felelősséget az ülésen részt vevő kisebbségre hárították, és vitatták, hogy e minoritásnak volt-e joga a főrendiház egésze nevében határozni, vagyis az alsótábla előterjesztéseihez hozzájárulni. Egyszersmind „igen zokon vették a nádor eljárását", aki 18-ának délutánján azzal bocsátotta őket szét, hogy újabb tanácskozásra csak 19-én kerül sor. Emiatt „nagy híre" keletkezett annak, hogy a mágnások István főherceget a legközelebbi ülésen „erélyesen megtámadják".[21]

Az arisztokraták többségének elkeseredése alig ismert határt. Az ellenzéki gróf Szapáry Antal, akit a diéta ifjúsága csak három napja választott meg a pozsonyi nemzetőrség helyettes parancsnokává,[22] először kardjára vésette rá: „kártalanítás vagy halál",[23] majd megfenyegette Batthyány Lajost, hogy agyonlövi őt, ha a kárpótlás csupán ígéret marad. Batthyány azzal igyekezett Szapáryt nyugtatni, hogy aligha kényszerül ilyen lépésre, mert ha a kármentesítésre nem kerül sor, akkor ő maga végez önmagával. A miniszterelnök reagálása bizonyára nem csillapította le teljesen mágnástársát, hiszen „ki mert arra gondolni, hogy vajon csakugyan elérkezik-e a fizetés napja és mikor?"[24] Az ugyancsak ellenzéki gróf Pálffy József és gróf Haller Ferenc széltében-hosszában — így Széchenyi előtt is — keseregtek, hogy koldusokká váltak, és tehetetlenül dühükben sírni szerettek volna.[25] Pálffy, a felsőház egyik jeles ellenzéki szónoka, aki az olyannyira kárhoztatott főrendi ülésen az alsótábla törvénytervezetét elfogadásra ajánlotta, „sírva panaszkodott, hogy nem lévén módjában birtokai megművelésére a kellő fundus instructust beszerezni, menthetetlenül koldusbotra juttatott".[26] Sőt már 19-ének kora reggelén Majláth Györgytől akart tanácsot kérni, „hogy miként lehetne a dolgon segíteni", de az országbíró — szemére lobbantva előző napi viselkedését — elutasította

[21] *Ghyczy* visszaemlékezései stb. 236. l.

[22] A parancsnok gróf Zichy Ottó volt. Vö. *Hunkár* i. m. 359. l.

[23] Szapáry tettét Babarczy és Rohonczy Ignác mesélték el Fiáthnak. (*Fiáth* i. m. II. 96. l.)

[24] Mindezt a porosz származású gróf Scherr Thosz Arthur jegyezte fel, aki 1839-ben vásárolt magának Zemplénben birtokot. (Ld. *Scherr Thosz Arthur:* Emlékezések múltamra, Budapesti Szemle, 1881, 27. k. 287—288. l.)

[25] Ld. Széchenyi márc. 19-i, ill. márc. 21-i naplófeljegyzését. (Döblingi hagyaték, 276. ill. 277. l.)

[26] *Paskay* i. m. 89. l. — Pálffyról egy márc. 23-i ügynökjelentés megállapítja, hogy a máskor oly mozgékony, beszéd- és vitakész gróf, úgy látszik, nagyon hallgatag lett; az üléseken kezével támasztja a fejét, a körmét rágja vagy bámulja és hallgat. (AVMIPH, 1848 : 235.)

őt.[27] Báró Lopresti Lajos és gróf Andrássy Gyula a legsötétebb jövendővel rémítgették egymást stb.[28]

Hasonlóképp vélekedtek és viselkedtek az arisztokrácia Pozsonyban tartózkodó hölgytagjai. Gróf Károlyi Györgyné szerint túl gyorsan ment végbe a jobbágyfelszabadítás; gróf Zichy Henrikné elszörnyedésében vérvörösbe látta borulni a világot; gróf Szécsen Károlyné és gróf Zichy Félixné pedig — bár a mágnások többségének haragja elsősorban Kossuthra és Batthyányra zúdult[29] — Széchenyit vádolták azzal, hogy a történtek tulajdonképpen az ő működésének következményei.[30] Gróf Viczay Károlyné Belasi-Khuen Mária, amikor az úrbér eltörléséről értesült, idegösszeroppanást kapott, mivel férje a maga örökségbirtokát súlyos adóssággal terhelten vette át, és így a jobbágyfelszabadítással végképp fizetésképtelenné lett.[31]

A pozsonyi mágnásokkal, de az alsóházi követek egy részével is, e napokban legtöbbször a „koldus" szót mondatta ki a kétségbeesés. „Némelyek koldusbotot emlegetnek — írta március 22-én a győri Hazánk pozsonyi tudósítója —, tartván attól, hogy a képviseleti országgyűlés nem szavazza meg az úrbéri kármentesítési tőkét."[32] Voltak nagyurak, „kik frakkjaikra mutattak, mondván, már ez sem enyém",[33] és iróniába csapó keserűséggel „az 50 ezer jövedelműek is egymást ‚Servus koldus'-nak" üdvözölték.[34] Széchenyi megfigyelése szerint „a fő tábla nagy része" az úrbéri tartozások megszüntetése miatt keletkezett fájdalmában legszívesebben felakasztotta volna magát.[35] Az ismert mágnások arcáról lerítt az aggodalommal vegyes szomorúság: volt arisztokrata, aki könnyes szemmel beszélt a borús jelenről és a mégiscsak derűsebb múltról, saját magát is, osztályának tagjait is vádolva, amiért a lezajlott időket nem önmaguk és az összbirodalom javára használták fel.[36]

Az udvar titkosszolgálata sorra küldte Bécsbe a jelentéseket a főrendek napról napra növekvő kétségbeeséséről. Már 19-én hírül adta, hogy igen sok nagybirtokos elégedetlen a 18-i törvényekkel, „mivel közeli elszegényedésüktől tartanak".[37] Másnap a bécsi rendőrség összegező beszámolója hangsúlyozta: nagyon sok mágnás rádöbbent, hogy minden új törvény — közvetve vagy

[27] *Ghyczy* visszaemlékezései i. h. 236. l.

[28] *Tagyosi Csapó* i. m. 32. l.

[29] Széchenyi szerint is Kossuth törölte el az úrbériséget, azt hangoztatva, hogy igazság ez! (Vö. Döblingi hagyaték, márc. 21-i feljegyzés, 278. l.)

[30] Uo. 276—278. l. (Márc. 19-i és márc. 22-i naplójegyzetek.)

[31] AVMIPH, 1848 : 201 — Márc. 22-én a pozsonyi kémszolgálat ismét azt jelentette, hogy Viczayné még mindig súlyos idegbeteg, és férje is teljesen össze van roppanva, ami nem is csoda, hiszen az új törvényjavaslat miatt évi 300 000 konvencionális forint úrbéri jövedelmet fog veszíteni. (Uo. 1848 : 235.) Viczayné idegösszeomlásáról Széchenyi kétszer is megemlékezik naplójában: márc. 19-én és 21-én. (Döblingi hagyaték, 277. ill. 278. l.)

[32] Golub Vilmos beszámolóját a Hazánk 1848 márc. 25-i száma közölte.

[33] Horváth Lajos írta ezt márc. 20-án Pozsonyból Kún Józsefnek. (OSzK. Kézirattára, Levelestár.)

[34] *Kiss Antal:* Néhány szó a Sajtó és Nép ügyében a Minisztériumhoz c. röplapjának 6. oldalán, amelyet e napokban adott ki Pozsonyban, nyíltan megírta ezt. (OL, 1848-as nyomtatványok, 1. cs.)

[35] Széchenyi márc. 22-i levele Lunkányi Jánoshoz. (OL, Széchenyi cs. lt. Lunkányi hagyaték, 1. cs.)

[36] AVMIPH: 1848 : 201.

[37] OL, Takáts-hagyaték, Bécsi levéltári másolatok, No. 11240.

közvetlenül — az arisztokrácia rovására megy. Most már legtöbbjük sajnálja, hogy nem elég eréllyel szállt szembe a liberálisok agitációjával, hiszen a jobbágyfelszabadítás, továbbá a köztehervisélés miatt a nemesség nagy részének menthetetlenül el kell szegényednie és tönkre kell jutnia.[38] A március 22-i kémjelentések egybehangzó állítása szerint valamennyi jógondolkodású mágnás úgy nyilatkozik, hogy az úrbéri törvény halálos döfés számukra.[39]

Hasonló módon ítélték meg a március 18-i határozatokat a bécsi magyar kormányszervek főtisztviselői és a császárvárosban tartózkodó egyéb nagybirtokosok is. Jósika Samu erdélyi kancellár szerint a két tábla az összes úrbéri engedményeket valójában „minden kárpótlás nélkül" vetette oda a népnek, „mert ki fogja ezt eszközölni? Ki fog ennek az országnak mostani anarchicus állapottyában kölcsönözni? ki papirosait elfogadni?"[40] Herceg Esterházy Pál, akinek évi jövedelme az úrbéri törvények folytán hozzávetőlegesen 1 000 000 forinttal csökkent,[41] a nyilvánosság számára kijelentette, hogy örömmel üdvözli az új artikulus-tervezeteket, — így a köztehervisélést — még akkor is, ha pénzügyeinek szanálása két uradalmába kerül, mert a haza javára szívesen hozza meg ezt az áldozatot.[42] A valóságban viszont — később maga is bevallotta — óvást emelt a földesúri privilégiumok megszüntetésének módja és mértéke ellen.[43] Sőt, a Bécsbe akkreditált külföldi diplomaták előtt sem titkolta, hogy a robot eltörlését és a közadózás bevezetését — társaihoz hasonlóan — a nagybirtokosok kirablásának tekinti. „Én hozzájárultam ahhoz — mondta a cári követség egyik vezetőjének —, hogy megvalósítsák azokat a kívánságokat, amelyeket megtagadni rendkívül veszélyes lett volna, de tovább nem megyünk. Kastélyomban fel tudok fegyverezni kétezer embert, ez lesz az ellenállás magva. . ."[44]

[38] AVMIPH: 1848 : 201.

[39] Uo. 1848 : 235. — E jelentés arra is rámutat, hogy a mágnások elégedetlensége fokozódik, de vannak köztük, akik apátiába süllyedtek, és elfogadnak mindent, amit Kossuth és Batthyány akarnak; ezért a felsőház tanácskozásai úgyszólván csak a törvénytervezetek felolvasására korlátozódnak; az elkeseredett mágnások közül sok mozdulatlanul, elgondolkodva, érzéketlen szobor gyanánt üli végig a tanácskozásokat, mintha megadta volna sorsának magát. E felszíni érdektelenség okára a Marczius Tizenötödike pozsonyi tudósítója tapintott rá, amikor ugyancsak megállapítva, hogy a főrendi tábla ülései „igen unalmasak", hozzáfűzte: „semmi lelkesedés, mintha azt hinnék az illetők, hogy mindezekből úgy sem lesz semmi". (Marczius Tizenötödike, 1848 márc. 27.)

[40] Jósika márc. 23-i levelét Teleki Józsefhez közli *Deák* i. m. 39—40. l.

[41] Legalábbis ennyire értékelte Esterházy veszteségét a hamarjában megejtett hozzávetőleges becslés. (AVMIPH, 1848 : 235.) Maga Eszterházy 1849 januárjában arról beszélt, hogy — bizonyára beleértve a köztehervisélést is — 6—7 millió forint veszteség érte. (*Andics* i. m. II. 261—262. l.) Egy 1848-i kimutatás szerint viszont a jobbágyfelszabadítás Esterházynak egyedül hitbizományi javaiban évi 570 538 konvencionális forint jövedelemkiesést okozott. (OL, Eszterházy cs. hercegi lt. Esterházy Pál iratai, 819. cs. III/c.)

[42] Pesther Zeitung, 1848 márc. 21.

[43] Ld. Esterházy beadványát 1849 januárjában az udvarhoz. Közli *Andics* i. m. II. 261—262. l.

[44] Esterházy nyilatkozatát Fonton továbbította március 21-i jelentésében Nesselrode orosz külügyminiszterhez. (Közli *Andics:* A Habsburgok és Romanovok szövetsége, Bp. 1961, 54. l.) Hogy valóban Esterházyról volt szó, azt bizonyítja Sopron[i] megye 1848 március 16-i határozata. E határozat tanúsága szerint előzőleg a megye is Fraknó várában tárolta a maga fegyvereit, ahol Esterházynak is sok fegyvere volt. Győr-Sopron megyei 2. sz. Levéltár, Sopron megye Ideiglenes Állandó Választmányának jk. 1848 márc. 16. 1—4. sz.)

A külföld diplomatái e bécsi magyar mágnások reagálása és magatartása alapján mondtak véleményt a március 18-i határozatokról, azok várható politikai és gazdasági következményeiről. Gróf Witzthum szász követségi tanácsos értékelése szerint a magyar országgyűlés az úrbériség likvidálásával a jogviszonyokat forgatta fel; az állam a földesurakat állítólag kármentesíti ugyan, e kárpótlás mennyisége azonban még a nemességre kirovandó adót is nehezen fogja fedezni; így az új törvények folytán herceg Esterházy Pál koldussá lett.[45] Fonton, a cári követség említett vezetője először Esterházy nyilatkozatai alapján arra a következtetésre jutott, hogy a közteherviselést és a robot megszüntetését a pozsonyi országgyűléssel „csak a pillanatnyi lelkesedést felhasználva" sikerült elfogadtatni, ezért e határozatok, mihelyt a lelkek kissé megnyugodtak, „szükségszerűen elég erős ellenzékre fognak találni a magyar arisztokrácia körében és általában a földbirtokosok osztályában". De csakhamar maga is tapasztalta, hogy a földesurak között máris „elégedetlenség kezd megnyilvánulni".[46]

Pozsonyban és Bécsben egyaránt szinte általános volt a mágnások zúgolódása „a lealázó meglepetés", azaz amiatt, hogy az úrbéri szolgáltatásokról a főrendi tábla is „felelőtlenül, örök időkre" lemondott.[47] A legnagyobb izgalmat a határozattá emelt törvényjavaslatnak két vonatkozása váltotta ki: egyrészt az, hogy a kárpótlás kötelezettségét teljes egészében az államra hárította, másrészt pedig az, hogy a jobbágyfelszabadítás életbe léptetését függetlenítette a kármentesítés gyakorlati megkezdésétől, minthogy nem kötött ki időbeli feltételezettséget a kettő között. A törvény e két alapelvének ilyen párosítását a jobbágyfelszabadításnak még olyan régi és gyakorlati harcosa sem helyeselte, mint Batthyány Kázmér.[48]

Az arisztokraták békétlensége azonban nem merült ki a háborgásban és sopánkodásban, hanem együtt járt annak fontolgatásával, hogy miként lehetne egyrészt a rájuk nézve végzetesnek ítélt lépést legalábbis némileg korrigálni, másrészt azt, ami még nem veszett oda, megmenteni. Ebbe az irányba mutatott Pálffy József említett tapogatódzása Majláthnál, továbbá az a terv, hogy a nádort március 18-i elhamarkodottságáért felelősségre vonják, és ezáltal közvetve kísérlik meg a felsőház határozatának érvénytelenítését.

Nyílt támadást azonban mégse mertek intézni István főherceg ellen; ehelyett beérték annyival, hogy felkérték: a jövőben tartózkodjék március

[45] L. *Witzthum* i. m. 84. l. Idézi *Bártfay Szabó:* Adatok stb. II. 60. l.

[46] Fontonnak Nesselrodehoz írt levelére ld. e fejezet 44. sz. jegyzetét.

[47] Az idézett kifejezéseket gróf Waldstein János használja március 22-én Pozsonyból Esterházy Pálhoz írt levelében. (Közli *V. Waldapfel* i. m. I. 145. l.)

[48] Batthyány a maga emlékirataiban megállapítja, hogy a jobbágyfelszabadítás Magyarországon örök időkre lehetetlenné tette a galíciai mészárlás utánzását. De nem hallgatja el nézeteit a jobbágyfelszabadítás módjáról sem. „Kívánatos lett volna — írja —, hogy a törvény, mely a baj orvoslására indítványoztatott, följogosította volna a földesurakat fokozatos, habár nem megfelelő kármentesítés nyerésére anyagi veszteségeikért, s hogy az e célra szolgáló alapokhoz szükséges járulékokat magok a jobbágyok viseljék, ami nekik ösztönül is szolgált volna az iparkodásra s erőfeszítésre. Szerencsétlenségre ez nem úgy történt; az ügy akképpen oldatott meg, hogy a volt földesurak máris nagy adóssággal terhelt fele része teljesen tönkre jutott, s a többinek is nagy pénzzavarokkal kellett megküzdeni." *(Tóth Lőrinc:* Gróf Batthyány Kázmér és emlékiratai, Budapesti Szemle, 1893, 35. l.)

18-i eljárásának ismétlésétől.[49] Szó nélkül persze nem hagyták, hogy a sorsdöntő ülésen a nádor ügyetlensége miatt az úrbériség ügyében a főrendi táblának csak kisebbsége nyilatkozhatott. A legközelebbi tanácskozáson, — március 20-án — gróf Pálffy Móric a napirend előtt, arra hivatkozva, hogy „a múlt napokban szerzett tapasztalása" szerint gyakran „véletlenül" kerül sor ülésezésre, és emiatt „csak kevesen határoznak", indítvánnyal lépett fel: külföldi mintára ki akarta mondatni, hogy a felsőház csupán meghatározott számú tag jelenlétében hozhasson érvényes döntéseket. Gróf Zichy Henrik, melegen támogatva Pálffy javaslatát, csaknem kendőzetlenül felfedte, hogy ilyen intézkedést a március 18-án történtek miatt tart szükségesnek, amikor is „oly törvény ment keresztül, mely egyeseknek úgy, mint a hazának kárára lesz". A hasonló esetek meggátlása végett azt ajánlotta, hogy a főrendek határozataikat a jövőben csupán akkor tekintsék jogerőseknek, ha azok meghozatalában legalább 50 tag vett részt. Gróf Eszterházy Mihály és Aczél Antal csanádi főispán elvben helyeselték ugyan Pálffy előterjesztését, de mivel véleményük szerint a kötelező minimum megállapítása hosszas tanácskozást igényelne, Vay Miklóssal együtt csupán azt kívánták, hogy ezután az ülések idejét „jóeleve" tűzzék ki, illetőleg a nádort ilyen értelmű kéréssel keressék meg.

Majláth országbíró ekkor módosított javaslatot tett: azt határozza el a mágnások táblája, hogy a fontos tárgyakat nem rögtön, hanem vagy aznap később vagy másnap veszi napirendjére. Gróf Zichy Károly viszont azt kívánta leszögezni, hogy soha egyetlen tárgy se kerülhet rögtön vitára a jelenlevők akarata nélkül. E kívánatokkal Batthyány Lajos szállt — nagyon is taktikusan — szembe. Elvileg nem ellenezte, ha egy-egy kérdés megvitatása későbbre halasztódik; annak kimondását azonban, hogy minden olyan ügy, amely az alsótáblától érkezik, csak a következő nap legyen tárgyalható, „a jelen körülmények közt" veszedelmesnek minősítette. Ehelyett középutas megoldást ajánlott: a követi kar javaslatait a főrendi tábla rögtön ugyan nem, de még aznap, akár éjszaka is, köteles legyen vitára bocsátani. A mágnások végül is Batthyány kompromisszumos javaslatát tették magukévá.[50]

Pálffy indítványa nem volt annyira ártalmatlan, mint amilyennek első pillantásra látszik. Elfogadása esetén már csupán egy lépés kellett volna ahhoz, hogy visszaható erővel ruházzák fel e javaslatot, és ezen a címen az arisztokraták megkíséreljék a jobbágyfelszabadító törvény hatálytalanítását. Az előterjesztés azonban csupán félig talált a főrendiházban helyeslésre. De ebből nem következik, hogy a mágnások belenyugodtak a 18-i határozatokba. Pusztán arról volt szó, hogy — ha lehet — inkább olyan úton szerettek volna célt érni, amely mellett a törvény elgáncsolásáért nem a főrendeknek kell a felelősséget vállalniok.

Alighanem e körülmény adja részlegesen annak is magyarázatát, hogy letettek a nádor nyílt felelősségre vonásának tervéről. István főherceg március 19-én már szembe találta magát az arisztokrácia többségének felháborodásával. E felháborodás jórészt ellene irányult, mert a mágnások tekintélyes hányada a március 18-i esti ülésről az ő átgondolatlan lépése miatt nem szerzett

[49] *Ghyczy* visszaemlékezései, i. h. 236. l.
[50] A vita lefolyását ld. Pressburger Zeitung, 1848 márc. 24. és Pesti Hirlap, 1848 márc. 23.

tudomást. A főrendek persze a többség távollétét ürügyül is használták önmaguk elgyávulásának leplezésére, hiszen a felsőház a tárgyalt körülmények miatt valószínűleg akkor is hozzájárul a jobbágyfelszabadító törvényhez, ha a tanácskozáson minden tagja részt vesz. A befolyásolható és népszerűségkedvelő nádor viszont most úgy érezte, hogy a szemére hányt hibát jóvá kell tennie. Bizonyítani akart tehát az arisztokrácia előtt.

Nem tudható, kiktől származott az az ötlet, amelynek kivitelezéséhez még március 19-én — és ismét meggondolatlanul — hozzáfogott, de feltételezhetően nem az ő fejében született, hanem a politikában nála sokkal jártasabb mágnáskörökből eredt. István főherceg ugyanis e nap délutánján, azaz a pesti deputáció szereplése után táviratozott Bécsbe a magyar kancellária megbízott vezetőjének: Szögyény-Marichnak. Értesítette őt, hogy előző nap „első rémületében" mindkét tábla örökre megszüntette a dézsmát, a kilencedet és a robotot. Ez pedig — hangzott a nádor távirata —, ha őfelsége nem gátolja meg, tönkreteszi az arisztokráciát. Talán egyelőre arról lehetne a legnagyobb titokban tanácskozni — vélte István főherceg — vajon azon körülménynél fogva, hogy a rendek maguk tervezik a kármentesítést, nem felelhetné-e a törvényjavaslatra ideiglenesen az uralkodó, hogy elvben nem kifogásolja az úrbériség eltörlését, de szeretné először tudni, hogyan történik majd a kárpótlás, mert a tervezettel kapcsolatban a végső szót csak azután mondhatja ki. A távirat jelezte, hogy a kérdéses törvényjavaslatot Batthyány Lajos viszi fel. Végül utalt rá: nem tudni, hogy óhajtja-e Batthyány a nádor javasolta választ az uralkodótól, de valószínűleg kapacitálható lesz rá.[51]

A jobbágyfelszabadító törvény sommás bírálatában István főherceg a pozsonyi mágnások fő érvét visszhangozta. Sőt feltételezhetően tőlük kapta a tanácsot: milyen sakkhúzással lehetne egyrészt az adott formájú törvény életbe léptetését meggátolni, másrészt elkerülni, hogy a visszakozásért országvilág a főrendiházat kárhoztassa. A nádor távirata értelmében magának a királynak kellett volna vállalkoznia a törvényjavaslat közvetett elutasítására, mégpedig annak leple alatt, hogy a magyarországi birtokos osztály sorsát is szívén viseli. Az arisztokrácia számára a törvény nullifikálásának legkényelmesebb módja az lett volna, ha efelé a kezdeményező lépést a király teszi meg. A terv, amely a jobbágyfelszabadítás adott formájának hatálytalanítása végett született, a nádor távirata révén előbb ismertté vált a Bécsben székelő magyar kancellária és a birodalmi kormánykörök előtt, mint magának az úrbériséget megszüntető törvényjavaslatnak a szövege, amelyet Batthyány még március 19-én személyesen vitt Bécsbe a köztehervíselésre és a papi tizedre vonatkozó artikulusokkal együtt.

Pozsonyban az izgalom és az önvváddal vegyült keserűség a következő napokban csak fokozódott. A városba érkező utasok és tudósítások arról számoltak

[51] A nádor távirata közölve *Szögyény-Marich* i. m. I. 216. l. A nádor táviratának tartalma — torzított formában — kiszivárgott: még a Bécsben működő külföldi diplomaták is tudomást szereztek róla. Von Koenneritz bécsi szász követ ezért jelenthette — meglehetős pontatlansággal — 1848 március 29-én külügyminiszterének, von Pfordtennek: „a magyar minisztérium egyenesen ide (ti. Bécsbe — V. J.) fordult, hogy a szóban forgó törvénycikk szentesítését hiúsítsák meg". (Koenneritz jelentését ld. Sächsisches Landesarchiv (Dresden), Aussenministerium, Nr. 3166 : 63.)

be, hogy az ország parasztságának hangulatát — néhány körzettől eltekintve — általában a nyugalom jellemzi, vagy legalábbis jellemezte akkor, amikor a jobbágyfelszabadítást tartalmazó javaslatot az országgyűlés törvénnyé emelte. E híreket megerősítette Deák, aki átutazta a fél országot, amíg Zalaegerszegről először Pestre, majd március 20-án délután egy órakor Pozsonyba ért.[52] Deák már útitársainak elismerte ugyan, hogy Kossuth és vele a diéta egy századot lépett,[53] de abból se csinált titkot, hogy az országgyűlés határozatait elhamarkodottaknak tekinti. A pozsonyiak előtt kijelentette: a törvényhozók rögtönzését helyteleníti, és nincs róla meggyőződve, „hogy azt éppen így tenni szükséges lett volna".[54] Március 23-án, majd a későbbi napok valamelyikén Jósika Samunak Bécsben szintén úgy nyilatkozott, „hogy ezen rögtönzött törvényekre semmi szükség nem volt, a parasztság mindenütt csendben volt".[55] Még Anglia bécsi követe is tapasztalta, hogy Deák nem helyesli a rendek forradalmi eljárását.[56]

A józan ítélőképességéről ismert Deák közlései hitelessé tették mindazokat a tudósításokat, amelyek a parasztság magatartását egyelőre megnyugtatónak festették. E körülmény viszont növelte azok bátorságát, akik az elfogadott törvényjavaslatot szerették volna megváltoztatni. Aligha véletlen, hogy Szécsen Antal gróf, a magyar kamara elnöke, ugyanezen a napon — március 20-án — szánta el akcióra magát. A „legnagyobb sietséggel" fordult a Bécsben tartózkodó herceg Esterházy Pálhoz, aki az udvarban a magyarok közül talán a legbefolyásosabb embernek számított. Szécsen bevezetőül hangsúlyozta, hogy a legtöbb földbirtokosnak nem ugyan közvetlen megbízásából, de mindenképp kívánsága szerint jár el, amikor Esterházyt e sürgős levéllel keresi meg. Kiemelte, hogy az, amelyhez most Esterházy segítségét akarja megnyerni, pártkülönbség nélkül a földbirtokosok legtöbbjének óhaja. Azután rámutatott, hogy március 18-án a két tábla „valószínűleg alaptalan hírek után indulva" határozta el az összes úrbéri szolgáltatások haladéktalan megszüntetését, méghozzá utólagos kárpótlás mellett, amelynek realizálása viszont a népképviselet szinte bizonyos életbe léptetése folytán nagyon is problematikusnak tekinthető!

Mivel „e lelketlen határozat miatt" a birtokosok egy része javainak több mint felét, sokan pedig jószágaik egészét elveszítik, az emberek között, bármelyik politikai csoportosuláshoz tartozzanak is, szörnyű izgalom uralkodik. Ráadásul az országból érkező tudósítások többnyire megnyugtatóak, azaz a

[52] Deák, akire egyébként már várt a diéta, mert Batthyány nélküle nem akarta a kormányt megalakítani, március 17—18-án utazott át Pesten. (Vö. Almásy márc. 17-i jelentésével.) Pozsonyba érkezésének pontos idejéről ő maga tájékoztat Tarányi Józsefhez intézett márc. 28-i levelében. (Kiadva: Deák Ferenc emlékezete, Levelek 1822—1875, Bp. 1890, 194—196. l. Eredetije OL, Tarányi cs. lt. Deák-levelezés.)

[53] Vö. *Hiador* (Jámbor Pál): Negyvennyolcadiki emlékek, Bp. é. n. 51. l.

[54] Hogy Pozsonyban valóban így nyilatkozott, azt ő maga írja le az e fejezet 52. sz. alatt jelzett levelében.

[55] Jósika először március 24-én számolt be Telekinek Deák véleményéről, amelyet előző nap ismert meg. Hozzátette: Úgy látszik, Deák minden reménységét elveszítette, és oly rossz színben van, hogy alig ismerni rá. (Ld. *Deák* i. m. 44. l.) Március 30-án pedig azt írta: „Deákkal két versben hosszabban szólottam, ő amint látszik, minden reményét elvesztette." (*Andics*: A nagybirtokos stb. II. 50—51. l.)

[56] A követ jelentését idézi *Mailáth* i. m. II. 5. l.

körülmények sem indokolják e határozatot, amelynek a magánosok anyagi romlásán kívül az is következménye lesz, hogy sok helyen — a termelés hirtelen csökkenése miatt — éhínség áll be, ez pedig a kármentesítést a következő országgyűlésen lehetetlenné teszi. Társai nevében is kérte Szécsen Esterházyt: hasson oda, hogy a kormány ne járuljon hozzá az úrbériség haladéktalan megszüntetéséhez, hanem javasolja annak gyakorlatba ültetését arra az időre halasztani, amikor a kártalanítás formáját is megállapítják, vagyis amikor mindkét törvényt egyszerre lehet szentesíteni és ténylegesen végrehajtani. Befejezésül, nyomatékosan hangsúlyozva, hogy ezrek jószága és az ország békéje forog kockán, ismételten ösztökélte Esterházyt: vesse latba minden befolyását „e jó ügy" érdekében, amellyel szemben — úgy látszik — teljesen elzárkózónak Batthyány sem mutatkozik.[57]

A nádor távirata és Szécsen levele a lényeget tekintve tartalmilag azonosak: az uralkodótól a jobbágyfelszabadító törvényjavaslatra mindkettő olyan választ szeretne kapni, amely az úrbériség tényleges megszüntetését a kármentesítés módjának meghatározásától és egyszersmind realizálásától feltételezi. Sőt még Batthyány meggyőzésének lehetőségébe is egyformán kapaszkodnak bele. E hiedelemre bizonyára a kijelölt miniszterelnök és Szapáry közt a kárpótlás kérdéséről lefolyt párbeszéd szolgáltatott okot.[58] Mindez arra enged következtetni, hogy a vezető mágnások Pozsonyban nagyjából egyformán képzelték el a jobbágyfelszabadítás elodázásának legtaktikusabb, önmagukra nézve legkényelmesebb módját.

Március 21-én a magas klérus is cselekedett: a püspöki kar nevében Hám János közvetlenül az uralkodóhoz nyújtott be petíciót. A kérvény amellett, hogy felvetette a kegyúri jog, továbbá a vallási és tanulmányi alapítványok jövendő sorsának problémáját, mindenekelőtt a papi tizednek és az egyház úrbéri veszteségének ügyét helyezte előtérbe. A március 18-i határozatok ismertetése után előadta, hogy egyrészt az úrbéri szolgáltatások gyors megszüntetése miatt egynémely püspökség, káptalan, apátság és prépostság alig tudja mindennapi szükségleteit biztosítani, másrészt azok a plébániák, amelyeknek a papi tized vagy annak egy része volt egyetlen dotációjuk, a dézsma elvesztése folytán pusztulásra jutnak. Ezért — noha az alsótábla már elvben határozott a jövedelemvesztett lelkészek ellátásáról — olyan speciális intézkedések foganatosítására kérte a királyt, amelyek az egyházi rendet megmenthetik a teljes pusztulástól. Az uralkodó a petíciót március

[57] Szécsen levelét — keltezésének dátumát is meghatározva — publikálta *Andics:* A nagybirtokos stb. II. 25. l. — (Eredetije: OL, Széchenyi cs. lt. Bártfay Szabó hagyaték, Irreg.) Deák híreinek bátorító hatására abból lehet következtetni, hogy Szécsen a saját szavai szerint „legnagyobb sietséggel" írt Esterházynak, a valóságban viszont a levél csak március 20-án, tehát két nappal a jobbágyfelszabadító határozatok után került ki tolla alól, holott Szécsen ama kevesek közé tartozott, akik részt vettek a főrendiház 18-i ülésén. Szécsen egyébként a Budapesti Hiradó 1848 ápr. 18-i számában nyílt levelet tett közzé, „régi elvbarátaihoz". Ebben egyfelől „a hozott tövény iránti tiszteletre, a bevégzett tény nyugodt elfogadására" intett mindenkit, másfelől nem állta meg annak kinyilvánítása nélkül, hogy az úrbéri viszonyok megszüntetését „úgy, amint az történt, az egyéni jogokra sérelmesnek, nemzetgazdasági tekintetből károsnak, a birtokviszonyokra, kereskedési forgalomra, ipar fejlődésre nézve veszélyesnek" tartja.

[58] Ld. e fejezet 23. sz. jegyzetét.

22-én véleményadás végett áttette a magyar kancelláriához, amelynek diétális bizottsága már a következő nap állást foglalt Hámék kérvénye ügyében.[59]

A pozsonyi főrendek azonban nem tettek fel mindent egy lapra. Szívesen vették volna azt is, ha a már Bécsbe küldött artikuluson maga az alsóház hajt végre a földesurak szempontjából bizonyos módosításokat. Deák nézeteinek megismerése után fel is csillant a remény, hogy az ő közreműködésével rá lehet bírni a követi kart a jobbágyfelszabadítás formájának korrigálására. Annál is inkább, mivel az alsótábla tagjainak jelentékeny hányada, méghozzá — ahogy ezt Szécsen ismételten hangsúlyozta — pártállásra való tekintet nélkül, ugyancsak neki volt keseredve az úrbériség rögtönös likvidálása miatt. Erre számítva „sokan a főrendek közül s maga a nádor is" felszólították Deákot, hogy ha lehetséges, „az úrbéri viszonok iránti törvénben" eszközöljön valami változást. Ő azonban csalódást okozott a benne bizakodóknak: bár rosszallotta, hogy a diéta kellő megfontolás nélkül hozta meg március 18-i határozatait, hátralépésre nem volt hajlandó. Arra hivatkozott, hogy mivel a törvénytervezetet egyrészt mindkét tábla egyhangúlag fogadta el, másrészt sok megye már ki is hirdette, minden visszakozás veszedelmes lenne, mert „elvenni ismét az adottat, egyenesen annyi volna, mint öldöklő parasztháborút előidézni".[60]

Deák józanul mérte fel a helyzetet, amikor a felkínált retrográd szerepet elhárította magától. A törvény bármely lényeges pontjának megváltoztatása a felszabadításáról közben értesült jobbágyság haragját hívta volna ki a diéta és általában a földesúri osztály ellen. Volt azonban Deák elhatározásának egy másik rugója is: tudta, hogy bár az alsótábla egy része fellélegezve sorakozna mögéje, ha az úrbéri artikulus módosítását indítványozná, a liberálisok Kossuthot és Batthyányt követő csoportja eltökélten szállna szembe vele, és így a törvényhozó testet a meghasonlás veszélye fenyegetné.[61]

Persze, nem teljesen légvárakra épült a mágnások ama reménye, hogy a jobbágyfelszabadítás adott módjának és mértékének visszafejlesztéséhez megnyerhetik a követi kar jelentékeny hányadának támogatását. Láttuk, hogy a deputátusok körében ugyancsak nőtt az elégedetlenség a március

[59] A klérus petíciójának eredetijét ld. Wien, Staats-Archiv, Staats-Konferenz-Akten, 1848 : 386; másolata OL, M. Kancellária, Acta Diaetalia II. Geheime Berichte. Tartalmi kivonata a Kancellária márc. 23-i véleményes jelentésében (Staats-Konferenz-Akten, 1848 : 455. l.), továbbá a Kancellária márc. 30-i ülésének jegyzőkönyvében; a király ugyanis azon a napon, amelyen a papi dézsmáról szóló törvénycikket jóváhagyta, Hámék kérvényét a kancelláriának küldte át. (OL, M. Kancellária, Acta Generalia, 1848 : 6022). Foglalkozik vele *Károlyi* i. m. 43. sk. l.

[60] Ld. Deáknak e fejezet 52. sz. idézett levelét. — Deák itt nemcsak Győr, Komárom, Esztergom, Hont és Pest megyékre utalt, ahova a Keglevich-féle deputáció vitte meg a törvényjavaslatokat, hanem nyíltan hivatkozott arra is, hogy számos követ ugyancsak megküldte törvényhatóságának a tervezett artikulusokat, sőt azok hamarosan az újságok hasábjain is megjelentek.

[61] Erre célzott Deák, amikor ápr. 30-i, ugyancsak Tarányihoz írt levelében leszögezte, hogy az elhamarkodott törvényeken akkor se tudott volna változtatni, ha idejében érkezik az országgyűlésre. (Deák emlékezete, 196—199. l.) Még világosabban fejezte ki magát április 3-án Szögyény előtt, amikor a kancellária vezetője kérte őt: „Ne engedje meg, hogy az országgyűlés még tovább menjen, s használja fel nagy befolyását a kívánatok mérséklésére." Deák ugyanis így válaszolt neki: „Hát ki gondolja, hogy az eddigiek is meggyőződésem és óhajtásom szerint történtek, de részeg emberrel nem lehet okosan beszélni, pedig az országgyűlés most részeg." (*Szögyény-Marich* i. m. I. 64. l.)

18-i határozatok miatt, miután nyilvánvalóvá lett, hogy a követek az úrbériség likvidálásának tárgyalt módjához valójában felnagyított hírek hatására járultak hozzá. Lépésüket, amely a külvilág előtt első pillanatra határozottságnak és bátorságnak tűnt,[62] sokan most már szívesen hatálytalanították volna. A 18-át közvetlenül követő napokban ugyanis a Pozsonyba érkező tudósítások nemcsak a parasztok körében uralkodó nyugalomról, hanem egyúttal arról a felzúdulásról és békétlenségről is számot adtak, amelyet a jobbágyfelszabadító és közteherviselési artikulusok a nemesség soraiban váltottak ki.

A vidéki nemesség március közepének lázas napjaiban aggodalommal gondolt a lehetőségre, hogy az országgyűlés a földbirtokosok kártalanítása nélkül szabadítja fel a jobbágyokat.[63] A törvényhatóságok döntő többsége sietve ismerte el magáénak a pesti forradalom 12 pontját, de számosan azzal a megszorítással, hogy az úrbériség megszüntetését csupán a földesurak megfelelő kármentesítése esetén helyeslik. Jellemző, hogy Kassa szabad királyi város, amelynek ugyancsak voltak úrbéresei, március 20-i nyilvános népgyűlésén szintén úgy foglalt állást, hogy a jobbágyviszonyok feloldására csak a birtokosok „illő kárpótlása" mellett kerüljön sor.[64]

A nemesség, főleg az első értesülések után, mivel nem nagy bizalmat táplált a nemzeti becsületre bízott kármentesítés iránt, a jobbágyfelszabadítás diétai határozattá emelt módját nagyjából olyan rendszabálynak vélte, amely az úrbérvesztő földesurakat úgyszólván kisemmizi. Ezért a nemesek többségében rögtön ellenérzés támadt a parasztok emancipációjával szemben, és ez az ellenérzés támaszkodhatott annak a kisnemességnek az elégedetlenségére, amely a törvényjavaslatokból jóformán csak azt olvasta ki, hogy legfőbb privilégiumát: az adómentességet mindörökre elveszíti. E magatartást a diéta nemcsak a Pozsony megyei kisnemesség részéről tapasztalhatta.[65]

Moson megye március 20-i közgyűlése — a 18-i pozsonyi határozatok ismeretében — 21-én egy népes, „megyei tisztviselőkből, Uradalmi Ügyészekből s minden helységnek Elöljáróiból" álló küldöttséget indított az országgyűlésre. A deputáció feladata hivatalosan a nádor és Batthyány üdvözlése volt, vezetői azonban a nemesi kommunitás új utasításait is magukkal vitték a megye követei számára. Az instrukció felszólította Széchenyit és követtársát: „Minden szorgalommal arra törekedni igyekezzenek, hogy még ezen Ország Gyűlése alatt a Földes Uraságoknak is miképpeni kárpótlásuk és a Jobbágy-

[62] Az úrbériség eltörlésének adott formájára utalva a Marczius Tizenötödike is azt írta (1848 márc. 19.), hogy e kérdésben a pozsonyi diétánál „bátrabb elejénte még a franczia konvent sem lehetett".

[63] Ilyen vakhír e napokban a március 15-i nyilatkozat ismeretének felületessége miatt valóban lábra kapott. Horváth Károly nógrádi nemes például úgy tudta, hogy az országgyűlés „új felirata" az úrbéri viszonyokat „minden kárpótlás nélkül" készül megszüntetni; Horváth el is határozta, hogy a legközelebbi — márc. 24-i — megyegyűlésen „kikel" a jobbágyok „kártalanítás nélkül" történő emancipációja ellen. (Horváth márc. 18-i levelét Balassa Antalhoz közli: *V. Waldapfel* i. m. I. 118—120. l.)

[64] A népgyűlésen „több helybeli polgárok" felkérésére az ugyancsak kassai polgár Farkasányi Sámuel, a szabadságharc későbbi kormánybiztosa javasolta a pesti pontok ilyen tartalmú kiegészítését. — Ld. Rimanóczy Ferenc kassai polgármester márc. 20-i jelentését a nádorhoz. (OL, Helytartótanács lt. Közigazgatási o. 1848, 4. kf. 151. t. ill. másolatban: OL, Miniszteri Országos Ideiglenes Bizottmány ir. 1848 : 198.)

[65] A pozsonyiakra ld. e fejezet 7. sz. jegyzetét.

ságnak ezen kárpótláshoz mennyiben és miképpen leendő járulása határoztasson meg."[66] Moson tehát nem kevesebbet akart, mint hogy a kármentesítés egy részét a jobbágyok legyenek kötelesek vállalni az állam helyett!

Nem sokkal később érkezett sebespostán Pozsonyba Turóc megye március 22-i közgyűlésének határozata. Eszerint az ottani nemesség azt kívánta, „hogy miután az úrbéri tartozások tettlegesen ez úttal megszüntettnek, azoknak ígért megváltása is még ezen országgyűlés alatt elrendeztessék és a Törvények szentesítése után azonnal életbe hozattassék, minthogy a Földes Urak a Jobbágyok iránt jelenleg minden áldozatokra saját károkkal is öszve kötve készek valának, mit is az osztozó igazság és a magánytulajdonnak szentsége szorosan igényli".[67] Vagyis Turóc a kármentesítést a jobbágyfelszabadítással egyidejűleg szerette volna kézhez kapni.

Moson is, Turóc is azon megyék közé tartozott, amelyekben részint a nagybirtok, részint a kisnemesség túlsúlya dominált, azaz viszonylag vékony volt a birtokos középnemesség rétege. Valószínűsíthető, hogy e törvényhatóságok döntéseinek megszületésében a nagybirtokosok akarata és érdekei játszották az elsődleges szerepet. Ha a megyék többségükben ugyan nem is léptek határozatilag sorompóba a jobbágyfelszabadítás adott formája ellen, az új artikulusokat nemességük tekintélyes hányada a mosoniakéhoz és a turóciakéhoz hasonló érzülettel fogadta.

Még Nyáry is jónak látta, hogy a pestiek 12 pontját — épp az úrbéri törvény miatt — csak azután vigye a megyei közgyűlés plénuma elé, miután egy előzetes, zártkörű konferencia megtárgyalta azt. Elővigyázatossága indokoltnak is látszott, mert a konferencia is csak „hosszú vita után" fogadta el változatlanul a 12 pontot.[68] Borsodban rögtön az merült fel, hogy az úrbériség megszüntetését miért nem követi tüstént a kárpótlás, amikor az „többekre nézve életkérdés".[69] Zemplénben a földesurak a diéta döntéseinek hallatára lehangoltakká . . . kezdtek lenni".[70] Sárosban a március 18-i határozatok

[66] Minderről Kleinrath Endre — a köpcsényi uradalom ügyésze — számol be az uradalmi kormányszék számára márc. 26-án írt jelentésében, amelyben érdekes adatokat közöl a márc. 18-i határozatok közvetlen hatására is. Ezek szerint az uradalom több helysége a robotot azonnal megtagadta, másrészt a közgyűlés folyamán „az új rendszer miatti" aggodalomból „mindenki a földes urak elleni követeléseit betábláztatni nem átallotta", és ennek következtében Esterházy köpcsényi és boldogasszonyi uradalmaira 40 hitelező 88 tételből álló, 302 875 forint értékű követelést tábláztatott be. (A jelentést ld. OL, Eszterházy cs. hercegi lt. Acta Praesidialia, 1848 : 32.)

[67] Turóc megye határozatát ld. Štatny Archiv, Biča, Turóc megye lt. Közgyűlési jk. 1848 márc. 22. 577. sz. Hasonló kérelemmel lépett fel Zágráb és Varasd megye is. Varasdban a közgyűlés március 30-án egyenesen felszólította követeit — és ezt megírta a királynak is —, hogy a jobbágyfelszabadítással egyidejűleg határozzanak a kármentesítés realizálásáról is, mert másképp a megyei birtokosok, akiknek vagyona nem annyira az allodiumokban, mint inkább az úrbéri telkekben fekszik, elkerülhetetlenül hitelezőik markába kerülnek. (OL, Földművelésügyi min. 1848. Földművelési o. 14. kf.)

[68] AVMIPH, 1848 : 236.

[69] Pesti Hirlap, 1848 ápr. 5.

[70] Hetilap, 1848 ápr. 18. — Egy másik beszámoló a következőket írja Zemplénről: Ott már a diéta határozatainak hallatán „öröm és aggodalom, lelkesedés és elmélyedés vonásai keltek az arcokon. Öröme és lelkesedése az eddigi teherviselő osztály szabad polgárainak . . . Aggodalma és elmélyedése azon eddigi földesuraknak, kik önfenntartásuk tekintetében az úrbériségre s ingyen munkára mint biztos alapra támaszkodván és fölszerelt külön gazdálkodással ellátva nem lévén, mintegy existentiájok fölött mondatott ki az ítélet".

„leverőleg hatottak a nagyobb sokaságra"[71] stb. Szepesben a robot váratlan elvesztése „legnagyobb zavarodásba ejtette" a földbirtokosok legtöbbjét, mert azt hitték, hogy „a törvényben ígért kármentesítés csak ámítás". Sőt az érdekelt földesurak egy csoportja, akik közt nagy-, közép- és kisbirtokosok egyaránt szerepeltek, hamarosan petíciót nyújtott be a miniszterelnökhöz. Ebben az aláírók Felső-Magyarország sajátos helyzetének ecsetelése után jószágaik „végelpusztulástóli megmentésére" haladéktalan és kedvező feltételű kölcsönt kértek, a kárpótlás siettetését kívánták, és igényelték, hogy az egyenértékű legyen a szenvedett veszteséggel, amelyet egyébként a jövendő adókivetésnél is tekintetbe akartak vétetni.[72]

A nemesség inkább háborgó, semmint megértő reagálásáról szóló tudósítások, amelyeknek egyike-másika később túlzottnak bizonyult,[73] folyamatosan érkeztek Pozsonyba. Ezekből, valamint az ismerősök és családtagok személyes leveleiből[74] a törvényhozók azt a következtetést vonhatták le, hogy a diéta

[71] Pesti Hirlap, 1848 ápr. 10. — A földesurak levertségét a napokban szinte mindenütt tapasztalni lehetett. Lehoczky Imre turóczi alispán a nádornak írta meg: „nem csekély aggodalmat ébresztett" benne az a lapokból merített hír, hogy a jobbágyok minden úrbéri tartozástól és robottól „felmentvék", mert a földesurak a legelőhiány miatt nem tudva kellőszámú igásállatot tartani, földjeik vetetlenül, jövőre pedig műveletlenül maradnak, ebből pedig nemcsak a földbirtokosoknak származik kára, hanem a Felvidéken az ínség és nyomor, amelyet eddig a nemesség enyhített, „legfelsőbb fokát elérendi". (A márc. 24-én kelt levelet ld. OL, Helytartótanács, Közigazgatási o. 1848, 4. k. 140. t.) Királyi Pál március 26-án Pesten hallotta „nagy panaszkodva", hogy a diéta, „midőn a parasztot erőssé, önállóvá tette, ugyanakkor a nemességet elszegényítette, s így egyiknek ereje romjain építette fel a másik szabadságát". (Hazánk, 1848 márc. 30.) Horváth Vince Abaújból jelentette az úrbéri és közteherviselési törvényről, hogy „némely rövidlátású táblabíró uramnak mindez nem tetszik", de „még most legalább, pisszegni sem mernek". (Hetilap, 1848 márc. 31.) Máramarosban, amikor Batthyány márc. 23-i rendeletére Szigeten felolvasták az új törvényeket, „a megye rendei közül senkinek, ki a 24 éven túlment, nem volt derültség arcán", arra is gondolva: „hol lesz megállapodás?" Sőt állítólag egy reformer „úgynevezett keservest húzatott a megyeház előtt" annak jeléül, hogy sírva vigad a magyar! (Ifjú Jura György e márc. 31-i tudósítását a Pesti Hirlap 1848 ápr. 14-i száma közölte. — Megjegyzendő, hogy a lap ápr. 19-i számában 29 nemes tagadta, mintha ők szomorkodtak volna a jobbágyfelszabadítás miatt.)

[72] A szepesiek terve már a kérdéses közgyűlésen felmerült. (Ld. a Pesti Hirlap ápr. 11-i számában Raisz Szilárd beszámolóját. A kérvény, amelyet 20 földbirtokos írt alá, található: OL, Miniszterelnökség, 1848 : 180.) — Szemléletes képet ad a szepesi nemesség egy csoportjának: a Toporc környékieknek 1848 tavaszán tapasztalható magatartásáról Görgeyné. „Általán — írja — meglehetősen fojtott volt a hangulat. Nem annyira, mintha a haza gondja bántotta volna az urakat, mint inkább az okozott nekik nagy aggodalmat, hogy és mint lesznek volt jobbágyaikkal. A jobbágyfelszabadítás egyáltalán nem volt ínyükre, főleg azért, mert az uraknak nem volt pénze és így azt se tudták, miből fogadjanak majd földművelő munkásokat!" *(Görgey* Arthurné naplója, Az Est, 1917. febr. 16.)

[73] Így például azok a hírek is, amelyeket Bécsből Jósika Samu továbbított Erdélybe, és amelyek szerint „Bács megye kijelentette, hogy a régi állapotban akar megmaradni, Vas vármegyében a nemesség vissza utasította a törvényjavaslatokat" stb. (Jósika márc. 24-i levelét közli *Deák* i. m. 44. l.) A Bácsból származó hírnek egyébként az volt az alapja, hogy a megye márc. 20-i közgyűlése — épp a liberális Zákó István javaslatára — 82 szavazattal 53 ellenében — akkorra halasztotta el a pesti 12 pont tárgyalását, amikorra megérkezik a diéta nyilatkozata az országgyűlés teendői iránt. Másnap azonban megjöttek az e nyilatkozatot közlő lapok is, és ezek után a megye elfogadta a pesti pontokat. (Vö. Budapesti Híradó, 1848 ápr. 6.) Az ilyen és hozzájuk hasonló nagyítások többségükben korántsem mindig Pozsonyban vagy Bécsben születtek: a megyék zömében e napokban az a hír járta, hogy nemességük — főleg a kisnemesség — fellépni készül a rendszerváltozás ellen.

[74] A jobbágyfelszabadítás — írta Wesselényi márc. 25-én Ráday Gedeonnak — „habár kárpótlást kezeskedve ígér is az ország vagyis az országgyűlés: mégis nagyon rögtönzött s

a maga „elsietett" lépésével a nemesi közvélemény nehezteléséť vonta magára.[75] Mintha most megfordult volna a helyzet: 19-e után néhány napon át

elsietett lépésnek látszik", mert amíg a kármentesítés foganatosítására sor kerül, „azon minden esetre nagyon rövid idő alatt minden földesúrnak fel fog álla kopni". (A levél másolatát ld. Cluj, Arhiva Istorică, Wesselényi levélmásolati könyvei, 34. k.) „Sehogyse tetszik nekem az úrbér hirtelen megszüntetése — vallotta be ugyanezen a napon Berzeviczy Tódornak a sárosi Berzeviczy Ilma —, hogyan fogjuk a földeket művelni? Hiszen nekünk és végtelen sok gazdának nincs elég barma és szolgája, és ezután még kevésbé tudják az eszközöket ezekhez előteremteni. Fel se tudom fogni, hogyan lesz." Berzeviczy Tódor viszont ápr. 6-án sopánkodott Berzeviczy Albertnek: „Jobbágyainkat elvesztettük! S ez, ha egyszerre történik a kárpótlással, igazságos és célszerű; így, amint történt, csak a parancsoló körülményekkel, vagy tán inkább csak az alaptalan közijedséggel menthető. A telkesek egykedvűen vették nálunk szabadságaikat, hogy még elismerésökre se számolhatunk; holott mi, nem birván pénzzel, nem tudom, hogy fogjuk bévetni földjeinket. Tehát a vesztesek mi vagyunk, s mégis nincs, ki nyertesnek tartaná magát." (Mindkét levél: Štatny Archiv, Prešov, Berzeviczei Berzeviczy cs. lt. Correspondentia, F. 15. 1848—1879.) Czernel Ignác március 25-én Czernel Eleknek Nagykanizsáról írt levelében ismerte be: „Igen meg vagyok zavarodva, azzal pedig éppen nem tudok megbarátkozni, mi szerint az úrbéri viszony rögtön megszüntetik, az év végét is kitűzhették volna, a törvény annyi zavart idéz elő." (Pannonhalmi Apátság lt. Czernel cs. lt. Magánlevelek, 6. cs.)

„Ha nem a legnagyobb szükség követelte — írta az új törvényjavaslatokról március 25-én Dőry Mihályhoz a tolnai Dőry Laura —, akkor mindez nagyon elsietett dolog volt, és az is nagy jogtalanság, hogy a parasztok felszabadításával kezdték. . . . El se lehet képzelni most a pénz, a szükséges gazdasági felszerelés nélkül maradt magyar vidéki nemesség helyzetét, amely ráadásul több vagy kevesebb adóssággal is van terhelve . . . A legnagyobb munkaidőben, pótlás nélkül . . . A parasztot valamivel több mértékletesség is kielégítette volna, megnyugtatta volna olyan törvény, amely biztosítékot adott volna neki, hogy feudális kötelezettségeit bármikor megválthatja." Ezzel szemben amiatt, hogy felszabadulása viharos gyorsasággal jutott a fülébe, gyanakodik, hogy nincs-e valami hátsó szándék mögötte. (A Tevelről írt levelet ld. Tolna megyei Levéltár, Dőry cs. lt. Irreg.)

Bezerédy Istvánnak, az örökváltság nagynevű előharcosának március 31-én sógornője: Bezerédy Mihályné Zsófia — nyilván valamely levélre replikázva — haragosan írta: „Lehetetlen, hogy örömmel írjak neked az új, szerencsétlen viszonyokról, egyáltalán nem látom jó végét a dolognak, ezzel mind Magyarország, mind az összes földesurak tönkre jutnak. Az Isten irgalmazzon mindazoknak, akik ezt a szörnyű nyomorúságot ránk hozták!" (Tolna megyei Levéltár, Bezerédy cs. lt. Irreg.) — Gróf Leiningen-Westerburg Károly április 9-én így tudósította feleségét a Torontál megyei hangulatról és körülményekről: „Nemcsak Pozsonyban látsz szomorú arcokat; itt is kezdik az emberek a következményeket pontosabban szemügyre venni, és aggodalmasan vakarják a fülök tövét. Messziről pompásnak látszik az egyenlőség . . . . Az uraságokat ellenben a legnagyobb zavarba dönti a reformok elsietése, mert az a törvény, amely megtiltja a tőkék felmondását, nehezen járul a hitel emeléséhez, nekünk pedig elsősorban hitelre van szükségünk. Más országokban előbb előteremtették a pénzt és azután törölték el az úrbéri terheket; a mi honatyáink megfordítva csinálták, és azt hiszik, bölcsességük majd megtalálja az eszközöket, hogy minden rendes mederbe térjen. Minden szép frázis mellett a mi kárpótlásunk a nemzet becsületére való hivatkozásban áll. Nagyon tisztelem ezt a becsületet, de pénz dolgában nem ér egy fabatkát sem." (Az Óbecsén kelt levelet közli *Marczali Henrik:* Gróf Leiningen-Westerburg Károly honvédtábornok levelei és naplója 1848—1849, Bp, 1900, 8—9. l.)

[75] A nemesség jelentős hányada főleg Kossuthot okolta a történtekért. Bezerédy Antal vasi földbirtokos másfél évvel később is epébe mártott tollal emlékezett vissza arra, hogy a követek nagy része „a virágos beszédű, megható ékes szólású és szenvedéles, de praktikus tapintattal és fekvő birtokkal nem bíró s semmiházi demokrata Kossuth Lajos kolomposság a és István nádor elnézése alatt" tolta fel magát a nép képviselőjének, és törölte el „a Földes urak kimondhatlan kárára" az úrbériséget. *(Bezerédj Antal:* Emlékek, Szentivánfa, 1891, 454—455. l.) Arról, hogy Felső-Magyarország nemessége a robot elvesztése miatt lett többségében Kossuth ellensége, még császári tiszt is tanúskodik. (Vö. *Leopold Kolowrat-Krakovsky:* Meine Erinnerungen aus den Jahren 1848. und 1849, I. Wien, 1905, 15. l.) Hollaki Ignác

úgy látszott, hogy a követeknek korántsem annyira a jobbágyok felkelésétől, mint inkább a nemesség kitöréseitől kell tartaniuk. A nemesség elégedetlensége azonban nem egyszerűen riasztólag hatott az országgyűlés tagjaira: azok, akik a 18-i határozatokat hatálytalanítani, illetőleg módosítani szerették volna, a nemesség hangulatában egyszersmind támaszt is véltek találni törekvéseikhez. E körülmény egyenesen bátorította a pozsonyi politikusok egy részét arra, hogy ne kizárólag az uralkodótól várják az elfogadott artikulus korrigálását.

Mert a jobbágyfelszabadításnak első zavarukból felocsúdó ellenzői nem egyedül Deákot kísértették meg és igyekeztek rávenni arra, hogy legyen az úrbéri törvény módosításának kezdeményezője. Németh János — egyébként udvari tanácsos — március 20-án a nádort próbálta megnyerni e szerep eljátszására. Beadványában hangsúlyozta, hogy ha a március 18-i határozat megkapja a király jóváhagyását, akkor a földesurak „a bizonytalan jövendőnek kitéve", „értékeik legnagyobb kútforrásától megfosztva, nagy részben egyszerre koldusokká" lesznek.

E veszély elhárítása érdekében három javaslatot tett: 1. a törvényt 1848. szeptember 29-ig semmiképp se léptessék életbe; 2. a kármentesítés felének fizetésére magukat a jobbágyokat kötelezzék, mégpedig úgy, hogy vagy készpénzben tegyék le a megváltási tőke 50%-át, vagy kössenek a földesúrral a törlesztés formájáról külön megállapodást; 3. a megváltási tőkének másik felét, esetleg negyedét azokkal a földtulajdonosokkal vállaltassák el, akik

---

Zaránd megyei birtokos 1848 májusában úgy nyilatkozott Gyulay Lajosnak, „hogy Isten áldja meg Kossuthot de elhagyhatta volna e dolgot, ti. az úrbéri viszonyok megszüntetését". „A zarándi nemesség valóban tönkre jut, — fűzte hozzá Gyulay, — de nem lehetne másképp, meg kell nyugodni benne . . ." (Gyulay Lajos naplója, 1848 máj. 19-i bejegyzés, 14. l. — Cluj, Biblioteca Universitară, Manuscrise, 1450/47.)

De ha nem fordult is közvetlenül Kossuth ellen a nemesség haragja, a nemesek tekintélyes részének keserűsége kiérződik azokból a levelekből, amelyeket e hetekben egymásnak küldözgettek, és azokból a petíciókból, amelyekkel Batthyányékat úgyszólván az első naptól ostromolták. Andrássy György április 30-án például Simonyi Balogh Ottiliának kesergett azon, hogy szörnyen becsapódott, mert a tőle vásárolt birtok „becse legnagyobb részben az úrbéri erőben feküdt", ezért „a legközelebbi roppant események által becsének nagy részét elveszté". (Andrássy Pozsonyban kelt levelét Balogh Ottiliához ld. OL, Simonyi cs. lt. 1848.) Jámborszky Károly kendei (Sáros) birtokos, aki ősi örökségéhez 1847-ben kölcsönpénzből vásárolt 100 000 váltóforint értékű birtokot, már április 4-én azzal zaklatta Batthyányt, hogy haladéktalanul utaltassa ki számára a neki járó kármentesítési tőke felét, mert különben az úrbériség „senki által nem álmodott" elvesztésének „tönkrejutás lőn eredménye", és emiatt utódai átkát vonja magára. (OL, Miniszterelnökség, 1848 : 118.) Kiss János szuboticai (Krassó) birtokos valamivel később — május 10-én — és ugyancsak kármentesítést kérve vallotta be Batthyánynak: „El nem titkolhatom azon nagy félelmemet, fájdalmamat, úgy szinte a zavarodás legnagyobb fokát, mellyel érdeklett engem az úrbéri viszonyoknak rögtöni megszüntetése." (OL, 1848-i Miniszt. lt. Földművelésügyi min. Földművelésügyi o. 24. kf. lt.) Gyulai Lajos még 1848 decemberében sem alaptalanul ironizált azzal Beck Pálné Bárczay Anna téglási (Szabolcs) földesasszony elhalálozásán, hogy bizonyára az úrbériség eltörlése „siettette halálát". (Gyulay naplóját ld. Cluj, Biblioteca Universitară, Manuscrise, Penata, 50. k. 240—241. l.)

Az egykorú földesurak szenvedőleg érezték, hogy „kimondani a jobbágyi tartozások teljes megszüntét, mivel ezzel egyszerre a földesurak rögtönös kárpótlása biztosítva nincs, csak nemzetgazdasági szempontból is fölért egy országos elemi csapással". (A jobbágyfelszabadítás módját a demokratának indult *Salamon Ferenc* részesíti ennyire egyoldalú és méltánytalan bírálatban „A közös ügyek és a forradalom" c. tanulmányában, Budapesti Szemle, 1881 27. k. 37—38. l.)

csupán nemesi vagy pusztai birtokkal rendelkeznek, akik tehát az ország közterheiben eddig még jobbágyaik révén sem vettek részt; azaz a kárpótlásnak csupán legfeljebb 1/4-e háruljon az államra, amely törlesztés mellett felvett hitelből járulna hozzá a kárt szenvedett földesurak kielégítéséhez.

Németh tervezetét, amely a jobbágyos, de majorsági birtokkal el nem látott nemesség érdekeit tükrözte, a nádor a jelek után ítélve ismertette Kossuthtal, aki azonban a javaslat sorsából következtetve, elzárkózott az országgyűlés határozatának ilyen formájú megváltoztatása elől.[76]

Kossuth, Batthyány és a köréjük sorakozó liberálisok látták az úrbérvesztett nemesség keserűségét, és elejét kívánták venni annak, hogy e keserűség bármiféle visszalépésre hajtsa az országgyűlést. Evégből most elsősorban a gazdasági ügyeik jövője miatt megriadt földesurak nyugtatására törekedtek. Batthyány, noha az alsóháznak sem volt tagja, és funkciójában sem erősítette még meg az uralkodó, a március 20-i kerületi ülésen — megszakítva az évenkénti országgyűlésről szóló javaslat vitáját — a rendi országgyűléseken szokatlan eljárást választva, önmaga nyújtott be egy saját formulázásában készült és már ki is nyomtatott törvénytervezetet, amely a hitelintézet felállításáról rendelkezett.

A javaslat az úrbériség megszűnéséből a nemesi birtokra háramló csapást kívánta enyhíteni. Lényege annak a kimondásából állt, hogy a kárt szenvedett földesurak egy azonnal felállítandó hitelbankból — méltányos kamat mellett — úrbéri veszteségükkel egyenértékű kölcsönösszeget kaphatnak, amelyet csak akkor kell visszatéríteniök, ha az állam által ígért kárpótlás valósággá lesz. Az ülésen a tervezet két pontja körül alakult ki vita. Ennek folyományaként az eredeti félmillió forint alaptőkét engedőlegesen kétmillióra emelték fel. A másik kérdésben viszont Kossuthék nem engedtek. Pázmándy ugyanis azt indítványozta, hogy a hitelkérő földesurak a kölcsön biztosítékául — telkenként 100—100 forint erejéig — a felszabadult úrbériséget is leköthessék. A konzervatív követek egy csoportja (Paczolay, Babarczy, Somssich, Szalopek Lajos) kapva-kapott Pázmándy ötletén. Kossuth azonban rögtön átlátta, hogy a javaslat milyen veszélyeket rejt magában: ilyen intézkedés a parasztok hitét is megingatná az úrbériség eltörlésének véglegességében, a nemesség kételyeit is erősítené az állami kárpótlással szemben. Ezért kétszer is felszólalt Pázmándy indítványa ellen, hangsúlyozva, hogy annak elfoga-

[76] Németh szerint e javaslat elfogadása esetén a földesurak „némileg" megnyugodnának, az ingerültség csillapítva, a belnyugalom biztosítva lenne. — A beadványra a nádor először sajátkezűleg ráírta: „Kossuth úrnak avval a kéréssel, lehetne-e több urakkal közölni." E szöveget később kiradírozták és helyére írták: „Iratok közé." (Az aktát ld. OL, Arch. Regn. István nádor lt. Országgyűlési ir. 1848 : 574.) Persze, korántsem ő volt az egyetlen, aki azt szerette volna, hogy a megváltás terhének egy részét közvetlenül is magukra a jobbágyokra hárítsák át. Mándy Péter Szatmár megyei konzervatív földbirtokos április 5-én ebben az ügyben egyenesen Batthyányhoz fordult. Arra hivatkozott, hogy az új törvény által az úrbéres ingyen telket kap, a nem úrbéres jobbágy viszont „ott marad, hol volt", és így irigység támad paraszt és paraszt között. Ezt az irigységet lohasztaná, ha az úrbéreseknek is hozzá kellene járulniok önmaguk megváltásához. Vagyis a tényleges probléma létezését nem a majorsági jobbágyok terheinek eltörlésével, hanem más úton kívánta elenyésztetni. „Ha az ingyen adás annyi bölcs fő által még az ország gyűlésen módosítható lenne? — írta a miniszterelnöknek — azt múlhatatlannak vélem." (A Mándy-család — OL — levéltárában található fogalmazványról közölte *V. Waldapfel* i. m. I. 184—185. l.)

dása feltétlenül ingerültséget provokálna. Végül is, miután Kossuthhoz többen csatlakoztak, Batthyány pedig kijelentette, hogy a javaslatot, ha a követek a vesztett úrbériséget is hitelbiztosítéknak akarják tekinteni, magáénak többé nem ismeri, a tervezetet az alsótábla eredeti formájában fogadta el.[77]

A követek egy csoportja azonban továbbra sem nyugodott bele a március 18-i határozatba. A március 21-i kerületi ülésen némelyek — óvatos fogalmazásban — szóba hozták, hogy számos olyan kérdés, amelyet az úrbériséget likvidáló törvényben kellett volna tisztázni, elkerülte a rendek figyelmét. Noha az artikulus ilyen előjelű fogyatékosságait több liberális képviselő is jóhiszeműen kezdte boncolgatni, a téma alkalmul szolgálhatott volna arra, hogy a képviselők a törvényjavaslat más pontjait is vita tárgyává tegyék. Kossuthék azonban résen állottak: ő, Szentkirályi, Bónis és mások szilárdan arra az álláspontra helyezkedtek, hogy mindazon problémák elintézésének, amelyek megoldást igényelnének, más módja is van, nevezetesen az, hogy jelentőségüktől függően vagy még e diétán lehet róluk törvényt szerkeszteni, vagy pedig a minisztérium nyújt majd be velük kapcsolatban javaslatot a következő országgyűlésnek.[78]

A kísérlet tehát, amely a jobbágyfelszabadító törvénytervezetet kerülő úton, más kérdések kapcsán akarta újólag tárgyalás alá vétetni, ezúttal kudarcot vallott. Erre a mágnások és a követek egy csoportja még merészebb lépésre vállalkozott. Ugyanezen a napon váratlanul megjelent Kossuthnál a deputátusok és az arisztokraták egyik részének küldöttsége, és most őt szólították fel kertelés nélkül, hogy szánja el magát az úrbéri törvénytervezet megváltoztatására, amely jelen formájában az egész nemességet romlásba taszítja. Bars megye egyik követe, Bottka Tivadar egyenesen Kossuth arcába vágta, hogy koldussá lett a március 18-i határozat miatt, sőt megyéjébe se mer ilyen törvénnyel hazatérni, mert ott agyonverik. De ekkor is, másnap is hasztalanul próbálkoztak, mert Kossuth nem volt hajlandó kötélnek állni. Ezek után, amint az udvar titkosszolgálata jelentette, tekintetét „a legtöbb ellenzéki és konzervatív" az uralkodóra irányította, abban a reményben, hogy a törvényt őfelsége nem fogja szentesíteni.[79]

Kossuth hajthatatlannak bizonyult, amikor a jobbágyfelszabadítás miként-jének revideálására akarták rávenni, de követtársainak kísérlete csak erősítette meggyőződését, hogy a nemesség növekvő elégedetlenségét minden ésszerű módon csillapítani kell. E törekvés szabta meg állásfoglalását a kármentesítési törvényjavaslat vitájában is. Tarnóczy Kázmér még március 21-én a délutáni kerületi ülésen emlékeztette a rendeket, hogy ő már a robot megszüntetésekor intézkedni kívánt az úrbérvesztett birtokosok kártalanításáról; de a kérdést akkor azzal napolták el, hogy az indítványt előbb for-

[77] Ld. OL, Arch. Regn. Diaeta anni, 1847/48. Lad. XX. No. 21; Uo. M. Kancellária, Acta Diaetalia II. Geheime Berichte; AVMIPH, 1848 : 201; a szepesi követek márc. 23-i követjelentése (Štatny Archiv, Levoča, Szepes megye közgyűlési jk. [1848 márc. 28. 313. sz.); Wőber György és Rengey Ferdinánd szegedi követek márc. 20-i követjelentése Csongrád megyei 1. sz. Levéltár, Népgyűlési ir. 1848 : 14; Pesti Hirlap, 1848 márc. 26.

[78] Vö. Budapesti Hiradó, 1848 márc. 22. és OL, Arch. Regn. Diaeta anni, 1847/48. Lad. XX. No. 21. Diaria.

[79] Kossuth megpuhításának ismételt megkísértéséről a márc. 22-i pozsonyi rendőrjelentések egyike számol be; ld. AVMIPH, 1848 : 235.

mulázni kell, sőt Kossuth mindjárt meg is kérte őt a javaslat megszerkesztésére. A probléma — Tarnóczy indoklása szerint — közben nagyon is aktuálissá vált, mert kiderült, hogy a jobbágyfelszabadítás visszahatást szült: az aggodalmak „az úrbéri javadalmakkal bíró nemesség keblében csaknem kétségbeesésig gerjedének", emiatt pedig könnyen vérengzéssé fajulhat a dolog. Ezért, hogy „az úrbér eltörlése által megriadt s elcsüggedt kedélyeket némileg megnyugtassa", ezúttal kész javaslat formájában mutatta be indítványát. Az alsótábla át is alakult zárt üléssé, hogy a tervezetet megvitassa.

Nyilvánosan azonban csak a március 23-i kerületi ülés tűzte napirendjére Tarnóczy javaslatát. A tervezet szerint a megszűnő úrbéri jövedelem értékét a minisztérium a lehető legrövidebb idő alatt köteles birtokosokként megbecsültetni. A becslés alapjául az a haszon szolgál, amely az úrbéri szolgáltatásokból eleddig a földesurakra háramlott; módját és közegeit az illetékes miniszter határozza meg; a becsü ellen emelt kifogásokat pedig kerületenként kiküldendő választmányok vizsgálják felül. A birtokosok a megállapított becsérték fejében, amelyet az ország valóságos státusadósságnak ismer el, a kormánytól haladéktalanul államkötvényeket kapnak, és ezekre a jelen törvény szövegét is rányomják. A kötvények kifizetésére az ország kötelezi magát, kamatozásukról, továbbá törlesztésükről a kormány törvényjavaslatot terjeszt a jövő országgyűlés elé.

Kossuth a bemutatott tervezeten olyan változtatásokat indítványozott és fogadtatott el, amelyek „a szándéklott megnyugtatást még nagyobb mértékben eszközölték". Bevétette ugyanis a javaslatba, hogy a kármentesítési tőkét a megbecsülendő évi jövedelem húszszorosa tegye, az államkötelezvények fedezetéül kössék le a kincstár ingatlan javait, a minisztériumot pedig a törvény hatalmazza fel akár e javak részletekben való eladására, akár a terhükre történő kölcsön felvételére.

Mivel Bohus, majd azután Madarász is megjegyezték, hogy a kincstári jószágok eladásával addig, amíg nincs pontosan felmérve, milyen mértékben van erre szükség, nem kellene sietni, Kossuth — ismét az aggodalmaskodók megnyugtatása érdekében — újólag a vitába avatkozott. Rámutatott: azok, akik a törvényhozás intézkedéseit önmagukra nézve csupán csapásnak fogják fel, a kármentesítéssel kapcsolatos bizalmatlanságot és ingerültséget a békés átalakulás akadályozására használhatják ki. Azután, utalva azokra az erőlködésekre, amelyeket a diéta egy része az úrbéri törvények megváltoztatása érdekében fejtett ki, nyomatékkal hangsúlyozta: „Ha bizonyos körök emberei, kik, alaptalanul bár, e percig is attól félnek, hogy kármentesítést nem nyernek, oda intéznék a dolgot, hogy az adott concessiók megnyirbáltassanak, nem azt fognák elérni, hogy megmeneküljenek attól, amitől tartanak; mert a jelenlegi mozgalmat elfojtani, az uralkodó szellemet álgyukkal agyonlőni nem lehet." Ezek leszögezése után viszont hitet tett amellett, hogy „mindent el kíván követni a kármentesítés valódisága iránti bizalom nevelésére", ezért tart ki a kamarai jószágok kölcsönalap gyanánt való lekötése vagy eladása mellett, mert azok mintegy 100 millió forint értékű tőkét képviselnek, tehát elegendőek a keletkezett államadósság fedezésére. Javaslatával — mondotta befejezésül — „minden reactionális irányzat ürügyét meg akarja szüntetni".

A vita Kossuth világos megnyilatkozása ellenére sem ért véget. Szőnyegre került többek közt a magukat már megváltott, az örökváltsági összeget

azonban csak részben letisztázott községek ügye is, amelyekről némelyek ugyancsak e törvényben kívántak intézkedni. Kossuth ekkor harmadszor is szólásra emelkedett. Úgy látszik — mondta nem minden él nélkül és nyilvánvalóan a nála tett kísérletre is célozva —, hogy itt a robotot megszüntető törvénycikket szándékoznak burkoltan elgáncsolni. Emlékezteti tehát a rendeket, hogy az úrbériség eltörlésére már egyszer szavukat adták. De azt be is kell váltaniok, mert amint a pesti túlzókat, ugyanúgy e diétát is szétt tipornák, ha retrográd lépésre vetemednék. Az alsóház ezek után fogadta el úgy a tervezetet, hogy a Kossuth-féle javaslatokon kívül más problémák nem kerültek be a törvény szövegébe.

A délutáni országos ülésen azonban a konzervatív Babarczy és a liberális Tomcsányi ismét előhozták az örökváltságos helységek ügyét. De az alsótábla ezúttal sem bocsátkozott bele a részletek tárgyalásába. Este 7 órakor tartott ülésükben, amikor már elterjedt az újabb — még tárgyalandó — pesti nyugtalanságok híre —, a főrendek is elfogadták a törvényjavaslatot, de azzal a kiegészítéssel, hogy a kármentesítés, illetőleg a belőle folyó államadósság biztosítékául a kamarai jószágok mellett az egyéb állami jövedelmeket is kössék le. Egyszersmind — az artikulushoz kapcsolódva — javasolták, hogy a rendek négy másik halaszthatatlan tárgyról: a magukat megváltott községekről, a bérlők és tulajdonosok közt fennforgó viszonyokról, a faizás kármentesítéséről és a folyamatban levő úrbéri perekről is készítsenek törvénytervezetet. Az alsótábla — amint Hubay ítélőmester csakhamar tudatta a mágnásokkal — elvben egytől egyig acceptálta a főrendek észrevételeit. Másnap a vegyes ülés meghitelesítette a kármentesítéssel foglalkozó artikulust. Ugyanekkor a követek az örökváltságos helységekről alkotandó törvény elkészítésére Babarczyt és Tomcsányit kérték fel. A másik három tárgy törvénybe öntését viszont Tarnóczyra bízták, aki — amint látni fogjuk — deputátustársai egy részének közmegegyezése alapján éppen olyan tervezet szerkesztésén dolgozott, amelynek célja a jobbágyfelszabadító artikulus által nyitva hagyott kérdések világos eldöntése, illetőleg lezárása volt.[80]

[80] A kármentesítési törvényjavaslattal kapcsolatban március 23-án történtekre ld. OL, Arch. Regn. Lad. XX. No. 21. F. C. No. 89. valamint uo. Diaria; OL, M. Kancellária, Acta Diatealia II. Geheime Berichte (Szentiványi Márton jelentése); Budapesti Hiradó, 1848 márc. 23. és 25; Pesti Hirlap, 1848 márc. 24, 28 és 29; AVMIPH, 1848 : 235 és 236; Tarnóczy márc. 26-i követjelentése (Štatny Archiv, Nitra, Nyitra megye lt. Régi megyei ir. 1848, IV. 795.)

Hogy a kármentesítés problémája mennyire foglalkoztatta a nemesi közvéleményt, arra csak néhány példát idézünk. Moson megye, miután márc. 21-i — már ismertetett — pozsonyi kísérlete sikertelen maradt, márc. 23-án a következő határozatot hozta: „A tulajdon szentségének tisztelete az új törvényjavaslatban eszméletileg bennfoglaltatván, nehogy az úrbéri viszonyoknak tüsténti megszüntetésével könnyebbülést nyerő, de a távol jövendőre elhalasztott kárpótlásnak törvényességét, gyakorlati függésben tartása miatt, nem is sejdítő jobbágyok arányában a kárpótlás nehezíttessék, a rend s csend biztosítása tekintetéből is szükséges, hogy az úrbéri tartozásokért tervezett kárpótlás, ha nem részletesen, de mégis elvileg körülményesen törvénybe foglaltassék, sőt ha lehet, a jelen törvénykezés rendelkezzék már arról, hogy a tartozásokat szüntető törvény hirdetésével egyszersmind a kárpótlás összeírásával foglalkozó országos küldöttségek is kezdjék meg működéseiket, egy részről a régi viszonyokból kibontakozott jobbágyokat előbbi tartozásaiknak az ország arányában életbe lépendő tartozásaikkali felváltásáról meggyőzendők, más részről a földes úr direct veszteségeit az elvileg most elhatározandó móddal nyújtandó törlesztési rendszerre adandó utalványozások-

Az elvesztett úrbériséget fájlaló földbirtokosokat azonban valójában a kármentesítési törvény sem tudta megnyugtatni. Az artikulus tárgyalásának napján — feltehetően a kerületi és az országos ülés között — ismét megpróbálkoztak a jobbágyfelszabadító törvény módosíttatásával. Amit 20-án Deáknál, 21-én és 22-én Kossuthnál nem sikerült elérniük, azt 23-án Batthyánynál kísérelték meg: ezúttal őt szólították fel, hogy lépjen közbe a március 18-i határozatok megváltoztatása érdekében. A kijelölt miniszterelnök azonban rácáfolt a róla keringő hiedelmekre: a kérést kereken visszautasította olyan nyilatkozat kíséretében, hogy a törvény alapelvein parasztfelkelés előidézésének kockázata nélkül semmisem módosítható.[81]

Sőt Batthyány, hogy minden ilyesfajta számítás sikerét nehezítse, az országgyűlést a törvény revíziójától visszatarthassa, egyszersmind a parasztságban hátvédet biztosítson minden visszahúzó bécsi lépéssel szemben, újabb — forma szerint nem éppen legális — húzáshoz folyamodott. Noha a 18-i határozat szentesítése továbbra is váratott magára, szétküldte újabb, már korábban megfogalmazott körlevelét, amelyben az uralkodó által még jóvá nem hagyott — és körleveléhez mellékelt — közteherviselési, jobbágyfelszabadító és dézsmaeltörlő törvényjavaslatok előzetes kihirdetésére és példányaiknak a nép közt történő szétosztására utasította a törvényhatóságokat. Rendelete értelmében a jobbágyságot fel kellett ugyan szólítani arra, hogy a törvény későbbi kihirdetéséig teljesítse úrbéri tartozásait, egyidejűleg azonban a hatóságok lelkére kötötte Batthyány azt is, hogy a földesurakat és képviselőiket „erélyesen" bírják rá: a jobbágyokkal szemben az úrbéri szolgálatok megtagadása esetén, mivel ezek néhány napon belül úgyis megszűnnek, „erőszak semmiképp se használtassék", sőt a nyugtalanság fékezé-

kal biztosítandók." A megye nem tudta, hogy a diéta épp e nap fogadta el a kármentesítési törvényjavaslatot; ezért még hozzátette a határozat: „Nem ugyan szorosan utasítandóknak (a diéta a követutasításokat elenyészetteknek nyilvánította! — V. J.), hanem mégis, mennyiben az idő és alkalom befolyásuknak tért nyitand, figyelmeztetendőknek határoztattak követ urak, hogy ha lehetséges, kieszközölni iparkodjanak" e kérelem teljesítését. (Győr-Sopron megyei 1. sz. Levéltár, Moson megye, Közgy. jk. 1848 : 727.)

Ugyanazon a napon, amelyen Tarnóczy bemutatta formulázott tervezetét, Horváth Imre táblabíró azt indítványozta Széchenyinek, hogy a pesti forradalom nyomán megszüntetett lottériát Budán, Pozsonyban, Kassán és Temesvárott vissza kellene állítani, és a bevétel egy részét a földesurak kármentesítésére fordítani, mert az úrbériség eltörlése „sajnosan esik" a birtokosoknak, főleg azoknak, akik „magas becsü mellett drága pénzen vettek jószágot a mostani időkben". (Horváth Pestről írt levelét ld. OL, Széchenyi cs. lt. Széchenyihez írt levelek, 1848 márc. 23. A levelet idézi *Spira György:* 1848 Széchenyije és Széchenyi 1848-a c. munkája — Bp, 1964. — amely Széchenyi tevékenységét a forradalom heteire vonatkoztatólag is részletesen megrajzolja.)

Gózon Dániel ugyancsak március 23-án arra hívta fel Pázmándy Dénes figyelmét, hogy igazságtalanság lenne, ha a kármentesítési tőke megállapításánál pusztán az elvesztett úrbéri telkek számát vennék alapul és az évi jövedelem húszszorosát kizárólag a telekszámmal operálva határoznák meg, mert ez az eljárás a teleknagyságok különbözősége miatt roppant aránytalanságokat szülne az egyes földbirtokosok kármentesítésének mértéke között. Indítványozta egyszersmind azt is, hogy az állam a földesúrnak ne státuskötelezvényt adjon majd „valamikor", hanem olyan bankjegyet, és „most" azonnal, amelynek értékállóságát a kamarai jószágok biztosítanák. (OL, Belügym. Országlászati o. 1848, 10 kf. 239. t.)

[81] Minderre ld. gróf Waldstein János márc. 23-i levelét Esterházy Pálhoz. Eredetije: OL, Széchenyi cs. lt. Bártfay-hagyaték, közölte *V. Waldapfel* i. m. I. 152—153. l.

sére törvényes eszközöket is csak „a legnagyobb óvatossággal és kíméléssel" vegyenek igénybe.[82]

[82] Batthyány körlevelének eredeti tisztázata: OL, Miniszterelnökség, 1848 : 29; tisztázott példánya található a megyei levéltárakon kívül: OL, Miniszteri Országos Ideiglenes Bizottmány ir. 1848 : 215. — Láttuk, hogy e körlevél — Kuthy kézírásában — már 19-én készen állott, és bár Pesten keletkezett, Pozsonyból datálódott. E jelenségnek csak egy lehet a magyarázata.

A 18-án Pozsonyból Pestre küldött Kuthynak valószínűleg a 19-én érkező Keglevich-féle küldöttség hozta Batthyány üzenetét, hogy amennyiben a körülmények megkívánják, készítse el a jobbágyfelszabadítás publikáltatását elrendelő körlevelet. Kuthy a feladatot mindjárt az utasítás kézhez vétele után elvégezte. Közben azonban Keglevichék úgy ítélték, hogy a parasztfelkelésről szóló mendemonda alaptalan, ezért Kuthy nem is adta ki a körlevelet, hanem kész állapotban vitte magával Pozsonyba, ahol is március 23-án — az újabb események közbejötte miatt — postázták azt.

Igaz, hogy volt alispán, illetőleg törvényhatóság is, amely már előzőleg az új artikulusok publikáltatására unszolta a miniszterelnököt. Így tett Széll József, Vas megye alispánja március 19-én — noha még nem is tudta biztosan, hogy a diéta törvénnyé szerkesztette a március 15-i nyilatkozatban foglaltakat —, amikor felkérte Batthyányt; rendelje el „a köznép jövő sorsát közvetlen érdeklő s viszonyaival, vágyaival, oly kényesen egybeszövődött úrbéri s adózási tárgyakra vonatkozó törvények rögtön halasztást nem szenvedő közhírré tételét", nehogy a népben „a béketűrés lankadó ereje kimeríttessék". (OL, Miniszteri Országos Ideiglenes Bizottmány ir. 1848 : 17.)

Persze, az érdekelt jobbágyság jelentős része is már Batthyány rendeletének végrehajtása előtt tudott a jobbágyfelszabadító és közteherviselési artikulusokról. De nemcsak azokban a megyékben, amelyekben a Keglevich-féle deputáció utasítására a törvényjavaslatokat tudomására hozták. A napilapokon és a liberálisok egy csoportján át a változások híre, nem egy helyen torzított formában, egy-kettőre ismertté vált a nép előtt. Aradon március 20-a után már tényként beszélték, hogy „a jobbágyok tökéletesen szabadok, úrbéri viszonyuktól mentesek és a dézsmától is felszabadítottak". (OL, Arch. Regn. Nádori lt. István nádor lt. Közpolgári ir. 1848 : 633.) Komárom megyében a megyeszékhelyen megforduló nép, még mielőtt a Keglevich-féle küldöttség a törvényjavaslatokat meghozta volna, „felbuzdíttatott, hogy semmit fizetni nem tartozik, nem robotolni, és tökéletesen szabad, sőt néhány szabadelvű Urak azonnal minden robottól feloldák jobbágyaikat". (OSzK Kézirattár, Levelestár, Szilágyi gyűjtemény, Ipolyi Arnold levele 1848 márc. 21-én báró Mednyánszky Dénes-hez.)

Pécsett a pesti eseményeket és a 12 pontot tárgyaló március 18-i nagygyűlésen nagy tömegű polgár és proletár előtt a radikális Perczel Miklós a szószékről hirdette ki, hogy az úrbéri kötelezettségek ettől a naptól kezdve hatályukat vesztik. E bejelentés a Pécs környéki lakosságra nagy hatást tett, és nagy sebességgel terjedt el a megye távolabbi járásaiban is; következménye gyanánt a jobbágyság jelentős része felhagyott minden szolgálattal. Perczel az ugyancsak 18-án este tartott közgyűlésen indítványozta, hogy a jobbágyfelszabadítást ténylegesen megtörténtnek ismerjék el. A megyei urak azonban leszavazták őt. Inkább egy olyan körlevéllel fordultak a néphez, amely szerint a diéta az adózó nép terheinek könnyítésén, az úrbériség megszüntetésén fáradozik ugyan, és az örökváltságot a jobbágyság „minél csekélyebb megterheltetésével" igyekszik foganatosítani, de ennek megtörténtéig „minden az előbbi törvényes állapotban" marad. E körlevél azonban már nem sokat segített: a parasztok nem kis hányada soha többé nem állt ki úri munkára. (Ld. minderre: Baranya megyei Levéltár, Baranya megye Közgyűlési jk. 1848 : 4. Márc. 19.; Hetilap, 1848 márc. 31; Jelenkor, 1848 márc. 28.; Zimmerman laki uradalmi tiszttartó 1848 ápr. 6-i jelentése az uradalmi főudvarmesteri hivatalhoz, OL, Habsburg cs. lt. Gazdasági ir. 1848 : 286 és Dongó Károlynak, a szentlőrinci uradalom ügyvédjének 1848 márc. 31-i beszámolója az uradalom igazgatóságához, amelyhez mellékelve található Baranya megye 18-án elhatározott, de 21-i keltezésű idézett körlevele „a föld népéhez" —, OL, Eszterházy cs. hercegi lt. Budapesti Hitbizományi lt. Acta Praesidialia, 1848 : 32.)

Másutt a megye hozott olyan döntést, hogy értesíti a népet azokról a tervekről, amelyek realizálásával a diéta az úrbériséget akarja felszámolni. Sáros megye március 19-én határozta el, hogy „a népnél mutatkozó legkisebb nyugtalanság esetében" köröztetni fogja az úrbér megszüntetéséről alkotandó törvénycikket. Döntését közölte a szomszéd törvényhatóságokkal

is. Zemplén március 24-i közgyűlése helytelenítette Sáros kilátásba helyezett lépését azzal az indoklással, hogy ilyen eljárás, amelyet követni a megyei hatóságnak nincs is joga, nehezítené a diéta munkáját, vészthozó lenne a szomszéd megyékre, sőt az egész országra, mert oly zavart idézne elő, amelyből a kibontakozás reménye is hiányoznék. (Štatny Archiv, Prešov,Közgyűlési-közigazgatási ir. 1848. XXVII. 1.) Sáros részben a zempléniek állásfoglalása, részben amiatt, hogy egyelőre nem támadt határain belül nyugtalanság, be is várta Batthyány márc. 23-i körlevelét.

Szepesben viszont Görgey Arnold első alispán, noha még csupán a március 15-i feliratról értesült, 20-án közgyűlést hívott egybe. Tette ezt azért, mert „jóllehet politikus nézetei az Országos két Tábla határozatában kifejtett elvekkel meg nem egyeznének", és az eseményekről még „hivatalos tudósítást nem kapott", szükségesnek látta a rend fenntartásáról gondoskodni. A rendkívüli körülmények ugyanis — indokolta meg lépését — rendkívüli határozatokat igényelnek, „ne hogy az engedmények ferde magyarázásával a szabadság leple alatt fogékony népünk szabadosságra vetemedvén, hazánkban a szent béke, a békés polgárok nyugalma felháborítatván, vagyonunk, életünk is kockáztassák". Épp a tanácskozás közben érkezett meg Batthyány március 17-i körlevele. Ezért másnap megállapodott a gyűlés, hogy ugyancsak körlevél formájában a népnek tudtul adja az engedményeket. E 21-i határozatát azonban 22-én felfüggesztette abban a reményben, hogy az úrbéri törvények a jövő közgyűlésig szentesítve érkeznek le, és abból a megfontolásból, „nehogy oly vágyak a nép körében ébresztessenek, melyek teljesülésbe nem menendenek". (Vö. Štatny Archiv, Levoča, Szepes megye Közgy. jk. 1848 : 305—307. Márc. 20—21.; Raisz Szilárd beszámolója a Pesti Hirlap 1848 ápr. 6-i számában; Budapesti Hiradó, 1848 ápr. 11, Hetilap, 1848 ápr. 11.)

Torontálban Karátsonyi László alispán március 22-én publikáltatta a jobbágyok közt, hogy az úrbériséggel kapcsolatosan engedmények várhatók a diétától. (OL, Helytartótanács lt. Közigazgatási o. 1848. 4. kf. 148. t.) Pest megye március 21-én kiáltványban tette közzé az országgyűlés márc. 18-i határozatait. (Marczius Tizenötödike, 1848 márc. 21.) Békés megye március 22-én népgyűlésen publikáltatta a jobbágyokkal kapcsolatos törvényjavaslatokat. Békés megyei Levéltár, Békés megye közgyűlési jk. 1848 : 4. márc. 22.) Nógrád megye márc. 23-án — tehát ugyancsak Batthyány rendeletének megérkezése előtt — foglalt állást a parasztságot érdeklő artikulusok publikálása mellett és 25-én már hirdetni is kezdte azokat. (OL, Arch. Regn. Nádori lt. István nádor lt. Országgyűlési ir. 1848 : 613.)

A megyei hatalmat gyakorló nemesség liberális csoportjainak egy része elvi meggyőződésétől vezetve sietett a nép tudtára adni a fordulatot, a nagy többséget viszont az az igyekezet hajtotta, hogy a nagyobb veszedelemnek elejét vegye. Tudták, sőt részint tapasztalták a birtokosok azt is, hogy az események híre — sokszor torzított formában — a nép körében futótűzként terjed tova, és különféle következményeket vonhat maga után.

Veszprém március 20-án határozta el, hogy a lakosokat ott, „hol a körülmények szükségessé teszik", értesíti a márc. 18-i országgyűlési döntésekről. Ekkor már Győr és Komárom számos helységének példájára Veszprémben is több község megtagadta a robotot, ezért a közgyűlés Batthyány később érkezett utasításának teljesen megfelelően felhívta a földesurakat, hogy amennyire lehet, tartózkodjanak a robot követelésétől. (Rozsos István alispán márc. 25-i jelentése Batthyányhoz, Miniszterelnöki Országos Ideiglenes Bizottmány, 1848 : 54.)

Noha a jobbágyok különféle módokon reagáltak a rájuk zúduló eseményekre, a március 18-át követő napokban szinte minden törvényhatóságban széles körű szolgálatmegtagadó mozgalom bontakozott ki. Hol a frissiben érkezett hírek, hol a más községek hasonló példája váltottak ki ilyen következményeket. Sok helyen viszont a jobbágyok annak nyomán maradtak el a munkából vagy tagadták meg a robotot, hogy másutt lakó osztályostársaik munkakötelezettségét — elvi következetességből vagy elővigyázatosságból-félelemből — saját földesuraik engedték el örökre. Ilyen földesurak ugyancsak egy sor törvényhatóságban akadtak. Elhatározásukban — bármi is volt annak elsődleges indoka — gyakran közrejátszott az a meggondolás is, hogy ha egyszer az úrbéri szolgáltatások mindenképp megszűnnek, akkor önkéntesnek látszó gesztusukkal megszerezhetik volt jobbágyaik rokonszenvét.

Beszédes példa erre Báró Wenckheim László nyilatkozata a március 22-i békési közgyűlésen. Testvére nevében is lemondott minden úrbéri járandóságáról, majd a következőképp magyarázkodott: „Annak, hogy ezt csak most teszi, midőn az iránt a törvénycikk már csak ő fölsége megerősítését várja, oka egyedül abbeli félelme volt, hogy zavarokra s erőszakra ne szolgáltasson okot oly helyen, hol ilyes áldozatra a földesúr nem lett volna hajlandó... Bár felszólíttatott, ne jöjjön most a parasztok közé, mégis eljött, mert itt született, s a néptől

tudja, nincs oka félni." (Vö. Békés megyei Levéltár, Békés megye Közgyűlési jk. 1848 : 4. és Pesti Hirlap, 1848 ápr. 2.) — Némely földesurak ilyen önkéntes lemondása az úrbéri szolgáltatásokról — amelyeknek részletes számbavételét ezúttal mellőzzük —, ugyancsak azt eredményezte, hogy más földesurak jobbágyai viszont az ilyen hírek után indulva, maguk mondták fel szolgálataikat. Torontálban például a szolgálatmegtagadást a csongrádi, Aradban a békési földbirtokosok hasonló gesztusaival indokolták. (Ld. OL, Helytartótanács, Közigazgatási o. 1848, 4. kf. 148. t. ill. Arhivele Statuluj, Arad, Közgyűlési ir. 1848 : 303.) Nógrádban az egyik helység olyan másikra hivatkozott, ahol nem kívánt már robotot a földesúr stb. Nógrád megyei Levéltár, Nógrád megye Választmányi ir. 1848 : 18. sk. t.)

Volt törvényhatóság, amely ugyancsak Batthyány körlevelének vétele előtt tisztviselői útján felszólította a földbirtokosokat, hogy a feszültség lazítása végett, ahol ez szükségesnek látszik, a szolgálat követelésével hagyjanak fel. Így tett márc. 24-én Nógrád megye, amely a törvénytervezeteket is kihirdettette (OL, Nádori lt. István nádor ir. 1848 : 613.). Másutt, legalább a földbirtokosok egy csoportja követte ezt az utat, mint Somogyban, ahol a márc. 23-i megyegyűlésen „a kisebb és nagyobb földesurak kijelentették légyen Jobbágyaiknak, miként ők, ki sem várva a törvények kihirdetését, ezentúl Robotra nem kívánnyák őket kényszeríteni!" (Somogy megyei Levéltár, 1848-as kiállítási anyag, Kacskovits Ágoston már idézett 25-i levele a kaposvári urad-i főtisztséghez.) — Egyébként Somogy március 24-én — szintén Batthyány körlevelének megérkezése előtt — döntött úgy, hogy publikálja a népet érintő törvényjavaslatokat. Erre ld. Pesti Hirlap, 1848 ápr. 6.

Sőt olyan megye is akadt, amely Batthyány körlevelének elébe vágva, nemcsak hogy publikáltatta a március 18-i határozatokat, hanem úgy interpretálta azokat, hogy az úrbéri szolgálatok és fizetések már ennek az előzetes hirdetésnek a napjától el vannak törölve! Épp a konzervatív többségű Hont volt első ezen az úton: Március 16-án — a pesti forradalom hírére — azonnal létrehozta Állandó Választmányát, e Választmány 20-án — Keglevichék információja után — az artikulusok haladéktalan nyilvánosságra bocsátását határozta el, mégpedig azzal a magyarázattal, hogy e törvénytervezetek kihirdetésétől „minden úrbéri tartozások megszüntetettnek nyilváníttatnak". A következő napokban a tisztviselők minden helységben így tájékoztatták a népet a határozatról. (Vö. OL, Filmtár, Hont megye Állandó Választmányának jk. 1848 : 984; továbbá Pongrácz Péter kemencei uradalmi ügyvéd jelentéseit az uradalmi főtisztséghez 1848 márc. 18-án ill. 22-én. — Esztergomi prímási lt. B. Tit. Publico-politica B. 119. cs. 428. és 477.)

Akadt olyan törvényhatóság is, amely mellőzni akarta a törvények előzetes kihirdetését. Heves kisgyűlése például március 22-én, amikor követei értesítették az úrbéri viszonyok megszüntetéséről, Blaskovics alispán javaslatára minden lelkesedés ellenére is olyan határozatot hozott, hogy a tervezetek publikálásával várnak azok szentesítéséig. E döntést azonban a megye Választmánya március 25-én hatályon kívül helyezte. Tette ezt — amint Blaskovics írta — „a volt jobbágyság és földes urak között az úrbéri viszonyoknak törvény általi megszüntetésének a reménynél tovább függőben léte miatt mind inkább fejlődni kezdett s magokba fojtva forró nyugtalanság rossz következései kitörésének meggátlásának tekintetéből". Vagyis a megye abbeli félelmében, hogy az eseményekről máshonnét is könnyen értesülő jobbágyok felzendülhetnek, kénytelen volt rászánni magát a törvények publikálására. (Ld. minderre: Heves megyei Levéltár, Heves megye Közgyűlési jk. 1848 : 651. és 654., továbbá Blaskovics Gyula alispán ápr. 7-i beszámolóját: OL, Miniszteri Országos Ideiglenes Bizottmány ir. 1848 : 408.)

A feudalizmus rendszerén tehát már Batthyány március 23-i rendeletének megismerése előtt olyan repedések támadtak, hogy az összecsapás kockázata nélkül aligha lehetett volna azokat eltüntetni és a jobbágyszisztéma épségét helyreállítani. Mégis nagy jelentőségű volt a miniszterelnök 23-i lépése, amely hivatalos pecsétet ütött a korábban megindult bomlási folyamatra. Rendeletének értelmében március 25 és április 4 közt már minden egyes törvényhatóságban kihirdették a még korántsem szentesített törvényjavaslatokat, az ország népének egésze előtt publikált ígéret pedig lehetetlenné tett minden visszatáncolást. A jobbágyfelszabadítás elodázása vagy tartalmának lényeges módosítása azzal a veszéllyel járt, hogy a diéta és az országgyűlés a jobbágyság olyan elemi erejű felháborodásával találja szemben magát, amelynek következményei felmérhetetlenek. (Hogy a megriadt birtokososztály és a diéta még milyen eszközökkel — csendre ügyelő választmányok alakítása, nemzetőrség szervezése megbízható elemekből, a parasztközségek képviselőinek befogadása a megyegyűlésbe, a pártok sürgős összebékülése a törvényhatóságokban stb. — igyekezett a parasztságot minden önkényes fellépéstől visszatartani, annak tárgyalásától ezúttal eltekintünk.)

Batthyány lépése, amelyet mind a mágnások, mind a kormányszervek rendkívüli rossz néven vettek tőle,[83] kettős célt szolgált. Egyrészt valóban elejét kívánta venni minden kitörésre vezethető parasztnyugtalanságnak, és bizalmat szándékozott kelteni a jobbágyságban az országgyűlés iránt. Másrészt viszont, amint ezt a körlevél kibocsátásának időpontja tanúsítja, azzal, hogy a jobbágyoknak hivatalosan is tudtára adatta felszabadulásukat, útját akarta vágni minden olyan kísérletnek, amely e sarkalatos törvényeket a nép hátrányára szerette volna megváltoztatni. A miniszterelnök eljárása keresztezte azok számítását, akiknek körében a rémület napról napra nőtt az úrbériség eltörlése miatt, és akik fűhöz-fához kapkodtak, hogy keresztülvihessék a jobbágyfelszabadítás adott formájának korrigálását. E csoportok, miután Batthyánynál kudarcot vallottak, arra készültek, hogy e napnak — március 23-ának estéjén — az országos ülésben nyíltan sorompóba lépnek, és végérvényesen megvonják beleegyezésüket attól a törvényjavaslattól, amelyhez egyszer már hozzájárultak.[84]

A szándék realizálása azonban elmaradt. Tervezői bizonyára értesültek róla, hogy Batthyány a maga körlevelét gyorspostán máris továbbította a címzettekhez. Lehet, hogy e körülmény önmagában még nem bírta volna visszakozásra az elhatározott akció előkészítőit. De időközben más olyan esemény is közbejött, amely óvatosságot parancsolt mindazoknak, akik a diéta szellemének mérséklésén — egyebek közt a jobbágyfelszabadítás módosításán — mesterkedtek.

[83] Báró Jósika Samu márc. 27-én felháborodva írta, hogy Batthyány, „kinek még akkor hatásköre sem volt megállapítva", a szóban forgó törvényeket úgy publikáltatta, mintha azokat a király már elfogadta volna. (Levelét ld. *Deák* i. m. 49—50. l.) Hasonlóképp megrója lépéséért a miniszterelnököt *Mailáth János* (I. m. II. 6. l.). Hám János Batthyány kárhoztatott cselekedetének indokát is tudni véli. A jobbágyfelszabadítás publikálásával — írja emlékirataiban — azért siettek, „hogy így a jobbágyok az előre kigondolt terv végrehajtóivá szegődjenek, és ha majd szükség lesz rá, hathatósan lehessen őket lelkesíteni, sőt szorítani, hogy mintegy saját előnyük védelmére fegyvert fogjanak". (*Scheffler* i. m. 39. l.)

[84] Tudósít erről Waldstein János idézett, márc. 23-i levele. (*V. Waldapfel* i. m. I. 152—153. l.)

8. EREDMÉNYTELEN KÍSÉRLET A JOBBÁGYFELSZABADÍTÓ TÖRVÉNYEK HATÁLYÁNAK SZŰKÍTÉSÉRE

a) ÖSSZEFÜGGÉS A SAJTÓTÖRVÉNY ÉS A „DICSŐSÉGES NAGYURAK" KÖZÖTT

Még március 20-ának délutánján tűzte napirendjére a kerületi ülés Szemere Bertalan — egyébként ideiglenes rendszabálynak szánt — sajtótörvénytervezetét. E javaslat elméletben a sajtószabadság alapján készült, tartalma viszont — noha az előzetes cenzúrát örökre megszüntnek nyilvánította — mégsem volt valami liberális szellemű. Kimondta, hogy sajtóvétségek felett az 1843/44-i diéta választmánya által kidolgozott rendszerű esküdtszék ítél. Nyolc pontban foglalkozott az uralkodó, a közhatalmi szervek, az államegység és a magánosok ellen rágalmazás vagy izgatás formájában elkövetett sajtóvétségekkel, és rájuk, attól függően, hogy közülük melyik a vétség tárgya, egytől hat évig terjedhető börtönt vagy megfelelő nagyságú pénzbüntetést irányzott elő. A magánosokat ért vétség elévülésének idejét két évben, a hivatalból üldözendőkét pedig hat hónapban szabta meg. Napilapok kiadását csak 20 000, időszakiakét 10 000 forint kaució vagy hasonló értékű fekvőbirtok lekötése mellett engedélyezte; az esetleges vétségekért a szerkesztőt is felelőssé tette, és kötelezte, hogy a lapjában érintett bármely személy nyilatkozatát a legközelebbi számban közölje; a be nem jelentett nyomdák tulajdonosait egy évi börtönnel fenyegette; sőt valójában visszaható erővel ruházta fel önmagát, amikor leszögezte, hogy minden olyan sajtóvétség, amelyet március 20-a után követnek el, a törvényjavaslat szentesítésének idejétől függetlenül, már e törvény szerint ítélendő el.

Az ülésen e fontos javaslat „minden lényegesebb megvitatás nélkül" ment keresztül. Sokan hozzászóltak ugyan, de az észrevételek általában a törvénynek vagy szigorítását, vagy finomítását célozták. Egyedül a kaució összegét találták többen is — így a szlovák L'udovit Štur, vagy, a frontok bonyolultságának jeleként, az úrbéri kérdésben a legmaradibb nézeteket valló Paczolay János — magasnak. A biztosíték eredeti nagyságát kifogásolóival szemben — érdekes módon — Kossuth védte meg, egyszersmind szembeszállva azokkal, akik a sajtóbíráskodásban résztvevő esküdtektől megkívánt jövedelmi cenzus felemeltetésére törekedtek. Így a tervezetet végül is eredeti formájában fogadták el. Pedig „sokan" voltak, akik „a javaslatot sok részben nem helyeselték", mégis „a jelen ingerült állapotok közt jobbnak láták meg nem támadni annak túlszigorúságát". Szentkirályi — a kerületi jegyző — az „antipathia enyhítéséül" azt hangsúlyozta, hogy a törvény a kiróható büntetéseknek maximumát határozza meg, tényleges nagyságukról a független esküdtszékek hivatottak dönteni.

Kossuthék és a baloldali liberálisok magatartása a sajtóügyben tulajdonképp gesztus akart lenni a március 18-i határozatok miatt nyíltan elégedetlenkedő többség irányában, mégpedig érdekes vonatkozásban. Petőfi „Dicsőséges nagyurak"-jának híre két nappal korábban olyan variációban is elterjedt Pozsonyban, hogy szerzője nyomtatott formában hozta azt nyilvánosságra.

Széchenyi még március 27-én is úgy értesítette Széchenyi Lajost, hogy „a költemény ki volt nyomtatva, de az illető elégette azt, amint az országgyűlés elhatározta a jobbágyok felszabadítását".[1]

Nos, a liberálisok vezetői biztosítani akarták a nemesi többséget arról, hogy a hasonló sajtótermékek publikálása nem marad megtorlatlanul, illetőleg a törvény szigorúsága minimálisra csökkenti az ilyen lázító írások megjelentetésének lehetőségét. Hogy valóban erről volt szó, azt a Pesti Hirlap pozsonyi levelezője csaknem egyértelműen tanúsítja. Arra — írta beszámolójában —, hogy az alsóház liberálisai nem léptek fel erélyesen Szemere tervezete ellen, „nagy befolyása volt némely meggondolatlanul kinyomtatott és itt a birtokos osztály nagy elkeserülését okozó költeményeknek, melyek egyenesen a tulajdoni jog ellen vannak irányozva, s erőszakra provocálnak. A csak alig kivívott sajtószabadság ily kinövései természetesen nem maradhatnak reactio nélkül".[2] Aligha kétséges, hogy a levelező Petőfi idézett versére célzott, amikor a tulajdonjog ellen irányuló költeményekre utalt.

A sajtótörvényjavaslat alkotói azonban elszámították magukat. Tervezetük Pozsonyban csupán kevesekre hatott megnyugtatóan, hiszen a képviselők és mágnások egy része egyre jobban a március 18-i határozatok érvénytelenítésére aktivizálódott. Pesten viszont roppant igerültséget keltett Szemere tervezete. A magyar fővárosba Pest és Buda követei küldték le a javaslat szövegét. A pesti városi közgyűlés március 22-ének délutánján „temérdek hallgatóság" jelenlétében tárgyalta meg a tervezetet, amely akkora felháborodást keltett, hogy a tömeg már felolvasása közben „zajosan kívánta" annak megégetését. Azután Irinyi, Pulszky, Petőfi, Irányi, Egressy Gábor, Farkas János, Vasvári, Nyáry és Klauzál sorra szólaltak fel ellene. A márciusi ifjak, akik épp a sajtó felszabadításával indították el a forradalmat, reakciónak, történelmi tettük arculcsapásának bélyegezték a javaslatot. A kedélyeket egy másik körülmény már úgyis eléggé feltüzelte: Hajnikék épp e gyűlésen készültek beszámolni pozsonyi útjukról és az országgyűlés ama döntéséről, hogy nem hajlandó Pestre áttenni üléseit. Ezért a szónokok közül nem egy azzal magyarázta a diéta vonakodását az áttelepüléstől, hogy a rendek csak a fővárostól távol tanácskozva merészelnek ilyen retrográd törvényeket alkotni. Pulszky, kárhoztatva a kaució nagyságát és hangoztatva a visszaható erő jogtalanságát, a tervezet előírásait egyenesen a spanyol inkvizíció szabályaihoz hasonlította, majd javasolta, hogy Pest küldöttségileg kérje fel Batthyányt azok megváltoztatására.

A vita során hivatalosan is „indítvány tétetett", hogy „a sajtóügyi munkálat égettessék meg". Ezt azonban a felszólalók többsége — így Vasvári, Nyáry — nem helyeselte. Különösen Nyáry óvott attól, hogy az elégetési javaslatot határozattá emelje a közgyűlés; ehelyett — Pulszkyhoz hasonlóan — azt indítványozta, hogy Pulszky „futárképp" azonnal induljon Pozsonyba, és adjon hírt a miniszterelnöknek Pest hangulatáról, a városi

[1] Széchenyi Pozsonyban kelt levelének másolatát ld. OL, Széchenyi cs. lt. Bártfay Szabó hagyaték, 1848 márc. 27.

[2] A sajtótörvényt és vitáját a Pesti Hirlap 1848 márc. 25-i és 26-i számai alapján ismertettük, az idézeteket is belőlük vettük. — A törvény keletkezésének történetét ld. *Both Ödön:* Az 1848. évi sajtótörvény létrejötte, Szeged, 1956.

közgyűlés, valamint a megyei Választmány elutasító végzéséről. Nyáry javaslatát a gyűlés magáévá tette, de ezalatt — igaz, nem hivatalosan, hanem csak magánakció formájában — a Városház, illetőleg új nevén: a Szabadság téren már meg is gyújtották a törvényjavaslatot.

A tervezet hivatalos elégetését sikerült Nyáryéknak meggátolniok. Az aktus azonban így sem volt jelentéktelen, már csak annak kiléte miatt sem, aki a megégetést a gyűlésnek határozati javaslat gyanánt ajánlotta. Az egykorú beszámolók közül csupán egy nevezi meg az indítványozót: a Pressburger Zeitung pesti tudósítója. E levelező „Egy szemtanú" aláírással — Adolf Dux, pozsonyi német író rejtőzik e megnevezés mögött — megírja: Petőfi toldotta meg azzal Pulszky indítványát, „hogy a törvénytervezetet a Városház téren (ma Szabadság tér) nyilvánosan égessék el". Ezek szerint Szemere szerkezetének megsemmisítését hivatalosan ugyanaz a Petőfi kezdeményezte, aki a „Dicsőséges nagyurak"-kal pár nappal korábban akkora riadalmat okozott Pozsonyban![4]

Pesten tehát visszájára fordult a pozsonyi liberálisok taktikája. Pulszky haladéktalanul elindult Pozsonyba a városi tanács és a megyei Választmány üzenetével: mindkét hatóság az elfogadhatatlan tervezet visszavonására és arra kérte a miniszterelnököt, hogy módosított törvény megalkotásáig, amelyben a kaució összegét feltétlenül lejjebb kell szállítani, a sajtóvétségekre vonatkozólag a Helytartótanács március 16-án kiadott ideiglenes rendelete szolgáljon zsinórmértékül.[5] Pulszky március 23-ának délutánján Vasvári kíséretében már a diéta színhelyére ért. „Nagyon rossz" hírei csakhamar szétterjedhettek a városban, hiszen még aznap tárgyalt Batthyányval, Deákkal, Kossuthtal. A miniszterelnök belátta, hogy a diéta hibázott, amikor elfogadta Szemere javaslatát.[6] Történt mindez akkor, amikor a Keglevich-féle küldött-

a

[3] Ld. Pesti Hirlap, 1848 márc. 24; Almásy márc. 22-i jelentését a nádorhoz (Almásy szerint javaslat elégetői „az őrseregben levő ifjak s tanulók" voltak. — Beszámolóját közli *Andics:* A nagybirtokos stb. II. 35. l.); Nyáry márc. 22-i levelét Kossuthhoz (OL, Kossuth ir. I. 388. l.)

[4] A „szemtanú" a Pressburger Zeitung 1848 márc. 27-i számában Pulszky indítványának ismertetése után a következőket írja: „Gleichen Antrag stellte auch Petőfy, jedoch mit dem Beisatz, daß der Gesetzvorschlag auf dem Rathhausplatz (jetzt Freiheitsplatz) öffentlich verbrannt werde. Nyáry geistvoller Vortrag aber verhinderte es, daß dieser Vorschlag als Beschluß angenommen werde."

[5] Pesti Hirlap, 1848 márc. 24. — A Pest megyei választmány határozata a következő pontokkal kapcsolatosan szögezte le, hogy a törvénytervezettel nem ért egyet: az artikulus visszaható ereje, a sajtóvétségek kategorizálása és az értük kiróható büntetések nagysága, a lapkiadási kaució nagysága (amelynek révén az új törvény a lapkiadás jogát csak „a vagyonos castnak" biztosítaná), felelősségre nem vonható szerző esetében a nyomdatulajdonos felelősségének kimondása. Ezért — kijelentve, hogy a tervezetnél a Helytartótanács márc. 16-i ideiglenes intézkedése is jobb — úgy döntött a Választmány, hogy mind a miniszterelnököt, mind a megye követeit e főhibák kijavítására kell felkérni, Pest városát pedig a tárgyra ugyancsak figyelmessé kell tenni. (A Választmány jegyzőkönyveit — köztük a sajtótörvénnyel foglalkozó márc. 22-i ülését is — publikálta: *Spira György:* A vezérmegye forradalmi választmánya 1848 tavaszán, Századok, 1964, 4. sz. 723—754. l.) — Egyébként más törvényhatóságok is felléptek a sajtótörvény eredeti formája ellen. Fejér megye például ugyancsak kérte egyes paragrafusok módosítását, mert a tervezet felingerli a kedélyeket, „sőt amennyire abban visszaható erő is tulajdoníttatik, a zsarnokságnak nyitnának tért". (OL, Miniszterelnökség ir. 1848 : 20.)

[6] Vö. Döblingi hagyaték I. 280. l. és *Pulszky* i. m. II. 65—66. l. — Pulszky gyorsfutárként indult Pozsonyba, de nem tudni, hogy postakocsin utazott-e, vagy pedig az ugyancsak váltott lovakkal dolgozó „gyorsparasztok", azaz utasszállítással foglalkozó nemtelen rendűek

ség hivatalosan készült beszámolni pesti útjáról és a fővárosban március 19-én tapasztalt nyugalomról!

A pesti akció hármas következménnyel járt. Egyrészt az országgyűlés az eredeti tervezetet még aznap esti kerületi ülésén több ponton módosította. Tette ezt Batthyány javaslatai alapján és a miniszterelnök egyenes felszólítására, aki rámutatott, hogy a közvélemény a minisztérium befolyása nélkül készült sajtóelaborátumért, illetőleg annak fogyatékosságaiért a kormányt kárhoztatná, holott az valójában még meg sem alakult, és ilyen abnormis állapotban semmiért se vállalhat felelősséget. Az új változat a lapindításhoz szükséges kaució összegét a felére szállította le, a törvény érvényességének kezdetét csak jövendő kihirdetésének napjában állapította meg, nem tartalmazta azt a paragrafust, amely a szerkesztőt a sértett fél válaszának közlésére kötelezte volna stb.[7]

Másrészt Batthyány publikálta a miniszteréknek tervezett személyek listáját, és egyúttal létrehozta a Miniszteri Országos Ideiglenes Bizottmányt, azzal a feladattal, hogy a magyar fővárosban a kormány leköltözéséig e szerv képviselje a törvényes hatalmat. Tagjaivá, miután Kossuth e szerepet nem vállalta, Szemerét, Klauzált és Pulszkyt nevezte ki.[8]

---

közreműködését vette-e igénybe. — Azt, hogy vele együtt utazott Pozsonyba Vasvári is, Kovács Lajos írja meg március 22-én délután 5 órakor Pestről Széchenyihez intézett levelében. (OL, Széchenyi cs. lt. Bártfay Szabó hagyaték.)

[7] Vö. Pesti Hirlap, 1848 márc. 30. — Az átdolgozott javaslatot másnap — március 24-én — mind a kerületi, mind az országos ülés elfogadta, bár a határozat meghitelesítésére a főrendek észrevétele miatt csak később került sor. Az új változat jóváhagyása érdekében fáradozott többek közt az eredeti variáns szerzője: Szemere is. (Pesti Hirlap, 1848 márc. 27.) Kossuth — az első változat korábbi védelmezője — nem szólt a javaslat ellen, de az ügyben elkövetett melléfogását nehezen viselte el. Ez is fűtötte, amikor — Széchenyi márc. 24-i naplófeljegyzése szerint — a Pulszkyval együtt Pozsonyba érkezett Vasvárinak kijelentette, hogy „ki Pesten nem engedelmeskedik, függni fog". Széchenyi nem minden irónia nélkül állapította meg, hogy Kossuth, miután Vasvárit felakasztással fenyegette, más vonatkozásban újólag hangsúlyozta: „a szellemet nem lőhetni agyon". (Döblingi hagyaték, I. 281. l.) — A pestiek magatartása ezúttal is mély benyomást gyakorolt Pozsonyban. Radikalizmusukat, amennyiben az a diéta egésze ellen irányult, még az a pozsonyi ifjúság sem helyeselte, amely egy héttel korábban sok mindenben a pesti fiatalok platformján állt. Ennek az volt az elsődleges oka, hogy a pozsonyi ifjúságnak liberális-radikális színezetű csoportjai felett jobban érvényesült, már csak azért is, mert e fiatalok jórésze a követek mellé rendelt joggyakornokok közül került ki, a liberális vezérférfiak befolyása. A titkosszolgálat — jellemző módon — arról tájékoztathatta március 25-én a rendőrséget, hogy „az országgyűlési fiatalság, amennyiben szelleme egyáltalán kiismerhető, inkább alkotmányos monarchistának mutatkozik, köztársaságról nem akar tudni, állítólag minden kapcsolatot rövid úton megszakított Petőfivel és társaival". (AVMIPH, 1848 : 237.)

[8] A tárgyalásokra, hogy kit küldjenek le Pestre, ld. Széchenyi márc. 23-i feljegyzéseit. (Döblingi hagyaték, I. 280. l.) — Szemerét és Klauzált, mint deszignált minisztereket, a nádor nevezte ki márc. 23-án az Ideiglenes Bizottmányba, mégpedig Klauzált elnöki megbízatással. E kinevezés szövegét ld. a Pesti Hirlap 1848 márc. 28-i számában, eredetije: Miniszteri Országos Ideiglenes Bizottmány ir. 1848 : 1. — Batthyány kétségtelenül a pesti esemény hatására hozta nyilvánosságra a kormánylistát, mégpedig azért, hogy a miniszterek közül kijelölt személyek a Pesten létrehozott Miniszteri Országos Ideiglenes Bizottmányban valóban a kormányt képviselhessék. E lépésre oly gyorsan szánta rá magát, hogy tervét előzőleg még az érdekeltekkel sem közölte és beszélte meg. Egyszerűen konferenciára hívott össze egy csomó embert, és e „candidáló megyei conferentiaforma" értekezleten ismertette a miniszteri tárcák betöltésére vonatkozó elgondolásait. Kossuth rosszallta is ezt az eljárási módot, mert szerencsésebbnek tartotta volna, ha Batthyány egyenként kérdezi meg politikus-

Végül Batthyány, elsősorban a pesti akció hatására, a nádort kérte, hogy a növekedő mozgalmak miatt eszközölje ki mintegy 15—20 000 katona Magyarországra vezénylését, akiknek feladata — főképp a diéta bezárását követő időben — a rend fenntartása lesz. Hangsúlyozta azonban, hogy a katonaság működése csak akkor járhat sikerrel, ha e katonaság magyar egységekből áll, ezért — az alkotmány szelleméből következően is — magyar katonák beküldését kívánta. Batthyány e lépése kettős célt szolgált: egyrészt a „közbátorság" biztosítása végett valóban szükségét érezte kellő számú fegyveres erő jelenlétének, másrészt a rendfenntartás érdeke ürügyül is szolgált arra, hogy a külföldön állomásozó magyar ezredek már februárban igényelt hazahozatalát kikezdhetetlen indokkal álcázva szorgalmazza.[9]

Pulszky a maga szóbeli tájékoztatójában bizonyára azt sem titkolta el Pozsonyban, hogy a törvénytervezet megégetését hivatalosan Petőfi kezdeményezte. Ezzel a „Dicsőséges nagyurak" szerzője, aki az antifeudális forradalom megtestesítőjeként élt a rendek tudatában, és az ő cselekedetei néhány napra ismét az érdeklődés előterébe kerültek. A törvényhozók újabb leckét kaptak arra, hogy a pestiekkel nem tanácsos mereven szembeszegülni, mert ott a hangadók közt is vannak, akik hajlandók az országgyűléssel szemben szélsőséges eszközöket igénybe venni. Batthyány kész helyzetet teremtő sakkhúzása — azaz a jobbágyfelszabadítás kihirdetését rendelő körlevél szétküldése — mellett a pesti közjátéknak és Petőfinek is lehetett némi szerepe abban, hogy az úrbéri törvény módosításán mesterkedő erők március 23-ának estéjén elhatározott szándékuk ellenére se merték tervüket nyilvános ülés elé vinni. A törvény korrigálásának most már csak akkor látták lehetőségét, ha ilyen kezdeményezés az udvartól, illetőleg az uralkodótól indul ki.

b) TARNÓCZY TÖRVÉNYTERVEZETE ÉS VITÁJA POZSONYBAN

Az elfogadott határozat revíziója, amelyet az országgyűlés erői önmagukban már nem bátorkodtak megkockáztatni, a birtokos osztály érdekeinek védelmét az úrbériséggel kapcsolatban szolgálta volna. Erre az érdekvédelemre azonban az úrbériség elvesztését fájlaló rétegek más területen is és anélkül találtak kiskaput, hogy ország-világ előtt kimondott szavukat kellett volna megváltoztatniuk. A március 18-i határozat ugyanis a feudális szolgáltatásokat csak az úrbéri és úrbérpótló szerződés mellett bírt földek után törölte el, azt azonban, hogy mi értendő úrbériség és úrbérpótló szerződés alatt, nem írta körül. A köztudat viszont úrbériségnek csupán az úrbéres telkek állományát tekintette, e kategóriából a parasztok telken kívüli állományát (irtás, majorsági telek, szőlő stb.) — amint láttuk — hallgatólagosan a törvényjavaslat is kizárta. Várható volt tehát, hogy bonyodalmak támadnak a törvény értelmezése körül, és tartani lehetett attól is, hogy az országgyűlés az artikulus hatályát — ha ennek maga a törvényhozás nem veszi idejekorán elejét —

társait, hiszen így több szempont megfontolására lehetett volna őt figyelmeztetni, például arra, hogy Nyáry — Kossuth megítélése szerint — sokkal alkalmasabb lett volna a belügyminiszteri posztra, mint Szemere. (Vö. *Kossuth:* Értekezés Magyarországról, KÖM. II. Bp. 1881. 269—271. l.)

[9] Batthyány levelét közli *Szögyény* i. m. I. 226. l.

külső nyomásra kiterjeszti esetleg az e területek használatáért járó szolgáltatásokra is. Az tűnt tehát a legcélszerűbb óvintézkedésnek, ha a rendek ezekről az érintetlenül hagyott területekről, illetőleg szolgáltatásokról külön és a birtokososztály érdekeit biztosító törvényben rendelkeznek.

A deputátusok hamar felismerték, hogy a jobbágyfelszabadító törvény szövegének pontatlansága módot nyújt olyan határozatok hozatalára, amelyek meggátolhatják az artikulus érvényességi körének további tágítását. Egyébként a március 21-i ülésen Kossuth és elvbarátai maguk is azzal az érveléssel akadályozták meg a március 18-i döntvény szövegének újra tárgyalását, hogy a függőben maradt kérdésekről szükség esetén külön törvényben lehet intézkedni. Az alsótábla tagjai tehát Kossuthék okfejtésére is támaszkodhattak, amikor tényleges lépést tettek a nyitva hagyott kérdéseket elhatározó módon lezáró artikulus megalkotása felé.

Erre március 22-én került sor. A követek egy része e nap este 6 órakor zárt konferenciára ült össze.[10] A résztvevők először a tervezett népképviseleti törvényjavaslat alapelveit tárgyalták meg, majd az úrbéri törvényben el nem döntött problémákat hozták szóba. A többek részéről elhangzott figyelmeztetések ezúttal „nem voltak haszontalanok",[11] mert a konferencia szükségesnek látta „a fajzási jogról, a legelő elkülönözéséről, a jobbágyok kezeinél levő nemesi, majorsági telkekről, szőlő hegyvámról, a kisebb királyi haszonvételekről, vadászatról stb. rendelkezni". A következőkben tehát „az úrbéri rendezés, a legelőnek elkülönözése, az irtványok visszavétele és az úrbéri faizás fejében az erdő egy részének kihasítása, mind ezeknek pedig egy compromissionalis bíróság előtt történendő elintézése felett tanácskoztak". Majd „mindezeket elvben megállapítván", Tarnóczy Kázmért kérték meg „egyhangúlag", hogy a felsorolt tárgyakról mielőbb készítsen és a kerületi ülésnek nyújtson be törvényjavaslatot.[12]

A követek választása nem találomra esett a hajdan liberális, de ekkor már konzervatív elveket valló nyitrai képviselőre. Tudták róla, hogy mindenkor szem előtt tartja a birtokos osztály ügyét, és előző nap ő vállalta a kármentesítési törvényjavaslat megszerkesztését is. Tény viszont, hogy a konferencia bizonyos alapelvekben is megállapodott, amelyekre Tarnóczynak a formulázást kellett építenie. Közülük azonban konkrétan csak az egyezményi bíró-

[10] Spira György, aki e kérdéskört összefoglalóan feldolgozta, kitűnő érzékkel következteti ki, hogy az e tárgyra vonatkozó törvényjavaslat megszövegezéséről nem hivatalos, vegyes követi értekezlet határozott, e konferencia időpontját azonban márc. 24-ében jelöli meg. (*Spira György:* Tarnóczy Kázmér kísérlete az 1848-i jobbágyfelszabadítás megszorítására, Agrártörténeti Szemle, 1962, 1—2. sz. 266—277. l.)

[11] Máriássy Ágoston és Semsey Béla sárosi követek jelentették ezt márc. 23-án megyéjüknek. (Štatny Archiv, Prešov, Sáros megye lt. Közgyűlési-közigazgatási ir. 1848, VIII. No. 215.)

[12] Máriássyék idézett jelentésén kívül mind a konferencia időpontjáról, mind lefolyásáról egybehangzóan számol be Tarnóczy márc. 26-i és követtársával: Majláth Imrével közösen írt jelentésében (Štatny Archiv, Nitra, Nyitra megye lt. Régi megyei ir. 1848, IV. 795.), valamint Jóny Vince és Kray Miksa szepesi deputátusok márc. 23-i tudósításukban. (Jelentésük kivonatát ld. Štatny Archiv, Levoča, Szepes megye közgyűlési jegyzőkönyvei, 1848. márc. 28. 313. sz.) Legfeljebb annyiban van eltérés köztük, hogy más-más részlet hangsúlyozását tartják szükségesnek. Tarnóczyék például azt emelik ki, hogy a javaslat kidolgozását „egyhangúlag" bízták Tarnóczyra követtársai, Jónyék pedig arról tájékoztatnak, hogy a tervezett artikulus elveit a konferencia állapította meg.

ságok eszméjét, valamint azt ismerjük, hogy a tanácskozás tagjai „az irtványok visszavétele" mellett foglaltak állást, vagyis a mintegy négy és félszázezer hold parasztkézen levő irtásföldet a nemesi követek továbbra is a birtokos osztály számára kívánták biztosítani.

Csakhogy a megbeszélés nem a követi kar egészének jelenlétében zajlott le. A résztvevők közül személyileg csupán néhányat tudunk azonosítani, így Szepes, Sáros és Nyitra konzervatív deputátusait, a jelek szerint azonban ott volt például Vas megye liberális követe: a néhány nappal később tragikus hirtelenséggel elhalálozott Szabó Miklós is.[13] De számos követ valószínűsíthetően távol maradt az ülésről. Széchenyi például úgy tudta, hogy Tarnóczy csupán „többek megbízásából" vállalkozott a javaslat kidolgozására.[14] Maga Kossuth pedig — Tarnóczy saját vallomása szerint — „a tanácskozmányba a dolog tárgyalása után érkezett",[15] így Tarnóczy felkéréséről értesülhetett ugyan, de az alapelvekről, amelyekben a konferencia megállapodott, bizonyára csupán később, alkalmasint magából a tervezetből szerzett tudomást. Végeredményben egyrészt a nyitrai követ nem önelhatározásából fogott a javaslat kidolgozásához, másrészt a neki adott szempontok az alsóházi tagok egy részének, de korántsem összességének nézeteit tükrözték.

Tarnóczy megbízatása közben hivatalos színezetet is nyert. A március 24-i délelőtti országos ülésen napirendre került a főrendek előző napi üzenete, amelyben a mágnások a kármentesítési törvény kapcsán azt kívánták, hogy a követek a magukat már megváltott községekről, a bérlő—tulajdonos viszonyról, a függő úrbéri perekről és a faizás kármentesítéséről is alkossanak külön artikulusokat. Az alsótábla az örökváltságos jobbágyok problémájának törvénybe foglalására Babarczyt és Tomcsányit kérte fel,[16] egyszersmind magától értetődőnek találta, hogy a másik három tárgyról az a Tarnóczy adjon be törvénytervezetet, aki a 22-i konferencia felhatalmazása alapján úgy is a nyitva maradt kérdéseket eldöntő artikulus szerkesztésével foglalatoskodott.[17]

Úgy látszik, Tarnóczy ekkorra már nagyjából kész is volt azzal a javaslattal, amelynek formulázására a 22-i konferencia szólította fel őt. Szerkezetében ugyanis szerepeltek mindazok a problémák, amelyekről 22-én szó esett, ugyanakkor a főrendek kívánatai nem mind, vagy nem úgy kerültek benne

[13] Szabó márc. 24-i követjelentésében megírta, hogy „e napokban fognak . . . az úrbéri viszonyok megszűntével leginkább a rendezetlenül levő helységekben a fáiszatra, legelő elkülönözésre s öszvesítésre, valamint szinte az irtásokra és kortsmáltatásra nézve szükségessé vált ideiglenes törvényjavaslatok tanátskozás alá kerülni". (Vas megyei Levéltár, Vas megye közgyűlési ir. 1848 : 896.) Márpedig március 24-e előtt az irtásokról és a korcsmáltatásról hivatalos ülésen egyáltalán nem, hanem csak a márc. 22-i magánkonferencián esett szó.

[14] Döblingi hagyaték, I. 283. 1. 1848 márc. 25-i naplóbejegyzés.

[15] Ld. Tarnóczy márc. 26-i idézett követjelentését.

[16] Babarczy az általa készített tervezetet a márc. 25-i ülésen fel is olvasta, de mivel ismét vita kezdődött arról, hogy szükséges-e és időszűke miatt tanácsos-e ilyen részletekbe belemenni, Szentkirályi közvetítő indítványát elfogadva, a tábla így határozott: külön artikulus helyett mégiscsak a kármentesítési törvényjavaslatba vesznek be egy olyan passzust, amely szerint a már megkötött örökváltsági szerződések ügyében a körülményekhez képest e törvény alapján majd a minisztérium fog a jog- és méltányossággal egybehangzóan intézkedni. (Pesti Hirlap, 1848 márc. 31.) Később úgy is történt.

[17] A Pesti Hirlap márc. 27-i közlése szerint márc. 24-én délután nem is tartottak üléseket, mert a főrendek kívánságára több új törvényjavaslatot kellett szerkeszteni, ezért a délutáni órákat e törvényjavaslatok kidolgozására és konferenciákra hagyták fenn.

tárgyalásra, ahogy a mágnások az alsótáblával közölték azokat. A felsőtábla például a faizás *kárpótlásáról* kívánt intézkedni, a nyitrai követ elaborátuma viszont a faizás *jövendő sorsával* foglalkozott. Továbbá: Tarnóczy a tulajdonos-bérlő viszonyról külön artikulust szövegezett, a többi kérdést azonban — legalábbis érintőleg — együtt dolgozta bele e tervezetbe.[18] E körülmény egyszersmind arra vall, hogy Tarnóczy a maga — már kétségtelenül formulázás alatt álló — javaslatán a legfrissebb pesti hírek hatására sem változtatott.

Munkálatának „Az úrbéri szolgálatok és fizetések megszüntetése felül hozott T. törvényczikkely harmadik paragrafusának bővebb értelmezése" címet adta. E cím azonban megtévesztő. A harmadik paragrafus, amelyre hivatkozik, csupán azt mondta ki, hogy oly helyeken, ahol az úrbéri rendezés vagy legelőelkülönözés még nem ment végbe, ott a legeltetésben és a faizásban a korábbi gyakorlat marad érvényben. Tarnóczy elaborátuma viszont nemcsak a faizással, legeltetéssel és általában a rendezésekkel összefüggő kérdésekre tért ki.

A szerző bevezetésképpen leszögezte, hogy az úrbéri — tehát megszüntetett — szolgálatok és fizetések alá egyedül azok a robotok és fizetések értendők, amelyeket a jobbágyok az 1836-i 5. és 6. törvénycikk értelmében úrbérinek minősülő állomány és a tőle el nem vonható hasznoktól szolgáltattak. Eszerint nem tartoznak az úrbéri szolgálatok és fizetések közé az udvartelken vagy egyéb majorsági földeken lakók szolgáltatásai, sem az úrbéres parasztok által a kuriális és allodiális javak fejében teljesített járadékok, sem azon fizetések, amelyeket a jobbágyok a földesurak által még jogosan visszaváltható irtások, valamint az úrbéri állomány pótlékául nem szolgáló szőlők után adtak, és nem vonhatók az úrbériség fogalma alá azok az épületek sem, amelyeket úrbéres földön ugyan, de maguk a földesurak emeltek. Mindeme tartozások és haszonvételek az úrbériségtől eltérő természetű tulajdon után illetik meg a földbirtokosokat, vagyis lerovásukra az érintett parasztok ezentúl is kötelesek.

A parasztkézen levő földeknek úrbéri és allodiális tulajdonra történő határozott szétválasztása után a tervezet leszögezte, hogy telki szabályozásnak az úrbéres községekben többé nincs helye. Ahol az összesítés-tagosítás és legelőelkülönözés egyezség vagy bírói ítélet útján már végbement, ott — a mérnöki munkálat hibáinak kiigazítását leszámítva — újabb összesítésre, tagosításra és legelőelkülönözésre nem kerülhet sor. Másutt viszont a jövőben mindenütt végre kell azokat hajtani, mégpedig a következő elvek alapján: 1. a legelőterület nagyságának és a faizás mértékének megállapításánál kizárólag a jelenben létező telekszám szolgálhat alapul; 2. ha a telkiállomány már kimért állapotban van, akkor csak a legelő kihasítását kell foganatosítani; 3. tüzifa a korábbi törvényekben megszabott módon és keretek közt továbbra is jár a jobbágyoknak, épületfára és a szeszégetéshez szükséges tüzelőre

[18] A tulajdonos — bérlő viszonyról alkotandó és a főrendek által kívánt törvény problémájával március 26-án foglalkozott az alsótábla kerületi, majd országos ülése. Mivel azonban a rendek sem az egyik, sem a másik összejövetelen nem tudtak egy véleményre jutni abban, hogy e kérdést kell-e és lehet-e törvényben eldönteni, a tárgyat az országos ülésből ismét a kerületibe vitték vissza. A probléma törvényes rendezésére, mivel a többség ezt kivihetetlennek találta, a diétán végül is nem került sor. (Vö. Pesti Hirlap, 1848 márc. 29., valamint a kérdés körül folyt vitát: OL, Arch. Regn. Lad. XX. No. 21. Diaria.)

azonban — az úrbéri szolgálatok és a kazánpénz megszűnése miatt — nem formálhatnak igényt; tüzifaizás helyett a földesúr akkora nagyságú erdőt hasíthat ki volt alattvalóinak, amely — az erdei rendtartás figyelembe vétele mellett — a jobbágyok által évente elhasznált tüzelőmennyiséggel egyenértékű fát tud biztosítani; az így kimért erdőrész a helység köztulajdonává lesz, amelyben a makkolás és gubacsszedés is a lakosságot illeti.

A javaslat másodszor is hangsúlyozta, hogy a parasztok minden olyan szőlő után, amelyet nem az úrbéri állomány kiegészítése címén birtokolnak, a földesúrnak továbbra is hegyvámmal vagy dézsmával tartoznak; ugyanígy kötelesek fizetni azokat a járadékokat, amelyeket az úrbériségbe bele nem számított és a földesúr által visszaváltható irtások használatáért eddig szedtek a tulajdonosok, hacsak — egyezség vagy bírói ítélet útján — végleges megállapodás nem jön létre róluk a felek között. Ott, ahol az úrbériség és az irtás össze van keverve és a jobbágyok eddig a kettő után együtt teljesítették a szolgáltatásokat, a jövő tartozások felől barátságosan egyezzenek meg a földesúrral, vagy ha ez nem sikerül, akkor a tartozások mennyiségét ideiglenesen — és a tiszti ügyész tudatával — a szolgabíró határozza meg. Az úrbériséggé minősült irtványok után viszont — akárcsak a telkiállományért — az államtól kárpótlást kapnak a földbirtokosok.

A királyi kisebb haszonvételek (korcsma- és mészárszéktartás stb.) változatlanul a földesurat illetik. Ahol a tulajdonos — majorsági birtokának csekélysége vagy hiánya miatt — nem tud e haszonvételek sértetlensége felett őrködő alkalmazottat tartani, ott a helységet a haszonvételek és a hozzájuk tartozó épületek becsáron történő megvásárlására kényszerítheti. Ha a község erre nem hajlandó, akkor a haszonvételek bitorlóit a helység bírája köteles áruik elkobzásával sújtani; ha viszont e kötelességét elmulasztja, akkor az elkobzandó hús vagy bor árának kétszerese rajta hajtandó be. Magánbirtokán a földesúr továbbra is kizárólag élvezi a halászati-vadászati jogot; a parasztok tulajdonába került területeken e joga megszűnik ugyan, de veszteségéért az állam kármentesíti őt. A tárgyalt kérdésekből eredő — mind a folyamatban levő perekben, mind a jövőben támadható — vitákban, ha eldöntésükben a felek nem tudnak megegyezni, az eltörölt úriszék helyett egy öttagú bíróság ítél. Ennek tagjait az érdekeltek fele-fele arányban küldik ki, elnökét pedig vagy a tagok választják, vagy ha ők nem tudnak az elnök személyében megállapodni, az alispán nevezi ki. E bíróság sommás ítélete ellen — birtokon belül — előbb a megyéhez, majd a kerületenként szervezett ideiglenes bíróságokhoz lehet fellebbezni, amelyeknek határozatát a választott bíróság elnöke — szükség esetén mérsékelt karhatalommal — hajtja végre.

Végül még két fontos rendelkezést tartalmazott a javaslat. Egyrészt hatályon kívülre helyezte a törvények azon intézkedését, amely az egyedül adóköteles úrbéri állomány védelmében elzárta a földesurakat attól, hogy úrbéres telket a magánhasználat jogával birtokoljanak. Másrészt kötelezte a törvényhatóságokat, hogy az erdőpusztítások meggátlása végett — az erdőhasználat országos szabályozásáig — mind a községi erdőket, mind a község faizási jogával terhelt földesúri erdőrészeket helyezzék zár alá.[19]

[19] A tervezet eredeti — egyébként nem Tarnóczy kezével írt, de általa javított — fogalmazványa található: OL, Arch. Regn. Lad. XX. No. 21. F. C. 90. sz. Közölte *Spira* i. m. 271—274. l.

A tervezet sokkal szélesebb körre terjedt, mint amekkorát a március 24-i kerületi ülés hivatalos döntése szerint kellett volna felölelnie. Hogy azonban készítője azokon az alapelveken, amelyekben a március 22-i konferencia résztvevői megállapodtak, mennyiben lépett túl, az teljes bizonyossággal egyelőre nem határozható meg. Valószínűnek látszik, hogy Tarnóczy nagyjából és egészében a tanácskozástól kapott elvi szempontok keretei közt maradt.[20] Mindazok a jobbágyszolgáltatások, amelyeket ő továbbra is fenntartani kívánt, olyan birtoktípusok után jártak a földesuraknak, amelyeket a forradalmat megelőző idők joggyakorlata nem úrbériségnek, hanem allodiális tulajdonnak tekintett. A szőlőről például a nevezetes március 18-i főrendi ülésen a konzervatív Cziráky Jánossal együtt olyan liberális arisztokraták jelentették ki, hogy „nem úrbéri, hanem tulajdonbirtok", mint Pálffy József, Ráday Gedeon vagy Perényi Zsigmond.[21] Tarnóczy javaslata szó szerint nem is tekinthető a március 18-i határozat revíziójának, hiszen az szintén csak az úrbéri és úrbérpótló szerződés mellett teljesített szolgáltatásokat törölte örökre el.

A jobbágyfelszabadító artikulus, amikor az úrbér és az úrbérpótló szerződések alapján szedett földesúri járadékokat megszűnteknek nyilvánította, vagy más fogalmazásban: a parasztság tulajdonának minősítette azokat a földeket, amelyeket az adózók ilyen szolgáltatásokkal terhelten birtokoltak, azt mondta ki, hogy a változás következményeként mit *kapnak* a tegnapi jobbágyok. Tarnóczy elaborátuma viszont annak summázata akart lenni, hogy mit *nem kapnak* meg a felszabadult rusticusok, azaz melyek azok a parasztkézen levő földek, amelyeknek tulajdonjoga, tehát használati díja, és melyek azok a haszonvételek, amelyeknek jövedelme továbbra is és — hacsak a földművelők saját költségükön meg nem váltják őket önmaguk számára — végérvényesen a földesurat illeti. A javaslat célja volt — amint ezt az éles szemű Vukovics Sebő összefoglalta — „megnyugtatni mindazokat, kik attól féltek, hogy a földesúri jövedelmek az úrbériek eltörlésének folytában a nép által tettleg fognak megtagadtatni", ezért mondta ki: több szolgáltatás „a megszüntetett úrbéri terhek közé nem számítható, de mind a mellett a nép hangulata tekintetéből megtartottnak nyilván ki nem mondott szőlőtized stb. továbbá is épségben meghagyását".[22]

Ebben az értelemben viszont a javaslat hozzávetőlegesen több mint 1 360 000 hold paraszti művelésben álló haszonföldről készült törvény alakjában leszögezi, hogy az változatlanul a volt kiváltságosok tulajdona, a

[20] Tarnóczy a maga márc. 26-i követjelentésében még a tervezetben szereplő egyezményi bíróságokról is úgy beszél, mint amelyeknek felállítását közösen határozták el: „A Nemesség és köznép közti nyugalomnak fenntartására mindenek előtt okvetetlen szükséges minden alkalomnak eleit venni, melyben az érdekeknek öszve ütközése, a feleknek öszvekoccanása lehető lenne, s ezt csak úgy *véltük* elérhetőnek, ha minden előkerülhető kérdések a kölcsönös viszonyok eránt lehetőleg legvilágosabban törvényileg határoztatnának el, s ezekre nézve a már megszüntetett úriszék helyett más, sommásan eljárandó s a felek bizodalmának lételöket köszönő bíróság alakíttatván, s annak eljárási modora szorosan meghatároztatnék."

[21] Pesti Hirlap, 1848 márc. 22.

[22] *Vukovics* i. m. 97—98. l. — Hasonlóképp ítél a tervezetről Irányi, amikor megállapítja, hogy „egy követ" a törvény homályos pontjainak precizírozása ürügyén terjesztett elő olyan javaslatot, amely egynémely jobbágyszolgáltatást továbbra is biztosított volna a földesurak számára. (*Irányi—Chassin* i. m. I. 179. l.)

földesurak tehát vagy visszavehetik — becsár mellett — a szóban forgó földeket parasztbirtokosaiktól, vagy e földek használata fejében továbbra is járadékot kérhetnek. Vagyis a tervezet azzal a szándékkal vont éles határt az úrbéres és nem-úrbéres földek közé, hogy az úrbériség fogalmának a földbirtokosokra hátrányos kiterjesztését eleve lehetetlenné tegye.

De nem állt meg itt Tarnóczy elaborátuma. Nemcsak azzal ment tovább, hogy a végrehajtott rendezéseket — a mérnöki tévedések korrigálásának eseteit kivéve — megváltoztathatatlanoknak nyilvánította, és így elzárta az utat a rendezésekből eredt paraszti sérelmek orvoslása elől. A tervezet kerülő úton olyan földek felett is biztosította volna a birtokos osztály tulajdonjogát, amelyeket pedig a korábbi feudális törvények értelmében úrbériség gyanánt kellett kezelni.

Két ponton tartalmazott ilyen tendenciát. Egyrészt annak megállapításával, hogy a jövőben a földesúr is birtokolhat úrbéres telket, automatikusan földesúri tulajdonba játszotta volna át azt a mintegy 39—40 000 holdnyi területet, amelyet, noha úrbéri pusztatelkek tartozékait alkotta, az úrbériség likvidálásakor, mivel felvállalására jobbágy korábban nem akadt, saját hasznukra műveltettek a birtokos osztály tagjai. Másrészt ártalmatlannak tűnő fogalmazása gyakorlatilag megfosztotta volna a parasztságot az úgynevezett maradványföldektől vagy remanenciától.

A volt jobbágyok ugyanis ténylegesen általában több szántót és rétet birtokoltak egy-egy telek után, mint ahány holdból a telek hivatalosan állott. Az úrbéri regulációk — azaz telekszabályozások — alkalmával e különbözetből a törvények értelmében új telkeket kellett alkotni, és a helység lakosságát legelőjárandóság is e megnövekedett telekszám arányában illette meg. Ezzel szemben Tarnóczy most azt ajánlotta, hogy úrbéri rendezés a jövőben sehol se legyen, a jobbágybirtok összesítését-tagosítását viszont, továbbá a legelő elkülönözését mindenütt hajtsák végre, mégpedig minden helységben a jelenlegi, azaz hivatalosan nyilvántartott telekszám alapján.

Hétköznapi nyelven azt jelenti ez, hogy a telekszabályozás valójában a birtokszabályozás keretében megy végbe: a paraszti illetményt oly módon választják el az úri birtoktól, hogy a tegnapi úrbéresek a maguk járandóságát a határ új helyén a község telekszáma után kapják meg, egy-egy telekre azonban nem annyi holdat adnak nekik, amennyit a telek használója az összesítés előtt ténylegesen birtokolt, hanem csak annyit, amennyi a kérdéses helységre megállapított úrbéri kulcs szerint telkenként hivatalosan jár. A tervezetnek ez az intézkedése, anélkül, hogy formálisan is kimondta volna, a földesúri birtokállományt körülbelül újabb 1 870 000 holddal szándékozott a parasztok rovására gyarapítani, mert a későbbi úrbéri perek alapján következtetve nagyjából ennyire rúgott a maradványföldek terjedelme.

A javaslat szerzője — vallomása szerint — igyekezett „az idő rövidsége és a tárgy szövevényessége daczára oly vonalat húzni, amely a felszabadult úrbéri birtokot attól, mi nem úrbéri, voltaképpen elkülönböztesse, az eljárás módját meghatározza, szóval minden lehető villongásokat elmellőzzön".[23] Valójában viszont a földesurak regále-jogának megerősítésén kívül végső soron a földesurak tulajdonjogát iktatta volna törvénybe olyan, körülbelül

[23] Ld. Tarnóczy márc. 26-i követjelentését.

3 274 000 hold haszonföld felett, amelyből 3 234 000 hold ténylegesen a jobbágyok birtokában volt, méghozzá 1 364 000 hold az úrbériektől elütő, tehát továbbra is fennmaradó járadékszolgáltatási kötelezettség mellett!

A parasztok körében a tervezetnek, ha publikussá válik előttük, nyilván csak erre az utóbbi 1 364 000 holdra vonatkozó passzusai váltanak ki rossz visszhangot és ellenkezést.[24] Ez természetes is: egyrészt a parasztság egyik rétege semmi úrbériséggel, még úrbéres beltelekkel sem rendelkezett, hanem kizárólag majorsági földet és telket birtokolt; másrészt Tarnóczy munkálata e földekről kategorikusan mondta ki, hogy úri tulajdont alkotnak és járadékkötelesek maradnak, a remanenciáról viszont csupán közvetve, feltűnés nélkül intézkedett a parasztokra hátrányos módon, következésképp a remanenciabirtokos földművesek, aligha tudván olvasni a tervezet sorai mögött, csak a tagosítás tényleges lebonyolításakor jöttek volna rá, hogy kijátszották, földjeikben megrövidítették őket.

Tarnóczy javaslatát — mielőtt sor kerül kinyomtatására — az országgyűlés ügymenete szerint fel kellett volna olvasni a követek előtt. Ő azonban ezt elmulasztotta, sőt elaborátumát anélkül, hogy akár Batthyánynak, akár a diéta más hangadó politikusainak előzetesen bemutatta vagy bárkivel közölte volna, az országgyűlés hivatalos iratainak sorozatában küldte sajtó alá. A március 25-ének reggelén megjelent példányok szétosztása még be se fejeződött, amikor a „198. számú iromány" néven hírhedtté vált tervezet körül kitört a vihar. Tarnóczynak és a vele azonos platformon álló politikusoknak a véletlen sem kedvezett: Deák, akitől oly sokan a kossuthi irányvonal mérséklését remélték, Batthyányval együtt épp Bécsbe utazott, hogy ott a felelős minisztériumról — március 23-án felküldött — artikulus jóváhagyását siettesse.

Amikor Kossuth átfutotta a tervezetet, amely még az udvar kémszolgálata szerint is konzervatív módon korlátozta a parasztok jogait, a fejéhez kapott azzal, hogy a javaslat nyomtatott példányait azonnal el kell koboztatni.[25] Egyszersmind azzal az eltökélt szándékkal indult a kerületi ülésre, hogy a tervezet határozattá emelése ellen latba fogja vetni minden befolyását. Útközben találkozott Széchenyivel, aki Bíró Imre Arad megyei követtel együtt e nap volt utoljára a kerületi ülés soros elnöke, az elnökök állásfoglalása pedig, ha nem is eldöntően, de jelentős mértékben hathatott a tanácskozás kimenetelére.

Széchenyi március 24-ének hajnalán staféta útján kapta meg Pestről Kovács Lajosnak két és Tasner Antalnak március 22-én délután — a sajtótörvény elégetését követően — írt levelét. Mindketten — amint Széchenyi

[24] A későbbi fejlemények ezt egyértelműen bizonyítják. A megyék többsége ugyanis az úrbériség fogalmát már a jobbágyfelszabadító törvényjavaslat előzetes kihirdetésekor a tervezettel egyenlő módon magyarázta, sőt az úrbériség értelmezésében alig két héttel később maga a diéta is — bár ki nem mondva — a Tarnóczy-féle javaslat elvi platformjára helyezkedett. A parasztok viszont a tervezetben foglalt tárgyak közül mindenekelőtt az úrbériség fogalmának merev — igaz, formailag törvényes — alkalmazását sérelmezték; a remanencia problémájának eldöntetlensége fel sem merült bennük, mert magától értetődőnek tartották, hogy a remanencia, mint vitathatatlan úrbériség, mindörökre az ő járadékmentes tulajdonukká változott.

[25] A márc. 25-ének reggelén történteket ismerteti egy e nap Pozsonyban kelt kémjelentés; AVMIPH, 1848 : 237.

meg is jegyezte — csak kusza impresszióikat vetették papírra.[26] Kovács első levelében egyfelől azt bizonygatta, hogy nincs ok a félelemre, mert a pesti fiatalok jellemében „a legborzasztóbb elszántsággal" oly galambszelíd kedély, békére hajló indulat és rendszeretet egyesül, amilyent másutt nem igen tud felmutatni a história; másrészt mégis óvott ezeknek a diéta iránt tiszteletet, a Corpus Juris iránt engedelmességet prédikáló és a pesti rend felett őrködő fiataloknak a felingerlésétől, mert ha ez történik, akkor a forradalom elfajul; ebben az esetben „mészárlás nem lesz, de lesz guillotin a pártvezérek számára".[27] Kovács este 10 órakor fogalmazott, második számú levelében egyfelől ismét ecsetelte a sajtótörvény miatt támadt felzúdulást, másfelől azt állította, hogy Pesten a sajtótervezetet kivéve, „minden törvénnyel kibékülnek", majd Kemény Zsigmondra és Gosztonyi János helytartósági tanácsos véleményére is hivatkozva, a sajtószabadságban semmi veszedelmet sem látott, mivel „már a jobbágy kielégíttetett".[28] Kovács eszmefuttatásai összességükben inkább megnyugtatóaknak, semmint ijesztőknek tűntek, ezért egyelőre Széchenyi sem talált semmi különöset bennük.[29]

Most — 25-ének reggelén — azonban történt valami Széchenyi és Kossuth közt, akik mindketten a kerületi ülésre igyekeztek. A külső szemlélő csak annyit észlelt, hogy Kossuth a beszélgetés folyamán egy iratot húzott elő a zsebéből, Széchenyi elé tartotta, aki átolvasta azt, majd szemlátomást izgalomba jött tőle. A vita hevességére, amely a jelenetet kísérte, a szemtanú csupán a két férfi külső mozdulataiból következtethetett, a párbeszéd oka és tartalma azonban rejtve maradtak előtte. Ezért a látottakból, miután Széchenyi az ülésterembe is feldúltan érkezett, azt a véleményt szűrte le, hogy Kossuth ismét „a túlságig megbosszantotta" Széchenyit, mintha „oktalan örömet találna annak hetzelésében".[30]

Vajon miféle irat hozhatta annyira lázba Széchenyit? Tarnóczynak egyébként általa is ismert javaslatát kezdte előtte Kossuth a maga módján értelmezni? Vagy valami másféle irattal, esetleg épp a „Dicsőséges nagyurak" szövegével izgatta fel őt? Nincs semmi nyoma annak, hogy Széchenyi a költeményt március 25-e előtt szövegszerűen ismerte volna. Kossuthnak viszont a vers március 25-én már minden jel szerint birtokában volt, sőt e nap reggelén kaphatta meg azt.

Pesten március 19-én nyilván már az országgyűlési küldöttség tagjai révén kitudódott, a következő napokban pedig számos más csatornán át leszivároghatott Pozsonyból annak a híre, hogy a diéta előző nap milyen tényezők

[26] Döblingi hagyaték, I. 280. Márc. 24-i naplófeljegyzés.

[27] Kovács március 22-én délután 5 órakor Pestről írt levelét ld. OL, Széchenyi cs. lt. Bártfay Szabó hagyaték. — A levél egyébként főleg a Pulszkyt Pozsonyba kísérő Vasvári jellemzésével, annak a sajtóügyben mondott városházi beszédével foglalkozik, és Vasvárit a forradalom „legnagyszerűbb jellemének" nevezi, aki nem akarja, hogy a békés forradalom vérbe torkolljék.

[28] E levelet legutóbb Hatvany közölte. (I. m. IV. 283—287. l.)

[29] Döblingi hagyaték, I. 280. l. Márc. 24-i naplófeljegyzés.

[30] Az ismertetett közjátékot Tabódy Pál, Ung megye konzervatív követe jegyezte fel Horváth Gábor ungi alispánhoz küldött, a márc. 25-i eseményeket is összefoglaló márc. 26-i levelében. (Az irat eredetije 1956-ig található volt: OL, Pálóczi Horváth cs. lt. 1848. Akkor megsemmisült, másolata azonban birtokomban.) Érdekes, hogy Széchenyi a közte és Kossuth közt lefolyt szóváltásról semmilyen formában sem emlékezik meg naplójában.

befolyására mondta ki törvényben a jobbágyok gyors felszabadítását. Ebből a magyar fővárosban átláthatták, hogy a gyülekező parasztsereg legendája és Petőfi mágnásellenes költeménye roppant előrelendítő hatást gyakorolt és gyakorolhat a törvényhozás működésére.[31]

Nem tudni, hogy Kossuthék Kuthyn kívül mások útján is érdeklődtek-e a pesti liberálisoknál a „Dicsőséges nagyurak" szövege után. Nyáry azonban, úgy látszik, a sajtótörvényjavaslat megismerését, illetőleg pesti fogadtatását követően jött — akár önmagától, akár Kossuthék esetleges érdeklődésétől ösztönözve — arra a gondolatra, hogy a vers a pozsonyiakkal szemben továbbra is ütőkártya lehet. A március 22-i viharos közgyűlés után levelet fogalmazott Kossuthnak. Beszámolt a sajtóelaborátum által keltett háborgásról, és rámutatott, hogy a közgyűlést a javaslat hivatalos megégetésétől csak „nehezen lehetett visszatartani". Megemlítette, hogy néhány fiatalember a tervezetet elégette ugyan, de ennek az eseménynek, mivel csupán „privatim, és nem határozatból történt, semmi fontossága nincs". Mégis azt tanácsolta Kossuthnak, hogy a hibát sürgősen hozzák helyre, mert ilyen paragrafusokkal, amelyek hasonlítanak „a szeptemberi törvényekhez", a követeknek nem szabad hazatérniök.

Ezek után még egyetlen megjegyzést fűzött soraihoz, szinte záradék gyanánt: „A zavarban majd elfelejtém az ide zárt, benneteket érdeklő kéziratot megemlíteni".[32] Kérdéses azonban, hogy Nyáry nem szándékosan hagyta-e levele végére a „kézirat" említését. Felmerülhet a gyanú, hogy a téma említésének futólagossága csupán taktikai fogás, tudatos számítás. Lehet, hogy Nyáry a kéziratnak azért kölcsönöz olyan látszatot, mintha nem tartaná azt jelentősnek, mert annak súlyával nagyon is tisztában van. Nyáry leveléhez azonban jelenleg semmiféle melléklet nincs csatolva. Az egyidejűleg keletkezett és Kossuthot illető — vagy legalábbis részlegesen rá vonatkozó — iratsorozatokban csupán egyetlen olyan akta van, amelyre semmi más irat vagy kísérőlevél nem utal, holott eredetileg kétségtelenül valamely irat melléklete volt. Ez pedig nem más, mint a „Dicsőséges nagyurak" egykorú tisztázott másolata![33]

A költemény a mondottak alapján csakis Nyáry leveléhez tartozhatott. A kettő elválasztását feltételezhetően az okozta, hogy a verset — ellentétben a levéllel — Kossuth magához vette. Nyáry a maga levelét nem Pulszkyval küldte,[34] de a megírást követő napon: március 23-án — márcsak tárgyának fontossága miatt is — nyilvánvalóan postára adta, és az így március 24-ének hajnalán a pesti gőzössel Pozsonyba érkezhetett. Kossuth tehát Tarnóczy tervezetével szinte egyidejűleg ismerhette meg a szóban forgó költemény szövegét, amelynek hatását már egyszer tapasztalta, a frissen szerzett vers nála lehe-

[31] Ismét utalunk rá, hogy Petőfi márc. 24-i keltezéssel ugyancsak feljegyezte naplójában: az országgyűlés arra a hírre törölte el azonnal az úrbériséget, hogy ő 40 000 parasztt al tanyázik a Rákoson. (PÖPM, 410—411.l.)

[32] Nyáry levelét ld. OL, Kossuth-iratok, I. 388.

[33] A költeményt tartalmazó iratot először az OL, Kossuth-Archiv 501-es számú aktája gyanánt regisztrálták, majd jelenlegi lelőhelyére: a Kossuth iratok közé tették át, ahol az I. 474. számot kapta. Vele a vers egykorú másolatainak száma 8-ra emelkedik.

[34] Ez kiderül Nyáry következő mondatából: „Úgy hiszem, hogy a midőn ezeket olvasod, a pestvárosi közönség futárja, Pulszky Feri már mindent körülményesen elbeszélt."

tett, amikor a március 25-i kerületi ülésre indult, és lehet, hogy útközben ezt mutatta meg Széchenyinek is.

Széchenyi Kovács március 22-i második levelének egyik passzusát úgy értelmezhette, hogy a pestiek azért érik be a törvényekkel, és azért nincs mit félni tőlük, mert a jobbágy már „kielégíttetett". Most viszont Kossuth bizonyára azt magyarázta neki, hogy Tarnóczy tervezete nullifikálhatja a jobbágyság megnyugtatására tett lépéseket és háborgássá változtathatja a terjedő elégedettséget, amelybe csak olyan szikra kell, mint a „Dicsőséges nagyurak", és az ország máris kiszámíthatatlan következmények küszöbén áll. Hiszen a költemény szerzője — és ezt Széchenyi is tudta — ugyanaz a Petőfi, aki legutóbb a sajtótörvényjavaslat megégetésére tett javaslatával adta jelét radikalizmusának! Széchenyi Kossuth szájából aligha vette könnyedén a dolgot, hiszen azt tartotta róla és elvbarátairól, hogy „sokkal inkább az ördöggel, mint az Istennel paktálnak".[35] Kossuth győzte meg nyilván arról is, hogy Tarnóczyék javaslata hátsó kapu a parasztoknak engedett koncessziók hatálytalanítása felé,[36] ezért izgatottan foglalta el az elnöki széket a délelőtt 10-kor megnyíló kerületi ülésen, amelyen Tarnóczy benyújtotta a hírhedt elaborátumot.[37]

Még mielőtt a tervezetről bárki véleményt mondhatott volna, Kossuth kért szót. Hevesen kifakadt a javaslat ellen. Hivatkozott arra, hogy a hozzá gyorspostával folyvást érkező levelek nyomán sokaknál több módja van ismerni az ország hangulatát. Ennek alapján — és mivel főként Pestről nagyon is nyugtalanító hírek jönnek — illetékesnek érzi magát kijelenteni: ha a rendek e 198. számú nyomtatványt akár csak szakaszonként is tárgyalásra bocsátják, és ha a tervezet hivatalos iromány gyanánt közlésre kerül, a mostani izgatottság közepette nincs oly erő, amely az ország lángba borulását meggátolhatná. E javaslat olyannak tűnik, mintha más úton vissza akarná venni azokat az engedményeket, amelyeket a diéta március 18-án a parasztoknak biztosított. Márpedig elmúltak azok az idők, amikor a már egyszer megadott kedvezményeket a néptől, akár részlegesen is, vissza lehetne venni, így a jobbágyfelszabadítás sem szűkíthető le a lakosság egy részére. Emellett a kimondott koncessziók megnyirbálása egyrészt megingatná a nemesség hitét a nemzet becsületével biztosított kárpótlásban, másrészt valóban azzal a következménnyel járhatna, hogy a következő — népképviseleti — országgyűlés hatálytalanítaná a földesurak javára tett kármentesítési ígéret érvényét.

Egyébként — jelentette ki a március 24-i kerületi ülés határozatára utalva — a rendek csupán a legelő-elkülönözésről és a faizásról kívántak célszerű intézkedést, mert a 18-i határozat értelmében „mindaz, mi állandó s nem haszonbéri természetű tartozás, megszűnik". Ha viszont a jobbágyfelszaba-

[35] „Die jetzigen Führer sind vielmehr mit dem Teufel als mit Gott in Pakt" — írta márc. 19-én naplójába. (Döblingi hagyaték, I. 275. l.)

[36] Uo. 283. l. Márc. 25-i naplóbejegyzés.

[37] A tervezetnek — ellentétben történetírásunk eddigi hiedelmével — két nyomtatott példánya is fennmaradt. Az egyiket — márc. 26-i követjelentéshez mellékelve — Tarnóczy küldte meg megyéjének. (Štatny Archiv, Nitra, Nyitra m. lt. Régi közgyűlési ir. 1848 : IV. 795—198.) A másik az OL, Széchenyi cs. lt.-ban a Bártfay Szabó hagyaték címet viselő sorozatban található.

dító artikulusnak most más értelmezést adnak, akkor a haza beláthatatlan szerencsétlenségbe bonyolódik. Ezért kérte a szóban forgó tervezet félretevését, illetőleg azt, hogy Tarnóczy a maga elaborátumát kizárólag a faizás és legeltetés kérdéseire korlátozza. Mivel pedig a tervezet az országban, ahol nem tudják, hogy az csak egyes ember és nem a tábla véleménye, nagyon rossz vért szülne, indítványozta, hogy a javaslat kinyomtatott példányait, amelyekből mintegy százat máris szétosztottak, egytől egyig kobozzák el, mert ha csak egyetlen darab is nyilvánosságra kerül, kiszámíthatatlan veszedelmet idézhet elő.

Végül a nyomaték kedvéért felhívta a figyelmet arra, hogy a nép felizgatása magát a dinasztiát is veszélybe sodorhatja. Majd utolsó aduként bedobta a fenyegetést: ha a rendek a tervezetet törvénybe iktatják, ő kilép a kormányból — amelynek deszignált tagjai közül az ülésen rajta kívül csak Széchenyi volt jelen —, mert ilyen törvény végrehajtásáért nem hajlandó vállalni a felelősséget.

Bónis nyomban csatlakozott Kossuthhoz, hangsúlyozva, hogy a nyomtatvány határozattá emelése az úrbéri koncessziók megszüntetésével lenne egyértelmű. Kifogásolta azt is, hogy Tarnóczy a miniszterek tudta nélkül nyomtatta ki a javaslatot; azzal érvelt, hogy az irat elterjedése esetén a miniszterek olyasvalaminek következményeiért lennének felelősek, amelyről előzőleg nem tudtak, és amivel nem is értenek egyet. Ezért indítványozta, hogy a jövőben minden tervezetet közölni kelljen a miniszterekkel publikálása előtt.

Tarnóczy azzal védekezett — és ez meg is felelt a valóságnak —, hogy azon a tanácskozáson, amely őt a javaslat formulázásával megbízta, és amelynek Kossuth csak a végére érkezett, ő feladatul kapta követtársaitól, hogy „a szőlők s irtványokra nézve adjon javaslatot". De vissza is vágott Bónisnak: elaborátumát ugyan az idő rövidsége miatt sem ismertethette a miniszterekkel, de ilyesmit kötelességének sem ismeri el; sőt az ilyen kötelezettség kimondását alkotmányellenesnek minősítené, mert bármelyik követnek a miniszterek tudta nélkül is joga van javaslatot tenni, hiszen az országgyűlés felette áll a kormánynak.

A vita elmérgesedésének Kossuth azzal próbálta elejét venni, hogy „megmagyarázta" Bónis javaslatát. Nem arról van szó — mondotta —, mintha Bónis felfogása szerint a parlamentáris kormánynak hatalma lenne a követek korlátlan joga felett, hanem csak arról, hogy a jelenlegi veszélyes körülmények közt, amikor nincs idő hosszadalmas tárgyalásokra, mindenképp célszerű a kormánnyal egyetértésben járni el.

Utána számos deputátus nyilatkozott Tarnóczy tervezete ellen. Tomcsányi újból hangsúlyozta — nyilván megint csak a március 24-i határozatra és nem a 22-i konferencia döntésére utalva —, hogy a nyitrai követ túllépett megbízatásán, javaslatának egyes részei valóságos lázításként hatnak, egésze pedig ellentétben áll a rendek által kibocsátott proklamációval. Márpedig a 18-i artikulus életbe léptetését még akkor se gátolhatja meg földi hatalom, ha szentesítését megtagadná az uralkodó. Babarczy nem találta ugyan oly aggasztónak az ország hangulatát, de annak okán, hogy az egyik miniszter — Kossuth — a tervezetnek tárgyalásában is veszélyt látott, szintén az elaborátum félretételére szavazott. Madarász László a javaslatban egyenesen

ellenforradalmi törekvések nyomát vélte felfedezni, és kemény szavakkal hányta a rendek szemére, hogy miközben — teljesen alaptalanul — a nagylelkűség pózában tetszelegnek, az engedmények megnyirbálásával ehhez az állítólagos nagylelkűséghez is hűtlenek kívánnak lenni.

Bíró Imre, az egyik kerületi elnök már fel is szólította az alsótáblát, hogy álljon el a tervezet megvitatásától, amikor Paczolay János, Hont konzervatív követe nagy hévvel védelmébe vette a javaslatot. Kijelentette, hogy az úrbériség és nem-úrbériség összekeverése a tulajdonjog megtámadását jelentené. E megállapításánál is nagyobb felzúdulást keltett egy másik fogalmazása. Kossuth előzőleg a maga második felszólalásában a miniszteriális törvény szankcionálását és a miniszterek illetékességi körének meghatározását sürgette Bécstől, leszögezve, hogy enélkül a kormány tagjai, hacsak nem akarnak diktátorok lenni, nem tarthatják fenn a rendet. Paczolay száján most az az állítás csúszott ki, hogy az ország máris a miniszterek diktátorságát nyögi, hiszen mindaddig, amíg hatáskörük szabályozása nélkül működnek, diktátoroknak tekintendők.

A hallgatóság „ki vele" kiáltásokkal fogadta e megnyilatkozást. Bónis, Kossuth, Vidos sorra visszautasították a honti deputátus kijelentését. Kossuth még azt is odavágta, hogy „kétszer számot vessen magával, ki valakit ebben az országban diktátorsággal merészel vádolni".[38] „Ilyen izgatottság közepette" Pozsony megye liberális követe: Olgyay vállalkozott a közvetítésre, de végső soron úgy, hogy Tarnóczy tervezetének fogta pártját. Rámutatott, hogy március 18-án a diéta csak az úrbéri viszonyokat szüntette meg, a nyitrai szerkezet pedig azt summázza, ami nem szorosan úrbéri; a bíró, aki a gyakorlatban dönt afelől, hogy mi úrbériség és mi a majorság, „úgy fogja értelmezni a dolgot, mint a nyitrai javaslat".[39]

Más képviselő is akadt (például Máriássy Ágoston), aki Olgyay szellemében szólalt fel. Tarnóczy azonban, bár változatlanul azon a véleményen volt, hogy a szőlőkről és irtványokról is feltétlenül intézkedni kell, mert a közrendet inkább a határozatlan törvény zavarja fel, tervezetét, arra hivatkozva, hogy az nem nyerte meg a többség tetszését, visszavonta, sőt szét is tépte. Ezek után Bíró — a kerületi elnök — határozatilag mindta ki a 198. számú iromány elvetését és megsemmisítését. Tarnóczy újabb megjegyzését a követek figyelmen kívül hagyták, és némi vita után abban állapodtak meg, hogy a legelő-elkülönözésekre, a függő úrbéri perekre és a faizásra vonatkozóan — a főrendek kívánsága értelmében — Szentkirályi kerületi jegyző dolgozzon ki új javaslatot.

Ekkor került sor a sokak előtt ma már teátrálisnak tűnő jelenetre. Széchenyi mindeddig szótlanul ült elnöki székén. Lelki szemeivel — nyilván Kossuth előzetes agitációjának és a liberálisok elhangzott érveinek hatására — saját feljegyzése szerint látta a veszedelmet, amelyet a tervezet okozhat, ha a közönség elé kerül. Most, bizonyára nem véve észre, hogy Tarnóczy már megsemmisítette javaslatának saját példányát, felkérte a nyitrai követet, hogy mivel Kossuth állítása szerint az elaborátumból egyetlen példány forgalomba kerü-

[38] Az egykorú kémjelentés szerint Kossuth „egészen kiesett szerepéből és gyerekes hévvel védelmezte a minisztériumot". (AVMIPH, 1848 : 237.)

[39] Olgyay megállapítása teljes mértékben beigazolódott: a földesurak és a megyék zöme már e napokban is olyan magyarázatot adott a 18-i határozatnak, mint Tarnóczy javaslata.

lése is sok kárt okozhatna az országban, tépje el a tervezetet, mert különben ő lesz kénytelen megtenni azt.

Mivel Tarnóczy nem mozdult — hiszen saját példányát már szétszaggatta —, Széchenyi habozásnak vélte viselkedését, és bocsánatot kérve eljárásáért, a javaslatot elnöki minőségben ő maga tépte össze. A nyomtatvány többi példányát, hogy egyetlen darab se juthasson a közönség kezére, önmaga számára kívánta becsomagoltatni, mégpedig — kedélyességre akarva oldani a lelkében feszülő izgalmat — azzal a jelszóval, hogy ezek után „él magyar, áll Buda még!" Magyarázatul hozzáfűzte: most már senki sem mondhatja, hogy a nyitrai tervezet határozattá lett, az pedig sokat használhat, ha szétviszik e jelenet hírét.[40]

Az összeütközés Kossuthék győzelmével zárult. A követek nagy többsége nem avatkozott a vitába, sőt konzervatív részről is csupán néhányan próbálták megmenteni Tarnóczy tervezetét. Az alsóháziak zömében március 18-ának rémült hangulatát idézték fel Kossuth nem is nagyon burkolt célozgatásai, sőt egyesek fülében visszacsenghettek a „Dicsőséges nagyurak" fenyegető kitételei is, hiszen lehetséges, hogy a vers nem egyedül Kossuthnak jutott birtokába. Az is elképzelhető, hogy Kossuth a költeményt célzatosan ismertette másokkal is. Az általa lefestett veszedelem pedig a legújabb pesti esemény világánál nagyon is reális színben tűnhetett fel az alsótábla előtt.

Széchenyi magatartásában és elhatározásában nagy szerepet játszhatott az a szóváltás, amely az ülés előtt folyt le közte és Kossuth között. Ennek pedig egyik tárgya, vagy legalábbis motiválója Petőfi verse lehetett, amelyet aztán meg is szerzett magának Széchenyi.[41] Amikor e nap estéjén papírra

[40] A március 25-i kerületi ülés lefolyását a következő források alapján ismertettük: OL, Magyar Kancellária, Acta Diaetalia II. Geheime Berichte (Rudnyánszky Sámuel esztergomi káptalani követ és Szalay István nádori titkár titkos jelentései márc. 25-én); három, március 25-én Pozsonyban kelt rendőri tudósítás (mindhárom: AVMIPH, 1848 : 237. sz. alatt); Tarnóczy és Majláth idézett márc. 26-i követjelentése (Štatny Archiv, Nitra, Nyitra m. lt. Régi megyei ir. 1848. IV. 795.); Kray és Jóny szepesi követek ápr. 4-i jelentése (Štatny Archiv, Levoča, Szepes megye bizottmányi jegyzőkönyvei 1848. máj. 3. 54. sz.); Foghtüy János és Kövér György hajdúkerületi követek ápr. 2-i jelentése, amely szerint Tarnóczy munkálata mint „visszavonás magvát hintendő" vettetett vissza (Hajdú-Bihar megyei Levéltár, Hajdúkerület Közgy. ir. 1848 : 7/61); Hunkár Antal és Sebestyén Gábor veszprémi követek márc. 26-i jelentése, amely hangsúlyozza, hogy a nyitrai javaslat „nem a kerületi ülés meghagyásából és nem is a kerületi jegyző által készíttetett". (Veszprém megyei Levéltár. Állandó Bizottmány ir. 1848 : 16.); Jelenkor, 1848 ápr. 6., Budapesti Hiradó, 1848 márc. 26., Pressburger Zeitung, 1848 márc. 29. és Pesti Hirlap, 1848 márc. 30. és 31.

Foglalkozik az üléssel Vukovics is, de tévesen tudja, hogy Széchenyi a javaslatot „közkívánatra" tépte szét. (I. m. 96—97. l.) Széchenyi az ülésnek vele kapcsolatos eseményeiről ugyancsak beszámol naplójában. Megörökíti Tarnóczy szemrehányó megjegyzését: „Ezt nem hittem volna Öntől!" A nap estéjén, gyötörve a lelkifurdalástól, hogy megsértette a vele baráti viszonyban álló nyitrai követet, elhatározta: felkeresi őt, vagy írásban ad neki eljárásáról magyarázatot. (Döblingi hagyaték, I. 283. l.) A megkövető levelet, amelyben hangoztatja, hogy kettejük barátságát semmiért se kívánja odaáldozni, meg is fogalmazta. (Részlegesen közli *Viszota:* VI. CCCXLI. p.) — Csak megjegyezzük, hogy a Tarnóczy-féle elaborátumnak az a nyomtatott példánya, amely a Széchenyi cs. levéltárának Bártfay Szabó hagyaték nevű sorozatában található, nem más, mint a Széchenyi által kettészakított elnöki példány.

[41] Széchenyi ugyanis március 27-én a következőket írta Széchenyi Lajosnak: „Csatolom a versezetet, mely ki volt nyomtatva", de szerzője a jobbágyfelszabadítás hírére elégette azt. (OL, Széchenyi cs. lt. Bártfay Szabó hagyaték.) A költemény ma már nincs a levél mellett,

vetette a nap eseményeit, gondolatainak csapongásai közben ezt a mondatot is leírta: „Az ördögi játékot, amit ezek játszanak, én nem értem."[42] Ez a megjegyzés, amelyet a kerületi ülés történetének vázolása során tett, aligha vonatkozhat másra, mint Kossuthék taktikájára, amelynek a parasztfelkelés idézése változatlanul szerves része maradt, és amelybe a jelek szerint beleépülhetett Petőfi költeménye is. Széchenyi látta, hogy Kossuth és társai Pestet, a pesti eseményeket és a „Dicsőséges nagyurak"-at egyaránt a diéta befolyásolására használják fel, de afelől nem volt biztos, hogy ha az országgyűlés ellenállást tanúsít, akkor nem realizálódik-e aktív szövetséggé a fővárosi forradalmárok és a pozsonyi kossuthiánusok ma még csupán taktikai kapcsolata. Úgy látszik, hogy Széchenyi Petőfi-ellenessége ekkor érlelődött olyan Petőfi-komplexussá, amelyet a májusi események azután tovább mélyítettek.[43]

---

de így is kétségtelen, hogy ez a kilencedik egykorú másolat, amelynek létezéséről tudunk. Széchenyi sorai tanúsítják, hogy ő is hallott valamit a vers elégetéséről, még ha a jelenet idejének megjelölése bizonytalan, illetőleg pontatlan is. Ma még homály fedi, hogy miképp és mikor jutott Széchenyi a költemény szövegéhez. Március 27-e előtt ilyesmiről nem tesz említést, de nem utalnak rá Kovácsnak és Tasnernek Pestről hozzá intézett levelei sem. Ezért csak két eshetőség jöhet számításba. Talán Kovács vitte magával márc. 26-án Pozsonyba, ami azonban valószínűtlennek látszik. Kovács ekkor úgy informálta Széchenyit, aki egyébként kétkedve fogadta ezt az információt, hogy Pesten teljes a nyugalom. Hihetőbb a másik feltételezés, hogy Széchenyi a verset Kossuth példányáról másoltatta le.

A történeti és szépirodalomban egyaránt közhiedelemmé vált, hogy Széchenyi e márciusi napok valamelyikén Petőfi költeményének kezdősoraival köszönt rá a — kaszinóban vagy konferencián — együttülő főurakra. Eleddig azonban nem ismerünk olyan egykorú forrást, amely megemlékeznék a jelenetről, ezért a róla szóló későbbi híradások hitelessége erősen problematikus.

A sztorit legkorábban Jókai örökítette meg (Az én kortársaim, Életemből, I. 192. l. és Egy vers története, Emlékeim, II. 210—211. l.), és bizonyára tőle emelte át a történetírásba Hőke Lajos (i. m. I. 221—222. l.), majd Bártfay Szabó László, aki azonban a vers sorait a márc. 24-i délutáni kerületi ülést megnyitó Széchenyi szájába adja, egyszersmind azt állítja, hogy Széchenyinek a 24-én hajnalban őt felkereső Kovács és Tasner mutatták meg a „Dicsőséges Nagyurak" szövegét. (Széchenyi, Petőfi stb. 18—19. l.)

Valójában Kovács és Tasner egyáltalán nem jártak 24-én Pozsonyban; a szerző félreértette Széchenyi e napi feljegyzését, amely szerint „staféta érkezett Pestről, Kovács és Tasner nagyon hangulat-emberek"; csakhogy a feljegyzésből az is világosan kiderül, hogy a megnevezettek nem személyesen keresték fel Széchenyit, hanem leveleiket küldték el staféta útján hozzá, ezért írhatta Széchenyi, hogy nincs bennük semmi különös.

Téves Bártfay Szabónak az az állítása is, hogy a 24-i délutáni kerületi ülést Széchenyi Petőfi verssorait idézve nyitotta meg. A törvényalkotás e lázas napjaiban egymást érték az országos és kerületi ülések, de — mint már láttuk — márc. 24-e volt szinte az egyetlen nap, amelynek délutánján sem kerületi, sem országos ülés nem zajlott le.

Jókai az állítólagos esemény dátumát márc. 17-re teszi. De a jelenet ekkor se játszódhatott le, egyszerűen azért, mert Petőfi költeményének szövegét ekkor még nem ismerték Pozsonyban, sőt tartalmáról is csupán másnap hallottak a diéta színhelyén. Egyelőre eldönthetetlen tehát, hogy Széchenyi e „beköszöntője", ha a történet egyáltalán igaz, mikor hangzott el.

[42] Döblingi hagyaték, I. 283. l.

[43] 1851 márc. 14-én Tasnernek szánt kusza feljegyzéseinek készítésekor önmagát okolja Magyarország romlásáért, Petőfivel kapcsolatban, akit lázas önkívületében saját fiának nevez, jellemző módon ugyanaz a szólásmondás rémlett fel agyában, amelyet Tarnóczy tervezetének széttépésekor idézett az alsótábla előtt: Él magyar, áll Buda még! (*Viszota*, VI. 442. l.) — Hogy a pesti eseményeket mennyire komolyan vette Széchenyi, arra levelezése és naplója engednek következtetni. Épp március 25-ének estéjén írta Tasnernek: „Budapesten össze koczanástul tartok." (OL, Tasner-iratok, III. 1848.) Amikor márc. 26-án Kovács Lajos, ak

c) AZ ÚRBÉRI ÉS A NEMZETI KÉRDÉS ÖSSZEFONÓDÁSA KOSSUTH POLITIKÁJÁBAN

Kérdés viszont, hogy milyen tényezők szabták meg Kossuth állásfoglalását. Amikor a pesti események hírével érkező Vasvári a pestieknek ellenszegülőkkel kapcsolatban állítólag „guillotine"-t emlegetett, Kossuth a szóbeszéd szerint mind őt, mind azokat, akik megtagadják a diétától az engedelmességet, egyenesen akasztással fenyegette![44]

Az alsótáblán mégis az országból, mindenekelőtt a Pestről érkező tudósításokkal érvelt Tarnóczy tervezete ellen, és velük összefüggésben hangsúlyozta, hogy a javaslatnak akárcsak tárgyalása esetén is kirobban a polgárháború. A magyarországi feudalizmus szövevényes birtokviszonyaiban csupán kevesek voltak Kossuthnál járatosabbak, mégis eltúlozta — kétségtelenül szándékosan — a napirendre került elaborátum várható hatását. Nagyon is tisztában volt vele, hogy mit tekint úrbériségnek a fennálló joggyakorlat, és tudta, hogy azok a szolgáltatások, amelyeket Tarnóczy tervezete nem úrbéres és emiatt továbbra is teljesítendő szolgáltatások gyanánt összegezett, valóban nem vonhatók az úrbéri járadékok fogalma alá. Ennek ellenére március 25-i felszólalásában, meglehetős kétértelműséggel, úgy írta körül a 18-i határozat tartalmát, hogy „mindaz, mi állandó s nem haszonbéri természetű tartozás, meg van szüntetve"!

E fogalmazás szerint azonban nem csupán a kizárólag úrbéri jellegű tartozásokra vonatkozott volna a jobbágyfelszabadítás érvénye. Hiszen például a szőlők vagy irtványok után emberöltőkön át változatlanul egyazon mennyiségű és fajtájú járadékkal fizetett egy-egy vidék, illetőleg uradalom jobbágysága, vagyis a gyakorlatban az „állandó" és a „haszonbéri" kategóriák korántsem egymás alternatívái, mint ahogy ezt Kossuth felállította!

Vajon Kossuth tágítani kívánta a jobbágyfelszabadító törvény érvényességi körét? Aligha, mert ebben az esetben egyértelműbben fejezte volna ki, hogy a nem úrbéri jellegű szolgáltatásokat is el akarja töröltetni. Valójában csak arra törekedett, hogy a diéta ne húzzon éles határt a meghagyott és a likvidált jobbágyszolgáltatások között. A kettőnek — legalábbis ideiglenes — egybemosására, illetőleg különválasztásuk mellőzésére súlyos politikai ok késztette.[45]

A tervezet határozattá emelése bizonyára nem kedvező irányban befolyásolta volna a parasztság hangulatának alakulását. A későbbi eseményekből visszakövetkeztetve azonban, mivel az úrbéri terheket — amelyek a legtöbb parasztot és legelevenebbül érintették — továbbra is megszűntnek tekintette a diéta, *önmagában* aligha vezetett volna általános jobbágyfelkelésre. Kossuth azonban a problémát nem önmagában nézte, hanem tágabb horizontra vetítve kezelte.

---

először márc. 18-án járt nála, ismét felkereste őt Pestről, tőle is hitetlenkedve fogadta a megnyugtató információkat. „In Pest alles ruhig!!??" — írta — így megkérdőjelezve és felkiáltójelezve — naplójába. (Döblingi hagyaték. I. 283. l.)

[44] Döblingi hagyaték, I. 281. l. — Széchenyi márc. 24-i naplójegyzete.

[45] Idézett tanulmányában rámutatott erre Spira is, hangsúlyozva, hogy Tarnóczy munkálatának elvetése azért volt célszerű, nehogy a diéta lerontsa azt a kedvező politikai hatást, amelyet a jobbágyfelszabadítás a parasztság hangulatának befolyásolását illetően számos vidéken máris érezhetően okozott. Valóban erről volt szó, de szélesebb összefüggésben.

Amikor Tarnóczy javaslata a kerületi ülés napirendjére került, Bécs — illetőleg az uralkodó — még mindig nem nyilatkozott a március 20-án felküldött jobbágyfelszabadító törvénycikk felől, de nem döntött a független és felelős magyar minisztériumról alkotott artikulusról sem, amely március 23-án érkezett Bécsbe, és amelynek mielőbbi jóváhagyatása végett Batthyány és Deák épp március 25-én mentek át a fővárosba. Vagyis még függőben volt a Magyarország önállóságát biztosító, következményeiben a birodalom és Magyarország viszonyát csaknem a puszta perszonál-unióra lazító törvénycikk sorsa.

Március 18-án az ekkor még Bécsben időző nádor írásban jelentette az uralkodónak, hogy a tőle kapott szóbeli felhatalmazás alapján kinevezte miniszterelnökké Batthyány Lajost. A király az előterjesztést olyan kitételeket tartalmazó válaszban vette tudomásul, amely a diétán minden bizonnyal nagy felzúdulást váltott volna ki, ha V. Ferdinánd kéziratát a nádor nyilvánosságra hozza. E kézirat hangsúlyozta Batthyány kinevezésének ideiglenességét és leszögezte, hogy egyrészt a miniszterelnök hatásköre az ügyben hozandó törvénycikkektől marad feltételezve, addig pedig csak az ország rendjének biztosítására terjed ki, másrészt a Helytartótanács és a Kancellária a miniszterelnök felett is korlátozás nélkül őrzik meg a maguk illetékességét.[46]

A diéta mit sem tudott e leiratról, amely Batthyány miniszterelnökségét egy ideiglenes királyi biztos funkciójánál is jelentéktelenebbé degradálta. Ennek ismerete nélkül juttatta fel március 23-án Bécsbe a minisztériumról szóló törvényjavaslatot, amelyet a Kancellária diétális bizottsága azonnal munkába vett, hogy az uralkodónak véleményt adhasson róla.[47] Batthyány ugyanezen a napon hozta nyilvánosságra miniszterekül javasolt politikustársai listáját is.

Március 24-én kerültek Pozsonyban forgalomba az első hírek a miniszteriális törvényjavaslat és a miniszteri névsor bécsi fogadtatásáról. Széchenyi nem alaptalanul aggódott e nap is, 25-én is amiatt, hogy az udvar Batthyány kormánylistáját, főképp Kossuth pénzügyminiszterségét aligha fogadja rokonszenvvel.[48] Már az első értesülések úgy tudták, hogy a független minisztériumról szóló törvénycikk a bécsi kormánykörökben ellenállásra talált: a monarchia vezetői vonakodnak a magyar hadügyek és pénzügyek önállóságába beleegyezni. Elterjedt a hír, hogy a bécsi ellenkezés miatt István nádor máris leköszönt hivataláról, Batthyány és Deák pedig, akik nem hajlandók akceptálni a pénzügyi és hadügyi függetlenség tervezett korlátozását, utánozni szándékoznak őt.

Pozsonyban feszültté vált a hangulat, és általánossá lett a hiedelem, hogy a nádor visszalépése esetén Magyarországon kikerülhetetlen a forradalom. Már arról beszéltek, hogy ha Bécs ellenáll és nem erősíti meg a miniszteriális törvényt, akkor Magyarország vagy anarchiába zuhan, vagy királlyá István nádort kiáltja ki, akinek népszerűsége, mivel március közepén a közhiedelem szerint teljes egyértelműséggel exponálta magát a magyar mozgalom köve-

[46] Közli és magyarázza *Viszota:* Írói és hírlapírói vita stb. II. CCCXXXIII. sk. l.
[47] A kérdéssel kapcsolatos eseményeket és problémákat tisztázta *Károlyi* i. m. 56. sk. l.
[48] Döblingi hagyaték, I. 281—282. l.

telései mellett, hatalmassá növekedett. Az országgyűlés színhelyéről elsősorban Pestet figyelték, mert — a legutóbbi pesti eseményekből ítélve — attól tartottak, hogy ott, ha a független minisztériumról szóló törvényt az uralkodó elutasítja, robbanás következik be. Az országgyűlés liberálisai azt hangoztatták, hogy a király már csak azért sem szegheti meg ígéretét, mert ha azt tenné, vagy pedig folytatódnék a huzavona a miniszteriális törvény körül, akkor a hatalmat egy Madarász—Petőfi-féle kormány ragadná magához.[49]

Március 25-én tehát — bár a Staats-Konferenz még tárgyalni sem kezdte a minisztériumról szóló javaslatot — az előzetes értesülések alapján a pozsonyiak borotvaélen vélték a helyzetet. Bécsnek e rebesgetett ellenállása miatt hasznosnak látszott a magyarországi — főleg a pesti — nyugtalanságokról érkező valódi és álhírek felnagyítása. Kossuth elítélte a pestiek akcióit, ha azok a diéta ellen irányultak, de velük érvelt, amikor arról volt szó, hogy Bécs akadályokat gördít a nemzeti önállóság megvalósítása elé. Ezt a taktikát a liberálisok a jelek szerint tudatosan alkalmazták.

A Miniszteri Országos Ideiglenes Bizottmány tagja gyanánt március 25-én Pestre utazó Szemere Bertalan Kossuthnak még aznap este beszámolt a főváros hangulatáról. Egyrészt megnyugtatta ugyan őt, hogy Pesten nincs különösebb mozgolódás, másfelől viszont rámutatott, hogy a magyar fővárosban mindent bírálgatnak, nem ismernek el semmi nehézséget, ezért ha Batthyányéknak a független és felelős minisztériumról szóló törvényt nem sikerül a legrövidebb időn belül elfogadtatniuk, akkor Bécs elutasító döntését casus belli-nek tekintik. Levele végéhez Szemere fontos tartalmú utóiratot fűzött. „Ha Bécsre hatni kell — hangzik a kitétel —, *a tudva levő módon per auxesim* (azaz a dolgokat felnagyítva! — V. J.) e levél e tekintetben tabula rasa neked. Zichy F(erenc) sükeres módnak tartja a bécsiekre."[50]

E szöveg megfogalmazása tanúskodik amellett, hogy a pesti mozgalom eltúlzása nem Szemere egyéni ötlete volt, hanem a pozsonyi liberálisok fegyvertárához tartozott. Korántsem véletlen tehát, hogy Kossuth március 25-én Tarnóczy elaborátumának vitájában — amikor Szemere tudósítását még egyébként se kapta meg — összefüggésbe hozta egymással a magyarországi mozgalmakat és a felelős minisztérium problematikáját. Kijelentette, hogy a rend fenntartása csupán két feltétel mellett biztosítható. Az egyik a diéta mielőbbi bevégződése és szétoszlása, mert ha ez nem történik meg, a forradalmi mozgalom az országgyűléssel szemben olyan követeléseket támaszthat, amelyeket a törvényhozók vagy teljesíteni, vagy megtagadni lesznek kénytelenek, márpedig egyiket se tanácsos tenniük. A másik feltétel a miniszteriális artikulus jóváhagyása. „Bécsben értsék meg — mondta Kossuth, és felszólítása vitathatatlanul a birodalom kormányköreinek szólt —, hogy ha a minisztérium hatásköre minél előbb tisztába nem hozatik, s a törvény nem sanctionaltatik, ha a dolog soká marad így, mint most, hogy t. i. a ministeriumnak

[49] A pozsonyi hangulatról négy, a diéta színhelyén készült kémjelentés számol be részletesen; közülük három március 25-én, egy pedig március 26-án keletkezett. (Valamennyit ld. AVMIPH, 1848 : 237.) Velük teljesen egybehangzóan jellemzi a pozsonyi légkört Podmaniczky márc. 26-i naplófeljegyzése. (I. m. II. 231—232. l.)

[50] Szemere március 25-i levelét, amelynek eredetije található OL, Kossuth-ir. I. 187., közölte *V. Waldapfel* i. m. I. 156—157. l.

csak neve van, hatalma nincs, úgy, ha életünket áldoznók is fel, lehetetlen lenne a jó rendet s magát a trónt megmenteni."[51]

Kossuth e ponton elsősorban Bécshez intézte szavait, de a pozsonyi rendek önmagukra nézve is levonhatták belőlük a következtetéseket. A pesti radikálisok a sajtótörvény kapcsán újólag bizonyítékát adták elszántságuknak. E körülmény a törvényhozók szemei elé idézte a lehetőséget, hogy a magyar főváros az udvar makacskodása esetén a diéta mellőzésével királlyá proklamálja a nádort, ha pedig ő nem vállalkozik az uralkodásra, akkor republikánus tendenciák kerekednek felül. Mivel pedig a rendek megítélése szerint sem a külpolitikai viszonyok, sem a magyarországi társadalom nem érettek még a köztársasági eszmék gyakorlására, Pozsonyban attól tartottak, hogy az ilyen fejlemények feltétlenül anarchiába torkollnának, amelyben viszont a nemesség mindenképp elpusztulna. Az országgyűlés politikusai közt számosan juthattak arra a meggyőződésre, hogy „a visszahatás, amelyet egy Bécsből kiinduló reactio előidézhetne, sokkal veszélyesebb hatással bírna most, mint tíz nappal ezelőtt", ha éppen nem engedték volna, hogy a diéta törvényjavaslatokban fogalmazhassa meg kívánatait.[52]

E megfontolások alapján helyezkedett a követek többsége arra az álláspontra, hogy a független és felelős minisztérium eszméjének realizálásától nem tágíthat az országgyűlés.

Mindez azonban a problematikának csak az egyik oldalát jelentette, Kossuth viszont felmérte a másikat is. Tudta, hogy a diéta és az udvar kötélhúzásában az országgyűlés a jobbágyfelszabadítás kimondásával ha nem is állította egyértelműen a maga oldalára, de talán semlegesítette a parasztságot. A megteremtett egyensúly azonban könnyűszerrel felbillenhet, ha a rendek sietnek e kritikus pillanatban ország-világ elé tárni, hogy mit nem óhajtanak a jobbágyoknak átengedni. Ennek az eltolódásnak a veszélye nyomban realizálódhat, ha az uralkodó a jobbágyfelszabadító artikulust számításból elfogadja, és saját nevében proklamáltatja, a felelős minisztériumot tartalmazó törvénytervezetet viszont egyidejűleg visszaveti. Félő volt, hogy ha Bécs ehhez a taktikához folyamodik, akkor a parasztságot, amely inkább bízott a királyban, mint földesuraiban, esetleg saját bázistartalékává teheti, de legalábbis elszigetelheti az országgyűléstől és a liberálisoktól. Ilyen esetben pedig a magyar mozgalomnak nem sok reménye marad arra, hogy hátvéd híján Béccsel szemben sikerre viheti nemzeti jellegű törekvéseit.

Kossuth azt tartotta, hogy mindaddig politikai bűn volna a jobbágyfelszabadító artikulus részletes magyarázatába belemenni, a megszüntetett és fennhagyott földesúri járadékok világos megkülönböztetéséről határozni, amíg nincsenek biztosítva a nemzeti és állami függetlenség alapfeltételei. Az önállóság eszméjének a pesti forradalmi mozgalom volt első számú hordozója. De e mozgalom erői sem látszottak elégségesnek ahhoz, hogy Béccsel szemben, ha kenyértörésre kerül a dolog, önmagukban érvényt szerezhessenek a nemzeti jellegű követeléseknek. Tömegbázist viszont csakis a vidék, mindenekelőtt a parasztság adhatott számukra,[53] amelynek mozgósítását a

[51] Pesti Hirlap, 1848. márc. 30.

[52] *Podmaniczky* i. m. II. 231—232. l.

[53] Hogy a pesti forradalom milyen nagymértékben számított a vidék támogatására, annak illusztrálására itt is idézzük a baloldal lapjának, a Marczius Tizenötödikének 1848 április

pesti forradalmárok sokkal biztatóbb kilátásokkal kísérelhetik meg, mint az országgyűlés nemesei. Csakhogy ők is kudarcot vallhatnak parasztfelsorakoztató kísérletükkel akkor, ha a nép a király oldaláról az úrbériség eltörlését, az országgyűlés részéről pedig azt tapasztalja, hogy a törvényhozók görcsösen ragaszkodnak a nem úrbérinek minősített feudális szolgáltatások fenntartásához. Végeredményben tehát Tarnóczy javaslata, ha a diéta nem okosan politizál, a nemzeti jellegű követelések sorsának alakulásában a punctum saliens szerepét játszhatja.

Kossuth azonban mindezt nem magyarázhatta el nyíltan az országgyűlésen, állásfoglalásának rugóit összességükben nem fedhette fel a törvényhozók előtt, akiknek nem lebecsülendő hányada nem éppen volt híve a birodalomtól függetlenedő Magyarország gondolatának. Ezért az alsótáblán csak egyikét hangsúlyozta azoknak a lehetséges következményeknek, amelyeket Tarnóczy tervezetének határozattá emelése vonhatott maga után. Egyszersmind fel is nagyította ezt az esetleges következményt, eltúlzásával akarva kendőzni a probléma komolyságának tulajdonképpeni, ki nem mondott okát. Ily módon a jobbágykérdés, amely az úrbéri viszonyok eltörlésének kinyilvánításáig az átalakulás alapkérdése volt, március 25-én — az ekkorra kialakult helyzetben — a nemzeti probléma taktikai eszközévé változott.

Persze jónéhányan voltak a pozsonyi politikusgárdában, akik észrevették az összefüggést Kossuth magatartása és a nemzeti önállóság függőben levő problematikája között. De a többség a parasztság oldaláról nem érezte eléggé fedezve magát, és tartott az esetleges elővigyázatlan lépések be sem látható következményeitől. Gróf Zichy-Ferraris Bódog például, annak a „keserű" ténynek a megállapítása után, hogy a földbirtokosok a robot hirtelen elvesztése miatt rendkívül heves csapást szenvedtek, ekkortájt írta: „Véres jövőtől félek . . . Magyarországon aligha megnyugtató az ügyek állása, és akinek gyerekei vannak, nem lehet eléggé körültekintő."[54]

11-i cikkét. E cikk Kossuth április 2-i, a megyerendszer fenntartása mellett kardoskodó beszédével kapcsolatban rámutat, hogy a pesti mozgalmat, mivel nem torkollott vérbe és rendetlenségbe, sokan jelentéktelennek tartják. „Mi meg vagyunk győződve — írja a lap —, hogy azt — t. i. a mozgalmat — márciusban, midőn fegyveres nemzetőrség még nem volt, a katonaság könnyen legyőzhette volna. Azonban azt kellett tekinteni, hogy a fővárosi mozgalom nagy mértékben volt basirozva a vidéki segélyre . . . A história tanít, hogy a fővárosban csak akkor fejlődhetik ki az egész országra nézve elhatározó barricad párt, midőn e párt kívül a városon erkölcsi erővel van támogatva. E nélkül a fővárosi mozgalomnak nincs alapja, nincs jövendője, nincs komolysága."

De számításba vette a vidéket az államhatalom képviselője: a Helytartótanács is, amikor a be nem avatkozás mellett döntött, azaz teljesítette a pesti forradalmárok kívánságait. E szerv tisztségviselői március 15-ének délutánján, miután meghallgatták a Budára felvonult tömeg követeléseit, a rájuk adandó válasz megbeszélése végett tanácskozásra vonultak vissza. „Két utat követhettünk — írta e zártkörű megbeszélésről Szilassy József, a Helytartótanács tanácsosa. — Az első: a felkelés elnyomása a katonai erő által. A csőcseléket, amely — minthogy erősen esett — csupán esernyőkkel volt ellátva, Budáról kikergethettük, az erődítményt lezárhattuk és védelmi állásba helyezhettük volna. Ebben az esetben az állami hivatalokról, a pénztárról és a fegyvertárról gondoskodtunk volna ugyan, de viszont Pestet és az egész országot dobtuk volna oda a felkelés prédájául." Hogy tehát „az uralkodó dinasztát" megmentsék, a „kormány és a kormányzottak közt levő köteléket" fenntartsák, inkább engedtek a forradalmároknak. (Szilassy 1848 márc. 23-án kelt és Szilassy Eduárdhoz intézett német nyelvű beszámolóját ld. OL. Szilassy cs. lt. B. XX. 2.)

[54] OL, Zichy-Ferraris cs. lt. No. 12. 204.

Pozsonyban általában elismerték, hogy vannak Magyarországon erők, amelyek a diéta — és Bécs — visszakozása esetén könnyen kilépnének nyugalmi állapotukból. Márpedig — amint az egyik besúgójelentés találóan megfogalmazta — mindenki, akinek valami birtoka vagy vesztenivalója volt, kezdett belefáradni a bizonytalanságba, és szerette volna, ha a helyzet valamilyen formában stabilizálódik. Ezért történt, hogy csupán néhány szélsőséges konzervatív kelt Tarnóczy elaborátumának védelmére. A többség érezte, hogy a tervezet jóváhagyása, ha nem is Kossuthnak és liberális elvbarátainak okfejtésével feltétlenül egyező formában, de mindenképp újabb bonyodalmak kiindulópontja lehet. E hit kialakulásában pedig a március 22-i pesti akció és Petőfi abban vitt szerepe nem elhanyagolható szerepet játszott.

Az udvar kémszolgálata rátapintott Kossuth állásfoglalásának és taktikájának lényegére. „Napról napra fenyegetőbb magatartást tanúsít — jelentette Kossuth március 25-i fellépéséről —, és egyre több embert kényszerít arra a meggyőződésre, hogy az országgyűlésnek sürgősen be kell fejeződnie, mert különben semmi, még a trón sem menthető meg." Merészségének forrása pedig az, hogy „teljes egészében a parasztságra támaszkodik". E felismerés alapján vonta le a pozsonyi titkosrendőrség azt a következtetést, hogy szerencsétlen lépés volna, ha őfelsége az úrbéri engedményeket nem szentesítené. A jobbágyfelszabadítás szankcionálása nem tagadható meg — folytatódik a rendőri eszmefuttatás —, mert ha ez következnék be, akkor az udvar maga szolgáltatná a forradalom fenntartásához a legveszedelmesebb gyúanyagot. Ezért egyrészt az úrbériséget eltörlő artikulus elfogadását, másfelől egyidejűleg a földbirtokosok kármentesítésének komoly elrendezését ajánlotta. A köztehervisélést a háziadó területén ugyancsak halaszthatatlannak minősítette, sőt elodázását a hadiadóra vonatkozólag is csupán a legrosszabb esetben tartotta megkísérelhetőnek. Ilyen eljárással — összegezte következtetéseit a rendőrhivatal — nemes és paraszt egyaránt kielégíthető volna, Kossuth pedig elveszítené befolyását.[55]

[55] Mindkét idézett jelentést ld. AVMIPH, 1848 : 237.

9. A KORMÁNYKÖRÖK TAKTIKÁJA A JOBBÁGYFELSZABADÍTÁS ÉS A NEMZETI FÜGGETLENSÉG ELLEN

Mire a bécsi rendőrség a pozsonyi kémszolgálat javaslatait összefoglalóan továbbította a Staats-Konferenzhez, Bécsben már — e javaslatokhoz sokban hasonló — döntés született a jobbágyfelszabadító artikulus felől. A császárvárosban — akárcsak Pozsonyban —, mihelyt hírét vették a március 18-i eseményeknek, szintén működésbe léptek a jobbágyfelszabadítás magyar ellenzői. A pozsonyi mágnások e téren herceg Esterházy Páltól várták a legtöbb eredményt.[1]

A herceg, noha március 16-áról 17-ére virradó éjjel ő vette rá Lajos főherceget a március 3-i felirat elfogadására, a március 18-i határozatról értesülve valóban akcióba kezdett. A jelek szerint a Bécsben tartózkodó és a Pozsonyból felránduló mágnások közt tanácskozásra került sor annak megbeszélése érdekében, hogy milyen lépéseket tegyenek a jobbágyfelszabadító törvénycikk adott formájának megváltoztatása végett. E kikövetkeztethető összejöveteleken kétségtelenül Esterházy vitte a főszerepet. Mindhárom eleddig ismert dokumentum ugyanis, amely a mágnások készülődésére vall, soproni körülményekre vonatkozik, márpedig e megyének Esterházy volt a főispánja, ebből kifolyólag a Sopron megyei viszonyokból meríthető és a tervezett akcióhoz felhasználható érveket mágnástársainak csakis ő szolgáltathatta.

Az említett iratok mindegyike fogalmazvány alakjában maradt ránk, és egyelőre nem is tudható, hogy eljutottak-e azokhoz a személyekhez és hatóságokhoz, amelyeknek tisztázatukat szánták. Azoknak a tervezgetéseknek körvonalai azonban, amelyeknek realizálásával Esterházy és társai a megalkotott úrbéri törvény érvénybe léptetését szerették volna meggátolni, kidomborodnak belőlük.

Az első dokumentum leszögezi, hogy a robot és dézsma megszüntetése, mivel annak már időpontját is kitűzték, valójában a nemesség küszöbön álló kirablása. A kármentesítés viszont csupán hipotézis, hiszen a jövőért a mostani törvényhozás aligha állhat jót. Emellett az úrbéri artikulus a diéta részéről alkotmányellenes túlkapás volt, mert a követeket küldőik csak az örökváltság eszközlésére hatalmazták fel, arra azonban nem, hogy a nemességet egyetlen szóval megfosszák tulajdonától. Sopron megye a parasztok érdekében óhajtja ugyan a robotviszonyok szabályozását, de törvényes jogaihoz ragaszkodva önmaga akar dönteni arról, hogy e rendezés mi módon menjen végbe. Ezért, hangsúlyozva a megye készségét az úrbériség szabályozására, kérni kell az uralkodót, hogy ilyen rögtönzött, a magánbirtokot megsemmisítő, a nemzeti tulajdont pedig veszélyeztető artikulust ne szentesítsen, hanem adjon a

[1] Gróf Waldstein János március 22-én azt írta Esterházynak, hogy jelenléte a diétán hallatlanul jó befolyást gyakorolna, kedvező eredményeket hozna, a pozsonyiak — ti. a mágnások — kezükön hordoznák őt. (Waldstein levelét közli *V. Waldapfel* i. m. I. 145. l.)

rendeknek lehetőséget, hogy ebben az ügyben újabb utasítások kikérése után és mindkét fél számára méltányos módon dönthessenek. A diéta mindenhatóságával szemben pedig érvényesíteni kell a megyei önkormányzatnak azt a jogát, hogy az alkotmányt érintő valamennyi kérdésben nyilatkozhasson.[2]

A második fogalmazvány — tartalma után ítélve — egy megyegyűlés tervezett napirendjének summázata, mégpedig a legközelebbi kongregáció elnöksége számára. A vázlat szerint a gyűlésen két tárgyról kellene tanácskozni: a „közrend" fenntartásáról és az országgyűlésen zajló eseményekről. A diéta ugyanis „elképesztő gyorsasággal" dönt azokban a kérdésekben, amelyek az alkotmányt és a nemesi jogokat gyökeresen felforgatják. Mivel pedig erre se a soproni, se más követek nem kaptak felhatalmazást, a megyének feltétlenül cselekednie kell.

A tervezet három pontba foglalja össze a közgyűlés tennivalóit és egyszersmind „kívánatos" eredményeit. Először is küldjenek a megye rendjei beadványt az uralkodóhoz. Jelentsék ki ebben, hogy egyrészt készek ugyan a közterhekben osztozni és az örökváltságot eszközölni, másrészt tiltakoznak a diéta eljárása ellen, amely a hazát veszélyezteti. Az alsóház ugyanis a hallgatóság nyomása alatt túllép a maga hatáskörén: felforgatja az alkotmányt, mindenféle adót a nemesség nyakába varr, eltörli — mégpedig utólagos kárpótlás mellett — az úrbéri viszonyokat, mindezzel felzavarja az ország békéjét és romlásba taszítja a nemességet. E körülményekre hivatkozva kérje azután a megye a diéta feloszlatását és azt, hogy az országot, az alkotmányt

[2] A fogalmazvány szövegét ld. *Andics:* A nagybirtokos stb. II. 23. l. — A Széchenyi-család levéltárában fennmaradt iratra — az idézett munka megállapítása szerint — utólag rávezették gróf Cziráky Antal államminiszter nevét. Ebből azonban korántsem következik, hogy a tervezet Czirákytól származik. Még akkor is, ha a fogalmazvány valóban az ő példánya volt, két eshetőség foroghat fenn: vagy Esterházy juttatott el hozzá valamiféle javaslatot, amelyet ő kivonatolt, vagy Cziráky vetette ugyan papírra a teendőket, de valamely megbeszélésen és Esterházy javaslatai nyomán. Ha nem e két lehetőség egyikéről volna szó, akkor megmagyarázhatatlan maradna, hogy Cziráky, aki *Fejér* megye főispánja volt, miért *Sopron* megye viszonyaira hivatkozik.

Az az aggodalom, amely mind a mágnások, mind a megyei nemesség körében jelentkezett, hogy tudniillik a következő és immár népképviseleti alapon összeülő országgyűlés esetleg nem tartja kötelességének a földesurak kármentesítését, nem nélkülözött minden alapot. Békés megye március 22-i közgyűlése az olyan baloldali és adómentességükről már korábban lemondó nemesi liberálisok befolyására, mint például Szeghő Pál stb. a következő határozatot hozta: „Minthogy . . . ezen országgyűlésen alkotott és még alkotandó törvények az alkotmány sánczaiba csak most befogadott nép befolyásán kívül voltak hozva, meghagyjuk az országgyűlési követeknek, hogy indítványozzák s törvénybe iktatni igyekezzenek: miszerint az érintett összes törvényczikkek a jelen országgyűlés folytatásával Buda-Pesten összehívandó s már a népet is képviselendő legközelebbi hongyűlésen újabb tárgyalás alá vehetőknek világosan kimondassanak." (A békési követek azonban a diétán nem álltak elő ilyen indítvánnyal; de már különben sem volt a megyének joga utasítást adni, minthogy a törvényhozó testület — láttuk — a nemzet képviselőjének nyilvánította önmagát.) — A határozatot ld. Békés megyei Levéltár, Békés megye közgy. jk. 1848 : 4. Márc. 22. — Az ilyen irányú félelmet táplálták némely hírlapi megnyilatkozások is. A Marczius Tizenötödike márc. 23-i száma például a sajtótörvénytervezet vitájával maga mögött így elmélkedett: a diéta azzal hitegette az országot, hogy a hat mellőzhetetlen törvény megalkotása után eloszlik, most mégis minél több tárgyat akar „táblabírósan" elintézni. Eszmefuttatását a következő fricskával zárta: „Ne fárasszák önök magokat, úgyis bármit tesznek önök, azt a nemzeti gyűlés (azaz: a népképviseleti országgyűlés — V. J.) azonnal megváltoztatandja."

és a birtokos osztályt egyaránt megrontó törvényjavaslatok szentesítését tagadja meg az uralkodó. Hasonló tartalmú körlevelekkel a többi megyét is fellépésre lehetne bírni. Végül a követeket sebesposta útján szólítsák fel, hogy azokban a tárgyakban leadott helyeslő szavazataikat, amelyeknek igenlésére utasításuk nem jogosította fel őket, rögtön vonják vissza, mert azokat a megye érvényteleneknek nyilvánítja.[3]

Végül a harmadik egykorú irat, amely ugyancsak piszkozatban maradt az utókorra és kétségbevonhatatlanul herceg Esterházy Páltól származik, már nem pusztán tervezgetés, hanem egy Sopron megyéhez intézendő hivatalos levél fogalmazványa. Bejelenti ebben Esterházy, hogy a küszöbön álló közgyűlésen ő maga kíván elnökölni, és két tárgyat szándékozik a kongregáció elé vinni, mégpedig — az előbbi tervezethez sokban hasonlóan — a rend biztosításának problémáját és a követek tudósítását. Mindkettőről higgadtan, de a jövendőkre is ügyelve kell tanácskozni. Reméli, hogy az úrbéri viszonyok elintézésére hozott határozatról, „e felette fontos" ügyről alkotott véleménye találkozik a rendek nézeteivel. Eszerint az úrbériség végleges elrendezése „a jobbágyok érdekében" tovább már nem halasztható, de „a természetszerű méltányosság is az illető földesuraknak teljes kármentesítését igényli". Törvényjavaslatukban maguk a rendek is elismerték ezt, „mikor és miképpeni eszközlése" iránt azonban még nem intézkedtek. A közgyűlésnek épp ezért a kármentesítés módjának kijelöléséről kellene tanácskoznia. Javasolja tehát Esterházy, hogy a megye feliratban kérje meg az uralkodót: „az ezen ügyben eleibe terjesztendő törvényjavaslat megszentesítését a kármentesítési mód és idő meghatározásától legkegyelmesebben feltételeztetni méltóztatnék". Egyidejűleg célszerűnek tartaná, ha a közgyűlés a követeket ugyancsak utasítaná, hogy az úrbériséget megszüntető törvény „a megváltási mód és idő meghatározásától feltételeztessen".[4]

Esterházy e fogalmazványának végső konklúziója ugyanaz, amelyet a nádor Szögyény-Marichnak, Szécsen pedig március 20-án éppen Esterházynak tanácsolt: oda kell hatni, hogy a jobbágyfelszabadító artikulus szankcionálását és életbe léptetésének idejét a király a kárpótlás módjának és realizálása terminusának meghatározásától tegye függővé. Magától Esterházytól tudjuk, hogy a Pozsonyból kiindult ötlet kivitelezésére valóban tett az udvarban lépéseket,[5] de hogy milyen formában, azt egyelőre még nem lehet kideríi-

[3] *Andics* i. m. II. 24—25. l. — A szerzőjének megjelölése nélkül ránk maradt fogalmazvány szövegéről közlője valószínűsíti, hogy az gróf Dessewffy Emil kezeírása. A betűtípusok összehasonlításának eredménye viszont arra enged következtetni, hogy a tervezet szerzőjének Esterházy Pál legalább ugyanakkora joggal tulajdonítható. Így például a kézirat z betűje Esterházy egyéb és névvel megjelölt fogalmazványainak jellegzetes z betűjével teljesen azonos. Emellett e tervezet is a soproni követeket említi, akikhez Dessewffynek semmi köze sem lehetett. Ezért, ha a fogalmazvány mégis Dessewffytől származik, akinek írása tényleg sok rokonságot mutat Esterházyéval, akkor is csak az képzelhető el, hogy Dessewffy valamely közös megbeszélésen Esterházy gondolatmenetét és terveit rögzítette.

[4] A fogalmazványt ld. OL, Eszterházy cs. hercegi lt. Budapesti Hitbizományi lt. Esterházy Pál ir. XIX. századi ir. III/c. 2.

[5] Egy 1849 januárjában kelt és az udvarhoz intézett beadványában — mintegy mellékesen — ezt írja: „. . . dass ich, ungeachtet des Widerspruches, den ich gegen die Modalität und Ausdehnung in Aufhebung der grundherrlichen Vorrechte einlegte" stb. (Közli *Andics:* A nagybirtokos stb. II. 261. sk. l.)

teni. A mondottak azt is bizonyítják, hogy személyes befolyását nemcsak a központi kormányzatnál, hanem megyéjénél is megpróbálta érvényesíteni. E fogalmazványa datálatlan, de keletkezési ideje a szöveg egyes passzusaiból kikövetkeztethető. Írásakor a kármentesítési törvényt Esterházy még nem ismerte. E törvényt a diéta március 23-án emelte határozattá, ezért legkésőbb március 24-én már Esterházy is feltétlenül hírt szerzett róla. Ugyanakkor Esterházy az eredeti fogalmazványból a felségfolyamodványra vonatkozó részeket végül is kihúzta, nyilván azért, mert közben tudomására jutott, hogy a Magyar Kancellária a jobbágyfelszabadító artikulust petíciózás nélkül is úgy véleményezte, ahogy ő azt a tervezetben kívánta. Kancellária diétális bizottsága viszont március 23-án készült el véleményével,[6] amelynek tartalmával Esterházy már e nap megismerkedhetett. Végeredményben tehát a fogalmazványnak március 23-a előtt kellett születnie.

Mindhárom tervezet-variáns leszögezi, hogy Sopron megye az úrbériség problémáját rendezni óhajtja, sőt az első és a harmadik fogalmazvány — taktikai célzattal — kiemeli, hogy mindezt a parasztok érdekében akarja tenni. Többé-kevésbé azonos módon kapott mindháromban helyet az az instrukció is, hogy a megyék a törvénynek a diétára való visszautalását kérjék az uralkodótól. Az artikulus elvettetésének *módját* és *indoklását* illetően viszont vannak különbségek az egyes változatok elképzelései között.

Az első szerint a király szentesítés nélkül küldené vissza az országgyűléshez a javaslatot azzal, hogy a rendek az ügyben új követutasítások beszerzése után, mindkét fél szempontjából méltányosan döntsenek. A második szerint a megyék egyrészt érvényteleníténék deputátusaiknak a törvénytervezetre adott igenlő szavazatait, másrészt felségfolyamodványukban az uralkodót a törvény szentesítésének megtagadásán kívül a diéta eloszlatására is igyekeznének rávenni, a többi megyét pedig ugyanilyen akcióra szólítanák fel.

Mindkét fogalmazvány, akár egyedül Esterházy vetette őket papírra, akár valamely tanácskozás állapodott meg alapelveikben, nyilvánvalóan a március 18-i pozsonyi határozatok első hírére keletkezett. A harmadik változat viszont, amely már nem annyira tervezgetés, mint a megindítandó akció első konkrét lépésének formulázása, valószínűsíthetően azután született, hogy Esterházy megkapta Szécsen levelét. E fogalmazványban a tennivalók megjelölése összhangba került Szécsen — és a nádor — javaslataival, tehát azzal az elképzeléssel, amely a pozsonyi mágnások számára a jobbágyfelszabadító törvényjavaslat legcélszerűbb megváltoztatási módjának látszott. A pozsonyi ötletet Esterházy egyetlen ponton egészítette ki. Figyelmen kívül hagyva, hogy a diéta előzőleg a nemzet egészét képviselő testületnek nyilvánította önmagát és ezzel közvetve hatálytalanította a törvényhatóságok követutasítási jogát, olyan instrukciókat kívánt a megyei deputátusoknak küldetni, amelyek értelmében a kérdéses artikulusban a kármentesítés módját és idejét is pontosan meg kellett volna a diétának határoznia.

A fogalmazvány végleges alakja azután tartalmilag csupán erre a javaslatra korlátozódott. A másik indítványt, amelynek értelmében a soproni rendeknek kérniök kellett volna a királyt, hogy a jobbágyfelszabadításhoz csak a kármentesítés módjának és idejének tisztázása esetén járuljon hozzá,

[6] *Károlyi* i. m. 33. l.

a szerző kihúzta a szövegből. Igaz, annak sincs jele, hogy a levelet Esterházy valaha is elküldte volna a címzettek részére. A megindítani szándékozott akció előkészületei végeredményben nem jutottak a realizálás stádiumába, hanem megrekedtek a tervezgetés fokán.

Esterházy — vagy Esterházyék — látszólagos leállásában több tényező kaphatott szerepet. Hamarosan értesülhettek róla, hogy a március 18-i határozatok elfogadott formája felsőbb inspirációk nélkül is elégedetlenséget keltett a megyei nemesség széles köreiben, és ez az elégedetlenség ólomsúlyként nehezedik a diétára. Megismerkedtek az országgyűlés kármentesítési törvénytervezetével, amely, mivel rendezte — bár korántsem megnyugtatóan — a kárpótlás módját, erősen megingatta a törvényjavaslat visszavetésének indokául szánt érv jogosultságát. Maga Esterházy március 23-án azt is megtudta, hogy Batthyányék őt akarják a felelős kormány egyik minisztériumának élére.[7] Az akciószervezés elmaradásának döntő oka mégis az volt, hogy a Magyar Kancellária dietális bizottsága a jobbágyfelszabadító artikulusról március 23-án minden külön mozgalom nélkül is — persze lehet, hogy ebben benne volt Esterházyék keze — alapjaiban ugyanolyan értelmű véleményt terjesztett a Staats-Konferenz elé, mint amilyent a nádor, Szécsen és Esterházy kívántak. Másképp fogalmazva: a Kancellária — bizonyára meghallgatva a Bécsben időző mágnások nézeteit is — magáévá tette a törvényjavaslat meghiúsításának azt a taktikáját, amelyet Pozsonyban gondoltak ki, és amelyet Esterházy részint képviselt, részint a bécsi körökben propagált.

A Kancellária dietális bizottsága — Szögyény, Bartal György és Zsedényi Ede, maguk is jobbágyos földbirtokosok, voltak a tagjai — a jobbágyfelszabadító, a közteherviselési és a papi tizedet eltörlő törvénytervezetekről kialakított véleményét egyidejűleg terjesztette be a Staats-Konferenznek. A másodikat és harmadikat elfogadásra ajánlotta,[8] az úrbériség megszüntetésével kapcsolatban azonban bizonyos szempontok megfontolását indítványozta.[9] Mindenekelőtt rámutatott a törvényjavaslat keletkezésének okára: A magyar országgyűlés a jelenlegi mozgalmak közepette, akárcsak a badeni nagyhercegség kamarái, amelyek a feudális előjogokat parasztzendüléstől tartva utólagos kárpótlás mellett törölték el, úgy vélte, hogy a fenyegető parasztlázongás egyetlen óvszere Magyarországon is az úrbéri terhek haladéktalan likvidálása. A bizottság elismerte ennek az oknak horderejét, de miután a parasztság magatartását e napokban már reálisabb megvilágításban látta, mégsem értett azzal egészen egyet, hogy az állítólagos nyugtalanságok lecsillapításához a jobbágyföld felszabadítására lenne feltétlenül szükség.

[7] Az egykorúak szerint Esterházy miniszterségéhez Kossuthék többek közt azért is ragaszkodtak, mert bizonyítani akarták a világ előtt, hogy a magyar mozgalom nem csupán a középrendek és a proletárok, hanem az egész nemzet mozgalma. (Vö. *Daniel Kászonyi:* Ungarn vier Zeitalter, II. Leipzig, 1868, 28. l.)

[8] Csak a papi dézsmával kapcsolatban tartotta kívánatosnak, hogy helybenhagyó leiratában a király figyelmeztesse a rendeket: az alsópapság részére kárpótlást kell biztosítani.

[9] A jobbágyfelszabadító törvényjavaslat bécsi sorsának alakulását Károlyi Árpádnak alapos, a témakört kimerítő, a forrásanyag egészét feldolgozó és közlő munkája nyomán foglaljuk össze. (I. m. 33—49. ill. 216—226. l.) A Kancellária taktikusnak képzelt, ravasz javaslatának kialakításában kétségtelenül szerepet játszott az, hogy — amint ezt Koenneritz bécsi szász követ megfogalmazta — „a kormány nem akarta az ügy (a törvénycikk visszavetése — V. J.) ódiumát vállalni". (Jelentését ld. 1848 márc. 29-i kelettel Sächsisches Landesarchiv [Dresden], Aussenministerium Nr. 3166 : 63.)

A tervezet árnyoldalait abban jelölte meg, hogy annak tartalma szerint a feudális szolgáltatások a törvény kihirdetése után nyomban megszűnnének, a nemzeti közbecsület alá helyezett kárpótlás realizálása pedig a jövő országgyűlés feladata lenne. Nyitva maradna tehát a kérdés, hogyan műveltessék földjeiket addig a robotvesztett birtokosok, vagy mi legyen azokkal a felsőmagyarországi és horvátországi földesurakkal, akiknek egyetlen bevétele az úrbéri szolgáltatások megváltása fejében nyert pénzből áll, és akik rögtönös kármentesítés nélkül minden jövedelmüktől elesnének. Általánosságban is figyelmet érdemel a földbirtokosságnak az az aggodalma, hogy csupán kismértékű kárpótlásra és csak nagy sokára kerül majd sor. Márpedig — emelte ki az előterjesztés — „annak az arisztokráciának a jólétéről van szó, amely a hajdani mozgalmas időkben a trón támasza volt, amely azonban a mostani izgatottság közepette a tróntól várja azt a védelmet, amit a főrendiháznak a parasztfelkeléstől való félelem és a karzat zsarnoksága miatt hihetőleg meg kell önmagától tagadnia".

A véleményes jelentés e passzusa a fogalmazás óvatossága ellenére is árulkodik arról, hogy Szögyények értettek a nádor táviratából: a főrendi tábla konzervatívjainak nincs bátorságuk ahhoz, hogy ők maguk kezdeményezzék a jobbágyfelszabadítás módosítását, mert nem szeretnék magukra venni a visszalépés ódiumát, ezért az uralkodótól várnak mentőövet. A bizottság ilyen elszólás után még egyszer leszögezte, hogy a rendek azért áldozták fel a jövőt a jelennek, és fogadták el — igazságot és méltányosságot mellőzve — nagy sietséggel a törvényjavaslatot, amely pedig a probléma bonyolultsága miatt megfontolt tanácskozást igényelt volna, mert tartottak a fenyegető — tudniillik a parasztok részéről fenyegető — veszedelemtől. Az artikulus jelen formája valóban sok lényeges változtatást követelne. A mostani idők morális kényszere azonban azt diktálja — állapította meg az előbbi kiszólást mintegy ellensúlyozni kívánva a jelentés —, hogy mivel a rendek egyhangúlag javasolták a jobbágyterhek feloldását, a kormány, ha a maga befolyását nem akarja a magyarországi népesség legnagyobb létszámú osztályánál egészen elveszíteni, és nem óhajtja a felelősség roppant terhét az esetleg valóban kitörhető parasztlázongásokért vállalni, nem szegülhet a javaslattal mereven szembe. Ezért csak azt teheti, hogy a diétát a tervezet hátrányos következményeire figyelmezteti, és annak újabb átgondolására utasítja.

A bizottság indítványa abban összpontosult, hogy a király a rendeknek adandó válaszában jelentse ki ugyan elvi egyetértését a javaslattal, az artikulus első három paragrafusát azonban, amelyek a nemzeti közbecsületre bízott kármentesítés foganatosítását a jövő országgyűlésre odázzák, a faizás és a legeltetés gyakorlatát pedig a rendezetlen helyeken a jelenlegi állapotban hagyják, tárgyaltassa újra a diétával. Az uralkodó ilyen lépését a bizottság a következő indoklással tanácsolta alátámasztani: sem a rendeknek, sem a törvényből hasznot húzó néposztálynak nem lehet szándéka, hogy a földbirtokosok az úrbéri kötelezettségek hirtelen megszűnése miatt a földjeik műveléséhez megkívánt eszközöket pótlás nélkül veszítsék el, hiszen ezáltal épp a kármentesítéssel biztosítani óhajtott nyugalmas fejlődés kerülne veszélybe.

Az előterjesztést, amelynek tanúsága szerint a Kancellária úgy igyekezett a földbirtokosság érdekeit képviselni, hogy az államhatalom se játssza el a

parasztság bizalmát, a dietális bizottság tagjai kollektív munkával szerkesztették össze. Elaborátumuk végkövetkeztetése és egyben indítványa kétségtelenül Szögyény-Marichtól származott, hiszen lényege pontosan ugyanaz volt, amit a nádor március 19-én Szögyénynek javasolt.[10] A vélemény alapelveiben már nyilván egyetértésre jutott a bizottság, amikor új mozzanat jött közbe: Batthyány március 23-ának délutánján magával vitte Bécsbe az e nap délelőttjén elfogadott törvényjavaslatot, amely a kármentesítésnek a jobbágyfelszabadító artikulusban általánosságban kimondott elvét körvonalazta, sőt bizonyos fokig lebonyolításának módját is megszabta.[11]

E körülmény egy pillanatra megzavarhatta a bizottságot, amely a maga véleményes és az artikulus újratárgyaltatását ajánló javaslatát épp arra az alapgondolatra építette fel, hogy a március 18-án alkotott törvény nyitva hagyta a kármentesítés mikéntjének problémáját. Szögyények azonban egy-kettőre megtalálták a nehézségből kivezető utat. Jelentésük végére még egy szakaszt iktattak, és ebben leszögezték, hogy a kármentesítési törvénytervezet egyáltalán nem alkalmas az elfogadásra. Nem alkalmas, mivel a kárpótlási célokra felveendő kölcsön biztosítékául a más rendeltetésű kincstári javak összességét köti le, következésképp a kármentesítés ügye e formában nem tekinthető megoldottnak, nem enyészik tehát el a jobbágyfelszabadító artikulus újratárgyaltatásának indokoltsága sem. A Kancellária e megállapítása egyszersmind azt jelentette, hogy a kármentesítési javaslatot sem ajánlotta elfogadásra.

A dietális bizottság, amikor indítványozta, hogy az uralkodó a jobbágyfelszabadító artikulust bővebb megfontolás végett küldje vissza az ország-

[10] A felsőmagyarországi nemesség helyzetére történő hivatkozás minden valószínűség szerint az ottani viszonyokban járatos Zsedényi ötlete volt.

[11] Károlyi szerint a Kancellária dietális bizottsága március 22-én ismerte a kármentesítési törvényjavaslatot, mert azt a nádor megküldte Pozsonyból Bécsbe. Véleményét a nádornak egy — Szögyényhez szóló — keltezetlen levelére alapozza, amelyben István főherceg arra kéri az alkancellárt, hogy az államadósságok kérdését — nyilván a királyi válaszleiratban — most semmiképp se engedje érinteni. (*Károlyi* i. m. 39. l. ill. *Szögyény* i. m. 231—232. l.)

Valójában azonban nem 22-én és nem a nádor révén ismerkedett meg a kármentesítési törvénytervezettel a Kancellária. Szögyények előterjesztésükben maguk is a rendek *márc. 23-i* ülésére hivatkoznak, mint amely a törvényjavaslatot elfogadta és Bécsbe juttatta. Megállapítható az is, hogy a nádor idézett és bizonyítéknak vélt levele márc. 28-án íródott. A nádor ugyanis azért akarta mellőztetni az államadósságok kérdésének említését, nehogy a minisztérium lemondásra kényszerüljön, márpedig a miniszterlistát Batthyány csak márc. 23-án tette közzé. István főherceg levele arról is beszél, hogy Batthyánynak még a levél keltének napján vissza kell térnie a diéta színhelyére, Batthyány pedig csak 23-án fordult meg, majd 25-e és 28-a közt tartózkodott Bécsben, és Deákkal együtt csupán 28-án délben érkezett újra Pozsonyba. A nádor által egyidejűleg említett hitelintézeti törvényjavaslatot ugyancsak 23-án terjesztette fel az országgyűlés.

Végül István főherceg leveléből egyértelműen kiderül, hogy benne nem arról az államadósságról van szó, amellyé a diéta a vesztett úrbériség egyenértékét minősítette, hanem a birodalom egészét érintő korábbi államadósságról, amely viszont először a független és felelős magyar minisztérium problémájának kapcsán merült fel. A miniszteriális törvényjavaslat azonban csupán 23-án érkezett Bécsbe, a Kancellária dietális bizottsága márc. 25-én készítette el róla a maga véleményes jelentését, a Staats-Konferenz 26-án foglalkozott vele, ekkor és itt került felszínre a birodalmi államadósság kérdése is.

A dietális bizottság viszont valóban márc. 22-re datálta a jobbágyfelszabadító artikulussal foglalkozó előterjesztését. Ennek egyszerűen az lehet a magyarázata, hogy a jelentés lényegében 22-én elkészült, a kincstári javak lekötését helytelenítő passzus azonban csak utólag és anélkül került bele, hogy Szögyények az eredeti keltezést megváltoztatták volna.

gyűléshez, tulajdonképpen két vonatkozásban szerette volna a törvény módosítását elérni. Egyrészt — a köztehervíselési tervezet mintájára, amely csak 1848 november 1-től vezette be a nemesség adókötelezettségét — az artikulus hatályba lépésének terminusát kívánta későbbre halasztani, másrészt abban reménykedett, hogy a diéta az újratárgyalás alkalmával megnyugtatóbb formát talál az úrbéri veszteség teljes és a jobbágyszolgáltatások megszűnésével egyidejűleg realizálandó kiegyenlítésére. A Kancellária véleményének summázata március 26-án került a Staats-Konferenz elé, tehát ugyanazon a napon, amelyen e legfelsőbb kormányszerv az időközben szintén felküldött miniszteriális törvényjavaslatot is tárgyalni kezdte.

Ekkorra azonban a pozsonyi diéta már hozzáfogott annak a törvényjavaslatnak a vitájához, amelyet Szentkirályi az összesítés, legelő-elkülönözés és faizás tárgyában a március 25-i kerületi ülés megbízásából — Tarnóczy tervezetének helyettesítője és egyszersmind ellenlábasa gyanánt — még e nap délutánján megszövegezett és felolvasott a kerületi ülés előtt. Szentkirályi elaborátuma leszögezte, hogy az eddig per vagy egyezség útján lefolytatott és végrehajtott úrbéri rendezések, legelő-elkülönítések és összesítések felbonthatatlanok, a végítélettel lezártakat az alispáni bíróság hajtja végre, az éppen megkezdettek, valamint a jövőben indítandók pedig ugyancsak az alispáni bíróság hatáskörébe kerülnek át. Hasonlóképp e hatóság előtt kérhetik azok a jobbágyok, akik a faizást a földesúr erdejében gyakorolják, e haszonvétel kihasítását, de a per megindítása előtt az illetmény kiszakasztását minden esetben barátságos úton is meg kell kísérelni. Az alispáni bíróság ítéletét az elősorolt perekben a megyei törvényszék, legfelsőbb szinten pedig a királyi, illetőleg a báni tábla vizsgálja felül. A megyék az erdők karbantartására továbbra is kötelesek ügyelni.

E sommás tervezet, amely a lezajlott rendezések és elkülönözések felbonthatatlanságának kimondásával — akárcsak Tarnóczy javaslata — elzárta a parasztokat attól, hogy a regulációk és legelő-szétválasztások alkalmával szenvedett sérelmeiket orvosoltathassák,[12] lényegét illetően sem az alsótáblán, sem a főrendeknél nem váltott ki különösebb vitát. Ügyében mégis többszöri üzenetváltásra került sor a követek és a mágnások között. Az alsóház egy-két ponton már 26-án kiegészítette a javaslatot, így például bevétette a szövegbe, hogy a folyamatban levő perekben ugyancsak a királyi, illetőleg báni tábla hoz végítéletet, az erdőgazdálkodásról pedig a minisztérium részletes törvényt köteles a jövő országgyűlésnek benyújtani. A főrendek a perek várható gyors megszaporodása miatt a királyi tábla bíráinak lét-

[12] Szentkirályi javaslata e ponton szigorúbb és kategorikusabb volt, mint Tarnóczyé, mert a mérnöki tévedések kiigazíthatóságát se tartalmazta. Ezért írhatták Kubicza és Bachó Trencsén megyei követek, hogy e tervezet célja az úrbériség eltörléséből eredhető zavaros viszonyok megszüntetése, amely „az amúgyis nagy áldozatokat tevő földesúri osztálynak némi megnyugtatására szolgálhat". (OL, Arch. Regn. Takáts-hagyaték, Országgyűlési másolatok, F. 16. No. 1856.) — A földbirtokosság valóban igényelte ezt. Moson megye márc. 23-i közgyűlése például kimondta: „Szükséges továbbá, hogy a legelő felosztása körül eddig történt egyezkedések biztosítására s a törvényes viszonyoknak fenntartása végett a 3. §-ban (a jobbágyfelszabadító artikulusról van szó! — V. J.) határozottan megemlíttessék, hogy a közös legelő haszonvételére vonatkozó újabb törvényes rendelkezések, az ide tartozó törvényes intézkedések értelmében, elkülönözések jövőre is érvényesen megtörténhetnek." (Győr-Sopron megye 1. sz. Levéltára, Moson megye Közgyűlési jk. 1848 : 727.)

számát kívánták felemeltetni, másrészt ragaszkodtak annak egyértelmű kinyilvánításához, hogy a jobbágyok a makkoltatást és gubacsszedést is csak elkülönítve, azaz csupán a nekik jutott erdőrészekben gyakorolhatják. Ezt az utóbbi óhajt a rendek akceptálták és be is dolgozták a törvény szövegébe, a táblai bírák számának emelését azonban a mágnások ismételt kérése ellenére se tartották szükségesnek. E lényegtelen nézetkülönbség miatt az artikulust a kancelláriához csak április 3-án — miután a főrendi tábla mégis engedett — küldhették fel.[13]

Mire tehát a Kancellária véleménye, amely a jobbágyfelszabadító törvénycikkben azt is kifogásolta, hogy a rendek a szabályozatlan helységekben fenn akarják tartani a faizás és legeltetés korábbi gyakorlatát, a Staats-Konferenz elé került, az országgyűlés — anélkül, hogy a Kancellária ellenvetését ismerte volna — önmagától hozzálátott ennek az ürügyként előrángatott problémának az eloszlatásához. A Staats-Konferenz kollektívája előtt azonban az úrbériséget megszüntető törvényjavaslat — közvetve a Kancellária véleménye is célzott erre — roppant hordereje ellenére sem úgy jelent meg, mint olyan önmagában álló kérdéskomplexum, amelynek elfogadásáról vagy visszavetéséről az országgyűlés egyéb igényeinek figyelmen kívül hagyásával is határozhat a birodalom legfelső vezetése.

A Staats-Konferenz ugyanezen a napon, tehát március 26-án kezdte tárgyalni a 23-án felküldött, a független és felelős magyar kormány felállításáról, a kormány egyes minisztériumainak hatásköréről szóló, azaz a nemzeti önállóság fundamentumát alkotó, vagy más oldalról: a Habsburg-birodalom szerkezetét legmesszebbmenően érintő törvénytervezetet is. A két kérdés összefüggött egymással: a Staats-Konferenznek az úrbéri artikulussal kapcsolatos állásfoglalása befolyásolhatta annak az ellenállásnak az intenzitását, amellyel Magyarország részéről a birodalmi kormány szembetalálhatta magát, ha a miniszteriális törvényjavaslatra elutasító választ ad.

Láttuk, hogy Batthyány március 23-án — a pesti sajtóügyi akció hatására — a rend biztosítása érdekében mintegy 15—20 000 katona Magyarországra küldésének kieszközlését kérte a nádortól, kijelentve neki, hogy fegyveres erő nélkül a várható zavarokért nem veheti magára a felelősséget. István főherceg Batthyány kérését még másnap továbbította Szögyényhez, éspedig pártolólag, csupán annak eldöntését kívánva a Kriegsratra bízni, hogy az átvezénylendő fegyveres erő magyar állományú egységekből álljon-e.[14]

A miniszterelnöknek az esetleges magyarországi rendbontásra utaló közlése alighanem meghökkentette a Kancelláriát. Szögyény ugyanis, aki 23-án este fél 9-kor megkapta a hírt, hogy Batthyány e nap királyi jóváhagyás nélkül publikálta kormánya tagjainak névsorát, sőt két kormánytagot — miniszteri minőségben — Pestre küldött a kormány képviseletére, a Staats-Konferenz 24-i ülésén óvást emelt Batthyány eljárása miatt. Hatásköri túllépésnek, sőt, mivel a miniszterek jogkörét szabályozó artikulus még távol állt a szentesítéstől, törvénytelennek bélyegezte azt. Ezért olyan indítványt tett a Staats-

[13] A tárgyalt kérdés problematikájának alakulását ld. OL, Arch. Regn. Lad. XX. No. 21. Diaria; Uo. M. Kancellária. Acta diaetalia II., Geheime Berichte; Pesti Hirlap, 1848 márc. 29., 21. ápr. 2., 4. és 5.

[14] A nádor levelét közölte *Szögyény* i. m. I. 225—226. l. Fogalmazványa: OL, Arch. Regn. István nádor lt. Közpolgári ir. 1848 : 559.

Konferenz előtt, amelynek értelmében gróf Zichy helytartósági alelnököt, a Kamarát és a budai főhadparancsnokot utasítani kellett volna: akár fegyveresen is gátolják meg, hogy e két „álminiszter" beavatkozzék a még fungáló kormányszervek ügykörébe.

A Staats-Konferenz azonban célszerűbbnek látta, ha a király előbb megkérdezi a teljhatalmat élvező nádort, hogy Batthyány az ő hozzájárulásával cselekedett-e. A király e javaslatnak megfelelően valóban nyilatkozattételre szólította fel István főherceget, meghagyva neki, hogy ha a miniszterelnök az ő tudtával intézkedett, akkor beleegyezésének indokait adja elő és várja meg az uralkodó határozatát; ha viszont Batthyány az ő megkerülésével járt el, akkor az ügyet teljhatalmánál fogva hozza rendbe.[15]

Ezután kapták meg Szögyények a nádor átiratát Batthyány idézett levelével együtt, és így a miniszteri törvényjavaslatot illető véleményes jelentésüket már a bennük hangsúlyozott veszély tudatában szerkesztették meg. Előterjesztésükben egyrészt rámutattak, hogy az uralkodó által különben is megígért független magyar kormány jogosultsága a magyar törvények egész sorával bizonyítható, ezért annak felállítását nem lehet megtagadni, sőt ajánlatos, hogy a király a maga ez irányú készségét a válaszleiratban emelje ki. Másrészt számos korrekciót indítványoztak az artikulus szövegén. Bartal ösztönzésére többek közt javasolták a Kancellária meghagyását, azzal az indítvánnyal, hogy a király a kegyelmezés, a birtok- és rangadományozás jogát a jövőben is a Kancellária előterjesztése alapján — és a minisztérium teljes kizárásával — gyakorolja; ajánlották, hogy azokról az összegekről, amelyeket Magyarország az udvartartás költségeihez, valamint a közös kiadásokhoz való hozzájárulás címén fizet, változatlanul az uralkodó döntsön; végül: maradjon csorbítatlan a király rendelkezési joga a haderő alkalmazását és a főbb tisztségek — például a főispáni székek — betöltését illetően is.[16]

A Kancellária tehát tanácsolta ugyan a törvényjavaslat elfogadását, de olyan módosítással, amely a felelős kormány hatáskörének meglehetős megnyirbálását jelentette volna. Szögyények tisztában voltak a miniszteriális törvénytervezet „veszedelmes" horderejével, és igyekeztek belőle sok mindent lefaragni. Ugyanakkor tartottak attól, hogy a tervezetet még ilyen korrekciókkal se lesz könnyű a Staats-Konferenz-cel elfogadtatni. Márpedig a nádor átirata ismeretében most ők is úgy látták, hogy Magyarország békés lecsillapítása a felelős minisztérium megalkotása nélkül aligha képzelhető el. Ezért Szögyény még az elaborátum benyújtása előtt felkereste a részint Batthyány segélykérő levele, részint a Bécsben időző és a király magyarázatot kívánó leirata miatt meghökkent nádort, hogy bemutassa neki a Kancellária véle-

[15] A Staats-Konferenz azon ülésének jegyzőkönyvét, amely Szögyény bejelentését tárgyalta, továbbá a javasolt királyi kézirat fogalmazványát közli *Andics:* A nagybirtokos stb. II. 39—42. l. Az uralkodói leirat eredetije: OL, Arch. Regn. István nádor lt. Közpolgári ir. 1848 : 558.

[16] Ld. *Szögyény-Marich* i. m. I. 61. és *Károlyi* i. m. 56—63. l. — Megjegyezzük, hogy a forradalom napjaiban valóban nem sok katona állomásozott Magyarországon. A miniszertanács, amikor április 24-i üléséből kérte Esterházyt, a király személye körüli minisztert, hogy sürgesse a magyar katonaság hazahozatalát, a kérést így indokolta: „Az egész országban tanyázó katonaság alig megyen 18 000 emberre." (OL, Miniszterelnökség ir. 1848 : 69.) A valóságban mintegy 30 000 katona állomásozott ekkor Magyarországon.

ményes jelentését, és megbeszélje vele a monarchia érdekképviseletének legcélszerűbb módját. Tanácskozásuk eredményét és az általuk leghelyesebbnek vélt taktikát az a levél foglalta össze, amelyet a nádor még ugyanezen a napon egyenesen a királyhoz intézett.

E beadványban István főherceg kimondatlanul is igyekezett eljárását igazolni, és ezért a ténylegesnél aggasztóbbnak festette le a magyarországi helyzetet. A Lajtán innen — írta bevezetőjében — nap mint nap igen veszedelmes kitörésekre lehet számítani; Pesten anarchia uralkodik, a törvényes szervek jogkörét szinte egészen a közbátorsági bizottságok ragadták magukhoz, a nemesség pedig sok helyen fellázadt. Ily körülmények közt, bármennyire is kellemetlen ez, mindenki a felelős minisztériumtól vár menekvést. Magyarországon azonban jelenleg csak három módon lehetne valamit elérni.

Az első: az országot — kivonva onnét minden katonát — a pusztulásnak átengedni és tétlenül nézni, hogy kap egymással hajba — öldökölve, gyújtogatva — a nemes és a paraszt. E módszertől azonban — sietett hozzáfűzni a nádor — ő maga idegenkedik, mert erkölcstelen és a kormányhoz méltatlan eljárás volna, ha alattvalóit, akiknek egy része még jószellemű, kiszolgáltatná a forradalom borzalmainak, és mert kártékony példát adna a többi tartomány nyers tömegei számára is.

A második lehetőség: Batthyányval, amíg az ő tekintélye is meg nem csappan, alkudozni a miniszteriális törvényjavaslat felett, és ezáltal menteni a menthetőt, mert bármennyire is elszakadásnak látszik egy független minisztérium felállítása, Magyarország megtartásának, amennyiben a miniszterjelöltek még urai a mozgalomnak, pillanatnyilag ez az egyetlen biztosítéka. Ha azonban Batthyányval és Deákkal, akikkel még leginkább lehet szót érteni, az egyezkedési kísérlet kudarccal végződik, akkor fel kell készülni annak az esetleges tüntetésnek fegyveres elhárítására, amely az országgyűlési ifjúságnak és talán a nemesség egy részének oldaláról várható.

Ekkor már csupán a harmadik eszköz lenne igénybe vehető, ha az illetékesek akarnák és tudnák azt alkalmazni: egy 40—50 000 főnyi sereg élén teljhatalmú biztost kellene először Pozsonyba a diéta tényleges eloszlatására, majd Pestre küldeni, ahol e sereg vasöklével működnék mindaddig, amíg azt a körülmények megkívánnák. Kérdés viszont, hogy ilyen lépéshez van-e elég pénz, összevonható-e kellő létszámú sereg, a biztos tisztére akad-e vállalkozó, a végén mégis nem kerül-e sor visszakozásra, és nyugton maradnak-e azok a tartományok, amelyektől elvonják a Magyarországra irányított csapatokat.

Végezetül a nádor hangsúlyozta, hogy a harmadik eljárási móddal szemben csak az esetben nincs kifogása, ha Batthyányékkal nem sikerül dűlőre jutni, ha az általa felsorolt nyitott kérdésekre kedvező válasz adható, és ha a kivitelezés megkezdése előtt kikérik az ország főméltóságainak véleményét is. Egyébként ő Majláth országbíróval együtt a második eljárási módot pártolja, sőt feltételezhetően amellett van a többi magyar főtisztviselő is. Ezért kéri, hogy a király, amennyiben nem e megoldás mellett dönt, rendelkezzék: ő Bécsben maradjon-e, vagy elutazhat-e máshova.[17]

[17] Közölve: *Szögyény-Marich* i. m. I. 218—221; magyarul *Pap Dénes:* Okmánytár Magyarország függetlenségi harcának történetéhez 1848—1849, I. Pest, 1868, 28—30. I. Ugyancsak magyar fordításban és röpirat formájában a nádor árulásának bizonyítéka gyanánt 1848

Szögyény maga is hasonló értelmű, „terjedelmes" beadványt készített. A nádor véleményével összhangban leszögezte, hogy Magyarországon szerinte is az országgyűlés feloszlatása és teljhatalmú biztos kiküldése révén lehetne a nyugalmat leggyorsabban helyreállítani. Ha azonban ez az út a pénzügyi és katonai eszközök hiánya miatt nem járható, akkor a reformok ügyében haladéktalanul meg kell egyezni a pozsonyi diéta mérsékeltebb elemeivel, hogy azok az anarchián úrrá tudjanak lenni. Az alkudozásokat annak az elvnek alapján kellene folytatni velük, hogy egyrészt semmi se adható fel a korona jogaiból, másrészt mindenhez, ami nem jelenti e jogok különösebb megsértését, rögvest hozzá kell járulni.

A diéta kívánságai ugyanis — fejtegette Szögyény — inkább csak nevükben ijesztőek, semmint ténylegesen, mert a honvédelmi miniszter funkciója a gyakorlatban a nemzetőrség fejének szerepére, a pénzügyminiszter hatásköre pedig az elvileg úgy is független magyar udvari kamara elnökének illetékességi területére lesz korlátozható. A kifejtett alapokon az egyezkedést már csak azért is meg kell az udvarnak kísérelnie, mert ez ország-világ előtt igazolná a birodalmi kormány jó szándékát, kudarca esetén pedig az udvar radikálisabb lépéseinek jogosultságát.

Az alkancellár mind a két, tartalmilag teljesen egybehangolt felterjesztést átnyújtotta Lajos főhercegnek, és kérte őt, hogy e dokumentumokat rendkívüli fontosságuk miatt még a miniszteriális törvényjavaslat megvitatása előtt vétesse tanácskozás alá.[18] Az ő és a nádor közös igyekezete amellett tanúskodik, hogy Kossuth e napokban — így március 25-én is! — eredményesen taktikázott, amikor megnyilatkozásaiban újra és újra felnagyította a magyarországi nyugtalanságok jelentőségét.

István főherceg és Szögyény — helytelenítve a március 17-i királyi kézirat tartalmának bővítését — egyaránt annak az útnak-módnak megtalálására törekedtek, amelyen keresztül a birodalom épségben kerülhet ki a forradalmak által előidézett szorongatott helyzetéből. Nem tudták azonban megítélni, hogy vajon állnak-e a vezető körök rendelkezésére olyan hatalmi és gazdasági eszközök, amelyekre építve erőszakos módon is a biztos siker reményével kísérelhetik meg a Habsburg-államkomplexum együtt-tartását, a birodalom szétfeszítése felé ható tendenciák legyűrését. Ezért, mivel Magyarország kiválását semmiképp sem akarták provokálni, a legcélszerűbb eljárásnak azt tartották, ha a központi kormányzat addig a határig, ahol a birodalmi egység és a magyar önállóság még összeférnek egymással, akceptálja a magyar függetlenedési igényeket. Javasolták tehát a miniszteriális törvény olyan irányú formájának ideiglenes elfogadását is, amely azért a Batthyányékkal tervezett alku eredményeként minél több jogot hagy meg a király illetékességi körében.

Tették ezt az engedékenység egyrészt szükségességének, másrészt átmeneti jellegének hangoztatása mellett. A nádor beadványa kiemelte, hogy „ha

december 9-én Pozsonyban publikálták Csányi, Bónis, Luzsénszky Pál, Reisig Ede és Újházy László kormánybiztosok (OL, 1848-as nyomtatványok, 12. cs.); e publikáció az eredeti német nyelvű fogalmazvány (található OL, Arch. Regn. István nádor lt. Közpolgári ir. 1848 : 560) magyar fordítása.

[18] Ld. minderre *Szögyény* i. m. I. 62. l. és *Károlyi* i. m. 66—67. l.; ez utóbbi ismerteti Szögyény beadványának tartalmát is.

azután jobb idők jönnének, akkor sok minden módosítható lesz abból, aminek megtagadása jelenleg kenyértörésre vezethetne". Szögyény abban összegezve véleményét, hogy csakis az egyezkedés biztosíthatja az általános vihar csillapultával a helyzet kedvezőbbre fordulását, nyomatékkal állapította meg: Nem fog a világ mindig lángokban állni, azok az örökös tartományok pedig, amelyek most szimpatizálnak a pozsonyi liberálisokkal, idővel olyannyira tudatára ébrednek saját érdekeiknek, hogy „készek lesznek önmagukat védelmezni Magyarország túlkapásai ellen", és ennek folytán a monarchia épp az alkudozás révén kerülhet ki újult erővel jelenlegi válságos állapotából.

Ilyen előzmények után ült össze az úrbériséget felszámoló törvénytervezet megvitatása végett március 26-án Ferenc Károly főherceg elnöklete alatt a Staats-Konferenz, amelynek tárgyalásán ezúttal gróf Hartig államminiszter, gróf Alfred Windisch-Grätz tábornok, gróf Karl Ficquelmont birodalmi külügyminiszter, gróf Franz Kolowrath-Liebsteinsky: az új osztrák minisztérium elnöke, báró Franz Pillersdorf újonnan kinevezett osztrák belügyminiszter, Mayer von Gravenegg: a bécsi udvari kamara alelnöke, Szögyény-Marich magyar alkancellár, Majláth György magyar országbíró és Jósika Samu erdélyi kancellár vettek részt. A konferencia tagjai a miniszteriális törvényjavaslat felérkezéséről és tartalmáról ugyancsak tudtak, sőt Lajos főherceg ismerte a nádor és Szögyény beadványait is. Végső állásfoglalásukat a jobbágyfelszabadító artikulus dolgában, amelyet elsőként tűztek a 26-i tanácskozások napirendjére, e körülmény bizonyára befolyásolta: ha a magyar minisztérium leendő hatáskörét minél szűkebb területre szándékoztak korlátozni, akkor az úrbéri viszonyok eltörlésével kapcsolatban kellett rugalmasabbnak lenniök, nehogy merevségük a földnép forrongásának, a magyar liberális mozgalom és a parasztság aktív összefogásának veszélyét idézze fel. E szempontból döntően esett latba az az általuk már ismert körülmény, hogy Batthyány három nappal korábban elrendelte az országgyűlés jobbágyfelszabadító törvényjavaslatainak kihirdetését. De nem hagyhatták figyelmen kívül a konferencia-tagok annak a birtokos osztálynak az érdekeit sem, amely nehéz helyzetében — mind a Kancellária előterjesztése, mind más információk szerint — a birodalmi kormánytól várt segedelmet.

E kétoldalú megfontolás eredményezte, hogy a jobbágyfelszabadítás kérdésében a Staats-Konferenz végül is olyan álláspontot alakított ki és ajánlott a királynak elfogadásra, amely fő vonalaiban a Kancellária javaslatával volt összhangban. Az ülés kezdetén Ludwig Rosenfeld udvari tanácsos és konferenciális előadó felolvasta a pozsonyi országgyűlés törvénytervezetét és a kancellária véleményes jelentésének e nap készült bő kivonatát. A jelenlevők az artikulust és a csatolt dokumentumokat szövegszerűen csak most hallották először. Mindannyian úgy nyilatkoztak, hogy a tervezet, amelyet a jelenlevők a sürgető körülmények miatt beható áttanulmányozás nélkül voltak kénytelenek véleményezni, Magyarország évszázados alkotmányát érinti, alapjaiban támad meg bizonyos magánjogokat, ezért nyugalmasabb időkben az artikulust szigorú elbírálásban kellene részesíteni.

Elismerték azonban valamennyien, hogy a tervezet alapos kritikájára nincsen mód, mert a birodalmi kormányt Batthyány a jobbágyfelszabadítás publikáltatásával súlyos dilemma elé állította. Ha a kormány a javaslatot

elfogadja, akkor mint a parasztok barátja, megnyeri azok bizalmát, de átlépi a jog és jogvédelem határait. Ha viszont a nemesség nagy részének tönkretételét meggátolni akarva, visszaveti a március 18-i törvénytervezetet, akkor a nép szemében a nemesség pártfogójának mutatkozik, és ezzel a parasztok rokonszenvét játssza el. E két lehetőség közül — állapította meg egységesen a konferencia —, igazolva, hogy a bécsi politikusok is mennyire tartottak a magyarországi népforrongástól, és milyen fontosságot tulajdonítottak a jobbágyság semlegesítésének, „a dolgok jelen állása mellett" csakis az első választható. Helyeselte hát a Kancellária véleményét, és elhatározta, hogy a király a Szögyények által kidolgozott és mellékelt választ küldje le — de rövidített szövegezésben — a rendekhez.

Ez a leirattervezet, amint már utaltunk rá, a közteherviselési és a papi tizedről szóló artikulust helyben hagyta, a jobbágyfelszabadító törvénycikkel kapcsolatban viszont nem foglalt el ilyen egyértelmű álláspontot. Igaz, hangsúlyozta, hogy a javaslat fő elvével, annak a gondoskodásnak megfelelően, „mellyel a kérdéses viszonyok alatt álló néposztályt mindenkor atyailag ápolta", egyetért az uralkodó. Ugyanakkor arra hivatkozva, hogy a nép sem akarhatja az áldozatot hozó osztályt erejéből azonnal kivetkőztetni, a földművelést, ipart és kereskedelmet — tehát a nemzetgazdaságot — károsítani, ezért nem tételezhető fel róla, hogy ne lenne hajlandó szokásos tartozásait egy megszabott időpontig, nevezetesen a kármentesítés módjának és eszközeinek törvényes meghatározásáig hálából teljesíteni. A jelenlegi kármentesítési törvénytervezet ugyanis szintén alaposabb megfontolást igényel, mert egyrészt túl általános, másrészt a kincstár fekvő javait akarja lekötni az állam által elvállalt adósság fedezetéül, holott azok nem vonhatók el legális rendeltetésüktől. Ezért a választervezet szerint a király azt tanácsolta volna a rendeknek, hogy „a minden rögtönzéssel járó megrázkódtatás eltávolítása" végett a jobbágyfelszabadító artikulusnak első három — köztük a faizásra és legeltetésre vonatkozó — paragrafusát, a kármentesítési javaslatnak viszont egészét tűzzék ismét tanácskozásaik napirendjére, az uralkodó e döntését pedig „a különféle érdekek méltányos kielégítésére és minden néposztálynak megnyugtatására irányzott" igyekezetnek tekintsék.

A Staats-Konferenz ülésén e leirati javaslatnak egyetlen pontjával kapcsolatban hangzott el módosító indítvány. Erőteljesen felmerült a kívánság: az uralkodói válasz konkrét formában szólítsa fel a rendeket arra, hogy az úrbéri szolgáltatások megszűnésének időpontját 1849 január 1-ben jelöljék meg, mivel a hirtelen átváltás — tekintettel a regálékra, a szerződések érvénytelenítésére stb. — súlyos bonyodalmakat okozhat, a paraszt pedig már azáltal is tetemes előnyökhöz jut, hogy a nemes is adózni fog. A vita során azonban végülis elvetették e korrekciós javaslatot, amely, ha bekerül a királyi válasz szövegébe, egyértelműen bizonyította volna, hogy a központi kormány az úrbéri viszonyok felszámolásának elodázására törekszik.

A konferencia határozata kimondta, hogy a résztvevők tökéletesen belátják e törvényjavaslat hasznosságát, mert kihatásaiban a nemzeti jólét emelkedését eredményezheti, és mert — miután a cseh tartományokban 1849 március elsejével, a többi tartományban pedig szintén nemsokára megszűnnek a feudális szolgáltatások — a magyarországi úrbériség eltörlése a birodalmi tartományok olyannyira kívánatos egyformaságának kialakulását segíti elő.

A legcsekélyebb kifogást se emelné hát a Staats-Konferenz a szóban forgó artikulus alapelveivel szemben — folytatódik a határozat —, ha a rendek egyidejűleg elfogadható és keresztülvihető javaslatot tennének a veszteséget szenvedő földbirtokosok kármentesítésére is. Enélkül azonban az úrbéri kötelezettségek kioltása az egész országot és az egész nemzetet veszélybe sodorja, mert a mezőgazdaságot megfosztja a szükséges munkaerőtől, következésképp az ipart és a kereskedelmet kiszámíthatatlan eshetőségeknek teszi ki.

E megfontolás alapján és attól a meggyőződéstől vezetve, hogy bármilyen tulajdon elrablása jogsértés, továbbá, mivel a jobbágyokra a közteherviselés bevezetéséből és a papi tized eltörléséből úgyis számottevő haszon háramlik, a Staats-Konferenz az úrbéri szolgálatok és kötelezettségek megszüntetését mindaddig nem tartja összeegyeztethetőnek az osztó igazsággal, amíg a rendek kielégítően meg nem határozzák a kárpótlás módját és eszközeit. Véleménye is abban összpontosult, hogy az országgyűlést mindkét törvénytervezet — a jobbágyfelszabadító és a kármentesítési artikulusok — újratárgyalására kell felszólítani.

Alapjaiban tehát a Staats-Konferenz is a Magyar Kancellária elaborátumában ajánlott eljárást találta követendőnek. A tanácskozása eredményét rögzítő határozat csupán két ponton mutatott említésre méltó eltérést a kancellária véleményétől. Egyrészt az indoklásban helyet kapott az az érv, hogy a magyarországi úrbériség likvidálása az összbirodalom nagyon is kívánatos egyöntetűségével nem lesz ellentétben. Másrészt a kármentesítési törvényjavaslat alkalmatlanságára sokkal nagyobb hangsúly tevődött, mint amekkorával az a Kancellária jelentésében szerepelt. Szinte úgy tűnik, hogy az a mozzanat, ti. a kármentesítési törvény közbejötte, amely a Kancelláriát egy pillanatra megzavarta, most — tartalma miatt — a jobbágyfelszabadító artikulus újratárgyaltatásának csaknem első számú ürügyévé lépett elő.

Döntését a Staats-Konferenz bizonyára abban a hiszemben hozta meg, hogy a király e középutas megoldással egyrészt lekötelezheti a nemességet, amelynek törvényhozói az uralkodói válaszon felbátorodva a jobbágyfelszabadítást valamely távolabbi terminusra tolják át, és ezzel a birtokos osztálynak lélegzetvételt biztosítanak; másrészt a parasztság haragját sem hívja ki maga ellen az uralkodó, mert leszögezi elvi készségét az úrbériség rögtönös eltörlésére, így a tömegek szemében az országgyűlés lelkén száradhat, ha nem tudja a kármentesítés haladéktalan — a kincstári javakat azonban érintetlenül hagyó — foganatosításának módját megtalálni, és emiatt az úrbéri viszonyok megszüntetését gyakorlatilag későbbre halasztja el.[19]

Czillich udvari tanácsos másnap letisztázta a Staats-Konferenz határozatát, amely a királyi válasz időközben tényleg lerövidített tervezetével együtt

[19] Jeleztük már, hogy a kérdéses törvényjavaslatokról folyó bécsi tárgyalásokat általában Károlyi munkája és a benne közölt dokumentumok alapján foglaltuk össze. (I. m. 39—42. ill. 216—226. l.) Mivel azonban a Staats-Konferenznek az ügyre vonatkozó jegyzőkönyvét és csatolmányait eredetiben is alkalmunk volt tanulmányozni (Wien, Staats-Archiv, Staats-Konferenz-Akten, 1848 : 405), eredményeink több ponton eltérnek Károlyi megállapításaitól. Ilyen az, hogy szerinte a kérdéssel az Államkonferencia márc. 26-án és 27-én foglalkozott, holott a szóban forgó artikulusok csak 26-án szerepeltek a Staats-Konferenz napirendjén, és

került az uralkodó elé. E tervezet tömörebbé stilizálása nem mindenben vált a szöveg javára. Igaz, hogy lényege a rövidítés ellenére is változatlan maradt. Igaz az is, hogy az új variáns a réginél határozottabban mondta ki: a király az úrbéri és úrbérpótló szerződésekből eredt kötelezettségek eltörlését „jóváhagyni méltóztatott". Mivel azonban rögtön ezután a Kancellária és a Staats-Konferenz által hangoztatott okokra hivatkozva, amelyek az éhínség veszélyére való utalással bővültek, mégis az artikulus új és bővebb tárgyalására szólította fel a rendeket, rögtön meg is semmisítette azt a látszatot, mintha a törvénytervezethez egyértelműen hozzájárult volna az uralkodó.

Valójában inkább elhalványodott a szövegben annak hangsúlyozása, hogy a király egyetért olyan törvény alkotásával, amely minden úrbéri viszonyt az egész hazában egyszerre szüntet meg. Kimaradt annak megjelölése is, hogy „őfelsége" az artikulus mely paragrafusait nem tartja kielégítőeknek.[20] Végül nem indokolta meg a leirat a kármentesítési törvényjavaslat visszavetését sem, azaz elhallgatta, hogy helyteleníti a státusjavaknak kárpótlási célokra tervezett lekötését; így minden magyarázatot mellőzve hívta fel a rendeket arra, hogy ezt az artikulust ugyancsak bocsássák újabb tárgyalás alá.

A megokolás elhagyása a nádor javaslatára történt. Szögyény ugyanis március 27-ének délutánján megmutatta István főhercegnek a válaszleirati tervezet véglegesnek szánt szövegét, és tájékoztatta őt arról, hogy a király, tekintettel deszignált miniszterségükre, Deáknak és Batthyánynak is engedélyezte a válaszleirat megismerését — még annak kibocsátása előtt. A nádor azonnal élt a felhatalmazással, és Majláth országbíró útján — aki március 25-e óta szintén Bécsben tartózkodott — közölte Batthyányékkal a

csupán a jegyzőkönyv tisztázása történt 27-én; a megbeszélésen magyar részről Majláth és Jósika Samu is részt vettek stb. A leglényegesebb mégis az, hogy Károlyi a konferencia jegyzőkönyvét és annak a király elé terjesztett summázatát összeolvasztva tárgyalja, holott azok nem minden ponton fedik egymást. — A kármentesítésnek a pozsonyi diéta által tervezett módját a magyarországi földbirtokosok jelentős része, valamint a Kancellária is nemcsak jogi megfontolásokból találták elfogadhatatlannak. Igazolja ezt a Bécsben forgolódó földesurak hangulatát ismerő bécsi szász követ: Koenneritz jelentése. „A kieső különféle szolgáltatásokért kilátásba helyezett kártérítést egy kissé közelebbről precizírozták ugyan — írta március 29-én Pfordten szász külügyminiszternek —, az idevágó javaslatok azonban nyugtalanítóak, egyszersmind nem is praktikusak. A magyar koronajavakat akarják eladni, és e révén mintegy 100 millió forintnyi összegre számítanak, holott a földesuraknak járó megváltási tőke a legcsekélyebb számítás szerint is több mint 150 millióra rúg. Amellett a földesurak uradalmainak fő bevétele a tizedből áll, és így a kincstári birtokok valóságos értéke olyannyira azoktól a különféle szolgáltatásoktól függ, amelyeknek megszüntetését most elhatározták, hogy — eltekintve a pénzhiánytól — egyáltalán nem határozható meg, valójában mennyiért lehet őket eladni. A nagybirtokosok a maguk földjeit azok kiterjedése miatt egyáltalán nem tudják megművelni; a magyar paraszt ugyanis a robothoz a hagyomány szerint hozzászokott, de egyáltalán nincs hajlama arra, hogy pénzért dolgozzék; a legtöbb, mostanáig igen gazdag földbirtokosnak viszont nincs tőkéje ahhoz, hogy fundus instructus-t hozzon létre . . ." (Koenneritz beszámolóját ld. Sächsisches Landesarchiv [Dresden], Aussenministerium, No. 3166 : 63.)

Megjegyezzük még: Szögyény, saját állítása szerint, többek közt az úrbéri törvénycikken is korrekciót hajtott végre, de módosítását legfelsőbb helyen — arra hivatkozva, hogy azt a diéta úgyse fogadná el, és végül mégis engedni kellene — nem akceptálták. (I. m. I. 60. ill. 74. l.) Szögyény azonban rosszul emlékszik: a jobbágyfelszabadító artikulussal kapcsolatban az udvar az első menetben mindenben a Kancellária álláspontját osztotta.

[20] Így a faizás és a legeltetés problémájára se tartalmazott utalást.

leirat szövegét. Ők — a nádor információja szerint — egyfelől készeknek mutatkoztak ugyan arra, hogy a választ a legtöbb vonatkozásban védelmezzék és képviseljék a rendek előtt, másfelől mégis a leirat átfogalmazását akarták, azt állítva, hogy elfogadása Pozsonyban csak e kérés teljesítése esetén vihető keresztül.

Ezért a nádor másnap Szögyény segítségét kérte Lajos főherceg megpuhításához, ígérve, hogy ő maga is ilyen irányban veti latba befolyását. Sőt egy újabb levélben megjelölte, hogy ő, illetőleg Batthyányék főleg mely pontokon látják szükségesnek a leirattervezet módosítását. Oda kell hatni — tanácsolta Szögyénynek —, hogy a kármentesítési artikulust ne mint egyszerűen elfogadhatatlant dobják vissza; ilyen módszer helyett jobb lesz csupán arra hivatkozni, hogy a jobbágyfelszabadító törvényjavaslatot a rendek úgyis újra tárgyalják, ezért marad annak végleges lezárásáig mind a kármentesítési, mind a hitelbank-tervezetre adandó válasz függőben.[21]

Nem tudni, hogy Batthyányék milyen tartalmi változást reméltek a válaszleirat átstilizálásától. Valószínűsíthető mégis, hogy a királyi resolutio számos pontját illetően — a kármentesítési törvény elutasításának meg nem indoklása, az úrbéri artikulus elvi elfogadása, a kifogásolt paragrafusok megnevezésének elmaradása — az ő javaslataik figyelembe vételével kapott végleges formát. A leirat átszövegezésétől Batthyányék talán azt is remélték, hogy az úrbériséget megszüntető artikulus újratárgyalásának kívánatától ugyancsak eláll az uralkodó.

Ez azonban nem következett be. A Staats-Konferenz e ponton kitartott korábbi döntése mellett, a gyámoltalan király pedig, aki rendszerint jóváhagyott mindent, amit a birodalmi kormány kívánt tőle, március 28-i keltezéssel aláírta a válaszleiratot is. A resolutiót, miután a Kancellária dietális referense: Zsedényi Ede ugyancsak ellátta névjegyével, kiadták a nádornak, aki március 29-én reggel Pozsonyba sietett, hogy haladéktalanul az országgyűlés elé tárja őfelsége döntését.[22]

István főherceg magával vitte a miniszteriális törvényjavaslatra adott választ is, amelyet közben ugyancsak megtárgyalt a birodalom legfelsőbb vezetése. Lajos főherceg a március 26-án[23] összehívott konferencián, amelyen rajta kívül Ferenc Károly főherceg, Windisch-Graetz, Kolowrath, Hartig, Ficquelmont, Pillersdorf, Mayer von Gravenegg, Jósika Samu, Szögyény-Marich és Czillich udvari tanácsos vettek részt, Szögyény kérésének megfelelően valóban felolvastatta a nádor és az alkancellár előterjesztéseit. A jelenlevők egyetértettek abban, hogy a Magyarország felől sűrűsödő problémák megoldásának a diéta feloszlatása és megfelelő számú katonával rendelkező királyi biztos kiküldése volna a legkívánatosabb módja. Az elnöklő Lajos főherceg tudakozódására azonban, hogy ilyen lépéshez össze lehetne-e most vonni kellő nagyságú sereget, és biztosítható lenne-e az igényelt pénzmennyi-

[21] A nádor datálatlan, de kétségtelenül márc. 27-én vagy 28-án kelt levelét Szögyényhez ld. *Szögyény* i. m. 231—232. l.

[22] E leiratot az Országgyűlési Irományokon kívül közölte *Pap* i. m. 37—39. l., Pesti Hirlap, 1848 ápr. [1.] Ezen kívül Pozsonyban külön is kinyomtatták. (OL, 1848-as nyomtatványok, 2. cs.)

[23] Szögyény tévesen helyezi a konferencia időpontját márc. 25-re.

ség, mind Ficquelmont, aki egy héttel korábban még a Hofkriegsrat elnöke volt, mind von Gravenegg kamarai alelnök tagadólag válaszoltak.

Ficquelmont nemcsak a francia forradalom által támasztható veszélyre utalt, hanem rámutatott arra is, hogy a hadsereg zöme Olaszországban és Itáliában állomásozik, e két tartományban pedig a nap mint nap ismétlődő forrongások miatt a fegyveres erőre elengedhetetlenül szükség van. Azt is tudták a konferencia tagjai, hogy nem vonható ki katonaság a terjedő forradalmi mozgalom miatt Csehországból, a bécsi — részlegesen munkanélküli — proletariátus fenyegető magatartása miatt pedig a fővárosból, illetőleg Ausztriából sem. Mayer von Gravenegg a birodalom pénzügyi viszonyainak katasztrofális voltára hivatkozott — az állampapírok értékzuhanására bármelyik pillanatban számítani lehetett —, bár e körülmény egyébként se volt ismeretlen a konferenciázók előtt. A nádort és Szögyényt e vonatkozásban célhoz segítették a birodalom és Európa forradalmi mozgalmai: a tanácskozás miattuk foglalt állást a miniszteriális törvényjavaslat megvitatása mellett, és fogadta el taktikai alapnak István főherceg és az alkancellár irányvonalát.

Ezután kezdődött meg Lajos elnöklete alatt a Staats-Konferenz tulajdonképpeni ülése. Szögyény nagy üggyel-bajjal kieszközölte, hogy a miniszteriális törvénytervezet tárgyalására behívják Majláth György országbírót és Somssich Pongrác udvari tanácsost is. A Kancellária véleményének summázata, amelyet a jelenlevők meghallgattak, az előterjesztésből kiemelte azokat az alapelveket, amelyekre a Kancellária szerint a határozatot fel kellett építeni. Ezeket a summázat összeállítója a következőkben jelölte meg: egyrészt a Pragmatica Sanctio sérthetetlen, az alkotmányos-monarchikus elv nem szenvedhet csorbulást, a Magyarországon hozandó rendszabályok pedig nem előzhetik meg az osztrák alkotmány meggondolt fejlesztését; másrészt izgatott időkben a rend helyreállítása inkább várható elővigyázatos rendeletek morális erejétől, mint fegyverek alkalmazásától, továbbá miután a magyar rendeknek az uralkodó már megígérte a — törvényekben gyökeredző — független, felelős minisztériumot, a tervezet tárgyalása nem mellőzhető. Végezetül hangsúlyozta, hogy a jelenlegi körülmények közt — a napról napra halmozódó nehézségek miatt — a békés kimenetel e szóban forgó probléma szerencsés megoldásán áll vagy bukik, ezért a Kancellária, anélkül, hogy feladna a királyi jogokból, a tervezet módosítását csak a legszükségesebb pontokon tanácsolja. Ezek után foglalta össze a dietális bizottság korrekciós javaslatait, majd az ügy előadója beterjesztette azt a királyi leirattervezetet, amelyet ugyancsak a Kancellária készített.

E tervezet szerint az uralkodó a bevezetőben kinyilatkoztatta volna: állja azt a korábbi ígéretét, hogy kész teljesíteni a rendeknek olyan független és felelős minisztériumra vonatkozó kívánságát, amely kellőképp méltányolja „a Pragmatica Sanctio által egyesült s atyai gondoskodására egyformán jogosított örökös tartományok között" létező kapcsolatot. Óhajtja azonban, hogy érintetlen maradjon a király joga az egyházi és világi főméltóságok kinevezésére, a kegyelmezési és adományozási jog gyakorlásában ne szenvedjen változást a továbbra is fennhagyandó Kancellária illetékessége, ezentúl is az uralkodó dönthessen azokról a pénzösszegekről, amelyekkel Magyarország az udvartartás és a birodalom közköltségeihez járul, és végül: a katonai főtisztek

kinevezése és a fegyveres erő alkalmazása változatlanul királyi felségjognak legyen tekintendő. Vagyis a tervezet azt kívánta, hogy a döntés jogát egy sor rendkívül fontos ügyben kizárólagos felségjognak ismerje el a magyar országgyűlés, azaz a megjelölt ügyeket olyanoknak tekintse, amelyekre a minisztérium illetékessége a legkisebb vonatkozásban sem terjed ki.

A konferencia eleve arra az álláspontra helyezkedett, hogy a március 17-i királyi kézirat — tehát nem a 18-i szóbeli felhatalmazás! — semmivel se adott több hatalmat a nádornak, mint amennyit a korábbi törvények is biztosítottak neki, ez pedig se vissza nem vonható, se nem bővíthető. Továbbá: a miniszterális törvényjavaslat részletes vitájába csupán a Pragmatica Sanctio feltétlen fenntartásának elve alapján lehet belemenni. A szóban forgó artikulus viszont egy új magyar alkotmány felé egyengeti az utat, sőt részlegesen meg is valósítja ezt az alkotmányt, hiszen — a jelenlevők nézete szerint — beterjesztett formájának elfogadása őfelsége lemondatásával lenne egyértelmű. Ezért, ha a törvénytervezet teljes visszavetését a körülmények nem engednék meg, akkor — a nádor és Szögyény javaslatának megfelelően! — csakis az lehet a feladat, hogy az artikulust a lehetőségekhez képest módosítsák, és mentsék a korona számára, ami menthető!

Somssich ekkor — a törvényjavaslat részleteinek megvitatása előtt — azt ajánlotta, hogy a király az artikuluson tervezett változtatások felől hallgassa meg a Bécsben tartózkodó Batthyány és Deák véleményét, és vállaltasson velük kezességet e módosítások végrehajthatóságáért. A többiek azonban ezúttal még elvetették Somssich indítványát azzal a formális és gyatra indokolással, hogy Batthyányék egyelőre csupán kijelölt, de nem tényleges miniszterek, hiszen még nincsenek megerősítve funkciójukban.

A részletek tárgyalásakor a konferencia tagjai először azon ütköztek meg, hogy a törvényjavaslat a király távolléte esetén a nádor személyét is sérthetetlennek nyilvánította. Az ártalmatlannak látszó megállapítás a birodalmi egység szempontjából komoly veszélyt rejtett magában, hiszen jóváhagyása lehetővé tette volna, hogy pártütő nádort ne sújthasson semmiféle felelősségrevonás. E passzust már a Kancellária se helyeselte, véleményében mégis megjegyzés nélkül hagyta, mert a nádori tisztséget István főherceg személyében a Habsburg-ház egyik tagja töltötte be. A Staats-Konferenz huszárvágással oldotta meg a dilemmát és forgatta ki eredeti értelméből az országgyűlés javaslatát: a nádor szó elé a „mostani" szócskát szúrta az artikulus szövegébe, és ezáltal egyedül István személyére korlátozta a sérthetetlenség érvényét.[24]

Azután sajnálkozva szögezte le a konferencia, hogy noha a honvédelmi, a pénzügyi és a király személye körüli minisztériumok tervezett felállítása olyan viszonyokat érint, amelyek a Pragmatica Sanctio folytán Magyarország és az örökös tartományok közt állnak fenn, a pozsonyi rendek rájuk vonatkozólag mégsem hallgatták meg előzőleg a kérdésben érdekelt udvari kamara és az udvari haditanács elnökségét. A tanácskozás most e mulasztást igyekezett némileg helyrehozni. Kimondta, hogy a kincstári javak a király dotációi

[24] Megjegyezzük, hogy Pesten ugyancsak szemet szúrt a javaslatnak a nádor sérthetetlenségére vonatkozó része, de épp ellenkező okból, mint Bécsben. A pestiek e passzusban, mivel a nádori funkciót több mint félévszázada Habsburg-főherceg töltötte be, egyenesen a bécsi befolyás erősítőjét látták, és emiatt tiltakoztak ellene.

— ez az érv már a kármentesítési artikulus elutasításánál is döntő szerepet kapott —, és sohasem tartoztak az ország ellenőrzése alá. Ha viszont az uralkodó most lemond róluk, és átengedi őket a felelős pénzügyminisztérium hatáskörébe, amelynek létrehozását, mivel a többi ország is kap ilyen minisztériumot, nem lehet megakadályozni, akkor pótlásukról kell mindenképp gondoskodni.

Ennek érdekében javasolta a konferencia, hogy a rendekhez intézendő válaszában kösse ki az uralkodó: azoknak az összegeknek az ügyében, amelyek egyrészt az udvartartás költségeinek, másrészt a Magyarországot ugyancsak illető állami kiadásoknak fedezésére szolgálnak, az intézkedés jogát továbbra is magának tartja fenn. A Staats-Konferenz véleménye szerint hasonlóképpen ragaszkodni kell ahhoz, hogy a főtisztek kinevezése és a hadsereg felhasználása változatlanul a király felségjoga maradjon. A többi lényegesebb pontokon a tanácskozók magukévá tették a Kancellária véleményét, így helyeselték a Kancellária meghagyását is. Néhány kérdésben azonban további módosításokat ajánlottak. Ezek annak kivételével, hogy a főispánok kinevezésének jogát a király illetékességi köréből a nádoréba utalták át, kivétel nélkül mind az uralkodó, illetőleg a nádor javára módosították a Kancellária javaslatait.[25]

A konferencia véleménye tehát szűkmarkúbbnak bizonyult, mint a Kancellária indítványa. Amit a Staats-Konferenz jegyzőkönyve még körülírtan rögzített, azt sokkal félreérthetetlenebbül foglalta össze a jegyzőkönyvnek a király elé terjesztett és lényegre törő summázata. Ez is abból indult ki, hogy mivel az uralkodó már hozzájárult a független és felelős magyar kormány megalkotásához, jelenleg csupán e kormány hatáskörének megállapításáról lehet szó. Itt viszont arra kell a legmesszebbmenően tekintettel lenni, hogy — amennyire csak lehetséges — épségben maradjanak a király jogai,[26] fenntartassék a Pragmatica Sanctio, és a lehető legkevésbé szenvedjen változást a Magyarországot és a többi örökös tartományt összefűző kötelék.

Magyarországnak részt kell tehát vállalnia a királyi háztartás költségeiből, valamint a birodalom egészét érintő állami kiadásokból és terhekből, következésképp köteles magára venni az államadósságok aránylagos hányadát is. Továbbá az összes vám-, valuta- és kereskedelmi ügyeket Magyarországnak és a többi örökös tartomány szerveinek egymással egyetértésben kell intézniök. Honvédelmi téren pedig a hadsereg felhasználása és a főtisztek kinevezése a Pragmatica Sanctio alapelveiből következik, azaz királyi felségjog, ezért a rendek e nagy fontosságú tárgyról ilyen értelemben terjesszenek elő újabb törvényjavaslatot!

E summázat, amely precizírozva és kendőzetlenül mondta ki a Kancellária véleményének és a Staats-Konferenz határozatainak lényegét, nem kevesebbet tartalmazott, mint az önálló magyar pénzügy- és hadügyminisztérium megtagadását, sőt részlegesen a kereskedelmi minisztériumét is, hiszen azokat az ügyeket, amelyeket az országgyűlés e minisztériumok illetékességi körébe

[25] Ld. minderre: Wien, Staats-Archiv, Staats-Konferenz-Akten, 1848 : 407., továbbá *Szögyény* i. m. I. 62. l. és *Károlyi* i. m. 66—70. l.

[26] Így leszögezte, hogy a miniszteretet az uralkodó bármikor magához kéretheti, a személye körüli minisztériumhoz ő választja meg az államtanácsosokat, az ő joga a diéta helyének kijelölése, a miniszterek fizetésének meghatározása, a minisztériumok ügykezelését viszont a nádor hagyja helyben stb.

kívánt utalni, valójában közös birodalmi üggyé nyilvánította! Világosan leszögezte, hogy Magyarország nemcsak az udvartartás költségeit és a közös birodalmi kiadásokat köteles aránylag viselni, hanem — erről eddig nem volt nyíltan szó — annak az államadósságnak ráeső részét is, amely 1848 január 1-én 1187 253 000 aranyforintra rúgott![27] Ilyen feltételek mellett a magyar pénzügyi önállóság messze maradt volna a tényleges függetlenségtől. Ráadásul a Staats-Konferenz azt is kívánta a pozsonyi országgyűléstől, hogy olyan hadügyminisztériumi törvényt szerkesszen, amely épp a leglényegesebb jogokról való lemondás folytán a hadügyi függetlenséget ugyancsak illuzórikussá teszi.

A március 26-i, késő este befejeződött konferencia határozatát a vele azonos szellemben készült új leirattervezettel együtt a király még 27-én jóváhagyta. Ténylegesen mégse e variáns szövegét bocsátotta másnap ki az uralkodó. Ezt az érthetetlennek tűnő jelenséget azok az események magyarázzák, amelyek a Staats-Konferenz hivatalos ülését követően, pontosabban: március 27-én délután és 28-án délelőtt a kulisszák mögött játszódtak le.

A nádor az úrbéri artikulusra tervezett királyi válasz szövegével együtt — az uralkodó hozzájárulása alapján és Majláth országbíró útján — közölte a válaszra már negyednapja várakozó Batthyányval és Deákkal a miniszteriális törvényjavaslattal kapcsolatos resolutio szövegét is. Hosszas tanácskozás után Batthyányék nagyjából hajlandóknak mutatkoztak ugyan a királyi választ a rendek előtt védelmükbe venni, de csak súlyos feltételek árán. Azt kívánták, hogy előzetesen négyrendbeli változtatást hajtsanak végre a leirat szövegén.

István főherceg Batthyányék kifogásai közül csupán kettőt minősített stiláris jellegűnek, következésképp a másik kettőről kimondatlanul is elismerte hogy alapvetőek. A következmények pedig igazolták, hogy Batthyányék megjegyzései tulajdonképp a leirat lényegének megváltoztatására irányultak. A nádor felmérte Batthyányék tiltakozásának horderejét, és szívósságukból érezte, hogy Pozsonyban veszedelmes vihart kavarhat, ha a birodalom kormányzata elzárkózik a Bécsben időző miniszterek kívánságai elől. Ezért március 28-án két ízben is átírt Szögyénynek, és kérve-kérte őt: befolyásának egész súlyával igyekezzék rávenni Lajos főherceget, hogy méltányolja Batthyányék követeléseit, mert a diétán csak olyan kézirat elfogadása remélhető, amelyet az ő javaslataik értelmében korrigálnak. Biztosította Szögyényt: ő maga hasonló értelemben működik, hogy még e nap kielégítő eredménnyel zárulhasson, mert meggyőződése szerint csakis ennek az ügynek kedvező elintézésétől várható mind az újoncok megszavazása, mind pedig olyan hűségnyilatkozat kibocsáttatása a magyar országgyűléssel, amely „a mostani időkben" jó hatást gyakorolhat.[28]

Lázas tárgyalások és alkudozások kezdődtek most. A nádor és Szögyény, akik az udvar és Batthyányék kötélhúzásában a körülmények kényszeréből az egyensúlyozók szerepére vállalkoztak, a jelek szerint valóban igyekeztek

[27] Ezt az adatot a Generalrechnungs-Direktorium 1854-ben keletkezett kimutatása szolgáltatja. (Wien, Hofkammer- und Finanz-Archiv, Generalrechnungs-Direktorium, Praesidial-Akten, 1854 : 91. és 92.)

[28] A nádor első számú levelét közli *Szögyény* i. m. I. 217. l.

Lajos főherceget és a dinasztia más vezetőit jobb belátásra bírni. Batthyány és Deák már napok óta futkostak, okoskodtak, fenyegetődztek a főhercegeknél,[29] de hosszú idő óta bizonyára március 27-ének délutánján és 28-ának reggelén élték át életük legfárasztóbb óráit. A legfontosabb kérdésekben semmi szín alatt sem voltak hajlandók akceptálni a Staats-Konferenz legutolsó és a válaszfeliratba foglalni kívánt döntéseit. Az udvar — legalábbis látszólag — nem makacsolhatta meg teljesen magát, ha nem akarta vállalni, hogy Batthyányék már Bécsben benyújtsák lemondásukat, és nyílt szakadás álljon be köztük és a birodalmi kormány között.

Batthyányék négyrendbeli kifogásai közül csupán egyről nem ismeretes, hogy milyen kérdésre vonatkozott. Azt viszont tudjuk, hogy óvást emeltek a főhivatalnokok kinevezésének kizárólagos felségjoggá minősítése, az új hadügyminisztérium megtagadásának terve és az államadósságok egy hányadának Magyarországra hárítása ellen. Az ismételt összejövetelek, tárgyalások és üzenetváltások során Batthyánynak és Deáknak fokozatosan sikerült az udvart eredeti elhatározásától eltéríteni: a nap folyamán aszerint, hogy az alkudozások alatt egy-egy adott pillanatban meddig terjedt a bécsi körök engedékenysége, gyors egymásutánban három ízben is módosították a leirattervezet szövegét. Lajos főhercegék először azt az elvet adták fel, hogy a főméltóságok kinevezésébe a magyar minisztérium nem szólhat bele; azután elálltak annak követelésétől is, hogy a hadügyminisztériumról és hatásköréről új, illetőleg külön artikulust terjesszen elő a diéta. Legtovább — nyilván az osztrák kormány tagjaitól is ösztönözve — az államadósság kérdésében ragaszkodtak korábbi álláspontjukhoz, és már-már úgy látszott, hogy e probléma miatt csődöt mond a megegyezés minden kísérlete.[30]

Batthyányék ugyanis bejelentették, hogy ha az államadósság kérdését a királyi leirat előhozza, akkor a minisztérium lelépni kényszerül. E „zsarolás" a nádort, akinek meggyőződése volt, hogy a rendet Magyarországon csak a minisztérium képes biztosítani, alaposan megriasztotta. Ezért ismét Szögyényhez fordult közbenjárásért: ugyanabban az átiratban, amelyben állást foglalt a kármentesítési törvényjavaslat nyílt visszautasítása ellen, leszögezte a magyar alkancellár előtt, hogy az államadósságokkal foglalkozó passzus kihagyására Batthyányék magatartása miatt elengedhetetlenül szükség van. Legalábbis ezúttal nem szabad e kényes problémát érinteni, hiszen — igyekezett mind magát, mind Szögyényt vigasztalni — az osztrák rendeknek, ha

[29] Deák írta ezt Tarányi Józsefnek 1848 márc. 28-án. (Publikálta *Kónyi:* Deák beszédei, II. 205—206. l.)

[30] Mindezeket Deák révén tudjuk, aki március 28-ának délutánján, miután visszatért Pozsonyba, a követeknek beszámolt bécsi ténykedésükről. Ismertetését röviden Lónyay Menyhért foglalta össze március 29-én Lónyay Alberthez írt levelében. (A levél vonatkozó részét idézi *Kónyi* uo. II. 212. l.) — Batthyányék egyébként előre számot vetettek azzal, hogy a független minisztérium ügye Bécsben a megváltozott körülmények ellenére is nehézségekbe ütközik. Batthyány állítólag már a márc. 18-i pesti küldöttség előtt úgy nyilatkozott, hogy az új bécsi minisztérium is olyan emberekből áll, akik a dinasztiával egy gyékényen árulnak, a forradalommal tehát csak névcsere történt, mert az alapelvek a régiek maradtak, e körülmény pedig mindenre, főképp azonban a magyar pénzügyre csak hátrányos befolyást gyakorolhat. (Batthyány állítólagos nyilatkozata a pesti küldöttség egyik tagja: Tipula Péter jogászprofesszor révén, de véletlenül jutott a rendőrség tudomására. — A márc. 21-én kelt besúgójelentést ld. AVMIPH, 1848 : 201.)

összeülnek, joguk lesz arra, hogy a magyar rendeket ebben az ügyben megkeressék. Akkor majd ilyen lépés sikeres lehet, most azonban a probléma feszegetése a kibontakozás lehetőségét fullasztaná be. Hivatkozott arra, hogy a státusadósság kérdésének — és új kárpótlási törvény követelésének — elejtése viszont anélkül terelné Pozsonyban kedvező irányba a dolgokat, hogy az ottaniakat ellenállásra ingerelné, amire úgyis nagyon sokan hajlamosak. Végül — csakhogy Szögyényt minden befolyásának latba vetésére ösztönözze — hangsúlyozta az ügy rendkívül sürgős voltát, mivel Batthyánynak a délelőtti hajóval okvetlenül vissza kellett térnie Pozsonyba, ahol izgatott volt a hangulat, és ahol — a nádor szerint — az embereket alig lehetett féken tartani.[31]

De arról is a nádor tájékoztatta Szögyényt, hogy mi az, amibe az udvar semmiképp se megy bele, amit tehát a leiratból mellőzni kell. Úgy látszik, Batthyányék erőnek erejével kardoskodtak amellett, hogy a katonai hivatalok betöltésénél a törvény legalább az előterjesztés jogát biztosítsa a hadügyminisztérium számára. Valószínűsíthető, hogy e kívánság képviselésére — ha nem éppen teljesítésére — a nádortól ígéretet is kaptak. István főherceg azonban, közelebbről ismerve meg a dinasztia politikusainak e tárgyról alkotott nézeteit, egy harmadik levélben figyelmeztette Szögyényt: a hadügyminisztérium ilyen hatáskörére vonatkozóan semmi utalást se tartalmazhat a leirat, mert ezt — ahogy megítélhető — jelenleg egyáltalán nem lehet az udvarral elfogadtatni. A nádor tehát valóban lavírozott a felek közt, de anélkül, hogy bármelyik előtt teljesen nyílt kártyákkal játszott volna.[32]

Persze ahhoz, hogy az udvar, akárcsak a státusadósságok ügyében is, mérsékelje igényeit, Batthyányéknak valamicskét szintén engedniük kellett. Végül is olyan — formailag középutas, de inkább a magyar fél számára előnyös — kompromisszum-féle látszott kialakulni, hogy Bécs az udvartartás és a birodalom közköltségeihez továbbra is csak akkora vagy esetleg kevesebb hozzájárulást vár Magyarországtól, mint a forradalom előtt.[33]

Egyébként csupán ebben a kérdésben, és részlegesen a hadügyminiszteri hatáskör problematikáját illetően ismerjük, hogy Batthyányék milyen tartalmi módosítást kívántak vagy értek el; másutt csak kifogásaik tárgyáról tudunk, de hogy a kifogásolt pontok miféle megváltoztatásában jutottak Béccsel egyezségre, az teljes bizonyossággal nem határozható meg. Teljes egészében a magyar miniszterek se tudtak érvényt szerezni eredeti álláspontjuknak. A leglényegesebb pontokon azonban kitartásukkal — legalábbis úgy hitték — sikerült megtörniük az udvar ellenállását. Deák tájékoztatója szerint 28-án abban a meggyőződésben tértek vissza Pozsonyba, hogy a nézetek közelítése révén körvonalazott leirat tárgyalási alap gyanánt elfogadható, azaz ami véleménykülönbség köztük és Bécs közt még megmaradt, azt vagy

[31] A nádor levelét keltezetlenül közölte *Szögyény* i. m. I. 231—232. l. Hogy e levél március 28-án íródott, azt perdöntően bizonyítja a Batthyány elutazására vonatkozó hivatkozás, mert ő valóban e nap tért vissza Pozsonyba.

[32] Uo. I. 217—218. l.

[33] Károlyi szerint ez — az államadósságoknak Magyarországra kirótt kamatait is beleértve — évi 17 000 000 ezüstforintot, azaz, mivel az ezüstforint és a pengőforint aránya 10 : 6, több mint 28 000 000 pengőforintot jelentett.

a nádor oszlathatja el Magyarország javára még a resolutio kibocsátása előtt, vagy pedig újabb felírással maga a diéta veheti rá az udvart a visszakozásra.[34]

Csakhogy Bécs — a további események igazolták ezt — korántsem mindenben tartotta magát a megállapodáshoz. A 28-án keltezett és ténylegesen kiadott válaszfeliratban, amelyet Zsedényi szerkesztett, és amelyet a Lajos főhercegnél lefolyt tanácskozás stilizált véglegessé, az uralkodó — a Pragmatica Sanctio sérthetetlenségét ismételten hangsúlyozva — a törvényen több fontos korrekciót követelt. Kikötötte, hogy tanácskozás végett a magyar miniszterek bármelyikét bármikor maga elé idézheti, az egyházi és világi főméltóságokat — igaz, a miniszterelnök előterjesztése alapján és meghallgatása után — ő nevezi ki, a kegyelmezési és adományozási jogot pedig — noha a miniszterek e tekintetben is tehetnek javaslatot — változatlanul a Kancellária útján kívánja gyakorolni.

Leszögezte azután, hogy Magyarország a tőle eddig befolyt összeget, amelynek feljebb emelése országgyűlési egyezkedés tárgya lesz, az udvartartás és az államköltségek céljaira továbbra is köteles a birodalmi pénztárba beszolgáltatni, minden valutáris, kereskedelmi és vámintézkedés pedig a jövőben a német örökös tartományok hatóságaival folytatott tárgyalások alapján történjék. Végül kijelentette, hogy a hadügyminisztérium hatáskörének a birodalom országai közt fennálló kapcsolatoktól, valamint a királynak a Pragmatica Sanctio fenntartását, a hadsereg törvényszerű alkalmazását és a katonai méltóságok kinevezését illető jogától „kell szükségképpen feltételezve lennie", e jogokhoz pedig az uralkodó „rendületlenül" ragaszkodik.[35]

E leirat más, továbbá enyhébb — egyszersmind homályosabb — szövegezésű volt, és tartalmilag közelebb állt a Kancellária első resolutio-tervezetéhez, mint az a variáns, amelyet eredetileg készült kiadatni a Staats-Konferenz határozata. Elismerte a miniszteréknek a főhivatalnokok kinevezésével kapcsolatos előterjesztési jogát, mellőzte az államadósságok problémakörét, és nem ragaszkodott ahhoz sem, hogy a hadügyminisztériumról merőben új törvényt szerkesszen az országgyűlés. Emellett azonban olyan követeléseket is tartalmazott, amelyekhez a diéta nem járulhatott hozzá.

A király a válaszleiratban ugyanis ellene mondott a Kancellária megszüntetésének, sőt a kegyelmezés, adományozás jogával olyan hatáskört akart meghagyni neki, amelyet a minisztériumtól megtagadott. Nem zárta ki a birodalmi közköltségek Magyarországra eső hányadának emelését, ugyanakkor előre megkötötte a pénzügyminisztérium kezét, amikor a kereskedelmi, valutáris és vámügyekkel kapcsolatos intézkedések foganatosítását osztrák szervek beleegyezésétől tette függővé. A tervezett hadügyminisztériumot pedig legfontosabb funkciójától fosztotta meg azzal, hogy a hadsereg felhasználásának és a főtisztek kinevezésének jogát a minisztérium teljes kizárásával, minden vonatkozásban önmaga számára akarta fenntartani. A resolutio lényege tehát a magyar pénzügy- és hadügyminisztérium hatáskörének jelentékeny csonkítása volt, ez pedig valójában a független pénzügy- és

[34] Ld. Lónyay idézett levelét. (*Kónyi:* Deák stb. II. 212. l.)

[35] A leiratot az Irományokon kívül publikálta *Pap* i. m. 35—37. l. Közölte a Pesti Hirlap 1848 márc. 31-i számának melléklete, majd ápr. 1-i száma is. — Zsedényi szerzőségére és a Lajosnál lefolyt tanácskozásra ld. István nádor márc. 28-i levelét (*Szögyény* i. m. I. 217 : 218. l.)

hadügyminisztérium közvetett visszavetésével, azaz a magyar pénzügyi és hadügyi önállóság elutasításával azonos.[36]

Akárkik voltak is a főrészesek abban, hogy a leirat Batthyányék távozása után változást szenvedett, e lépéssel az udvar önmaga szempontjából kettős taktikai hibát követett el. Egyrészt a kibocsátott resolutiót csakis úgy lehetett értelmezni, hogy Bécs felborította azt a megállapodást, amely közte és Batthyányék közt az egyezkedések alatt látszólag kialakult. Másrészt e tartalmában ígéretszegésnek tekinthető királyi választ, amelyet hitelessége jeléül a Kancellária részéről Zsedényi Ede tanácsos írt alá, a jobbágyfelszabadító artikulusra adott és közvetve ugyancsak elutasító — vagy legalábbis hátráltató — felelettel egyidejűleg küldte át Pozsonyba. Ez az át nem gondolt lépés könnyen Kossuthék malmára hajthatta volna a vizet: a parasztságot a miniszteriális törvényjavaslat védelmében is maguk mögé állíthatták volna azzal a jelszóval, hogy az udvari kamarilla a nemzet minden jogos kívánságának, így az úrbériség megszüntetésének is ellene szegül. Nem meglepő, hogy a diétán, amikor a március 29-én Pozsonyba érkező nádor a két leiratot a nyilvánosság elé tárta, kitört a vihar.

[36] A miniszteriális törvényjavaslat bécsi viszontagságait ugyancsak Károlyi alapvető munkája nyomán, de a dokumentumok eredeti példányainak áttanulmányozása után foglaltuk össze.

10. AZ UTOLSÓ ÖSSZECSAPÁS

a) POZSONY SZEMBESZEGÜL A KIRÁLYI DÖNTÉSEKKEL

Pozsony, mióta a miniszteriális törvényjavaslatot az országgyűlés felküldte szentesítésre, a várakozás lázában élt. Március 25-én — láttuk — Batthyány és Deák személyesen utaztak Bécsbe, hogy ott a tervezet elfogadását siettessék. E nap a diétán a liberálisok körében a bizakodást kétkedés, a konzervatív táborban a csüggedést reménykedés kezdte felváltani. Annál is inkább, mert mindekkoráig a jobbágyfelszabadító tervezetre se érkezett válasz, holott azt még március 19-én felterjesztették a Kancellária elé. Pest a pozsonyiak működésének ütemével elégedetlen volt, holott a diéta soha nem tapasztalt sietséggel gyártotta az új törvényeket, a törvényhozó test pedig a királyi resolutiók késése miatt türelmetlenkedett. Idegeskedtek a konzervatívok is, akiket főképp a Pesten jelentkező republikánus törekvések hírei nyugtalanítottak.[1] Kossuth felszólalása, amelyben a Tarnóczy-féle javaslat vitájában — Bécsnek szánva szavait — kikelt a miniszteriális artikulus jóváhagyásának halogatása ellen, e türelmetlenség kifejezője volt.

A március 25-én délután tartott kerületi ülés elején Bónis szögezte le nyomatékosan, hogy „a kitörésre a szállongó, talán alaptalan hírek is alkalmat nyújthatnak", ezért a rendkívüli körülmények miatt igen sok függ a törvények mielőbbi szentesítésétől. Kérdést is intézett a deszignált kormány jelenlevő tagjaihoz, hogy mi történt eddig a szentesítés gyorsítása érdekében. A nyílt felszólításra, bár nem hivatalosan, Kossuth válaszolt. Kijelentette, hogy Bécsből Batthyányéktól még nem érkezett tudósítás, így semmi bizonyosat se lehet tudni. Javaslatára a rendek három követet küldtek ki, hogy azok az országbírótól vagy a tárnokmestertől szerezzenek pontos értesüléseket az ügy állásáról. A küldöttség azonban csakhamar dolgavégezetlenül tért vissza, mert az országbíró nem sokkal előbb ugyancsak Bécsbe utazott, a tárnokmester pedig a birodalmi fővárosból semmiféle biztos hírt se kapott.[2]

A „szállongó hírek", amelyekre Bónis utalt, e bizonytalanság miatt másnap még nagyobb hitelre találtak Pozsonyban. Tudni vélték, hogy „Bécsben győzött az ellenáramlat és a reakció megindítja akcióit".[3] Az udvarban a miniszteriális törvénytervezet csak e nap került a Staats-Konferenz elé, Pozsonyban azonban, mintha nem ismerték volna a bécsi ügyintézés lassúságát, az ebből fakadó késedelmet is szándékos halogatásnak fogták fel.

Kossuth e nap — március 26 — délutánján a népképviseleti törvényjavaslat kerületi tárgyalása közben ismét alkalmat kerített rá, hogy hangot adjon annak az elégedetlenségnek, amely a törvényhozó testen az idegfeszítő várakozás folytán lett úrrá. Nem tudható — jelentette ki haragosan —, „mit gon-

[1] AVMIPH, 1848 : 237.
[2] Pesti Hirlap, 1848 márc. 31.
[3] Vö. *Podmaniczky* i. m. II. 232. l. 1848 márc. 26-i naplóbejegyzés.

dolnak a bécsiek, ha már az adott fejedelmi szót sem tartják elegendőnek, hogy a ministeriális törvény szentesíttessék"; úgy látszik — tette hozzá fenyegetően —, hogy „ezek az urak nem tudják az időt érteni". Fél órával később — úgy 6 óra táján — azonban távirat érkezett Bécsből.

A sürgöny cáfolta azokat a Pozsonyban március 25-én már keringő mendemondákat, hogy az udvar elutasította a miniszteriális törvényjavaslat megerősítését, és hogy a nádor emiatt letette hivatalát. Egyszersmind biztatta a diétát, hogy a bécsi tárgyalások hamarosan befejeződnek, az ügyek magyar szempontból jól állanak, és 27-ére már végleges eredmény várható.[4] Az értesítés sokakra balzsamként, másokra „némileg" megnyugtatóan hatott. Kossuth, hogy „a bécsi dolgok nemtudása miatt nagyon ingerült kedélyeket" csillapítsa, a táviratot azonnal felolvasta a kerületi ülés előtt.[5]

A megnyugvás azonban kissé korai volt. A táviratot István főherceg adatta fel a helyettes főlovászmester útján,[6] de szándékosan túlzott, amikor a rendeket a közeli siker reményével kecsegtette. A sürgöny szövegezése idején még javában folytak a Staats-Konferenz tárgyalásai. Mivel pedig a nádor Szögyény révén ismerte a Kancellária első leirattervezetét is, amely ugyanesak nem felelt meg a pozsonyiak várakozásának, tudnia kellett, hogy e tervezetnél méltányosabb határozat semmiképp se, de szigorúbb annál inkább várható. A diéta azonban nem sejtette, hogy István főherceg — a kedélyek csitítása végett — csupán taktikai fogást alkalmazott.

Némileg még másnap — 27-én — is érződött a nádori tájékoztatás feszültségoldó hatása. Amikor a déli kerületi ülés a borsodi követeknek azt az indítványát tárgyalta, hogy Metternich exminisztert bélyegezze meg az országgyűlés, hasztalan kardoskodott Madarász amellett, hogy érvénytelenítsék a tegnapi mindenható kancellár magyar honfiúsítását. A javaslatot a rendek levették a napirendről, és épp István főherceg távirata volt az, amely „a békésebb érzelmek túlnyomását elősegíté".[7]

Délutánra azonban ismét nyomottá kezdett válni Pozsonyban a hangulat. Pedig a nádor újabb sürgönyt küldött a diétához, azzal hitegetve a rendeket, hogy Bécsben kedvező mederben haladnak a dolgok.[8] De azzal, hogy a tegnapi fogást másodszor is kijátszotta, inkább csak rontott a március 26-i távirat kedvező hatásán, mert az a körülmény, hogy a várva várt leirat és Batthyá-

[4] *Barta* i. m. 695. l. — A Pesti Hirlap (1848 márc. 29.)| erről így számol be: Március 26-án a délután 5 órakor megnyílt kerületi ülésbe távírón érkezett Bécsből a helyettes főlovászmester azon tudósítása, hogy a nádor lemondásának és a minisztériumi törvény megtagadásának híre valótlan, mert „a tárgyalás vége felé közelg s holnap már tisztában lesznek".

[5] Minderre ld. Pesti Hirlap, 1848 márc. 31.; Döblingi hagyaték, I. 283—284. l. (Széchenyi a hírnek olyannyira hitelt adott, hogy még azt is feljegyezte naplójába; Minden kártya, amelyre Battyhány és Kossuth tesznek, nyer!) — A távirat szövegét közölte a Pesti Hirlap 1848 márc. 29-i melléklete.

[6] Pesti Hirlap, 1848 március 28.

[7] Pesti Hirlap, 1848 ápr. 4.

[8] E második táviratról megemlékezik Széchenyi márc. 27-i naplójegyzete (Döblingi hagyaték, I. 284. l.), továbbá Vukovics Sebőnek április 3-án Kossuthhoz küldött levele. (*V. Waldapfel* i. m. I. 180. l.) Vukovics egyébként kitűnően jellemezte István főherceg magatartását: „Én a nádort álarczosnak, alakosnak tartom. Ő, ki tudta, mit dolgoznak Bécsben a törvényjavaslatokon, hogy tudott kétszer is biztató sürgönyt küldeni a telegraphon. Nem világos-e, hogy fel akarta tartóztatni ámítással a lelkesülés kitörését, még önmagában nem párolog el?"

nyék helyett csupán sürgöny érkezett, táplálta a gyanút, hogy baj van a törvényjavaslatok megerősítése körül. Pedig a bizonytalanságnak most már azok is szerettek volna valamilyen formában véget vetni, akik opponálni készültek az országgyűlés forradalmi tartalmú törvényeit. Az udvar kémszolgálata épp e nap jelentette a rendőrhivatalnak: a konzervatív mágnások és a papság létre akarják ugyan hozni a maguk külön szekcióját, mert az osztrák kormány segélyével, amelyre számítanak, reakciót szándékoznak előidézni; de addig, amíg a minisztérium nem alakul meg, senkinek sincs bátorsága ilyesmivel kísérletezni.[9]

A gyanakvással telt izgalom csak 28-án mérséklődött újra. Délben ugyanis Batthyány és Deák, nem sejtve, hogy az udvar közben eltért a bécsi megállapodástól, pontosabban: István nádornak ígérete ellenére se sikerült elfogadtatni a magyar miniszterek kívánságait, jó hírekkel tértek vissza a diéta színhelyére, és ezekről Deák egy konferencián informálta a követeket. „Egy férfiún kívül mindenki örvendett" a vélt győzelemnek — írta a résztvevők egyike.[10] A siker hírét Batthyány is megerősítette a rögtönzött minisztertanácsi ülésen. Kossuthot az állítólagos eredmény annyira fellelkesítette, hogy a konzervatívok rossz szellemének: Jósika Samu erdélyi kancellárnak proskribálását javasolta, sőt a jelek szerint felmerült a beteg király helyett ténylegesen intézkedő Lajos főherceg lemondatásának terve is.[11]

Ebben az elégedett légkörben hideg zuhany gyanánt érte a diétát a március 28-i két leirat, amelyeket 29-ének reggelén a nádor hozott magával. Hamarosan köztudomású lett, hogy a resolutiók korántsem az országgyűlési kívánatok teljesítését tartalmazzák. Sokakat a szövegek ismerete nélkül is páni félelem fogott el, az ifjúság körében pedig lázas agitáció indult meg a királyi válaszok ellen. István főherceg először a kijelölt kormánytagok előtt ismertette a resolutiók lényegét. Batthyány a nem várt fordulat miatt azonnal leköszönt tisztségéről. Minisztertársai követték példáját. — A nádor kérlelésére mégis valamennyien elálltak szándékuktól, de csak azzal a feltétellel, hogy a közügy érdekében István főherceg is életben-halálban egy lesz velük.[12]

A délelőtti kerületi ülés megnyitásakor, noha hivatalosan még nem bontották fel a leiratokat, már mindenki tudta, hogy a király mind a jobbágyfelszabadító, mind a miniszteriális törvényjavaslatra kedvezőtlen választ adott. Kossuth, hogy az ellenállást még inkább felszítsa a lelkekben, már itt kijelentette: „Talán nekünk sem adja meg isten azon örömet s dicsőséget, hogy átalakulásunk polgárvérbe ne kerüljön!" Utalt arra, hogy a leiratok egyelőre még pecsét alatt vannak. Mégis sokat sejtetően előre hangsúlyozta: a haza elvárja az országgyűléstől, hogy ha a királyi válaszok kielégítőek, nyugodt örömmel fogadja azokat, ellenkező esetben pedig olyan „férfias elszántsággal lépjen fel", amely a kellő határon nem enged semmit túlmenni, azon innen viszont mindent elkövet. A különben is ingerült alsótábla kitörő egyetértése jelezte, hogy a követek többsége, az átalakulás tényleges igényétől

[9] AVMIPH, 1848 : 257.

[10] Ld. Lónyay Menyhért márc. 29-i levelét. (*Kónyi:* Deák stb. II. 212. l. — Ez a kivétel bizonyára Széchenyi volt, aki ismét szkeptikusan nézett a resolutiók elé.)

[11] Széchenyi márc. 28-i naplójegyzete. (Döblingi hagyaték, I. 284—285. l.)

[12] Uo. Márc. 29-i feljegyzés. (I. m. 285. l.)

vezetve, de részint a tömegmozgalmaktól is tartva, kész a resolutiókkal szembeszállni.[13]

Végre délután 1 órára meghirdették a vegyes ülést, hogy a leiratokat felolvassák a két tábla nyilvánossága előtt. A terem már 12 órakor zsúfolásig megtelt. Teleki László, a végsőkig izgatott hallgatóságot csillapítani akarva, előre bejelentette, hogy a nádor állását köti a kifogásolt törvényjavaslatok elfogadtatásához.[14] Ezért a főherceget a teremben, ahol ezúttal az egyházi rendből nem jelent meg senki, falrengető éljen köszöntötte. A resolutiók meghallgatása után elsőnek Batthyány emelkedett szólásra. Viharos helyeslés közt szögezte le, hogy a miniszteriális törvényjavaslatra adott válasz nem felel meg sem a rendek méltányos várakozásának, sem a nemzet törvényes igényeinek. Ezért minden további indoklást mellőzve kérte fel a nádort, hogy közbenjárásával eszközölje ki a királyi szó beváltását, azaz a független minisztérium megadását. Ha mindez nem következik be — nyilatkoztatta ki kollegái nevében is —, akkor a felelős miniszteri funkció vállalására sem képeseknek, sem jogosítottaknak nem érzik magukat.

A nádor azonnal válaszolt. Felhívta a minisztereket, hogy e komoly pillanatban ne tegyék le hivatalukat. Egyszersmind ünnepélyesen szavát adta, hogy a szóban forgó törvényjavaslatot még egyszer az uralkodó elé terjeszti, sőt — és ehhez állását kötötte — szentesítését is keresztülviszi. Batthyány e bejelentést azzal nyugtázta, hogy a miniszterek lelépésüket vagy maradásukat a nádor kísérletének kimenetelétől teszik függővé.

Ezután az alsóház országos ülése még egyszer meghallgatta a leiratokat, majd kerületi ülés formájában kezdett megtárgyalásukhoz. Először Kossuth emelte fel dörgő szavát — „dörgőbbet és hatályosabbat mint bármikor" — és kijelentette: „akármi történjék bár, de a Bécsben játszott intriguek nem fognak célt érni Magyarországon". Előbb a jobbágyfelszabadítást illető válaszleirattal foglalkozott. A resolutiónak azt a mondatát, amely szerint az úrbéri szolgáltatások megszüntetését az uralkodó „kegyelmesen jóváhagyni méltóztatott", taktikus fordulattal úgy magyarázta, hogy az úrbériség eltörlésének elvét a leirat is megerősíti. Erre hivatkozva szögezte le, hogy a kérdés újratárgyalására semmiféle rémképek miatt sem hajlandó. Javasolta tehát egy újabb határozatban kimondatni, hogy a rendek, most már királyi beleegyezéssel, „visszahozhatatlanul" likvidálták az úrbéri tartozásokat. Legfeljebb egy olyan manifesztum kibocsátásától nem idegenkedett, amely a népet — korántsem parancsolólag — arra kérte volna, hogy e tavaszon még nyújtson segédkezet — persze nem ingyenrobot formájában — az úri földek megműveléséhez, a kérés mérlegelését azonban a nép jóérzésére és hazafiságára kívánta bízni.

[13] Pesti Hirlap, 1848 márc. 31. — Persze, az izgatottság fokozására nem volt különösebben szükség. Mihelyt e nap reggelén kiszivárgott, hogy a nádor kedvezőtlen resolutiót hozott, összedobolták a nemzetőrséget az országház elé. „A lármázva és dühödten tett nyilatkozatok közt — jelentette a Haditanácsnak Lamberg altábornagy — nem volt egység; egy rész Pestre akart menni, a másik fegyvert követelt, a legnagyobb rész pedig Bécsbe vonulással fenyegetődzött; a köztársaságért csak nagyon kevés hang — és ez sem közvetlenül — emelkedett, a többiek pedig még ezeket is nem éppen szelíd kifejezésekkel utasították rendre." Lamberg szerint a nemzetőrség az összeverődött tömeggel együtt elhatározta, hogy jobb resolutio kieszközlésére kéri a nádort fel. (Lamberg márc. 29-i jelentését ld. Wien, Kriegs-Archiv, Hofkriegsrat, Praesidiale, 1848 : 943.)

[14] Ld. Lónyay márc. 29-i idézett levelét.

Bernát Zsigmond ungi és Madarász László somogyi követek azonban még az ilyen felhívást is rosszallották. Bernát szerint az úrbériséget likvidáló törvényre a nemzet ütötte rá „nagylelkűsége pecsétjét"; ezt még puszta kérés által se lehet megbolygatni többé, mert amit a diéta a népnek átengedett, azt visszavonhatatlanul engedte át; a nép önszántából is kimutathatja hálaját jótevői iránt. Madarász meg egyenesen veszélyesnek minősítette arra szólítani a parasztságot, hogy bármely formájában „robotolni" szíveskedjék. Idézte Somogy példáját: e törvényhatóságban, amikor híre terjedt, hogy bizonyos körök a kármentesítés realizálásától akarják függővé tenni az úrbéri terhek megszüntetését, a megyegyűlés úgy nyilatkozott, hogy a hír valósulása esetén semmiért se állhat jót. Mivel 300 000 arisztokrata 12 000 000-nak nem szegülhet ellene — mondotta Madarász —, a törvényhozás méltóságával se egyeztethető össze, hogy a népet további szolgáltatásokra buzdítsa. Ha a parasztság feudális láncokat akar, a jövőben csakis önszántából és ne a diéta közreműködésével terhelje meg velük magát. Végül ő is osztozott Kossuth véleményében: a jobbágyfelszabadító artikulus a hozzákapcsolódó törvényjavaslattal együtt elvileg meg van erősítve, egyszerűen lehetetlen tehát bármifajta visszalépés.

A kortársak joggal sejtették, hogy a királyi válasz, amelyet az országgyűlés az úrbért eltörlő tervezetére kapott, „a főrendi tábla jobb oldaláról sugalltatott". Pontosan látták: a leiratban hangoztatott atyai gondoskodás értelme az, hogy legalább „a folyó évi robot leszolgálásának kötelessége mondassék ki". Ha az országgyűlés megfogadja az uralkodó tanácsát, akkor egyrészt időt nyer a reakció és módot talál rá, hogy „megszüntetett kiváltságai új mentőszeréről" gondoskodjék, másrészt elenyészik a rögtönös jobbágyfelszabadítás jótékony politikai hatása. E megfontolás keltette a gyanút, hogy a magyar főrendek, cserébe azért az engedményért, amelyet az úrbériség életének meghosszabbítása jelentett volna számukra, közreműködtek a miniszteriális törvénytervezetre adott válasz megszerkesztésében, illetve a resolutiót az ő javaslataik szerint készítették el.

Erősen nagyított formában terjedni kezdett az a korántsem alaptalan hír is, hogy Bécsben, amikor a miniszteriális artikulust valójában visszautasították, építettek a magyarországi földesurak támogatására, akiket a kármentesítés féltése az udvar felé közelített.[15] De bátorította a birodalom vezető politikusait az a körülmény is, hogy az előző napokban befutott tudósítások nagy többsége a magyarországi parasztságot „csendesnek" jellemezte, ezért nem láttak különösebb veszélyt abban, ha az úrbériség haladéktalan megszüntetését, amelyeket az „egyesekre, valamint az egész álladalomra" roppant károsnak tartottak, közvetett formában elodáztatják, a kármentesítési artikulust pedig, amelynél „financialis és oeconomicus tekéntetben inpracticusabbat" elképzelni se tudtak, visszavettetik.[16]

Kossuth és elvbarátai — akárcsak kortársaik — tisztában voltak vele, hogy a királyi válasz valójában az úrbéri törvénytervezet elnapoltatását, illetőleg a tényleges jobbágyfelszabadítás időpontjának elodáztatását kísérli

[15] *Vukovics* i. m. 105—107. ill. 95—96. l.

[16] Báró Jósika Samu levele Teleki Józsefhez, Bécs, 1848 márc. 29. (Közli: *Deák* i. m. 55. l.)

meg. E lépés, miután egész megyék voltak, ahol az úrbéreltörlő törvénycikket mint máris érvényes határozatot hirdették ki a népnek, különben is kivihetetlen lett volna. Kossuthék nem is mondták ki nyíltan, hogy milyen lényeg rejtőzik a resolutio fogalmazása mögött.

Magatartásukban ismét csak taktikai szempontok vezették őket. A leirat szerint az uralkodó elvileg hozzájárult az úrbériség likvidálásához, ezért nem hozhatták volna fel vele szemben, hogy megtagadta a törvényjavaslatnak a jobbágyságot érintő tartalmát. Ilyen vádat az udvar a resolutio szövegére hivatkozva könnyűszerrel cáfolhatott volna. A leirat ravasz formulázásával szemben Kossuthék számára csak az a védekezési mód maradt, amelyhez valóban folyamodtak: belekapaszkodni a válasznak abba a megállapításába, hogy a szóban forgó törvénycikk fő elvét a király jóváhagyta, és csupán arra szorítkozni, hogy a diéta az artikulus újratárgyalásának szükségtelenségét mondja ki, illetőleg határozatilag ismét leszögezni, hogy a rendek a jobbágyfelszabadítást most már „királyi beleegyezéssel is" változtathatatlannak tekintik. Kossuth ilyen értelmű javaslata egyképp szólt Bécsnek és a magyarországi parasztságnak.

A miniszteriális tervezetre küldött resolutio viszont pusztán felsorolta, hogy az egyes szakaszoknál milyen módosításokat kíván az uralkodó, de olyan általános megállapítást, hogy a király hozzájárul az artikulus fő elveihez, nem tartalmazott. E fogyatékosság tette lehetővé, hogy a leiratot, illetőleg annak lényegét nevén nevezzék a diéta liberálisai.

Kossuth, aki a kerületi ülésen e resolutióról is elsőnek nyilvánított véleményt, nem húzódozott kimondani, hogy a leirat „lázasztó gúny s könnyelmű játékűzés a trónnal" és a független minisztérium „alacsony postahivatallá" süllyesztése. Azok — mondotta indulatosan —, akik mögötte állnak, „nem gondolnak az ausztriai ház jövőjével, nem gondoltak a polgárvérrel, mely ily eljárás után patakokban folyhat", és „oda viszik a dolgot, hogy a nép hitét veszíti a királyi szó iránt". Botrányosnak minősítette, hogy a kinevezett magyar miniszterelnök helyett olyanoktól függjön Magyarország sorsa, akiknek arra „semmi törvényes befolyásuk" nem lehet: Lajos főherceg, Jósika, a volt kancellár: Apponyi, a Hartigok, Windisch-Graetz stb. Végül kifejezte reményét, hogy az ügy rendbehozására ajánlkozó nádor „a lehető legrövidebb idő alatt" beváltja ígéretét; ha viszont ez nem sikerül — zárta felszólalását —, „akkor vessenek számot magokkal, kik a dolognak okozói voltak", mert akkor ő Apponyit, Jósikát, Wirknert proskribáltatni kívánja.

A Kossuth által megbélyegzett személyek felsorolásakor „a hallgatóság átkai törtek ki". Bernát Zsigmond, mindenben egyetértve Kossuthtal, külön is felhívta a nádort, hogy szerezzen érvényt a nemzet kívánságának, mert különben „a haza végtelen szerencsétlenségbe dől." Hozzátette még: „A legutolsó házatlan zsellér egy csepp vérét sem adom azoknak összes véreért, kik ezen iratot koholták." Madarász annak egyik főokát, hogy Bécs ilyen gúnyt és vakmerő játékot űzhet Magyarországgal, magában az országgyűlésben látta, mivel az nem mondta ki egyenesen, hogy az abszolutisztikus elveket és a bürokráciát ki akarja irtani. A király már egyszer hozzájárult a független minisztériumhoz, e leirat szerint pedig a miniszterek csak alárendelt kancellisták lennének. Indítványozta, hogy a resolutio hitelesítőjét: Zsedényit fogják perbe, és szorítsák rá azoknak a rossz tanácsadóknak a megnevezésére,

akik nála is vétkesebbek, mert a haza jövőjével játszanak. Madarász a minisztérium lelépését semmiképp se helyeselte volna, mert ez szerinte az alkotmányosság önkéntes feladása lenne. Mivel pedig a leirat híre percek alatt szétszalad az országban, 24 órán belül és táviratilag kell Bécstől kielégítő választ követelni — javasolta végül Madarász —, mert a miniszterek és a nádor úgyis hasztalan mennének oda: igyekezetük megtörne „az ott levő bűnösök befolyásán".

Ezek után csupán Szentkirályi szólt még a tárgyhoz, egyszersmind be is terjesztette a határozati javaslatot. A jobbágyfelszabadítás kérdésében Kossuth indítványát ajánlotta elfogadásra, de a néphez intézendő proklamáció nélkül. A miniszteriális törvényjavaslattal kapcsolatban — megintcsak Kossuth gondolatmenetét, sőt helyenként kifejezéseit is átvéve — az eredeti artikulus helybenhagyását kérte, várakozási idő kitűzését azonban, mivel az bizalmatlanságnak tűnne a nádorral szemben, továbbá Zsedényi perbefogatását „még ezúttal" mellőzni kívánta. Az alsótábla csatlakozott Szentkirályi véleményéhez, aki este 7 órakor az újabb kerületi, majd országos ülésen már a rendkívüli éles hangon megszövegezett határozati javaslatokat olvasta fel követtársai előtt. A rendek mindkettőt ellenvetés nélkül emelték határozattá és küldték át a főrendekhez tudomásul vétel végett.

Az egyik határozatban a rendek kijelentették, hogy mindazt, ami a független minisztérium alakítására tett királyi ígéretet „bármi részben" meghiúsítaná, nem tekinthetik másnak, mint a bürokrácia által a trón és a nemzet irányában egyaránt „vakmerően űzött" játéknak. Ezért, bízva az állását oly törvény elfogadtatásához kötő nádorban, amely szükséges a nemzet megnyugtatásához, és bízva abban, hogy az ország sorsának intézésére illetéktelen egyének nem lehetnek úrrá a király akaratán, a legrövidebb idő alatt várják meg a nádori közbenjárás eredményét, mégpedig „azon elszánt indulattal, melyet a haza felett lebegő terhes pillanatok igényelnek".

A másik határozat még kategorikusabb hangot ütött meg. A rendek előrebocsátották, hogy az úrbéri viszonyt egyedül és kizárólag földesúr és jobbágy közt fennállt viszonynak tekintik, amely a királyi jogokat legkisebb mértékben sem érinti. Mivel pedig e viszony megszüntetését március 18-i törvényjavaslatukban egyhangúlag és világosan kimondták, döntésüktől bármikor elállni vagy annak foganatosítását elhalasztani „semmi szín alatt és semmi tekintetnél fogva" nincs szándékukban. Ebből következően — summázta a határozat — újabb vagy bővebb tárgyalásnak se helyét, se szükségét nem látják, sőt akaratukat a király válasza által teljesen jóváhagyottnak tekintik, a törvényjavaslatnak tehát semmiféle változtatásába vagy realizálásának felfüggesztésébe nem mennek bele.

A rendek határozatai este 8 órakor kerültek a mágnások ülésének napirendjére. Felolvasásuk után az elnöklő országbíró, arisztokrata társainak a kibúvásra mintegy ötletet adva, megkérdezte, hogy most akar-e a felsőtábla a kérdés tárgyalásába ereszkedni. Szavait hosszú csend követte, miközben a hallgatóság ismételten „halljuk! halljuk!" kiáltásokkal nógatta a főrendeket állásfoglalásra. A hallgatás minden szónál hívebben fejezte ki, hogy a mágnások többsége szíve szerint inkább fellépett volna a követi kar döntései ellen, de a dühvel és izgalommal terhes pozsonyi légkör miatt nyíltan nem bátorkodott a királyi leiratok védelmére kelni. Azok is, akik végül nagynehezen

elsőnek szánták el szólásra magukat, vagy ki akartak térni a színvallás elől, vagy másnapra óhajtották a tanácskozást halasztani.

A csendet megtörő gróf Zichy Ödön azzal a furfangos javaslattal állt elő, hogy mivel a felsőtáblán tanácskozási tárgyul a rendeknek mindig csak üzenete szolgált, határozataikat pedig csupán tudomásul vették, most is eszerint járjanak el, vagyis a két átiratot, amelyekhez külön semmiféle üzenet sincs mellékelve, egyszerűen vegyék tudomásul. Zichy ötlete, ha végzéssé emelkedik, a mágnásokat a királyi leiratok, illetőleg az alsóházi határozatok elfogadásának és visszautasításának felelőssége alól egyaránt felmentette volna. Érthető, hogy az indítványt többen is támogatták. Gróf Cziráky János elismerte, hogy „e fontos körülmények közt" szükség volt a rendek határozatának kimondására, mégis Zichy Ödön véleményéhez csatlakozott. Báró Vay Miklós koronaőr meg úgy nyilatkozott, hogy ha a követi kar felszólította volna a főrendeket e hangsúlyos kérdések megtárgyalására, akkor nem volna szabad elhamarkodni a döntést. Annál kevésbé — utalt vissza az országgyűlési határozatok legfájóbbikára: a március 18-i artikulusra — „mert a múlt napokban oly dolgok történtek, melyek fölött, a magyar példabeszéd szerint, nem ártott volna egyet aludni". De — összegezte következtetéseit — itt egyrészt a rendek csak határozatokat közölnek, másrészt a király iránti hűség nem enged visszalépést, ezért azt kell rögtön kimondani, hogy a főrendek az alsóház döntéseit tudomásul veszik.

Gróf Zichy János viszont kétszer is azért szólalt fel, hogy a határozatokat csak másnap tűzzék tárgyalásra. Először azzal érvelt, hogy sem a resolutiók, sem a rendek válaszai nincsenek kinyomtatva. Másodszori megnyilatkozásával azonban elárulta, hogy a tárgyalás elnapolásától egyszersmind a jobbágyfelszabadítás elhalasztását is reméli. Különös logikával a „szegény nép"-re hivatkozott, mikor olyan indoklással kérte a tanácskozás másnapra odázását, hogy a népnek „tömérdek vetetlen földe marad az idén az úrbér rögtön megszüntetése miatt". A vita során a halasztás mellett állt ki később gróf Nádasdy Ferenc is; ő a főrendek március 20-i kompromisszumos végzését citálta, némileg elferdítve, amely szerint a felsőtábla a nevezetesebb tárgyakat nem veszi rögtön tanácskozás alá.

A főrendiház liberálisai mintha csak a konzervatívok érveinek elhangzását várták volna. Marczibányi Antal trencséni főispán az ügy elhalasztása ellen szállt síkra. Szerinte a minisztérium ügyében a rendek mindössze bizalmukat fejezik ki a fejedelmi szó iránt, ebben pedig lehetetlen nem osztozni velük. Az úrbériség problémája pedig — állapította meg a hallgatóság zajos tetszése közepette — „oly kényes, hogy a jobbágyoknak adott engedményt többé sem elhalasztani, sem visszavenni nem lehet". Báró Jeszenák János még tovább ment: elégtelennek minősítette, ha a mágnások csupán tudomásul akarják venni az alsótábla határozatait; ehelyett kívánta, hogy a főrendek egyszersmind tegyék is magukévá azokat. Gróf Batthyány Kázmér Jeszenákot is túllicitálva jelentette ki, hogy a puszta tudomásulvétel összeférhetetlen a felsőház méltóságával, hiszen annak kötelessége kimondani hazafiúi roszallását a resolutiók tartalma felett, és elégedetlenségét minden olyan resolutioval, amely kijátszani törekszik az uralkodó ígéretét. Gróf Andrássy György, legalábbis az úrbér tárgyában, mivel e téren nem lehet visszalépés, osztozott Batthyány véleményében, majd követték őt báró Perényi Zsigmond,

gróf Tihanyi Ferenc, báró Majthényi János és báró Majthényi Antal liptói főispán is.

A liberális mágnások ellentámadása miatt, amelyet a hallgatóság ismételt éljenzése kísért, Cziráky mentegetni kényszerült saját nyilatkozatát. Ezek után már hiába erőlködtek gróf Zichy János és gróf Nádasdy Ferenc is. Mikor pedig a püspökök egyike szintén olyan véleményt nyilvánított, hogy visszakozásnak többé nincs helye, hiszen az úrbéri törvényjavaslatot már az ország sok helyén életbe léptették, hozzájárul tehát a rendek határozataihoz, Majláth országbíró is kimondta a végzést: a főrendek magukévá teszik az alsótábla válaszait!

Kossuthnak az esti kerületi ülésen elhangzott indítványára a diéta most a királyi leiratokat és a rájuk hozott határozatokat egyazon nyomtatványon rögtön publikáltatta. A nádor pedig még ezen az éjszakán Bécsbe sietett, hogy egyrészt informálja az udvart a pozsonyiak álláspontjáról, másrészt adott szavának megfelelően rábírja a királyt — illetőleg a vezető köröket — a diéta követeléseinek akceptálására.[17] Lehet, hogy már hírt tudott vinni azokról a „gúnyos és erőszakos demonstratiokról" is, amelyek e nap estéjén játszódtak le Pozsonyban.

A város felbolydult ifjúsága ugyanis utánozta a pesti fiatalok március 22-i akcióját. A nemzetőrség, továbbá „a béketűrését vesztett közönség" buzdítására és helyeslése mellett először megégette a sétatéren „a király kompromittálására gyártott gúnyiratokat", azaz a 28-i resolutiókat. E tett ellen senki sem támasztott kifogást. Utána azonban a fiatalság, a gyakorlatban akarva foganatosítani Madarász indítványát, a nemzetőrök egy részével együtt halálra kereste a leiratokat aláíró és állítólag ugyancsak Pozsonyba érkezett Zsedényit, sőt e céllal megrohanta és átkutatta báró Meskóné szállását, mert a szóbeszéd szerint nála rejtőzött el az üldözött. Ez már sok volt a követeknek is: a másnapi kerületi ülésen Széchenyi, Deák, Bónis, Szentkirályi egyaránt szót emeltek a „túlbuzgó leventék" ellen, akik oly időben vetemednek kicsapongásra, amikor az idő mérsékletet és összetartozást parancsol.[18]

E március 29-én mindenképp háborgó volt a pozsonyi hangulat. De vajon mi volt a jelenségek felszíne alatt? A birodalom legfelsőbb — magyar és nem magyar — vezető garnitúrája annak az ötletnek megfelelően, amelyet a pozsonyi mágnásoktól kapott — és mindenekelőtt e mágnások érdekében — alkalmat akart adni a diétának arra, hogy az a törvényjavaslat újratárgyalásának ürügyén elhalaszthassa a jobbágyság tényleges felszabadítását. Az udvar, illetőleg politikusai vállalták e taktika kezdeményezőjének a szerepét, mert arra számítottak, hogy viszonzásul a főrendek zöme, de részlegesen az alsó-

[17] A Pozsonyban márc. 29-én történtekre ld. OL, Arch. Regn. Lad. XX. No. 90. Diaria; Takáts-hagyaték, Országgyűlési másolatok, No. 1856 (Kubicza és Bachó máj. 1. követjelentése); M. Kancellária lt. Acta Diaetalia II. Geheime Berichte (Szalay István és Szentiványi Márton jelentései); AVMIPH, 1848 : 319; OL, Országgyűlési nyomtatványok, 129. sz. Jelenkor, 1848. ápr. 6. (Golub Vilmos beszámolója); Pesti Hirlap, 1848 ápr. 1.

[18] Vö. Pesti Hirlap, 1848. április 2. és 5.; Pressburger Zeitung, 1848 márc. 30; Döblingi hagyaték, I. 286. l. (Márc. 29-i feljegyzés); *Szögyény* i. m. I. 63. l.; (*Kónyi:* Deák beszédei II. 213. l.); Bártfay József 1848 márc. 30-i levele Bártfay Lászlóhoz (közli *V. Waldapfel* i. m. I. 163—166. l.), amely szerint mintegy 100 nemzetőr tartott Zsedényi lakásán házkutatást; és *Zsoldos* (i. m. I. 55. l.), akinek tájékoztatója szerint az ifjak, Zsedényit keresve, Meskóné szállásán még az ágyak szőrpárnáit is keresztüldöfködték kardjaikkal.

tábla jobbszárnya is támogatja a miniszteriális törvény ügyében kialakított, a birodalom kormányzata által egyébként csak a forradalmi szituáció miatt elfogadott bécsi álláspontot. Március 29-én ez az elképzelés mondott teljesen csődöt: az udvart a döntő összecsapásnál tulajdonképp cserben hagyták remélt szövetségesei.

A taktika, amely szerepet játszott abban, hogy Bécs egyidejűleg bocsátotta ki a két leiratot, visszájára fordult. A főrendi tábla konzervatív elemeinek merészségéből is mindössze annyira futotta, hogy a véleménynyilvánítás elodáztatásával próbálkoztak, illetőleg igyekeztek elhatárolni magukat az alsótábla kemény hangú végzéseitől. A követi karban viszont olyan se akadt, aki — habár közvetett módon is — a nyilvánosság előtt jelét adta volna annak, hogy nem ért egyet a leiratok kossuthi értékelésével és a rájuk adott csattanós felelettel.

A hajdani reformellenzék nagy részét azért ingerelte mélységes felháborodásra Bécs kísérlete, mert korábban is elvi meggyőződésből állt ki a jobbágyfelszabadítás és a független minisztérium mellett. A reformerek másik hányadának önérzete és önbecsülése nem engedte, hogy előző állásfoglalását, jóllehet azt csak a körülmények kényszerítették ki belőle, a kritikus pillanatban megmásítsa. A konzervatívokat és a mérsékelt liberálisokat mind a követek házában, mind a főrendek tábláján elsősorban az a megfontolás vezette, hogy a jobbágyfelszabadítás ügyében nincs visszaút, ehhez már kifutottak az időből.

Ekkorra ugyanis az úrbériség tervezett megszüntetéséről az újságok révén vagy a faluról falura szállongó hírekből, sőt ahol Batthyány március 23-i utasítását már végrehajtották, ott a miniszterelnök rendeletéből az országnak csaknem minden egyes parasztja értesült.[19] A helységek, sőt a törvényhatóságok jelentős hányadában a jobbágyság már a miniszterelnöki körlevél kibocsátása előtt tudott a március 18-i határozatokról, nem egy helyen rögtön érvényt is igyekezett azoknak szerezni, sőt megye is akadt, amely ekkor már ténylegesen is eltöröltnek nyilvánította a feudális szolgáltatásokat.[20] Március 29-én pedig már csupán néhány törvényhozásban nem kezdték meg a jobbágyságot érintő artikulusok előzetes, falvankénti publikálását.

Batthyány körlevele után szaporodott azoknak a törvényhatóságoknak a száma is, ahol a közgyűlés kifejezetten megjelölte a napot, amelyen minden úrbéri teher megszűnik. Tolna március 31-én azért volt kénytelen leszögezni, hogy a robotkötelezettségnek csak a már szentesített törvények kihirdetésével lesz vége, mert a jobbágyfelszabadítás határidejét illetően félreértések támadtak.[21] Némelyek viszont Hont példáját követték, ahol az Állandó Választmány március 22-én határozatilag engedte el a jobbágyok tartozásait.[22] Szepes

[19] Hogy a jobbágyok milyen különféle módokon reagáltak a változásra, azzal más helyen foglalkozunk.

[20] Vö. a 7. fejezet 82. sz. jegyzettel.

[21] Tolna megyei Levéltár, Tolna megye Közgyűlési ir. 1848 : 89. Az úrbéri kötelezettségek megszűnésének idejével is foglalkozó megyék többsége a törvény szentesítéséig szerette volna még a jobbágyokat szolgálatra kötelezni. Komárom például azt kívánta tőlük, hogy a szentesítésig „híven teljesítsék úrbéri tartozásaikat" amelyet persze egy részük rögtön megtagadott. (Vö. *Szabad György:* A tatai és gesztesi Eszterházy-uradalom áttérése a robotrendszerről a tőkés gazdálkodásra, Bp, 1957, 264. l.)

[22] Esztergomi Prímási lt. B. Tit. Publico-politica, B. 119. cs. 477. (Pongrácz Péter ügyvéd jelentése márc. 22-én.)

március 28-i közgyűlése az összes feudális járadékok eltörlésének időpontját április 1-ben jelölte meg.[23] Hasonló útra lépett Torontál, amely április 1-i határozatával e naptól kezdődő hatállyal mentette fel jobbágyságát minden úri járadékkötelezettség alól.[24]

Némely megyei tisztviselő hasonlóképp magyarázta a törvénytervezetet a nép előtt olyan törvényhatóságokban is, ahol a közgyűlés a felszabadítás terminusáról nem hozott külön döntést. Zalában, ahol a március 18-i határozatok előzetes kihirdetése 28-án kezdődött, Hegyi Énoch táblabíró a pölöskei jobbágyokat a publikáláskor azzal hitegette, hogy robotot és dézsmát e naptól kezdve nem kell az uraság számára fizetniök.[25] Gömörben — például Tornaalján — a jobbágyok állítása szerint a törvényt szintén úgy értelmezték a hirdetést végző tisztviselők, hogy a parasztok „már most semmivel sem tartoznak".[26] Másutt maguk a parasztok ferdítették el önmaguk javára — nem egyszer, mint például Barsban, a járadékkötelezettséget elengedő megyékre hivatkozva — a törvénytervezetek tartalmát.[27]

Az előleges törvényhirdetés nyomán mindenütt tovaterjedt a parasztok előzőleg megindult szolgálatmegtagadó mozgalma. A publikáltatás módjáról és különféle következményeiről a diéta március 29-ig nem minden törvényhatóságból értesült, mégis jól sejtette, hogy most már, miután a jobbágyokat mindenütt hivatalosan biztosítják felszabadulásukról, nincs visszaút. Nemcsak a diéta érezte ezt. A megyei nemesség is a rend fenntartását tekintette a legfontosabb feladatnak. Elsősorban ezért békültek ki, hacsak átmenetileg is, — sokszor látványosan — az egymással már csaknem két évtizede szembenálló liberálisok és konzervatívok, és igyekeztek megóvni a nyugalmat.[28] E cél

[23] Štatny Archiv, Levoča, Szepes megye Közgyűlési jk. 1848 : 313.

[24] OL, Helytartótanács, Közigazgatási o. 1848. 4. kf. 211. t.

[25] Lunkányi János uradalmi igazgató ápr. 6-i levele Csillagh Lajos alispánhoz, MTA Kézirattára, Országgyűlés. Ivrét. 109. 35.

[26] Štatny Archiv, Rimavska-Sobota, Gömör megye közgyűlési ir. 1848 : 933. sz. d. Nagy Károly főjegyző márc. 26-i jelentése az alispánhoz. „Azon idő előtti hirdetés — jegyezte meg Nagy —, hogy a jobbágyok a robot alól felmentendők, rossz irányt kezd venni."

[27] A Magyar Gazda] 1848 április 7-i számában — márc. 29-i keltezéssel — egy „barsi polgár" háborgott amiatt, hogy egyes megyék „kárhozatos mohósággal" még a szentesítés előtt tudtára adták a népnek a felszabadulást, holott ilyen eljárás „a földbirtokost . . . igaztalanul sújtja." Megrovóan hivatkozik Hontra, ahonnét Barsba is „áthat az elhirtelenkedett hirdetmény eredménye".

[28] Biharban az ellenzéki Lukács György abban a kiáltványban, amelyet a március 20-i váradi népgyűlés megbízásából szerkesztett, bejelentette: „Leraktuk a fegyvert, mellyel hosszas pártküzdelmeinket átharcolánk." (Muzeul Regional, Oradea, 117/1909.) Sárosban már a francia események hírére „a tízszer számosabb" konzervatívok felszólították az ellenzékieket a kibékülésre (Pesti Hirlap, 1848 ápr. 10.) Ungban az első pozsonyi hírekre „minden párt egyesült" (uo. ápr. 4.); Szatmárban március 20-án „a pártok eltűntek" (uo. ápr. 3.).

Szepesben a konzervatív alispán az elnöki székből jelentette ki, hogy „az eddig úgynevezett conservativ párt szívesen kezet nyújt az ellenzéknek" (uo.] ápr. 6.); Zemplénben március 22-én „pártkülönbség nélkül" szorítottak egymással kezet a korábbi ellenfelek (uo. ápr. 6.). Szekszárdon március 25-én Augusz Antal, a konzervatívok vezére „a politicai kibékülés jeléül" jobbját nyújtotta Bezerédy Istvánnak, aki elfogadta azt (uo. ápr.] 12.); hasonlót szimbolizált március 30-án Csongrádban Kárász Benjámin és az alispán kézfogása is. (uo. ápr. 11.).

A Nemzeti Újság cikkírója azért ünnepelte Besze Jánost, az esztergomi ellenzék vezérét, mert Besze a márc. 29-i közgyűlésen megmutatta, hogy ő, „ki eddig oly hatalmasan tudott izgatni, mily remekül tud most csillapítani". (Ld. a lap 1848 ápr. 23-i számát.) Szabolcsban a pesti és pozsonyi események hírére „a pártok elmúltak, s minden ember arról szólt, mentsük

elérésének főbiztosítékát a megyék zöme, hitében Batthyány körlevele által is megerősítve, abban fedezte fel, ha a jobbágyoknak tudtukra adja közeli felszabadulásukat. (Más kérdés, hogy e remény csak részlegesen teljesedett, mert az előzetes törvényhirdetés a jobbágyhelységek egész sorában inkább a parasztok vágyainak és igényeinek felcsigázására vezetett.)

Persze, a földbirtokosoknak — mondhatni — többsége nemcsak a diétán, hanem a megyékben is, sőt ott még inkább, az úrbériség rögtönzött eltörlését önmagára nézve most is ugyanúgy csapásnak fogta fel, mint akkor, amikor először vette hírét az országgyűlés határozatának.[29] E többség boldog lett volna, ha az ügy valamilyen csoda folytán — legalábbis egyelőre — lekerül a történelem napirendjéről. Arra azonban, hogy aktívan működjék közre a jobbágyfelszabadítás elnapoltatásában, e márciusvégi — ápriliseleji napokban még a konzervatív nemességnek is csak kis része lett volna hajlandó, a kezdeményező szerepére pedig alig néhány érzett közülük bátorságot. Elszigeteltek és eredménytelenek maradtak az olyan kísérletek, mint báró Majthényi Izidoré, aki a közbirtokosokból igyekezett tábort kovácsolni a jobbágytörvények ellen, április 2-án például imigyen izgatva a szigetgyarmati (Bars) kisnemeseket: „A jelen országgyűlése által a nemesség, főleg a nagy urak, nagyon károsíttatnak; a paraszt úr lett, és ezután a nemeseknek parancsolni fog, a nemesség adózni és pedig sokkal többet fog, mint a paraszt; ne engedjék tehát ezt, hanem védelmezzék magokat és jöjjenek Marótra, ahová ő is eljövend . . ."[30]

A nemesség magamegadása nagyon is reális meggondolásban vagy inkább megérzésben gyökerezett. Szinte majdnem minden egyes birtokos öntapasztalatból észlelhette, hogy jobbágyai többségének szemében nagyobb bizalmat élvez a távol trónoló uralkodó, mint az a földesúr, akinek elsajátító tevékenysége napról napra sújtotta alattvalóit. Félő volt tehát, hogy a már publikált vagy épp a publikálás stádiumában levő jobbágyfelszabadítás elodázására formailag bármennyire is a királytól indult ki az ösztönzés, a parasztok zöme — legalábbis az ország jelentős területein — az ilyen fordulatban a nemesség kezét, az urak machinációját látná, e hit pedig végzetes következményűvé fokozhatná benne a gyűlöletet a földbirtokos osztállyal szemben. E reális veszedelmet találóan fogalmazták meg törvényhirdető körútjuk tapasztalatai alapján Berzeviczy András sárosi főbíró és társa: „Ha ezen törvényjavaslatoknak szentesítése hosszabb időre halasztatni találtatna, ezen elhalasztás

meg a békét s rendet". Zoltán János, az ellenzék egyik tekintélye pedig azt hangsúlyozta, hogy a szabadság eltúlzása még a reakciónál is veszélyesebb. (Budapesti Hiradó, 1848, ápr. 1.)

E gyors kibékülési folyamat idején ritka kivételnek számított az olyan megye, mint Nyitra, ahonnét április elején is azt jelenthették, hogy „az eddigi pártok még folyvást feszesen állnak egymással szemközt". (Pesti Hirlap, 1848 ápr. 12.)

[29] Berzeviczy Ferencné például április 9-én Grazból, miután a Wiener Zeitung márc. 31-i számából értesült a pozsonyi diéta 29-i végleges állásfoglalásáról, sógorának bevallotta, hogy szerinte a robot és dézsma tényleges megszüntetése, „ha semmi módosítás nem jön közbe", általános csapás, mivel a legszorosabb összefüggés állt fenn köztük és a földesurak gazdasági viszonyai között. (OL, Báró Berzeviczy cs. lt. Missiles, 1841—1855.)

[30] Ld. Gaál György szolgabíró Verebélyen ápr. 7-én kelt jelentését Bars megye Választmányához. (Štatny Archiv, Nitra, Bars megye Választmányának ir. 1848, F. 6. No. 35.)

eszközül szolgálhatna a nép felbujtogatására, mely jelen felfogásainál fogva ezen elhalasztást egyedül a földesurak incselkedéseinek tulajdonítaná."[31]

A diéta jobbszárnya hasonlóképp tartott attól — némely főrend utalt is rá —, hogy a parasztság a jobbágyfelszabadító artikulusnak már újratárgyalását is kísérletnek vélné a neki adott koncessziók érvénytelenítésére, az újratárgyalással tehát maga a törvényhozás idézné fel azt a veszedelmet, amelynek alig két héttel korábban épp az úrbéri viszonyok eltörlésének sietős kimondásával akarta elejét venni. Az országgyűlésre most a jobbágyfelszabadítás elodázásának gondolata vetítette rá a parasztfelkelés fenyegető árnyékát.[32] A konzervatívok és a mérsékeltek egyaránt csak magukban keseregtek a régi rend összeomlása miatt, vagy egymás közt öntötték ki mérgüket, nyíltan azonban óvakodtak kiállni az úrbériség életének meghosszabbítása mellett. Legfeljebb abban reménykedtek, hogy idők jártával jobb alkalmak kínálkoznak a veszteség kiegyenlítésére.

A félelem magyarázza tehát, hogy a jobboldal sem bátorkodott komolyabb ellenvetést tenni, amikor Kossuth és társai olyannyira hevesen és kategorikusan keltek ki az úrbéri törvény újratárgyalása ellen. De miért hallgattak akkor, amikor Batthyány, majd Kossuth a miniszteriális törvényjavaslat megcsonkításának bécsi tervét is nem kevésbé élesen — egyszersmind a törvényhozás nevében — utasították vissza? E kérdésre az a logikai kapocs adja meg a választ, amely a két artikulust kimondatlanul összefűzte egymással, és amelynek létezését az országgyűlés egésze érzékelte.

Bécsben arra számítottak, hogy a diéta azt a mentőkötelet, amelyet az úrbériség ügyében nyújt neki az uralkodó, a miniszteriális tervezet módosításával hálálja meg. Csakhogy e mentőkötél, bármennyire is szeretett volna a követek és főképp a mágnások egy része belekapaszkodni, már csak a jobbágyfelszabadítás publikáltatása miatt is későn vagy legalábbis olyan időben érkezett, amikor megragadását a parasztok felzendítésének kockázata nélkül nem lehetett megkísérelni. Mivel a törvényhozók többségének megítélése szerint a diéta e területen nem léphetett hátra, azt se lehetett várni, hogy a gyakorlatban értékesíthetetlen királyi gesztus viszonzásaképp jelentékenyebb számú követ vagy mágnás kötelezi le magát a másik resolutio mellett. De különben is: azoknak jelentős része, akik elsősorban a nemzeti önrendelkezést

[31] Berzeviczy és Dessewffy Imre szolgabíró közös jelentése Berzevicéről április 4-én Hedry Erneszt sárosi első alispánhoz. (Štatny Archiv, Prešov, Hedry alispán után maradt elnöki iratok, 1848.) — Hogy Sárosban máris hasonló hírek terjengtek, azt bizonyítja Hedrynek előző nap — április 3-án — a Miniszteri Országos Ideiglenes Bizottmányhoz intézett beszámolója. Eszerint némelyek „azon álhírrel, mintha Ő Felsége az addigi adózó néppel összeforrva a földes uraság ellen harcolandó volna, a közcsendet felháborgatni akarták". (OL, Miniszteri Országos Ideiglenes Bizottmány ir. 1848 : 277.) — Érthető, ha a megyék egyikemásika a március 28-i fejlemények után szükségesnek tartotta megnyugtatni a parasztságot, hogy a jobbágyfelszabadítás kérdésében a diéta nem lép vissza. Somogy például április 3-án körlevélben értesítette a megye népét, hogy bár a király a jobbágytörvény újratárgyalását kívánja, az országgyűlés kijelentette: semmiféle változtatásba nem hajlandó belemenni, ezért a javaslatból feltétlenül szentesített törvény lesz. Somogy megyei Levéltár, Somogy megye Közgyűlési ir. 1848 : 1257.)

[32] Erre célozva és a követi kar egészére értve írták márc. 30-i jelentésükben Madarász és Inkey Zsigmond somogyi deputátusok: „Nem kevés aggódással hallottuk tegnap országos ülésben . . . a kegyes királyi válasznak tartalmát az úrbéri s papi tized megszüntetésére nézve . . ." Somogy megyei Levéltár, Közgyűlési ir. 1848 : 1257.)

szorgalmazták, ugyancsak határozottabbá vált a jobbágyfelszabadítás védelmezésében.

Számolni kellett továbbá azzal, hogy a törvényhozók tekintélyes hányada eltökélten lép sorompóba a független minisztériumért, az ellentétes törekvések tehát a diéta kettészakadását idézhetik elő akkor, amikor a körülmények — legalább látszólagos — egységet követelnek. De létezett egy harmadik, nem kis fajsúlyú kérdés is, amely mind a balszárny harciasságában, mind a jobboldal némaságában közrejátszott.

Ha a jobbágyfelszabadítás elodázása kivihetetlen, akkor a kármentesítés biztosítása életszükséglet a birtokos osztály tekintélyes része számára. A kárpótlási tőke fedezetéül a diéta törvénytervezete a kincstári javakat jelölte meg. A királyi resolutio viszont nemcsak azt kívánta törvénybe foglaltatni, hogy a pénzügyminisztérium a Magyarországból „jelenleg befolyt s kellőleg kimutatandó jövedelmeket" változatlanul szolgáltassa be a birodalom központi pénztárába, hanem legalizálni akarta annak lehetőségét is, hogy ez az összeg országgyűlési tárgyalások útján emelhető legyen. Magyarországból eddig évente mintegy 17 000 000 ezüst, azaz 28 000 000 váltó forint vándorolt át a birodalom kasszájába. Ebből hozzávetőlegesen 4—4 500 000 ezüst forint származott az ország adójából, a többi különböző jövedelemforrások (vámok, sóregálé, bányák stb.) hozadékából állt elő. Ez azt is jelenti, hogy a jelzett summának nem elhanyagolható részét a kincstári fekvőbirtokok évi bevétele adta!

Magyarországnak tehát, ha úgy vállalja magára a kármentesítést, hogy a birodalmi pénztárba is változatlanul befizeti az eddigi összeget, akkor jövedelmének növeléséről kellett gondoskodnia. Ez csak két úton volt elképzelhető. Az egyik: az adók jelentős emelése, amelytől azonban a birtokos osztály, amely épp most vesztette el adómentességét, meglehetősen fázott. A másik: az államra maximálisan kedvező valutáris, kereskedelmi és vámrendszer kiépítése. Csakhogy a Staats-Konferenz Batthyányék háta mögött azt is belelopta a resolutio szövegébe, hogy vám-, valutáris és kereskedelmi intézkedéseket Magyarország csupán a német örökös tartományokkal egyetértésben — gyakorlatilag azok hozzájárulásával — foganatosíthat. E kikötés viszont illúzióvá tette a Magyarországra nézve legelőnyösebb vám- és kereskedelmi politika megvalósítását, hiszen azt célozta, hogy e területen alkalmazkodjék az örökös tartományok érdekeihez!

Mindez azt jelentette, hogy a kincstári birtokok jövedelmét a magyar kormány továbbra is a birodalmi közköltségekre kényszerült volna áldozni, akkor, amikor e kamarai fekvőjószágokat a státusadóssággá változtatott úrbériség kárpótlási tőkéjéül jelölte ki az országgyűlés! Már a kármentesítés tárgyalásakor is voltak, akik eleve kételkedtek benne, hogy a kincstári javak összértéke elegendő a kárpótlás céljaira.[33] Most viszont, ha a diéta elfogadja a resolutio feltételeit, a kamarai fekvőjószágok státusa annyira bizonytalan és ingatag jelleget öltött volna, hogy egyrészt az állam aligha köthette volna

[33] E kétkedés okozta, hogy a főrendek magát a törvényjavaslatot néhány nappal később e megállapítással javasolták kiegészíteni: ha a kamarai jószágok a kárpótlás fedezésére elégteleneknek bizonyulnak, „a kincstári és egyéb jövedelmek is azok kiegészítésére hypothekául szolgálandnak". (Jelenkor, 1848 ápr. 6.)

le őket bármiféle kölcsön fedezete gyanánt, másrészt kérdés maradt: akad-e egyáltalán pénztulajdonos, aki hajlandó hitelt adni rájuk.

Szentkirályi, mikor március 15-én az úrbériség eltörlését állami kárpótlással egybekötve javasolta, nem utolsósorban arra hivatkozott, hogy a kármentesítés realizálhatóságának a magyar pénzügyek függetlensége lesz a fő biztosítéka. Logikusan következett ebből, hogy a pénzügyi önállóság korlátozása esetén veszélybe kerülhet maga a kármentesítés is. Márpedig a kárpótlási tőke, amelynek az összes magyarországi úrbériségből eredő évi jövedelem húszszorosát tekintették, komoly summára rúgott.

A Helytartótanács számításai szerint, ha az illető földesurakat a Magyarországon és Horvát-Szlavóniában ténylegesen létező telkekért, illetőleg jobbágyok, házas és házatlan zsellérekért, de csupán úrbéri megváltási áron kárpótolnák, a kármentesítési tőke, mivel az úrbériségből származó évi jövedelem értéke 9 155 816 forint, akkor is 183 116 320 ezüst forint lenne. Ha viszont a jövedelemnek a tényleges, tehát folyó vagy az örökváltsági árhoz igazított értékét tekintenék alapul, a kármentesítési tőke a fentinek „közelítőleg" kétszeresére, azaz mintegy 366 232 640 forintra emelkednék. Még ha csupán az Urbariumok bevezetésekor vagy a későbbi rendezések során hivatalosan lajstromozott telkek mennyiségét, a zselléreknek pedig az 1828-as összeírásokban kimutatott számát vennék is a kármentesítésnél figyelembe, a kárpótlási tőke ebben az esetben is elérné a 141 794 940 forint 50 krajcárt, mert a fentiek úrbéri megváltási áron számított évi hozama 5 184 251 forint $2^1/_2$ krajcár.

Nyilvánvaló, hogy az állam ekkora összeg rögtönös kifizetésére vagy képtelen, vagy csak kölcsönpénzzel operálhat. Ha viszont a földesurak például 29—30 év alatt kapnák meg elveszített úrbériségük teljes ellenértékét, vagy az állam ennyi esztendeig fizetné a kamatokat a kárpótlás céljaira esetleg összeszerzett hiteltőkék után, akkor az államnak azzal a 6%-os kamattal együtt, amellyel az évről évre csökkenő, de még hátralékos tőkeösszeg után tartoznék, 29 esztendőn át a magára vállalt státusadósság fejében minden évben — az utolsót kivéve — 8 460 000 forintot kell átadnia a földbirtokosoknak, illetőleg a hitelezőknek. Ezzel az eljárással a jobbágyfelszabadítás a státusnak 237 779 016 forint 42 krajcárjába kerülne, amelyből a kamatokra 95 984 075 forint 2 krajcár esnék.[34]

Évi 8 460 000 forint kármentesítés kifizetése, ha a birtokos osztály egyál-

[34] A Helytartótanács kimutatásait Ebeczky Imre helytartósági főszámvevő és két tisztviselőtársa készítették, akiket a nádor Szentkirályi első úrbéri törvénytervezetével kapcsolatban még március elején külön e célra kéretett Budáról Pozsonyba. Fontosak azok az adatok is, amelyek alapján Ebeczkyék a maguk számításait végezték.

Summázataik szerint Magyarországon és Horvát-Szlavóniában az úrbér 18. századi behozatalakor 195 657 5/8 úrbéres egésztelket írtak össze. Ebből 1848-ig 31 948 1/8 telek esett át hivatalos szabályozáson, és így az államilag nyilvántartott telkek száma 227 605 6/8-ra nőtt.

Ebeczkyék persze tudták, hogy ténylegesen sokkal több telek létezik az országban, amelyek az egy-egy birtokon magánúton végrehajtott szabályozások során keletkeztek. Sőt a regulázott telkek, valamint a regulációk alkalmával előbukkant maradványokból — és irtásokból — létrehozott új telkek számának egymáshoz viszonyított aránya alapján Ebeczky és társai arra a következtetésre jutottak, hogy ha minden telket szabályoznának, akkor a többletföldekből annyi új telket lehetne alkotni, amennyivel az eredeti telekszám 317 291 5/8-ra emelkednék. (A valóságban a ténylegesen létező telkek száma a remanencia nélkül is csaknem elérte ezt a mennyiséget.)

talán beérné azzal, hogy az úrbériség teljes ellenértékét 29 éven át tartó törlesztés formájában kapja meg, az államnak önmagában is súlyos megterhelését jelenti. Ezért az országgyűlés, ha állni akarta a kárpótlással kapcsolatos becsületszavát, nem mondhatott le a fizetőképesség olyan alapfeltételéről, mint a pénzügyi függetlenség, mert nem vehette félvállról, hogy a kincstári jövedelemből mennyi marad meg az országban, és hogy a minisztérium önálló gazdaként nyithat-e önmaga számára jövedelemforrásokat, avagy nem.

A törvényhozók nagy többsége a pontos pénzügyi adatokat persze nem ismerte, de azt gyanította, hogy a pénzügyi függés fenntartása esetén inkább forog kockán a kármentesítés sorsa, mintha a nemzet önmaga rendelkezik gazdasági erőforrásai felett. (Igaz, attól is tartott, hogy a kármentesítési törvényt a pénzügyi önállóság mellett is a károsult földesurak hátrányára változtathatja meg a jövendő népképviseleti országgyűlés.) Látta egyszersmind, hogy a pénzügyi függetlenség ingatag alapokon nyugszik, ha nincs fegyveres erő, amelyet ennek az önállóságnak esetleges bolygatóival szemben mozgósítani lehet. Ezért a diéta nagy többsége átmenetileg arra a nézetre jutott, hogy a kármentesítés érdeke is a pénzügyi és hadügyi függetlenséget igényli.

Az országgyűlés március 29-én elszántságot mutatott a királyi leiratokkal szemben. „Annyit mondhatok — tájékoztatta megyéjét a történtekről és a hangulatról Baranya újonnan Pozsonyba küldött követe, a liberális Perczel Miklós —, hogy ha a Nádor e kísérletét legrövidebb idő alatt siker nem követné, az ország gyűlése alkalmasint Pestre sietend, és ott valószínűleg Ausztriától végképp elszakadást fogja mindenekelőtt kimondani."[35]

A diéta magatartásának harcias alaphangját a liberálisok Batthyány és Kossuth köré tömörülő csoportja adta meg. A reformereknek ez a tábora meggyőződéssel vallotta, hogy Magyarország felemelkedése leginkább akkor biztosítható, ha összes ügyeinek intézését maga a nemzet veszi kézbe. De az a felajzottság, amellyel e tábor az önrendelkezés koncepcióját védelmezte, magával ragadta az olyan politikusokat is, akik a független minisztériumot, illetőleg Magyarország önállóságát önmagában korántsem tekintették létkérdésnek.[36]

Rá kell mutatni arra is, hogy Ebeczkyék a zsellérek létszámára vonatkozó adatokat az 1828-i összeírásból merítették, és így 402 645 házas, továbbá 131 511 házatlan zsellérrel számoltak, holott 1848-ig az utóbbi réteg fogyott ugyan, az előbbi viszont nagyon is jelentős mértékben kiszélesedett. Ebből következik, hogy ténylegesen nagyobb kárpótlási tőkére volt az országnak szüksége, mint amekkorát Ebeczkyék tervbe vettek, még akkor is, ha — mint utólag kiderült — a kormány a házatlan zsellérekért nem szándékozik kárpótlást adni.

Végül érdekességként említjük, hogy Ebeczkyék tervezete értelmében a kármentesítés első esztendejében fizetendő 8 460 000 forintból a tőketörlesztésre mindössze 2 820 000 forint esnék, mert 5 640 000 forintot a kamat emésztene fel; csupán a 12. évben billenne át a mérleg mennyiségileg a tőketörlesztés oldalára, amikor is 4 341 260 forint 26 krajcárt tőketörlesztés, 4 118 739 forint 34 krajcárt kamat címén kapnának a földesurak. (Ebeczkyék munkálatait ld. OL, Arch. Regn. István nádor lt. Országgyűlési ir. 1848 : 674.)

[35] Perczel Miklós márc. 29-i beszámolóját ld. Baranya megyei Levéltár, Baranya megye Közgyűlési ir. 1848 : 236.

[36] Jellegzetes példa erre Széchenyi legbensőbb barátja és politikájának leghűségesebb támogatója, a márc. 26-tól Pozsonyban tartózkodó Kovács Lajos, aki a leiratok hírére és

A törvényhozók tekintélyes hányadának — a mérsékelt liberálisoknak és a konzervatívoknak — „harciassága" azonban tulajdonképp aggodalomból táplálkozott és félelmet takart. Félelmet az esetleges polgárháborútól, amelyet a „szélsőségesek" a parasztokra támaszkodva robbanthatnak ki, és félelmet attól, hogy kútba esik a kármentesítés ügye, ha az ország kiengedi kezéből a hazai pénz- és hadügyek intézését. A királyi válaszok ezért ejtették újabb aggodalomba a „nemzetet", és lobbantották „legmagasabb fokra" az ingerültséget. „Tartani kelletett — írta beszámolójában Máriássy Ágoston sárosi követ, — hogy a szabadság utáni küzdelem veszedelmes szabadossági eszméket szülve, rendbontó féktelenséget ne idézzen elő", hiszen az ország máris „a polgári belháború" küszöbére ért.[37] E kettős indítékú félelemnek fontos szerep jutott abban, hogy a diéta óriási többsége a resolutiók megbélyegzőinek helyeselt, vagy legalábbis viszolygott a leiratok védelmére kelni. Az általános háborgás viszont hallgatást parancsolt azoknak is, akik, ha nem jár kockázattal az őszinteség, a királyi resolutióknak fogták volna pártját.

Az országgyűlés harciasságának is, félelmének is Pestre nyúlott az egyik fő gyökere. A törvényhozók a lezajlott két hét alatt többször tapasztalhatták, hogy a magyar főváros forradalmi rétegeiben támaszt lelnek, ha előre kívánnak lépni, de ostorozókra találnak, ha szemükben a megalkuvás vagy éppen a retrográdság gyanújába keverednek. Sőt: Pozsony már arra is kapott leckét, hogy Pest forradalmárai a diéta nullifikálásától sem riadnak vissza, ha a követek olyan artikulusokat gyártanak, amelyeket a magyar főváros teljességgel elfogadhatatlanoknak ítél. Ha pedig ez következik be, akkor olyan földindulás támadhat, amelynek előre senki se láthatja végkövetkezményeit.

Pest azonban a pozsonyiak előtt nem egyedül önmagában jelentette azt az erőt, amelyre a törvényhozásnak támaszkodnia lehetett, és amelytől egyszersmind tartania kellett. A magyar főváros, pontosabban annak kispolgári-értelmiségi forradalmárai elsősorban nem tömegeikkel, hanem mint olyan szervezők és irányítók emelkedtek hatalommá, akik képesek és szükség esetén készek nemcsak Pest plebejus-munkás elemeit, hanem a polgári átalakulásban leginkább érdekelt vidékieket, mindenekelőtt a parasztságot mozgósítani. Ők maguk is tudták, és nem sokkal később nyíltan elismerték ezt. Mert mi mást jelentene a Marczius Tizenötödiké-nek az a vallomása, hogy „a fővárosi mozgalom nagy mértékben volt basirozva a vidéki segélyre", hiszen „a fővárosban csak akkor fejlődhetik ki elhatározó barricad párt, midőn e párt kívül a városon erkölcsi erővel van támogatva".[38] A Pestről érkező impulzusoknak Pozsonyban március 18-án is, 25-én is főképp e körülmény biztosított igazi jelentőséget, és ezért esett akkora súllyal latba a magyar főváros várható álláspontja az országgyűlésnek annál a magatartásánál, amellyel a miniszteriális törvényjavaslatot megcsonkítani szándékozó bécsi kísérletre reagált.

Széchenyi legnagyobb meghökkenésére árulóknak minősítette a bécsi tanácsosokat. „Ha ilyen fejek is rémeket látnak — jegyezte fel Széchenyi — akkor vége!" (Döblingi hagyaték, I. 285. l.)

[37] Az április 4-én kelt jelentést ld. Štatny Archiv, Prešov, Sáros megye Közgyűlési — közigazgatási ir. 1848, VIII/211.

[38] Ld. a lap 1848 ápr. 11-i számát.

b) PEST KÉSZ A HARCRA
A TÁRSADALMI ÉS NEMZETI VÍVMÁNYOK VÉDELMÉBEN

Kossuthnak március 27-én már birtokában volt Szemere március 25-i Pesten kelt levele, amely kertelés nélkül kimondta, hogy a független minisztérium elutasítását a magyar főváros háborús oknak tekinti, és „ha Bécsben rosszul vagyunk, veszély van akkor".[39] E levéllel úgyszólván egyidejűleg érkezett a diéta színhelyére a Pest megyei Közbátorsági Választmány megbízottjaként Degré Alajos, aki nemcsak a megyei és a fővárosi Választmányok újabb követeléseit akarta Batthyánynak tolmácsolni, hanem a pesti forradalmi elemek hangulatáról és határozottságáról is részletesen tájékoztatta a pozsonyiakat.[40]

A pestiek a sajtótörvénytervezet már ismert kemény bírálatával egyidőben — azaz március 22-én, ezúttal a megyei Választmány keretében — felléptek a diéta nemzetőrségi törvényjavaslatának a jogegyenlőséggel nem éppen egyező pontjai ellen is. Kifogásolták, hogy a tervezet minden nemesnek biztosítja a nemzetőrségben való részvétel jogát, ugyanakkor a nem-nemesek közül csak azokat akarja nemzetőrködésre kötelezni, akik legalább egy fél úrbéri telek tulajdonával vagy 200 forint értékű ingatlannal rendelkeznek, sőt fegyveres szolgálatra csupán azokat kívánta képeseknek minősíteni, akik egyszersmind az esküdtszéki tagsághoz megkövetelt cenzust is elérik. E megkötések helyett a Választmány mindazok általános felfegyverzését látta szükségesnek, akik „az alkotmányos rend fenntartásában érdeklettek".[41]

A fővárosiak tiltakozása — akárcsak a sajtóügyben — nem volt eredménytelen. A megyei Választmány március 24-i ülésén már azt jelenthették be, hogy a diéta a nemzetőrséghez megkívánt kvalifikációt, bár korántsem a várt mértékben, alacsonyabbra szabta, e kvalifikáció kimutatására pedig immár a nemeseket is kötelezte.[42]

Az, hogy igényeiknek az országgyűlés két ízben is engedett, növelte a pestiek önbizalmát. Két nappal később: március 26-án már nem utólagosan követeltek módosításokat a diétán készült újabb törvényjavaslatokon, hanem a választójog kérdésében preventív támadásba mentek át. A kérdést a Pest megyei Választmány 12 órakor kezdett nyílt ülésén Nyáry hozta szóba, akinek egyébként rosszul esett, hogy múltbeli érdemei és a forradalomban vitt tekintélyes szerepe ellenére is lemaradt a miniszterek listájáról.[43]

Az összejövetelen Szemere állítása szerint „a régi táblabírákból" „senki sem volt" jelen, hanem „Nyáry elnöklete alatt 40—50 gyönge ifjú", azaz a márciusi ifjúság élcsoportja tanácskozott.[44]

[39] Szemere március 25-én este 11 órakor írt levelének eredetije: OL, Kossuth-gyűjt. I. 397. l.

[40] Vö. Pesti Hirlap, 1848 márc. 28. és *Degré Alajos:* Visszaemlékezéseim, Bp. II. 13—14. l.

[41] A Választmánynak a kérdésre vonatkozó jegyzőkönyvét közli *Spira:* A vezérmegye stb. 731. l.

[42] Ld. Pesti Hirlap, 1848 márc. 28.

[43] Szemere írta legutóbb idézett levelében: Kár volt Pulszkynak elárulnia, hogy ő és Nyáry minisztériumi osztályelnökök lesznek, mert Nyáry ezt az állást nem fogadta el, mondván, ő még „a küzdők sorában" marad. „Pulszky kissé korán csevegett. Ezt még nem kellett volna kibeszélnie."

[44] A gyűlés összetételéről Szemere Majláth Györgyhöz 1861 júl. 6-án Bécsben kelt levelében számolt így be. (Közölve: Szemere Bertalan levelei [1849—1862], Bp, é. n. 149—150. l.)

A népképviseleti törvényjavaslat tartalmát Kossuth is közölte Nyáryval, de annak főbb intézkedéseit a választmányi ülésen részletesebben a Pozsonyból előző nap Pestre érkezett Szemere ismertette.[45] Amiatt Nyáry is felháborodott, hogy a diéta a nem-nemeseknek csak meghatározott vagyoni cenzus kimutatása esetén szándékozik fejenkénti választójogot adni, a nemeseknek viszont továbbra is vagyoni állapotra való tekintet nélkül életfogytig biztosítja azt.[46] E lépés — hangsúlyozta Nyáry — még akkor is elfogadhatatlan, ha az országgyűlés csupán taktikából, a nemesség megnyugtatása, a rend fenntartása végett folyamodik hozzá, mert a nemesi előjogok egyikének ilyen konzerválása „a legtöbb összeütközéseket idézné elő." Hasonló értelemben nyilatkozott Patay József, majd Perczel Mór is, aki hozzátette, hogy e jogát a nemesség a legelső alkalommal a nép ellen használná fel, és így a választások alkalmával szüntelenül két kaszt küzdene életre-halálra egymással.

Ezen a ponton teljes volt a nézetazonosság e baloldali nemesi radikálisok és a forradalmi ifjúság képviselői között, noha Petőfinek Pozsonynak címzett üzenetéből: „Tiszteld a jogegyenlőséget, hogy hosszú életű lehess e földön!" kicsendült a fenyegetés is. A választójog lehető kiszélesítését szintén egyaránt óhajtották, de abban, hogy a nép milyen széles rétege részesülhessen szavazati jogban, még a márciusiak táborán belül is megoszlottak a vélemények. A választóképesség legalsó határa gyanánt a törvénytervezetben előirányzott cenzust, azaz a félteleknyi ingatlant valamennyien túl magasnak tartották, hiszen — amint Farkas János kiemelte — ekkora cenzus mellett a községek egész sorában egyetlen választó se akadna. Ezért némelyek 100 forint értéket, mások a nemzetőrségi tagságot javasolták cenzusnak. Voltak, akik, mint Irányi vagy Jókai, mindössze életkor és állandó lakás tekintetében kívántak kvalifikációt. Vasvári ellenben célszerűnek vélte némi vagyoni, de lehetőleg alacsonyra szabott cenzus kikötését, „nehogy a proletariusok elözönöljenek".

Új elem bukkant fel a vitában annak a javaslatnak elhangzásakor, hogy minden 18 évet betöltött férfiúnak, aki nem áll atyai vagy gazdai hatalom alatt és legalább 6 hónapja ugyanazon helyen lakik, választójogot kell adni. Szemere ekkor — állítólag csupán annak kipuhatolása végett, hogy a fiatalok felmérték-e ennek az indítványnak a következményeit —, feltette a kérdést: „Nem lehet-e attól tartani, miképp ily törvény mellett néhány év múlva a magyar elem a diétán kisebbségben leend?", azaz ha a törvényhozás a népképviseleti törvény kidolgozásánál nem óvatosan jár el, „állásában a magyar nemzetiség meg fog ingattatni".

A fiatalok bizonyságául annak, hogy komolyan veszik az emberi egyenlőséget, azonnal replikáztak. Már Farkas János leszögezte, hogy „nem a nyelvrokonság, hanem a szabadság napjában közélvezet fűzi össze a nemzetet s biztosítja a rendet". Vasvári és Petőfi pedig „nagy hévvel s némileg szánakodva" vágtak Szemerének vissza. Vasvári „tűzzel" fejtegette, hogy „a szabadság élvezését nemzetiségi tekintettől föltételezni nem lehet s nem

[45] Legalábbis így tájékoztatta Batthyányt márc. 26-án délután 3 órakor írt levelében a tanácskozáson fel is szólaló Farkas János (OL, Miniszterelnökség ir. 1848 : 168.)

[46] A Marczius Tizenötödike márc. 27-i tudósítását a tanácskozásról, valamint a gyűlés jegyzőkönyvét, illetőleg határozatát közli *Spira:* A vezérmegye stb. 735—736. l.

szabad". Petőfi „haragos képpel" szögezte le, hogy „a nemzetiség szent, de a szabadság szentebb", és Magyarországon a jogok birtoklása sohasem nemzetiségi szempontoktól függött. Egy harmadik társuk pedig, valószínűsíthetően Irányi, kijelentette: a jog, amely valakit mint embert, nem pedig mint egy népfaj tagját illeti, még akkor se tagadható meg senkitől, ha a polgári szabadság föltétlen kiterjesztése a magyar nemzetiség elveszésével járna együtt. Vagyis a márciusiak bebizonyították, hogy — amint Vasvári és Petőfi nyilatkoztak — „ők az embert, csak az embert nézik, nem azt, ki mi fajhoz tartozik".[47]

Nyáry végül is kompromisszumos döntést ajánlott: A Választmány szólítsa fel a diétát, hogy a választójogot „egyelőre részletezés nélkül" helyezze „a legszélesebb basisra". A határozat kimondta, hogy a nemesek választójogának általános meghagyása „az eddig fenn állt castok egyikét erősítené". Ezért a választmány meggyőződése szerint a legszélesebb alapokon nyugvó képviseleti törvény nélkül a nemesség által vállalt áldozatok ellenére se lehet jogegyenlőségről beszélni. Márpedig a törvény előtti egyenlőséget nemcsak a körülmények parancsolják, hanem az a megfontolás is, hogy szűkre szabott választójog a jövő országgyűlésen csak retrográd intézkedéseket eredményezhet. Ezért az lenne a helyes eljárás, ha a diéta a népképviseletről csupán a legközelebbi választásokra vonatkozó érvénnyel rendelkeznék, de erről is úgy, hogy mindenki, aki bizonyos kort elért és állandó lakása van, egyaránt kapjon szavazatjogot.

E véleményt a Választmány „figyelmeztetésül" és oly kéréssel akarta a miniszterelnök tudomására hozni, hogy ha a kívánság egésze kivihetetlennek bizonyulna, akkor a választójogi cenzust lehetőleg alacsonyra szabassa, de a nemzetőrségi kvalifikációnál feljebb semmiképp se engedje emelni.[48]

A határozat, amint Batthyányhoz intézett levelében Farkas János megfogalmazta, azokon az elveken nyugodott, hogy: 1. „a hazának Pesten nyilatkozó összpontosult véleménye" nem kasztokat akar, hanem egyforma választói cenzust nemesre és nem-nemesre egyaránt; 2. a cenzus lehetőleg alacsony legyen, hogy valódi népképviseletre vezethessen, mert szűk körű választójog újabb forradalomra adna okot; 3. ha most — e forradalmi periódusban — szigorú választási törvény lépne életbe, a későbbi országgyűléseken se lehetne azt tágítani.[49]

A Választmány határozatával Degré Alajos különfutár gyanánt még március 26-ának délutánján kocsira ült és Pozsonyba indult.[50] Váltott lovakkal tette meg az utat, és 27-én reggel 8 órakor már a diéta színhelyére ért.[51] De megbízatásainak a tárgyalt határozat csak egyike volt: Meg kellett tudakolnia a dolgok állását, azaz a Bécsben heverő törvényjavaslatok sorsát is. Kossuthtól magától kapta a tájékoztatást, hogy az udvar akadékoskodik a

[47] Farkas megnyilatkozását ld. a Spira által közölt jegyzőkönyvben. Idézi Spira Szemere visszaemlékezéseit is, amelyek azonban először „A háborús felelősség" 1936-i évfolyamának II. k. 6. számában jelentek meg. Kiegészíti e memoárt Szemerének Majláthoz írt és már citált levele. Az idézetek vagylagosan e két forrásból származnak.

[48] OL, Miniszterelnökség ir. 1848 : 12.

[49] Farkas beszámolója: Uo. 1848 : 168.

[50] Pesti Hirlap, 1848 márc. 28.

[51] *Degré* i. m. II. 13. l.

független pénz- és hadügyminisztérium miatt, a diéta azonban e kérdésekben nem fog engedni. Miután Kossuth felhatalmazta, hogy információit közölhesse a pestiekkel, Degré neki is, de bizonyára másoknak is „az első órától kezdve" és „legkisebb részletekben" elbeszélte a pesti tudnivalókat. Kossuth, miután megkérdezte, hogy a fellelkesült ifjúság nem fut-e szét az első ágyúlövésre, és válaszul határozott nemet kapott, állítólag ezt üzente a márciusiaknak: ha a magyar ügy Bécsben hajótörést szenved, ő maga áll a fiatalok élére.[52]

Degré bizonyára meggyőzte Kossuthot arról is, hogy a magyar főváros forradalmi erői határozottan kiállnak a népképviselet demokratizmusa mellett. Aligha beszélt viszont ugyanilyen hangsúlyosan arról, hogy ezekhez az erőkhöz Pest lakosságának korántsem egésze számítható, mert a polgárság nagy része, a rendbontástól rettegve, kezdettől idegenül, sőt ellenségesen nézi a mozgalmat.[53]

A pesti fellépés a választójog ügyében sem maradt teljesen eredménytelen.[54] Degré útjának mégsem ez adta meg jelentőségét. A diéta az ő beszámolójából értesült ismét hivatalosan arról, hogy a fővárosban egyelőre nincs zavar-

[52] Uo. 13—13. l. — Degré úgy emlékszik, hogy először Batthyánynál járt el megbízatásában. Az egykorú adatok szerint azonban Batthyány március 25. és 28. közt Bécsben tartózkodott. Degré maga sem tud semmi különöset mondani a miniszterelnöknél tett állítólagos látogatásáról. Ha sor került is erre, csak úgy történhetett, hogy Batthyány 26-a és 27-e közt valamiért megfordult Pozsonyban.

[53] Ezért állapíthatta meg Almásy Móric márc. 22-én a nádornak szóló jelentésében, hogy a polgárok közt a pesti mozgalmakkal szemben „ellenszenv s megelégületlenség kezd felmerülni". (*Andics:* A nagybirtokos stb. II. 35. l.) A Pesti Divatlap 1848 április 1-én azt írta, hogy „legtöbb nemzetőr van az ifjúság s proletariusok közül", 8-án pedig kereken kimondta, hogy a népgyűléseken „fővárosunk valódi népe, a polgárság, tömegestül soha nem vett . . . részt".

[54] Az országgyűlés ugyanis időközben részlegesen módosította az eredeti törvénytervezetet, bár — az igazsághoz tartozik ez — nem egyedül a pestiek követelésére. Hasonló kérelmek máshonnan is futottak be a diétához. Békés megye például márc. 22-i közgyűlésében utasította követeit annak kieszközlésére, hogy „a nép képviseletet az egyenlőséghez minél inkább közelítő, legtágasb alapra fektetni igyekezzenek". (Békés megyei Levéltár, Békés megye Közgyűlési jk. 1848 : 4.) — A népképviseleti artikulus már csak azért is nagy jelentőségű volt, mert az e törvény alapján választandó következő országgyűlés — összetételétől függően — befolyásolhatta a most alkotott törvények, többek közt a kármentesítési artikulus sorsát.

Maga a törvényjavaslat a diétán „roppant fontosságához képest már több előleges conferentiákban tárgyaltatván, a nyilvános ülésekben nem nagy hévvel vitattatott" ugyan, a márc. 30-i kerületi ülésen azonban, amelynek napirendjén ez az artikulus is szerepelt, világossá lett, hogy a követek egy része a népképviseleti demokratizmus szélesítését akarja. Ezért némelyek vagy az általános, cenzus nélküli választójog mellett emeltek szót (Kubinyi Ferenc, Madarász), vagy legalább a kvalifikációt akarták a nemesekre is bevezetni (Perczel Miklós, Tóth Lőrinc). Volt, aki helytelenítette a cenzus mértékének leszállítását, de egyenlő cenzust óhajtott nemesre és nemtelenre egyaránt (gróf Andrássy Gyula), mások a nemesek választójogának meghagyása mellett kardoskodtak (Olgyay Titusz, Tarnóczy Kázmér), Szentkirályi pedig elvileg a kvalifikációhoz kötött egyenlőség pártján állt, a gyakorlatban mégis azt tartotta célszerűnek, ha a nemes szavazójoga érintetlen marad. A többség végül is a nemesek választójogának ideiglenes, azaz csak a legközelebbi választásokon érvényesíthető fenntartása mellett döntött. (A diéta tulajdonképpen az egész törvényt ideiglenesnek szánta.)

Az eredetileg $^1/_2$ teleknyi földbirtokra tervezett cenzust viszont, amelyet elsőnek Kubicza Pál Trencsén megyei követ kifogásolt, a „nagy többség" kívánságára, és miután Kossuth ugyancsak az $^1/_4$ telek mellett nyilatkozott, $^1/_4$ telekre szállították le. Így hasztalan érveltek a cenzus csökkentése ellen Kende Zsigmond és — a nemzetiségek előretörésének veszélyére hivatkozva — gróf Andrássy Gyula.

Vita folyt még az értelmiség szavazatképességéről, a választókerületek beosztásáról, némely városok képviseletéről, a képviselők számáról és napidíjáról stb. „A régi rendszer galvanicus vonaglásai" voltak azok a javaslatok, amelyek a követutasítás (Olgyay) és a követvisszahívás (Tarnóczy) régi gyakorlatát szerették volna a népképviseleti törvénybe átmenteni. E törekvéseket Kossuth szerelte le azzal, hogy az utasítást pótolja a követjelöltnek a nép előtt tett hitvallása, a választóknak viszont minden paragrafus nélkül is hatalmukban lesz a bizalmukat eljátszó képviselők menesztése.

A főrendek április 1-én hirtelen „hazafiakká" vedlődve, „egyedül a nemzetiség biztosítása végett" vissza akarták állíttatni a $^1/_2$ teleknyi kvalifikációt, a nem telkesekre vonatkozólag pedig a követi kar 300 forintos terve helyett 400 forint értékű ingatlan vagy 200 forint tiszta jövedelem kimutatását követelték volna a választóktól, holott az alsótábla elfogadott javaslata 100 forint tiszta jövedelemmel is beérte.

Az alsótábla e kívánságokhoz nem járult hozzá, így végül is maradt az a határozat, amely a nemeseknek ideiglenesen vagyoni állapotra való tekintet nélkül biztosította a szavazatjogot, a nem nemesekre vonatkozólag pedig a választási képesség feltételeképp $^1/_4$ telek vagy azzal egyenértékű ingatlantulajdon birtoklásának, illetőleg évi 100 forint tiszta jövedelemnek kimutatását írta elő. (OL, Arch. Regn. Lad. XX. No. 21. Diaria; Pesti Hirlap, 1848 márc. 30—31 és Jelenkor, 1848 ápr. 2.)

A főrendiház az ügyben még nem is nyilatkozott akkor, amikor Pest az április 1-én Pozsonyból érkező Eötvös és Perczel révén már tudomást szerzett az alsóház döntéseiről. A kvalifikáció mérséklését a pestiek elégedetten nyugtázták, de felháborította őket az, hogy a nemesek fejenkénti szavazatjogát a követi kar nem hajlandó feladni. Klauzál, Szemere, Eötvös és Pulszky ápr. 1-én közös levélben számoltak be Batthyánynak arról, hogy a fővárosban a népképviselet „napi kérdés", mert itt „ingerült aggodalommal valának a nemesség meghagyása iránt. . . Ezt lehetetlennek tartják. Képzelhetetlen ellenszenv nyilatkozik az eszme ellen". A diéta — mutattak rá Eötvösék — a nemesség lázadásától félve döntött a nemesség fejenkénti és kvalifikáció nélküli választójoga mellett. Pedig — summázták véleményüket a levélírók — ha a cenzus oly alacsony lesz, „hogy a nemesség nagy része benn marad, ez és a béjövendők ellen a kimaradó rész nem fog tenni". Pesten úgy gondolkodnak, hogy mindenkire egyenlő cenzust kell határozni, éspedig úgy, hogy az, akinek 300 forint értéke van, szavazhasson. Így nemest se sokat rekesztenének ki, és nem lenne szükség a nemes és a nem nemes megkülönböztetésére sem. (Az 1848. ápr. 1-én kelt levelet ld. OL, Miniszterelnökség ir. 1848 : 171.)

Másnap a Pest megyei Választmány valóban ilyen értelemben hozta meg a miniszterelnökkel közölni szándékolt határozatát. A javaslatot ezúttal a nemesi liberálisok egyik tekintélye: Fényes Elek terjesztette elő. Az egyenlőség kimondott elveinek megfelelően — indítványozta Fényes — mindenki, aki 300 forint értékű ingatlant tud felmutatni, kapja meg a szavazatjogot, és ezáltal szűnjék meg a nemesség minden előjoga. (Der Ungar, 1848 ápr. 4.)

A választmány határozata pedig leszögezte: ha az országgyűlés — bármilyen okból is — célszerűnek találta a nemesek egyenkénti szavazatjogának fenntartását, az lett volna logikus és az egyenlőséggel egybevágó eljárás, ha mindenkinek fejenkénti szavazatjogot engedett volna. Ezért, nehogy a valódi képviselet kijátszható legyen, nehogy az $^1/_4$ teleknek vidékenként változó értéke a képesség alapját igazságtalanná és bizonytalanná tegye, és nehogy a zsellérek a politikai jog gyakorlásából egyszerűen kimaradjanak és ezzel a haza közös érdekétől elszakíttassanak, a nemesi választójog megerősítése helyett mindenkire érvényes módon azt kell kimondani, hogy az, akinek 300 ezüstforintja van, már szavazati joggal rendelkezik. (Ld. *Spira:* A vezérmegye stb. 773—774. l.)

A gyűlés abban is megállapodott, hogy a miniszterelnököt olyan törvényjavaslat beterjesztésére kéri fel, amely — összhangban a 12 pont egyikével — a törvény előtti egyenlőséget mondja ki. (Pesti Hirlap, 1848 ápr. 4.)| Aznap, amikor magát a törvényjavaslatot is közölte, azaz április 5-én, a Pesti Hirlap vezércikkben rótta meg a pozsonyi törvénytervezet „botrányos" hibáját: a nemesi választójog fenntartását, és a diéta e döntését az osztályválaszfalak meghagyásának, egyszersmind a forradalmi események teljes ignorálásának minősítette. Arra az érvre pedig, hogy az egyenlőség elvének e téren történt feláldozása a felingerült nemesi kedélyek engesztelésére szolgál, és enélkül „némely követek" féltek volna visszatérni megyéjükbe, így válaszolt: ha akkor nem féltek, amikor csak új terheket vetettek a nép nyakára, „ne féljenek most egy pár ezernyi tömegtől, midőn millióknak hirdetnek szabadságot".

A diéta azonban már nem változtathatott a törvényjavaslaton, mert azt épp e nap továbbította az uralkodó elé. Pesten „a piros tollas hősök" mégis összehívatták április 8-án a

gás.[55] De hírt szerzett arról is, hogy a pesti radikális fiatalok és értelmiségiek, kispolgárok nem haboznak szembeszállni az országgyűléssel, ha nem eléggé progresszív törvényeket hoz, készek harcba indulni Bécs ellen, ha az visszadobja a miniszteriális javaslatot, sőt az önálló minisztérium védelmében megkísérlik a diéta félrelökését is, ha a követi kar meghunyászkodik az udvar előtt.

A március 28-i minisztertanácson, amelyen Batthyány információi alapján Kossuth oly derülten ítélte meg a helyzetet, a jelek szerint ugyancsak szóba került Degré tájékoztatója. Szentkirályi, mintegy válaszul Degré magabiztos határozottságára, úgy nyilatkozott, hogy egy pesti összekoccanás esetén a törvényhozók szétszaladnának. Deák — a pestiekre célozva — lehangoltan jegyezte meg Széchenyinek, hogy a minisztereket „fent vagy lent" biztosan felakasztják.[56] Még világosabban fejezte ki magát abban a levélben, amelyet e nap küldött sógorához: „Pesten minden órán tarthatni valamely indulatos, meg nem fontolt s a hazát veszélyeztető zendülés kitörésétől. E pillanatban senki sem képes a legközelebbi jövendőt még csak sejteni is. Hazánk talán nagyobb veszedelemben soha nem volt. Oroszok nyomnak el bennünket, vagy ismét az austriai hatalom, vagy talán a legborzasztóbb anarchia, azt csak Isten tudja!"[57]

Tagadhatatlan, hogy a pesti mozgalomra számítottak is, de tartottak is tőle a pozsonyi politikusok. Március 29-i magatartásukban e kettős előjelű körülmény jócskán közrejátszott. És az események hamarosan igazolták, hogy súlyosabb következményeknek vették elejét, amikor a királyi leiratok tartalmától elhatárolták magukat, és látszólag egységesen szálltak síkra mind a jobbágyfelszabadítás megmásíthatatlanságáért, mind a független minisztériumért.

Az önálló és független minisztérium kérdése — noha az erről szóló törvénytervezetet a diéta csak március 22-én vitatta meg — Pesten már 21-én tárgyalási téma volt. A Pest megyei Választmány ülésén, ahol egyébként Kecskemét és Nagykőrös hasontárgyú kérelme után elhatározták, hogy megyegyűléseken ezentúl a törvényhatóság minden egyes lakosa részt vehet és szavazhat, Irinyi József indítványozta: a minisztérium hatáskör tekintetében

---

Választmány ülését, hogy megbeszéljék: „a nemes ember qualificatio nélkül is, a régi jogon, miért bírjon szavazattal, mikor a képviselők választása a népképviselet alapján fogna megtörténni". — *(Podmaniczky* i. m. II. 240—241.)

De hasztalan kelt ki Irányi a tervezet azon paragrafusa ellen, amelyben „Verbőczy privilegiált népe újra az ősi sújtásos mente végképpeni elrongyolásáig jogaiban minden más qualificatio nélkül meghagyatik". A résztvevők többsége a kérdést már eldöntöttnek látta, és felhagyott minden ellenkezéssel. (Itt kívánta a nép Petőfit hallani, aki röviden így nyilatkozott: „Ezen örök nyugtató nyomokat követni nem tudom, mert én úgy vagyok teremtve, mind az onka, amely ha vész van, kiabál, mint a förgeteg, mely a hullámokat a vihar idején fölkorbácsolja." Azután minden további szónoklat helyett elszavalta „Készülj hazám" című költeményét. — Nemzeti Újság, 1848 ápr. 9.).

A választótörvény létrejöttének történetére ld. *Barta* i. m. 76—77. l., illetőleg részletesebben *Csizmadia Andor:* A magyar választási rendszer 1848—1849-ben, Bp, 1963, 57—71. l., a tervezettel kapcsolatos bécsi tárgyalásokra *Károlyi* i. m. 105. sk. l.

[55] Ezért írhatta március 27-én naplójába Széchenyi, hogy Pest csendes. (Döblingi hagyaték, I. 284. l.)

[56] Uo. I. 285. l. Márc. 28-i bejegyzés.

[57] Deák márc. 28-i levelét Tarányi Józsefhez ld. Deák levelei, 194—196. l.

Ausztriától a bel- és külügyekre nézve teljesen független legyen, és mind Francia-, mind Oroszországban „a nemzet szelleméhez s becsületéhez méltólag" képviseltesse magát.[58] Március 24-én délelőtt a megye, délután a város — középponti — Választmánya most már a miniszteriális törvényjavaslat ismeretében, úgy foglalt állást, hogy a kereskedési tárcához oda kell érteni a haditengerészetet is, a volt kormánytestületek főhivatalnokait pedig semmiképp se alkalmazzák a miniszteriális szerveknél, hanem az Ausztriával közös nyugdíjalap terhére helyezzék őket nyugállományba.[59] Március 27-én pedig Bugát Pál orvosprofesszor tanácsára a megyei Választmány leszögezte, hogy, ha ideiglenesen is, de kívánatosnak látná egészségügyi minisztérium felállítását is.[60]

A Választmány e nap izgatott légkörben ülésezett. Az a hír, amely Pozsonyt már 25-ének délutánján, de még inkább 26-án lázba hozta, egynapos fáziskülönbséggel érkezett a magyar fővárosba. A „megnyugtatásnak indult kedélyeket" forrongásra ingerelte az az értesülés, hogy Bécsben „a ministerium 46 órai alkudozás után sem nyert még sanctiot". Kiszivárgott az is, hogy az udvarban épp a pénz- és a hadügyminisztériumon akadtak fenn, holott e tárcák függetlenségét „mindenki alkotmányos önállásunk legfőbb garantiainak tartja". A pestiek e hírnek már csak azért is hitelt adtak, mert közben tudták meg, hogy Milánóban a birodalom katonai egységei fegyveresen szálltak szembe az olasz forradalmárokkal, a konzervatív Budapesti Hiradó pedig olyan provokatív hangot ütött meg, hogy abból a fővárosiak a reakciót hallották ki. Pest forradalmi erői arra az egyöntetű véleményre jutottak, hogy a nemzetőrség haladéktalan felfegyverzésével egyidejűleg „erős védelmi állásba" kell helyezkedni.[61]

A megyei Választmány ülésén Nyáry tartott nagyhatású megnyitó beszédet. Rámutatott, hogy ha Bécs a pénz- és hadügyminiszterek kinevezéséhez nem járul hozzá, akkor csupán „keserű csalás" lesz Magyarország függetlensége. Bécsben „egészen" nem lehet bízni, ezért össze kell a nemzet minden egyedének fognia, mert az egyesülésben oly hatalom nyilvánul meg, amelyet többé nem lehet kijátszani. Mi nem támadunk, ha minket nem ér támadás, de — és most ezt hangsúlyozta — ahhoz van a nemzetben elég erő, hogy imponáljon a zsoldosoknak, és szükség esetén vért áldozzon a szabadságért. Ezért indítványozta, hogy a nemzet egyesítése végett intézzenek kiáltványt az országhoz, a Múzeum téren pedig tartsanak népgyűléseket. A felhívást azonban ne a megyei, hanem a pesti központi Választmány adja ki, mert annak működéséről tud legtöbbet az ország, többet, mint az illetéktelen országgyűlésről. Ezáltal kifejeződnék az is, hogy „mi itt nyilvánítatik, az nem csak a Verbőczy nép akarata, s óhajtása, hanem az összes nemzeté".

Nyáry felvázolta az ajánlott proklamáció tartalmát is, és elképzelései valóban nem mutatkoztak mérsékelteknek. Össze kell foglalni a mozgalom eredményeit, mondotta Nyáry, de azt is, hogy „a Diaeta megszűnt organuma lenni Magyarország képviseletének". Fel kell hívni a nemzet figyelmét mind

[58] Pesti Hirlap, 1848 márc. 22.
[59] Uo. 1848 márc. 28. és *Spira:* A vezérmegye stb. 731—732. l.
[60] *Spira* i. m. 737. l., Marczius Tizenötödike, 1848 márc. 28. és Pesti Divatlap, 1848 ápr. 1.
[61] Pesti Hirlap, 1848 márc. 28.

az ellenmozgalmakra, amelyeket a bukott rendszer emberei szítanak, mind az egyesülés szükségességére. Utalni kell rá, hogy Magyarország most is ragaszkodik a dinasztiához, ugyanakkor inteni is kell az uralkodóházat, hogy ne bízza magát a nemzet ellenségeire, akik függetlenségünk elgáncsolására törnek, mert azok valójában a dinasztiának sem jóakarói. Végül annak kimondását indítványozta, hogy „magunkat védeni és a kivívott eredményeket fenntartani minden áron el vagyunk határozva".

Az ülés határozattá emelte Nyáry előterjesztését, majd küldöttség útján szólította fel Klauzált és Szemerét, hogy Lederertől további fegyvereket eszközöljenek ki. Klauzálék rögtön intézkedtek újabb 500 fegyver kiosztásáról, de kénytelenek voltak a gyűlést arról is tudósítani, hogy a miniszterek megerősítéséről, azaz a miniszteriális törvényjavaslat helybenhagyásáról ők sem hallottak semmi bizonyosat.[62]

A pesti központi Választmány ezután megnyíló ülése szinte automatikusan magáévá tette a megyei választmány határozatait. Ezen az összejövetelen még egy nagyfontosságú javaslat hangzott el. Egressy Gábor, mivel több más helység után Kassa és Szentes épp most jelentették be egyetértésüket a központi Választmánnyal, olyan indítvánnyal lépett fel, hogy a Választmány részeltesse saját kebelében képviselettel a hozzá csatlakozó városokat is. A többség e javaslatot, amely egy országos jellegű forradalmi szerv kialakítása felé hatott volna, azzal az indoklással hárította vissza, hogy elfogadása a nemzeti konvent kimondásával lenne egyértelmű.[63]

Az Egressy-féle indítvány elvetése világot vetett arra, hogy a radikalizmus mértékét illetően a forradalom vezérkarában sem uralkodott véleményazonosság. A nemesi és a városi polgári szárny többségének, bármily határozottan állt is ki Nyáry személyén keresztül a független minisztérium eszméje mellett, elővigyázatosságot parancsolt az a körülmény, hogy a hamarosan indokoltnak bizonyult „kísértetlátás" közben új jelszó bukkant fel és hódított magának híveket a fővárosban: „Ki kell kiáltani a köztársaságot!"[64]

A köztársaság gondolatával a pesti radikális értelmiség egy rétege már korábban szimpatizált, és rokonszenvének az Ellenzéki Kör március eleji összejövetelein tanújelét is adta. A pozsonyi országgyűlési fiatalok soraiban ugyancsak voltak, akik a respublikában a közeljövő államformáját látták és üdvözölték. Székely József, a pozsonyi ifjúság egyik hangadója, épp a pesti forradalom napján állapította meg: „Európa nem messze van attól, hogy királyokat nem ismer. Az angyal egy követ lökött a fluctuatioba, mely most Európát tengerré alakítá . . . Közel vagyunk, hogy Európa egészen általában republika leend . . . Ha késik is, nem messze van."

A rendőrügynökök március 19-én már magát a volt ellenzéki pártot gyanúsították azzal, hogy nem idegen tőle a respublika gondolata. „A jelenlegi diéta — hangzik az egyik ügynök jelentése — a legrövidebb időn belül külön törvénnyel akarja biztosítani, hogy az ősszel Pesten ismét összeülhessen. Az ellenzéki párt tagjai addigra állítólag fel akarják készíteni a nemességet

[62] Uo. ill. részletesebben: Marczius Tizenötödike, 1848 márc. 28.

[63] Uo.

[64] Ld. Leiningen-Westerburg Károly százados — a későbbi honvédtábornok — márc. 28-án Pesten kelt és feleségéhez intézett levelét. Kiadta *Marczali Henrik:* Gróf Leiningen-Westerburg Károly honvédtábornok levelei és naplója 1848—1849, Bp. 1900, 1—2. l.

arra, hogy Budán érvénytelenítse a Pragmatica Sanctiót, kiáltsa ki Istvánt királlyá, ha pedig e választott király nem felel meg a nemzetnek, akkor várják meg a kedvező időpontot, amikor is Magyarország köztársasággá nyilvánítható. Akkorra a nemességnek már fegyverben kell állnia, és el kell nyerni az európai hatalmak beleegyezését is. Március 29-én pedig a 28-i leirat Pozsonyba érkeztekor valóban hallatszottak hangok — bár közvetett formában — a köztársaság mellett; igaz, hogy a nagy többség e republikánus megnyilvánulásokat lehurrogta.[65] A pesti utcán nyíltan és közvetlen teendő gyanánt csak most merült fel először a köztársaság proklamálásának gondolata. E nap folyamán, miközben különféle vakhírek riogatták a kedélyeket, más tervek is születtek. Földváry Lajos például azzal bolydította fel a pesti kaszinót, hogy gőzhajókon 40 000 határőrt hoznak a főváros ellen, „föl kell tehát izgatni a parasztokat és a granicsárok sírját megásni".[66] Földváry megnyilatkozása arra vall, hogy a pesti forradalmárok a forradalom vívmányainak védelme és újabb eredmények kierőszakolása érdekében ismét a parasztok mozgósításának gondolatával kezdtek foglalkozni.

E körülmény viszont azt a veszélyt rejtette magában, hogy a „nemzeti éberség és készenlét" túlszaladnak azokon a határokon, amelyeket a forradalom nemesi vezetői — egyszersmind mérséklői — célszerűeknek tartottak. Csakis ezzel magyarázható, hogy a délelőtt elhatározott proklamáció szövege a városi Választmány ülésén minden határozottsága ellenére is némileg enyhébb hangúra sikerült, mint amilyennek Nyáry eredeti indítványa alapján várni lehetett volna.

Kimaradt belőle például az a roppant horderejű megállapítás, hogy a diéta az ország képviseleti szervének többé nem tekinthető, illetőleg arra a fogalmazásra szelídült, hogy a társadalmi válaszfalak „a pesti 12 pont által s *részint* az országgyűlés által is" döntettek le. A jobbágyfelszabadításra, a közteherviselésre, a népképviseletre, a nemzetőrségre és a sajtószabadságra történő hivatkozás után a proklamáció kiállt amellett, hogy a szabadság és egyenlőség biztosítását az jelenti, ha a nemzet összes ügyeit önálló magyar kormány intézheti, ezért joga van a nemzetnek ezt követelnie. Most viszont épp a független minisztérium léte került veszélybe, mert a régi rendszer hívei rá akarják bírni az uralkodót, hogy „a nemzet idegét és vérét", azaz a had- és pénzügyet vegye ki a magyar kormány kezéből. E terv ellen tiltakozik most a főváros, mégpedig a Pragmatica Santio alapján; itt az ideje, mutat rá a kiáltvány, hogy e kötés értelmében a nemzet jogai is teljesedésbe menjenek, mert e nemzet, amely már áldozta vérét a Pragmatica Sanctio első, tehát az uralkodót és az összbirodalmat illető feléért, a véráldozatot, ha szükséges, annak második feléért is meghozza. Azok a tanácsosok, akik a királynak a nemzet érdekével ellentétes lépéseket ajánlanak, közvetve tulajdonképpen a Habsburg-háznak is ellenségei, mert „a dynastia érdekeivel játszanak". A proklamáció e burkolt fenyegetés után hangsúlyozta: számít arra, hogy a benne kifejtett elvek az

[65] Székelynek márc. 15-én Pozsonyból Lengyel Imréhez küldött levelét ld. OL, 1848—49-es vegyes iratok. — Az idézett rendőrjelentés: AVMIPH, 1848 : 235. — A márc. 29-i köztársasági hangokra: Lamberg márc. 29-i jelentése a Hofkriegsrathoz, Wien, Kriegs-Archiv, Hofkriegsrat, Praesidiale, 1848 : 943.

[66] Ld. Leiningen idézett levelét.

ország egészének érzelmeivel találkoznak, majd a király, a szabadság és a független kormány éltetésével fejeződött be.[67]

A kiáltványt délután 6 órakor olvasták fel a Múzeum téren rendezett népgyűlés előtt. Az összegyűlt tömeg „kitörő lelkesedéssel" fogadta mind a nyilatkozatot, mind azokat a szónoklatokat, amelyeket a Választmány némely tagjai: Vasvári, Perczel, Petőfi és mások tartottak. Nyugtatólag hatott a sokaságra, hogy Klauzálék újabb 1000 fegyver kiadására kérték a katonai parancsnokságot, sőt többnek beszerzését is megígérték, ha arra lenne szükség.[68] A kedélyek átmeneti lecsillapodását elsősorban mégis más okozta: estére olyan — egyébként alaptalan — hír érkezett, hogy „Bécsben mindent aláírnak".[69]

Nincs róla tudomásunk, hogy a március 27-én lezajlott pesti eseményekről Nyáryék külön futárral tájékoztatták-e a pozsonyiakat. A 28-i hajó utasai azonban nyilvánvalóan megvitték a történtek hírét a diéta színhelyére, így a rendek március 29-ének hajnalán mindenképp értesülhettek a legfrissebb pesti fejleményekről. Kossuth a 29-én este lefolyt ülésen egyebek közt ezért is sürgette, hogy a rendeknek a királyi resolutiokra adott válaszait a nádor nyilatkozatával együtt haladéktalanul küldjék nyomdába. Indítványa okául azt adta elő, hogy gróf Ráday Gedeon 30-án reggel Pestre megy, és az ottaniak megnyugtatása végett feltétlenül hiteles és nyomtatott formában kell magával odavinnie az országgyűlés határozatait.[70]

A magyar fővárosban március 28-ának nappala viszonylag nyugodtabb hangulatban telt el. Igaz, hogy az összeverődött tömeg a váltótörvényszékeket a Választmányok tudta nélkül a kétfejű sasos pecsétek kiszolgáltatására kényszerítette, egyéb kihágásra azonban nem vetemedett. Mégis történt valami, ami aligha lehetett a pozsonyi törvényhozók mindegyikének ínyére. A megyei Választmány ülésén ekkor ismertették a kármentesítési és a Szentkirályi-szerkesztette legelő-elkülönözési törvényjavaslatot. A tanácskozáson, ahol — akárcsak máskor — a megyei földbirtokosok alig játszottak szerepet, a két tervezettel kapcsolatban ismét inkább a radikális tábor akarata érvényesült.

A megjelentek többsége a jobbágyfelszabadítás hatályát az úrbéresek mellett a maguk-megváltotta helyekre, a szerződéses (kontraktualista) és allodiális jobbágyokra, valamint a regálékra is ki akarta terjeszteni, vagyis az úrbériséget „minden következményeiben" megszüntetni kívánta, hasonlóan ahhoz, ahogy e problémát 1847 decemberében Bónis, majd 1848 márciusának elején Kossuth tanácsolta rendezni. A kérdésről született határozat azonban a kompromisszum jegyeit is magán viselte. A nem úrbéres jobbágyok felszabadításának szükségét a súrlódások és nyugtalanságok kiküszöbölésének, tehát a rendfenntartás könnyítésének fontosságával indokolta meg, annak megállapításával egyidejűleg, hogy a probléma elintézésének mellőzése kizárná a lakosság egy részét a szabad föld birtoklásából, és ezáltal gátolná a nemzet összeolvadását.

[67] A proklamáció megjelent az egykori lapokban, így a Pesti Hirlap márc. 28-i számában is. Közölte *Pap* (i. m. I. 33—34. l.) i.

[68] A gyűlésre ld. Pesti Hirlap, 1848 márc. 30.

[69] Ld. Leiningen fentebbi levelét.

[70] OL, M. Kancellária, Acta Diaetalia II., Geheime Berichte (Szentiványi Márton márc. 29-i jelentése.)

Eredetileg úgy döntöttek a Választmány tagjai, hogy az ügyben „vagy most mindjárt intézkedés tétessék", vagy legalább olyan nyilatkozatot tegyen a diéta, hogy a szóban forgó kérdés végleges megoldása a legközelebbi országgyűlésnek okvetlenül feladata lesz. A jegyzőkönyvbe került határozat viszont már nem tartalmazott vagylagosságot. E szerint a Választmány azt az álláspontot foglalta el, hogy „rögtön küldendő sürgöny útján" fel kell hívni Batthyány figyelmét: a nem úrbéres, de feudális jellegű viszonyok megszüntetését a diéta már most, előzetesen sorolja a jövő országgyűlés teendői közé.

A kármentesítéssel kapcsolatban a rendek eljárását még kevésbé helyeselte a Választmány határozata. Gesztusként leszögezte jugyan a birtokos osztály számára, hogy a kármentesítést elvben „melegen" pártolja, de kijelentette, hogy a vesztett úrbériségből eredt státusadósság elvállalására a jelen országgyűlést, amely nem a nemzet egészének, hanem csak egy „kasztnak" képviselője, illetéktelennek tekinti. Ezért csupán a kármentesítés elvének törvénybeiktatását helyesli, de azt tartja célszerűnek, ha a gyakorlati kivitelezésre a következő nemzetgyűlésen a kormány terjeszt be javaslatot.[71]

A megyei Választmány jól fogta fel a jobbágyfelszabadító artikulust, amikor annak hatályát — a március 25-i Tarnóczy-féle vitáról is hallva már — csupán a szorosan értelmezett úrbériségre vonatkoztatta. Láttuk, hogy a diéta nem kívánta a törvény érvényességi körét tágítani, sőt a követek némely csoportjai legalább szűkíteni törekedtek azt. Pedig a forradalom napjaiban nem egy adózó közösség fellépett avégett, hogy a feudalizmus felszámolása gyökeresen menjen végbe. Szombathely mezőváros március 17-én Vas megyéhez benyújtott petíciójában „a feudális viszonyok általános és tökéletes megszüntetését" követelte. Nagykanizsa mezőváros három nappal később a diétát szólította fel, hogy a feudális viszonyokat mindenütt, a szerződéses helyeken is minél előbb és végképp likvidálja a földesurak regálejogával együtt stb.[72]

Jól látták a pestiek, hogy a kétféle parasztbirtok, az úrbéres és allodiális jobbágyok eltérő kezelése zavarokat, elkeseredést és súlyos konfliktusokat idézhet elő. Nem is annyira saját törvényhatóságaikban szerezték e tapasztalatot, hiszen Pest megye birtokosait épp e Választmány szólította fel március 21-én arra, hogy jobbágyaikat — így általában! — a törvény szentesítése előtt se kényszerítsék dologra.[73] A kérdés fontosságára részint a törvényjavaslat átgondolása, részint a többi megyéből befutó tudósítások irányították rá Nyáryék figyelmét.

[71] *Spira* i. m. 737—738. l. és Pesti Hirlap, 1848 márc. 30. — Láttuk, mások is tapasztalták még az országgyűlés alatt, hogy az úrbéres és nem úrbéres jobbágyok megkülönböztetésével a parasztok „két új Castákra szakasztatnak", amint ezt a már idézett Mándy Péter Szatmár megyei földbirtokos írta április 5-én Batthyánynak. Mándy azonban e probléma enyhítésének legcélszerűbb módját abban látta volna, ha a diéta a megváltási summa egy részét magukkal az úrbéresekkel fizetteti ki. (Levelét ld. *V. Waldapfel* i. m. I. 184—185. l.)

[72] A szombathelyi és nagykanizsai határozatokat ld. OL, 1848-as nyomtatványgyűjtemény, 1. cs.

[73] Marczius Tizenötödike, 1848 márc. 21. — Nem is telt bele két hét, a Választmányt máris megrótták amiatt, hogy általa a birtokosok „a megtörtént előzmények után moraliter kényszeríttettek" jobbágyaik haladéktalan felszabadítására, holott — számos földesúr véleménye szerint — inkább a jobbágyokat kellett volna felszólítani a tavaszi majorsági munkák bevégzésére. (Ld. például Simon Pál: Tudósítás és jó szándékú nyilatkozat a vidékről, Magyar Gazda, 1848 ápr. 2.)

Igaz, a törvényhatóságok nagy többsége az úrbériséget likvidáló artikulus hatályát már az előzetes törvényhirdetés alkalmával kizárólag a szorosan értelmezett úrbéres birtokra korlátozta, és a törvény tényleges tartalmának megfelelően azt hangsúlyozva hozta a parasztok tudomására, hogy a rendelkezés semmiféle allodiális jogállású parasztbirtokra nem vonatkozik. Ilyen értelmű utasítást adott törvénypublikáló tisztviselőinek március 23-án Nógrád, 27-én Bars, Zólyom, Sáros, 28-án Szepes stb.[74]

De akadtak megyék, amelyek bizonytalankodtak a törvényjavaslat értelmezésében. Mindenekelőtt olyan megyékben és akkor fordult ez elő, ahol a diéta jobbágyfelszabadító határozatait, illetőleg a kész artikulusokat még Batthyány körlevelének vétele előtt közölték a jobbágyokkal. Hont például, amely március 21-én már elszánta magát az új törvénytervezetek kihirdetésére, a törvényt először úgy akarta publikáltatni, hogy az irtvány- és szőlődézsma fizetésének kötelezettsége, továbbá a majorsági zsellérek szolgáltatásai ugyancsak megszűnnek, de ennek kihirdetése „ezúttal" még elmaradt.[75] Torontálban Karátsonyi László alispán március 22-én úgy informálta szolgabíráit, hogy „miután törvénnyé semmi sem emeltetett", a nép általában várhat ugyan engedményeket, de a törvények szentesítéséig a korábbi gyakorlat marad érvényben; a majorsági földeken telepedett szerződéses jobbágyoknak is azt, „hogy jogokban részesülni fognak, hirdetni lehet, de egyéb reményekkel őket kecsegtetni nem kell". Batthyány körlevele után viszont már annak kihirdetését is elrendelte az április 1-i kisgyűlés, hogy „a majorsági földekre telepített lakosok a kedvezményben a törvényhozás által nem részesíttetnek, mert a föld, melyet mívelnek, más tulajdona, a tulajdon pedig mindenek előtt szent és sérthetetlen".[76]

Esztergom megye március 28-án elhatározta a kuriális zsellérterhek és a szőlőkilenced megszüntetésének publikálását, másnap azonban az e kérdésekre vonatkozó passzusokat kihagyatta a hirdetési utasításból, „miután e részben vett értesítés nyomán az országgyűlés másképp rendelkezett".[77] Temes megye viszont még később is úgy fogta fel a törvényjavaslatot, hogy mindazon szolgálatok, robotok, melyekkel egyik honlakos a másiknak földbeli használat után akár úrbérileg, akár más szerződés által lekötve volt . . . a jövőben semmi szín alatt nem követelhetnek", vagyis a majorsági földre telepített jobbágyok közül csupán azok tartoznak továbbra is uraiknak, akik kötelezettségeiket teljes egészében pénzben rótták le.[78]

[74] A nógrádi határozatra ld. OL, Arch. Regn. István nádor lt. Országgyűlési ir. 1848 : 613; Barsra: Štatny Archiv, Nitra, Bars megye Választmányi ir. 1848. F. 4. No. 497.; Zólyomra: Štatny Archiv, Banska Bistrica, Zólyom megye Kisgyűlési jk. 1848 : 509; Sárosra: Štatny Archiv, Prešov, Sáros megye Közigazgatási—Közgyűlési ir. 1848 : XVII/11; Szepesre: Štatny Archiv, Levoča, Szepes megye közgyűlési jk. 1848 : 313.

[75] Pongrácz Lajos márc. 29-i tudósítása. Pongrácz a felsorolt tartozásokat „a múltra nézve" — kárpótlás mellett — megszüntetni óhajtotta volna, mert úgy látta, hogy ennek elmulasztása esetén „új, örökös súrlódás magva" hintetik el a föld tulajdonosa és a föld művelője közt. (Pesti Hirlap, 1848 ápr. 5.)

[76] Karátsonyi jelentése a nádorhoz; OL, Helytartótanács, Közigazgatási o. 1848, 4. kf. 148. t. ill. OL, Miniszteri Országos Ideiglenes Bizottmány ir. 1848 : 363.

[77] Komárom megyei Levéltár, Esztergom megye Közgyűlési jk. 1848 : 748. (márc. 28) ill. 880. (márc. 29.).

[78] Ld. Temes megye május 1-i közgyűlésének beadványát Batthyányhoz, OL, 1848-i Igazságügyminisztérium Úrbéri o. 1848 : 1065.

Elhatolt Pestre az a békétlenség is, amely sok helyütt támadt a majorsági jobbágyok és az olyan földművelők soraiban, akik nem úrbéres jellegű földeket is birtokoltak. Március utolsó harmadában — az új artikulusok publikálásával párhuzamosan — az ország egy sor helyén adódtak ilyen esetek, de legnagyobb számban és legelőször épp a Pest megyével szomszédos Nógrádban. E törvényhatóság ugyanis a törvényjavaslatok helységenkénti tényleges kihirdetését már 25-én megkezdte, mégpedig a felszabadult úrbériséget és a járadékkötelezettséggel változatlanul terhelt allodiális státusú parasztbirtokot élesen elválasztva egymástól.[79]

A Pest megyei Választmány kompromisszumos határozata, amely a nem úrbéres jobbágyokkal foglalkozott, arra vall, hogy e kérdésben nem uralkodott egység a tagok között. Noha általánosságban felismerték az ügy fontosságát, és úgy látták, hogy a majorsági jobbágyok, illetőleg az allodiális jellegű parasztbirtok felszabadulása hozzátartozik a jogegyenlőséghez és a feudalizmus felszámolásának követelményéhez, a többiek nyomására taktikai okokból a radikálisok is belementek, hogy a probléma elintézése szükség esetén a legközelebbi országgyűlésre halasztódjék. De legalább annyit el akartak érni, hogy a követi kar elvileg már most foglaljon állást a majorsági jobbágyoknak a jövő diétán realizálandó felszabadítása mellett, azaz minősítse e probléma megoldását az első népképviseleti nemzetgyűlés egyik legelső teendőjének. A Választmány ilyen értelemben fogalmazott álláspontja — félutassága elle-

[79] Valamennyi megye közül legrészletesebben Nógrádban tudjuk megrajzolni a törvénytervezetek előzetes kihirdetésének lezajlását, mert e törvényhatóság megkívánta tisztviselőitől, hogy a diétai határozatok fogadtatásáról minden egyes helységgel kapcsolatban különkülön számoljanak be. (A tisztviselők jelentéseit ld. Nógrád megyei Levéltár, Nógrád megye Választmányi ir. 1848 : 18 és a köv. ir.) E beszámolók minden olyan községből, amelyben kurialisták is éltek, a lakosság lehangoltságáról tudósították a megyei Választmányt. A kizárólag zsellérek lakta Berkiben például márc. 26-án a törvényjavaslatok hallatán a parasztok „nem nagy örömmel azt mondák, hogy kevés, mire ők számot tarthatnak". (Uo. 1848 : 103, Somosközy József szolgabíró jelentése.)

Persze, másutt is felszínre tört az elégedetlenség, amikor a majorsági zsellérek vagy az irtványos parasztok megtudták, hogy a felszabadítás az ő földjeikre-telkeikre nem vonatkozik, és ez az elégedetlenség sokszor tettlegességig fajuló összetűzéseket eredményezett. Kapiban (Sáros) például már április első napjaiban azért fogták perbe Basziszta János kuriális zsellért, mert a törvényjavaslat publikálásakor a bíró kezéből a földre verte a hirdetményt azzal a kiáltással: „Ez rossz írás, az nem lehet, hogy mi az úri tartozásokat továbbra is teljesíteni fogjuk." (Štatny Archiv, Prešov, Sáros megye Közigazgatási—Közgyűlési ir. 1848 : XIII/56.) Gabányi Sándor szatmári alispán április 1-én ugyancsak jelezte Batthyánynak, hogy megyéjében, „hol igen kevés birtok van szabályozva, s sok nemes személyektől szerzett majorsági birtokok jelenleg robot mellett kiadatva használtatnak, a félreértésekből s a törvények kétféle magyarázatából bonyodalmak fejthetik ki magukat". (OL, Miniszteri Országos Ideiglenes Bizottmány ir. 1848 : 376.) Tolnában a földvári járás választmánya tett március végén jelentést a kuriális zsellérek elégedetlenségéről. (Tolna megyei Levéltár. Tolna megye közgyűlési ir. 1848 : 89.) Közismert a szilasbalhási (Veszprém) kurialisták zendülése stb.

A törvények előzetes kihirdetése után a központi vagy megyei szervekhez sorra érkeztek a jelentések Gömörből, Abaújból, Zemplénből, Zólyomból, Ungból, Beregből, Ugocsából, Szabolcsból a majorsági zsellérek, Csongrádból, Aradból, Csanádból, Torontálból, Békésből a kertészek és a telepesfalvak békétlenségéről. Persze, sok helyen a törvényeknek csak hivatalos publikálásakor győződött meg a nép azok fogyatékosságairól. Barsban például „az előzetes hirdetések által támasztott s táplált várakozásokat" a törvény magyarázata csak később hangolta le „ott, hol sok az irtvány vagy éppen semmi úrbériség". (Jelenkor, 1848 máj. 2.) Mindezek részletes tárgyalása külön monográfia feladata.

nére is — alkalmas lehetett arra, hogy az érdekelt jobbágyrétegekben szimpátiát és bizalmat keltsen a pesti radikálisok iránt.

A kármentesítés ügyében regisztrált határozatot a Választmány figyelmeztetésül és ijesztésül szánta a diéta számára. Igaz, korántsem azt mondta ki, mintha helyteleníténé, hogy a földesurak kárpótlást kapnak elvesztett úrbériségükért. Sokkal inkább az a nézet húzódott mögötte, hogy e kérdésben a döntés joga nem az érintett birtokos osztály képviselőit, hanem a nemességnél szélesebb rétegek választottjait, tehát a népképviseleti országgyűlést illeti meg. Azt mindenesetre bele lehetett érteni, hogy a népképviseleti országgyűlés, amikor ítéletet alkot a kármentesítés elfogadásáról vagy elvetéséről, továbbá eszközlésének formájáról, többek közt mérlegre teszi: e birtokos osztály törvényhozása mennyiben felelt meg azoknak a követelményeknek, amelyeket vele szemben a polgári átalakulás első szakasza, illetőleg a feudalizmus likvidálását és a nemzeti önállóságot kívánó erők támasztottak. Ilyen értelemben a szóban forgó határozat szinte a diéta „zsarolása" kívánt lenni.

Egyelőre nem tudni, mi módon közvetítette a Választmány a maga döntéseit Batthyányhoz, illetőleg rajta keresztül a követi karhoz. Ha nem másképp, akkor Perczel Mór útján és legkésőbb március 30-án szerzett minderről a diéta tudomást. Perczel és Farkas János a pesti mozgalom vezetőinek megbízásából e nap azzal a hírrel verték fel Pozsonyt, hogy a fővárosban robbanásig feszült a helyzet az újabb fejlemények miatt!

Március 28-án este 10 órakor ugyanis a menetrendszerű hajóval visszaérkezett Pozsonyból Degré Alajos. A pesti Duna-parton számosan várták már őt, mert az volt a közhit, hogy „e hajó hozza Magyarország sorsát", azaz Degré bizonyosat tud majd mondani a hadügyi és pénzügyi tárcák jövendőjéről. A megyei Választmány küldötte azonban mindössze annyit közölhetett a várakozókkal, hogy az ügyben Bécs még mindig nem foglalt állást. A döntés késlekedése világossá tette, hogy az udvarban nagy az ellenállás a magyar miniszteriális függetlenséggel szemben. Pest a kedvezőtlen hírre ismét forrongásba jött, a mozgalom vezérkara pedig — mintegy 30—40 ember —, ahogy e napokban máskor is tenni szokta, a Klauzállal egy házban lakó Csányi szállására sietett a teendők sürgős megbeszélése végett. A tanácskozáson megjelentek Klauzál és Szemere is.

A rögtönzött összejövetelen „hangok emelkedtek a nemzeti convent mellett", amelynek szükségességét már napok óta emlegették a fővárosban. A terjedő kívánságot most ugyanaz a Perczel Mór öntötte javaslatformába, aki március 25-én még elítélte a pestieknek a sajtóügyben tanúsított magatartását.[80] Az országgyűlés, mondotta Perczel, nem hű kifejezője a nemzetnek, és nincs is elég ereje; itt, az ország központjában kell tehát a nemzet képviselőtestületét felállítani. Ezért indítványozta, hogy a városi Választmány másnapi ülése nemzeti konventet hívjon egybe. Irinyi azonban ellenezte a javaslatot. Azzal érvelt, hogy a diéta a miniszteriális törvényjavaslatra valójában még semmi választ sem kapott; így lehetséges, hogy holnap kielégítő felelet érkezik, és akkor Pest csak nevetségessé válik elsietett lépése miatt. Ha viszont megtagadják a nemzet kívánságait, akkor majd meg lehet tenni a szüksé-

[80] Perczel — írta március 25-én Kossuthnak Szemere — „a pestiek eljárását nem helyesli, most első a ministeriumot támogatni, aztán jön a többi".

geseket. Ő maga, ha a nemzetet ilyesmire kényszerítik, „nem retten vissza semmi szélsőségtől" — hangsúlyozta befejezésül —, legokosabbnak egyelőre mégis a várakozás látszik.

A jelenlevők többsége (Pulszky, Irányi stb.) Irinyi véleményét osztotta. Farkas János viszont azt javasolta, hogy Batthyányt minisztertársaival együtt hívják le Pestre és kiáltsák ki őket ideiglenes kormánynak. Végül fél órával éjfél előtt abban állapodott meg a tanácskozás, hogy Perczel és Farkas haladéktalanul utazzanak Pozsonyba, és ha az udvar a minisztérium ügyében elutasító döntést hoz, akkor — nem várva be az országgyűlés befejeződését — Kossuthot radikális társaival együtt kérjék le a fővárosba, és ők határozzák meg ott a mozgalom irányát. Ajánlotta Irinyi a nádor lehívását is, de nem tudni, hogy a résztvevők egyetértettek-e vele.[81]

A Csányi-féle konferencián egyelőre a mérséklet kerekedett felül, de számolni lehetett azzal, hogy Bécs ellenállása esetén Pest, élén a városba kért pozsonyi ellenzéki vezérekkel, az udvarral is szembehelyezkedik. Másnap a megyei Választmány — és a jelek szerint a pesti is — hasonló értelmű határozatot hozott. Kifejezte ugyan aggodalmát a minisztérium megerősítésének „késleltetése "miatt, de leszögezte, hogy addig, amíg tények nem foszlatják szét a nemzeti kívánságok teljesítésébe vetett reményeit, e kívánságoknak „a tett erélyessége által nyomatékot adni nem akar"; bevárja hát az események kifejlődését, de éberen figyeli a hatalom minden jogtalan beavatkozási kísérletét.[82]

A fiatalság és a márciusi értelmiség egy része azonban nem ilyen higgadtan ítélte meg a helyzetet. Az utcákon, tereken és kávéházakban izgatottan vitatták a várható fejleményeket, szidták „a német" csalárdságát, és egyre hangosabb lett az ifjak körében a „köztársaság" jelszava. „Az itteni hangulat — összegezte Tasner Antal még 28-án a maga tapasztalatait — nagyon hajlik a separatio, sőt respublicához, és azon esetre, ha Bécsben a magyar ministeriumnak akadályok gördíttetnek eleibe."[83] Zichy Ferenc helytartósági alelnök 29-én — beszámolva Szögyénynek az izgalom növekedéséről — katagorikusan jelentette ki: „Biztosíthatom Excellentiádat, hogyha pár nap alatt kedvező elintézés, legkivált a pénz- és hadügyministeriumokra nézve, be nem következik, Magyarország a dynastia számára elveszett", hiszen a minisztérium elismerésének halogatása miatt már 28-án „egész nyíltan republicanus tendentziák nyilváníttattak". Jelentése végén még egyszer hangsúlyozta, hogy ha a pénz- és hadügyminisztérium problémája „igen hamar és kielégítő módon" nem oldódik meg, akkor „István főherczegnek királlyá proklamáltatása be fog következni, és a továbbiak beláthatatlanok".[84] Zichy levele nemcsak azt tükrözi, hogy a pesti mozgalom élgárdája ragaszkodott a független minisztériumhoz, hanem benne van kimondatlanul az is, hogy különböző csoportjai nem egyformán ítélték meg a teendőket arra az esetre, ha Bécs a minisztérium ügyében nem lesz hajlandó engedni.

A köztársasági agitáció alá táptalajt adtak azok a gyanús események, amelyek 28-ának éjjelén, 29-én és 30-án lejátszódtak. A katonaság az éjszaka

[81] Vö. Pesti Hirlap, 1848 márc. 30. és *Irányi—Chassin* i. m. I. 190. l.
[82] *Spira:* A vezérmegye stb. 739. l.
[83] Tasnernak Lunkányi Jánoshoz írt levelét közli *V. Waldapfel* i. m. I. 162—163. l.
[84] A beszámolót publikálta *Szögyény* i. m. I. 234—235. l.

leple alatt 36 mázsa lőport akart Eszékre küldeni, gyakorlatilag: a fővárosi nemzetőrségtől elvonni. Másnap a királyi kincstár csomagoltatott be mintegy 130 000 ezüstforintot ugyancsak elszállítás végett, ami viszont a papírpénz beváltását nehezítette volna. Végül: olyan hír keletkezett, hogy a katonaság parancsot kapott legkisebb inzultálása esetén kivonulni a városból és Pestet kívülről ostrom alá fogni. A megyei Választmány közbelépésére a Miniszteri Országos Ideiglenes Bizottmány mindkét szóban forgó rakományt lefoglaltatta, sőt azt is elrendelte, hogy a hidaknál, fegyver- és lőporraktáraknál, a katonai őrhelyeken a katonaság mellett a nemzetőrség is teljesítsen vigyázószolgálatot.[85]

A város tehát valóban kezdett minden eshetőségre készülve védelmi állásba helyezkedni. Március 30-ának délutánján egy ideig mérséklődött a feszültség, mert Deákék pozsonyi tájékoztatója ekkor terjedt szét olyan formában a városban, hogy a had- és pénzügyminisztérium kérdése „végre kedvezően intéztetett el". A polgárság azonban változatlanul nyomott hangulatban volt, de nem azért, mintha a nemzet főkérdései izgatták volna. Zichy tömören jellemezte a pesti burzsoázia magatartását: „Minden nyomás, melyet reá az ifjúság gyakorol, s mely vagyonunkat és egész létünket kezdi fenyegetni, komolyan óhajtatja velük a mostani viszonyok fordulatát, de mert gyáva, mégis a polgári elemtől üdvös reactiot nem várok."[86]

Este 10 órakor azután becsapott a mennykő: a gőzössel érkező Ráday Gedeon meghozta a 28-i királyi válaszleiratok hírét és szövegét. Az udvar döntéséről a mozgalom élén álló nemesi liberálisok egy csoportja már valamivel korábban tudomást szerzett, mint a nagyközönség. Battyány ugyanis, aki Pozsonyban folyamatosan értesült a pesti eseményekről és hangulatról, tisztában volt vele, hogy a kedvezőtlen fordulat a főváros egynémely rétegeit szélsőséges lépésekre ragadhatja. Ezért legalább valami kis időt akart a liberálisoknak biztosítani ahhoz, hogy az izgalom csillapítására felkészülhessenek, mielőtt a pesti tömegeket fellármázza a Rádayval egy időben érkező pozsonyi jurátusok egy csoportja, és mielőtt a fiatalok a nádort esetleg királylyá proklamálhatnák. Azt az utasítást adta tehát egyik megbízottjának, hogy Vácott szálljon ki a gőzösből, a Vác és Pest közt már közlekedő vonattal robogjon azonnal a fővárosba, és Nyáryékat még a hajó befutása előtt tájkoztassa a fejleményekről.

Így is történt. Batthyány küldönce épp együtt találta Nyáryt, Csányit, Pulszkyt és Rottenbillert, akik egyhangúlag határoztak a követendő taktika felől. E taktika abból állt, hogy egyrészt az összeözönlő tömeg előtt valamennyien kárhoztatni fogják a bécsi kamarilla aknamunkáját, másrészt beszéddel tartják a népet mindaddig, amíg az ki nem fárad, a liberálisokon kívül azonban mást nem engednek szóhoz jutni. Mivel várható volt, hogy a nép a városház elé gyűlik össze, Nyáry rögtön odasietett, így a gőzös érkezését szokás szerint jelző ágyúlövés már a városházán találta őt.

Az elővigyázatosság a legnagyobb mértékben indokolt volt. A hajóból kiszálló pozsonyi jurátusok szinte percek alatt felriasztották a pestieket „a reactio rémképeivel". A felelős pénz- és hadügyminisztérium elgáncsolásának

[85] *Spira* i. m. 739. l., Pesti Hirlap, 1848 márc. 30—31. és Zichy márc. 29-i és 30-i leveleit Szögyényhez (Szögyény i. m. I. 234—236. l.)

[86] Zichy tudósít erről fentebbi, márc. 30-i beszámolójában.

hallatán „rendkívüli izgatottság szállta meg a főváros minden osztályait". A szokásos törzshelyekről megbízottak siettek Szemeréhez és Klauzálhoz, a nép „fenyegetve" tódult a városháza elé. Az ifjúság egyes csoportjai „fegyverre!" kiáltással járták a tereket és az utcákat, sőt félre akarták verni a harangokat, miközben a „német kormány" vesztét követelték.

Mire a Miniszteri Országos Ideiglenes Bizottmány, továbbá a fővárosi és a megyei Választmány többi tagja a városházához ért, Nyáry egy asztalon állva már javában szónokolt a sokaságnak. Szidta a bécsi kamarillát, de — ellentétben 27-i megnyilatkozásával — bizalmat kért a diéta számára, amelynek működését nem volna ésszerű megzavarni. Utána a fáklyák fényénél egyesek szerint Nyáry, mások szerint Pulszky „a néhány ezer főnyi" tömegnek, amelyben „veres tollal kalapján" Petőfi is ott volt, felolvasta a királyi leiratokat, az országgyűlésnek róluk hozott határozatait, valamint a nádor és Batthyány nyilatkozatait. Azután ismét szónoklatok következtek. A nemesi liberálisok: Nyáry, Csányi, Klauzál, Pulszky stb. sorra megbélyegezték az udvari cselszövést. Nyári kijelentette, hogy „a kígyó, melynek a martiusi napok fejére sújtottak, csak elkábult, de el nem veszett", és a központi kormányt most is Metternich szelleme igazgatja. Mégis felfokozott szükségét érezték annak, hogy a megbeszélt taktika szerint csillapítsák a forrongó és akciót sürgető sokaságot. A meg-megújuló zajongásból ugyanis látták, hogy nem annyira a nádor királlyá kiáltásától, hanem ideiglenes kormány alakításától kell tartani.

A szónokok rendre azt tanácsolták, hogy várjon a város addig, amíg a nemzet előtt népszerű pozsonyi politikusok hírt hoznak a nádor közbenjárásának eredményéről. Mivel a tömeg felzúgott, hogy akkor már késő lesz, Pulszky azzal vágott vissza: nem a nemzetnek lesz késő. Nyáry azzal érvelt a várakozás mellett, hogy az országgyűlés is legkevesebb 24 órás várakozást javasol, a főváros se veheti semmibe pozsonyi testvérei akaratát. Klauzál biztosította a népet, hogy mint kormánymegbízottak, haladéktalanul értesítik a miniszterelnököt és a nádort a főváros izgatottságáról és elhatározásáról. Szemere, aki a miniszteriális leiratot ugyancsak gyalázatos csalásnak minősítette, javasolta, hogy kiáltványban tárják a hazát fenyegető veszedelmet az ország elé, minden polgárt kivételezés nélkül kötelezzenek beállni a nemzetőrségbe és foglalják le a város összes lőporkészletét, a katonaságot azonban — úgy látszik, a tömegben megvolt erre a hajlam — semmiképp se támadják meg. A nép végül is elfogadta az indítványt, követte Szemerééket Batthyány, sőt a nádor éljenzésében is, majd — már éjfél után — hazakísérte a deszignált minisztereket.[87]

A liberálisok sebtiben kitervelt taktikája bevált. Egymás után ők maguk terjengős beszédekkel fárasztották a népet, másnak azonban hosszabb időre nem engedték át a szót. Az ifjúság végül is „nem vitte szélsőségekre a dolgot", bár — ha ezt nem is mondta még nyíltan ki — szemében a nemesi vezérek, mérsékletük miatt, kezdték hitelüket elveszíteni.[88] Ezért írhatta az ellenzék

[87] Vö. *Irányi—Chassin* i. m. I. 191. l; Pesti Hirlap, 1848 márc. 1. *Vizer* i. m. 17—18. l.; Jelenkor, 1848 ápr. 2. és *Pulszky* i. m. I. 297—298. l. — Pulszky szerint Szemere egész este nem került elő; állítása azonban tévedés, hiszen az egykori beszámolók közlik Szemere beszédének kivonatát is.

[88] *Pulszky* uo.

legtekintélyesebb lapjának: a Pesti Hirlapnak beszámolója, hogy az éjszaka összecsődült tömeg a városházi népgyűlés berekesztésével „kevés csoportozás után" nyugodtan hazaszéledt. Más szemtanúk azonban nem épp ezt vallják az eseményekről. „Egész éjen át folytonosan tartott a népkavarodás — írja például Vizer János. — Fenyegető felkiáltásokat lehetete hallani."[89] És a másnap lezajlása azt bizonyította, hogy csak látszólagos volt a kedélyek lehiggadása.

E nap — március 31-én — reggel a Miniszteri Országos Ideiglenes Bizottmány Pozsonyba szalasztotta Kiss Miklóst, felkérni Batthyányt, hogy bocsásson ki olyan proklamációt, amely mind a fővárost, mind az országot megnyugtatná.[90] Délelőtt 9 órától permanensen ülésezett a pesti Választmány. A teendőket itt is Nyáry körvonalazta e jelszó jegyében: „Eljött az idő, midőn tennünk kell!" A királyi leiratok bizonysága szerint — mondotta Nyáry — az elveszettnek hitt bürokrácia még él és „keze szennyét" rányomta a resolutiókra. Azután rámutatott, hogy az uralkodó válaszának mely pontjai tartalmaznak veszélyt a nemzetre: a hazára annyi nyomort árasztó kancellária meghagyása, továbbá a pénz- és hadügyminisztérium ügyében űzött manipulációk. A bürokrácia, illetőleg a Kancellária tagjai azt akarják, hogy „olvasatlanul folyjon Bécsbe Magyarország pénze", és gyalázatos életmódjukat „fegyverrel akarnák biztosítani a nemzet ellen". Ezért egyrészt a nemzet készenlétbe állítása végett ki kell bocsátani az éjszaka már indítványozott proklamációt, amely a két város birtokosait megnyugtatja „a személy és vagyon szentsége" felől. Másrészt ki kell jelenteni, hogy a főváros a katonaságot mindaddig nem tekinti ellenfelének, amíg az ennek ellenkezőjéről nem tesz tanúságot. Továbbá be kell várni a bizalmat élvező pozsonyi politikusok leérkezését, mert ha odáig fejlődik a dolog, hogy a nádor és a minisztérium leköszönnek — jelentette ki zajos helyeslés között —, akkor a pozsonyiakból kell ideiglenes kormányt alakítani. Javasolta annak kinyilatkoztatását is, hogy aki majd e választott kormánynak nem engedelmeskedik, vagy szakadást idéz elő — és e célzás a radikális ifjúságnak is szólt —, az múltjára való tekintet nélkül a haza ellenségének nyilvánítandó.

A Választmány többsége elfogadta Nyáry javaslatait. A kiáltvány szerkesztésével Nyáryt, Vörösmartyt, Táncsicsot, Irányit, Irinyit, Vasvárit, Bajzát és Csányit bízták meg. Azután elhatározták, hogy a 10 000 példányban kinyomandó proklamációt délután népgyűlésen felolvassák a Múzeum előtt, megbízottak útján házanként széthordatják mindkét városban, megküldik Pest megye „emancipáltabb" helységeinek (Vác, Szentendre, Óbuda, Kőrös, Kecskemét, Solt, Pataj, Ráckeve stb.), sőt mindazon hatóságoknak, amelyek eddig rokonszenvüket fejezték ki a főváros működése iránt.

Az elhatározott kiáltvány „Hazafiak!" megszólítással el is készült. A szerzők bevezetésképp megállapították, hogy a forradalom 12 pontjába foglalt szabadságot a régi kormány vakmerően megtámadta, mert a királyi ígéret kompromittálásával és „az egész ország botránykozására" keresztülvitte,

[89] *Vizer* i. m. 17. l.

[90] Batthyány állítólag egy fehér lapot küldött vissza neve aláírásával, felhatalmazva a pestieket arra, hogy olyan szöveget írjanak rá, amilyent célszerűnek tartanak. (*Pulszky* i. m. I. 298. l.) Erre azonban nem került sor, mert Bécs időközben visszakozott. Sőt a carta bianca is már csak e visszakozás után érkezhetett meg Kiss Miklóshoz.

hogy a Kancelláriát meghagyja, a had- és pénzügyeket pedig „megvetéssel határos szük körig" korlátozza az uralkodó. Az országgyűlés már felindultan tiltakozott ellene, hogy a nemzeti szabadság ügyét „bármi kis részben" is idegen és nem felelős kormány kezelje, a nádor pedig bejelentette, hogy vagy kieszközli a bécsi döntés megváltoztatását, vagy leteszi hivatalát.

Intézkedni kell tehát — folytatódik a proklamáció — hogy a legrosszabb eset se találja készületlenül az országot. „A haza elvárja minden fiától, hogy védelmére fölkeljen", ezért az egyenlővé lett polgároknak be kell bizonyítaniok, hogy méltók a nemzet bizalmára. Az ellenség hatalmas, de az egyesült nemzet hatalmasabb és legyőzhetetlen, mert az ő oldalán van a törvényes szabadságot óhajtó igazság. Az egyesülés célja csak a szabadság kivívása, nem pedig a polgárok megtámadása, ezért a szabadság ellenségének tekintendő mindenki, aki polgártársai személy- és vagyonbátorságát nem tartja tiszteletben.

Felhívta a kiáltvány Budapest népét, hogy a szabadság védelmére egyesüljön az országgal, a vidéki községeket pedig arra szólította, hogy lépjenek küldötteik útján állandó kapcsolatba a pesti Választmánnyal, abban a tudatban, hogy „Pesten az egész ország sorsa döntetik el". Azután a katonákhoz fordulva leszögezte, hogy Pest rokonszenvez a katonasággal, és nincs szándékában támadólag fellépni ellene, hiszen a katonák is egytől egyig vagy e hazának, vagy olyan országnak a fiai, amely a maga szabadságáért száll síkra. Végül azonban így summázta a proklamáció a teendőket: „Felkészülten várni az eseményeket, bevárni, míg Pozsonyban küzdő hazánkfiai jó vagy rossz hír kíséretében hozzánk megérkeznek, hogy velök együtt a nemzet sorsa felett határozni lehessen."

Délután 5 órára mintegy 15 000 ember — köztük sok nő — sereglett egybe a Múzeum előtt, amelynek lépcsőzetén helyet foglalt a pesti mozgalom egész vezérkara. A tömeg előtt, amely „számra és lelkesedésre nézve fölülmúlt minden eddigieket", először Nyáry nyilvánította örömét afölött, hogy „a haza e komoly pillanatában" „a 19. század óriási gyermekének": a magyar iparnak képviselői is oly szép számmal gyűltek össze. Nyáry üdvözlete után ítélve a nép soraiban ezúttal nagyszámú iparos és mesterlegény is megjelent. A proklamációt a sokaság lelkes felkiáltásai közt magyarul Petőfi, németül Irányi olvasta fel. Utána többen szónokoltak, így Vasvári, aki felidézte a március 18-i pesti küldöttség pozsonyi útját, utalt arra, hogy a forradalom 12 pontját akkor ők a királlyal is alá akarták íratni, de a diétán lebeszélték őket azzal az érveléssel, hogy a nádor teljhatalmat kapott, és amihez ő hozzájárul, az szentesítettnek tekinthető, azzal már nem szükséges a királyhoz menni. Bécsben most mégis taktikáznak. „A zsarnoki cabinet megbukott — szögezte le végül —, Metternich ennek romjai közt vajúdik, s ha úgy akarja, ha bennünket kényszerít: mi még egyszer megrázandjuk e bűncsarnok oszlopait, mint Sámson az izraelitáknál, s Metternich minden asseclájával együtt örökre el lesz temetve."[91]

Vasvári végkövetkeztetése mintha nem lenne teljesen összhangban a proklamáció tartalmával, amelynek pedig egyik szövegezője Vasvári volt. A kiáltvány

[91] A Választmány ülésére ld. Pesti Hirlap, 1848 ápr. 1-i számát, amely a kiáltványt is közölte. (A proklamáció az OL, 1848-as nyomtatványgyűjteményében ugyancsak megtalálható.) A népgyűlést ugyanezen lap ápr. 3-i száma ismerteti. Vasvári beszédét idézi *Thallóczy Lajos:* Vasváry Pál s a pesti egyetemi ifjúság 1844—1848/49, Bp. 1882, 69—71. l.

készenlétre és éberségre, egyszersmind a rend fenntartására int, és sejteti, hogy a pestiek Pozsonytól, azaz Kossuthéktól kívánnak iránymutatást kapni.[92] Vasvári szavai viszont fenyegetőek, és burkoltan már előre kijelölik az utat, amelyre a nemzetnek lépnie kell, ha a nádor közbenjárása eredménytelen marad. E különbség nem pusztán abból adódik, hogy a proklamáció egy hivatalos szerv állásfoglalása, következésképp mértéktartóbb és diplomatikusabb, Vasvári pedig magánemberként szólt a sokasághoz, ezért valamivel nyíltabb beszédet is megengedhetett magának. Valójában az az ellentét tükröződik itt lefojtott formában, amely a pesti mozgalom vezérkarát ebben a helyzetben csoportokra osztotta.

Az egykorú publikációk e nézeteltérést az ország előtt jobbára igyekeztek kendőzni, vagy legalábbis tompítani. Persze köztük is akadnak kivételek; azok a kortársak pedig, akik nem a nyilvánosság számára, vagy csak utóbb vetették papírra élményeiket és benyomásaikat, sokkal többet elárulnak arról, ami e március végi napokban a fővárosban lejátszódott. Kiderül mindenekelőtt, hogy Pesten hallatlan izgalom uralkodott. Vizer Jánoson kívül Podmaniczky Frigyes is feljegyezte, hogy a városban „március 31-én reggel a népet alig lehetett lecsillapítani . . . minden csitítás dacára kitűzték a veres zászlót".[93] Megerősíti az ő állításait Jakab István helytartósági tanácsos, aki szerint ugyanezen a napon „Pesten a köztársaságot akarták kikiáltani, sőt a Váczi utczában még a veres zászlót is kitették, de ezt a nép letépte, s a ház ablakait bezúzta".[94] Irányi Dániel arról tájékoztat, hogy felmerült a nádor királlyá emelésének terve is. Csányi szalonjában komolyan számoltak azzal, hogy összeütközésre is sor kerülhet a főváros és a császári csapatok között. A tereken és a kávéházakban arról beszéltek, hogy Magyarország erőszakosan elszakad Ausztriától, és kikiáltja a köztársaságot. Sőt Irinyi József olyan plakátot tett saját neve alatt közzé, amely a Pragmatica Sanctio hatálytalanítását propagálta.[95] A Hetilap pedig úgy számol be március 31-ről, hogy e nap „minden tartózkodás nélkül nyíltan az utczákon s közhelyeken sokan a magyar köztársaságot, még többen — s ez a józanabb rész volt — VI. István magyar királyt éltették".[96]

A szemtanúk feljegyzéseiből előbukkannak azoknak az irányzatoknak a körvonalai, amelyek a pesti mozgalom élgárdájában jelentkeztek. Magyarország olyan tartalmú önállóságát, amely a minisztérium függetlenségéig terjedt, és amely Ausztria-Magyarország viszonyát jóformán csak a perszonálunióra korlátozta volna, e napokban még a legkevésbé radikális hangadók is óhajtották közülük. E „dinasztikus függetlenek" mellett azonban formálódtak két másik csoportosulás körvonalai is. Az egyik csoport, ha a körülmények úgy hozzák,

[92] Sztankovánszky Imre április 1-én azt írta Pestről Bezerédy Istvánnak, hogy „a rend és nyugalom biztosítására az itteni hatóságok eleve mindent megtevének, és arra volt egy részben szánva a tegnapi igen népes népgyűlésben hirdetett proclamatio is." (A levél: Tolna megyei Levéltár, Bezerédy cs. lt. Missiles, Irreg.)

[93] Podmaniczky ápr. 2-i naplójegyzetét ld. *Podmaniczky* i. m. II. 238. l.

[94] Jakab naplófeljegyzése: OSzK Kézirattára, Quart. Hung. 1315. 1848 március 30—31-i bejegyzés.

[95] *Irányi—Chassin* i. m. I. 191. l. — Irányi nem nevezi meg Irinyit, csupán „a Kör egyik tagja" gyanánt jelöli meg a plakátszerzőt, a Marczius Tizenötödike március 31-i száma azonban elárulja, hogy Irinyiről van szó.

[96] Hetilap, 1848 ápr. 4.

Magyarország és Ausztria szétválásáig hajlandó volt ugyan elmenni, de a királyság intézményéhez — a nádort jelölve az uralkodói székre — ragaszkodott. A vezetők egy kisebb hányada tulajdonképp ingadozott az első és második irányzat között, amelyeket éles határ nem is választott el egymástól. E második csoporttól, tehát a „nemzeti monarchistáktól" különbözött a harmadik réteg: a köztársaságiak csoportja.

A két utóbbi irányzat híveinek többsége sem akarta a maga már korábban is melengetett, vagy csak a körülmények szülte politikai céljait tűzön-vízen át keresztülvinni. A rohamos polarizálódást elősegítette soraikban a magyar mozgalom egyik fő célját veszélyeztető bécsi machináció. De ugyanúgy, ahogy az irányzatok kezdeti elkülönülését az átmenetileg előállt helyzet eredményezte, e helyzet jobbra vagy balra fordulásától függött az is, hogy a körvonalazódó csoportok akarnak-e érvényt szerezni saját elképzeléseiknek vagy sem. A külső erőviszonyok és a számbajöhető belső tömegbázis szembesítése mindkettőnek azt diktálták, hogy ha az udvar a magyar miniszteriális függetlenség nagyjából kielégítő fokának akceptálására összetűzés nélkül rábírható, akkor ennyivel — legalábbis egyelőre — meg kell elégedni.

A pestiek, akik március 31-i proklamációjukat az ország minden törvényhatóságának megküldték, indokoltan számítottak arra, hogy az önálló minisztériumért, pontosabban: a miniszteriális függetlenség olyan formájáért, amely a perszonálunióval, de még inkább a Pragmatica Sanctióval összhangban áll, maguk mögött tudhatják a liberális megyei nemességet, a vidéki magyar értelmiségi-kispolgári elemeknek és a városok lakosságának jelentős részét, sőt a konzervatív nemesség egy hányadát is. A liberális nemesség támogatása többé-kevésbé a megyék támogatását is jelentette számukra, hiszen a forradalom napjaiban, a konzervatívok elnémulásával egyidejűleg, a törvényhatóságok nagy többségében a liberálisok akarata dominált. Sőt, mivel egy sor megye közben megnyitotta gyűléseit a nem-nemesek előtt, a megalakuló Választmányokba pedig számos törvényhatóság a nemtelen rendűek közül is delegált — igaz, többnyire jegyzőket és falusbírákat — tagok gyanánt, megnőtt a remény arra, hogy a hatalmat megragadó nemesség rajtuk keresztül az alsóbb osztályok némely rétegeit ugyancsak mozgósítani tudja.

E társadalmi erők vagy már korábban, vagy a Pestről most szertehangzó vészjelekre tanújelét adták, hogy készek a független minisztériumért síkra szállani. Csanád megye március 20-án azzal a sokat sejtető indoklással kérte a királyt a törvények, köztük a miniszteriális törvény sürgős szentesítésére, hogy „azok gyors és bölcs megoldásától függ a magyar nemzet békés átalakulásának, szintúgy az uralkodóház érdekeinek biztosítása".[97] Komárom megye Választmánya március 21-én tiltakozott amiatt, hogy a pénz- és hadügyminisztériumot állítólag a császári minisztériumtól akarják függővé tenni, és ezért már ekkor éberségre hívta fel a szomszédos törvényhatóságokat is.[98] Mikor pedig pár nap múlva olyan hír futott szét, hogy a pénz- és hadügyminisztériumot a király nem erősíti meg, a megye új akcióba kezdett. Mintegy 100 főnyi küldöttség útján „a nép különböző osztályai" szólították fel az alispánt, hogy kérje

[97] Csongrád megyei 1. sz. Levéltár, Csanád megye Közgyűlési ir. 1848 : 223.

[98] Komárom felhívásának tartalmi kivonatát ld. Győr-Sopron megyei 1. sz. Levéltár, Győr megye Állandó Választmányának ir. 1848 : 1618.

meg Batthyányt vagy a mendemonda eloszlatására, vagy a hír valódiságának hitelesítésére, mert a megye az ügyben cselekedni kíván.[99] Szabolcs alispánja: Péchy László március 31-én értesítette a nádort, hogy a kitörés elmaradása csak akkor várható, ha a megye követei „a nemzet által kívánt szentesített törvényekkel térnek haza".[100]

Április első napjaiban — a pestiek március 31-i proklamációjának kézhez vétele után — a „Gyulai Kör" beadványban követelte Békés megye bizottmányi ülésén: a követeket haladéktalanul szólítsák fel arra, hogy a pénzügyi és hadügyi függetlenség érdekében mozgassanak meg minden követ; és a bizottmány a Kör kívánságával rögtön azonosította magát.[101] Biharban a kedvezőtlen hírek hallatára a liberálisok népgyűlést akartak összehívni, és Sántha György alispán csak azzal az érveléssel tudta a tervezett akciót átmenetileg leállítani, hogy az ügyről a miniszterelnök még nem nyilatkozott, és lehet, hogy „azóta már fordult is a dolog". A megye határozottságát illetően azonban nem merülhetett fel kétség, hiszen két nappal korábban — április 1-én — a rendfenntartó Választmány így írt Batthyánynak: „Nekünk nem tetszik azon halogatás, hogy a pénz- és had-minister maig se erősíttetett meg . . a rend fenntartását biztosítjuk, de biztosítjuk arról is, ha e megerősítés várakozásunk ellenére elmaradna, számíthat Ön reánk; mert érzünk magunkban általánosan és egyenként annyi erőt, melynek érzetében kétkedés nélkül biztosíthatjuk Önt és a hont, hogy valamint a múlt, úgy a jövő történetírás is bizonyságot teend afelett, hogy a szabadságok iránti kötelességek teljesítésében Bihar nem volt, nem tudott és nem fog utolsó lenni soha!"[102]

Székesfehérváron április 1-én népgyűlés mondta, hogy ha a nemzet nem kapja meg a pénzügyi és hadügyi függetlenséget, akkor a városnak „elhatározott komoly szándéka azon eszközökhöz nyúlni, melyek a királyt környező gonoszok elűzésére alkalmasak, azon eszközökhöz, melyek a népszabadság és annak elnyomói közt az ügyet határozólag elintézni szokták".[103] Hasonló értelemben foglalt állást Kassa, Temes megye stb. vezetőrétege is.[104] Mindeme megnyilatkozások, valamint különböző városok és mezővárosok csatlakozása a pesti központi Választmányhoz bizonyítják, hogy az önálló minisztériumot óhajtó erők közül a „dinasztikus függetlenek" igen széles tömegbázist mondhattak magukénak.

[99] OL, Miniszteri Országos Ideiglenes Bizottmány ir. 1848 : 16.

[100] Péchy levele: OL, Helytartótanács, Közigazgatási o. 1848, 4. kf. 181. t.

[101] Békés megyei Levéltár, Békés megye Ideiglenes Bizottmányának jk. 1848 : 7. (Április 7.)

[102] A Batthyányhoz küldött levél: OL, Miniszterelnökség ir. 1848 : 41. A népgyűlési tervre ld. Sántha György alispán ápr. 3-i, Batthyányhoz címzett beszámolóját. (OL, Miniszteri Országos Ideiglenes Bizottmány ir. 1848 : 460.)

[103] Uo. 1848 : 154.

[104] Uo. 1848 : 168. ill. 181. — Vukovics Sebő, a temesi ellenzék vezére, amikor megismerte a 28-i resolutiót, még a rendek válaszát is erélytelennek minősítette. „Az alsó tábla határozatával — írta Csányinak — nem vagyok megelégedve. Sz(entkirályi) M(ór) szelleme ki láttszik belőle. Nincs határozottan kimondva, hogy a hozott törvény legcsekélyebb módosítására sem állunk rá. Öl bennünket a gyalázatos moderantismus. Vissza lépnünk többé nem szabad, ha veszünk is. A kancelláriának tettleg meg kell szüntetni hazaáruló működését, az adót megtagadni a megyékben addig, míg Nemzeti-Kormány tárába nem foly be." (Vukovics ápr. 3-án kelt levelének eredetije: OL, 1526. utáni gyűjtemények, Csányi cs. lt. Irreg.)

A „nemzeti monarchisták" elsősorban a fővárosi nemesi és nem-nemesi értelmiségből verbuválódtak, de néhányan a liberális nemesség balszárnyáról is közéjük sorolhatók. Ezek a maguk támaszát mindenekelőtt ugyanazokban a társadalmi rétegekben remélték megtalálni, amelyekhez maguk is tartoztak.

De kikből tevődött össze a republikánusok csoportja? Irányi szerint — márpedig ő igazán tudta! — a köztársaság pártját az ifjú nemzedék egynémely tagjai jelentették, akiknek azonban nem volt szilárd bázisuk.[105] A Nemzeti Újság pár nappal később arról adott hírt, hogy a március 31-ét megelőző napokban a veres szalagot — elszántsága jeléül — egy csupa egyetemistákból álló nemzetőri osztály tűzte fel.[106] Almásy Móric pedig április 1-én úgy tájékoztatta a nádort, hogy az ingerültséget még mindig hintegetők közt „a Körnek némi tagjai s a Pilvax Kávéház közönséges vendégeinek egy része tünteti ki magát", továbbá e nap újra mutatkoztak — igaz, csekély számmal — vörös lobogók az utcákon, és számosan jártak — többnyire zsidók — „vörös republikánus szalagokkal s kokárdákkal".[107]

E tájékoztatások szerint a republikanizmust mindenekelőtt a márciusi fiatalok egy része, az egyetemisták mögéjük sorakozó rétegei, az Ellenzéki Kör némely nemesi vagy értelmiségi tagjai, és a zsidó ifjúság bizonyos csoportjai képviselték. Ők agitáltak a királyság ellen és a köztársaság mellett, mellükre ők varrtak — nézeteik és nemalkuvásuk jeléül — vörös szalagokat.[108] Hogy vezetőiknek az államhatalom formáján kívül még milyen más és főleg milyen tartalmi elképzeléseik voltak a respublikáról, mennyiben álltak meg a közjogi kereteknél, vagy mennyiben vonták le a „köztársaság" fogalmához kapcsolódó társadalmi konzekvenciákat, annak kiderítése még a kutatásra vár.

Kétségtelen viszont, hogy — egy-két kivételtől eltekintve — hangadóik sem tervezték a köztársaság tűzön-vízen át való kierőszakolását. Vasvári például alig két hónappal később — és hihető, hogy nem csupán e köztársaságiak gyors és kényszerű visszavonulásának igazolására — olyan értelemben nyilatkozott, hogy az ifjúság „csak a marcziusi napokban emlegette a legvégsőket, akkor készült minden lehetséges esetre". Majd pontosan e napokra illően remek jellemzését adta a márciusiak taktikájának: „A pesti forradalom merészebbjei ezen alternatívát vallották: vagy vér nélkül felelős ministerium a király mellé, vagy ha vért kell ontani, az folyjon a respublicaért."[109]

A márciusiak tehát — legalábbis öntudatosabbjaik — valamiféle köztársaság hívei voltak, e napokban azonban, amikor az utcára vitték a respublika jelszavát, valójában inkább a szükséget akarták haszonná változtatni abban az esetben, ha a mozgalom minimális programja sem valósítható meg felkelés nélkül. De vajon milyen társadalmi erőkről hitték, hogy felsorakoztathatók kényszerű tervük mellett? Hiszen nemcsak utóbb tapasztalhatták, hogy köztársasági eszméikkel a polgárságban is, néhány kivételtől eltekintve a nemesi liberálisokban is mérhetetlen ellenszenvet, sőt gyűlöletet ébresztenek önmaguk ellen, mivel ezek az osztályok a respublikát az anarchiával, a vagyon-

[105] *Irányi—Chassin* i. m. I. 191. l.
[106] Nemzeti Újság, 1848 ápr. 4.
[107] Almásy ápr. 1-i jelentését közli *Andics:* A nagybirtokos stb. II. 51—52. l.
[108] E napok egyikén írta Petőfi a „Nincsen többé szeretett király" sorait.
[109] *Vasvári:* A marcziusi ifjúság. Életképek, 1848 jún. 4.

bizonytalansággal, sőt a magántulajdon kommunizálásával azonosítják.[110] A Váci utcában 30-án kitűzött vörös zászlót még aznap letépték, az egyetemistákból álló vörösszalagos nemzetőri osztályt ezredes-parancsnoka lefegyvereztette, sőt kijelentette, hogy az ellenszegülőkkel szemben katonai erőt alkalmaz stb.[111] A hasonló megnyilvánulások annak jelei voltak, hogy a polgárság és nemesség legradikálisabbjai is többségükben legfeljebb passzív szemlélők maradnak, tömegeik viszont aktívan fellépnek a republikánusok ellen, ha azok a köztársaságért tettekre határozzák el magukat . . .

Vasvári alig két héttel később a nyilvánosság előtt mondta el, hogy a forradalom kezdete óta három ízben is jelentkeztek nála többnyire idegen ajkú „fiatal iparűzők" megbízottai, és mindannyiszor több száz társuk ajánlkozását hozták a forradalom szolgálatára. Őket azonban elkeseredésük miatt, amelyet a növekvő munkanélküliség és társadalmi egyenjogúsításuk elsikkadásának érzete táplált, a márciusiak, nehogy haragjuk vakvágányon tombolja ki magát, arra az időre akarták tartalékolni, amikor elkövetkezik a forradalom második felvonása, azaz amikor a pesti fiatalságot maga a reakció kényszeríti a mesterlegények harci energiáinak felhasználására.[112]

A köztársaságiak eszerint mindenekelőtt számítottak a mesterlegényekre, a főváros előproletárjaira. Alig hihették viszont Vasváriék, hogy a köztársaságért egyedül e mesterlegények néhány ezres csoportjára, vagy Pest több ezernyi egyéb plebejusára támaszkodva, a győzelem kilátásaival bocsátkozhatnak harcba. Nem ringathatták magukat különösebb illúziókba a velük hasonelvű vidéki értelmiség-kispolgárság tömegereje felől sem. Igaz, titokban és félig-meddig reménykedtek, hogy magukkal tudják ragadni azok egy kis hányadát is, akiknek szívügye volt a nemzeti függetlenség,[113] teljes bizonyossággal azonban rájuk se számíthattak.

Vasvári maga tanúsítja, hogy a fővárosi plebejusok-proletárok mozgósítása mellett, amelyet szükség esetén elsősorban a mozgalom iránt zömében ellenséges pesti céhpolgárság ellen szándékoztak foganatosítani, a márciusiaknak egy másik „véres" terv is volt a tarsolyában. E terv kivitelezését állítólag később arra az eshetőségre tartogatták, ha a birodalmi haderő fellépni merészel a forradalom ellen. Vasvári e tervet, amelynek valóra váltása szerinte az ifjúság hatalmában állt, és amely — akárcsak a céhlegények megmozdulása — megrázkódtatta volna Pest városát, „nyilvános titok" gyanánt jelöli meg.[114] Vajon mit takar e homályos fogalmazás?

A jobbágyság különböző csoportjai arra a hírre, hogy ütött vagy csakhamar ütni fog felszabadulásuk órája, először a legellentétesebb módokon reagáltak. A földművelő nép hol örömkönnyekben tört ki, hol nem adott hitelt a szabadság hirdetőinek; hol közönyösen és vagy ily sokat sejtető kije-

[110] Idéztük már erre Zichy márc. 29-i levelét.

[111] A zászlótépésre ld. Jakab idézett naplóját, a lefegyverzésre a Nemzeti Újság ápr. 4-i, „Értsük meg és kíméljük egymást" c. cikkét.

[112] Vasvári e beszédét közli *Fekete Sándor:* Vasvári Pál válogatott írásai, Bp, 1956, 289—291. l.

[113] Eleinte a hon minden részének Pest volt a vezérlobogója — állapította meg az Életképekben publikált és már idézett cikkében Vasvári —, mindenki a pesti ifjúságot figyelte és követte. E kezdeti tapasztalatból vonták le a márciusiak azt a hibásnak bizonyult következtetést, hogy a vidék mindvégig kitart mögöttük.

[114] Ld. *Fekete* i. m. 291. l.

lentéssel nyugtázta a tájékoztatást: „ideje is már . . . hogy megszabadulunk a robottól, mert két évnél tovább nem győztük volna ezt meg";[115] hol kételkedett a hír valódiságában, úri csapdát gyanítva a földbirtokosok váratlan engedékenysége mögött; hol kész volt a megkezdett földesúri munkákat hálából bevégezni, hol — nem várva a törvény életbelépésére — nyomban megtagadta összes szolgáltatásait; hol ujjongott az elégedettségtől, hol többet akart a nyert koncesszióknál, és önhatalmúlag igyekezett orvosolni tényleges vagy vélt sérelmeit.[116]

Mindenesetre tekintélyes jobbágyrétegekben hódított az a tévhit, hogy a felszabadulásért súlyos árat kell fizetniük. Ezzel kapcsolatosan a legkülönfélébb rémhírek keltek szárnyra, kezdve azon, hogy aki most hitelt ad a látszólag hivatalos, valójában azonban a nép becsapására készült hirdetményeknek, később drága árat fizet hiszékenységéért, egészen addig, hogy cserébe a kedvezményekért, mivel az urak ujjat húztak a királlyal, minden parasztnak haláláig, de legalábbis hosszú évekig kell katonáskodnia. A katonaköteleztségre vonatkozó mendemondát amely a leginkább elterjedt vakhírek egyike volt, élesztette az a körülmény, hogy a jobbágyfelszabadítás előzetes publikálását Batthyány rendelete értelmében a helységekben csaknem minden törvényhatóság a nemzetőrség felállításának megkísérlésével kötötte össze.

A jobbágyok viszont irtóztak a kényszerű és hosszan tartó katonáskodástól, a nemzetőrség lényegét és szerepét se fogták fel, következésképp egy sor helyen szinte ellenségesen utasították vissza a nemzetőrség megalakítását célzó felhívásokat. Pest megye Választmánya is épp március 30-án tartotta szükségesnek, hogy a nemzetőrség mibenlétét és feladatát megmagyarázza a nép előtt. Nyáry bejelentése szerint ugyanis a parasztok értetlenséget mutattak a nemzetőrség iránt, azt gondolva, hogy a nemzetőrségi intézmény értelmében minden 20 és 50 év közt álló férfiúnak katonává kell lennie.[117]

Kétségtelen mégis, hogy a parasztok óriási többsége a meglepetés okozta kezdeti zavar ellenére se hagyta volna annyiban, ha a még életébe általánosan nem is lépett, de az ország nagyobbik felében már kihirdetett szabadságot visszaveszik tőle, azaz ha az úrbériség megszüntetésének időpontját távolabbi terminusra tolják ki, ahogy azt a királyi leirat — jóllehet közvetett formában — szorgalmazta. A pesti forradalmi vezetők nagy részének érdeklődését egyoldalúan a független minisztérium problémája kötötte le. A köztársaságpárti fiatalok és a velük egyetértők viszont összefüggéseiben nézték a szóban forgó kérdéseket. Nemcsak azt tudták, hogy Bécs egyik kísérlete — persze az

[115] Ipolybolyk, Galsa és Pinc (Nógrád) jobbágyai nyilatkoztak így Zmeskál Sándor szolgabírónak. (Zmeskál márc. 31-i jelentését ld. Nógrád megyei Levéltár, Nógrád megye Választmányi ir. 1848 : 47/2.)

[116] A parasztság magatartásának országos felmérésétől a jelen munkában eltekintünk. Csupán utalunk rá, hogy a nagy esemény az első pillanatban sokszor egyazon helység egyazon státusú jobbágyait is különféle érzelmi reakcióra hangolta. Tipikusnak tekinthető erre Szentpéter (Komárom) példája, ahol a szemtanú esperes beszámolója szerint a főszolgabíró előzetes tájékoztatója alkalmával „a sensatio leírhatatlan volt, némelyek ujjongtak örömben, mások sírtak, de egy nagy rész kételkedve rázta a fejét, és úgy látszik, hinni sem akarta, úgy vélekedvén, hogy az urak bárhanem valami csalással vagy fogással akarnak élni . . ." (Ipolyi Arnold levele 1848 március 21-én Szentpéterről báró Mednyánszky Dénesnek, OSzK Kézirattár, Szilágyi gyűjtemény.)

[117] *Spira:* A vezérmegye stb. 739—740. l.

udvar magyarországi szövetségeseinek érdekében — a feudalizmus életének meghosszabbítását szolgálja, hanem rögtön átlátták, hogy a forradalmi erők viszont épp e kísérletet használhatják ki a parasztok mozgósítására most már mindkét, tehát mind az úrbéri, mind a miniszteriális törvényekre adott királyi resolutiókkal szemben!

Pest a vidéktől — és nemcsak a városoktól, mezővárosoktól — már korábban is kapott bizonyítékokat arra, hogy a parasztságnak bizonyos csoportjai azonosulnak a pesti mozgalommal. Irsáról (Pest m.) például már több mint egy hete jelentették, hogy a szerveződő nemzetőrség, „ha kell, a főváros rendelkezésére is készen áll".[118] Másrészt a márciusiak fiatal követői helyenként nyomban a forradalom lezajlása után valóban „felvilágosító" munkát kezdtek a döntően földművelő falusi lakosság körében. Károlyi János nógrádi alispán március 25-én egyenesen arról panaszkodott Batthyánynak, hogy törvényhatóságában „legtöbb bajt okoznak némely Pest s Pozsonyból a megyén keresztül utazó emissariusok s ifjak, kik republicanus szellemet kezdenek hintegetni".[119] A hasonló jellegű utalások arra vallanak, hogy a márciusi ifjúság nem ejtette ki szemhatárából azt a parasztságot, amelynek „felvilágosítását" szinte a forradalom másnapján tervezte, és amelyben a közhiedelem is az ő potenciális szövetségesét fedezte fel. Lehetséges, hogy a megyei Választmány március 28-i határozata, amely a nem úrbéres jobbágyok ügyét ajánlotta a diéta figyelmébe, ugyancsak e fiatalok indítványa nyomán keletkezett.

És mi történt azon a vészterhes éjszakán, amelyen a főváros hírül vette a király döntéseit, meg a következő napon? „Lóhátasok ugrattak végig az utcákon — írja Vizer János —, mint mondatott, a közelebbi helységekbe sietve, magoknak az ottani népesség segélyét biztosítani."[120] Március 31-ének reggelén — jegyezte naplójába Podmaniczky Frigyes — Pesten „a parasztokat akarták becsődíteni".[121] Nem váratlanul támadt és egyedi ötletről volt itt szó. Amikor ugyanis március 30-ának éjszakába hajló estéjén a városháza elé gyűlt háborgó tömegnek felolvasták az elkeserítő királyi leiratokat, a

[118] Pesti Hirlap, 1848 márc. 23.

[119] Károlyi beszámolóját ld. OL, Miniszteri Országos Bizottmány ir. 1848 : 58. — Pesten e napokban újra és újra arról beszéltek, hogy az ultraradikálisok nem riadnak vissza a vidék mozgósításától. Március 23-án délután, mivel különféle rémhírek (csapatösszevonások Budán, ágyúszállítás a laktanyákba stb.) tartották izgalomban a fővárost, nagy népgyűlés folyt le a Múzeum előtt. A gyűlésen akadtak szónokok, akik — némelyik demagóg módon — fellépést sürgettek a katonaság ellen. (Beszámol erről a Pesti Hirlap 1848 márc. 25-i száma, egy Vanczák nevű, fiatal váltótörvényszéki ügyvédet meg is róva izgatásai miatt.)

Az összejövetelen, amelynek hangoskodóit végül is Klauzál, Nyáry, Bezerédy stb. csillapították le, több szónok szájából is elhangzott, hogy elégedetlenek a Választmány eljárásával, mert semmi mást nem tesz, mint nyilvánosságra hozza a Pozsonyból érkező törvényjavaslatokat, holott a katonaság részéről különféle manőverek tapasztalhatók. Ezért, hangsúlyozták az illetők, mindenféle támadás megelőzése végett fegyverkezni kell. Az ilyen megnyilatkozásokkal kapcsolatban keletkezett és a pesti polgárság köreiben nagy riadalmat okozott az a vakhír, amely szerint 3000 ultraradikális összeesküdött, hogy abban az esetben, ha a budai fegyvertárat nem nyitják meg nekik, megrohamozzák azt, ha pedig a katonaság akárcsak egyetlen lövést is leadna rájuk, akkor a *környékről* a legrövidebb időn belül 24 000 embert vonultatnak be Pestre. (Minderről egy márc. 23-án Pesten kelt rendőri jelentés tájékoztat. — AVMIPH, 1848 : 237.)

[120] *Vizer* i. m. 17—18. l.

[121] *Podmaniczky* i. m. II. 238. l.

színész Egressy Gábor szabályszerű indítvánnyal lépett fel: „Azt proponálta a népnek, menjenek ki égő fáklyákkal még azon éjjel a szomszéd falukba, és onnan a parasztokat hívják be, hogy ezen Schwarz-gelb pesti nyárspolgárokat móresre megtanítsák." A „felbőszített falusi csordák" Pestre mozgósításának tervét Nyáry taktikus ellenjavaslattal hiúsította meg. Elvben nem ellenezte a fiatalok szándékát, „csak arra kérte a népet, várják meg 24 óráig a legelső pozsonyi gőzöst, és ha az rossz hírt hoz, minek jeléül egy ágyú fog elsüttetni (a hajó érkezését egyébként is mindig lövés jelezte! — V. J.); ezen ágyúszóra azután gyülekezzenek a vármegyeház elébe, akkor maga fogja őket vezetni".[122] A tömeg végül is ráállt, hogy egy ideig akció nélkül várja a fejleményeket.

Elgondolkodtató, hogy az idézett indítványt ugyanaz Egressy Gábor terjesztette elő, aki szavalókönyvében a „Dicsőséges nagyurak" szövegét is megőrizte. Az eseményt később feljegyző Zsoldos Ignác emlékezete szerint Egressy és társai a falusiakat a pesti polgárság ellen akarták vezényelni. Elbeszélésének más részeiből azonban kiderül, hogy a javaslat a Pozsonyból érkezett, illetőleg várt hírekkel állt kapcsolatban. E körülmény bizonyítja, hogy a fiatalok most mindenekelőtt az udvari cselszövéssel szemben tervezték a parasztság mozgósítását, de másodsorban a diéta esetleges megalkuvásának kivédésére, továbbá az ellen a polgárság ellen is, amelynek az ifjúság elhatározottsága és politikai céljai nem voltak ínyére.

Egyébként Kacskovics Lajos egykorú pesti főjegyző előtt, amikor legfontosabb élményeit évtizedekkel később papírra vetette, ugyancsak felötlött a tárgyalt esemény, noha az idő ködfüggönye már meglehetősen elhalványította annak kontúrjait. Ezért a parasztmozgósító terv tényleges körülményeit ő is pontatlanul és nem valódi összefüggéseiben idézi vissza. Pozsonyból — írta Kacskovics — „folyvást azon szomorú tudósítás érkezett, hogy a felség nem akarja elfogadni a felelős miniszteri és parlamenti rendszert. Mit gondolt ki Nyáry? Berendelt falukról a Rákosmező környékére vagy 12 ezer vasvillás embert, s a követek által közzé tétette Pozsonyban, hogy Budapesten és a Rákoson 40 ezer ember áll fegyverben, sürgetve a fölterjesztett törvényjavaslat szentesítését és a minisztérium alakulását."[123]

Kacskovicsban annyi év távlatából alaposan összekeveredtek március 16—19-ének és március 30—31-ének eseményei, ezért torzult Nyárynak Zsoldosnál még a fiatalokkal szemben taktikázó javaslata nála már Bécs és a diéta ellenében ugyancsak taktikai célzatú, de már kivitelezett cselekedetté. Egyre azonban Kacskovics is tisztán emlékszik: a parasztok Pestre csődítésének gondolata ezúttal a miniszteriális törvényjavaslat sorsával kapcsolatban merült fel, e tárgy viszont a fővárosban a március 30-ról 31-re virradó éjszakán kavart vihart!

[122] *Zsoldos* i. m. I. 69—70. l.

[123] Kacskovics Lajos önéletrajzát ld. OSzK Kézirattára, Fol. Hung. 1326. 108—109. l. — Nyáry — tisztségénél fogva — tényleg berendelhette volna Pestre a parasztokat, hiszen, mint Pest megye másodalispánja, és mint a megyei Választmány elnöke, a diétán tartózkodó Szentkirályi Mór első alispán helyett a megyében elvileg ő gyakorolta a hatalmat. Megemlítjük, hogy Kacskovics szerint a Keglevich-féle bizottság e hír ellenőrzése végett érkezett a fővárosba, ez az állítás azonban a valóságnak nem felel meg.

De van egykorú bizonyítékunk is rá, hogy a fiatalok e napokban valóban a parasztokhoz akartak fellebbezni. A forradalom hatására liberálissá vedlett Nemzeti Újság április 4-én megrótta azokat, akik tettlegességre vetemedtek a vörös szalagot viselő fiatalok ellen, de azután így folytatta: „Az ifjúságnak a falusi erőre tett hivatkozását teljesen rosszaljuk, és ezen declaratiot nemes tetteik egyik árnyékfoltjául feljegyezzük, mert végeredményben ilyes provocatiok után nem élnénk-e nem sokára egy pusztító Dósa háborút?"[124] Akár április elseje előtt, akár utána hivatkoztak a fiatalok a „falusi erőre", azaz fenyegetődztek a parasztok mozgósításával, vitathatatlan, hogy a parasztokban e kritikus napok alatt nézeteik és politikai akcióik támaszát vélték felfedezni. Elképzelésük logikus volt még akkor is, ha a falusi, mezővárosi földművelő népesség korántsem a republikanizmus eszméin keresztül, hanem antifeudalizmusukon át kötődött volna hozzájuk. Annak pedig, hogy a parasztok mozgósításának már csak szándéka vagy gondolata is mennyire hatásos fegyver lehet a retrográd erőkkel szemben, a jobbágyfelszabadítás diétai deklarálása már egyszer ékes bizonyságát adta.

Feltűnő, hogy a parasztokat érintő közjátékra a Nemzeti Újság idézett célzásán kívül egyetlen pesti lap sem tartalmaz semmiféle utalást. Hogy április elseje után hallgattak a történtekről, az érthető, hiszen a parasztok fellármázásának terve az udvar csaknem teljes visszakozása miatt jórészt elvesztette aktualitását. Előzőleg viszont mindegyik politikai irányzat taktikai okokból óvakodott azt ország-világ elé tárni. A liberálisok — a konzervatív nemességről és polgárságról nem is szólva — azért vélték tanácsosabbnak a hallgatást, mert részint maguk is tartottak tőle, hogy a terv realizálódását épp annak kiteregetése eredményezheti, részint pedig nem akarták a diétát idő előtt elijeszteni és ezáltal az engedékenység felé taszítani. A köztársaságiakat viszont kötötte a várakozást előíró és népgyűlésen elfogadott határozat.

Alighanem az ifjúság leszerelését célozta a pesti Választmánynak az a döntése is, amelynek értelmében a március 31-én kibocsátott proklamáció szerkesztői közé Vasvári, Irányi és Irinyi személyében a márciusiak képviselői ugyancsak bekerültek, sőt szerkesztő bizottsági tag lett Táncsics is, akit a parasztok szószólójaként ismertek, és akinek kiszabadulása óta ez volt első nyilvános megbízatása. Így az ő közreműködésükkel vagy legalábbis hozzájárulásukkal készült el a kiáltvány, amely egyfelől készenlétre, másfelől — minden határozottsága ellenére — ideiglenes várakozásra intette az ország népét. Az sem lehet egészen véletlen, hogy a népgyűlésen Petőfire és Irinyire bízták a proklamáció felolvasását, azaz olyanokra, akik 15-e óta óriási népszerűségnek örvendtek a fiatalok előtt.

De a követendő taktika és eljárás egységesítése kedvéért nemcsak a fiatalok engedtek. A pesti Választmány ugyanis legalább ahhoz járult hozzá, hogy a proklamációt megküldjék nemcsak az ország összes törvényhatóságainak, hanem a Választmányhoz csatlakozó községeknek, sőt a megye „emancipáltabb" helységeinek is. E döntésben valószínűleg szerepe volt annak, hogy Hódmezővásárhely küldöttei „40 000 tősgyökeres magyar" nevében épp e gyűlésen jelentették be: helységük a pesti Választmánnyal összeköttetésbe

[124] Ld. a lap idézett számának „Értsük meg egymást" stb. c. cikkét.

akar lépni. Ugyancsak ekkor adták hírül Szegvár küldöttei, hogy községük teljesíti a Középponti Választmány rendeleteit.

A hódmezővásárhelyiek jelentkezése alkalmul szolgált annak a már egyszer megpendített indítványnak újólagos beterjesztésére, hogy a Pesthez csatlakozó helységek választás útján 2—2 képviselőt küldjenek a Középponti Választmányba. Úgy látszik azonban, hogy a javaslatot csak módosított — és szelídített — formában fogadták el. A kiadott proklamáció ugyanis csupán arra hívta fel a vidéki községeket, hogy a középponttal való érintkezés biztosítása végett küldötteik által „egyesüljenek" Budapesttel, de azt nem mondta ki, hogy e vidéki megbízottak a pesti Választmánynak egyszersmind tagjai is lesznek.[125]

A taktikák egyeztetése abban már nem gátolta a köztársaságiakat, hogy megkezdjék a szükség esetén megszervezendő parasztakció értelmi előkészítését. E szempontból tanulságos összehasonlítani a tegnap még centralista, mostanra azonban a liberálisok, adott esetben a dinasztikus függetlenek és a nemzeti monarchisták közös szócsövévé vált Pesti Hirlap egykorú számait a köztársaságiak egyidejű megnyilatkozásával. A Pesti Hirlap április elsején, amikor a királyi resolutiókat és a velük kapcsolatos országgyűlési eseményeket publikálta, sajátságosan járt el. Közölte pozsonyi levelezőjének azt az általános megállapítását, hogy a bécsi kamarillának, „ezen haldokolva vergődő rossz madárnak" sikerült játékot űzni a királyi szó szentségével, vezércikkében pedig név szerint is elátkozta a kamarilla tagjait. Eszmefuttatását ugyanakkor a következő — félreérthetetlenül az akciót tervező köztársaságiak fülébe szánt — felhívással fejezte be: „Győzzük le rövid ideig méltó bosszúságunk kitörését, legyünk egy kis önmegtagadással, még újabb hír nem jő Pozsonyból . . . Addig ne pazaroljuk erőnket célirányatlan kicsapongásokra . . Szabadság és egyenlőség mellett legyen jelszavunk az óvatosság, önmegtagadás és türelem." Mindez szerinte azért fontos, mert az ország a szükségben is csak ilyen típusú erőpróba után lehet erélyességre, elszántságra és kitartásra képes.

De még e türelemre intő szózatnál is szembeötlőbb, hogy a lap az úrbéri törvénytervezetre adott királyi válasznak, amelyet közölt ugyan, nemcsak értékelését mellőzte, de interpretációjában még megemlítését se tartotta fontosnak! Pedig idézett száma április 1-én jelent meg, amikor szerzői már teljességükben ismerték az előző nap eseményeit!

És hogyan nyilatkoztak a republikánusok, mit tükröztek az általuk inspirált cikkek? A Hetilap március 31-i száma szerint Pestre oly hír érkezett, hogy a bécsi minisztérium „Pozsonyból, a ‚régi országnyomorgatók' (az arisztocraták) hathatós támogatása által vérszemet kapva, másfelől egy külföldi hatalom átkos segítségében bízva, komolyan munkába vette az előbbi jogtalan állapot helyreállítását". Még élesebb hangot ütött meg a republikánus Tóth Móric, alias Táncsics Mihály. Az arisztokraták — sütötte a mágnások homlokára a szégyenbélyeget — „a historia kezdetétől elnyomói voltak a népnek"; most is csak akkor mondtak le kárpótlás mellett iszonyú privilégiumaikról", amikor osztályostársaikat másutt a párizsi, müncheni és bécsi forradalmak sírba taszították, és „a sor már rajtok volt". Most azonban — írja

[125] Pesti Hirlap, 1848 ápr. 1.

a szerző, megsejtve az összefüggést a királyi leirat és a mágnások többségének vágyai között — a felsőház meg akarja nyirbálni az új törvényeket. De intézkedjék a minisztérium, és „mi tenni fogunk", mert „rabok tovább nem leszünk".[126]

A Marczius Tizenötödike szinte már ténynek vette azt, ami akkor történhet, ha Bécs a jobbágykérdésben elfoglalt álláspontját nem revideálja. A király az úrbéri viszonyokra vonatkozó leiratával — szögezte le a lap március 31-én, amikor pedig az uralkodó resolutiójának tartalma a parasztok előtt valójában még nem is válhatott köztudottá — „egy percz alatt az egész földmívelői osztályt felrevolutiolálta", mert döntésének úgy terjedt híre, hogy a birtokosok elengedték az úri tartozásokat, a király azonban nem akarja a törvényt megerősíteni.[127] A birtokos osztály szaklapja: a Magyar Gazda félelmében szólta el magát, amikor olvasóinak úgy számolt be a resolutiókról, hogy a király a pénz- és hadügyet Bécs hatáskörében akarja visszatartani, sőt a jobbágyfelszabadítás „nyílt kimondása, fölülről, *közrémülésünkre* még tovább halogattatni szándékoltatik".[128]

A köztársaságiak, ellentétben a liberálisokkal, kiélezték a bécsi döntésnek a jobbágyfelszabadításra vonatkozó részét is, ez pedig egyszersmind a nép lélektani előkészítését jelentette arra az esetre, ha úgy jár le a türelmi idő, hogy az udvar makacssága miatt elkerülhetetlenné válik a parasztok csatasorba állítása a feudalizmus felszámolása és egyidejűleg a független minisztérium mellett. Hogy most úgyszólván minden a parasztok magatartásán, következésképp az úrbéri törvény szankcionálásán áll vagy bukik, mert a legradikálisabb erők a parasztságot mindenekelőtt a jobbágyfelszabadítás elodázása vagy visszautasítása esetén, arra hivatkozva tudják felvonultatni maguk mögött, azt világosan látta a birodalom haderejének budai exponense: Lederer altábornagy.

Lederer épp e kritikus március 31-én részletesen informálta a Hofkriegsratot a magyarországi helyzetről és hangulatról. Vázolta az egész országra jellemző nyugtalanságot, majd rámutatott: a nyugtalanságban is megnyugtató, hogy a parasztok körében egyelőre még sem az uralkodóház, sem a császári csapatok iránt nem mutatkozik ellenséges érzület. Ez a nyugalom — hangsúlyozta Lederer — egyedül akkor csaphat át hirtelen a maga ellentétébe, ha a felforgató párt azoknak a változtatásoknak a következményeként, amelyeket a jobbágyságot teljesen felszabadító artikuluson állítólag az udvar hajtott végre, a ma még egészen csendes parasztsággal el tudja hitetni, hogy e módosításokkal a már megadott engedményeket voltaképpen érvénytelenníteni szándékozik. Ezért — vonta le Lederer a végkövetkeztetést — csakis az úrbéri törvény feltétlen megerősítése biztosíthatja még a kormány számára azt a jóérzelmű népet, amelynek segítségével egyedül tartható fenn az államkötelék Magyarország és a többi tartományok között.[129]

A parasztkérdésben tehát ekkor a katonai hatalom legfőbb magyarországi

[126] Ld. a Tóth Móric aláírással megjelent, „A haza veszélyben van" c. cikket az újság márc. 31-i számában.

[127] Marczius Tizenötödike, 1848 márc. 31.

[128] Magyar Gazda, 1848 ápr. 1.

[129] Lederer beszámolója a Haditanács elnökségének kivonatában ápr. 3-án került a Staats-Konferenz elé. (Wien, Staats-Archiv, Staats-Konferenz-Akten, 1848 : 453.)

képviselője is azt a problémát látta, amely miatt közvetve nem kisebb tét, mint a birodalom államegysége forgott kockán. E körülmény még inkább valószínűsíti azt a gyanút, hogy a Vasvári emlegette második véres terv a parasztok felzendítésének terve volt. A földművelő népességnek persze aligha lehetett bárminemű fogalma annak a köztársaságnak a mibenlétéről, amelynek társadalmi tartalmát teljességében önmaguk közt sem tisztázták a republikánus fiatalok. Kétségtelen viszont, hogy a „köztársaság" jelszava is talpra állíthatta volna a parasztság tekintélyes részét, ha e jelszó a politikai agitációban az úrbériség veszélybe került kioltásának sürgetésével kapcsolódik össze.

Az órák múlásával egyre izgatottabb lett Pesten a hangulat. Végre este 9 óra táján visszaérkezett a fővárosba a diétához 29-én elindult futárok egyike: Farkas János. De csak egyetlen „biztatást" hozott: a minisztériumról szóló leirattal, mihelyt Pozsonyba érkezik, Perczel és Eötvös azonnal Pestre jönnek. A várt resolutio tartalmáról persze ő sem tudott felvilágosítást adni. A pestiek azzal vigasztalták magukat, hogy a leirat nem lehet rossz, ha továbbítását Eötvös vállalta magára. Végre éjjel 12 óra után elhangzott az ágyúlövés, amelyet ezúttal örömjelnek is szántak a mozgalom vezetői. Perczel és Eötvös, „az ígéret emberei", valóban új leirattal léptek le a hajóról, hírül adva, hogy az uralkodó, bár nem egész terjedelmükben, de nagyrészt teljesítette a pénz- és hadügyminisztériumra vonatkozó kívánságokat.[130]

c) BÉCS VISSZAKOZÁSA — POZSONY MEGNYUGVÁSA

Pozsonyban március 29-én éjfélig ülésezett a minisztertanács. A jelek szerint elsősorban azt fontolgatta, hogy a 28-i resolutiók módosításának sürgetése végett átmenjenek-e Bécsbe a deszignált miniszterek, avagy sem. Deák, betegségére hivatkozva, nem akart Pozsonyból kimozdulni. A megbeszélésen végül is az a középutas nézet kristályosodott ki, hogy a kormánytagok csak abban az esetben utaznak a birodalmi fővárosba, ha hívják őket. Egyébként nagyon is eltérő volt mind a miniszterek, mind általában a vezető politikusok hangulata és harckészsége. Teleki László kijelentette, hogy ha Pestre megy, ott nem csillapítani, hanem lázítani fog. Kossuth minden eshetőségre készülve az ifjúság felfegyverzését akarta. Eötvös és Pázmándy a szakadék mélységét mérlegelték, amely hitük szerint az ország előtt tátongott. Batthyány megőrizte hidegvérét, Széchenyi viszont azzal a gondolattal távozott a minisztertanácsról, hogy ha Isten nem segít, akkor ahhoz képest, ami Magyarországon történik, a francia forradalom csak ártalmatlan vígjátéknak tekinthető.[131]

[130] Vö. Pesti Hirlap, 1848 ápr. 3. *Zsoldos* i. m. I. 70. és Sztankovánszky ápr. 1-i idézett levelét Bezerédy Istvánhoz. (Tolna megyei Levéltár, Bezerédy cs. lt. Missiles, Irreg.)

[131] Minderre: Döblingi hagyaték, I. 286. Márc. 29-i és 30-i naplóbejegyzések. — Kossuth magatartásának, egyszersmind eszméinek jellemzésére világot vet az az epizód, amely az e nap újratárgyalt sajtótörvény kerületi vitáján játszódott le. A főrendek abból a részből, amely a szentkorona alá helyezett terület államegysége és a Pragmatica Sanctión alapuló birodalmi kapcsolat „tettleges felbontására" izgatók ellen alkalmazandó büntetéssel foglalkozott, a „tettleges" szót ki akarták hagyatni. Kossuth viszont épp e szónak, valójában a mögötte álló tartalomnak tulajdonította a legnagyobb fontosságot. Szerinte az még nem lehet büntetendő cselekmény, ha valaki a törvényes formák közt hirdeti, hogy szükségesnek tartja Lengyelország helyreállítását, Magyarország elszakadását Ausztriától, vagy Horvátországét

Az országgyűlés március 29-én több törvénytervezet tárgyalásával vagy meghitelesítésével folytatta ugyan napi munkáját, 30-án pedig megkezdte a népképviseleti törvényjavaslat vitáját, de félszemmel mindenki Bécsre, pontosabban arra a reagálásra figyelt, amelynek az udvarból a 29-i diétai határozatokra kellett érkezniök. Délután fél 2-kor azután távirat jött Bécsből, amely sürgősen és név szerint kérte a birodalmi fővárosba Batthyányt, Deákot, Eötvöst és Széchenyit.[132] Batthyány és Deák hamarosan, Széchenyi és Eötvös hozzájuk képest félórás késéssel indultak.[133] Pozsony még jóslásokba se mert bocsátkozni a megnevezettek bécsi útjának kimenetele felől. A miniszterek felhívását sokan egyáltalán nem tekintették biztató jelnek, de azt általában érezték, hogy Magyarország jövendő sorsának fordulópontjához ért.[134]

Valószínűleg a Pozsonyból már 29-ének éjjelén Bécsbe rendelt nádor rábeszélésének eredménye volt, hogy az udvarban elhatározták a magyar miniszterjelöltek meghallgatását. Jellemző persze, hogy a Pozsonyban tartózkodó kormánytagok közül, akiknek listáját, ha nem is hivatalosan, az udvar pontosan ismerte, egyedül Kossuthot nem invitálták meg a bécsi konferenciára. Pedig a dinasztia mostani toleránsabb magatartása közvetve Kossuth fellépésének is eredménye volt. A resolutiók 29-i tárgyalásakor Kossuth kárhoztatta Lajos főherceg befolyását a magyar ügyekre, és rohant ki élesen azok ellen az osztrák állampolitikusok, valamint az olyan magyar főtisztviselők ellen, akiknek semmi törvényes jogalapjuk nincs ahhoz, hogy Magyarország sorsáról intézkedhessenek. Most az udvar, hogy lojalitását mutassa, a tárgyalásra egyetlen osztrák állampolitikust se hívott meg, mellőzte Jósika Samu erdélyi kancellárt is, a tanácskozás elnöki tisztét pedig, a szokástól eltérően, Lajos főherceg helyett Ferenc Károly főherceg töltötte be. Tulajdonképp az is Ferenc Károly elhatározásának köszönhető, hogy az udvari körök végül is Batthyányék Bécsbe kérése mellett foglaltak állást.

A tanácskozáson, amely Batthyányék érkezésekor már elkezdődött, a magyar miniszterjelölteken és a két főhercegen kívül csak a Magyar Kancellária vezetője: Szögyény, továbbá Bartal kancelláriai tanácsos vettek részt. Szőgyény a tárgyat a kancellária nevében olyan véleményezéssel terjesztette

Magyarországtól. Hangsúlyozta, hogy a bűn csak ott kezdődik, amikor valaki a törvényes formák mellőzésével „tettlegesen feltámad". Sikerült is keresztülvinnie, hogy az ominózus szó, amely tulajdonképpen legalizálta a Pragmatica Sanctio ellen irányulható propagandát, benne maradt a törvény szövegében.

[132] A márc. 31-i délelőtti kerületi ülésen Kossuth tájékoztatta így az ügyben interpelláló Bónist. (Ld. Pesti Hirlap, 1848 ápr. 7. és OL, M. Kancellária, Acta Diaetalia II. Geheime Berichte.)

[133] Döblingi hagyaték I. 287. — Széchenyi feljegyzése márc. 30-án.

[134] A zaklatott hangulatra jellemzésül idézzük Lónyay Menyhértnek Lónyay Alberthez márc. 30-án késő este írt levelét: „Kossuth hatalmas ember, ki e nemzetet vagy függetlenné vagy nyomoruttá teszi, vagy szabadságot teremt, vagy az országot vérbe borítja és a nemzetet végmegsemmisüléshez vezeti. Pedig most állunk a fordulóponton. Staféta által fölhívatták ma a ministeriumot Bécsbe . . . Deákkal találkoztunk, aki jót a fölhívásból sehogysem tud magának kimagyarázni, ő csak azt látja, hogy ezen dieta nem mint dieta fog végződni." Hogy megadják-e a koncessziókat — folytatja elmélkedését Lónyay — „az egyedül a küldoktól függ. Oly állapotban vagyok, hogy nem is merek gondolkozni, ágyban fekve nem bírok elaludni. Ha Ausztria akarja, nemzetiségek háborúja támad hazánkra". (A levelet részlegesen közli *Kónyi:* Deák stb. II. 215—216. l.)

elő, hogy mivel Magyarország úgyis roppant horderejű koncessziókat kapott, a diétának pénzügyi és hadügyi kívánságait nem lehet az uralkodónak elfogadásra ajánlani. A pozsonyiak, akik podgyászukat letéve egyenesen a Burgba siettek, ostrom alá vették a resolutiót. Mindegyikük a leirat tartalmának módosítása mellett emelt szót, de kiki saját vérmérséklete szerint. Batthyány „szárazon és dacosan" sürgette az országgyűlés követeléseinek teljesítését. Széchenyi a királyi családot illetően a tisztelet hangján ugyan, de hasonló értelemben beszélt. Eötvös sajnálkozott a probléma elmérgesedése felett, de ő is tarthatatlannak minősítette az udvar ellenkezését. Deák meglehetősen ingerülten osztotta Eötvös álláspontját. Bartal pedig, akinek jelenlétét Szögyény egyenesen azért harcolta ki Ferenc Károlytól, hogy Batthyányék számbeli fölényét némiképp ellensúlyozhassa, meglepetésszerűen azt bizonygatta, hogy Magyarországot valójában már I. Ferdinánd óta a most visszavetett törvényjavaslat elvei szerint kellett volna kormányozni.

Nem tudni, a magyar miniszterek mely pontokon és milyen mértékben hajlottak arra, hogy az eredeti törvénytervezet passzusait a megegyezés érdekében módosítsák vagy tompítsák. Valószínűnek látszik, hogy a március 29-ének késő estéjén ülésezett pozsonyi minisztertanács, amely a miniszterek Bécsbe hívásának eshetőségét latolgatta, megállapodott az engedékenységnek abban a maximumában is, ameddig — figyelembe véve a diéta és az ország hangulatát — a pénzügyi és hadügyi önállóság lényegének feladása nélkül el lehet menni. A jelek szerint e minisztertanács járult hozzá egyebek között ahhoz, hogy a törvény ne a mindenkori, hanem csupán István nádor személyének sérthetetlenségét kodifikálja. A következmények viszont azt mutatták, hogy a deszignált minisztérium hajlékonysága más alapvető kérdésekre csak érintőlegesen terjedt ki.

A Burgban lefolyt és éjfél utánig tartó értekezleten Batthyányék — ragaszkodva az eredeti követelések két lényeges pontjához — sarokba szorították a főhercegeket és Szögyényt, ellenállásukat azonban egyelőre nem tudták megtörni.[135] Ferenc Károlyék a magyar miniszterekkel folytatott eszmecserét — a látszat ellenére is — valójában inkább puhatolódzásnak szánták, és az ügyet a végső döntés előtt változatlanul befolyásos és udvarhű politikusokkal akarták meghányni-vetni. Alig hagyták el Batthyányék a Burgot, a főhercegek Szögyénnyel, Jósikával és gróf Hartig államminiszterrel ültek össze. E szűk körben ismét „alapos tanácskozás és bírálat" alá vették a tárgyat, és ismét abban állapodtak meg, hogy az uralkodónak nem fogják tanácsolni a szóban forgó országgyűlési kívánatok akceptálását.

Időnkénti megszakításokkal tehát még azután is, hogy Batthyányék éjfél körül eltávoztak, tovább folytak a Burgban a tanácskozások. A főhercegeknek a végleges határozat előtt nemcsak Batthyányék érveit, hanem a tényleges erőviszonyokat is fontolóra kellett venniük. Szögyény e nap már birtokában volt Zichy helytartósági alelnök március 28-án Budán kelt és idézett levelének, amelyben Zichy kereken kimondta, hogy ha a pénz- és hadügyminisztérium problémája igen gyorsan és Magyarország számára kedvezően nem oldódik meg, akkor a nádor királlyá proklamálásával, egyszersmind

[135] Erre céloz Széchenyi ironizáló feljegyzése: a tanácskozás képe őt azokra a terracinai banditákra emlékeztette, akik éppen kifosztanak néhány szerzetest. (Döblingi hagyaték, I. 287. l.)

beláthatatlan következményekkel kell számolni.[136] Zichy vészjeleit, amelyeket Szögyény nem hallgathatott el az udvar előtt, mindenben alátámasztotta Lederer altábornagy március 28-i helyzetjelentése, amelyet a Hofkriegsrat előterjesztése alapján ugyancsak március 30-án tárgyaltak meg a Staats-Konferenz ülésén. Lederer már e beszámolójában hírt adott a Pesten terjedő szeparatisztikus tendenciákról, és hangsúlyozta, hogy a felajzott szenvedélyektől fűtött pestiek bármelyik órában kikiálthatják a köztársaságot, mert neki nincs elég fegyveres ereje a robbanás megakadályozásához. A Staats-Konferenz viszont azt volt kénytelen lemondóan megállapítani, hogy azok a költségek, amelyek megfelelő számú katona Pest köré csoportosításához szükségesek volnának, szinte előteremthetetlenek.[137]

Sokat nyomott a latban báró Pillersdorfnak, az új osztrák belügyminiszternek a megnyilatkozása is, aki Lajos főherceghez intézett levelében a véletlen folytán épp e napon ecsetelte a birodalom sötét helyzetét. Pillersdorf kiemelte fejtegetéseiben, hogy a magyar ügyet, amennyiben még nem született róla döntés, mindenképp a birodalom vészterhes körülményeinek szemszögéből kell megítélni. Sőt a belügyminiszter végkövetkeztetése abban összpontosult, hogy Magyarország minél sietősebb megnyugtatása — mégpedig engedmények árán — az adott helyzetben egyenesen „a szükség elkerülhetetlen parancsa", egyúttal a legfőbb állambölcsesség aktusa.[138]

Vitathatatlan, hogy e különböző irányokból érkező impulzusok, amelyeknek Batthyányék határozottsága csak egyike — bár korántsem jelentéktelenje — volt, fokról fokra kezdték ki a főhercegek és a velük tartó birodalmi politikusok makacsságát, még akkor is, ha jóideig úgy látszott, hogy ellenkezésükön megtörik a magyar mozgalom minden igyekezete. Mindezek a tényezők csakis összhatásukkal puhították meg Ferenc Károlyékat annyira, hogy az újabb magyar rábeszélő kísérlet sikerrel járt: a főhercegek a leglényegesebb pontokat illetően visszakoztak.

Az éjszakai órákban ugyanis a nádor, Eötvös és Széchenyi külön felkeresték a főhercegeket, hogy meggyőzzék őket álláspontjuk veszélyességéről és tarthatatlanságáról. Kétoldalú taktikával igyekeztek célhoz érni. Riasztó próféciákat mondtak a magyar kívánságok elvetésének kétségtelen következményeiről, de a magyar minisztérium teljes lojalitásáról biztosították a dinasztiát arra az esetre, ha a minisztérium hatásköre, illetőleg függetlensége a magyar igényekkel egybehangzóan nyer meghatározást. Eötvös és Széchenyi a legnagyobb jóhiszeműséggel tették mindezt, a nádor pedig újra elmondta, amit az udvari körökkel nyilván már korábban is közölt, hogy állását köti a miniszteriális törvény tartalmának elfogadásához, és valóban „emberül állt ellen Lajos főherceg keserű szemrehányásainak".[139] Végre nagy nehezen megtört a jég, és a főhercegek ráálltak, hogy a miniszteriális artikulust néhány

[136] Zichy a kérdést oly fontosnak, a veszedelmet annyira reálisnak tartotta, hogy levelét csak postán merte Szögyényhez továbbíttatni, mert stafétához nem volt bizalma. (A levelet közli *Szögyény* i. m. I. 234—235. l.)

[137] A Staats-Konferenz ülésének először Károlyi által idézett és felhasznált jegyzőkönyvét — benne Lederer jelentésének kivonatát — ld. Wien, Staats-Archiv, Staats-Konferenz Akten, 1848 : 421.

[138] Idézi *Károlyi* i. m. 87—88. l.

[139] Eötvös beszélte ezt el a pestieknek. (Ld. *Pulszky* i. m. I. 299. l.)

módosítással ugyan, de lényegesebb tartalmi változtatások nélkül terjesztik pártolólag az uralkodó elé.

Ezek után, bár inkább csak formalitásból, letárgyalta a javaslatot az úgynevezett magyar miniszteri konferencia is, amelynek tanácskozásán gróf Nádasdy Mihály, gróf Cziráky Antal, Norbert Purkhart, báró Johann Pilgram államminiszterek, Somssich Pongrácz államtanácsos és Szögyény vettek részt. E konferencia se inspirálta ellentétes döntésre a főhercegeket, mert tagjainak többsége ugyancsak a törvényjavaslat elfogadását ajánlotta. Sőt, Cziráky állítólag letérdelve kérte Lajosékat, hogy a trónörökösként emlegetett ifjú Ferenc József érdekében most az egyszer még engedjenek.[140]

Hamarosan kiderült azután, hogy — bár korántsem mindenben — a leglényegesebb pontokon az udvar adta fel eredeti álláspontját, noha Batthyányék se egész teljességében ragaszkodtak az artikulus korábbi szövegéhez. Reggelre elkészült az újabb királyi okirat, amelyet aláírás végett még 31-ének délelőttjén az uralkodó elé terjesztettek. Közben a magyar miniszterek aggodalommal várták, hogy a főhercegek nem változtatják-e meg nagy nehezen kicsikart éjjeli ígéretüket, vagy nem vétetnek-e fel olyasmit a leirat szövegébe, amely nullifikálhatja a néhány órával korábban kiharcolt győzelmet.[141]

Batthyányék maguk is tartottak a következményektől, ha üres kézzel, azaz kedvezőtlen hírrel kell visszatérniök Pozsonyba, de főként amiatt voltak izgatottak, ami az eredménytelenség hallatán Pesten üthet ki. Minden kitörésnek elejét venni szándékozva, már éjfél után két óra táján, amikorra a főhercegeket sikerült megpuhítani, táviratoztak a diéta színhelyére. Kérték, hogy Perczel, a pestiek március 29—30-a táján ugyancsak Pozsonyba ért küldötte, a gőzössel érkező resolutio átvétele és Pestre vitele végett 31-én délelőtt 11 órakor álljon útra készen a pozsonyi kikötőben. Mivel a resolutio kibocsátása késett, 31-én délelőtt $^1/_2$10 táján újabb táviratban közölték, hogy a hajó 11-re nem tud megérkezni, de déli 12 órára feltétlenül Pozsonyban lesz a királyi leirattal együtt.[142]

Végre a nádor a késő délelőtti órákban kézhez kapta az egyenesen neki címzett resolutiót. A főhercegek ugyanis az éjjeli ülések véghatározatával egyezően ajánlották az uralkodónak, hogy a kancellária által szerkesztett új leiratot, amely az egyezkedések folyományaként a vitás kérdések többségében teljesíti a magyarok kívánságait, bocsássa ki. E leirat értelmében a nádori tisztség mindenkori viselője az uralkodó távollétében teljhatalmat kapott, de személyében csupán István nádor minősült sérthetetlennek. A Kancellária fenntartásáról immár nem esett benne szó, de a király változatlanul ragaszkodott az egyházi méltóságoknak és az ország zászlósurainak kinevezési jogához, a cím- és rangadományozás, továbbá a kegyelmezés jogának gyakorlásához. Ugyanakkor egyrészt a 28-i leiratnál erőteljesebben hangsúlyozta,

[140] Az esetet Pulszky (uo.) szintén Eötvös tájékoztatója nyomán örökítette meg.

[141] Ld. Széchenyi márc. 31-i naplófeljegyzését, Döblingi hagyaték, I. 287. l. — A nádor a jelek szerint valóban el volt rá szánva, hogy megválik funkciójától, ha az újabb resolutio nem azt tartalmazza, amire a főhercegek szóbeli ígéretet tettek.

[142] Minderről Kossuth számolt be a márc. 31-i délelőtti kerületi ülésen. (Vö. OL, M. Kancellária, Acta Diaetalia II., Geheime Berichte — Rudnyánszky Sámuel és Szalay István márc. 31-i jelentései Apponyihoz és Pesti Hirlap 1848 ápr.|7. — Szalay hangsúlyozta, hogy Perczelt azért akarták azonnal Pestre küldeni, „da man dort schon Schlechtes befürchtete.")

hogy az uralkodó e jogokkal csupán az illető felelős miniszter ellenjegyzése mellett él, másrészt a cím- és rangadományozás, valamint a kegyelmezés, amelyekkel kapcsolatban az előző resolutio még a Kancelláriának biztosított ajánlási jogot, ugyancsak a felelős miniszter hatáskörébe került át, úgy, hogy mindezen ügyeket a jövőben a király személye mellé rendelt miniszternek kellett intéznie.

Pénzügyi téren az uralkodó mindössze arra korlátozta kívánságát, hogy az összbirodalmat közösen érintő költségek felosztásának arányáról „kölcsönös értekezés" után — és persze királyi jóváhagyással — a jövő országgyűlés intézkedjék; a mostani diéta azonban ideiglenesen addig is rendelkezzék — utólagos beszámítás mellett — annak az összegnek a nagyságáról, amellyel Magyarország a végleges summa megállapításáig járul hozzá az udvartartás, a közös diplomácia, valamint a katonai testületek fenntartásának költségeihez. Ezúttal tehát nem követelte az udvar, hogy Magyarország továbbra is teljes egészében fizesse be a birodalmi pénztárba azt az összeget, amely tőle a forradalom előtt oda évente befolyt, és amelynek tekintélyes részét a birodalmi államadósság kamatainak fedezésére használták el. Hasonlóképp elejtette azt az előző kívánságot, hogy a magyar pénzügyminisztérium a valutáris, a kereskedelmi és a vámügyeket az örökös tartományok illetékes szerveivel megegyezésben intézze.

A hadügyről a rendek törvényjavaslata eredetileg csak annyit mondott, hogy a király a végrehajtó hatalmat, mint minden más tárgyban, a honvédelmiben is csak a felelős minisztérium útján gyakorolja. A március 28-i leirat a haderő alkalmazásának és a katonai főtisztek kinevezésének jogát kizárólag az uralkodó számára akarta fenntartani. Most e 31-i leiratban a király beleegyezett abba, hogy a honvédelem szerkezetének kidolgozása és a hadi költségvetés a magyar törvényhozás, a katonaság elhelyezése és békeidőben történő alkalmazása a nádor hatáskörébe tartozzék, mégpedig úgy, hogy e jogát a nádor a felelős minisztérium útján realizálja. Azt viszont változatlanul megkívánta az uralkodó, hogy a haderő felhasználása az országhatárokon kívül, továbbá a főtisztek kinevezése „a birodalmi összhangzás végett" királyi felségjog maradjon. De még e ponton is engedett március 28-i resolutiójához képest, amennyiben hozzájárult, hogy e felségjogok is csupán a személye körüli miniszter ellenjegyzése mellett legyenek érvényesíthetők.[143]

Bécsben eszerint a miniszteriális törvénytervezetet távolról sem eredeti szövegezésében fogadták el. Az új leirat értelmében mégis sokkal szélesebb jogkörhöz jutott a pénz- és a hadügyminisztérium, mint amekkorát a március 28-i resolutio egyiknek is, másiknak is biztosított. A minisztérium nem kapott oly mértékű függetlenséget, mintha Magyarországot és Ausztriát ezentúl egyedül a király személye fűzte volna össze, hiszen a Pragmatica Sanctio alapján pénz- és hadügyi kötelezettségek továbbra is hárultak az országra. Arra viszont jogot nyert a magyar kormány, hogy beleszólhasson e kötelezettségek mértékének megállapításába, továbbá arra is, hogy e kötelezettségek realizálása csupán az ő tudtával és hozzájárulásával mehessen végbe.[144]

[143] A leiratot közli *Pap* i. m. 44—45. l.

[144] A március 30—31-i bécsi tanácskozásokat Szögyény visszaemlékezéseire (I. m. I. 63—65. l.), valamint Károlyinak Szögyény munkáját is feldolgozó, többször idézett művére és ok-

Pozsonyban március 31-én nagy nyugtalanság uralkodott „a Bécsből óhajtva várt hírek miatt". Bónis a 10 órakor kezdett kerületi ülésen nyilatkozatra szólította fel a minisztériumot, amelynek tagjai közül egyedül Kossuth

mánypublikációjára (I. m. 84—92. ill. 244—247. l.) támaszkodva foglaltuk össze. Némely részlet megvilágításához felhasználtuk Széchenyi naplójegyzeteit is. (Döblingi hagyaték, I. 287. l.)

Egyetlen lényeges ponton azonban Károlyit korrigálnunk is kellett. Ő ugyanis Anders biográfiája (Stephan Victor Erzherzog von Österreich, Wiesbaden, 1868, 247—248. l.) alapján arról beszél, hogy a nádor, aki 29-ének éjjelén Bécsbe utazott, 30-án reggel visszatért Pozsonyba, ott több kérdésben — hogy melyekben, az homályban marad — megegyezett Kossuthtal, majd az esti órákban újra visszatért a birodalmi fővárosba, és az udvarban előterjesztette a megállapodás pontjait. Károlyi rámutat ugyan, hogy az állítólagos pontokat nem akceptálták azonnal, mégis egyrészt az udvar visszavonulása szempontjából jelentősnek ítéli a nádor ilyen értelmű ténykedését, másrészt azt sugallja, mintha a 31-i leirat e megegyezés talaján és értelmében született volna meg.

Ilyesmiről azonban nincsen szó. Károlyi maga is utal rá, hogy a nádor pozsonyi leruccanásáról egyedül Anders munkája tud, Anders állításával kapcsolatban mégis cserbenhagyta egyébként példás forráskritikai érzéke. Igaz, sem Szögyény, sem az éjszakai konferencia jegyzőkönyve nem említi, hogy István főherceg e tanácskozáson részt vett volna, bár Széchenyi, aki naplójegyzetét e napon készítette, kifejezetten a nádor jelenlétéről beszél. Mégsem Széchenyi tanúsága a perdöntő, hanem az a körülmény, hogy az egykorúak közül a nádor pozsonyi útjáról Andersen kívül senkinek sincs tudomása.

Ha a nádor 30-ának reggelén valóban visszatért a diéta színhelyére, akkor Batthyányékkal is feltétlenül találkoznia kellett volna, hiszen ők csak délután 2 óra után indultak Bécsbe. Ilyen találkozásnak és egyáltalán a nádor pozsonyi tartózkodásának sehol, Széchenyi naplójában sincs nyoma. De arra sincs semmiféle adat, hogy István főherceg Batthyányékat mellőzve tárgyalt volna Kossuthtal, aki egyébként végigülte az e nap lezajlott összes üléseket, másnap pedig a kerületi összejövetelen anélkül számolt be Batthyányék távozásáról, hogy a nádor bármiféle újabb kezdeményezésére utalt volna.

Sőt: a nádort március 30-án mások sem látták Pozsonyban. Hiteles tanú erre Lónyay Menhért, aki 30-ának estéjén így írt Pozsonyból Lónyay Albertnek: „József főherceget (a névcsere csak tollhiba! — V. J.) az éjjel Bécsbe vitték; ez is egyik adat arra, amit én a lehetőségek határai közt látok, hogy *Istvánt le sem bocsátják többé, ha a concessiókat nem akarják megadni.*" (Idézi *Kónyi:* Deák stb. II. 216. l.) Elképzelhetetlen, hogy a nádor mind a többi kormánytag, mind a követek tudta nélkül a legteljesebb titokban értekezett volna és állapodott volna meg Kossuthtal!

Egyébként Anders nem is mondja, hogy a nádor tárgyaló partnere Kossuth volt, hanem azt állítja, hogy a főherceg a „Bewegungspartei"-jel értekezett. Kossuth és a nádor megbeszélését csak Károlyi tételezi fel. Azt is hozzátehetjük még, hogy a nádor állítólagos pozsonyi akciója Anders szerint sem volt befolyással a végleges bécsi döntésre, hiszen — úgy tudja Anders — csak azután érkezett vissza este $^1/_2$11 óra táján a fővárosba, amikor Zsedényi már közölte Batthyányékkal az udvar kedvező határozatát. (Persze, itt meg az időpontban téved a szerző: a döntés ekkor még nem, hanem csupán éjfél után született meg!) Károlyi tehát Anders művét — sajnálatos módon — kritikátlanul és pontatlanul interpretálta.

Igaz, a nádornak valóban komoly része volt a március 31-i kedvezőbb leirat létrejöttében, de nem olyan összefüggésben, ahogy azt Anders nyomán Károlyi értelmezte. A Pesti Hirlap pozsonyi levelezője is azt írta április 1-én, hogy az új leirat „kieszközlése s ezáltal a polgári háború szörnyeinek megelőzése, Deák Ferenc nyílt elismerése szerint is, főképpen a nádor főherceg becsületes és erélyes eljárásának eredménye". (Ld. a lap ápr. 4-i számát.) A bécsi vezető körök meghátrálásában valójában az a felismerés játszotta a főszerepet — ennek tudatosításához járult hozzá a nádor is —, hogy a birodalom politikai, katonai és pénzügyi helyzete miatt az adott időpontban a siker reménye nélkül lehetne csak a pozsonyiakkal kenyértörésre vinni a dolgot. „A helyzet az — írta a már többször idézett szász követ: Koenneritz március 30-án —, hogy a magyar korona a tét, Kossuth az ország diktátora . . ." (Koenneritz jelentését ld. Sächsisches Landesarchiv [Dresden], Aussenministerium, No. 3166 : 64.).

tartózkodott a diéta színhelyén. Kossuth informálta a követi kart a Bécsből kapott táviratokról és arról, hogy a második sürgöny szerint a leiratot hozó hajó délre megérkezik a nádorral együtt. A resolutio tartalmát — mondotta Kossuth — nem ismeri ugyan, de „a körülmények combinatiojából megnyugtatónak hiszi", mégis intette az alsótáblát, hogy se túlzott reményeket, se túlságos aggodalmakat ne tápláljon. Nagy helyeslés mellett jelentette azután ki, hogy „a nemzet soká várakozni nem fog kívánatai teljesítésére", és hogy „azok felett alkudozni annyi volna, mint az országot anarchiába dönteni". Ezek után a kerületi ülés „a rend és béke fenntartása" végett elfogadta a vallási egyenlőségről szóló törvényjavaslatot, majd országos ülésben meghitelesítették a népképviseleti artikulust.[145]

Nem ugyan délre, de fél 2-re díszlövések és a parton összesereglett tömeg éljenei közt a leiratot hozó gőzös — fedélzetén a nádorral — végre befutott a pozsonyi kikötőbe. A Bécsben járt miniszterek nem e hajóval érkeztek,[146] így még ők sem ismerték a leirat tulajdonképpeni szövegét és tartalmát. A készenlétben álló Perczellel együtt Kossuth, Deák és Eötvös is a parton várakoztak, majd a gőzös kikötése után mind a négyen a hajóra mentek, ahol félrevonulva felbontották a resolutiót, és Deák felolvasta azt a többiek előtt.

Utána Deák, aki elsőnek nyilatkozott, így summázta véleményét: bár a hadügy némi csonkítást szenvedett, mégis mivel a miniszteri kormányzást az uralkodó elismerte, ő a feliratban megnyugodva hajlandó a miniszterséget vállalni azzal a céllal, hogy a miniszteri hatalom „kiindulási pontul szolgálván, mindazt, mi még megadva nem volna, kezeik közé kerítsék". Kossuth néhány percig gondolkodott, majd a következő indoklással csatlakozott Deák nyilatkozatához: A nemzet kívánságai az ország „tettleges felkelése által" többségükben már életbe léptek, a többinek teljesedése a nemzet erején múlik. Ha tehát a nemzet e leiratot, amely a kivívott eredményeket elismeri, nem fogadná el, akkor a minisztérium kénytelen lenne leköszönni, ami viszont egyértelműen Magyarország és a dinasztia elválását fejezné ki. Márpedig könnyű belátni a szakítás következményeit. Ő ilyen eredmények kiharcolása után nem érzi magát felhatalmazva arra, hogy polgárháborút idézzen elő. Ezért — összegezte következtetéseit — vállalni kell a kormányzást, és arra kell törekedni, hogy a minisztérium minél nagyobb támaszt építhessen ki magának.[147]

A jelenlevők tehát a leirat akceptálása mellett döntöttek, és késznek mutatkoztak kormányra lépni, de azzal a célkitűzéssel, hogy a miniszteri hatalmat a nemzeti vívmányok szélesítésére is felhasználják. Bizonyára kérték Perczelt, hogy elhatározásukat és annak indokait tolmácsolja a pestieknek. Perczel, miután átvette a leirat másolatát, a Wien nevű különhajón délután két

[145] Vö. OL, Arch. Regn. Lad. XX, No. 21. Diaeta anni 1847/48; OL, M. Kancellária, Acta Diaetalia II, Geheime Berichte (Rudnyánszky Sámuel jelentése) és Pesti Hirlap, 1848 ápr. 7.

[146] Széchenyi például saját lovain tette meg Bécstől Pozsonyig a mintegy határás utat. (Ld. 1848 márc. 31-i naplófeljegyzését, Döblingi hagyaték, I. 287. l.)

[147] A hajón történtekről Perczel számolt be Pesten. (Vö. Bulyovszky Gyula: Választmányi gyűlés a megye házánál, Nemzeti Újság, 1848 ápr. 4.)

órakor már el is indult a magyar fővárosba Eötvössel együtt.[148] Pozsonyban a leirat hivatalos ismertetésére csak az este 6-kor kezdett vegyes ülésen került sor, de már előtte mindenki tudta, hogy nagyjából teljesültek az országgyűlés kívánságai. A zsúfolásig tömött terem a belépő nádort, Deákot és Kossuthot mámoros örömzajjal és virágkoszorúkkal fogadta. A resolutio felolvasása után a nádor mindössze azt kérte, hogy a diéta fejezze ki háláját az uralkodó iránt. Ezután hasonlóan ünnepélyes külsőségek közt az országos, illetőleg a kerületi ülésen is megtörtént a leirat ismertetése.

A kerületiben először Batthyány jelentette be, hogy a resolutio alapján kész a kormány megalakítására, majd Szentkirályi vette sorra azokat a módosításokat, amelyek a miniszteriális törvényjavaslat eredeti szövegét összhangba hozzák a leirat tartalmával. Utána Deák nyilatkozott. Szerinte a leirattal „minden meg van adva, amit papíron adni lehet, a többi a nemzet gondja". A resolutiónak kettős érdemet tulajdonított: teljesítette a nemzet régi vágyait, és elhárította az újabb forradalmat, amely polgárok ezreinek életébe került volna. Kiemelte, hogy a nemzet ezután maga intézkedik pénzügyeiről; rámutatott, hogy az udvartartás, a közös diplomácia és a közös katonai testületek költségeinek véglegesen elvállalandó részét a jövő diéta határozza ugyan meg, de mindezekben már most kell megajánlani — mégpedig alkudozás nélkül — bizonyos összeget, hiszen nem kívánható, hogy a magyar király ellátásáról idegenek gondoskodjanak.

Kubinyi Ferenc utalt rá, hogy a leirat nem felel meg „egy hajszálig" a rendek kívánatainak, a fő kérdésekben mégis győzött a nemzet, és ami még hiányzik, az a jövőben kivívható; ha a nemzet ezt nem küzdi ki magának, akkor életre sem érdemes. Különösen fontos eredménynek ítélte a Kancellária eltörlését és annak az aggodalomnak az eloszlatását, hogy a státusadósságok egy részét „nyakunkba akarják varrni". A legfőbb dolognak mégis azt ítélte a diéta munkájában, hogy a népet, „melynek a ministeriumról alig van fogalma", az úrbériség megszüntetése, a népképviselet és a közteherviselés majd kielégíti.

Madarász László is azzal kezdte, hogy a leiratnak a pénzügyről és a hadügyről szóló pontjai nem egészen úgy hangzanak, ahogy a diéta óhajtaná, de azért elfogadhatók, mert „a felelős ministerium ezekre nézve is megadatott", és minden királyi intézkedéshez miniszteri ellenjegyzés szükséges. Főleg annak örült, hogy a státusadósság elvállaltatásáról, miután a resolutio erről hallgat, nincs többé szó, mert „ő erre soha reá nem állt volna". A közös költségek és a civillista kérdésében egyetértett Deákkal, csupán az összeg megállapítását akarta távolabbi időpontra halasztani. A hadüggyel kapcsolatban viszont a leirat olyan értelmezésére kérte a minisztériumot, hogy a hadsereg más nemzetek megtámadására és a birodalom tartományainak belviszonyaiba történő avatkozásra nem használható fel. Madarász szerint ugyanis a Pragmatica Sanctio értelmében a magyaroknak kötelességük segélyt adni a monarchia területi épségének védelméhez, ahhoz azonban nem, hogy a tartományok „alkotmány esdő mozgalmai elnyomattassanak". Ezért Magyarország soha nem engedheti, hogy a hadsereg más tartományok alkotmányát eltiporja,

[148] Ld. Szalay István márc. 31-i jelentését Apponyihoz. (OL, M. Kancellária, Acta Diaetalia II. Geheime Berichte.)

vagy háborút kezdjen olyan országok ellen, amelyek nem támadták meg a monarchia területi épségét. A minisztérium — fejezte be hozzászólását — ilyen értelemben is felelős a nemzetnek.

Batthyány miniszterelnök egyedül a defenzív háború értelmezésében nem osztotta Madarász fejtegetéseit. Arra hivatkozott, hogy olyan agresszív háború is elképzelhető, amely valójában defenzív, mert a támadás megelőzését szolgálja.

Kossuth azzal indította felszólalását, hogy a pénz- és hadügy rendezését annak a viszonynak a szemszögéből kell megítélni, amely Ausztria és Magyarország közt létezik, és amely „némi közös intézkedéseket" mindaddig kikerülhetetlenné tesz, „míg a Pragmatica Sanctio kapcsa fennáll". Hozzá kell hát aránylagosan járulni a civillistához, a diplomáciai költségekhez, sőt addig a katonai testületek ellátásához is, amíg a magyar haderőről külön nem gondoskodik a törvényhozás. E vonatkozásban a hadügyi és pénzügyi függetlenség azt jelenti, hogy mindezen közköltségek Magyarországra háruló részéről nem más, hanem maga a nemzet gondoskodik.

Magyarországnak — folytatta Kossuth — eddig mintegy 28 000 000 pengőforint, azaz 16 800 000 ezüst forint volt az évi jövedelme, de mindebből a pesti reáliskolára és a népnevelésre adott némi összegen kívül még egy becsületes út megépítésére se jutott, mert nagy részét a bécsi kassza nyelte el. A nemzet a királyi udvartartásra már most, ideiglenesen is megadja — a később törvényesítendő summába való beszámítás mellett — a kellő összeget, hiszen nem tűrheti, hogy uralkodója „Ulászlói szegénységben tengődjék". A közös birodalmi költségeket kivéve azonban ezentúl minden jövedelem az ország szellemi és anyagi fejlődését fogja szolgálni, és a nép ezáltal lesz saját sorsának igazi ura.

A hadüggyel kapcsolatban leszögezte, hogy amikor a leirat a katonaság megajánlását, elhelyezését a törvényhozás hatáskörébe tartozónak ismeri el, elfogadja egyszersmind azt is, hogy a szuronyok hatalmát a szabadság ellen soha, csak a szabadságnak ártó rendetlenség ellen lehet felhasználni. A hadügyi függetlenséget biztosítja az, hogy a leirat értelmében a hadsereg a határokon kívül is csak felelős miniszter ellenjegyzése mellett vethető be.

Végül megindokolta Kossuth, hogy miért nyugszik meg a leiratban, holott az pillanatnyilag még korántsem váltotta valóra egyik-másik kedvenc eszméjét. Önérzetesen jelentette ki, hogy a gondviselés csodája folytán néhány óráig kezében volt a trón sorsa, mert ha egyetlen szóval is elutasítaná e leiratot, polgárvér folynék utána. Csakhogy — mondotta — nincs undokabb bűn, mint szükségtelenül és felelőtlenül játszani a polgárok vérével és nyugalmával. Márpedig a még valósulatlan eszmék fokozatos és békés realizálásához megnyílt az út, hiszen a nemzet mégiscsak saját sorsának intézője lett, ily körülmények közt pedig „polgárvért ontani a legnagyobb bűn volna, mit ember elkövethet". Ezért mérsékeltebb most ő, aki egy életen át küzdött a szabadságért, mint némelyek, akik esetleg néhány hete még az abszolutizmust támogatták. Abban a hitben, hogy a nemzetnek lesz elég ereje valósággá érlelni a leirat tartalmát, felhívott mindenkit, hogy e mérsékletet fogadja el, és terjessze saját körében is.

Befejezésül indítványozta, hogy egyrészt a leirathoz igazítva módosítsák a törvényjavaslatot, másrészt — egyetértésben Kubinyi már elhangzott javaslatával — kérjék le a királyt hű magyarjai közé.

A beszédet, amely a Pesti Hirlap pozsonyi tudósítója: Tóth Lőrinc szerint Kossuth „szónoki pályájának legszebb fénypontjai közé" tartozott, „iszonyú éljenzés" követte. Az alsótábla mindjárt fel is kérte Kossuthot, hogy az országgyűlés népes deputációja élén, amelynek kiküldését Lónyay Gábor ajánlatára határozták el, a nádornak erélyes közreműködéséért tolmácsolja a nemzet hálaját. A civillista összegének megállapítását az alsóház későbbi időre halasztotta.[149]

A március 31-i leiratot a követek, köztük a liberálisok nagy többsége is, tökéletes megelégedéssel vették tudomásul, mert megvalósulva látták azokat a feltételeket, amelyek mellett a nemzeti önállóság általuk szükségesnek és egyszersmind célszerűnek vélt mértékét biztosítottnak hitték. Ezért tapsoltak olyannyira Kossuthnak, aki a kedélyeket ez egyszer nem felkorbácsolni, hanem csitítani akarta. Pedig a kivívott eredményt a valóságban sem Kossuth, sem a diéta kislétszámú balszárnya nem tekintették a teljesült vágyak netovábbjának. Inkább csak a nemzeti önállóság olyan alapjának és keretének fogták fel, amelyen és amelyben már nem mered torlasz a továbbfejlődés elé.

A diéta illőnek tartotta, ha a királynak köszönetet mond a resolutióért. A felirat első változatát Vidos készítette el, az ő szövegében azonban a nádor kifogásolnivalókat talált, és még április 1-én Széchenyit kérte fel újabb változat megszerkesztésére. Széchenyi a végleges szöveg megbeszélése végett szűkebb körű tanácskozást hívott egybe, amely a formulázást Szentkirályira bízta.[150]

Szentkirályi a saját szerkezetét az április 2-i kerületi ülésen terjesztette elő, azzal egyidejűleg, hogy a miniszteriális javaslatnak a 31-i leirathoz igazított új szövegét — az igazítást Kossuth végezte el[151] — felolvasták az alsóház előtt, amely mindkettőt jóváhagyta. Ekkor hozta szóba Kubinyi Ferenc a civillista és a birodalmi közköltségek ügyét, amelyekről pedig a minisztérium előzőleg külön óhajtott tanácskozni.[152] Kubinyi anélkül, hogy az állami jövedelmek nagyságát ismerte volna, ideiglenesen, azaz a jövő diétáig, összesen 3 millió pengőforintot indítványozott évi átalányként a birodalom közös költségeihez megajánlani.

A megindult vitában Pázmándy, abból a megfontolásból, hogy a civillistát az európai országokban minden kormányforma-változás vagy eltörölte, vagy alább szállította, a király számára szükséges civillista teljes összegét 6 millióra becsülte, és az volt a véleménye, hogy ebből 2 milliónál több semmiképp se eshet Magyarországra. A közös diplomáciai és hadi költségek fedezésére pedig magyar részről 1 milliót javasolt felajánlani, vagyis — szemben a 28 millióval, amely eddig vándorolt Magyarországból a birodalmi pénztárba —, összesen 3 millióval letudni vélte Magyarország részesedési kötelezettségét a közös kiadások terheiből.

Kossuth, hangsúlyozva, hogy minden megajánlás, mivel Magyarország összjövedelme teljes pontossággal senki előtt sem ismeretes, csak általános

[149] Vö. OL, Arch. Regn. Lad. XX. No. 21. Diaeta Anni 1847/48; AVMIPH, 1848 : 354. és Pesti Hirlap, 1848 ápr. 3.

[150] Széchenyi ápr. 1-i naplófeljegyzése. (Döblingi hagyaték, I. 288. l.)

[151] *Károlyi* i. m. 93. l.

[152] Legalábbis április 1-én még így tudta a Pesti Hirlap pozsonyi tudósítója. (Ld. az újság 1848 ápr. 4-i számában.)

és ideiglenes lehet, szintén 3 millióban jelölte meg azt az összeget, amellyel Magyarországnak a közös birodalmi költségekhez járulnia lehet. Lónyay Gábor hasonlóképp nyilatkozott. Madarász úgy vélekedett, hogy minél kevesebbet kell most adni, mert a végleges részesedés megszabásánál ez lesz az irányadó, és a civillistának az ország jövedelméhez kell igazodnia. Ő legszívesebben évi 40 millió forintos bevétel mellett is csak 1 millióra szavazott volna, attól függően azonban, hogy elbírja-e az ország, mind az udvartartás, mind a diplomácia és a hadügy céljaira másfél-másfél milliót indítványozott. Kossuth, noha a vélemények úgyis a 3 millióban összpontosultak, ismét felszólalt és rámutatott, hogy Magyarország évi jövedelme, ha a megyei adó, a papi jószágok hozama és egyéb bevételek is számításba jönnének, a mostaninak háromszorosára is felmehetne. Kérte a diétát, hogy a nádorral is láttamozott, a felsőházzal pedig jóváhagyatott felírás útján közölje az uralkodóval e 3 millió megajánlását, a nádor fizetésének kérdését azonban, mivel annak nincs köze a birodalmi költségekhez, egyelőre tartsa függőben.[153]

A főrendi tábla április 3-i ülése a kijavított artikulust és az alsóházban határozattá lett 3 milliós ajánlatot egyaránt jóváhagyta. A két határozatot még aznap éjjel felküldték Bécsbe a Kancelláriához a királynak szóló köszönő felirattal együtt. A nádor jónak találta az országgyűlés hálanyilatkozatát, és szentesíthetőnek tartotta a miniszteriális törvényjavaslat új, a király akarata szerint korrigált formáját is. Mégis kettős tanáccsal fordult Szögyényhez. Egyrészt az artikulus ismételt átolvasását ajánlotta annak megállapítása végett, hogy a szóban forgó paragrafusok átalakításakor nem szúrtak-e valami nem kívánatos dolgot a szövegbe. Másrészt — és ez fényt vet alakoskodására — kijelentette, hogy ő a miniszteriális törvénytervezetet csalétkül szeretné visszatartani mindazoknak a változtatásoknak az elfogadtatása érdekében, amelyeket a legfelsőbb hely a többi törvényjavaslattal kapcsolatban ítél szükségesnek. Kérdés ugyanis — indokolta meg ötletét hogy —, valóban oly nagy szerencsétlenség volna-e, ha a rendek az egyéb artikulusokon nem hajtják végre a király esetleges kívánságait, és a diétának miniszteriális törvény nélkül kell szétoszlania. Ezért azt tanácsolta Szögyénynek, hogy a jóváhagyott miniszteri törvénytervezettel, azaz annak kiadásával várni kellene az országgyűlés végéig.[154]

Így is történt. A kancellária április 5-i és a Staats-Konferenz 6-i ajánlatára az uralkodó 7-én jóváhagyta Batthyánynak még április 2-án hivatalosan benyújtott miniszterlistáját.[155] Erről Pozsonyban a nádor révén 9-én már tudtak,[156] de a tárgyra vonatkozó királyi elhatározás szabályos publikálására

[153] Pesti Hirlap, 1848 ápr. 8. — Nem világos, milyen meggondolásból és célzattal számította Kossuth a megyei adót és az egyházi javak jövedelmét az állami bevételek közé.

[154] Uo. 1848 ápr. 6. — A nádor kísérőlevelét, amelyhez ő a javított miniszteriális artikulusokon, a köszönőfeliraton és a 3 millióra vonatkozó határozaton kívül a nemzetőrségről, a sajtóról, a legeltetésről és faizásról, továbbá a városokról szóló törvénytervezeteket is mellékelte, közli *Szögyény* i. m. I. 227—228. l. — Bécsben egyébként április 1-én már tudtak a márc. 31-i pozsonyi eseményekről. „Ma reggel — írta Jósika János huszárszázados — azt beszélik itt, hogy ezen rezolucio nagy glóriával fogadtatott s azon nyilatkozattal, hogy mármost megmutatandják ők is, hogy lojálisok." (A Bécsben kelt levelet közli *Andics:* A nagybirtokos stb. II. 52. l.)

[155] Vö. *Károlyi* i. m. 94—96. és 265—267. l.

[156] A miniszterek e nap már mind az alsó-, mind a felsőtáblán külön miniszteri padon foglaltak helyet. (Ld. Széchenyi ápr. 9-i naplófeljegyzését, Döblingi hagyaték, I. 294. l.)

csak április 10-én, a diéta befejezését megelőző napon került sor. Ekkor hozta le a nádor a korrigált és a király által elfogadott miniszteriális törvényjavaslatot, holott ahhoz Ferdinánd már 7-én hozzájárult, és a rá vonatkozó resolutiót 8-i datálással ki is bocsátotta.[157] A két okirat hivatalos kiadása nem véletlenül váratott a diéta berekesztéséig magára.

A módosított miniszteri törvénytervezetet április 7-én mind a Kancellária, mind a Staats-Konferenz úgy véleményezte, hogy az teljes egészében megfelel a március 31-i leiratban kikötött feltételeknek. Nyilvánvaló volt, hogy az udvar a javaslattal szemben újabb igényekkel többé nem léphetett fel, hacsak nem akarta a királyt ország-világ előtt ismét a szószegés gyanújába keverni. Azt már előző nap ajánlotta a Kancellária, hogy a diéta által az udvartartásra és a közös kiadásokra felkínált 3 millió forintot, mivel ez az összegnek úgyis csak ideiglenes, csupán az őszi országgyűlésig érvényes meghatározása, szintén fogadja el az uralkodó.

A Staats-Konferenz, hogy minden felelősséget elhárítson magáról, az ügyben kétértelmű álláspontot foglalt el. Leszögezte, hogy mindaddig, amíg sem Magyarország összjövedelméről, sem a közös költségek mennyiségéről nincs megbízható áttekintése, a szóban forgó summát sem elegendőnek, sem elégtelennek nem minősítheti. De mivel a megajánlás csak ideiglenes, azaz a konkrét összeg később az udvar javára és hátrányára egyaránt módosítható lesz, a Staats-Konferenznek, ha a király e 3 millióval beéri, semmi megjegyzése sincs a Kancellária leirattervezete ellen, amely szerint az uralkodó a megajánlást jóváhagyólag veszi tudomásul.[158]

A Staats-Konferenz fanyalgó véleménye az új osztrák minisztérium közbelépésével függött össze. A pozsonyi diéta elvileg vállalta, hogy Magyarország fizeti az udvartartás és a közös költségek aránylag ráeső részét. E vállalás csak a jövendő közös kiadásokra vonatkozott, arra a mintegy 800 000 000, a felgyülemlett kamatokkal együtt pedig 1187 253 000 millió államadósságra azonban, amely a forradalom időpontjában a birodalomra nehezedett, nem terjedt ki. Láttuk: március 28-án a nádor maga kérte Szögyény befolyását annak érdekében, hogy az e napi leirat mellőzze az államadósságok kérdését, mert e tárgy érintése Batthyány kormányát még megalakulása előtt lemondásra kényszeríti. István főherceg azzal érvelt, hogy a később összeülő osztrák rendeknek lesz majd módjuk a magyar rendeket ebben az ügyben eredménnyel megkeresni, a kérdés jelenlegi felvetése viszont csak akadályozná a megegyezést. A státusadósságról valóban sem a 28-i, sem a 31-i leirat nem tett említést.[159]

A forradalomból született ausztriai minisztérium április 3-án vagy 4-én értesülhetett arról, hogy a pozsonyi diéta felirata magyar részről összesen 3 millió forintnyi hozzájárulást szán a közös kiadásokra, továbbá az udvartartás jövendő költségeire, a monarchia múltból maradt fizetési kötelezettségeiről azonban láthatóan nem vesz tudomást, más szóval: Magyarországot ki akarja vonni az államadósságok terhe alól. Az osztrák kormány rögtön

[157] Pesti Hirlap, 1848 ápr. 13.
[158] *Károlyi* i. m. 98. és 296—297. l.
[159] A nádor idézett levelét közli *Szögyény* i. m. I. 231—232. l.

észbe kapott, és az ügy nyomban szőnyegre került a minisztertanács legközelebbi — április 5-i — ülésén. Mivel Kraus pénzügyminiszter a tanácskozáson nem volt jelen, a kérdést ugyanaz a Pillersdorf belügyminiszter hozta elő, aki egyéb vonatkozásokban eléggé mérsékelteknek tekintette a magyar országgyűlés kívánságait.[160]

Pillersdorf hangsúlyozta, hogy a birodalmi államadósságok egy részének Magyarország által leendő vállalása olyannyira fontos és különlegesen sürgős kérdés, hogy azt a minisztertanácsnak haladéktalanul fontolóra kell vennie. Azok a legfelsőbb márciusi intézkedések ugyanis, amelyek Magyarország jövendő státusát és a királlyal kapcsolatos kötelezettségeit megállapítják, a monarchia felgyülemlett államadósságának problémáját egyáltalán nem érintik. E síri hallgatást Pillersdorf gyanúsnak, a birodalom hitelére nézve pedig kifejezetten veszélyesnek minősítette. Igen szükségesnek tartotta tehát, hogy ha lehetséges még, a magyar diétától, mielőtt az április 9-én befejeződnék, az illetékesek az államadósságok ügyében kedvező határozatot eszközöljenek ki, mert ez létkérdés a monarchia számára. Végezetül nyomatékkal fűzte hozzá, hogy az osztrák minisztériumnak e téren a legkisebb mulasztásért se szabad magára venni a felelősséget, még akkor se, ha közbelépése nem sok sikerrel kecsegtet.

A minisztertanács teljesen egyetértett Pillersdorffal abban, hogy meg kell kísérelni rávenni Magyarországot az államadósság egy hányadának, legalább egynegyedének, azaz 200 millió forintnak átvállalására. Úgy határozott tehát, hogy a magyar rendekkel királyi leirat útján kellene az érintkezést e tárgyban felvenni, de még célszerűbb volna, ha ilyen értelmű közvetítésre a nádort szólítaná fel az uralkodó. E megállapodás inkoklásaképp a tanácskozás leszögezte, hogy kedvező eredmény csakis a körvonalazott eljárás alkalmazásától várható; de ha ezt nem is érik el általa, legalább a jogfenntartás és jogigény szempontjából lesz ilyen lépésnek jelentősége. A kormány még azt is eltökélte, hogy a kísérletet és annak eredményét önigazolás végett az ausztriai közvélemény tudomására hozza.

A kéziratot, amelyet a királlyal a nádor részére akartak kibocsáttatni, megfogalmazott formában másnap már el is juttatta Ficquelmont miniszterelnök az udvarba. A szöveget a király április 7-én alájegyezve, uralkodói leirat gyanánt továbbította a nádorhoz. A leirat szerint a nem magyar népek részére felállított felelős minisztérium a lapokból értesülve a magyaroknak adott engedményekről, a király sürgős közbelépését kéri annak kieszközlése érdekében, hogy a magyar rendek, mivel a birodalom országainak a Pragmatica Sanctión alapuló viszonya nem változott meg, és nem is akarják megváltoztatni, a magyar korona országainak nevében, minden aggodalom eloszlatása végett, nyilvánítsák ki az államadósságok méltányos részének átvállalását. Mivel a diéta közeli befejezése miatt az ügy szabályszerű, törvényes megtárgyalására már nincs idő, a nádor az említett értelmű nyilatkozat sürgős kiadására kérje fel a pozsonyi országgyűlést. Ilyen nyilatkozat ugyanis eloszlatná az osztrák minisztérium aggályait, emelné a monarchia hitelét, növelné védelmi képességét, kiküszöbölné a birodalom országainak viszonyát

[160] E nézetének hangot is adott például a magyar népképviseleti törvényjavaslattal kapcsolatban. (Uo. I. 74. l.)

zavaró mozzanatokat, erősítené a birodalmat, és újabb tanújele volna a magyar nemzet nagylelkűségének.

A nádor figyelmébe ajánlotta a leirat azt is, hogy ha semmiképp se lehetne elkerülni annak megvitatását, mekkora részt vállaljon az államadósságokból Magyarország, akkor Magyarország és az összmonarchia területi arányából kell kiindulni, vagy az volna méltányos, ha az államadósságból származott és esztendőnként törlesztendő terheknek körülbelül egynegyedét Magyarország viselné, ami mintegy 10 millió forintot jelent évente.[161]

Nincs nyoma annak, hogy az osztrák minisztérium beadványát a Staats-Konferenz, illetőleg az udvari körök megtárgyalták-e, és ha igen, akkor milyen formában. Tény viszont, hogy Ferenc Károly főherceg terjesztette azt az uralkodó elé, aki mindenben az osztrák minisztertanács kívánságai szerint járt el. Végeredményben e napon Bécsben két, egymásnak ellentmondó esemény történt.

Ekkor hagyta jóvá Ferdinánd a magyar miniszteriális törvényjavaslat végleges, a március 31-i leirat értelmében módosított formáját, amely egyebek közt a magyar pénzügyek függetlenségét is biztosította, illetőleg csupán azt a megszorítást tartalmazta, hogy a diplomáciával, a közös katonai testületekkel és az udvartartással kapcsolatos összbirodalmi költségekhez Magyarország a jövőben is hozzájárul. Magától értetődőnek látszott, hogy mind a 31-i resolutio, mind a törvény szövege — mivel az államadósságokról egyikben sem esett szó — a tabula rasa alapján állnak, azaz kizárólag a jövendő közös kiadásokra utalnak, vagyis a múltakra nézve az összbirodalommal Magyarország már nem vállal semmi pénzügyi közösséget. A törvény ilyen értelmezése természetesnek tűnt mindenki előtt, hiszen annak a harcnak, amelyet a liberális mozgalom a pénzügyi önállóságért folytatott, egyik célja épp az államadósságok lerázása volt.

De ugyanezen a napon adta ki az uralkodó a nádornak az utasítást, hogy vegye rá a pozsonyi országgyűlést az államadósságok egy hányadának legalább elvi átvállalására. Történt mindez azok után, hogy az udvar — épp a nádor tanácsára — az államadósságoknak előzőleg még nyilvános emlegetésétől is tartózkodott. Most viszont Bécsben e kérdés került az érdeklődés előterébe. Aminek törvénybe foglalását a pozsonyi diéta harcos magatartása heteken át megakadályozta, azt most az udvar — az osztrák minisztérium fellépésére — kerülő úton igyekezett realizálni.

E hetekben magyar részről bármiféle elvi nyilatkozat a státusadósság vállalásáról súlyos következményekkel járhat. Egyrészt megnehezíti vagy egyenesen lehetetlenné teszi az államadósság tényleges viselésének kikerülését, ami viszont komolyan megterheli a magyar államháztartást. Másrészt Magyarországon olyan felháborodást vált ki, hogy annak hullámai a diétát is elborítással fenyegetik. Még reálisabb e veszély akkor, ha az országgyűlés olyan konkrét határozatot hoz, hogy a státusadósságokhoz való hozzájárulás címén évi 10 millió forintot hajlandó átutalni a birodalom pénztárába. E 10 millió ugyanis nem volt más, mint az államadóssági tőke évi kamatjának

[161] Vö. *Károlyi* i. m. 99—101. és 292—293. l. — Megjegyezzük, hogy az ügyre vonatkozó iratokat eredetiben is módunk volt tanulmányozni. (Wien, Staats-Archiv, Ministerratsprotokolle, 1848 : 96.)

negyede, amelynek fizetése tehát hallgatólagosan azt jelentette volna, hogy az ország a tőke negyedének letisztázására is kötelezi magát.

A későbbi fejlemények szempontjából számított rossz előjelnek, hogy e kezdeményezés ezúttal nem egyszerűen az udvartól, hanem attól az osztrák minisztériumtól indult ki, amely már nem pusztán birodalmi, hanem ezen belül szűkebb értelemben vett ausztriai érdekeket is képviselt. Más szóval: az örökös tartományok különböző társadalmi osztályai, rétegei és pártjai közül egyik számára sem volt közömbös, hogy az államadósságok törlesztése teljes egészében a monarchia Lajtán-túli területeire hárul-e, vagy pedig abból Magyarország is kiveszi-e a részét. E körülmény viszont beleszólhatott — és bele is szólt — nemcsak az udvar és a magyar minisztérium, hanem az ausztriai felelős kormány és a magyar felelős kormány viszonyának alakulásába is.

A nádor az április 7-i megbízás folytán mindenesetre kényelmetlen helyzetbe került. A jelek szerint most is megtette ellenvetéseit, mégpedig abban a formában, hogy az államadósságokról a nyilvánosság előtt egyelőre inkább hallgatni tanácsos, mert magyar oldalról olyan sajtóinvázió indulhat a részvállalás ellen, amely a kérdés későbbi rendezésének is könnyen útját szegheti.[162] De mivel figyelmeztetéseit az illetékes körök nem szívlelték meg, ő felemás megoldáshoz folyamodott.

Az uralkodó felkérését nem utasíthatta vissza, de a pozsonyi diéta plénuma elé se bátorkodott az államadósságok ügyével kiállani. Ehelyett a kérdést egy zárt konferencián hozta elő, amelyen a meghívottak sorában természetesen ott voltak a jövendő kormánytagok, köztük a Pestről frissiben érkezett Eötvös is. E tanácskozás összehívására eredetileg a népképviseleti törvényjavaslat szentesítése körül támadt nehézségek adtak okot. Lajos és Ferenc Károly főhercegek ugyanis semmiképp se akartak beleegyezni abba, hogy az országgyűlés olyan intézkedést hozzon, amely a központi katonai igazgatás alatt álló határőrvidékre akár a legcsekélyebb mértékben is vonatkozik. Márpedig a rendek — a határőrvidéket Magyarország integráns részének tekintve — a választási törvényben e terület képviseltetéséről is rendelkezni akartak. A főhercegek csak nagy nehezen módosították véleményüket úgy, hogy elfogadásra ajánlják a szóban forgó artikulust, ha a magyar kormány viszont a határőrvidék katonai szerkezetének csorbítatlanságáról kezeskedik. A nádor e nyilatkozott kinyerése vagy még inkább: a határőrvidéknek a törvényből való kihagyatása végett utazott le április 9-én Pozsonyba.[163]

A konferencia, amelyet István főherceg saját szállásán hívott egybe, 3 és fél órán át tartott. Bár részleteiről úgyszólván semmit sem tudunk, tartamának hosszúsága sejteti, hogy a nádornak nem volt könnyű dolga a meghívottak határozottságával szemben. Széchenyi a főherceget — erőlködése

[162] Ld. Szögyényhez intézett ápr. 23-i levelét. (*Szögyény* i. m. I. 242. l.) — A nádor utólagos közlésének szavahihetőségét támogatja az a körülmény, hogy Koenneritz bécsi szász követ már a kérdéses napok egyikén jelentette külügyminiszterének: „Úgy látszik, a nádor főherceg azt a leiratot, amely közelebbről határozza meg Magyarország részvállalását, hihetőleg $^1/_4$ résznek a vállalását az osztrák államadósságokból, a javaslat előreláthatóan elvetése miatt egyelőre vonakodik az országgyűlés elé terjeszteni." (Koenneritz jelentését ld. Sächsisches Landesarchiv, [Dresden], Aussenministerium, No. 3166 : 74.)

[163] Szögyény i. m. I. 73—79. l. és *Károlyi* i. m. 113—123. l.

miatt — egyenesen szánalomra méltónak találta. A jelek szerint a nádor a határőrvidékkel, az utóbbi napokban többször is felvetett katonamegajánlással és az államadósságokkal összefüggő udvari kívánságokat tárta a konferencia elé. A tanácskozás résztvevői azonban kitartottak amellett, hogy rekrutákat nem adnak, semmiféle adósságot nem vállalnak, a határőrvidéket pedig visszacsatolják Magyarországhoz. A nádor csupán egyet ért el: megkapta az ígéretet, hogy a magyar kormány a határőrvidék katonai szerkezetéhez nem nyúl hozzá. István főhercegnek minden más vonatkozásban dolgavégezetlen kellett Bécsbe visszatérnie.[164]

Ezek után az udvar egyelőre felhagyott az államadósságok feszegetésével. A nádor április 10-én számos más artikulussal együtt a miniszteriális törvényjavaslatot is jóváhagyva és anélkül hozta le Pozsonyba, hogy a statusadósság kérdése nyilvános elintézést nyert volna.[165] Pillanatnyilag az osztrák minisztérium sem tehetett egyebet, mint hogy — határozatának megfelelően — a Wiener Zeitung 107. számában publikálta a királynak az ügyre vonatkozó és a nádorhoz szóló április 7-i leiratát. Innét közölte — meglehetősen pontatlan fordításban — a Pesti Hirlap április 19-i száma is. Erre az egész magyarországi sajtó, amely e bécsi kísérletről csak most értesült, felhördült: a lapokban sorra jelentek meg a tiltakozó-kifakadó cikkek, amelyek immár a széles magyarországi közvéleményt hangolták az államadósság vállalása ellen. Beteljesedett a nádor jóslata: egyre kilátástalanabbá vált, hogy a két ország e tárgyban megegyezésre jut egymással.[166]

[164] A nádori konferencia egyedül Széchenyi ápr. 9-i szűkszavú feljegyzéseiből rekonstruálható. (Döblingi hagyaték I. 293. l.) — Már itt megjegyezzük, hogy a státusadósság szőnyegre hozása a magyar vezető politikusokat annál is inkább kellemetlenül érintette, mert a diéta — a 31-i leirat alapján — a státusadósság teljes kikapcsolásával épp április 7-én szavazott meg Széchenyi kérésére hosszú vita után 10 millió forintot a magyarországi közlekedés fejlesztésére, és e határozat csak április 8-ának esti ülésén emelkedett jogerőre. (Pesti Hirlap, 1848 ápr. 21. és 22.)

[165] Uo. 1848 ápr. 13.

[166] A magyar sajtó egyöntetű kórusából csak annak a Pesti Hirlapnak április 23-i vezércikkére hivatkozunk, amely az ügyet a nyilvánosság elé tárta, és amely e vonatkozásban a mérsékeltebbek közé tartozott. A lap utal rá, hogy minden újság aggodalommal tárgyalja: honnét venne elő Magyarország 10 milliót, amikor saját szükségeit is alig képes fedezni. Rámutatott, hogy a király e levele április 7-én kelt, és ezért az a körülmény, hogy a diétával nem is közölték, „megnyugtató jelenség részünkre minden ezután következhető igények ellen".

Persze, e lap is élesen kikelt minden olyan múlt és jövő kísérlet ellen, amely az államadósság bármely részét Magyarországra kívánja hárítani. Azzal érvelt, hogy Magyarország nem vehet elviselhetetlen terhet a nyakába csak azért, mert a birodalom pénzügyeinek kezelői kétes ügyletekkel adósságokba verték Ausztriát, és nincs is oka megköszönni azt a pénz- és vámügyi rendszert, amelyet Bécs az ő kárára tartott fenn. Különben is a birodalmi kölcsönök felvétele nem a magyar törvényhozás megbízásából történt, és nem is magyarországi beruházásokra fordították azokat, hiszen a kormány összes magyarországi invesztációja — ironizált a lap — kétfejű-sasos címerek exportálásában merült ki. Az államadósság kérdése — hangsúlyozta a vezércikk szerzője, nem tudva arról, ami a kulisszák mögött játszódott le — a független kormány ügye körül folyt egyezkedések során se került szóba. Magyarország tehát — összegezte az újság a közfelfogást — az egyezkedések és a március 31-i leirat után a státusadósságokat illető minden követelést eldöntöttnek tekint; azt pedig, hogy az osztrák miniszterek az ügyet a nyilvánosság elé vitték, csupán a bécsi börze megnyugtatási kísérletének fogja fel. A magyar nemzet azonban minden ilyen kísérletet „közindignatioval" és abban a meggyőződésben utasít vissza, hogy magatartását a szomszédos nemzetek is természetesnek fogják tartani.

A nádor márciusban Batthyányék ösztönzésére cselekedett, amikor a felelős minisztérium ügyében folyó alkudozások során a státusadósság problémájának ideiglenes mellőzése érdekében exponálta magát. Batthyányék akarata akkor is, most is sikerrel járt ugyan, e siker azonban a körülmények alakulása folytán utólag csak taktikai jellegűnek bizonyult. A magyar mozgalom irányítóit kettős cél vezette, amikor arra törekedtek, hogy az államadósságok ügye mindenképp maradjon említés nélkül.

Magyarország átlagos közjövedelme a forradalom előtt 28 millió forintra rúgott évente. Ebből április 2-án 3 millió forintot a jövőbeli közös kiadásokra és az udvartartásra ajánlott fel az országgyűlés. A vesztett úrbériség törlesztésére az előzetes számítások szerint évi 8 460 000 forintot kellett volna lekötni. A maradék 16 540 000 forintból 10 millióra most a státusadósság kamatainak törlesztése címén az osztrák kormány emelt igényt. Ha e kívánságot az országgyűlés akceptálja, akkor évente csupán 6 540 000 forint áll a pénzügyminisztérium szabad rendelkezésére. E szánalmasan alacsony összeggel a független kormány nem sokba kezdhetett volna. Ráadásul több napos vita után a közlekedés fejlesztésére — Széchenyi indítványa nyomán — épp április 8-án szavazott meg 10 millió forintot a diéta.

A számba jöhető új bevételi források közül az adórendszer átalakítása és egyszersmind az adók tetemes emelése ígérkezett olyannak, amely a legrövidebb idő alatt szaporíthatja az ország jövedelmét. De kezdheti-e a nemzeti kormány a maga működését az adóprés kemény megszorításával, vállalva a kockázatot, hogy e lépése az állampolgárok többségével találja szemben magát? Érthető, ha az úgyszólván üres kasszával induló magyar pénzügyminisztériumot Batthyányék sem akarták már a kezdet kezdetén megterhelni olyan vissza nem térülő kiadással, mint az államadósságnak, illetőleg kamatainak fizetése.

Másrészt a pozsonyi politikusoknak arra is vigyázniok kellett, hogy a státusadósság egy hányadának vállalásával ne mérgesítsék el már eleve annyira a közhangulatot, hogy annak a minisztérium bukása, anarchia, sőt esetleg véres incidensek legyenek a következményei. Ilyen helyzet kialakulása esetén ugyanis tartani kellett a birodalmi haderő beavatkozásától, amely viszont a forradalom minden más vívmányát is kérdésessé tehette volna. Mindezek a szempontok az államadósság vállalása ellen szóltak.

Persze várható volt, hogy az örökös tartományok politikai tényezői aligha törődnek bele a korábbról felgyülemlett és a birodalom egészét illető államadósságok terhének kizárólagos hordozásába, és hogy e probléma előbb-utóbb Eris almája lesz Magyarország és Ausztria között.[167]

A független minisztérium tehát már megalakulása pillanatában olyan dilemma elé került, amelyet az adott időben nem lehetett úgy feloldani, hogy a megoldás az érintett feleket akárcsak megközelítőleg is kielégítse. Emellett az egyik felet maguk Batthyányék jelentették, azaz — objektíve és szubjektíve egyaránt — érdekeltek voltak abban, hogy a kérdés Magyarország javára dőljön el. Ők a problémát azzal, hogy elzárkóztak a státusadósság vállalása elől, egyszersmindenkorra lezártnak tekintették. Noha később kiderült, hogy az ügy áprilisi elintézése a körülmények alakulása miatt korántsem maradt

[167] 1848 nyarának végén az események megmutatták, hogy nem is nyugodtak bele.

végleges, Batthyányék eljárása mégsem tekinthető tragikus balfogásnak. Álláspontjukkal akkor — az adott helyzetben — átmenetileg a békét mentették meg, és időt nyertek. Mert április elején az udvar és az osztrák kormány nem szánták, hadipotenciáljuk és annak lekötöttsége ismeretében nem is szánhatták rá magukat, hogy az államadósság elutasítása miatt Magyarországgal kenyértörésre vigyék a dolgot, Magyarországon viszont a státusadósság vállalása könnyűszerrel felkelést eredményezhetett volna.

E szempontból is tanulságos a március 31-i leirat pesti fogadtatása. Eötvös erről épp a státusadóssággal foglalkozó nádori konferencia idején számolhatott be részletesen a pozsonyi politikusoknak. A magyar fővárosban történtek arra mutattak, hogy a politikai tényezők jelentős része ellenakcióval válaszolt volna egy olyan resolutióra, amely a magyar pénz- és hadügyeket illetően a március 31-i leiratnál kedvezőtlenebb kikötéseket tartalmaz, így például ha az államadósság egy részét Magyarországra kívánja hárítani. Ezért a konferencia döntésébe közvetve minden bizonnyal belejátszott Pest állásfoglalása is.

d) A PESTI REPUBLIKÁNUSOK CSATAVESZTÉSE

Perczel és Eötvös március 31-én éjfél után, azaz április 1-ének első óráiban értek a magyar fővárosba. A másolatban magukkal hozott leiratot először magántanácskozás keretében ismertették a pesti mozgalom vezetői előtt, majd a Szabadság téren izgatottan várakozó néptömegnek olvasták fel fáklyavilág mellett. Azután intézkedtek a resolutio publikálásáról, és így reggel a közönség mind a lapok mellékleteiből, mind falragaszok alapján tanulmányozhatta azt.[168]

A leirat Almásy kamarai alelnök szerint a kitöréssel fenyegető ingerültséget „örömteljes megelégedésre" változtatta; Zichy helytartósági alelnök ugyancsak megkönnyebbült annak hallatán, hogy a resolutio hírére „a két város örömzajban tört ki és fáklyás menetek rögtönöztettek".[169] A kedélyek azonban csak első pillantásra és csupán éjszaka tűntek ennyire egyértelműen csillapodottaknak.

Klauzál, Eötvös, Szemere és Pulszky, akik kollektív levélben számoltak be a miniszterelnöknek a pesti eseményekről, a leiratnak már nemcsak megnyugtató hatását hangsúlyozták. Rámutattak, hogy a késedelmeskedés a hadügy és a pénzügy körül eléggé elmérgesítette a hangulatot. Mikor pedig a leiratot a lapokból és a plakátokról a város egésze alaposabban megismerte, április elsejének hajnalán — amint jelentésük megfogalmazta — „feltámadtak sokan, veres zászlókat, veres tollakat tűztek, és félelmesen növekedett a sokaság".[170]

Jakab István helytartósági tanácsos ugyancsak feljegyezte, hogy „valának, kik e resolutioval sem elégedtek meg, s azt el akarták égetni, sőt már vérveres zászlókat és cocardákat is készíttetének".[171] A békétlenkedők a leirat még-

[168] Pesti Hirlap, 1848 ápr. 3.

[169] Almásy április 1-i jelentését a nádorhoz közli *Andics:* A nagybirtokos stb. II. 52—53. l.; Zichy ápr. 1-i beszámolóját Szögyényhez, ld. *Szögyény* i. m. I. 236. l.

[170] Április 1-i levelüket ld. OL, Miniszterelnökség, 1848 : 171.

[171] Jakab naplóját ld. OSzK Kézirattár, Quart. Hung. 1315. 1848 ápr. 1-i bejegyzés.

lyára vetésének időpontját is meghatározták: az akciót e nap délután 3 órakor akarták foganatosítani.[172] Almásy sem tagadja, hogy április elsejének reggelén tényleg vörös lobogók tűntek fel a város utcáin, és többen jártak vörös republikánus szalagokkal, kokárdákkal.[173] E „vörösszalagos" demonstrációk kétségtelenné tették, hogy bizonyos pesti rétegek várakozását a leirat korántsem elégítette ki.

Miattuk ideges hangulatban ült össze a megyeházán április 1-ének reggelén a megyei Választmány, amelynek tanácskozótermét már megtöltötte a népsokaság. A tömegben szép számmal voltak, akik ruhájukon a vér színét viselték a nemzeti színek helyett. Először Perczel referált arról, hogy a kijelölt miniszterek milyen megfontolásból hajlandók a leirat alapján kormányt alakítani. A hallgatóság egy része helyeslő felkiáltással nyugtázta a miniszterek érveit, a másik rész viszont sürgette a resolutio felolvasását. Ennek megtörténte után „kétes zajgás rendíté meg a termeket", majd a lárma elhalkulását követően az elnöklő Nyáry maga emelkedett szólásra.

Beszédében „a higgadt s messzire látó ész legildomosb okosságával a leirat elfogadását bizonyította be célravezetőnek". Évtizedes politikai gyakorlatban csiszolódott taktikával azt magyarázta, hogy nem a leirat kielégítő voltán, hanem máson van a hangsúly: azon, hogy ha egyszer a haza nemtőinek tekintett politikusok a resolutiót elfogadták, Pest lemondásra kényszerítheti-e őket, és teheti-e ezt a nemzet nevében. Számítani kell ugyanis arra — emelte ki Nyáry —, hogy ha most nézeteltérés támad a hazafiak közt, akkor polgárháború tör ki, amely a nemzetet bukásba taszítja, a bürokráciát pedig új életre támasztja. Nem szabad ezt az utat választani, hiszen törvényes formák közt is folytatható a békés forradalom oly módon, hogy a még teljesítetlen kívánságokat a nemzet utasításba foglalja a következő országgyűlés népképviselői számára. Mindezek alapján „a nemzet szent nevére" hivatkozva kérte a Választmányt a leirat elfogadására.

A jelenlevők többsége zajos éljenek közepette szorgalmazta a resolutio akceptálását, a kisebbség viszont a beszédre már készen álló Irányit kívánta hallani. Ő, mikor végre szóhoz jutott, drasztikusan összegezte véleményét: a leirattal bolondot akarnak a nemzetből csinálni. Majd Nyárynak vágott vissza: nem az a kérdés, hogy a miniszterek elvállalják-e tárcáikat, hanem az, hogy a leirat megfelel-e a nemzet kívánságainak. Mindjárt válaszolt is: lehet-e szó önállóságról, ha a katonaság elhelyezése a nádor közbejöttével, külföldön pedig a király és a Bécsben lakó miniszter ellenjegyzésével történik. Kifogásolta azt is, hogy a resolutio értelmében államtanácsosok ellenjegyzik a király személye körüli miniszter intézkedéseit. Summázatképp azt indítványozta, hogy e leirat alapján a miniszterek ne vállalkozzanak kormányalakításra, hiszen ilyen kedvezőtlen feltételek elfogadására az európai körülmények jóvoltából nincs semmi szükség.

Irányi végszavait általában „nem tetsző moraj" követte, amely azonban helyeslő éljenekkel keveredett, sőt „sokan veres szalagaikat lengeték az elnök

[172] Ld. Királyi Pál „Pesti események folytatása" c. cikkét, Jelenkor, 1848 ápr. 4.

[173] Ld. Almásy ápr. 1-i jelentését az idézett helyen. — A Der Ungar április 4-i száma azt írta március 15-ének „forróvérű gyermekei"-ről, hogy azoknak a heroizmusról és a vérrel keresztelt szabadságról szőtt álmaik nem egykönnyen foszlottak szét, mert „a vörös zászlók ismét feltűntek, és vörös kokárdák lettek láthatókká".

felé". Nyáry Irányi hatásának semlegesítése végett ismét maga ragadta meg a szót. Kijelentette, hogy neki e pillanatban a veres szalagok nem tetszenek, mert ha a nemzet nem tud győzni a hármas szín alatt, akkor nem harcolhat eredményesen más színnel sem. A múltak — mondotta — még nem edzették meg a nemzetet annyira, hogy a „forradalom rémeivel" szembe tudjon szegülni, ezért a mi viszonyaink közt vakmerőség lenne köztársaságról álmodozni. Nem az a döntő — fejezte be ügyes fordulattal —, hogy van-e király, hanem az, hogy valóban nemzetté olvadjunk össze.

Nyáry ékesszólása az egykorú tudósítás szerint „annyira meghatá az ellenvéleményűeket is, hogy többen veres szalagjaikat a helyszínen letépdesték". Minden oldalról helyeseltek neki, és az ő nézetei támogatására többen felszólaltak, így Stuller, Patay és Irinyi. Sőt Irinyi, aki két nappal előbb még a Pragmatica Sanctio hatálytalanítását propagálta, most sorra véve cáfolta Irányi érveit.[174]

Petőfi hallgatott az ülés legvégéig, de korántsem azért, mintha a leirat ejtette volna gondolkodóba. Sőt: eredetileg Irányiénál sokkal radikálisabb hangot szándékozott megütni. Irányi elvetette a leiratot, de ezt mindenekelőtt a pozsonyiakon keresztül kívánta kifejezésre juttatni oly módon, hogy a miniszterek a resolutióban kikötött feltételek mellett semmiképp se fogadják el tárcáikat. Petőfi viszont, — maga Irányi a tanú erre — egyszersmind az országgyűléssel szemben is bizalmatlanságát akarta nyilvánítani!

Petőfi — hangzik Irányi későbbi vallomása — nyilvánosan készült hitvallást tenni amellett, hogy ellenzi a diéta megalkuvásait. Ezek ugyanis Petőfi szerint anélkül kompromittálták a demokrácia jelenét, hogy a magyar jövőt megmentették volna. Társai a költőt csak nagy üggyel-bajjal tudták szándékáról lebeszélni. Végül mégis megígérte, hogy erről nem nyilatkozik.[175] Ezért történt hát, hogy utolsónak jelentkezett szólásra, és mindössze néhány mondatot mondott. Utalt rá, hogy ő is többet kívánt, mint amennyit a resolutio magában foglal, de „megmosván kezeit", a belenyugvókra hárított minden felelősséget, tompa hangon jelentve ki: „Láttam remegést, láttam sápadt arcokat; nem szeretném továbbra is így látni nemzetemnek fiait, azért most lekötve kardomat, elnyugtatom, de össze nem töröm!" Ehhez, érezhetően keserű éllel, csak annyit tett még hozzá, hogy noha a jelenben a vérvörös színt nem akarja véleménykifejezőnek tekinteni, mégis kéri a mindenhatót, a haza sohase szoruljon hasonló zászlóra, hanem mindent, amire csak szüksége van, a rend és törvényesség útján nyerhessen meg.[176]

A megyei Választmány déli 12 órakor záruló ülése végül is azzal a többségi döntéssel oszlott szét, hogy akceptálja az uralkodó március 31-i kívánságait. Pedig az ellenérzés a resolutio iránt „nem csekély volt azok részéről is, kik

[174] A megyei Választmány ülését Bulyovszky Gyula: „Választmányi gyűlés a megye házánál" és Birányi Ákos: „Jó sorsunk" című beszámolói alapján ismertettük, az idézeteket is belőlük merítettük. Mindkettő a Nemzeti Újság 1848 ápr. 4-i számában jelent meg. (Részlegesen közli őket *Spira:* A vezérmegye stb. 741. l.)

[175] *Irányi—Chassin* i. m. I. 192. l.

[176] Petőfi „kézmosásáról" Birányi tájékoztat, idézett mondatát Bulyovszky örökítette meg jelzett cikkében. Irányi úgy emlékszik vissza a jelenetre, hogy Petőfi, kezét kardjára téve, felkiáltott: „Legyen, rendben van, nem húzom ki, de megőrzöm!" *(Irányi—Chassin* i. m. I. 192. l.) A költőnek a vörös színnel kapcsolatos megjegyzésére ld. a Pesther Zeitung 1848 ápr. 2-i beszámolóját.

azt védelmezék". „Nem azért fogadták el a leiratot, mintha az kielégítő lett volna — írta a szemtanúk egyike —, hanem mivel választaniok kellett elfogadás és — végtaglalatban — polgárháború közt." Az ülés résztvevőinek egy hányadát voltaképpen Nyáry érvelése győzte meg annyira, hogy önként leszaggatta veres szalagjait, és átállt azok oldalára, akik a leirat mellett kardoskodtak.[177] Klauzálék abban a már említett kollektív beszámolóban, amelyet mindjárt az ülés befejezése után készítettek Batthyány számára, szintén hangsúlyozták, hogy a többség a leiratban „heves vita után" és csupán „mint kezdetben, mint alapban" nyugodott meg, olyan, a Deákéval rokon — csitító szándékú — megokolással, hogy mindez „nem elég ugyan, de bízik a ministeriumban, mely bevégzi, ami hátra van".[178]

A resolutióból következő engedményeket e többség sem tekintette a teljesült vágyak netovábbjának, de már a nemzeti jogok még meglevő hiányait annyira alapvetőeknek nem tartotta, hogy kiküszöbölésük érdekében az uralkodóház és Magyarország nyílt összeütközését kockáztassa meg. A leirat ebben az értelemben kielégítette mind a dinasztikus függetleneket, mind a nemzeti monarchistákat, és egyszeriben minden hirtelen támadt véleménykülönbséget elmosott közöttük. A republikánusok egynémelyike már a leirat hatására feladta elveit, mások a vita nyomán csatlakoztak a resolutio pártolóihoz, elárulva ezzel, hogy a köztársaságiak csoportjába sokkal inkább érzelmi felbuzdulás vitte őket, semmint átgondolt eszmei meggyőződés.[179]

A republikánusok kisebbsége azonban egyelőre még kitartott eredeti elképzelései mellett. A választmány kedvezőtlen határozata miatt a resolutio elégetéséről letett ugyan, de legalább külsőségekben akarta megmutatni, hogy a leirat nem felel meg a nép várakozásának, a délelőtti döntés pedig csupán a Választmány, és nem a nép véleményét fejezi ki. Mindjárt az ülés után számosan ismét kizárólag vörös szalagot vagy tollat tűztek mellükre, illetőleg fövegükre, a Pilvax előtt pedig olyan tumultus és versengés támadt a vörös szalagokért, hogy a hatóságnak kellett közbelépnie.[180]

A köztársaságiak maradék csoportjának csakazértis tüntetése a vörös színnel — kihívta maga ellen a rendet óhajtó és a mozgalmak elcsitulását már alig váró társadalmi rétegek haragját. A vörös szín különösen a birtokos polgárságot ingerelte, amely a köztársaságot a rablással-fosztogatással és az anarchiával vette egy kalap alá, és tudta, hogy vörös színt a republikánusok hordanak.[181] A polgárok túlzott aggodalmukban már a pesti Választmány 3 órakor megnyíló ülése előtt a város három pontján, köztük a Városház térre gyülekező tömegben is megtámadták a vöröskokárdás fiatalokat, és fej-

[177] E szemtanú Bírányi volt. (Ld. Jó sorsunk c. cikkét a Nemzeti Újság 1848 ápr. 4-i számában.)

[178] OL, Miniszterelnökség ir. 1848 : 171.

[179] Jellemző, hogy a radikális Marczius Tizenötödike április 2-án azt írta, hogy a resolutio „rossz, unalmas, bosszantó", de azért a diéta nagyot haladt.

[180] Ld. Királyi Pál idézett cikkét a Jelenkor 1848 ápr. 4-i számában.

[181] Hogy összefüggés volt a vörös szín viselése és a köztársasági elvek vallása közt, azt nemcsak Pesten tudták, hanem vidéken is. Heves megye közgyűlése például április 10-én köszönetet szavazott Nyárynak a pesti forradalom „eszélyes vezetése" miatt, és a közgyűlés szerint ezt Nyáry főleg akkor érdemelte ki, „midőn néhány nyugtalan főnek a vörös szalaghoz kötött elvek kivihetetlenségét magyarázta". (T. L. beszámolója Hevesből, Nemzeti Újság, 1848 ápr. 16.

vesztetten, „a legvadabb eljárással tépdesték le a veres szalagokat" róluk. Sőt a „vörösöket" el akarták fogni, mit sem törődve azzal, hogy az üldözőbe vettek egyike olyan egyetemista volt, aki e színt március 20 óta — igaz, ekkor már parancsnoki tilalom ellenére — nemzetőrségi alakulatának megkülönböztető jele gyanánt viselte. Voltak, akik a vörös szalagosokat egyenesen hazaárulóknak bélyegezték, azt gondolva, hogy „ugyanolyan pártot jelentenek, mint a francia vörösök".[182]

A republikánusok legkitartóbbjait egyelőre a hasonló inzultusok se tudták visszariasztani. A pesti Választmány ülésén újra összecsapott — bár kétségtelenül gyengülő hevességgel — a köztársasági és a monarchista irányzat. Nyáry és Perczel itt is a leirat mellett szónokoltak. Emődy Dániel, aki pedig maga is a radikális ifjakhoz számított, egyenesen kérte a jelenlevőket a veres szalagok letételére. Irányi viszont ismét ellenkező értelemben lépett sorompóba. A megyei Választmányban — mutatott rá nyomatékosan — őt csupán leszavazták, de le nem győzték. Változatlanul kitartott a leirat kárhoztatása mellett, egy ponton mégis engedett. Hangsúlyozta ugyan, hogy ő senkit sem ítélne el azért, ha politikai hitvallásának jeleként veres szalagot visel, de elismerte, hogy a háromszín alatt is lehet küzdeni.

Irányi azonban a csatában egyedül maradt. A megyei Választmányban csak a republikánus értelmiségi fiatalok képviselője és a nemesi liberálisok közt folyt az egyenlőtlen küzdelem. A pesti — középponti — Választmányban viszont beavatkoztak a szóharcba a pesti polgárság képviselői is. Tóth Gáspár szabó és Kacskovics Lajos pesti főjegyző egyaránt a polgárság liberális szárnyához tartoztak, és mindketten már régóta támogatták a nemesi reformerek politikáját. Most mégis úgy nyilatkoztak, mégpedig küldőik nevében, hogy ha a Választmány — amelynek tagjai voltak — elveti a leiratot, akkor rájuk, azaz a polgárságra többé ne számítson. E bejelentés végleg eldöntötte a Választmány állásfoglalását: a forradalom első és legnagyobb tekintélyű szerve többségi határozattal a resolutio elfogadása mellett döntött![183]

Az ülés felkérésére egy bizottság — Vörösmarty szövegezésében — proklamációt dolgozott ki, amelyet magyarul is, németül is felolvastak a Múzeumnál délután 5 órakor tartott népgyűlés előtt. A hatalmas tömegnek előzőleg Nyáry hosszasan és körülményesen elmagyarázta azokat az indokokat, amelyek a Választmányt a leirat elfogadására késztették. Nem hallgatott arról sem, hogy „a választmányokban ellenvélemény mutatkozott", de elsősorban természetesen a resolutio-pártiak érveit taglalta. Ezután jött sorra a kiáltvány ismertetése.

A Választmány nevében kibocsátott proklamáció a további éberség hangsúlyozása ellenére azt emelte ki, hogy a szabadság ügye jobbra fordult,

[182] Vö. Marczius Tizenötödike, 1848 ápr. 1 és Nemzeti Újság, 1848 ápr. 4. (Bulyovszky Gyula idézett cikke) és 6. — Az utóbbi lap szerint a vörös szalagosok „nem számítottak arra, hogy a francia vérlobogó fekete tetteivel fognak gyanúsíttatni". Egyébként az a körülmény, hogy a polgárság a vörös szalag viselését büntetendő cselekedetnek fogta fel, és ezért a városházához akarta hurcolni a vörös kokárdásokat, tétette Almásy kincstári alelnökkel azt a felületes és túlzó megállapítást, hogy a republikánus szalagokkal járkálókat az „erélyesen működő polgári őrsereg" a városházára kíséri, ahol megbüntetik őket. (Almásy ápr. 1-i levelét a nádorhoz ld. *Andics:* A nagybirtokos stb. II. 51—52. l.)

[183] Ld. A Nemzeti Újság 1848 április 4-i számában az „Április 1. d. u. 3 óra. Pest városi bizottmányi ülés" c. cikket.

mert megszűntek a régi kormányszervek, és mivel a jövőben minden intézkedés csak miniszteri ellenjegyzés esetén érvényes, megvalósult a magyar kormány függetlensége is. A leiratban jelentkező hiányokat „gyakorlati téren" pótolja a minisztérium és a nemzetgyűlés. A szabadság tehát megvan, de önmagában — és ezt emelte ki a proklamáció — csak eszköz a jólét felé, amit munkával és szorgalommal kell megteremteni. A haza minden fiától elvárja polgári és házi kötelezettségeinek teljesítését, mert most már csak a hazafiaktól függ, hogy „a szabad Magyarország boldog, erős és virágzó legyen".[184]

E gyűlésen már nem akadt ellenszónok, és a több ezres tömeg jóváhagyta a Választmányok többségi szavazaton alapuló döntéseit. Itt már korlátlanul érvényesült a nemesi liberálisok és a pesti polgárság — jobb- és balszárnyának ezúttal egyező — akarata. A republikánusok ennyire gyors politikai veresége Pesten mindenekelőtt a polgárság számláját terheli: e polgárság a köztársasági tendenciákkal a nemesi liberálisoknál sokkal dühödtebben és tettlegességekre vetemedve fordult szembe.[185]

A republikánus hangadók számára talán e népgyűlés volt a legnagyobb tanulság: kiderült, hogy a főváros lakosságának döntő többsége nem tart velük, és Pesten, a céhlegényeket leszámítva, tulajdonképp csak egy nagyon vékony értelmiségi rétegre, továbbá — legalábbis egyelőre — az egyetemista fiatalok egy hányadára számíthatnak. Így véleményük további erőszakolása legfeljebb azt eredményezte volna, hogy még jobban elszigetelődnek a főváros népének zömétől. Visszavonultak tehát, mert — amint Irányi később megindokolta — nem lehetett feladatuk háborút kiáltani akkor, amikor az egész ország a megegyezést dicsőítette, a diéta győzelme felett örvendezett, és kimondhatatlan lelkesedéssel ünnepelte az új napok hajnalát.[186] Petőfi is csak naplójába temethette keserűségét a történtek felett. Mivel a békés polgárok — jegyezte fel e kritikus napon — már a Választmányban csaknem hazaárulóknak bélyegezték a resolutio ellenzőit, az ifjúság, amely maga volt a forradalom, megértve, hogy vége az első felvonásnak, lelép a színről és a magánéletbe tér vissza.[187]

A republikánusok tehát politikailag úgyszólván egyetlen napon felmorzsolódtak. Mégis úgy tűnik, mintha egy maroknyi csoportjuk nem akarta volna feladni a harcot. A köztársaságiak Pesten csatát vesztettek, a jelek szerint azonban némelyek közülük a vidéken még mindig bázist reméltek találni maguknak. Április 2-án maga a pesti Választmány jelentette a megyei Választmánynak, hogy e nap estéjén a Kerepesi úton mintegy 30 kocsi vörös zászlót és szalagot vittek ki a városból. A Választmány erre másnap utasí-

[184] A gyűlés lefolyását és a kiáltványt ld. Pesti Hirlap, 1848 ápr. 4.

[185] Az egykorú források a polgárság ilyen értelmű magatartásáról teljesen egybehangzóan vallanak. Almásy szerint „a vörös kokárdások ellen nagy ellenszenv" mutatkozott a nagyközönség körében (ld. ápr. 1-i idézett levelét); Klauzálék április 1-én azt írhatták a miniszterelnöknek, hogy „a fők, a polgárság velünk vannak; azt hisszük, sikerül az ifjabb nemzedéket megnyugtatni" (ld. ápr. 1-i közös levelüket); Irányi szerint a vörös kokárdák viselése „a polgárságban" gerjesztett nagy aggodalmat (Jó sorsunk, Nemzeti Újság, 1848 ápr. 4.); Jakab István ugyancsak azt állapította meg elégedetten, hogy a republikánus törekvések iránt a népben s a derék polgárságban legkisebb hajlam sem mutatkozott (OSzK, Kézirattár, Quart. Hung. 135.) stb.

[186] *Irányi—Chassin* i. m. I. 192. l.

[187] PÖPM, 412. l.

totta a megyei tisztviselőket: ha kerületeikben vörös zászlók vagy szalagok feltűzését tapasztalják, fokozottan őrködjenek, és figyelmeztessék a népet, hogy a vörös szín „a rend bontás s zavar előidézés jele". Eredetileg a Választmány el is akart járni azok ellen, akik a felvilágosítást semmibe véve makacsul ragaszkodnak a vörös szín viseléséhez, a végleges határozatból azonban e passzus — hihetőleg a Választmány republikánus érzelmű tagjainak befolyására — kimaradt. A megyei tisztviselők ébersége miatt a vörös jelvények aligha jutottak el oda, ahova ismeretlen útnak indítóik szánták őket.[188]

A következő napok egyikén a megyei Választmány ülésén egy veres szalaggal megjelenő ifjút maga Nyáry oktatott ki, hogy forradalomkor is a három színt illik viselni, és bírt rá szalagjának letételére.[189] Így egyre gyérebb számban akadtak, akik vállalták, hogy inzultus érje őket a veres szín viselése miatt.[190] A pesti „Egyenlőség 1-ső százada" április 5-én hasztalan tétette közzé Sebő Antal útján a maga nyilatkozatát, és magyarázta el, hogy a veres szalagot, amelyet a polgárok „lázongási jelül" tekintenek, a század tagjai március 20-án megkülönböztető jel gyanánt vették fel, és mégis „éppen nem rendes és békés modorban" támadták meg őket miatta. Hiába hivatkozott arra, hogy az időközben létrehozott Nemzetőrségi Haditanács elismerte a megtámadás törvénytelenségét, a tetteseket pedig kötelezte az okozott kár megtérítésére, sőt Rottenbiller a megbántottaktól a sértők és a saját nevében bocsánatot kért.[191] A vörös szín a pesti polgárok előtt változatlanul „vörös posztó" maradt: továbbra is leszaggatták mindenkiről, aki azt még mindig viselni merészkedett. Április 8-án például nemcsak pesti ifjakról, hanem egy gyanútlan vidéki kalapjáról is letépték a vérszínű szalagot.[192]

Az elenyésző kisebbségbe került veresszalagosok most már egyenesen a hatóság védelmére szorultak. A pesti Választmány kénytelen volt mellettük fellépni és biztonságuk érdekében erélyes határozatot hozni. Április 9-én a Múzeum előtt tartott népgyűlésen a többezres tömeg előtt Vasvári és Irinyi magyarul, Rottenbiller pedig németül keltek ki azok ellen, akik a veres szín viselőit bántalmazzák, vagy jeleik letevésére kényszerítik. Kimondták azt is, hogy aki ilyet cselekszik, annak rendzavaróként kell bűnhődnie. Hasonlót tartalmazott a Választmány által e tárgyban kiadott és a gyűlésen felolvasott proklamáció.

E kiáltvány szerint a magyar forradalom jeleként országszerte a hármas színt használják ugyan, de „sokan" vörös szalagokat tűztek magukra. Ebben

[188] A pesti Választmány jelentését ld. Pest megyei Levéltár, Pest megye lt. Közbátorsági Választmány ir. Irregestrata; a Választmány határozatát *Spira:* A vezérmegye stb. 745. l. — Megjegyezzük: az illetékesek azzal a magyarázattal igyekeztek az ügy jelentőségét eltörpíteni, hogy valójában nem szalagrakományokról volt szó, hanem csupán a kocsikat díszítették fel vörös pántlikákkal.

[189] Hetilap, 1848 ápr. 4.

[190] „Úgy látszik — írta ezzel kapcsolatban április 3-án a Marczius Tizenötödike —, hogy a mi polgárainknak jó nagy része igen kislelkű ember... E napokban, ha az utczán a csoportozatok csak kevéssé is sűrűbbek kezdtek lenni, a váczi utczai kereskedők a jobbérzésűek pirulására boltjaikat azonnal a legnagyobb sietséggel, mintha Dosa György hada közelednék, bezárogaták... Ezen emberek a táblabíráknak egy más és újabb kiadása. Ezek azt gondolják, hogy a revolutio egyértelmű a rablás s fosztogatással."

[191] Sebő nyilatkozatát ld. Jelenkor, 1848 ápr. 6.

[192] Ezekre az újabb inzultusokra: Marczius Tizenötödike, 1848 ápr. 11. és Hetilap, 1848 ápr. 11.

mások „vérontást és lángokat láttak", és a vörös színek viselőivel szemben erőszakhoz nyúltak. Pedig e szín hordása egymagában még semmi veszélyt sem jelent, hiszen a szín nem támadja meg a szabadságnak és a haza függetlenségének elveit, mert a szabadság oly jog, amely szerint „mindenki tehet olyast, mivel polgártársának nem árt". A vörös színért, amely egyébként némely vidékek szokásos díszjele is, ugyancsak nem támadható meg senki. A Választmány tehát minden olyan türelmetlenséget, amely a vörös szín ellen irányul, „a szabadság megfertőztetésének tartja", sőt, ha a türelmetlenség tettleges bántalommá fajul, a sértett félnek elégtételt szolgáltat.[193]

A Választmány biztosította védelméről a veres szalagosokat, de közben azzal kísérelte meg előmozdítani határozata sikerét, hogy az összefüggést a vörös szín, mint forma és a mögötte húzódó tartalom közt igyekezett elhomályosítani. Pedig a megyei Választmány alig egy héttel korábban épp az ő átirata nyomán minősítette a vörös színt a lázongás és rendbontás jelének! A republikánusok visszavonulásának szinte jelképe lehetne, hogy a Választmány e proklamációját jegyzői minőségben ugyanaz az Irányi írta alá, aki pár nappal előbb legtovább és leghevesebben épp a tartalmat védelmezte. A pesti polgárságot még ezen az áron sem lehetett egyik napról a másikra leszerelni: közvetlenül a népgyűlés után ismét megtámadtak egy veres szalagost![194] Nem csoda hát, hogy a vörös szín jóidőre eltűnt a főváros utcáiról...

A köztársaság további erőszakolása 1848 áprilisa elején irreális célkitűzés lett volna. Nem is elsősorban azért, mert a birodalmi kormány minden előteremthető erőt bevetett volna ennek megakadályozására. Nagyobb súllyal esett latba az a tény, hogy a körülmények és a feltételek a magyar társadalmon belül még nem voltak érettek a respublikára. Az udvar és a köréje tömörülő erők — természetesen rajtuk kívül álló okoktól szorítva — nem alkalmazhatták a határozott és kemény kéz politikáját Magyarországgal szemben: épp a birodalom együtt-tartása érdekében a lehető engedékenységet kellett tanúsítaniok a magyar mozgalom iránt. Ez az engedékenység viszont elejét vette annak, hogy a magyar mozgalom tulajdonképpeni vezetője: a liberális nemesség, vagy legalábbis annak egyes csoportjai, amelyek sem reguláris hadsereg, sem kellő pénz felett nem rendelkeztek, utolsó megoldás gyanánt elszakadásra kényszerüljenek, holott a köztársaság felé az első lépés a birodalomból való kiválás és a Habsburgok detronizációja lett volna.

Igaz, a köztársaságiak megkísérelhetik a nép mozgósítását Bécs ellen. Ez esetben azonban egyrészt úgyszólván a birtokos osztály egészével találják szemben magukat, és olyan polgárháborúba rántják az országot, amely mindenekelőtt Bécs malmára hajtja a vizet. Másrészt: több mint kérdéses, hogy a respublika jelszavával akkor is sikerül-e a népet, illetőleg a nép óriási több-

[193] A Választmány határozatát, proklamációját és a népgyűlés lefolyását ld. Uo.; Nemzeti Újság, 1848 ápr. 11; Pesti Hirlap, 1848 ápr 11. — A városban plakát formájában kiragasztott proklamáció megtalálható OL, 1848-i nyomtatványgyűjtemény 2. csomójában is.

[194] A Nemzeti Újság cikkírója, aki az újabb incidensről hírt adott, bölcs előrelátással fűzte beszámolójához: „Meglehet, közel az idő, hogy a veres szalagosokra szükségünk leend, nem testvéri polgárháborúban, mint sokan balúl hívék, hanem közös ellenünk ellen." (Ld. a lap ápr. 11-i számát.) — A republikánusok március végi szereplését legújabban dolgozta fel kitűnő tanulmányában *Lukácsy Sándor:* „... és piros zászlókkal". Kritika, 1968. 3. sz. 9—36. l.

ségét alkotó parasztságot talpra állítani, ha ezt a zömében királytisztelő parasztságot a köztársasággal szembenálló és a nemességet képviselő diéta a király jóváhagyása mellett — és épp most — emeli ki a jobbágyrendszer bilincseiből. Vajon a republikánusok vékony csoportjának erejéből és érveiből telt volna-e arra, hogy a megyei hatalmat birtokló nemességgel ilyen feltételek mellett is eredményesen vegye fel a versenyt a parasztság vezetéséért?

e) AZ ÚRBÉRI TÖRVÉNY VÉGLEGESÍTÉSE ÉS ÉRTELMEZÉSE

Klauzálék több ízben idézett április 1-i beszámolójukban, utalva a köztársaságiak leszavazására, fellélegezve tudatták Batthyányval, hogy most már reménykedni kezdenek. „A dynastia volt veszedelemben, úgy hogy rendkívüli intézkedésekről kezdtünk gondolkodni." Egyidejűleg azonban hangsúlyozták, hogy „a ministeri törvény nem minden", mert ha a többi retrográd lenne, „a baj, az ingerültség megújulna". Ezért azt üzenték Pozsonyba, hogy a sajtó- és nemzetőrségi törvény ügyében nem lehet Béccsel szemben engedni, majd külön, a szó szoros értelmében is aláhúzták levelükben, hogy „az úrbériben éppen nem" szabad a diétának meghátrálnia.[195]

Az országgyűlés az elmúlt hetek tapasztalatai alapján különben is tudta ezt. Sőt két nappal később, hogy a rendek válaszul a jobbágyfelszabadítással foglalkozó március 28-i leiratra, újólag kimondták a március 18-i határozat megváltoztathatatlanságát, meggyőződhettek róla: bölcsen jártak el, amikor a jobbágyrendszer kioltásával legalább részlegesen semlegesítették a parasztság tekintélyes részét.

Március 30-án küldöttség jelent meg Pozsonyban a nem is közel fekvő Nógrád megye egyik falujából: Dengelegről. E helységben március 27-én hirdették ki a jobbágyvonatkozású törvényeket. A nép a kedvezményeket elégedetten fogadta, de ingerültségben tört ki amiatt, hogy a tagosításkor szenvedett sérelmeinek orvoslására az új artikulusokban sem talált paragrafust. Ennek ellenére a lakosok eredeti, de újabban az uraságnak jutott földjeiket kezdték szántani, és „halállal fenyegetődztek, ki őket bántani merné". Egyszersmind a március 29-i pesti gőzössel Pozsonyba küldték néhány társukat, hogy kieszközöljék Batthyánynál a rajtuk esett méltánytalanság jóvátételét. Mire azonban a deputáció bejuthatott volna Batthyányhoz, ő a 28-i leirat ügyében Bécsbe távozott, és épp az igazságügyminiszterrel: Deákkal együtt. Ezért a panaszosokat a diétáról Pestre, Szemere belügyminiszterhez utasították.[196]

A dengelegiek Pozsony-járása kézzelfogható példát szolgáltatott az országgyűlésnek arról, hogy a kormány a parasztsággal kapcsolatban az úrbéri birtok felszabadítása mellett is nehéz problémáknak néz elébe. Sőt a dengelegi akció hatására ismét elterjedt a hír, hogy némely vidéken, így éppen Nógrád

[195] OL, Miniszterelnökség ir. 1848 : 171.

[196] Az ügy leírását ld. Nógrád megyei Levéltár, Nógrád megye Választmányi ir. 1848 : 22. ill. 73. Az eset vége egyébként az lett, hogy a falu küldöttsége Szemerétől „keményen megfeddve" tért haza, és a helység, bár kénytelen-kelletlen, ismét a neki jutott határrész megmunkálásához fogott.

megyében, anarchiával fenyeget a parasztok nyugtalansága.[197] A diéta a falusiak előtt is mindenképp demonstrálni akarta, hogy felszabadításuk kérdésében nem lép vissza. Ezért hívták be Pozsonyba az április 2-án rendezett és tábori misével egybekötött ünnepségre a környező és a csallóközi helységek több száz parasztküldöttjét, akik részt vettek a katonai parádén, és köszönetet mondtak az országgyűlésnek, de mindenekelőtt Kossuthnak az úrbéri rendszer eltörléséért. A követek alkalmat kerestek a jobbágyok megnyugtatására, és — az egykorú jelentések szerint — az ellenzék nagyon is igyekezett a városba érkezetteket a dolgok állásáról felvilágosítani, „csakhogy a parasztzendülést, amelytől nagyon fél, elhárítsa".[198]

Valószínű, hogy a jobbágyfelszabadításra vonatkozó március 28-i leirat pozsonyi fogadtatása, illetőleg a kérdés sorsa szóba került azokon a tárgyalásokon, amelyeket a nádor március 29 és 31 közt Bécsben a miniszteriális resolutióról folytatott. Még aznap ugyanis, március 31-én, amikor visszatért a diéta színhelyére, táviratilag közölte Szögyényvel, hogy a rendek és a mágnások az úrbéri ügyet végérvényesen elintézettnek tekintik. Ezért ő maga is úgy vélekedett, hogy az úrbéri artikulust talán nem is kell ismét Bécsbe küldeni. Azt viszont hangsúlyozta, hogy a kármentesítési törvény elintézését feltétlenül várják Pozsonyban. E törvényjavaslatot ugyanis a király szintén újratárgyaltatni kívánta. Sőt vele kapcsolatban a március 28-i leirat még azt sem mondta ki, amit a jobbágyfelszabadító artikulusról megállapított, hogy ti. a törvény alapelvével egyetért az uralkodó. Most a nádor tájékoztatást kért a Kancelláriától, vajon figyelmeztesse-e a rendeket a szóban forgó artikulusok ismételt felküldésére.[199]

Úgy látszik, a nádor kérdésére Bécsből igenlő válasz érkezett. Az ügyet István főherceg, miután a tárgynak országos és kerületi üléseken nincs nyoma, feltehetően valamelyik konferencián hozta szóba. Április 2-ának éjszakáján ugyanis újabb táviratban értesítette Szögyényt, hogy az ő rábeszélésére a kármentesítési törvényjavaslattal együtt fel fogják terjeszteni az úrbéri törvénycikket is, jóllehet azt mindkét tábla szentesítettnek tekinti.[200]

E felterjesztés csak április 5-én történt meg. Mivel a király március 28-án mindkét törvényről egyazon leiratban mondott véleményt, a diéta is helyénvalónak találta, ha közös válaszban foglalja össze róluk nézeteit. Késedelmet okozott viszont az, hogy a magukat megváltott községek ügye, amelyet a követek egy része és a főrendek többsége továbbra is rendezni akart, többszörös üzenetváltást igényelt a két tábla között. A mágnások végül is keresztülvitték kívánságukat, de az alsóház országos ülése elé a kérdés a teendők halmaza miatt csak április 5-én került. A törvénytervezet a főrendek óhajára csupán annyiban módosult, hogy a diéta még egy olyan értelmű utolsó paragrafust függesztett hozzá, hogy a már megkötött örökváltsági szerződésekről

[197] Beszámol erről egy ápr. 2-i pozsonyi kémjelentés: AVMIPH, 1848 : 355.)

[198] Az április 2-i ünnepélyre és a követek hangulatára a fentebbi kémjelentésen kívül ld. Lamberg altábornagynak a Hofkriegsrat elnökségéhez Pozsonyból április 3-án küldött beszámolóját. (Wien, Hofkriegsrat, Praesidiale, 1848 : 1096.) Megjegyezzük, hogy Lamberg a Pozsony környéki parasztokat első pillantásra „fegyvertelen nemeseknek" vélte. (Uo. 1848 : 1073.)

[199] Táviratát ld. *Szögyény* i. m. I. 223—224. l.

[200] Uo. I. 218. l.

a jelen törvény alapján a minisztérium fog az igazság és méltányosság szerint intézkedni.

A közös felirat végleges szövegét is ekkor állapították meg. Valószínűleg a nádor befolyására — és természetesen a március 31-i resolutio hatására — történt, hogy a rendek közös válasz gyanánt nem március 29-i kemény hangú határozatukat küldték Bécsbe, hanem a két törvénycikkhez egy enyhébben fogalmazott változatot mellékeltek. Ebben is kijelentették, hogy a kárpótlást csak az eredetileg kijelölt módon, tehát a statusbirtokokra alapozva tudják elképzelni; ezért a törvényjavaslatnak, mivel újratárgyalása felesleges, jóváhagyását kérik. Nem tágítottak a jobbágyfelszabadítás ügyében sem, de szelídebben formulázták meg kategorikus álláspontjukat. Mivel az uralkodó március 28-i válasza — mondták, valójában túlzással, feliratukban — a március 19-én felterjesztett artikulust, amely tisztán és határozottan kimondja az úrbéri viszonyok megszüntetését, megerősítette, a diéta március 29-i döntése pedig publikussá lett az egész ország előtt, „sem szükségesnek, sem eszközölhetőnek" nem tartják a kérdéses törvénycikk bármely részben való elhalasztását.[201]

A két törvényjavaslatot a kísérő felirattal együtt április 5-ének estéjén hitelesítette meg az országgyűlés,[202] a nádor pedig még ezen az éjszakán Bécsbe vitte azokat. A Kancellária mindkét tervezetről már a következő nap elkészítette véleményes javaslatát. A jobbágyfelszabadító artikulussal kapcsolatban a rendek indoklásából — némileg el is ferdítve — azt emelte ki, hogy a diéta március 29-i határozata gyakorlatilag már „teljesedést nyert" az egész országban. Annál inkább elfogadásra kell tehát a törvénycikket ajánlania — summázta meglehetős rövidséggel a maga álláspontját —, mert ellenkező esetben aligha lehet a zendülést és a rendzavarást meggátolni, az úrbéri szolgáltatásokat pedig ennek ellenére se lehet kikényszeríteni.

De igenlő választ tanácsolt a királynak a kármentesítési törvényjavaslatra is. E tanácsa szöges ellentétben állt március 23-án adott első véleményével. Akkor — láttuk — azon a nézeten volt a Kancellária, hogy a kármentesítési artikulust a rendeknek alaposabb megfontolás tárgyává kell tenniük, mert jelen formájában egyrészt nem eléggé világos, másrészt elfogadásra teljességgel alkalmatlan, mivel a kármentesítés biztosítékául a kincstári javakat akarja lekötni. A Kancellária pálfordulásának egyszerű a magyarázata. Március 23-án Szögyények még nem látták előre, hogy az uralkodó kénytelen lesz a magyar pénzügyi függetlenséghez hozzájárulni. A kamarai javak jövedelme viszont a birodalmi kasszába folyt be, olyan vagyont tehát, amelyiknek hozamát a monarchia központi pénztára élvezi, semmiképp se szerettek volna kizárólag magyarországi rendeltetésű adóssággal megterhelni.

Közben azonban úgy alakultak a dolgok, hogy Magyarország — ha némi korlátozással is — független pénzügyminisztériumot kapott, következésképp a kincstári ingatlanok ugyancsak e minisztérium intézkedési körébe kerültek

[201] Károlyi nem vette észre, hogy a rendek e felirata mérsékeltebb hangú márc. 29-i határozatuknál (*Károlyi* i. m. 48. l.), pedig a formai és stiláris különbségek a tartalom azonossága ellenére is első pillanatra érzékelhetők a kettő között. (A nyomtatásban megjelent határozatot ld. Pesti Hirlap, 1848 ápr. 1, az ápr. 5-i felirat eredeti fogalmazványát: OL, Arch. Regn. Lad. XX. No. 21. F. C. No. 89.)

[202] Pesti Hirlap, 1848 ápr. 9.

át. Véleménye megfogalmazásakor ezt vette tekintetbe a Kancellária is. Magyarországon a megváltozott körülmények közepette — hangzik mostani indoklása — a pénzügyekről immár a magyar minisztériumnak kell gondoskodnia, és ugyanakkor a nemzetnek az a joga sem volt soha vitatható, hogy a kamarai birtokról önmaga rendelkezzék. E törvényjavaslattal szemben annál kevésbé hozható fel bármi is, mivel a földesurak kármentesítése végett meghatározandó tőkét biztosíték nélkül nem lehet előteremteni. Ha tehát a kármentesítésnek e formája, amelynek elfogadása már csak a birtokos osztály megnyugtatása szempontjából is kívánatosnak látszik, nem találna méltánylásra, akkor könnyen megeshetne, hogy ez az osztály minden kárpótlás nélkül maradna. Márpedig ha ez következik be — így szól a Kancellária végkövetkeztetése —, akkor a földesurak, akik veszteségüket a birodalmi kormányzat számlájára írnák, e kormánytól egész biztosan elidegenednének.

A Kancellária okfejtését a Staats-Konferenz nem tudta sem cáfolni, sem újabb érvekkel támogatni. Egyszerűen csatlakozott hát április 7-én Szögyényék javaslatához. Természetes, hogy a két artikulushoz ezek után az uralkodó is szó nélkül beleegyezését adta.[203]

A Staats-Konferenz igenlő álláspontjának kialakulását, az adott helyzetből eredő általános ösztönzéseken túl befolyásolhatta az a körülmény is, hogy üléseinek napirendjén csak három nappal előbb szerepelt a Hofkriegsrat elnökének átirata, amely Lederer budai főhadparancsnok március 31-i kivonatolt beszámolóját ajánlotta sürgősen a konferencia figyelmébe. Lederer helyzetjelentésének — és elemzésének — végkövetkeztetése pedig épp az volt, hogy a jóérzelmű magyarországi nép támogatását, amelynek ereje egyedül képes az államköteléket Magyarország és az örökös tartományok közt fenntartani, csakis az úrbéri törvénycikk feltétel nélküli megerősítése biztosíthatja. A Staats-Konferenz aligha minősíthette rémlátásnak ennek a kipróbáltan lojális és a magyarországi helyzetet ismerő magasrangú katonatisztnek a véleményét, amely a magyar Kancellária érvelését a hadsereg oldaláról támasztotta alá.[204]

Így történt, hogy az udvar az úrbériség ügyében végleg feladta a harcot. A király leiratát, amelyben szűkszavúan bejelentette az uralkodó, hogy mindkét törvénycikkhez hozzájárul, április 9-én reggel a nádor hozta magával Bécsből. A resolutiót Pozsonyban a déli vegyes ülésen hirdették ki, a bécsi módosításokat másnapi ülésében a főrendiház külön is elfogadta.[205]

Végleg jóváhagyva április 9-én került vissza az udvarból a faizásról, összesítésről és legelő-elkülönözésről szóló, valamint az a törvénycikk is, amely az eddig földesúri hatóság által intézett ügyekkel foglalkozott. Az elsőt az országgyűlés április 3-án éjszaka terjesztette fel,[206] a Kancellária pedig április 5-én adott róla véleményt. A törvényt a jobbágyfelszabadító artikulus logikus következményének fogta fel, és mindössze azt javasolta új paragrafus gyanánt beiktatni a tervezet szövegébe, hogy mindazok a folyamatban levő úrbéri

[203] Minderre ld. *Károlyi* i. m. 48—49. és 300—302. l.

[204] A Staats-Konferenz a Haditanács átiratára rájegyezte: Őfelsége szíveskedjék e beszámolót tudomásul venni. — Ld. Wien, Staats-Archiv, Staats-Konferenz-Akten, 1848 : 453.

[205] A leiratot ld. Országgyűlési Irományok 215., a kihirdetést Pesti Hirlap, 1848 ápr. 12., a főrendek hozzájárulását: OL, Arch. Lad. XX. No. 21.

[206] Pesti Hirlap, 1848 ápr. 6.

perek, amelyek a földesúri-jobbágyi viszonyból keletkeztek, vagy a robot-, kilenced- és dézsmafizetésre vonatkozó panaszokkal kapcsolatosak, egyidejűleg — tehát a törvény életbe lépésétől — szűnjenek meg.

A Kancellária ezzel az indítvánnyal korántsem a volt jobbágyok, hanem a földesurak javát akarta szolgálni. Világosan megmondta, hogy e kiegészítésre azért van szükség, hogy elejét vegyék minden civakodásnak és a földesurak minden olyan további zaklatásának, amely őket a parasztok oldaláról érheti. Sőt nyomatékosan kiemelte, hogy egyedül e rendelkezés biztosíthatja a békét a földesurak és a parasztok között, védheti meg újabb károsodástól a tulajdonában úgyis oly nagyon megsebzett földbirtokost. Mivel úrbéri vonatkozású panaszokkal és perekkel az esetek összehasonlíthatatlan többségében a megkárosított jobbágyok léptek fel uraik ellenében, és nem fordítva, a Kancellária indítványa tulajdonképp ráduplázott a törvény alapelvére. Még hangsúlyosabbá kívánta tenni, hogy nem adható hely a jobbágyok olyan követeléseinek a földesúrral szemben, amelyek az úrbéri viszonnyal voltak összefüggésben. Ennek értelmében tehát a jobbágyok nem kérhették a tőlük előzőleg normán felül kikényszerített járadékok visszatérítését, a rendezések során esett igazságtalanságok helyrehozását.

Az új paragrafusnak szánt betoldást viszont a Kancellária korántsem fogalmazta meg ennyire egyértelműen, nyilvánvalóan azért, hogy a szövegből ne tűnjék ki azonnal az indítványtevők igazi szándéka. Formulája csupán azt mondta ki, hogy azok az úrbéri panaszokra és szolgáltatásokra, kilencedre, tizedre vonatkozó úrbéri perek, amelyek e törvény kihirdetésekor folyamatban vannak, ezennel megszűnnek. Ezzel a kiegészítéssel fogadta el a törvényt április 6-án a Staats-Konferenz, másnap pedig az uralkodó is.[207] Részint a taktikus fogalmazásnak volt az eredménye, hogy az április 9-én permanensen ülésező országgyűlés ellenvetés nélkül teljesítette a király kívánságát, és a Kancellária formuláját változatlan formában iktatta be a törvény szövegébe.[208]

A másik artikulus azoknak az ügyeknek a jövő intézéséről rendelkezett, amelyek eddig a földesúri joghatóság, vagyis az úriszék jogkörébe tartoztak. A jobbágyfelszabadító törvénycikk az úriszéknek csupán megszűnését mondta ki, de azzal nem foglalkozott, hogy a jövőben ki és miként lássa el az úriszék eddigi teendőit. E hiányosságot a főrendek március 25-i ülésén gróf Andrássy György hozta szóba. Mások is fontosnak tartották a probléma rendezését, ezért a mágnások felszólították az alsótáblát, hogy e tárgyban is készítsen javaslatot. A követek háza Szentkirályit még aznap felkérte a kívánt artikulus megfogalmazására, Szentkirályi tervezetét pedig a főrendek március 30-án jóváhagyták.[209]

E tervezet a sommás szóbeli és mezei perek elítélését a szolgabírákra bízta; az olyan községek számára, amelyek nem rendelkeztek elsőfokú bíráskodási joggal, egy-egy megyében több elsőfokú bíróság felállítását engedélyezte, mind e bíróságok, mind a rendezett tanácsú és első fokon bíráskodási jogú helységek feljebbviteli hatóságává pedig — az úriszék helyett — a megyei törvényszéket tette. Az árvai és bírói számadások átvizsgálását az egyúttal törvényszéki joggal felruházott megyei számvevőszék elé utalta. Egyszer-

[207] *Károlyi* i. m. 294—295. l.
[208] OL, Arch. Regn. Lad. XX. No. 21. F. C. No. 90.
[209] Minderre ld. Országgyűlési Irományok 218. és Pesti Hirlap 1848 márc. 31, ápr. 2. és 4.

smind elrendelte, hogy az uradalmak az úri joghatóság gyakorlásához használt eszközöket és épületeket bocsássák ideiglenesen a megye kezére.

A Bécsbe március 30-án felküldött javaslatot a Kancellária április 1-én észrevétel nélkül ajánlotta elfogadásra, a Staats-Konferenz indítványára azonban azt kívánta a király első, április 3-i válasza, hogy az úriszéki célokra szolgált épületek és eszközök közül csupán a megyeszékhelyen találhatókat adják át a megyéknek. Miután azonban a rendek megmagyarázták, hogy helyszűke folytán egyelőre nem tudják az úriszékek összes elítéltjeit a megyeszékhelyre szállítani, az uralkodó hozzájárult a törvényjavaslat eredeti szövegéhez.[210]

Április 9-én tehát az úrbériség felszámolásával összefüggő mindhárom törvénycikk, a király által véglegesen jóváhagyva, egyszerre érkezett vissza a diétára. Amíg azonban ezek az artikulusok megjárták Bécset, Pozsonyban csaknem sor került kibővítésükre, illetőleg újabb artikulus alkotására.

Április 5-én a délelőtti kerületi ülésen, a vallásügyi törvényjavaslat tárgyalásának végén, váratlanul felszólalt Batthyány, és egy lezártnak hitt, kényes témát hozott szőnyegre. Az ülés ekkor már túl volt a kármentesítési és a jobbágyfelszabadító törvényjavaslattal kapcsolatos második felirat megállapításán, annak csupán meghitelesítése és lepecsételése maradt az esti ülésre. A miniszterelnök most mégis e kérdéskörbe vágó problémát vetett fel. Hivatkozott arra, hogy az úrbéri tartozásokat megszüntető artikulust, amint erről tudósítást kapott, a különböző megyékben különféleképp magyarázzák, és emiatt „zavarok idéztettek máris elő". Ezért annak megvilágítására kérte a rendeket, „mi értelem adassék azon törvénynek", közelebbről: kiterjed-e a törvény hatálya a szőlőkre is, és megkérdezte tőlük, hogy egyáltalán akarnak-e a törvény magyarázatába ereszkedni.

Batthyány ezzel ismét arra a tárgyra irányította a diéta figyelmét, amelyet március 25-én — mindenekelőtt Kossuth tiltakozása miatt — már egyszer a véglegesség igényével vettek le a napirendről. E március 25-i tanácskozáson Batthyány ugyan nem vett részt, mert a miniszteriális törvényjavaslat jóváhagyásának siettetése végett épp aznap utazott a fővárosba, az ülésen történtekről azonban feltétlenül tudomást kellett szereznie. Annak, hogy most mégis elővette az ügyet, komoly oka volt.

Láttuk, hogy a törvényjavaslattá lett március 18-i határozat az úrbériség fogalmát nem írta körül. Láttuk azt is, hogy e hiány a megyékben a törvénynek tényleg eltérő értelmezésére adott okot, és erre Pest is felfigyelt. Batthyányt azonban a számos vitás kérdés körül most elsősorban a szőlők problémája késztette fellépésre. Közben ugyanis — a törvény előzetes hirdetése folyamán — kiderült, hogy a szőlődézsma ügye úgyszólván minden szőlőtermelő vidéken gondokat okoz, és ha nem terjed ki rá a felszabadítás hatálya, komoly összeütközések forrása lehet.

Promontoron (Budafok) a lakosok, mivel a szolgabíró tudtukra adta, hogy az allodiális szőlők dézsmáját továbbra is kötelesek fizetni, előre meg akarták tagadni annak teljesítését.[211] Szendehelyen, Berkenyén stb. (Nógrád) a szőlő-

[210] *Károlyi* i. m. 52—53. és 256. l.

[211] Végh Ignác szolgabíró jelentette ezt a Pest megyei Választmány ápr. 3-i ülésén. (Ld. *Spira:* A vezérmegye stb. 745. l.)

dézsma meghagyása „egy kevéssé levertté tette a népet, miután a helység lakosai leginkább szőlőmívelésből élnek".[212] A szántói (Zala) járás főbírája március 28-án arról értesítette alispánját, hogy „már a nép kitörésétül alaposan tartani lehet, — azon sajátos helyzete van ugyanis a keszthelyi vidéki s leginkább szőlőhegyekben lakó népnek, mely szerint reá az úrbéri viszonyok megszüntetéséből semmi tettleges haszon nem hárul".[213] Blaskovics Gyula hevesi alispán tájékoztatója szerint megyéjében „ingerültséget okozott a szőlős vidékeken, különösen Egerben az is, hogy az úrbér és a tized megszüntetéséről szólló czikkekben a szőlő nem látzik kivéve lenni az úri adózások alól", márpedig „ha kivétel nem történik, nehezebb lesz itt az e feletti ingerültség kitörését békés úton gátolni", mint az úrbéri viszonyból fakadó egyéb békétlenségét.[214]

Baranya március 28-i közgyűlése utasította országgyűlési követeit, hogy bár az úrbéri törvény hatályát a megye rendjei „mindennemű termékre gondolják s kívánják értetni", „többek" szerint azonban „a szőllőkre nézve ezen dézsma megszüntetése nem terjed" ki, „azon törvénycikkbe a szőllőket szinte befoglalni s világosan megérinteni iparkodjanak".[215] Torontál alispánja március 29-én egyenesen Batthyánynak címezte a kérdést, „hogy nem-e czélszerű lenne a szőllőhegyekre nézve is valami határozatot mondani".[216] De Batthyányhoz fordultak — felszólalásában maga a miniszterelnök példálódzott vele — Zemplénből is.

Zemplén nagy szőlőtermelő vidékén: a Hegyalján a szőlő sohasem számított a szorosan értelmezett úrbériséghez. Amellett e vidék bortermelő lakosságának jelentékeny része hajdani jobbágyok nemeslevelet szerzett utódaiból állt, illetőleg itt lakott a megyei kisnemesség zöme, amelynek szőlője volt ugyan, de amely úrbéri külsőséggel nem rendelkezett. Batthyánynak az úrbériség megszűnését bejelentő körlevelét a megye március 27-i közgyűlésén publikálták. Másnap, amikor a törvényhirdető küldöttségek számára kidolgozott utasításokat hitelesítették meg, az úrbéri külsőséget nélkülöző hegyaljai helységekből (Tokaj, Tálya, Tolcsva, Mád, Keresztúr, Erdőbénye stb.) is igen sokan tódultak be arra a hírre, hogy ők „az új törvények által semmi jóban nem részesülnek, a közteherviselés által pedig megrovatnak". E kisnemesek most egyszeriben úrbéri illetménynek vagy úrbéri szerződés mellett bírt ingatlannak igyekeztek szőlőiket beállítani és követelték, hogy a megye a dézsma-elengedés hatályát vonatkoztassa a szőlőkre is.

Mivel „akkor volt éppen az országos forrongás", Buday András tisztifőügyész a Hegyalja megnyugtatása és a béke fenntartása végett vállalkozott egy ilyen tartalmú indítvány előterjesztésére. Az úrbéri törvénycikk — mondotta Buday — a dézsmát általánosan szüntette meg, némelyek azonban a szőlődézsmát nem szoros úrbéri tartozásnak tekintik, és nem is számítják

[212] Muzsai István szolgabíró beszámolója, Nógrád megyei Levéltár, Nógrád megye Választmányi ir. 1848 : 28.

[213] Bogyay József főbíró Csillagh Lajos alispánhoz Keszthelyről, 1848 márc. 28. (Zala megyei Levéltár, Tisztviselők után maradt iratok, I. cs.)

[214] Blaskovics márc. 29-i levelét a nádorhoz ld. OL, Helytartótanács, Közigazgatási o. 1848, 4. kf. 173. t.

[215] Baranya megyei Levéltár, Baranya megye közgyűlési jk. 1848 : 10. (Március 28.)

[216] OL, Miniszteri Országos Ideiglenes Bizottmány ir. 1848 : 301.

a megszüntetett úrbéri szolgáltatások közé. Ő viszont oda sorolja azt, hiszen az 1836:VII. törvénycikk a szőlődézsmáról a jobbágy úrbéri terhei közt rendelkezik. Mivel pedig e tekintetben a mostani artikulus sem tesz szövegszerűen kivételt, indítványozza: a megye a kor szabad szellemének megfelelően értelmezze a törvénycikket úgy, hogy az eltörli a szőlődézsmát is.

Buday javaslatát a Hegyalja „elszegényült" lakosai „kitörő lelkesedéssel" fogadták, és a nagy többség „egy két magyarázó közbeszólás mellőztével", a más véleményűeket lehurrogva, határozatban mondta ki, hogy ezentúl a szőlők után sem tartozik senki és semmit fizetni. A törvény ilyen értelmezésére kaptak utasítást a törvényhirdető küldöttségek is.

A határozat, amelyet voltaképpen a dézsmás szőlőket művelő hegyaljai kisnemesek erőszakoltak ki, „sok megyei birtokosok" érdekeit sértette, és felbosszantotta a dézsmaszedésre addig jogosultakat. Hiszen a szőlőt ők — akárcsak március 18-án a pozsonyi főrendek — nem tekintették telkiföldre telepített úrbériségnek, és attól tartottak, hogy a szőlő után, mivel az új törvénycikkben nem történik róla külön említés, az állam a megye döntése ellenére se ad kárpótlást. Mikor pedig e félelemnek híre terjedt, aggodalomba esett Nagysárospatak és Kissárospatak népe is, amely 1835-ben kölcsönkért 300 000 ezüstforintért szőlőivel együtt váltotta meg önmagát urától: Bretzenheim Ferdinándtól.

A hegyaljai kisnemesek és szőllősjobbágyok tehát megnyugodtak, a földesurak viszont elégedetlenekké lettek. Buday maga is tapasztalta határozattá emelt indítványának kettős következményét. Tizenkét nappal később levélben fordult Lónyay Gáborhoz, Zemplén egyik diétai követéhez, és ebben elismerte, hogy a törvény értelmével valójában ő maga sincs tisztában. „De — írta Lónyaynak — kellett valamit tenni, különben a bajt ki nem kerülhetjük; ha tehát még be nem záratott az Ország Gyűlés, tegyenek e részbe valamit, vagy ezen kérdésnek megoldását per expressum hagyják fel a jövő Ország Gyűlésnek, az által is meg lesz a nép nyugtatva..."

Budayt azonban megelőzte Kazinczy András, a megye konzervatív első alispánja. Ő március 30-án közvetlenül Batthyányt kereste meg a megye nevében panaszaival és intézkedés végett. Beszámolt a szóban forgó közgyűlés lefolyásáról, amely a megyében eddig „soha az úrbéri állományok sorozatába be nem jött szőllőket" szerinte is a népkedély felizgatásának meggátolása érdekében vonta a jobbágyfelszabadító artikulus hatálya alá. Mégis tett egy sanda oldalvágást Buday befeketítésére azzal a megjegyzéssel, hogy a főügyész „csak előtte tudva lehető czélzatból" indítványozta a szőlők felszabadítását minden teher alól. Utána azt bizonygatta Kazinczy, hogy a kérdéses megyei döntés egyrészt szabálytalan, mert „nem a maga idejében s rendin", amellett „az érdeklett túlnyomó többség" erőszakoskodásából született, másrészt ellenkezik Batthyánynak „a kedélyeket csillapítani s éppen nem izgatni célzó" körlevelével, hiszen a megyi szőlőtulajdonosokat nagyon is felingerelte. A miniszterelnöktől a vészes következmények elhárítása végett célszerű óvintézkedéseket, a törvény pontos értelmezéséről pedig felvilágosítást kért.[217]

[217] Zemplén megye határozatát ld. Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Levéltár, Zemplén megye közgyűlési jk. 1848 : 241. (Márc. 28.) A gyűlés ismertetése: Pesti Hirlap, 1848 ápr. 6. és Jelenkor, 1848 ápr. 18. Sokkal részletesebben számolnak be róla Buday ápr. 9-én és Kazinczy márc. 30-án kelt idézett levelei. (OL, Lónyay cs. lt. Missiles, 73. f. ill. OL, Belügyminisz-

Batthyány a jobbágyfelszabadító artikulus értelmezésének problémáját tehát több oldalról érkezett jelzések, de főként a zempléni események miatt és a dézsmás szőlőkkel kapcsolatban ajánlotta április 5-én a követek figyelmébe. Az ügyet a gyakorlati nehézségek láttán, teljes jóhiszeműséggel hozta szóba. Lépése viszont óhatatlanul azt eredményezte, hogy kiújult a vita mindazon nem úrbéri jellegű szolgáltatások körül, amelyeknek sorsát az úrbériséget megszüntető törvénycikk eldöntetlenül hagyta. Az volt a kérdés, hogy a szőlők, irtások és cenzuális földek, amelyeket illetően Zemplénben is, másutt is kétely merült fel, tekinthetők-e olyan földeknek, amelyek után többé szintén nem kell a parasztoknak adózniok, illetőleg szükséges-e róluk a törvényben utólagosan intézkedni.

A miniszterelnök kérdése nyomán „bezzeg történt expectoratio! Keserű emlékére annak, hogy még egy, a gombaszedésre is kiterjeszkedő törvényjavaslat elnökileg eltépetett cum infamia — mint megjegyzék. Néhány kapott volna az alkalmon, hogy az adottból is megmentsen valamit".[218] Számosan legalább a szőlőkről és irtványokról kívántak valami intézkedést. Érvelésük szerint az úrbéri törvénycikk hatálya, mivel csak az úrbériségre vonatkozik, semmi olyan szolgáltatásra, amely allodiális földek használata fejében, vagy az ilyen földekre ültetett termények után jár a földesúrnak, nem terjed ki. Ezért feltétlenül szükségesnek tartottak egy olyan póttörvényt, amely ezt az elvet kifejezetten leszögezi.

Tarnóczy egyenesen március 25-én félredobott törvénytervezetének újrafelvételét sürgette. Az ő javaslata vagy új artikulus kidolgozása, illetőleg a már elfogadottnak módosítása mellett léptek fel többek közt Olgyay (Pozsony) és Hunkár (Veszprém) liberális, Osztroluczky Géza (Zólyom) és Sebestyén Gábor (Veszprém) konzervatív követek. Szentkirályi (Pest) és Vidos (Vas) viszont „győzelmes" érveket hozva fel Tarnóczyék kívánságával szemben, a jobbágyfelszabadító törvénynek, amely elvileg elnyerte a király hozzájárulását is, bármiféle módosítását vagy pótlását határozottan ellenezték, de korántsem azért, mintha az úrbériséget megszüntető törvénycikket követtársaiktól eltérően értelmezték volna.

---

térium 1848, Iktatatlan iratok.) — Kazinczy levelére, miután a belügyminisztériumhoz került, április 28-án azt írhatta Szemere, hogy e tárgyban már döntött a diéta és így külön intézkedésre nincs szükség. E megjegyzés az országgyűlés még ismertetendő határozatára utal.

Ezután fordultak 1765 szőlősgazda nevében a hegyaljai mezővárosok és falvak (Mád, Szántó, Tálya, Rátka, Tolcsva, Ond, Liszka, Bénye stb.) június 13-án Erdőbényén összejött megbízottai a megnyitás előtt álló nemzetgyűléshez. A szőlősök elpanaszolták fájdalmukat amiatt, hogy „a közelebbi törvényhozás egyik kerületi ülése s később a ministerium is a szőlődézmák megszüntetését a IX. T. Czikk alatt nem értik." „Mi ugyan megszüntettnek tartjuk a szőlődézmát és megtagadjuk azt örökre — jelentették ki beadványukban —, mert úrbéri természetűek levén szőlőink s részint úrbéri illetőségbe számíttatván, részint úrbérpótló szerződések szerint adván eddig dézmát és hegyvámot azokból . . . lehetetlennek hiszszük, hogy a IX-dik Törvény rendelkezése alá ne tartoznánk." Arra kérték a népképviselőket, hogy a szüret beköszöntéséig szíveskedjenek a dézsmához erőszakkal is ragaszkodni kívánó földesurakat követeléseiktől „tiszta, világos törvénnyel" és országos kárpótlás mellett elmozdítani, és ezáltal „annyi ezer szőlőbirtokos polgárság nyugalmát előre biztosítani." A petíciót ld. OL, Arch. Regn. Lad. XX. 22. F. 2. A. No. 235/c.)

[218] Golub Vilmos számolt be így a miniszterelnök kérdésére támadt reagálásokról a Jelenkor 1848 ápr. 11-i számában.

Úgy látszott, a résztvevők többsége meghajol Szentkirályiék érvei előtt, amelyeknek legfőbbike az volt, hogy „az előfordulható balmagyarázatok ellen van bíróság, ez az általános törvény szerint is elítélheti a dolgokat". Mégis, mivel „igen fontos" ügy forgott szóban, az alsótábla tagjai közül pedig — délután kettő felé járván már az idő — csak kevesen maradtak az ülésen, a rendek másnapra halasztották a végleges határozatot.[219]

Az április 5-i tanácskozások elején Kossuth is jelen volt a tárgyalt kerületi ülésen. Arra azonban, hogy Batthyány felszólalásakor is ott lett volna, nincs semmi bizonyítékunk. Valószínűleg már korábban eltávozott, és a vitában ezért nem foglalt állást. Kétségtelen viszont, hogy az úrbériség és nem úrbériség fogalmának hivatalos meghatározása — valójában az eltörölt tartozások körének szűkítése — mellett most többen kardoskodtak, mint március 25-én, holott az ülésen jóval kevesebb deputátus vett részt, mint Tarnóczy tervezetének tárgyalásán. Ezúttal több olyan liberális képviselő is, aki március 25-én még hallgatott, a törvény értelmezésének szükségessége érdekében emelte fel szavát.

E jelenséget csak részint magyarázhatja az a tény, hogy a törvények hirdetése során immár a gyakorlat bizonyította az artikulus félreérthető voltát. Abban, hogy a képviselők újabb csoportja állt át Tarnóczy oldalára, szerepet játszott az is, hogy a független minisztérium ügyében Pozsony és Bécs időközben dűlőre jutottak egymással. Más szóval: nagyjából megszűnt a birodalmi kormány és Magyarország tettleges összetűzésének veszélye, következésképp a diétának valamivel kevésbé kellett tekintettel lenni annak a parasztságnak hangulatára és érzelmeire, amelyre a nemesi liberalizmus Bécscsel szemben támaszkodni akart, vagy amelyet osztrák—magyar viszály esetére legalábbis semlegesíteni igyekezett.

Április 6-án a délelőtt 9 órakor nyíló kerületi ülésen Szentkirályi jegyző — az 5-i döntésnek megfelelően — nyilatkozatra szólította fel az alsótáblát, hogy az úrbéri törvénycikkhez, amely közben a törvények sorozatában a IX. számot kapta, akar-e pótlékot fűzni, avagy sem. E tanácskozáson Batthyány és Kossuth már nem vettek részt, mert még 5-ének estéjén Bécsbe utaztak, hogy az udvart az országgyűlésen is heves szócsatákat okozó népképviseleti törvényjavaslat jóváhagyására bírják.[220] Szentkirályi kérdésére a követi padsorokból több oldalról is a „nem kell semmi magyarázat" kiáltás hangzott fel, de némelyek most is „kaptak az alkalmon, s örömest elmagyarázgatták volna a törvényt". Kiújult hát az előző nap félbeszakadt disputa.

Hunkár célszerűnek találta, hogy a diéta legalább a pusztai földekbe telepített szőlők dézsmájáról és az irtásokról intézkedjék, mert „a bizonytalanság kellemetlenségekre fog okot adni". Ezért egyenesen külön törvénycikkben kívánta kimondatni, hogy az allodiális földeken létező paraszti szőlők válto-

[219] Az április 5-én történtekre Golub fentebbi jelentésén kívül ld. OL, M. Kancellária, Acta Diaetalia II. Geheime Berichte (Szalay István ápr. 6-i jelentése Apponyihoz); Pesti Hirlap, 1848 ápr. 9. és ápr. 13. és Nemzeti Újság, 1848 ápr. 9.

[220] Utaltunk rá, hogy Bécs a népképviseleti artikulust elsősorban amiatt akarta visszavetni, mert az intézkedést tartalmazott a határőrvidék országgyűlési képviseltetéséről is, holott a határőrvidéket — katonai szervezete miatt — az udvar sehogyse szándékozott Magyarország integráns részének elismerni, hanem továbbra is a Haditanács igazgatása alatt akarta megtartani.

zatlanul dézsmakötelesek. A bihari Beöthy Ödön, a liberálisok egyik országszerte ismert vezére, aki csak nemrég érkezett a diétára, és a március 25-i eseményekről legfeljebb hallomásból tudott, szintén külön törvénycikket tartott szükségesnek. „Vannak sok oly helyek — mondotta felszólalásában —, hol a földesúr pár évvel ezelőtt allodiális földjét a nép között bizonyos szolgálati föltételek mellett kiosztá", az érdekelt parasztok tehát úgy magyarázzák majd a törvényt, „hogy minden földesúri viszony s így az övék is status utjáni kárpótlás által megszüntetik". Ezért kell a félreértések lehető elkerülése végett világosan kimondani, hogy az ilyen parasztok, illetve szolgáltatásaik, a jobbágyfelszabadító artikulus hatálya alá esnek-e, vagy sem. Az úrbériséget feloldó törvénycikk — hangsúlyozta Beöthy — „nagy megnyugvást szerzett országszerte", ugyanakkor, ha a törvény nem rendelkezik világosan, sok helyen, így például Biharban, „ahol ily allodiális szőllő tömérdek van, zavarok üthetnek ki", és ezeket „kényszerítő eszközökkel kell elnyomni".

Hunkár és Beöthy nézeteivel Szentkirályi szállt szembe. Azzal az indoklással minősítette feleslegesnek új artikulus szerkesztését, hogy a törvény szövegében ott áll az „úrbéri" kifejezés, ami világosan mutatja, hogy csupán az úrbéri viszonyokból eredt, úrbéri jellegű szolgáltatások megszűnéséről van szó. Mégis, mivel e fogalom jelentése inkább csak a rendek számára volt világos, annak Szentkirályi se volt ellene, hogy a kérdésről törvényt ugyan ne, de külön határozatot hozzanak. Egy ilyen határozatban — mondotta Szentkirályi — ki lehetne mondani, hogy minden olyan birtok, amelyet az urbárium értelmében a földesúr a jobbágytól nem vehetett vissza, az úrbéri állományhoz tartozik, a használata fejében szedett dézsma és robot el van tehát törölve; az olyan irtványok és szőlők után viszont, amelyeket a parasztok szerződés alapján bírnak, és amelyekből őket a földesúr kifizethette vagy elmozdíthatta, a szerződésileg megállapított dézsmák és munkák továbbra is járnak.

Bónis, aki pedig az örökváltságot 1847 decemberében a nem úrbéres jobbágyokra és parasztföldekre is ki akarta terjeszteni, és aki március 25-én is élesen szembefordult Tarnóczy tervezetével, helyeselte az úrbériségnek Szentkirályi által adott definícióját, és azt is, hogy a jobbágyfelszabadító artikulus érvényét csupán az így meghatározott úrbériségre vonatkoztassák. Mégis mindezt — Beöthyvel egyetértve — külön törvényben óhajtotta leszögeztetni, mert — indokolta meg ebbéli véleményét — a törvényt publikálják, a táblai határozatot viszont nem. Olgyay, aki március 25-én is Tarnóczy tervezetét védelmezte, ezúttal Bónisékat is túllicitálta. Kijelentette, hogy ő nem éri be Beöthy indítványával. Ha bármifajta intézkedés történik, akkor nemcsak a szőlőről, hanem minden allodiális jellegű parasztföldről, irtásokról, cenzusokról is rendelkezni kell. Ezért — vonta le a következtetést — „in ultima analisi is elő kellene azon törvényjavaslatot ismét venni, melyet félredobtunk".

Beöthy ezek után másodszor is szót kért. Ha a nép „oly tiszta logicai fővel bírna" — mondotta —, mint a törvényhozók, akkor egyet tudna Szentkirályival érteni. Csakhogy zavarok esetén a kormány se tehetne egyebet a törvény magyarázgatásánál; miért ne lehetne tehát előre világosan törvénybe foglalni azt, amit a kormány úgyis köteles lesz megmondani. Majd utolsó aduként egy, a követeket nagyon is elgondolkoztató érvet dobott a vitába. „Valljuk meg azt is — figyelmeztette követtársait —, miszerint a nemzet becsületével garantírozza ezen megszüntetett úrbéri viszonyok kárpótlását, mely becsület-

szónak, ha valamennyi viszonyokat meg akarnánk szüntetni, nehezen felelhetnénk meg".

Ki tudja, meddig húzódott volna még a vita, ha Deák, aki nagy tekintélynek örvendett, és akinek mint igazságügyminiszternek valószínűsíthetően hatáskörébe kellett utalni az úrbéri és az allodiális jogviszonyból eredő ügyeket, közbe nem avatkozik. Nos, Deák bejelentette, hogy a megalkotott jobbágyfelszabadító törvénycikk mellett, noha nem volt jelen annak készítésénél, jó lelkiismerettel vállalná el a bíró szerepét. A törvényes gyakorlat szerint ugyanis — fejtette ki véleményét — „mind az, amit elvenni a néptől nem lehetett, s így úrbéri, attól a dézma meg van szüntetve, amiből pedig a földesúr kibecsülhette, attól fizet ezentúl is". Az úrbériség e kritériuma a szőlők, a szántók, rétek és a zsellérek megítélésénél egyaránt érvényesíthető. Az úrbéri állományba ültetett szőlő dézsmája tehát megszűnik, de például a kiirtott erdő helyére hegyvámfizetési kötelezettség mellett ültetetté már nem. Az illetékes bírák is csak ezen az alapon fogják az igazságot kiszolgáltatni.

Nagyobb baj az — folytatta Deák —, hogy a zempléni közgyűlés *minden* szőlődézsmát eltöröltnek nyilvánított. Ha a kormány az úrbériség fogalmát úgy értelmezi, mint ő most, akkor a lakosok a szőlődézsmát egyszerűen megtagadják. Másrészt viszont, ha a megyék a törvény értelmétől eltérő határozatokat hoznak, akkor a kormány a törvény végrehajtásáért nem vállalhatja a felelősséget. Vagyis: épp a minisztérium munkájának megkönnyítése érdekében kell a törvényt világosan fogalmazni. Ő maga a szóban forgó artikulust mindenképp félreérthetetlennek tartja, de kérdés, hogyan ítéli meg azt a kormány egészének működéséért felelős miniszterelnök. Ezért — foglalta össze javaslatát — az a legcélszerűbb, ha bevárják a Bécsben időző Batthyány visszatértét, és tőle kérdezik meg, hogy a törvény jelenlegi szövege mellett és szellemében, annak végrehajtásáért magára veszi-e a felelősséget, vagy sem. Ha a miniszterelnök válasza nemleges lesz, akkor rá kell bízni annak eldöntését, hogy új törvény alkotását tartja-e szükségesnek, vagy csak a jelenlegi artikulus kibővítését kívánja-e, vagy pedig csupán olyan határozatot óhajt a diétától, amely az egyes esetek elbírálásánál a minisztérium számára zsinórmértékül szolgálhat. Deák többszörösen vagylagos javaslatát, amely Batthyány kérdésének megválaszolását valójában magára Batthyányra hárította vissza, az alsótábla „közakarattal" elfogadta, azaz a végleges döntést a miniszterelnök megérkezéséig elhalasztotta.[221]

Mivel a jobbágyfelszabadító törvényt az előző nap estéjén már másodszor is felküldték Bécsbe, tulajdonképpen csak az volt a kérdés, hogy ha Batthyány szükségesnek tartja a szóban forgó artikulus értelmezésének megfogalmazását, akkor ezt országgyűlési határozat vagy újabb törvény formájában realizálják-e. Abban ugyanis, hogy a feudális kötelezettségek alól csupán a szűken értelmezett úrbériség szabadult fel, egyetértett immár a követi kar egésze. Most, hogy a birtokos osztály egyik-napról a másikra kényszerült lemondani úrbéri jövedelméről, mégpedig úgy, hogy veszteségének pótlására legfeljebb bizonyos idő múlva számíthatott, ennek az osztálynak a képviselői érthető

[221] A kérdés ápr. 6-i vitájára Szalay idézett jelentésén kívül ld. egy Pozsonyban április 7-én kelt titkosrendőri jelentést (AVMIPH, 1848 : 188.); Nemzeti Újság, 1848 ápr. 11.; Jelenkor, 1848 ápr. 20. és Pesti Hirlap, 1848 ápr. 10. és 13. — Megjegyezzük, hogy az utoljára megnevezett lap mind az ülés lefolyását, mind Deák beszédét pontatlanul adja vissza.

módon ragaszkodtak a nem úrbéri jellegű jobbágyszolgáltatásokhoz, amelyeknek — köztük mindenekelőtt a munkajáradéknak — becse és jelentősége hirtelen megnövekedett. De szó volt még más szempontról is.

1847 decemberében, sőt 1848 márciusa elején is, amikor a diéta még csak olyan örökváltsági törvényt tervezett, amelynek alapján a jobbágyok saját pénzükön válthatták volna meg magukat, akadtak követek, akik engedélyezni akarták, hogy a jobbágy a járadékkötelezettségtől egyezkedés útján nem tisztán úrbéri birtokát is örökre megszabadíthassa. Most viszont, miután a kármentesítést az állam vállalta magára, ami egyben azt jelentette, hogy a kárpótlás nagyságának kiszámításához is az állam dolgozza ki az általánosan érvényes kulcsot, valamennyi nemesi deputátus — legalábbis egyelőre — óvakodott attól, hogy ilyen kötött kármentesítési feltételek mellett eressze az úrbéri törvény hatálya alá a birtokos osztályt illető nem úrbéres jellegű szolgáltatásokat.

A diéta tehát egyfelől kitartott az úrbéri viszonyok eltörlése mellett, másfelől — menteni akarva a menthetőt —, egyértelműen ragaszkodott minden olyan járadékkötelezettség fenntartásához, amely nem a szűken értelmezett úrbériségből eredt. Az április 6-án lezajlott vitából kiderült az is, hogy a rendek az úrbériséget a korábbi joggyakorlattal egyezően fogják fel, vagyis azokra a jobbágyföldekre korlátozzák, amelyek a Mária Terézia rendeletére készült, vagy a hivatalos rendezések során módosított urbáriumokban szerepelnek. Eszerint a jobbágyok-bírta földekből a jobbágyfelszabadító törvény révén akkora nagyságú terület válik járadékmentes parasztbirtokká, amekkorát a jobbágyságtól mint osztálytól az úrbérrendezés óta saját kezelésükbe nem vehettek át a földesurak.

Batthyány Bécsből csak április 7-ének estéjén tért vissza Pozsonyba,[222] így a rendek legelébb csupán 8-án kérdezhették meg, hogy kívánja-e a jobbágyfelszabadító artikulus külön megmagyarázását, és ha igen, akkor milyen formában. Ekkor azonban már Pozsonyban volt a Pest megyei Választmány különfutárja is, aki megbízása folytán az országgyűléstől ugyanebben a tárgyban sürgetett határozatot.

Érintettük, hogy a Választmány az allodiális jobbágyok problémájára március 28-án már felhívta a törvényhozás figyelmét. A szőlődézsma kérdése Pest megye területén szintén felmerült, majd április elején eljutott a fővárosba a zempléni döntés híre is. Ezek után határozta el április 6-án a Választmány, hogy a szőlők ügyében szintén a diétához fordul. Meg is tette, noha két nappal előbb amiatt tiltakozott, hogy az országgyűlés — március 18-i nyilatkozatával ellentétben — „hivatásához éppen nem tartozó s a jövendőt megelőző törvények alkotásába bocsájtkozik".[223]

Most, április 6-án a Választmány „sürgető szükségnek" ítélte annak diétai kimondását, hogy a szőlődézsma is megszűnik, és hogy a szőlőtulajdonos földesurakat veszteségükért a jövő törvényhozás kárpótolja. Álláspontját több indokkal támogatta meg. A nemzeti fejlődés alapjának: a szabad földnek — mondotta a határozat — kielégítő mértékben kell valósággá válnia. Hangsúlyozta továbbá, hogy a szőlődézsma miatt mindinkább aggasztóra

[222] Vö. *Károlyi* i. m. 112. l.

[223] *Spira:* A vezérmegye stb. 745—746. l. A Választmány 1848 ápr. 4-i ülésének jegyzőkönyve.

fordul a nép hangulata. Végül rámutatott, hogy a jobbágyfelszabadító artikulus hatályát több hatóság a szőlődézsmára is kiterjesztette, ezért másutt ellenkezőt hirdetni csak a „közbátorság" veszélyeztetésével lehet, a törvénytől eltérni viszont annyi volna, mint gyengíteni a bizalmat a törvények ereje iránt. E megfontolásokból határozta el a Választmány, hogy „rögtön küldendő sürgöny útján" a szőlődézsma megszüntetésére kéri fel a miniszterelnököt.[224]

A kérést, a Választmány jegyzőkönyvének kivonatával együtt, Kendelényi Károly vitte Pozsonyba. A Pesti Hirlap, amikor beszámolt Kendelényi küldetéséről, bővebben és új motívumra utalva ismertette a választmányi határozat létrejöttének körülményeit. E lap is hivatkozott az úrbéri artikulus többféle magyarázatának lehetőségére, és arra, hogy némelyek a törvénynek csak betűjét nézik, és így a felszabadításból kizártnak hisznek minden szerződéses, azaz taxalista jobbágyot, vagy a dézsma eltörlésének hatályát csak a papi dézsmára vonatkoztatják, a szőlődézsmára azonban nem. A megyei Választmány véleménye szerint — írja a lap — a törvény hivatalos és végleges kihirdetésekor a miniszterelnök felvilágosító levele bizonyára eloszlatja majd a félreértéseket; mégis ha a megyék Zemplén példáját követve, előzőleg beleavatkoznak a törvény értelmezésébe, nagyon megnehezedik a kormány helyzete. Ezért kérte a Választmány Kendelényi útján Batthyányt arra, hogy „a törvénynek fentebbiek szerint világosabbá tételét eszközölje", de emiatt „az országgyűlés befejezése semmi áron nem gátoltassék".[225]

A lap cikkírója és a Választmány jegyzőkönyve nem teljesen azonos módon adják vissza a szóban forgó határozatot. A jegyzőkönyv szerint a Választmány a szőlődézsmának kifejezetten megszüntetése mellett foglalt állást, a Pesti Hirlap szövegezéséből pedig úgy tűnik, mintha a Választmány csupán a törvény világosabbá tételét kívánta volna. Az eltérés talán azt a nézetkülönbséget tükrözi, amely a kérdés tárgyalásakor a Választmányon belül merülhetett fel?

Nem oszlatja el a problémát Kendelényi beszámolója sem, amelyet küldetéséről tartott a Választmány április 14-i összejövetelén. Mert Kendelényi április 7-én vagy legkésőbb 8-án megjelent Pozsonyban, és mind a miniszterelnöknek, mind a kormány kiszemelt tagjainak átnyújtotta a Választmány határozatát, sőt az abban foglaltakat „élő szóval is kivívni igyekezett". Kendelényi maga is arról beszélt a Választmány előtt, hogy az úrbéri törvényekkel kapcsolatban igényelt „felvilágosítás s illetőleg azok kijavítása" végett járt

[224] Ld. az 1848 ápr. 6-i ülés jk-t. (Uo. 747. l.)

[225] Pesti Hirlap, 1848 ápr. 8. — Csak utalunk rá, hogy a Pest megyei Választmányon kívül e napokban újabb helyeken foglaltak állást a szőlődézsma eltörlésének szükségessége mellett. Így például Baja április 9-i képviseleti közgyűlése határozatilag követelte, hogy a kisebb királyi haszonvételek és „minden úrbéri bánás alatt levő helyeken is bármely cím alatti szőlő dézsmáltatás mindenütt megszüntessenek". A város e határozatát pártfogoltatás végett megküldte az összes törvényhatóságoknak, ezért található meg például a Baranya megyei Levéltárban (Baranya megye Közgyűlési ir. 1848 : 764.) vagy Aradon (Arad megye közgyűlési ir. 1848 : 718) stb. — Hasonlóképp csupán jelezzük, hogy ekkortájt a lapok is az úrbéri törvény homályosságáról cikkeztek. A Marczius Tizenötödike szerint például az artikulusról naponta lehetett oly észrevételeket hallani, hogy alkalmazása sok helyen kivihetetlen, és hogy oly kérdéseket hagy nyitva, amelyeket „igazságosan elítélni a világon egy bíró sem tudhat". (Ld. a lap 1848 ápr. 8-i számát.)

küldői megbízásából Pozsonyban, célját azonban „egész mértékben nem sikerült" elérnie. Sikerült viszont a kérdéses tárgyban egy olyan országos határozatot kieszközölnie, amely zsinórmértékül szolgálhat az 1849:IX. törvénycikk végrehajtásához, és megszüntetheti az indokolt aggodalmakat.[226] Úgy tűnik tehát, mintha Kendelényi a Választmánytól egy „maximális" és egy „minimális" tartalmú utasítást kapott volna, azaz sürgetnie kellett ugyan a szőlők felszabadítását, ha azonban erre nem áll rá a diéta, akkor legalább a törvény félreérthetetlen értelmezését kellett az országgyűléstől kérnie.

Ez az utóbbi kívánalom egybevágott az alsótábla már ismertetett igényével. A szőlődézsma eltörlésére Kendelényi hiába unszolta a pozsonyi politikusokat. Abban viszont, hogy a diétára visszatért Batthyány, bár új törvényt nem ítélt célszerűnek, kívánatosnak tartott egy olyan országgyűlési határozatot, amely definiálja az úrbériség fogalmát, és megvonja az úrbéri törvény hatályossági körét, a pestiek óhaja ugyancsak szerepet játszhatott. Így született meg az alsóházban április 8-ának délelőttjén a 208. számú országgyűlési iromány néven ismertté vált határozat.[227]

A rendek e határozatban leszögezték, hogy új artikulus alkotásának nem látják szükségét, hiszen a törvény értelmét az „úrbéri" kifejezés világossá teszi. Az „úrbéri" ugyanis félreérthetetlenül oly birtokot jelöl, amelyet az úrbéri törvények értelme szerint a jobbágytól sem rendezési perben, sem kibecslés útján nem lehetett elvenni; az úrbéri robot és dézsma pedig olyan szolgáltatások, amelyeket úrbéri jellegű földek után teljesítettek a jobbágyok. Következésképp világos a törvény rendelkezése: csupán az a robot, dézsma (úri kilenced), vagy ezeket pótló pénzfizetési kötelezettség szűnik meg, amelyet a földesúr a jobbágytól úrbéri, tehát a jobbágy kezéről a földesúr részére visszaszemmiképp nem vehető birtok használata fejében szedett.[228] Ez az április 8-i definíció valójában semmi újat nem tartalmazott: egyszerűen átvétele volt annak az úrbériség-fogalomnak, amelyet az állami közegek a maguk joggyakorlatában a forradalom előtt is normaként érvényesítettek.

A főrendi táblán, amely az alsóház e határozatát április 8-án este 6 órakor kezdett ülésén tárgyalta meg, az ügy körül némi vita kerekedett. A mágnások egy csoportja (gróf Péchy Manó, gróf Barkóczy János, gróf Czindery János stb.), akárcsak a követek egy hányada, magába a törvénybe akarták beiktatni az alsóház nyilatkozatát. Gróf Zichy János még azzal is érvelt e kívánság jogosultsága mellett, hogy a törvénynek a határozatnál nagyobb súlya van, márpedig e súly nagyon is szükséges, hiszen ő maga már megjárta, mert allodiális földjeit a jobbágyok máris elfoglalták.

Majláth országbíró viszont a törvényt önmagában is világosnak minősítette. A liberális főurak meg egyenesen ellenezték, hogy a nyilatkozat bekerüljön a jobbágyfelszabadító artikulus szövegébe. Perényi Zsigmond már csak azért is helytelenítette Zichy Jánosék óhajának teljesítését, mert akkor

[226] *Spira:* A vezérmegye stb. 752. l.

[227] Egy április 8-i pozsonyi kémjelentés, amely az érintett ülést smerteti, elmondja: Batthyány azon kérdésére, hogy az úrbéri törvény a szőlőkre és irtásokra is kiterjed-e, „wird als Instruktion für den Minister ein Beschluss gefasst, wonach alle Verhältnisse, welche nichturbariale' Gegenstände betreffen, in jenem Gesetze nicht begriffen sein können." (AVMIPH, 1848 : 223.)

[228] A határozatot ld. Országgyűlési Irományok, 187. l.

joggal lehetne követelni, hogy a törvény sok más részletre is terjeszkedjék ki. Tihanyi Ferenc azt hangsúlyozta, hogy a szóban forgó nyilatkozat abban az esetben is kiküszöböl minden félreértést, ha azt a megyékbe diétai határozat gyanánt küldik szét. Miután a konzervatívok közül többen (gróf Károlyi Lajos, gróf Keglevich Gábor és gróf Zichy Ödön) ugyancsak hasonló értelemben nyilatkoztak, az elnöklő országbíró végzésképp mondta ki, hogy a főrendi ház hozzájárul az alsótábla határozatához, és ezt rögtön tudatta a követek országos ülésével is.[229]

Egy időre eldőlt hát az úrbéri törvény értelmezése és a nem úrbéres jellegű szolgáltatások sorsa, mégpedig a parasztok hátrányára. A diéta álláspontja, illetőleg álláspontját tükröző határozata tartalmilag semmiben sem különbözött Tarnóczy március 25-én félrevetett törvénytervezetének szellemétől. Csupán formailag mutatkozott közöttük eltérés. Egyrészt az országgyűlés véleménye nem törvényben, hanem kevésbé hangsúlyos határozatban fogalmazódott meg. Másrészt Tarnóczy elaborátuma, amellett, hogy a haszonélvezetről, a legelőkről és a faizásról is intézkedni akart, pontosan megnevezte, hogy a jobbágybirtoknak mely típusai nem sorolhatók az „úrbériség" fogalma alá, azaz: melyek azok a földek, amelyeknek használatáért a parasztok továbbra is tartoznak járadékot fizetni volt uraiknak, akik változatlanul e földek tulajdonosai maradnak. A határozat viszont csak ellentétes oldalról közelített a kérdés lényegéhez: az úrbériség fogalmát írta körül és hallgatólagosan ítélt a jövőben is járadékkötelezettséggel terhelt földesúri tulajdonnak minden olyan jobbágybirtokot, amely e definícióba nem fért bele.

E különbségeknek azonban a gyakorlatban nem volt semmi jelentőségük: a megyéknek a törvényt a szóban forgó határozat alapján is ugyanúgy kellett végrehajtaniok, mintha akár az úrbériség fogalmát, akár a fel nem szabadított földek típusait külön törvény határozta, illetőleg nevezte volna meg. Ilyen törvény alkotásába a követek többsége már csak az idő rövidsége miatt se mehetett bele. A határozat megfogalmazása viszont diplomatikusan történt. A megyék a szövegben valóban vezérfonalat kaptak. A nép azonban sem a paragrafusokban, sem a joggyakorlat elveiben nem volt tájékozott; így, mivel a fennhagyott szolgáltatásokat e határozat sem nevezte meg, csupán a törvények megyei magyarázatából — már a diéta befejezése után — értette meg véglegesen, hogy meddig terjed a jobbágyfelszabadító törvénycikk érvényességi köre.

Azzal egyidejűleg, hogy a követi kar döntése a főrendek hozzájárulásával jogerőre emelkedett, az alsótábla országos ülésén elhangzott egy másik indítvány is, amely azonban nem a jobbágyfelszabadítás szűkítésének irányába mutatott, hanem elfogadása esetén a szegényebb jobbágyrétegek egyikének: az úrbéres zsellérségnek javát szolgálta volna. A kísérlet Kossuth nevéhez fűződik. Kossuth április 8-án, noha minden pillanatban várható volt, hogy mind a jobbágyfelszabadító, mind a Szentkirályi-féle összesítési és legelőelkülönözési artikulus Bécsből — immár jóváhagyottan — visszaérkezik, olyan javaslattal hozakodott elő, amely mindkét törvénnyel összefüggésben állott.

[229] Ld. az idézett ápr. 8-i kémjelentést (AVMIPH, 1848 : 223.) és Pesti Hirlap, 1848 ápr. 11.

A legelő-elkülönözés alapelveit ugyanis egyik törvénycikk sem módosította, következésképp a legelő megosztásának változatlanul az 1836 : VI. törvénycikk alapján kellett történnie. Ez az artikulus viszont nemcsak azt mondta ki, hogy egy-egy úrbéres zsellért a közlegelőből annak a területnek egynyolcada illeti meg, amekkora ugyanabban a helységben egy egész telkes jobbágynak jut, hanem azt is kikötötte, hogy a legelő elkülönözésére csupán akkor kerülhet sor, ha azt a földesúr, a középbirtokosok egyike, vagy az úrbéri telkes jobbágyok nagyobb része kívánja. Sőt a jobbágyok részére jutott legelő egyéni felosztását a jogosultak között szintén csak abban az esetben engedélyezte, ha a jobbágyság „nagyobb része" foglal állást a szétparcellázás mellett.

A lezajlott elkülönözések tapasztalatai szerint — bár az eltérő helyi körülmények miatt e tekintetben korántsem uralkodott egyöntetűség — a legelő egyéni felosztását a zsellérek inkább óhajtották volna, mint a telkes jobbágyok. A zsellér számára ugyanis legelőrészének egyéni és kizárólagos birtoklása azt jelentette, hogy a neki jutott parcellát egyrészt kivonhatja módosabb paraszttársai használatából, akik általában több állattal élték a legelőt, mint a zsellérek többsége, másrészt a legelőt feltörheti, szántóművelésre fordíthatja, és ezen az úton — mivel a zsellérilletmény nagysága a helyi viszonyoktól, a közlegelő kiterjedésétől, a megítélt községi legelő mennyiségétől stb. függően országos átlagban $^1/_2$ és $2^3/_4$ hold közt mozgott — némi termőterületre tehet szert. Csakhogy a zsellérség ez irányú törekvése zátonyra futott, ha a telkesgazdák többsége, élve az idézett törvényben biztosított jogával, a földesúrétól immár elkülönített községi legelő közös használata mellett döntött.

Kossuth most „az úrbéri zsellérek javára" azt indítványozta, hogy a legelőilletmény egyéni kihasításához ne legyen szükséges a többség hozzájárulása, hanem a saját részét lakótársai akaratára való tekintet nélkül mindenki megkaphassa. Kossuth tudta, hogy ilyen tartalmú artikulus kidolgozására a diéta már csak az idő rövidsége miatt sem lesz hajlandó. Ezért már eleve hangsúlyozta, hogy e tárgyról nem külön törvényt, hanem csupán házhatározatot kíván, hiszen az ügy határozat által is ugyanúgy elintézhető, mint a jobbágyfelszabadító artikulus értelmezése, tehát az úrbériség fogalmának tisztázása.

Előterjesztése azonban még ilyen megoldási mód szempontjából is túl későn érkezett. Nem tudni, hogy indítványával miért csak most, és miért nem a jobbágyságra vonatkozó törvénytervezetek tárgyalásakor hozakodott elő. Feltételezhető, hogy a probléma fontosságára azoknak a jobbágyküldöttségeknek valamelyike irányította rá ezerfelé lekötött figyelmét, amelyek e napokban sorban jártak hozzá tisztelegni és az érdekükben folytatott harcáért köszönetet mondani. Tény, hogy Kossuth, ha a tizenkettedik órában is, újólag tágítani akarta a parasztság életét szabályozó kereteket. Az alsótábla azonban, amely az úrbériség definícióját ugyanezen a napon foglalta határozatba, ragaszkodott ahhoz, hogy semmi új tárgyba nem kezd, és félretette Kossuth javaslatát.[230]

Április 9-én végre jóváhagyva jöttek vissza Bécsből a jobbágyviszonyokkal összefüggő törvénycikkek. Másnap felolvasták a diéta előtt azt a leiratot is, amelyben a Batthyány által előterjesztett politikusokat kinevezte minisz-

[230] A fentebbi kémjelentésen kívül beszámol Kossuth akciójáról a Nemzeti Újság 1848. ápr. 16-i és a Pesti Hirlap 1848 ápr. 22-i száma is.

terekké az uralkodó. A Pozsonyba leutazott király, aki körül „ez alkalommal a bécsi udvari camarillának Bábel-lovagjai közül senkisem mérgezé" a levegőt, április 11-én ünnepélyes külsőségek közt átadta a nádornak annak a 31 törvénycikknek szentesített példányait, amelyet az országgyűlés március 18. és április 11. közt, tehát három hét alatt alkotott. Ezzel az aktussal V. Ferdinánd berekesztette azt a diétát, amely utolsó volt a rendi országgyűlések sorában.

A kinevezett miniszterek közül Deák és Eötvös 13-án, Batthyány, Kossuth és Széchenyi 14-én Pestre érkeztek, és mind a régi kormányhatóságoktól, mind a fővárosi ideiglenes szervektől hivatalosan is átvették a kormányzást. Másnap a pesti középponti Választmány kimondta feloszlását, az Ellenzéki Kör pedig — szimbolizálni akarva feladatainak megváltozását — felvette a Radical-Kör nevet. Batthyányék a maguk tevékenységét azoknak a vívmányoknak az alapján kezdhették meg, amelyek közt a két legfontosabb a feudalizmus felszámolása és a független, felelős, nemzeti minisztérium volt.

11. SUMMÁZAT ÉS KITEKINTÉS

Az országgyűlési követek Pozsonyból egy új rend alaptörvényeivel térhettek haza. Az általuk alkotott 31 törvénycikk persze korántsem oldotta meg a magyarországi társadalmat feszítő társadalmi és nemzeti-nemzetiségi problémák mindegyikét. A kiváltságos osztályok képviselőinek többsége nem is hajlott minden olyan szál elvágására, amely a múlthoz fűzte őt, vagy minden olyan kérdés tisztázására, amelyet a történelmi fejlődés állított a törvényhozók elé. A diéta feladatának a nemesi liberalizmus azon hívei is, akik több ponton mélyebbre ható változásokat szerettek volna, csak a legfontosabb reformtörvények kimunkálását tartották, és Magyarország új társadalmi rendjének, amint ezt a követi kar Kossuth javaslatára kibocsátott március 18-i nyilatkozata kijelentette, csupán alapjait kívánták lerakni. Igaz, számos területen az alapok lerakásánál messzebbre ment a diéta, de e buzgalom sem mindenben vált az új artikulusok javára.

Az új törvénykönyv fogyatékosságai különösen két vonatkozásban jelentkeztek: egyrészt több feudális jellegű előjog, illetőleg feudális színezetű viszony fenntartásában és azok számának korlátozásában, akik csak most jutottak a demokratikus szabadságjogok birtokába; másrészt abban, hogy a továbbfejlődés *nemzeti* feltételeit, amelyeknek megteremtéséért a liberális mozgalom Béccsel szemben oly állhatatosan küzdött, a hazai nemzetek közül csupán a magyarság számára igényelte és biztosította. Mindkét mulasztás, amelyet az országgyűlés a nagy többség akarata alapján tudatosan követett el, a későbbiek folyamán súlyos konfliktusok forrása, sőt az utóbbi egyenesen tragikus fejleményeket kialakító tényező lett.[1]

[1] Munkánk keretei nem engedik az 1848-i törvényalkotás egészének, óriási érdemeinek és fogyatékosságainak részletes elemzését. Csupán utalunk arra, hogy a diéta balszárnya és kossuthiánus csoportja a feudális maradványok és a demokratikus szabadságjogok ügyében nem egyszer a diéta nemesi szellemű többségének volt kénytelen engedni. Utalunk a választójog kérdésére, amelynél Kossuth, abból az alapelvből kiindulva, hogy jogélvezetet senkitől se kell elvenni, meg akarta hagyni a nemesek kvalifikációval sem korlátozott, fejenkénti szavazatjogát, a követi kar baloldali tagjai azonban vagy mindennemű kvalifikáció mellőzését, vagy a nemeseknek is cenzus alá vetését kívánták, de sikertelenül.

Még elkeseredettebb vita bontakozott ki a megyerendszer megtartása, illetőleg népképviseleti szervvé alakítása körül. E kérdésben már Kossuth sem volt elnéző a nemességgel szemben. Március utolsó harmadában ugyanis számos megye határozatilag változtatta meg a közgyűlések összetételét: az egyik minden lakosának szavazati jogot biztosított, a másik a helységek elöljáróit, a harmadik a nép választottait engedte be a tanácskozásokra. E körülmény önmagában is indokolta a megyeszerkezet átalakítását.

A kérdés rendezésére Kossuth szerkesztett törvényjavaslatot. Ebben indítványozta, hogy a megyegyűléseken szűnjék meg a nemesség személyes tanácskozási és szavazati joga, és helyére népképviselet lépjen, pontosabban: a megyegyűlés tagjait is azok válasszák, akik az országgyűlési választójogi törvény értelmében szavazatjoggal rendelkeznek, az e törvényben megszabott kvalifikáció azonban legyen feltétele a nemesek szavazatképességének is.

Mindennek ellenére Magyarország 1848 tavaszán óriásit lépett előre. Azok közül az eredmények közül, amelyeket a hazai forradalmi mozgalmaktól támogatott, sarkallt és megfélemlített országgyűlés elkönyvelhetett magának, különösen kettő volt történelmi jelentőségű. Az egyik annak a független és felelős nemzeti kormánynak a kivívása, amelynek birtokában a nemzet, ha nem is maradéktalanul, kezébe vehette az ország ügyeinek intézését, és amely által megvethette Magyarország önállóságának alapjait. A másikat — egyszersmind döntőbbet — az úrbéri viszonyok eltörlése jelentette, amelynek értelmében a jobbágyok használta úrbéres birtok, minthogy a tőle járó szolgáltatások megszűntek, a földesurak tulajdonából külön deklaráció nélkül is a parasztok tulajoonává alakult át. A jobbágyrendszer megszüntetése egyrészt a tulajdonviszonyokat hozta összhangba a gazdasági fejlődés követelményeivel, másrészt redukálta azt a szociális ellentmondást és feszültséget, amely a mezőgazdasági népesség termelési energiáit bénította, és amely társadalmi robbanással fenyegetett. Mindez pedig feltétele és egyben biztosítéka volt annak, hogy a feudális társadalom polgári társadalommá szerveződhessen.

Hogyan mutatkozott meg a forradalmi változás a számok tükrében, illetőleg a gyakorlatban? A forradalom idején — pontosabban: 1849-ben — a Horvát-Szlavónia nélkül számított Magyarországon 1 366 749 olyan rusticus rendű parasztcsalád lakott, amely valamilyen feudális, tehát úrbéres vagy allodiális függőségi viszonyban élt. Közülük a forradalmi törvényhozás révén

---

Kossuth demokratizáló tervezetét két irányból is heves támadás érte. Pázmándy és néhány társa a központi kormány mindenhatósága és a megyeszervezet megszüntetése mellett szállt tak síkra, a kossuthi terv ellenzőinek másik és nagyobb tábora pedig — élén Széchenyivel és Hunkár Antallal — a nemesség megyei jogainak megtartása végett rántott kardot. Az elmérgesedő vitában Kossuth, aki a megyerendszert kereteiben, formájában a szabadság és nemzetiség sarkkövének tekintette, tartalmát azonban demokratikussá akarta változtatni, arra kényszerült, hogy javaslatát a nemzeti érdekek eltúlzott szempontjával támassza alá. Az ellentétek azonban oly kibékíthetetleneknek látszottak, hogy miattuk a még jóvá sem hagyott kormányt máris szakadás fenyegette. Ezért Batthyány javaslatára az alsótábla zárt ülésén igyekezett megkeresni a probléma megoldásának módját.

Itt a különböző nézetek hívei végül is, nehogy a diéta meghasonlása a reakciónak adjon szarvakat, kompromisszumra léptek. Széchenyi hozzájárult olyan törvényhez, amely szerint a jövő országgyűlésen a kormány terjeszt be törvényjavaslatot a megyeszerkezet és a közszabadság összhangba hozataláról, azaz a közgyűlések népképviseleti alapra fektetéséről, addig pedig a kizárólag magyarul tanácskozó megyehatóságot egy, a megyei honpolgárok mindegyik osztályából születési különbségre való tekintet nélkül választott, nagyobb létszámú állandó bizottság gyakorolja. Kossuth viszont beleegyezett, hogy a szóban forgó bizottságot megválasztó megyegyűlésen, amely a megye struktúrájának átalakításáig az egyetlen közgyűlés lesz, részt vehessenek mind az összes nemesek, mind pedig azok, akiket a megyék jogterjesztő határozatai jelenléti és szavazati joggal ruháznak fel. Így született meg a megyehatóságról ideiglenesen intézkedő 1848 : XVI. törvénycikk.

Minderre ld. Kossuth elbeszélését *Viszota:* Hirlapírói vita stb. II. 1068—1076. l.; Pesti Hirlap, 1848 ápr. 9—10—11. sz.; Hunkár Antal ápr. 4-i követjelentése, Veszprém megyei Levéltár, Veszprém megye Állandó Bizottmányának ir. 1848 : 19. — Széchenyi is feljegyezte április 3-án naplójába: „Kossuth will den Adel auslassen. . . . Hunkár, Josipovics etc. etca. sind gegen ihn." (Döblingi hagyaték, I. 289. l.) — A megyerendszer problematikájával e vonatkozásban legutóbb Spira György foglalkozott, arra az elfogadhatatlan következtetésre jutva, hogy a megyeügyben sem volt „jelentős különbség" Kossuth és Széchenyi célkitűzései között. (Vö. *Spira György:* 1848 Széchenyije és Széchenyi 1848-a, Bp, 1964, 109—111. l.) A törvény értelmében alakított megyebizottmányokról mint közigazgatási—hatalmi szervekről áttekintést ad *Lakatos Ernő:* Az első megyebizottmány, Levéltári Közlemények, 1958, 28. évf. 103—128. l.

az 539 753 telkesjobbágy mindegyike, a 826 986 házas és házatlan zsellérből pedig 28 920 tulajdonul kapta azt a földet, amely úrbériség gyanánt és az ő nevén szerepelt az urbáriumokban. A jobbágyfelszabadítás tehát 568 673 parasztcsaládot, a tegnap még jobbágynak számító háztartások 43,7%-át polgári földtulajdonossá változtatta.

A többi 798 076 parasztcsalád, azaz a volt jobbágyháztartások — ide értve a cselédháztartásokat is — 56,3%-a személyileg szintén felszabadult a földesúri hatóság alól. Csakhogy e 798 076 családból mintegy 698 076 az úrbéres zsellérek, mintegy 100 000 pedig az allodiális jogállású parasztok kategóriájába tartozott. A 698 076 zsellér közül kereken 600 000 birtokolt olyan házat és zsellérbelsőséget, amely az új törvények értelmében e zsellérek szolgáltatásmentes tulajdonába került át. Azoknak a zselléreknek a száma, akik házingatlant és belső telket sem birtokoltak, hanem házatlan zsellérek gyanánt éltek paraszttársaik portáin, csupán 98 024-re rúgott.

A 600 000 csak belsőség és a 28 920 belsőség és úrbéres külsőség felett rendelkező úrbéres zsellércsalád mindegyikét megillette a helységében egy egész úrbéri jobbágytelekre jutó legelőmennyiség egynyolcada. Sőt, a 28 920 úrbéri külsőséget bíró zselléren kívül e 600 000-ből — óvatos becsléssel is — további 20 000-nek volt olyan nem úrbéri jellegű föld a birtokában (szőlő, irtás, bérelt remanencia stb.), amelyre a járadékkötelezettség megszüntetése nem vonatkozott. A hozzávetőlegesen 100 000-re becsülhető allodiális (kuriális) típusú, azaz majorsági földre települt rusticus családok tagjai egytől egyig csak személyükben váltak szabadokká, belső laktelküket továbbra is fizetési kötelezettség terhelte. Ezen belül e nem úrbéresnek számító népességből körülbelül 44 360 család a belsőségen kívül külső majorsági földet is használt, amelyért a föld tulajdonosának — személyi felszabadulása ellenére — változatlanul fizetni tartozott.

Végeredményben a 826 986 zsellércsaládból beltelkével és külső földjeivel: 28 920, beltelkével, de birtokolt külsősége nélkül: 20 000, külsőség híján csak beltelkével: 580 042, létező beltelke és létező külsősége nélkül: 44 360, a kezén levő beltelek nélkül: 55 640 család szabadult fel, 98 024-et pedig úgy ért a jobbágyviszonyok megszüntetése, hogy semmiféle belsőség és külsőség nem volt birtokában.

Mindez azt is jelenti, hogy 723 716 zsellérháztartás szántóművelésre az adott időpontban máris alkalmas mezőgazdasági birtokot nélkülözve lépte át a polgári korszak küszöbét. Elvileg viszont 580 042 előtt közülük is nyitva állt az út ahhoz, hogy a legelő-elkülönözés lebonyolítása folytán parcellatulajdonossá léphessen elő, ha jobbágytársai beleegyeznek a legelő felosztásába és zsellérilletményének kiadásába. Sőt: 55 640 családtól beltelke után továbbra is járadékot szedhetett a földesúr. 93 280 zsellérnek minősülő családfő viszont birtokolt olyan ingatlant, amelyen — legalábbis minimális mértékű — mezei gazdálkodást űzhetett. Közülük azonban csak 28 920 kapta meg tulajdonul az általa használt — úrbériségként kezelt — földet; 20 000-nek beltelke igen, de külsősége nem mentesült a járadékkötelezettségtől, 44 360 család pedig beltelke és külsősége után egyaránt változatlanul fizetni tartozott földje tulajdonosának. E családok járadékkötelesek maradtak, mert birtokuk allodiális jellegűnek számított, és épp emiatt kerültek jogilag a zsellérek kategóriájába, noha gazdasági értelemben nem lehetett őket zselléreknek tekinteni. Végül kérdéses maradt, hogy a jobbágytörvény vonatko-

zik-e a tiszai koronai terület és a kikindai kiváltságolt terület mintegy 12 000 családjára, mert e kerületek lakói adóztak ugyan földesuruknak: a kamarának, de privilégiumaik folytán nem úrbéres minőségben, és az úrbéres jobbágyoknál jóval kisebb mennyiségben.

Ha a családfőkkel, illetőleg háztartásokkal számolunk, akkor a jobbágyrendű lakosságnak csak 43,7%-a lett az úrbéri viszonyok megszüntetésével földtulajdonos. Más lesz azonban az arány, ha a lélekszámot vesszük alapul. A telkesek egy része ugyanis népes famíliával rendelkezett, sőt voltak vidékek, ahol épp a telkesek őrizték meg a nagycsaládi struktúrát, és birtokolták osztatlan formában az úrbériséget. Ezzel szemben a zsellérháztartások jelentékeny hányadát újonnan összekerült, gyerektelen fiatalok vagy elaggott és özvegységre jutott emberek alkották, ahol tehát egy-egy család csak egy vagy kettő, esetleg három személyből állott. Részadatokból következtetve a tegnapi jobbágyszemélyeknek mintegy 52—54%-a tartozhatott telkescsaládokba, zsellércsaládtagnak pedig csupán 46—48%-a számítható.

Kedvezőbb képet kapunk a jobbágyfelszabadításról akkor is, ha az úrbéri viszony megszűnésének jelentőségét a jobbágykézen tartott és a forradalomig feudális szolgáltatásra kötelezett terület szempontjából vizsgáljuk meg. 1848-ig 108 000 hold úrbérileg lajstromozott és 153 000 hold örökös vagy szabadalmas szerződés mellett bírt, összesen tehát 261 000 hold föld ment át magánörökváltság útján paraszthasználói tulajdonába. Az önmagukat saját erejükből felszabadító parasztokat akarta a törvényhozás azzal a rendelkezéssel megnyugtatni, hogy az új kormány a kármentesítési törvény alapján az ő ügyükben is az igazság és méltányosság szerint fog intézkedni, azaz téríti vissza nekik az önmegváltásra fordított összeget.

A jobbágyfelszabadító artikulus viszont most egyszerre mintegy 10 243 000, ha pedig a körülbelül 8000 holdnyi kender- és káposztásföldet is számítjuk, akkor 10 251 000 hold úrbéres, úrbérpótló vagy örökös szerződés mellett használt jobbágyszántót és rétet tett minden földesúri kötelezettségtől szabaddá és ismerte el e terület felett — bár ezt külön nem mondta ki — egykorú parasztbirtokosainak tulajdonjogát. Ugyanakkor, amikor ennyi földet egyértelműen mentett fel a feudális szolgáltatási kötelezettség alól, a parasztkézen talált földek egy részének jövendő sorsát és státusát eldöntetlenül hagyta, másik részét pedig az úrbéri artikulus értelmezéséről hozott határozatával kirekesztette a felszabadult parasztbirtok kategóriájából, azaz annak paraszthasználóit a jövőre vonatkozóan is járadékfizetésre utasította.

E két utóbbi kategória közül az elsőbe azok a földek sorolhatók, amelyeknek úrbéres jellegét nem lehetett cáfolhatatlanul bizonyítani, helyesebben: amelyeknek úrbéres jellegét vagy paraszttulajdonba adásuk kötelező voltát vitássá lehetett tenni. Így a törvényhozás elmulasztotta, hogy rendezze a kiváltságolt, de szolgáltatásra kötelezett területek 46 000 hold szántó- és rétföldjének sorsát. Nem intézkedett az olyan pusztatelkekhez tartozó és mintegy 39 000 holdnyi külsőségnek státusáról sem, amelyet a forradalom jobbágykézen talált, csak éppen nem úrbéres feltételek, hanem ideiglenes szerződés mellett. A diéta április 8-i határozata értelmében e földtípus úrbérinek is minősülhetett, de úrbéres jellegét is vitatni lehetett azon az alapon, hogy a jobbágyság egészétől ugyan nem, de az ideiglenes birtokostól bármikor visszavehette azt — igaz, a maga használatában végleges jelleggel nem tarthatta

meg — a földesúr. Némileg rokon probléma merült fel a maradványföld vagy remanencia körül is.

A maradványföld a telkiföld hivatalosan regisztrált, névleges nagyságának és tényleges terjedelmének különbözetét jelentette. Keletkezésének két fő útja volt. Egyrészt az úrbéri földek lajstromozása nem párosult a telkek tényleges felmérésével, hanem csak puszta bemondáson alapult, ennek folytán a telkek óriási többsége inkább nagyobb szántó- és rétterületet, esetleg belsőséget ölelt fel, mint amekkorának az előírások értelmében kellett volna lennie. Másrészt idők folyamán az úrbéres telkiföldbe különböző eredetű földek (irtás, feltört legelő stb.) is beleolvadtak.

A remanencia csak ott bukkant napvilágra, ahol a telkeket mérnökileg szabályozták. Az előkerült többletföldből az államhatalom rendelete szerint a földesúrnak új telkeket kellett alkotnia, vagy mindenesetre jobbágykézen kellett azt hagynia, a saját használatára azonban az ilyen maradványföldet — legalábbis a véglegesség igényével — nem volt szabad fordítania. Így azután a szabályozott telkek remanenciájából, hacsak nem sajátította el illegálisan a földesúr, vagy új telkeket formáltak, és ezáltal hivatalosan is nőtt az úrbériség terjedelme, vagy pedig a maradványföldeket szétosztották a helység jobbágyai és zsellérei között, mégpedig hol úrbéri, hol nem úrbéri (ideiglenes) járadékfizetési kötelezettség mellett. (1848-ban mintegy 72 000 hold maradványföld volt a zsellérek birtokában, az ilyen zselléreket azonban az előzőekben nem számítottuk a földes zsellérek közé.) Ahol viszont a Mária Terézia-féle úrbéri tabellák kiállítása óta semmiféle rendezés nem történt, ott a remanenciának nemcsak terjedelme, hanem gyakran létezése is rejtve maradt a felek és az állam előtt.

1848. január 1-ig a magyarországi helységeknek mintegy 27,46%-ában zajlott le olyan úrbéri rendezés, ahol a jobbágyok úrbéri illetményét egyezség vagy bírói eljárás útján megállapították, kimérték és a parasztok birtokába adták, ahol tehát fény derült a remanenciára, és intézkedés történt annak sorsáról is. A községek további 30,54%-át a megkezdett szabályozási eljárás különböző szakaszain érte a forradalom; volt, ahol csupán a földek mérnöki felvétele fejeződött be, és volt, ahol már az ügyben legfelsőbb bíróság: a Helytartótanács is meghozta végleges ítéletét, annak végrehajtására azonban még nem került sor. A remanencia mennyiségét e helyeken ugyancsak megállapították, de maga a maradványföld egyelőre azoknak a jobbágyoknak a birtokában maradt, akiknek telkiföldjeihez kapcsolódva megtalálták azt. A helységek 42%-ában viszont az úrbéri tabellák 18. századi összeállítása óta semmiféle szabályozás nem következett be, telkeiket ősi, rendezetlen állapotban használták a jobbágyok, és sem nekik, sem a földesuraknak nem volt pontos tudomásuk arról, hogy valójában mekkora remanencia rejtőzik az úrbériség névértéke mögött.[2]

[2] Ezeket az adatokat az a kimutatás tartalmazza, amelyet Bach belügyminiszter 1852. január 21-i rendelete értelmében a kerületi főbiztosok jelentései alapján állítottak össze. A főbiztosok utasításának megfelelően a megyefőnökök saját törvényhatóságaik számsorait helységenként történt adatfelvételek összesítésével alakították ki, és mindenütt az 1848. január 1-i helyzetet vették figyelembe. A kimutatásban nem szerepelnek az abszolutizmus kezdetén külön Vajdasággá szervezett Bács, Torontál, Temes, továbbá Krassó megyék adatai. E hiány azonban lényegesen nem befolyásolja az országos arányokat. Igaz ugyan, hogy a megnevezett törvényhatóságok magánföldesurai viszonylag kevesebb helységet szabályoztak,

A már szabályozott helységekben előkerült maradványföld mennyiségének, továbbá a későbbi végleges szabályozások adatainak alapján hozzávetőlegesen kikövetkeztethető az az arány, amely a hivatalos úrbéri illetmény terjedelme és a remanencia nagysága közt fennállt, következésképp hozzávetőlegesen meghatározható annak a maradványföldnek össznagysága is, amelynek jövendő sorsáról nem történt végleges intézkedés. Eszerint a magyarországi jobbágyság a hivatalos úrbéri járandóságon kívül, jórészt annak leple alatt, mintegy 1 871 000 hold olyan szántót és rétet birtokolt, amely remanenciának minősült, vagyis abból a 12 233 000 hold szántóból és rétből, amelyet a forradalom névlegesen úrbériség vagy úrbérpótló szerződés mellett használt terület gyanánt talált a jobbágyság kezén, 1 871 000 hold, tehát az összesnek 15,2%-a valójában remanencia volt!

Ez a nyilván nem tartott, legtöbbször ismeretlen maradványföld természetszerűleg korántsem egyenlő arányokban oszlott meg a telkesjobbágyok, illetőleg az egyes telekkategóriák között. Volt telek, amelynek külsősége semmi remanenciát nem tartalmazott, de volt olyan is, amelynek szántó- és rétföldje a valóságban fele-, sőt kétharmadrészben remanenciából állott. A parasztok a maradványföldet természetszerűleg úrbéri földek gyanánt, azokkal összemosva használták. Következésképp robotot csak a telek névleges nagyságértéke után adtak, a rejtve maradt remanenciától külön nem szolgáltak, nem is szolgálhattak. Ezzel szemben a természetben szedett dézsmát, hacsak nem átalányban fizették e tartozásukat, bevetett területüknek és termésmennyiségüknek nem névleges, hanem tényleges arányában szolgáltatták be a földesúrnak, vagyis a maradványföldnek minősülő területek dézsmája, persze nem tudva, hogy valójában a remanencia dézsmájáról van szó, már a földesúr jövedelmét gyarapította.

Láttuk, hogy 1848 előtt remanenciát se csatolhatott önmaga birtokához a földesúr, mert a maradványföld — az adózó földterület csökkenésének meggátlása céljából — ha nem is okvetlenül azt a jobbágyot, akinek úrbéri állományában felfedezték, de mindenesetre a jobbágyság egészét mint osztályt illette. Ebben az értelemben és az országgyűlés április 8-i határozatát

---

mint a többi megyékben tulajdonos birtokosok, ezzel szemben itt jelentős kvantumot alkottak a kincstári birtokok, amelyeken viszont csaknem mindenütt végbement a telkek regulációja. Ezért joggal tételezhető fel, hogy a két egymással ellentétes előjelű faktor az arányok tekintetében kiegyenlíti egymást.

A kimutatás szerint az országnak — a megnevezett megyék helységeit természetesen leszámítva — 9027 olyan helysége volt, amelyben az úrbériség vagy az úrbérpótló szerződés mellett bírt jobbágyi állomány szabályozás alá esett. E helységek közül 1848-ig a regulációt 2479-ben (27,46%) teljesen végrehajtották; 215-ben (2,38%) a szabályozás ügyében a Helytartótanács kimondta ugyan a végleges ítéletet, ennek végrehajtása azonban még váratott magára; 123 helység (1,36%) szabályozási ügye már megfordult a Helytartótanács előtt, e kormányszerv azonban nem hozott döntést, hanem a pert a vitás kérdések tisztázása vagy a hibák kiigazítása végett az elsőfokú bírósághoz utalta vissza; 599 helység regulázó pere 1848. január 1-én az elsőfokú, 148-é a másodfokú és 145-é a harmadfokú — helytartótanácsi — bíróság előtt feküdt (összesen: 9,88%); 1037 (11,49%) községben a határt már felmérték, ezen kívül azonban a reguláció érdekében még semmi más nem történt; 489 (5,43%) községben a felmérést megkezdték, de be még nem fejezték; 3792 (42%) községben viszont a régi állapotot törvényes úton egyáltalán nem bolygatták meg, és a határ felméréséhez se fogtak hozzá. (A kimutatás található: Wien, Allgemeine Verwaltungsarchive, Ministerium des Innern, Allgemeine, Karton 138. [—IV. k. 3.] No. 1852/3. 256; a táblázattal kapcsolatos akták pedig Uo. 1852/15. és 199.)

szó szerint értelmezve, a remanenciát szintén úrbériségnek kellett volna tekinteni. Emellett, mivel a jobbágyok 1848 előtt a maradványföld terményeinek dézsmáját úrbéri állomány dézsmája gyanánt, a tényleges úrbériség dézsmájától elválaszthatatlanul és megkülönböztethetetlenül fizették, a dézsma eltörlésének szükségképpen vonatkoznia kellett az ismeretlen mennyiségű többletföld dézsmájára is.

Igen ám, de a remanencia problémáját nevén nevezve sem a jobbágyfelszabadító törvénycikk, sem az április 8-i határozat nem érintette. A kármentesítési artikulus, amely a megszűnt úrbéri javadalmak megbecslését a minisztériumra bízta, mikor a becslés alapjává a földesurakra előzőleg háramlott hasznot tette, közvetve tartalmazta ugyan, hogy a földbirtokosnak dézsmajövedelme teljes mennyiségéért, tehát a később maradványnak minősülő földön termettért is kárpótlás jár, kifejezetten mégse hangsúlyozta, hogy e kárpótlásba a maradványból származó dézsmaveszteség is beleértendő, és erre vonatkozólag a minisztériumnak se adott útmutatást.

Hasonlóképp hallgattak az új artikulusok arról is, hogy kit illet a maradványföld tulajdonjoga. Igaz, ezt a névleges úrbériséggel kapcsolatban sem szögezték külön le, de a járadékfizetési kötelezettség eltörlésének épp az volt az értelme, hogy úrbéri állományát a jobbágy minden földesúri tehertől mentesen, tehát tulajdon gyanánt kapja meg. Lehet, hogy a törvény alkotói a remanenciát is a jobbágy úrbéres birtokállományának tekintették, amelyre a felszabadító artikulusok hatálya ugyancsak kiterjed. A gyakorlatban azonban mindez korántsem volt ennyire magától értetődő. Az államhatalom a remanencia földesúri elvételét döntően az adózó földterület állományának óvása végett tilalmazta. A közteherviselés bevezetése után viszont e fő szempont többé már nem játszhatott szerepet. Várható volt tehát, hogy erre hivatkozva a maradványföldre a volt földesurak is igényt tartanak.

Végeredményben az történt, hogy a jobbágyfelszabadítás az úrbériséggel együtt eltörölte a földesuraknak a remanenciából származó jövedelmét is, a remanencia tulajdonjogát viszont azzal, hogy hallgatott róla, akarva-akaratlan tisztázatlanul hagyta. A felfedezett, de még nem telkesített maradványföldet túlnyomórészt, a még lappangó remanenciát teljes egészében telkes jobbágyok birtokolták. De mindenki, akinek maradványföld volt a kezén, tehát zsellér és jobbágy egyaránt, akár tudott a remanencia létezéséről, akár nem, minden földesúri tehertől felszabadultnak és ezáltal saját tulajdonának tekintette az úrbériség címén használt földterület egészét, így a benne foglalt remanenciát is.

Ezért az egyes helységekben nem is merült fel a maradványföldek problémája mindaddig, amíg sor nem került a határ rendezésére. Az ügy tisztázatlansága a jobbágyfelszabadítást követő hónapokban is csak azokban a községekben vert hullámokat, amelyekben épp folyamatban volt a reguláció, és óhatatlanul felvetődött a kérdés, hogy a parasztok vagy a földesurak javára dől-e el a remanencia sorsa.

Összefoglalva: Mivel a törvényhozás a kiváltságolt kerületek 46 000 holdjának szolgáltatásairól, továbbá a parasztok birtokolta 39 000 holdnyi pusztatelek és az 1 871 000 hold maradványföld tulajdonjogáról nem intézkedett, összesen 1,956 000 hold szántó- és rét birtokosait hagyta bizonytalanságban afelől, hogy a kezükön levő földet az új artikulusok értelmében állami kár-

mentesítéssel kapják-e meg, vagy egyáltalán számíthatnak-e arra, hogy a szóban forgó földmennyiség az ő tulajdonukba kerül.

Az országgyűlés április 8-i határozata az úrbériségnek és így felszabadultnak nyilvánított minden olyan földet, amelynek birtokából a jobbágyot sem rendező per, sem kibecsülés vagy visszaváltás, tehát a földbe fektetett munka ellenértékének kifizetése útján nem rekeszthette ki a földesúr. Következett viszont ebből az is, hogy mindazokat a paraszti használatban álló földeket, amelyeket az idézett módokon a jobbágybirtokostól el lehetett venni és majorsággá lehetett változtatni, továbbra is járadékkötelezettség terheli, tulajdonjoggal pedig továbbra is a földesúr rendelkezik a kérdéses területek felett.

A határozat ily módon mintegy 70 000 hold úgynevezett indusztriális földet (szántó, rét, szőlő, gyümölcsös), 460 000 hold irtásszántót és rétet, kuriális vagy allodiális státusú jobbágyok kezén levő 100 000 hold allodiális vagy kuriális parasztbirtokot, telepes és kertészjobbágyok által művelt 130 000 hold szántóból, rétből és szőlőből álló területet, 150 000 hold úgynevezett cenzális és hosszúlejáratra jobbágyhasználatba adott szántót és rétet, végül mintegy 400 000 hold olyan szőlőt rekesztett ki a felszabadításból, amelyet feudális függőségben élő adózók birtokoltak.

E földterületek, amelyek nem estek a jobbágyfelszabadító artikulus hatálya alá, megoszlottak az úrbéres és az allodiális jogállású jobbágyok között, mégpedig olyan formán, hogy egyrészt az úrbéres földdel rendelkező telkesek tekintélyes hányadának, továbbá az úrbéres házas zsellérek egy csoportjának is voltak nem úrbéres földjei, másrészt az allodiális státusú népesség 44,36%-a külsőséget is bírt beltelke mellé. Ebből következett, hogy az úrbéri állományhoz nem sorolt szántók, rétek és szőlők járadékkötelezettségének fenntartása az úrbéres lakosság jelentős részét is sújtotta, de még nagyobb csapást jelentett az allodiális státusú jobbágyokra. Ők ugyanis a föld tulajdonosa számára mind belsőségük, mind külsőségük után változatlanul fizetni tartoztak, azaz a forradalom őket csupán egynémely személyi szabadságjogban részeltette, tulajdont azonban sem beltelek, sem külsőség formájában nem adott nekik.

Összesen tehát 1 310 000 hold jobbágykézen talált szántóra, rétre és szőlőre nem vonatkozott az úrbéri viszonyokat feloldó törvény hatálya. E területek, illetőleg e területek után paraszthasználóik a földesurak irányában változatlanul szolgáltatási kötelezettség alatt maradtak, ami egyben azt is jelentette, hogy e földek tulajdonjogát maguknak őrizték meg a tegnapi feudális földtulajdonosok. A végső mérleg szerint 1848-ban hozzávetőlegesen 13 778 000 hold szántó, rét és szőlő volt a feudális függés valamilyen formájába zárt rusticus rendű lakosság birtokában. E földmennyiség sorsa a forradalom törvényhozása folytán a következőképpen alakult:

Kategória	Földmennyiség 1200 négyszögöles holdakban	Százalékban
A parasztok által 1848 előtt megváltott földterület	261 000	1,89
A jobbágyfelszabadítással paraszttulajdonná vált földterület	10 251 000	74,51
Hovatartozás szempontjából tisztázatlan maradt földterület	1 956 000	14,1
A felszabadításból kirekesztett földterület	1 310 000	9,5
Összes	13 778 000	100,00

Az úrbéri viszonyok megszüntetése tehát már paraszttulajdonban találta az egykori jobbágylakosság kezén tartott föld 1,89%-át, a felszabadítás most adta a parasztok szolgálatmentes tulajdonába a parasztföld 74,51%-át, nem intézkedett egyértelműen és világosan a parasztbirtok 14,1%-áról, és kizárta a felszabadulásból a jobbágyföldek 9,5%-át. Az arányok csak némileg módosulnak, ha az összmennyiségből kihagyjuk a már korábban örökváltságra lépett parasztok földjeit. Jelentősebben változnak viszont akkor, ha a szőlőket a szántó- és rétterülettől külön kezeljük. Ebben az esetben annak a 13 117 000 hold szántónak és rétnek, amely után a jobbágyok a forradalom kezdetekor még tartoztak, 78,16%-át ítélte a parasztok tulajdonának, 14,9%-ának hovatartozását hagyta bizonytalanságban, és 6,94%-a felett tartotta fenn a földesurak járadékszedési, egyszersmind tulajdonjogát.

1848-ban szántó- és rétgazdálkodás formájában 18 523 000 hold földet hasznosítottak Magyarországon. Ebből 13 378 000 hold, az összesnek tehát 72,22%-a volt járadékszolgáltatási kötelezettség mellett olyan adózó népesség birtokában, amelyet függőségi viszony kapcsolt a föld tulajdonosaihoz. (Teljes egészében a további 27,78% sem volt a földesurak kizárólagos majorsági tulajdona, mert e százalékszámba beletartoztak a szabad királyi városok, továbbá a jászkun és a hajdú szabad kerületek szántói és rétjei is. Ugyanakkor a földbirtokos osztály óriási kiterjedésű erdők, legelőnek használt, de alkalomadtán szántóvá alakítható puszták felett rendelkezett, arról nem is beszélve, hogy a községi közlegelők tetemes része ugyancsak őt illette.) Az összes szántó- és rétterületből tehát 1,4%-ot a jobbágyok önmaguk váltottak meg még a forradalom előtt, 10,55%-nak sorsát a forradalmi törvényhozás függőben hagyta, 4,91%-nak jövőjéről a földesurak javára döntött, 55,36%-ot pedig végleges érvénnyel a parasztok tulajdonába engedett át.[3]

A közlegelő elkülönözése — egyezség vagy per útján — 1848 január 1-ig, nem számítva Bács, Torontál, Temes és Krassó megyék helységeit, az ország többi 42 megyéjének 9027 községe közül 1409-ben, tehát a rendezés alá eső határok 15,6%-ában ment végbe úgy, hogy a parasztok illetőségét ténylegesen is kimérték, és a falusi vagy mezővárosi közösség használatába adták. E rendezéseket nyilvánította felbonthatatlanoknak a Szentkirályi-féle, az új törvények sorozatában a X. számot kapott artikulus. A helységek 12,62%-ának: 1130-nak legelő-elkülönözési perében vagy végleges ítélet született ugyan, végrehajtására azonban még nem került sor, vagy a per valamelyik bíróság előtt várta ellátását; 11,49%-ában, tehát 1037 községben pedig legalább a legelő felmérése történt meg. Vagyis 2167 helységben — a helységek 24,11%-ában — a lakosok már tudták, hogy telkenként mekkora legelőjárandóságot szánnak nekik.

[3] A jobbágyföld különböző típusaira és az ebből származott problémákra ld. mindenekelőtt *Szabó István:* A jobbágybirtok problémái 1848—49-ben c. úttörő munkáját (Tanulmányok a magyar parasztság történetéből, Bp, 1948, 311—396. l.), valamint *Varga* i. m. 128. és 136—138. l. Az utóbbi munkában — részben kikövetkeztetés alapján — közölt számokat és arányokat az újabban előkerült és az előző jegyzetben idézett forrás némely vonatkozásban módosítja. Így például e forrás szerint a magyarországi helységeknek nem 60—65, hanem kereken 58%-ában folyt le vagy kezdődött el regulációs per Mária Terézia úrbérrendezése és 1848 között. A különböző típusú jobbágyföldek mennyiségét illetően azonban az ott kikövetkeztetett számsorokat e forrás adatai sem teszik említésre méltóan kérdésessé.

489 határban, tehát az elkülönözést igénylő határok 5,43%-ában megkezdődött a legelő felmérése, de nem fejeződött be, így a legtöbb esetben az érdekelt jobbágyok még nem voltak bizonyosak abban, hogy mekkora legelővel akarják őket kielégíteni. Végül 4862 községben, az összes községek 53,86%-ában az érintett felek a legelő megosztása érdekében még semmiféle előkészületet sem tettek.[4]

Ha a 42 megye adatai alapján kapott arányokat az említett 4 megyére is kivetítjük, akkor azt mondhatjuk, hogy az ország összes helységeinek 39,71%-ában ismerték a lakosok a nekik átadott vagy legalábbis nekik szánt legelőilletmény nagyságát, sőt 15,6%-ában már birtokukba is vették legelőjárandóságukat. Elméletileg tehát a helységeknek több mint egyharmadában állt fenn az a lehetőség, hogy a jobbágyok békétlenkednek a legelő problémája miatt, mert vagy kevesebbet juttattak, illetőleg készültek juttatni nekik, mint amekkorára igényt tartottak, vagy pedig a kihasításnál kisebb mennyiségűt mértek ki számukra, illetőleg az értékesebb részt tartotta meg magának a földesúr. A valóságban persze a helységek ilyen magas százalékában a legelőkérdés nem váltotta ki a parasztok háborgását, márcsak azért sem, mert annak a 2539 községnek, tehát az összes helységek 28,12%-ának csaknem négytizedében az elkülönözés „barátságos egyezség" útján zajlott le.

Ugyanakkor tekintetbe kell venni, hogy az e csoportba tartozó községek jelentős hányadában a „barátságos egyezségre" nem az elégedettség, hanem a földesúri nyomás, az úri praktikától való félelem, vagy éppenséggel a fásult lemondás vitte rá a jobbágyokat. Az ilyen helyeken azután felszínre is tört a lakosság elégedetlensége, ha a nép úgy látta, hogy a körülmények alakulása miatt eredménnyel kecsegtet az elégedetlenség kinyilvánítása. És valóban: a jobbágyfelszabadítást követően országos viszonylatban leginkább épp a legelőügy körül lobbant fel a parasztok harca, amikor is a helységeknek mintegy 18—20%-a a legelőt illetően különféle követelésekkel és panaszokkal lépett fel, vagy a törvényesített status quo ellen indított tettleges akciót.

Kérdés, hogy a magyarországi úrbéri viszonyok eltörlése hogyan illeszkedik bele általában a kelet-európai jobbágyfelszabadítás menetébe, azaz módját és eredményeit tekintve radikálisabb változást idézett-e elő, mint más kelet-európai államokban, illetőleg a Habsburg-birodalom többi országában.

Oroszország még 1847-ben is csak annak rendeleti kimondásáig jutott el, hogy a jobbágy a földesúri birtok elárverezésekor földjével együtt megválthatja magát. A cári birodalomnak csak lengyel területein szabadulhatott ki a jobbágy 1835-től a feudális függésből, de csupán akkor, ha előzőleg teljesen pénzjáradék szolgáltatására tért át, és az ennek alapján kiszámított váltságdíj $^3/_4$-ét egyszerre vagy 15 rubeles részletekben fizette le a földesúrnak; e kedvezmény azonban mindössze a pénzjáradék fokozatos uralkodóvá válásához vezetett, említésre méltó számú jobbágy felszabadulásával azonban nem járt együtt. Így a jobbágyreform egész Oroszországban, beleértve Besszarábiát is, 1861-ig váratott magára. Csak kis és kétes értékű előrelépést jelen-

[4] Ld. az idézett Bach-féle kimutatást azzal a megjegyzéssel, hogy annak e vonatkozású adatai módosítják Varga (i. m. 66—67. l.) kikövetkeztetett adatokon alapuló megállapításait.

tettek azok az 1849-ben Livlandra hozott, majd 1856-ban Estlandra is kiterjesztett intézkedések, amelyek szerint a parasztföldek $^1/_5$-e a földesúr kezére száll, aki a másik $^4/_5$ felett is megtartja ugyan tulajdonjogát, de e $^4/_5$-öt nem csatolhatja saját majorságához, hanem köteles eladni vagy legalábbis bérbe adni.

Havasalföldön 1848 beköszöntésekor virágjában állt a középkorból örökölt jobbágyrendszer. A forradalmi kormány ennek az évnek júliusában bizottságot állított fel az agrárreform kidolgozására, de a bizottságot már augusztusban fel is oszlatták. Moldvában még ennyi sem történt. A két fejedelemség román jobbágysága felett úgy múlt el e forradalmi esztendő, hogy változatlanul nyakán hagyta a feudalizmus igáját.

Poroszországban, 1807-től ismétlődő reformtörvények nyomán, a 7 000 000 lakosnak 1848 végéig 5,43%-a, azaz 380 000 ember — mintegy hetven és félezer parasztgazdaság — váltotta meg, főként földje egy hányadának leadásával, magát. 1848-ban mindössze tervek születtek az úrbéri viszonyok lebontásának gyorsítására, illetőleg a jobbágyság egészének felszabadítására, de ekkor mi sem realizálódott belőlük. Csupán 1850-ben látott napvilágot az az állami rendelet, amely az önmegváltás elvére épült, és amelynek értelmében a jobbágy telke tiszta jövedelmének $^2/_3$-án volt köteles magát urától megváltani. Végeredményben a jobbágyságnak Nyugat-Poroszországban 57,5, Kelet-Poroszországban 38,8, Pomerániában 47,7%-a földje egy hányadának átengedésével nyerte el szabadságát.

Sziléziában a jobbágy 1848 előtt szintén csak földdel történő önmegváltás útján szabadulhatott ki a feudalizmus bilincseiből. 1848 decemberében egy kormányrendelet szabályozta a földesúr és a paraszt ideiglenes váltságegyezségét, és ennek következményeként a későbbi években végbemenő örökváltságok során a jobbágyföld $^1/_3$-a került a földesurak kezébe.

A Poznani Nagyhercegségben 1848-ig 45 000 parasztgazdaság kötött örökváltsági szerződést, általában oly módon, hogy a jobbágy lett a telek tulajdonosa, ennek fejében azonban a földesúr részére továbbra is robotolni tartozott. 1848-ban az itteni parasztok a lengyel nemességtől csupán ígéreteket kaptak, majd a porosz kormány 1850-i rendelete alapján önmegváltás útján következett be a jobbágyszolgáltatások fokozatos megszűnése; ennek során a parasztok 16,1%-a csak földjének a földesúr számára történő részleges átengedése fejében nyerte el a szabadságot.

Mecklenburg területén a jobbágy egyéni megváltással már 1820 óta megszerezhette a szabad paraszt státusát, az úrbéri viszonyok általános megszüntetésére azonban csak 1862-től került sor, mégpedig magánmegváltás formájában.

A Habsburg-birodalomban — nem számítva Lombardiát, ahol már a 18. század óta nem volt jobbágyszisztéma — elsőnek Magyarország lépett a jobbágyfelszabadítás útjára, és a pozsonyi diéta törvényei vonatkoztak Horvát-Szlavóniára is. Erdélyben a jobbágyviszonyok feloldását a bécsi udvar és az erdélyi birtokos osztály konzervatív szárnya 1848 tavaszán ez év november 1-ére, illetőleg 1849 januárjára vagy márciusára akarták halasztani azért, hogy ha nem is jön közbe számukra kedvező fordulat, legalább még egy esztendei robotot szolgáltathassanak le a parasztokkal. A magyarországi jobbágyfelszabadítás ösztönző hatására, az erdélyi liberálisok sürgetésére, de

nem utolsó sorban a román nemzeti mozgalom, illetőleg e nemzeti mozgalommal egybefonódott parasztmozgalmak nyomása alatt az erdélyi diéta 1848 május 29-én, de csak június közepétől kezdődő érvénnyel, deklarálta a jobbágyviszonyok megszűnését.

Az erdélyi parasztok felszabadítása a magyarországiakéval azonos elvek alapján, azaz állami kárpótlás mellett ment végbe. Mivel azonban itt — úrbérrendezés híján — az úrbéri és a parasztkézen levő allodiális birtok úgyszólván alig volt megkülönböztethető egymástól, a nem úrbéres parasztföldek problémája csakhamar nagyobb bonyodalmakat és elkeseredettebb osztályharcot okozott, mint Magyarországon.

A birodalom osztrák és cseh tartományaiban 1848 előtt csupán annyi történt, hogy egy 1846-ban kiadott uralkodói pátens engedélyezte a robot megváltását, holott az udvari körökben a jobbágyviszonyok lebontásának lehetséges módozatairól 1837 óta ismételten el-elkezdődtek a tárgyalások. 1848 március 28-án azonban az uralkodó, ugyanazon a napon tehát, amelyen a magyar országgyűlés jobbágyfelszabadító törvénytervezetének szentesítését közvetett formában megkísérelte elhalasztani, az újonnan született osztrák minisztérium előterjesztésére bejelentette, hogy 1849 március 31-ig, azaz 1849 április 1-től a robotnak, tehát az úrbéri viszonynak a kárpótlási mód majdani törvényes rendezése mellett meg kell szűnnie.

E nyilatkozat kibocsátása, noha ténylegesen azt a célt is szolgálta, hogy a jobbágyrendszer életét még egy évig meghosszabbítsa, a stájerországi kormányzó: János főherceg március 27-i fellépésének következménye és eredménye volt. A főherceg közölte Pillersdorf belügyminiszterrel, hogy a stájer tartományban, miután Magyarországon már kimondták a jobbágyok felszabadítását, a nép hangulata nagyon rossz az itt még mindig fennálló úrbéri kötelezettségek miatt. Ezért feltétlenül szükségesnek minősítette, hogy az illetékesek egy megnyugtató nyilatkozat kíséretében haladéktalanul adják a nép tudtára az úrbériség meghatározott időben történő eltörlését, persze az érintett földesurak kártalanítása mellett. A március 28-i minisztertanács egyhangúlag elfogadta János főherceg indítványát, és még aznap megszületett a szóban forgó nyilatkozat.[5]

Pillersdorf egyidejűleg kérdést intézett a tartományok kormányzóihoz, hogy a kezükre bízott országok helyzete nem teszi-e szükségessé az úrbéri szolgálatok gyors megszüntetését, természetesen összekötve a földbirtokosok kármentesítésével. Úgy látszik, hogy a kormányzók többségétől nemleges válasz érkezett, mert még néhány hónapot késett a jobbágyfelszabadítás szabályszerű publikálása.[6]

Csupán a nyár végén összeülő birodalmi gyűlés mondta ugyanis hivatalosan ki augusztus 31-én az úrbéri viszonyok eltörlését, mégpedig — noha a gyűlés-

[5] János főherceg beadványát és a minisztertanács határozatát ld. Wien, Staats-Archiv, Kolowrat-Akten, Karton 225. 1848 : 888.

[6] Karinthia kormányzója például április 10-én azt jelentette, hogy a kérdést megtárgyalta a karinthiai rendek és földbirtokosok képviselőivel, e tanácskozáson alakult ki az a meggyőződés, hogy e tartományban nem mutatkozik sürgető erővel az úrbéri szolgáltatások eltörlésének igénye, a robot nyílt megtagadására azonban, főleg a szláv vidékeken, máris hajlam tapasztalható, így az idei robot behajtása aligha remélhető. (Wien, Allgemeine Verwaltungsarchive, Ministerium des Innern, Praesidiale, Karton 395, 1848/1166.)

ben viszonylag számos parasztképviselő foglalt helyet, mindössze 4 szavazattöbbséggel — kárpótlás mellett. E határozat nemcsak az úrbéres, hanem a majorsági jobbágyságot is feloldotta terhei alól. A felszabadítás, valamint a kárpótlás módját és részleteit azonban csak az új uralkodó: Ferenc József által 1849. március 4-én kibocsátott pátens szabályozta. Eszerint a földesurat illető kárpótlás kulcsa a jobbágyszolgáltatások tiszta értékének kétharmada, a kármentesítés teljes összege pedig e kulcs hússzorosa. Ezt az összeget tőkésítve, azaz kamatos kamataival együtt kapja meg a földbirtokos, a tőkének viszont úrbéres telek után felét az állam, felét a felszabadult paraszt, majorsági telek után pedig teljes egészét a paraszt fizeti.

Másképp kezdődött a jobbágyfelszabadítás Galíciában. Itt — az 1846-i felkelés tapasztalatai alapján — az egymással szemben álló lengyel földbirtokosság és a Habsburgok államhatalmi közegei egyaránt tartottak attól, hogy ellenfele az úrbéri viszonyok megszüntetésében megelőzi őt, és ezáltal a parasztságot saját oldalán sorakoztatja fel.

A lengyel nemesek forradalmi szervezete április elején fel is szólította a földesurakat, hogy április 23-ig engedjék el jobbágyaik összes feudális kötelezettségét, mégpedig kárpótlás nélkül.

A felhívásra a földbirtokosságnak tevőlegesen csak nagyon-nagyon vékony csoportja reagált. Galícia osztrák kormányzója: gróf Stadion mégis aggódott április 23-ától, hiszen a lengyel forradalmárok tervének általános megvalósulása azzal fenyegetett, hogy a tartomány parasztságát a Habsburg-ellenes táborba viszi át. Stadion már előzőleg: március 28-án is a jobbágyviszonyok haladéktalan eltörlésére ösztönözte a központi kormányt,[7] majd egymás után több beadványban is sürgette az udvart e lépésre. Mivel azonban Bécs tétovázott a döntéssel, Stadion az izgalommal várt április 23-át megelőző napon: április 22-én május 15-i kezdettel önhatalmúlag megszűntnek nyilvánított minden úrbéri szolgáltatást, sőt e proklamációt taktikából április 17-i keltezéssel látta el.

Stadion bejelentése a kárpótlás kérdését függőben hagyta, erről csak az 1849. március 4-i pátens intézkedett. A földesurat, akárcsak az osztrák és cseh örökös tartományokban, kárpótlásképp a szolgáltatások tiszta értékének kétharmada illette meg. Különbséget jelentett viszont az a körülmény, hogy Galíciában egy 1849. augusztus 15-i kormányrendelet értelmében a kárpótlás teljes összegének kifizetését az állam vállalta magára. E lépésre a bécsi kormányt a galíciai parasztság megnyerésének szándéka indította, lehetővé viszont az tette, hogy a rendelet kiadásakor az udvar gyakorlatilag már úrrá lett a birodalom valamennyi nemzeti mozgalmán, biztosította a monarchia egységét és azt, hogy az összes országok jövedelmei ismét a birodalmi kasszába vándoroljanak. Így történt, hogy Galíciában 527 835 telkes és zsellérgazdaság állami kármentesítéssel szabadult fel, és e parasztgazdaságoknak a szántóterület 70%-a került tulajdonába.[8]

[7] Uo.

[8] A feudalizmusnak a kelet-európai országokban történt megszüntetését *Niederhauser Emil:* A jobbágyfelszabadítás Kelet-Európában című, e tárgyat részleteiben is feldolgozó monográfiája alapján foglaltuk össze. (Bp, 1962, 258; 44—56; 63; 70; 143: 93—99; 117—118; 185., 218—219. és 246. l.)

A Habsburg-birodalom országai közül tehát időben elsőnek — még 1848 márciusában — Magyarországon mondták ki, mégpedig Horvát-Szlavóniára is vonatkozó érvénnyel, a jobbágyság felszabadítását, május 1-től, a törvények kihirdetésétől pedig ezekben az országokban gyakorlatilag is mindenütt megszűntek az úrbéri viszonyok. Magyarország persze mindenekelőtt a körülmények összejátszása miatt vállalhatta el az úttörő szerepét: a magyar országgyűlés az európai forradalmi hullám elindulásakor éppen együtt ült, neki tehát egyrészt módjában állt a cselekvés, másrészt közvetlenül volt kényszerítve arra, hogy a jobbágykérdésben sürgősen tegyen valamit.

Magyarország után Galícia következett, ahol a feudális kötelezettségek eltörlését tartalmazó rendelet május 15-én lépett hatályba. Erdélyben június 17-től lettek mentesek minden úri járadék fizetése alól. A morva rendek gyűlése június 9-én mondta ki, hogy a robot és terménytized július 1-től megszűnik. Az osztrák és cseh tartományokban viszont csak 1848. szeptember 7-én, a birodalmi gyűlés augusztus 31-i határozatának kihirdetésekor következett be a jobbágyság felszabadulása, amikorra az 1848-ban esedékes robot zömét már leszolgáltatták maguknak — ott, ahol egyáltalán tudták — a földbirtokosok.

A felszabadítás érvénye az osztrák—cseh országokban kiterjedt a majorsági jobbágyokra, valamint az úrbéresek allodiális jellegű birtokára is. Nem vonatkozott viszont azokra a jogilag zsellérnek tekintett parasztokra, akik a jelentős nagyságú községi földekből bírtak szántókat, réteket, ezek használatáért a községnek fizettek, a szolgáltatásaikból származó községi jövedelem pedig nem a földesúré lett, hanem a helység „parasztjai", azaz telkesjobbágyai közt osztódott szét. Ilyen zsellérek, akiknek helyzete és életkörülményei a magyarországi majorsági zsellérekéhez voltak hasonlóak, főként Cseh- és Morvaországban éltek jelentős számban. Arról, hogy Galíciának volt-e majorsági zsellérsége vagy sem, nincs tudomásunk. Erdélyben a népesség úrbéres és majorsági kategóriáinak megkülönböztetése nehézségekbe ütközött. Egyébként a parasztság allodiális jogállású birtoka sem itt, sem Magyarországon nem esett a felszabadító törvény hatálya alá.

A majorsági jobbágyok felszabadítása az osztrák és cseh-morva tartományokban azonban nem annyira döntő jelentőségű tény, amilyennek első pillanatra látszik. Értékét csökkenti az a körülmény, hogy nekik az 1849. március 4-i rendelkezés értelmében az úrbéresektől eltérően önmaguknak kellett megváltaniok magukat, márpedig az önmegváltás lehetőségétől a magyarországi majorságiakat se fosztotta meg a pozsonyi törvényhozás.

Két vonatkozásban mégis lényeges volt az osztrák és cseh-morva majorságiakat érintő intézkedés. Egyrészt, mivel a megváltást kötelezővé tette, biztosította, hogy a majorságiak realizálhassák tulajdonjogukat birtokaik felett, tehát el ne vonhassa azokat tőlük a földesúr. Másrészt a kárpótlási kulcsot, illetőleg tőkét is — az úrbériségével ismét csak azonos módon — megállapította, ha úgy tetszik: megmaximálta, és ezáltal elejét vette annak, hogy a megváltási árat a föld eredeti tulajdonosa kénye-kedve szerint szabhassa meg.

A kárpótlás tőkéjének meghatározásakor az idézett törvények, illetőleg rendelkezések értelmében az örökös tartományokban a szolgáltatások tiszta vagy teljes értékét kellett tekintetbe venni. A magyar törvény kárpótlási

alap gyanánt ugyancsak nem a jobbágyra nehezedett teher nagyságát, hanem azt a tényleges hasznot jelölte meg, amely a földesúrra háramlott. E megfogalmazások mögött valójában az a szemlélet állt, hogy a szolgáltatások a földesúr számára ténylegesen kevesebb jövedelmet hoztak, mint amekkora megterhelést a jobbágy számára jelentettek.

A magyar törvényhozás a megalkotott artikulusokban nem mondott véleményt arról, hogy a földesúri nettó haszon a jobbágytehernek mekkora hányadát alkotta, hanem e kérdés eldöntését a Batthyány-kormányra bízta. A forradalmat megelőző hetekben készült örökváltsági törvénytervezet, amelyet e szempontból bizonyára mérvadóul szándékoztak venni, a munkajáradék esetében a robot hivatalos értékének 75%-át fogta fel tiszta földesúri jövedelem gyanánt, és a javaslat szövege hasonló arányra enged következtetni a dézsmával kapcsolatban is.

A cseh-morva és osztrák tartományokban érvényesített 1849 március 4-i rendelet szerint viszont a tiszta vagy valóságos érték $^1/_3$-ának, több mint 33%-ának levonásával kellett a kárpótlás összegét megállapítani, mert a földesúrnak a jobbágyrendszer fenntartásával kapcsolatos költségei az e rendszerből származó jövedelem $^1/_3$-át emésztették fel, ez tehát nem hozott számára valóságos bevételt, ezért megváltás tárgya sem lehetett.

Ugyanakkor a magyar törvényhozás egyrészt — a birodalmival egyezően — elvetette a földdel való megváltás módszerét, másrészt — a birodalmitól eltérően — teljes egészében az állam feladatává tette, hogy a földesurak valóságosan elvesztett jövedelmét kárpótolja. A teljes állami kármentesítés kimondása az egyéni megváltás helyett még akkor is nagyjelentőségű tény, ha nyilvánvaló volt, hogy a kárpótlási összeg egy részének előteremtéséhez az állami adózáson keresztül, tehát közvetve, maguk a tegnapi jobbágyok is hozzá fognak járulni.

A Habsburg-monarchia viszont a földesurak állami kármentesítését teljes egészében csak Galícia vonatkozásában vállalta; az összes többi tartományban a szolgáltatások teljes értékének egyharmadát, azaz a tényleges kárpótlás felét magukkal a jobbágyokkal kívánta lefizettetni, és állami kármentesítést a veszteségnek csupán a másik felét illetően ígért.

Az sem feledhető, hogy Magyarországon sokkal nagyobb volt a szántók és rétek összmennyisége, továbbá a parasztkézen levő és a felszabadítás hatálya alá eső szántók és rétek abszolút terjedelme, mint a monarchia bármely más tartományában. Következésképp itt a szántó- és rétterület összességéhez képest kevesebb, abszolút mennyiségben azonban több mezei gazdálkodásra alkalmas föld került át a parasztok tulajdonába, mint a birodalom egyéb országaiban.

Végül a jobbágyfelszabadítás a cseh-morva és osztrák tartományokban 1848 tavaszán még csupán ígéret volt, és mind realizálására, mind módjának, lebonyolításának meghatározására csak később került sor. Magyarországon viszont az úrbéri viszonyok 1848 tavaszán ténylegesen megszűntek, a kárpótlás elveit és formáját pedig a földesurak irányában ugyan nem teljes részletességgel, a parasztok szempontjából és egyszersmind előnyére azonban tisztázták. Az pedig, hogy a jobbágyfelszabadítás érvényességi köre tágul-e és mennyiben, akárcsak a birodalom más országaiban, az események alakulásától, az osztályharctól, a politikai vezetés politikai érdekeitől stb. függött.

A magyarországi úrbéres parasztság 1848 tavaszán nem pusztán a tulajdonjogot nyerte el 10 251 000 hold szántó- és rétterület felett. Ha csupán a Helytartótanács által hivatalosan regisztrált telkek számát vesszük is tekintetbe, az önmegváltott helységeket pedig figyelmen kívül hagyjuk, a tegnapi jobbágyok akkor is egyik napról a másikra legkevesebb 11 717 000 nap igás- és 12 373 000 nap gyalogrobottól szabadultak meg. Ha viszont időközben minden remanenciából úrbéres telket alkottak volna, akkor az eltörölt igásrobotnapok száma 16 415 000-re menne fel. A telkek után szedett füstpénz elengedésével a parasztság évi 1 168 000 forint többletjövedelemhez jutott. Tekintélyes nyereséget jelentett számára az, hogy — a különféle élelmiszerekről nem is beszélve — a tőle természetben, illetőleg munkára vagy pénzre átváltva szedett, egyébként megállapíthatatlan volumenű terménydézsmát sem kellett neki többé beszolgáltatnia.

Mindezek a földesurak oldalán veszteség formájában jelentkeztek. Érthető, ha a birtokos osztály ragaszkodott a nem úrbéres jellegű, különben az úrbériséghez viszonyítva aránylag kismennyiségű parasztbirtok tulajdonjogához, és ezen keresztül az utána kapott pénz-, termény-, de főképp: munkajáradékhoz. Hiszen a birtokosságnak nem volt tőkéje, amiből a megszűnt úrbéri robotot helyettesíthette, vagy — és ez még nagyobb problémát jelentett — a jobbágy igénybe többé már nem vehető munkaeszközeit gyorsan pótolhatta volna.[9] Pedig a napszámbérek a feudalizmus kioltásával szinte egyidejűleg felszöktek, mert egyrészt a robot kiesése hirtelen megnövelte a munkaerőkeresletet, másrészt a felszabadult parasztok zöme akár bosszúból, akár attól félve, hogy fokozatosan ismét kötelezővé teszik számára a majorságok megművelését, ha — akár pénzért is — tovább végzi urai munkáját, vonakodott a földesúri földön dolgozni. Egyidejűleg hirtelen megemelkedett az igásállatok ára is. A változás ilyen értelemben mindenekelőtt azokra az úri gazdaságokra jelentett nehezen kiheverhető csapást, amelyek kizárólag vagy túlnyomórészt roboterőn alapultak.

Hasonlóképp érthető az is, hogy a földbirtokosság, amelynek majorsági szántóval és réttel nem rendelkező tagjai csak legelő- és erdővagyonukat nem vesztették el az úrbériséggel együtt, részint gyors, részint minél jelentősebb összegű kárpótlást igényeltek. A kármentesítési törvény értelmében a földbirtokosoknak a kormánytól kincstári javakra betáblázott statuskötelezvényeket kellett kapniok kisajátított úrbériségük helyett, mégpedig az artikulus kifejezése szerint „haladéktalanul". Nincs tehát rajt csodálkoznivaló, ha a földesurak a felelős kormányra, amely különböző okok folytán nem azonnal kezdte meg a törvény végrehajtását, annak foganatosítása végett egyre nagyobb nyomást igyekeztek gyakorolni.

Az úrbéri viszonyok megszüntetése a magyarországi parasztságnak jelentős részét birtokának egészével, másik részét, amely irtást, szőlőt, cenzualitást stb. is birtokolt, földjének egy — általában nagyobb — hányadával, a harmadik és számszerűen legkisebb csoportját viszont csak személyében, háztelke és esetleges külsősége nélkül emelte ki a feudalizmus bilincseiből. A jobbágyfelszabadítás e módja, amely nem minden feudális eredetű vagy színe-

[9] Vö. *Szabad* i. m. 298. l.

zetű kötelezettséget söpört el egyszerre, a forradalmi törvényeknek magára a parasztságra gyakorolt politikai hatását is befolyásolta.

A tegnapi jobbágyok zömétől az úrbéri jellegű szolgáltatások eltörlésével addigi terheinek mégiscsak nagyobbik felét vette le, a tulajdonviszonyokat mégiscsak minőségileg és a parasztok javára változtatta meg 1848 tavasza, illetőleg a forradalmi mozgalmaktól több oldalról is szorongatott országgyűlés. A jobbágyok már régóta vártak erre a pillanatra, most azonban meg is lepte őket a hirtelen fordulat. Többségüket — a parasztság most egészen vagy részlegesen kielégített rétegeit — a diéta a felszabadítás realizálásával annyira mindenesetre képes volt semlegesíteni, hogy általános, a jobbágyok zömét megmozgató parasztháborúra Magyarországon 1848 tavaszán a forradalmi hullám ellenére se került sor. A diéta, amely a jobbágyfelszabadítással a gazdasági fejlődés követelményeinek is eleget kívánt tenni, az úrbériség hirtelen megszüntetésével a jobbágyok országos zendülését akarta megelőzni, illetőleg egy Habsburg—magyar konfliktus esetén népi támogatást óhajtott magának biztosítani. Tény, hogy e célokat a jobbágyfelszabadítás alkalmazott formájában is elérte.

Másrészt — látszólag paradox módon — nemcsak általában a forradalmi mozgalom, hanem az úrbériség likvidálásának ténye is a paraszti osztályharc megélénküléséhez, a tegnapi jobbágyok aktivitásának feléledéséhez, a nép demokratikus energiáinak bontakozásához vezetett. Már a jobbágytörvények előzetes publikálásának napjaiban, amellett, hogy egy sor helyen vagy a megyék, vagy az illető földesurak elengedték a parasztok tartozásait, számtalan községben maguk a jobbágyok mondták fel az engedelmességet és tagadták meg a földtulajdonosnak járó szolgáltatásokat, vagy fogtak hozzá akár tényleges, akár vélt sérelmeik önhatalmú orvoslásához.

Igaz, a parasztok széles rétegei először nem tudták mire vélni a gyors változást, nem is tudták teljesen felfogni a törvényeknek sem okát, sem érvényességi körét.[10] Különböző csoportjaik egyidejűleg örültek, aggodalmaskodtak, bizonytalankodtak vagy éppen cselekedni kezdtek, azaz aktív osztályharcba léptek. A harc kiéleződése azonban már nem egyszerűen a kezdeti értetlenségnek, a törvények hibás felfogásának következménye volt. Fokozódott — és a küzdelem leghangsúlyosabb színterévé a diéta befejeződése után épp a vidék lett — azután is, amikor a nép előtt teljesen világossá vált, hogy egyfelől milyen terhektől menekedett meg örökre, másfelől mi az, ami továbbra is reá nehezedik, milyen régi vagy hirtelen támadt igényei maradtak kielégítetlenek, és miféle rajta esett méltánytalanságokért nem kapott elégtételt.

A szőlőbirtokosok a szőlődézsma, az irtványos parasztok az irtási járadék fenntartását nehezményezték. A majorsági jobbágyok különféle csoportjait:

[10] Egressy Gábor, akivel a parasztokkal kapcsolatban kétszer is találkoztunk, április 7-én némi keserűséggel írta a Marczius Tizenötödikében: „A nép azt hiszi, hogy most 30 esztendeig kell katonáskodnia, s azt mondja, hogy ezen az áron nem kell úrbéri engedmény. A másik vidék azt hiszi, hogy részére az engedményeket a király erőszakkal csikarta ki a nemességtől, mely neki örökké halálos ellensége volt és maradt" stb. — Annak ismertetése, hogy a hatósági közegek és a mágnások mi mindent elkövettek a nép felvilágosítása érdekében, a vidék magatartását, az új törvényekkel kapcsolatos állásfoglalását is részletesen taglaló munka keretébe tartozik.

a telepeseket, az indusztrialistákat, a kurialistákat, a kertészeket, a kontraktualistákat, a cenzualistákat, a majorsági zsellérfalvak lakóit elkeserítette, hogy amikor úrbéres társaik szabadságot kaptak, ők változatlanul járadékfizetési kötelezettség alatt maradtak; lerázni igyekeztek hát az úrbéresekéhez sokban hasonló terheiket, és jusst emeltek beltelkeik és külsőségeik járadékmentes tulajdonjogú birtoklására. A kikindai és tiszai kerületek földjeik felszabadítását követelték. A földtelen zsellérség egy részében felébredt vagy megerősödött a vágy az önálló kistulajdon iránt, és e zsellérek föld után sóvárogtak.

Az úrbéri szabályozáson és legelő-elkülönözésen keresztülment helységek jelentős hányada vagy a határ régi állapotának visszaállításáért, vagy illetményének megnöveléséért és javításáért, vagy egyéb panaszainak megszüntetéséért szállt — gyakorta tettlegesen — síkra. Másutt földjeik, legelőik, irtásaik, esetleg szőlőik előzőleg történt megcsonkítását, kibecsülését vagy elvételét akarták uraiktól számon kérni a parasztok. Volt, ahol a korábban úrbériség formájában el nem vállalt földeket szerették volna felszabadult jobbágyilletmény gyanánt maguknak tulajdonítani. Sok helység az erdő szabad használatát, vagy a regálejogok egyéni, illetőleg községi gyakorlásának szabadságát igényelte magának. Az előzőleg örökváltságra lépett községek beszüntették a váltságdíj hátralékos részének törlesztését, a kormányt pedig a már lefizetett részletek visszatéríttetésére unszolták. Különösen heves összetűzésekre vezetett az, hogy a parasztok allodiális jellegű földeket is úrbériségnek, a földbirtokosok viszont — ahol módjuk nyílt rá — úrbériséget is majorsági földnek igyekeztek feltüntetni; ilyen földesúri manipulációkra tömeges méretekben került sor olyan törvényhatóságokban, ahol még a Mária Terézia-féle úrbérrendezést se hajtották végre, meg ahol az úrbéri és majorsági telkeket időközben összevissza csereberélték egymással.

A sorra induló parasztmozgalmak jellegük és célkitűzéseik tekintetében korántsem voltak egységesek. Nagyjából három kategóriába sorolhatók. Az elsőbe tartozók csupán régi, vélt vagy tényleges igazságtalanságok, törvénytelenségek és sérelmek jóvátételét szorgalmazták. A mozgalmak másik típusa a jobbágyfelszabadítás érvényességi körének tágítását, az úrbéri törvények továbbfejlesztését vagy fejlesztetését célozta. Végül a harmadik kategóriába számítható mozgalmak — vagy inkább csak törekvések —, mivel bennük a jobbágyok, illetőleg a zsellérek földigénye, néhol pedig egyenesen a majorsági földek szétosztásának vágya jelentkezett, az agrárdemokrácia felé mutattak, sőt elvétve felcsillant bennük az agrárforradalom visszfénye is.

A forradalmi törvényhozás az úrbériség eltörlésével azt a köteléket tépte szét, amely a jobbágyságot a földbirtokos osztállyal szemben teljes egységbe fogta. Az úrbéri viszonyok likvidálásának jelszava volt az a varázsige, amely a parasztság nagy többségét annak idején mozgósítani tudta volna urai ellen. Most viszont, az úrbériség megszüntetése után, hiába volt a községek jelentős részének egy vagy más problémája, igénye és törekvése, ezek minden harmadik-negyedik helyen, sőt sokszor egyazon falun-mezővároson belül is különböztek egymástól, illetőleg a lakosságnak csupán némely rétegét érintették. Emiatt a parasztság tekintélyes hányadát feszítő és fellépésre ösztökélő elégedetlenség nem nőtt, nem is nőhetett egycélú és teljesen azonos tartalmú mozgalommá. A harc a helységek többségében a feudális maradványok meg-

semmisítéséért indult és folyt ugyan, konkrét célkitűzései viszont mindig a különféle helyi körülményekből nőttek ki és azokhoz igazodtak.

A parasztproblematika és a parasztmozgalmak megítéléséhez egy másik, rendkívül lényeges szempont is hozzátartozik. A volt jobbágyok magatartása, noha néhol, főleg ott, ahol nem maradtak megoldatlan problémáik, a parasztok megbékélve váltak el uraiktól, minőségileg nem változott meg a földbirtokos osztállyal szemben. Azt viszont zömükben tudták, hogy a nagyjából függetlenné vált Magyarország kormányrúdját azok a politikusok irányítják, akik — az egyetlen Esterházyt leszámítva — ha különböző intenzitással is, az ő felszabadulásukért harcoltak. Így az urak iránt általában változatlanul nagyfokú ellenszenvet tápláltak, a kormányhoz — és mindenekelőtt Kossuthhoz — azonban — persze korántsem valamennyien — eleinte bizalommal, vagy legalábbis nem ellenségesen közeledtek. Ebből következett, hogy igényeiknek és törekvéseiknek is elsődlegesen nem önkényes és tettleges akciókkal, a kormány ellenében, hanem inkább kérvényezéssel, a kormányon keresztül igyekeztek érvényt szerezni, noha bizalmuk a hónapok múltával fokozatosan megcsappant, mert a kormánytól is legfeljebb csak biztatást, semmint tényleges orvoslást nyertek.

A későbbi események tanúsága szerint ennek a szétforgácsolt és különféle formákat öltő paraszti osztályharcnak erejét, szerepét és jelentőségét a benne kifejeződő törekvések sokfélesége és ebből eredt gyengéi ellenére se szabad alábecsülni. Mert nem ült el azután sem, hogy május 1-től, a szentesített törvények kihirdetésével párhuzamosan, hivatalosan is mindenütt életbe léptek a jobbágyfelszabadító törvények. Ezzel a paraszti osztályharc csak új szakaszba érkezett, de maga a harc tovább tartott a monarchikus és ellenforradalmi érdekből Magyarországra kényszerített nemzeti szabadságküzdelem alatt is, és hol eredményeivel, hol eredménytelenségeivel volt kihatással annak menetére. Aminthogy a tegnapi nemesség magatartását a függetlenségi harccal kapcsolatban, a függetlenségi harc pedig a paraszti osztályharc iránt ugyancsak befolyásolta. Mindennek nyomon kísérése azonban már külön monográfia feladata.[11]

*

A pozsonyi diéta történelmi parancsra cselekedett, amikor kinyilatkoztatta az úrbéri viszonyok eltörlését. Nemesi tagjainak jelentős része nem önszántából vagy legalábbis nem jó szívvel adta szavazatát a jobbágyfelszabadításra és különösen annak törvénybe iktatott formájára. Nincs mit csodálkozni rajta: az országgyűlés követei szinte mindannyian tudták, hogy a nemességnek mint feudális uralkodó osztálynak, sőt részlegesen egyáltalán mint ural-

[11] A parasztkérdés alakulásával az 1848—49-i függetlenségi harc alatt — részletesen foglalkozott a magyar történetírás, és mind a forrásanyag feltárásában és publikálásában, mind a probléma vizsgálatában gazdag eredménnyel dicsekedhet. A legfontosabb feldolgozások, illetőleg forráskiadványok Szabó Ervin és Szabó István más-más vonatkozásban úttörő munkáin kívül *Ember Győző:* Magyar parasztmozgalmak 1848-ban, Bp, 1949; *Spira György:* Parasztságunk és az első magyar polgári forradalom nemesi vezetése, Századok, 1948, 82. évf. 1—4. sz. 101—149. l. és *Barta István:* A kormány parasztpolitikája 1849-ben, Századok, 1955. 89. évf. 6. sz. 849—881. l. és 1956, 90. évf. 1—2. sz. 4—68. l. A témakör egészének összefüggő és sokrétű, a gazdasági, politikai és katonai vonatkozásokat egyaránt átfogó feldolgozása azonban történetírásunknak még megoldandó feladata.

kodó osztálynak a detronizációjánál segédkeznek. Látták vagy sejtették, hogy a régi rend likvidálása meggyorsítja azt a folyamatot, amely a nemesség egyik hányadának anyagi pusztulását eredményezi.

De nem térhettek ki a feltartóztathatatlan elől. A jobbágyrendszernek előbb vagy utóbb el kellett tűnnie a társadalom életéből, mert immár olyan gazdasági béklyót és szociális feszültséget állandósított, hogy fenntartása a fejlődés útját mindjobban elreteszelte, az országot pedig könnyűszerrel véres belháborúba sodorhatta volna.

Abban, hogy a feudalizmus megszüntetése 1848 tavaszán történt, az Európán végigvonuló forradalmi mozgalom játszotta az indító szerepét. Ez serkentette aktivitásra a hazai antifeudális erőket, és növelte naggyá a jobbágyok osztályharcától való félelmet.[12] E tényezők viszont akkora erőt és súlyt biztosítottak a nemesség liberális táborának, pontosabban: e tábor azon csoportjának, amely a pesti forradalomra is támaszkodva, habozás nélkül és pillanatnyi önérdekeit mellőzve vállalta a 800 éves társadalmi rend romba döntését, hogy az átalakulás ütemének és mértékének megszabásában a diéta többségének óhajával szemben — a szükséges kompromisszumoktól eltekintve — a maga akaratát tudta érvényesíteni.

Végső soron azért válhatott 1848-ban valósággá Kossuthék programja, mert a magyarországi feudalizmus már érett volt a pusztulásra. A párizsi forradalom — írta épp a forradalom napjaiban a kortársak egyike — „már a 20-dik nap múlva Szentpéterig (Komárom m. *V. J.)* jött, és itt az addig létezett állapotot máris felfordítá. De ki hinné, hogy ez valóban csak a Rajnán túlinak következése; inkább folytatásának lehet mondani; az anyag mindenütt készen volt, ott csak a szikra üttetett ki, mely mindenütt tüzet fogott".[13] E szikrából támadt tűz Magyarországon elhamvasztotta a feudalizmus korhadt épületét. Kérdés maradt azonban, hogy milyen lesz annak a polgári rendnek az épülete, amelynek helyéről az 1848-i forradalom nem tökéletesen takarított el minden limlomot.

[12] Joggal írta 1848 április 16-án a pár héttel korábban még konzervatív Nemzeti Újság: „Nem a mi elveink buktak meg, hanem a vén Európának egész politikai korhadt rendszere omlott össze . . ."

[13] A történész Ipolyi Arnold, akkor szentpéteri esperes írta ezt 1848 március 21-én báró Mednyánszky Dénesnek. (OSzK, Kézirattár, Levelestár, Szilágyi-gyűjtemény.)

Abafi Lajos 129, 171
Abaúj megye 38—39, 66, 74, 184, 275
Aczél Antal, Csanád megye főispánja 177
Akadémia 143
Alberti (Pest m.) 115
Almásy Dénes gróf 157
Almásy Móric gróf, a Magyar Kamara alelnöke 54, 86, 89, 91—93, 96, 103, 105, 110, 117—118, 145, 179, 198, 266, 285, 311—312, 315—316
Alsópalojta (Hont m.) 114
Ambrózy Lajos báró 136, 142
Anders 299
Andics Erzsébet 39, 54, 89, 102, 105, 110, 118, 145, 156, 169, 175, 179—180, 198, 222—223, 230, 266, 285, 304, 311, 315
Andrássy György gróf 186, 253, 323
Andrássy Gyula gróf id., Sáros megye főispánja 38
Andrássy Gyula gróf ifj., Zemplén megye országgyűlési követe 20, 24, 31, 37, 174, 266
Andrássy Manó gróf, Torna megye országgyűlési követe 35, 172
Anglia 179
Apor Károly báró 103
Apponyi György gróf, kancellár 18, 22, 24, 30—34, 40, 46—48, 54, 71—73, 84, 87, 124, 126, 251, 297, 328
Arad 192, 332
Arad megye 66, 113, 194, 207, 275
Arany László 97
Aranyosmarót (Bars) 257
Asztalos Pál, Máramaros megye országgyűlési követe 88, 90—91
Auguszt Antal, Tolna megye első alispánja 256
Augusz Katalin 136
Augusz Klára 136
Ausztria 20, 36, 48, 74, 238, 261, 269, 282—283, 293—294, 298, 310

Áldor Imre 55
Államkonferencia (Staats-Konferenz) 31, 126—128, 133—134, 171, 235
Árva megye 38

Babarczy Antal, Csongrád megye országgyűlési követe 18, 24, 25, 34, 60, 66, 146—149, 162, 173, 187, 190, 202, 211
Bachó Lajos, Trencsén megye országgyűlési követe 29, 37, 51, 55, 74, 228, 254
Bagyinszky (Bereczki) Máté tanító 78
Baja (Bács m.) 332
Bajkay András 23
Bajza József 280
Balassa Antal gróf 68, 182
Balassagyarmat 68
Balázs Péter 38, 129
Balogh Kornél, Győr megye országgyűlési követe 22, 24, 66
Bangya János
Baranya megye 66, 192, 261, 325
Barkóczy János gróf 41, 333
Barrot, Odillon francia miniszterelnök 22
Baróthy Pál 73
Baróti Lajos 102
Bars megye 188, 256, 257, 274—275
Barta István 18—20, 22, 26, 33—34, 40, 51, 56, 60, 63, 71, 74, 80, 149, 247, 268, 355
Bartal György 225, 294—295
Batsányi János 97
Basziszta János 275
Batthyány Imre gróf 157
Batthyány Kázmér gróf 33, 81, 157, 176, 253
Batthyány Lajos gróf 18—19, 29, 37, 40—44, 49—50, 52, 81, 87—88, 97—98, 102, 105—106, 112, 120, 125, 128—129, 131—134, 137, 139—143 147, 161—162, 166, 170—182, 184, 186—188, 191—195, 198—201, 207, 216, 225, 227, 229—233, 236—237, 239, 241—243, 245—249, 255, 257—259, 261, 263—268, 273—280, 284, 287—288, 293—297, 299—302, 304—305, 310—311, 314, 319, 324—328, 330—333, 336, 338, 351
Bács megye 184, 341, 345
Bánffy Dénes gróf 75
Bánó Józsefné Jeszenszky Terézia 111
Bánóczy József 23
Bánság 136
Bártfay Szabó József 52—53, 55, 129, 133, 153, 254
Bártfay Szabó László 52, 101, 103, 129, 133, 137, 153, 171—172, 176, 214, 254
Beck Pálné Bárczay Anna 186
Benczur Miklós 150
Beöthy Ödön 8, 70—73, 135, 329
Bereg megye 39—40, 170, 275
Berkenye (Nógrád m.) 324

Berki (Nógrád m.) 275
Bernáth Zsigmond, Ung megye országgyűlési követe 250—251
Berzevice (Sáros m.) 258
Berzeviczy Albert idős 113, 185
Berzeviczy Albert ifjú 127, 137
Berzeviczy András 257—258
Berzeviczy Ferencné 257
Berzeviczy Ilma 185
Berzeviczy Tódor 113, 185
Bessenyey Ferenc 114
Beszarábia 346
Besze János 256
Betlehem 23
Bezerédj Antal 185
Bezerédy György 156
Bezerédy István 8, 47, 51, 110, 185, 256, 282, 288, 293
Bezerédy László 110
Bezerédy Mihályné 185
Bécs 18—19, 22, 29—32, 35—37, 39—41, 46—47, 51—53, 65, 67—68, 75, 78, 86—87, 97—98, 105—106, 110, 113, 118, 121, 125—129, 133—134, 136—137, 139—140, 144, 154, 159, 161, 165, 169, 170, 172—176, 178—179, 181, 184, 207, 216—218, 221, 225, 227, 231—232, 236, 239, 241—247, 249—252, 255, 258, 263, 265—266, 269, 272, 276—277, 280—281, 287, 289, 292—295, 299—300, 304, 307, 309, 312, 318—322, 324, 328, 330—331, 334—335, 337, 349
Békés megye 23, 66, 193, 222, 266, 275
Békéssy Károly 102
Bicske (Fejér m.) 103
Bihar megye 70—73, 256, 284, 329
Bírányi Ákos 81, 83, 85, 88, 92, 95—96, 105, 107, 116, 118, 121, 313—314, 316
Biró Imre, Arad megye országgyűlési követe 66, 207, 212
Blackwell, J. A. angol külügyi tisztviselő 48
Blaskovics Gyula, Heves megye első alispánja 112, 135, 194, 325
Bodnár István 103
Bodor (Krause) Lajos 44—45
Bodó Lipót barsi főszolgabíró 130
Bogyay József zalai főszolgabíró 325
Bohus János gróf, Arad megye országgyűlési követe 19—20, 189
Bornemissza János erdélyi főkormányszéki tanácsos 39
Borsod megye 58, 112, 122, 183
Both Ödön 197
Bottka Tivadar 188
Bónis Sámuel, Szabolcs megye országgyűlési követe 18, 24, 52—53, 57, 146, 156, 170, 188, 211—212, 232, 246, 254, 272, 329
Bónis Sámuelné 170
Bretzenheim Ferdinánd gróf 326
Breznóbánya (Zólyom m.) 33
Brisits Frigyes 54
Bubla Ágoston 88
Buda 5, 54, 77, 90—92, 105, 111, 118, 134, 142, 147, 168, 191, 197, 214, 260, 271, 296
Budafok (Promontor, Pest m.) 324
Budapesti Híradó 98, 150, 154—155, 169, 180, 269
Buday András, Zemplén megye főügyésze 325—326
Bugát Pál 269
Bulyovszky Gyula 79, 83, 89, 145, 300, 313, 315
Burg 5, 125, 127, 134, 136, 295
Busbach Péter 20, 22—23, 28—29, 34, 44, 47, 49—50
Büky Zsigmond, Borsod megye országgyűlési követe 51—52

Charmatz, R. 28
Chassin, Charles-Louis 80, 83, 85, 88, 130, 205, 277, 279, 282, 285, 313, 316
Chernel Elek 185
Chernel Ignác 185
Czillich udvari tanácsos 235, 237
Czindery János gróf 205, 253, 333
Cziráky Antal gróf, államminiszter 222, 297
Cziráky János gróf 151, 161, 253—254
Czuczor Gergely 104

Csabdi (Fejér m.) 114
Csanád megye 66, 275, 283
Csanády Ferenc 81, 97
Csáky Antal gróf 73, 113
Csányi László 18, 27, 79, 88, 90—91, 112, 119, 232, 276—280, 282, 284
Császár Ferenc 84
Csehország 238, 350
Csillagh Lajos, Zala megye első alispánja 112, 119, 256, 325
Csizmadia Andor 268
Csongrád megye 63, 66, 256, 275

Daróczy Zsigmond, a pécsi káptalan országgyűlési követe 155—156
Darvas István 124
Deák Ferenc, Zala megye országgyűlési követe 8, 18, 22, 24, 31, 55, 81, 156, 158, 161, 179—181, 186, 198, 207, 216, 227, 231, 236 241—243, 246, 248, 254, 268, 278, 293—295, 299—301, 314, 319, 330, 336
Deák Imre 113, 151, 172, 175, 184, 195
Debrecen 67
Degré Alajos 122, 263, 265—268, 276
Dengeleg (Nógrád m.) 319
Dessewffy Emil gróf 18, 22, 30, 223
Dessewffy Imre 258
Dessewffy Jób, Nógrád megye országgyűlési követe 66—68
Diósy 116

Dongó Károly 192
Dorner Ede, Győr megye másodalispánja 157
Dózsa György 8, 138, 141, 290, 317
Dőry József 102
Dőry Laura 185
Dőry Mihály 26, 185
Draveczky Lajos 71—72, 83
Drjen György 114
Duna 76
Dunántúl 94
Dux, Adolf 90, 93, 115, 198

Ebeczky Imre, a Helytartótanács tanácsosa 260—261
Eger 135, 325
Egressy Gábor 97, 101, 103, 197, 270, 289, 353
Egressy Sámuel, Pest megye főügyésze 123
Egry János, Ugocsa megye országgyűlési követe 23
Egyetem tér 116
Ellenzéki Kör 23, 31, 49—50, 54, 69, 71—73, 78—88, 94—96, 105, 118, 122, 128, 270, 285
Elsler, Fanny 125
Ember Győző 114, 355
Emődy Dániel 315
Emmerling Károly 119
Eötvös József báró 36—37, 43, 79, 81, 98, 104, 139, 143, 153, 267, 293—297, 300—301, 308, 311, 336
Erdély 55, 184, 347, 350
Erdélyi Múzeum 102—103
Erdőbénye (Zemplén m.) 325, 327
Erdőszád 113
Estland 347
Eszék 278
Esztergom 157
Esztergom megye 66, 157—158, 181, 256, 274
Esterházy Pál herceg 37, 43, 110, 127—128, 133—135, 137, 160, 175—176, 179—180, 183, 191, 221—226, 230, 355
Eszterházy Károly gróf, Győr megye főispánja 38
Eszterházy Mihály gróf 37, 177
Európa 24, 47, 82, 137, 150, 238, 270, 356
Életképek 103, 108, 286

Fabiancsics István 156
Farkas János 197, 264—265, 276—277, 293
Farkassányi Sámuel 182
Fascho József, Arad megye másodalispánja 113
Fáy András 102
Fejér megye 103, 111, 114, 198, 222
Fekete Sándor 286
Felső-Magyarország 184—185
Ferdinánd, V., király 99, 216, 305, 307, 336
Ferenc, I., király
Ferenc József Habsburg-főherceg 297, 349
Ferenc Károly Habsburg-főherceg 127—128, 133—134, 136, 233, 237, 294—296, 307—308
Ferenczy Lajos 23
Ferenczy László 85, 91
Ferenczi Zoltán 94—95, 103, 130, 166
Ferstl, Leopold rendőrfőtanácsos 19, 46, 51, 115, 118, 140
Festetics Gusztáv gróf 119
Festetics Leó gróf 157
Fényes Elek 23, 54, 79—81, 87, 267
Fiáth Ferenc 70, 86, 114, 173
Ficquelmont, Karl gróf, osztrák külügyminiszter 233, 237—238, 306
Figyelmező 75, 141
Fillinger (Pilvax) kávéház
Fogarassy Mihály 155—156, 160, 163
Foghtüy János 213
Fonton, Félix Petrovics, cári bécsi ügyvivő 175—176
Forgách Kálmán gróf 111
Forgách Mária grófné 111
Forgách Miklós gróf, pozsonyi kanonok 155
Földváry Lajos 271
Fraknó (Sopron m.) 110, 175
Franciaország 22
Friesen von, Herman 127, 137
Füredy Lajos 23

Gaál György 257
Gabányi Sándor, Szatmár megye első alispánja 275
Gajzágó Alajos 52
Galícia 13, 349—351
Galsa (Nógrád m.) 287
Galsai Kovách Ernő 48, 134
Garay János 81, 84, 95—96
Garay Jánosné 103
Gábriel István 66
Ghyczy Kálmán nádori ítélőmester 65, 160—161, 173—174, 177
Glos Antal 113
Golub Vilmos 165, 174, 254, 327
Gorove István 79, 112
Gosztonyi János 208
Gózon Dániel 191
Gömör megye 102, 112, 115, 256, 275
Görgey Arnold 193
Görgey Arthurné 184
Graz 257
Guizot, François Pierre, francia miniszterelnök 22

Gyapay Dénes 129
Gyöngyössy Alajos 44, 52
Győr 38, 95, 129, 157—158
Győr megye 22, 38, 66, 157, 181, 193
Gyulai Kör 284
Gyulay Lajos 186

Gyurkovics Máté 123
Gyülde 84—85

Habsburg-birodalom, Habsburg-monarchia 7, 229, 232, 271, 346—347, 349—351
Habsburg-ház 13, 18, 318
Haidy Imre 88
Hainer Ignác 26
Hajnik Károly 19
Hajnik Pál 79, 90, 112, 121, 168—169, 197
Halassy Ede, Komárom megye első alispánja 158
Haller Ferenc gróf 173
Hamar Pál 69
Hamary Dániel 96
Hartig, Franz gróf, államminiszter 233, 237, 251, 295
Hatvani utca 116
Hatvany Lajos 96, 103—104, 124, 208
Havasalföld 347
Hazánk 174, 181, 195
Hám János, szatmári püspök 70, 135, 155, 159—160, 163, 165, 180
Hedry Erneszt, Sáros megye első alispánja 258
Hegyalja 325—327
Hegyi Enoch zalai főszolgabíró 256
Helytartótanács 26, 54, 86—87, 90, 92—93, 98, 104—105, 110—111, 113, 116—118, 120, 144, 198, 216, 219, 260, 342, 352
Hentaller Lajos 43
Hetilap 282, 291
Heves megye 66, 152, 154, 194, 314
Hiador (Jámbor) Pál 179
Hofkriegsrat (Udvari Haditanács) 46, 51, 73, 89—90, 104, 118, 169, 229, 249, 292, 296, 320, 322, 328
Hollaki Ignác 113
Hollinger-Kávéház 45
Homonna (Zemplén m.) 145
Hont megye 28, 114, 157, 181, 194, 212, 255—256, 274
Horváth Antal 94
Horváth Gábor, Ung megye első alispánja 208
Horváth Imre 191
Horváth Jenő 48
Horváth Károly 68, 182
Horváth Lajos 121—122, 169—170, 174
Horváth Vilmos 88, 90—91
Horváth Vince 184
Horvát-ház 85
Horvát-Szlavónia, Horvátország 260, 293, 338, 347
Hódmezővásárhely (Vásárhely) 40, 290
Hőke Lajos 138, 163, 214
Hubay József országbírói ítélőmester 160, 190
Hunfalvy Pál 125
Hunkár Antal, Veszprém megye országgyűlési követe 47, 52, 66, 128, 134, 165, 173, 213, 327—329, 338
Hunyor Mihály 145
Huszt (Máramaros m.) 111

Inkey Zsigmond, Somogy megye országgyűlési követe 75, 258
Ipolybolyk (Nógrád m.) 287
Ipolyi Arnold 192, 287, 356
Irányi Dániel 79—80, 82—83, 85, 88, 94, 107, 121—122, 130, 139—140, 197, 205, 264—265, 277, 279—280, 282, 285, 290, 312—313, 315
Irinyi János 71, 83
Irinyi József 79, 81—83, 87—89, 94, 103, 107, 121—122, 130, 139—140, 197, 268, 276—277, 280, 282, 290, 313, 317—318
Irsa (Pest m.) 115, 288
István Habsburg, főherceg, nádor 38, 43, 89, 125—126, 128, 136, 139, 154, 176—178, 185, 227, 229, 231—232, 236—239, 241, 243, 247—248, 271, 277, 297, 299, 305, 308—309, 320
Itália 22, 81, 238

Jakab István, a Helytartótanács tanácsosa 93, 117—119, 282, 286, 311, 316
Jakabfalva (Pozsony m.) 165
Jakabffy Kristóf, Krassó megye első alispánja 112
Jankó Mihály, Pozsony megye első alispánja 170
Jámborszky Károly 186
János Habsburg főherceg 348
Jedlik Ányos 104
Jelenkor 78, 314
Jeszenák János báró 253
Jeszenszky János 111, 171
Jeszenszky Jánosné 111
Josipovich Antal báró, a túrmezei kerület országgyűlési követe 338
Jókai Mór 79, 83—84, 95—96, 98—99, 101, 107, 121, 131, 138—139, 142, 214, 264
Jóny Vince, Szepes megye országgyűlési követe 67, 149, 201, 213
Jósa Péter 69—70, 72
Jósika János báró 39, 305
Jósika Samu báró, erdélyi kancellár 30, 34, 113, 140, 151, 161, 172, 175, 179, 184, 195, 233, 236, 238, 248, 251, 294—295
József-vásár 116, 154
Junák István, a váradi káptalan országgyűlési követe 69—70, 75, 156
Jura György 184
Justh József, Turóc megye országgyűlési követe 20, 34

Kacskovics Ágoston 111, 194
Kacskovics Lajos 85, 90, 123, 289, 315
Kammerer Ernő 125

Kapczy Tamás 102—103
Kapi (Sárom m.) 275
Karátsonyi László, Torontál megye első alispánja 193, 274
Karithia 348
Kassa 38—39, 111, 182, 191, 270, 284
Kazinczy András, Zemplén megye első alispánja 326—327
Kazinczy Gábor 38, 40
Kálóczy Lajos 38—39, 129
Kárász Benjámin 256
Károlyi János 288
Károlyi Árpád 21, 26, 65, 125—128, 171, 181, 216, 224, 227, 230, 232, 235, 238, 240, 245, 268, 296, 298—299, 303—305, 307—308, 321—324, 331
Károlyi Ede gróf 31
Károlyi Lajos gróf, Nyitra megye főispánja 334
Károlyi Györgyné grófnő 174
Kászonyi Dániel 225
Kecskemét 145, 268, 280
Keglevich Gábor gróf, tárnokmester 29, 32, 43, 126, 157, 159, 198, 334
Kelecsény (Bars m.) 130
Kelemér (Gömör m.) 112
Kelet-Poroszország 347
Kemence (Bars m.) 111, 194
Kemény Dénes báró 122—123
Kemény Zsigmond báró 90, 123, 171, 208
Kende (Sáros m.) 186
Kende Zsigmond, Szatmár megye országgyűlési követe 66, 74, 152, 266
Kendelényi Károly 105, 332—333
Keresztúr (Zemplén m.) 325
Kerékgyártó Árpád 86
Keszthely 325
Kémery Károly 36, 39, 44
Királyi Pál 184, 312, 314
Kis János 186
Kiss Antal 174
Kiss Károly 121
Kiss Miklós 138, 280
Kiss Pál 138
Kissárospatak (Zemplén m.) 326
Klauzál Gábor 87—88, 91, 93, 107—108, 119, 121—123, 139, 152, 159, 197, 199, 267, 270, 272, 276, 279, 288, 311, 314, 316, 319
Kleinrath Endre 183
Kléh István 82—83, 85, 87—88, 93, 96, 107, 116, 121
Klimisch József 38
Kmety Ignác 19
Koenneritz, Szászország bécsi követe 170, 178, 225, 238, 299, 308
Koller Ferenc, Pest országgyűlési követe 19
Kolowrat-Krakovsky, Leopold császári tiszt 185
Kolowrath-Liebsteinsky, Franz Anton gróf, osztrák miniszterelnök 233, 237
Komárom 118, 157—158
Komárom megye 66, 68, 157—158, 181, 192—193, 255, 283, 356
Kónyi Manó 18—19, 22, 24, 28, 31, 137, 144, 242—243, 248, 254, 294, 299
Korányi Sándor 170
Kossuth Lajos 5, 8, 13—14, 17, 27, 29, 33—35, 37—44, 47, 49—57, 59—68, 70, 74—75, 79—81, 83, 85, 97, 109, 121, 125—130, 134—135, 138—141, 143—148, 151, 153—157, 159, 164—165, 168—169, 172—175, 179, 181, 185—191, 198—202, 207—220, 232, 245—252, 254, 258, 261, 263—269, 272, 276, 293—294, 299—304, 320, 324, 328, 334—338, 355—356
Kosztolányi János 130
Kovács Lajos 29, 31—34, 47, 107—108, 121, 123—124, 138—144, 152, 154, 159, 166, 199, 207—208, 214, 261
Kölcsey Ferenc 8
Köpcsényi uradalom (Moson m.) 183
Körmöczy Imre 85
Kövér György 213
Közbátorsági (Rendre Ügyelő) Választmány 102, 122
K. Papp Miklós 102
Kral', Janko 114
Krassó megye 66, 112, 186, 341, 345
Krauss, Philipp báró 306
Krause (Bodor) Lajos 44—45
Kray Miksa, Szepes megye országgyűlési követe 67, 149, 201, 213
Krezsik István 44
Kubicza Pál, Trencsén megye országgyűlési követe 29, 37, 51, 55, 228, 254, 266
Kubinyi Ferenc, Nógrád megye országgyűlési követe 20, 266, 301—303
Kun József 121—122, 169, 174
Kuthy Lajos 44, 131—132, 141—143, 192, 209

Lachkovics mászti (Pozsony m.) jobbágy 165
Laffert-ház 78
Lajos Fülöp francia király 22—23, 72, 95
Lajos, Habsburg-főherceg 30—31, 36, 48, 50, 118, 127—128, 133—134, 136, 142, 221, 232—233, 237—238, 241—242, 244, 251, 294, 296—297, 308
Lajta 231, 308
Lak (Baranya m.) 192
Lakatos Ernő 338
Lamberg, Franz Philipp gróf, altábornagy, pozsonyi térparancsnok 46—47, 50—53, 73, 75, 165, 249, 271, 320
Lauka Gusztáv 131
Lederer Ignác báró, táborszernagy, budai főparancsnok 89, 91, 104—105, 107, 110, 116—118, 169, 270, 292, 296, 322
Lehoczky Imre turóci alispán 184

Leiningen-Westerburg Károly gróf 185, 270, 272
Lengyel Imre 271
Lengyelország 293
Letenyei Lajos 114
Liszka (Olaszliszka, Zemplén m.) 327
Livland 347
Lombardia 18, 347
Lonovics József, csanádi püspök 162—163
Lopresti Lajos báró 174
Losonczy Károly 112, 169
Lónyay Albert 88, 90, 105, 107, 119, 169, 171, 242, 294, 299
Lónyai Gábor, Zemplén megye országgyűlési követe 17, 20, 34, 56, 303—304, 326
Lónyay János, udvari tanácsos 17, 40
Lónyay Menyhért, Bereg megye országgyűlési követe 17, 19—20, 30—31, 33—34, 36, 40, 88, 90, 105, 107—108, 110—111, 118—119, 121, 138—144, 148, 152—153, 158—159, 163, 165, 169—172, 242—243, 248, 294, 299
Lósy Imre 153—154
Lugos (Krassó m.) 112
Lukács György 256
Lukács Ignác, Temes megye országgyűlési követe 66
Lukács István 112
Lukács Sándor 38, 129
Lukácsy Sándor 318
Lunkányi János 171, 174, 256, 277
Luzsénszky Pál 232

Madarász József
Madarász László, Somogy megye országgyűlési követe 20, 22, 29, 50—51, 75, 98, 109, 134, 149, 156, 158—159, 189, 211, 217, 247, 250—252, 254, 259—261, 266, 301—302, 304
Magyar Gazda 256, 292
Magyar Hírlap 151
Magyar Kancelláriа 216, 224—225, 227—230, 236—240, 294, 297—298, 301, 304—305, 320—324
Magyarország 7—8, 21, 26—27, 39, 47—48, 50, 55, 81, 83, 95, 97, 104, 111—112, 114, 122, 128, 134—136, 167, 176, 200, 216, 220, 225, 229—233, 237—244, 251, 258—260, 265, 269—271, 277, 280, 282—283, 292, 294—296, 298, 300—310, 314, 316, 318, 321—322, 328, 337—339, 345, 347—348, 350—351, 353, 355—356
Magyary-Kossa József 20, 29, 34, 44, 50
Magyary-Kossa Sámuel 23
Mahovszky József 135
Majláth Antal gróf, főkancellár
Majláth Béla 19, 23—26, 29, 34, 38, 179
Majláth György gróf, idős, országbíró 29, 32, 43, 97—98, 159—161, 173, 176—177, 231, 233, 237—238, 241, 263, 265, 333
Majláth György gróf, ifjú, baranyai adminisztrátor 41
Majláth Imre, Nyitra megye országgyűlési követe 149, 151, 201, 213
Majláth János gróf 156, 195
Majthényi Antal báró, liptói főispán 254
Majthényi Izidor báró 257
Majthényi János báró 254
Makay Sándor, Krassó megye országgyűlési követe 66
Malvieux, Jean 28
Marczali Henrik 75, 185, 270
Marczibányi Antal trencséni főispán 253
Marczius Tizenötödike 109, 120, 122, 131, 137, 150, 175, 182, 218, 262, 264, 282, 292, 314, 317, 332, 353
Matuska János 37
Mayer von Gravenegg, a Hofkammer alelnöke 233, 237—238
Mád (Zemplén m.) 325, 327
Mándy Péter 187, 273
Máramaros megye 40, 184
Mária Terézia
Máriássy Ágoston, Sáros megye országgyűlési követe 74, 152, 201, 212, 262
Máriássy István 156
Márkus Pál 44—45
Mászt (Pozsony m.) 165
Mecklenburg 347
Mednyánszky Dénes báró 287, 356
Metternich, Klement herceg, udvari főkancellár 30—31, 35—36, 39, 46, 48, 50, 72—73, 81, 247, 279, 281
Mérey Imre, Somogy megye első alispánja 111
Mészáros Lázár 81
Milánó 269
Miniszteri Országos Ideiglenes Bizottmány 112, 199, 217, 258, 279—280
Moldva 347
Monor (Pest m.) 115
Morvaország 350
Moson megye 182—183, 190, 228
Móri járás (Fejér m.) 114
Móricz Pál 88
Múlt és Jelen 71
Munkács (Bereg m.) 111
Munkások Ujsága 149
Muzsai István 325

Nagy Iván 104
Nagy Károly, Gömör megye főjegyzője 256
Nagykanizsa (Zala m.) 185, 273
Nagykőrös 268, 280
Nagysárospatak (Zemplén m.) 326
Nádasdy Ferenc gróf, államminiszter 253—254
Nádasdy Lipót gróf, Komárom megye főispánja 38—39, 81
Nádasdy Mihály gróf, államminiszter 297

Nádor Ferenc 23
Nedeczky Sándor 158
Nemzeti Dal 93, 95—96, 99—103, 108, 130
Nemzeti Múzeum 91, 280—281, 288, 315, 317
Nemzeti Újság 96, 101, 120, 145, 166, 256, 285—286, 290, 313—315, 335, 356
Nemzetőrségi Haditanács 317
Németh János udvari tanácsos 186—187
Németország 23
Niederhauser Emil 349
Nógrád megye 66, 68—69, 193—194, 274—275, 287, 319, 324

Nyári Albert 44, 82—83, 86, 88
Nyáry Pál, Pest megye másodalispánja 81, 89, 91—93, 96, 105, 107—109, 115—116, 119—123, 139, 152, 159, 166, 183, 197—198, 200, 209, 263—265, 269—273, 278—281, 287—289, 312—315, 317
Nyiri Józsa 154
Nyitra megye 66, 149, 151, 202, 257
Nyugat-Poroszország 347

Olaszország 20, 238
Olgyay Titusz, Pozsony megye országgyűlési követe 48, 66, 212, 266, 327
Ond (Zemplén m.) 327
Orczy Béla báró 31
Oroszország 269, 346
Osztroluczky Géza, Zólyom megye országgyűlési követe 327

Óbecse (Bács m.) 185
Óbuda 280

Paczolay János, Hont megye országgyűlési követe 28, 187, 196, 212
Pap Dénes 231, 237, 244, 272, 298
Papszász Lajos, Bihar megye országgyűlési követe 70—71
Paskay Gyula 125, 127, 129—130, 137, 173
Pataj (Pest m.) 280
Patak (Sárospatak, Zemplén m.) 111
Patay József, a Rendre Ügyelő Választmány alelnöke 123, 150, 264, 313
Paulay Ferenc 100, 107, 115, 116
Pál János, Sopron megye országgyűlési követe 66
Pálffy Albert 23
Pálffy Ferdinánd gróf 165
Pálffy József gróf 47, 161, 173, 176, 205
Pálffy Móric gróf, Pozsony megye főispánja 177
Pándi Pál 95
Párizs 5, 22—23, 24, 81, 119
Pázmándy Dénes, Komárom megye országgyűlési követe 17, 24, 66, 145—146, 164, 187, 191, 293, 303, 338
Perczel Miklós, Baranya megye országgyűlési követe 192, 261, 266
Perczel Mór 23, 68—69, 122, 264, 267, 272, 276—277, 293, 297, 300, 311—312
Peremartoni Nagy Lajos 83
Perényi Zsigmond báró, Ugocsa megye főispánja 43, 101, 107, 115, 116, 161, 163, 205, 253, 333
Pest 5, 19, 34, 38, 44, 54, 69—73, 76—77, 80—93, 95—97, 101, 105—107, 109—111, 114—118, 130, 133—134, 136—143, 145—147, 149, 152, 154, 157—159, 168—169, 171, 179, 184, 192, 197—199, 207—208, 214—215, 217, 219, 229, 231, 239, 244, 246, 249, 261—265, 267—270, 272, 275—278, 281—283, 286, 288—289, 291, 293, 296—297, 300, 308, 311—312, 314, 316, 324, 336
Pest megye 14, 26, 58, 106, 122—123, 150, 166, 181, 193, 198, 263, 267—269, 273, 275—278, 287—288, 324, 327, 331
Pesther Zeitung 313
Pesti Divatlap 114, 119—120, 266
Pesti Hirlap 43, 46, 63, 77, 81, 91, 93, 95—98, 100, 103, 106, 109, 121, 123, 125—126, 129, 132, 137, 150, 154, 184, 197, 202, 247, 272, 280, 288, 291, 297, 299, 303, 309, 332
Pesti Kör 94
Petőfi Sándor 79, 83, 89, 93—96, 98—104, 106—109, 116—124, 130—132, 138—144, 152—153, 166, 196—200, 209—210, 212—214, 217, 220, 264—265, 268, 272, 385, 290, 313, 316
Péchy László 284
Péchy Manó gróf, zempléni adminisztrátor 333
Pécs 192
Pécsi Napló 103
Pilgram, Johann, államminiszter 297
Pillersdorf, Franz báró, osztrák belügyminiszter 233, 237, 296, 306, 348
Pilvax-kávéház 79—81, 83—86, 88—89, 95—96, 103, 114, 285, 314
Pinc (Nógrád m.) 287
Platthy Imréné 102
Podmaniczky Frigyes báró 23, 26, 40—41, 43—44, 52—53, 129, 141, 145, 157—158, 171, 217—218, 246, 268, 282, 288
Polizei-Hofstelle 67, 171
Pomeránia 347
Pongrácz Lajos 274
Pongrácz Péter 194
Poroszlay Fridrik, Debrecen országgyűlési követe 67
Poroszország 347
Pozsony 5—6, 17, 22, 27, 28, 30—40, 44, 46—48, 50, 54—55, 69—70, 72, 75—76, 80, 84, 86—87, 92—93, 98, 102, 104—109, 112, 115, 120—123, 125—126, 128, 130—134, 136—144, 151—152, 155, 159—161, 165, 168—171, 174, 176, 178—180,

182—186, 191—192, 196—200, 207—209, 213—214, 216, 218, 220—221, 223, 225, 227, 231—232, 237, 241—243, 245—247, 254, 260—262, 264—267, 269, 271, 276—278, 280—282, 288—289, 291, 293—294, 297, 299—300, 304, 308—309, 319—320, 322, 324, 328, 330—333, 335, 337
Pozsony megye 48, 66, 170, 183, 212, 327
Poznani Nagyhercegség 347
Pragmatica Sanctio 238—240, 244, 271, 282—283, 293—294, 298, 301—302, 306
Preyer József, Temesvár országgyűlési követe 19
Pressburger Zeitung 46, 67, 93, 115, 130, 198
Promontor (Budafok, Pest m.)
Pulszky Ferenc 28, 31—32, 36, 46, 81, 95, 122, 140, 197—200, 208—209, 263, 267, 278—280, 297, 311
Pulszky Ferencné 76
Purkhart Norbert 297

Radical-Kör 94
Radics Miklós, Heves megye országgyűlési követe 152
Radvánszky Antal, Zólyom megye első alispánja 139
Ragályi Tamás 112, 169
Raisz Szilárd, Szepes megye aljegyzője 184, 193
Rajna 356
Ráckeve (Pest m.) 280
Ráday Gedeon gróf 53, 139, 161, 184, 205, 272, 278
Rákos mezeje 85, 95, 106, 130—142, 144, 157—158, 171—172, 209, 289
Rátka (Zemplén m.) 327
Reform 84
Reichs-Zeitung 153
Reiszig Ede, vasi főszolgabíró 232
Rendre Ügyelő Választmány 92, 103—105, 107—108, 110, 116—118, 120, 122—123, 130, 139, 144, 158, 269—272, 280, 284, 291, 336
Rengey Ferdinánd, Szeged országgyűlési követe 188
Reök István 23, 79
Reviczky Menyhért, Bihar megye országgyűlési követe 70—72
Reviczky Pál, Esztergom megye országgyűlési követe 66
Rédl Imre báró 161
Révay Zsigmond báró, Turóc megye országgyűlési követe 34
Ribiánszky József 106
Rimanóczy Ferenc 182
Rimely Mihály pannonhalmi főapát 163
Rohonczy Ignác 110, 173
Rosemberszky Antal 55, 112
Rosenfeld, Ludwig, udvari kamarai tanácsos 233
Roskovány (Sáros m.) 111
Rottenbiller Lipót, Pest alpolgármestere 93, 118, 123, 159, 278, 317
Rozsos István, Veszprém megye első alispánja 111—112, 193
Rónay János, Csanád megye országgyűlési követe 66
Rudics József 133
Rudnyánszky József báró, besztercei püspök 163
Rudnyánszky Sámuel báró, az esztergomi káptalan követe 213, 297, 300
Ruttkay István, Zólyom megye országgyűlési követe 139
Ruttkay József 53

Salamon Ferenc 151, 186
Salhausen, Leopold, báró 39
Sántha György, Bihar megye másodalispánja 72—73, 284
Sántha Péter 23
Sárkány Miklós bakonybéli apát 155—156
Sáros megye 38, 113, 152, 183, 186, 192, 202, 256, 258, 274—275
Scheffler János 70, 135, 144, 155, 160, 163, 165, 195
Scherr Thosz Arthur 173
Schneé László, Heves megye országgyűlési követe 66, 152, 154—155
Scitovszky János pécsi püspök 162—163
Scitovszky Márton, Baranya megye országgyűlési követe 149
Sebestyén Gábor, Veszprém megye országgyűlési követe 60, 213, 327
Sebő Antal 317
Sedlniczky, Josepf, gróf, rendőrminiszter 19, 39, 44, 46, 59, 61, 153
Semsey Albert, Sáros megye országgyűlési követe 74, 152, 201
Simon Pál 173
Simon Zsigmond 38
Simonyi Balogh Ottília 186
Solt (Pest m.) 280
Somogy megye 69, 111, 156, 158, 194, 250, 258
Somogyi Sándor 97
Somosköy József, nógrádi szolgabíró 275
Somssich Pál, Baranya megye országgyűlési követe 18, 22, 24—25, 57, 60, 66, 137, 144, 147, 149, 187
Somssich Pongrác udvari tanácsos 238—239, 297
Sopron 110
Sopron megye 66, 110, 113, 175, 221—224
Spira György 191, 198, 201, 204, 215, 263—265, 267, 269, 273, 277—278, 287, 313, 317, 324, 331, 333, 338, 355
Srbik, Henrik 36
Staats-Konferenz (Államkonferencia) 10—11, 36, 67, 126, 169, 221, 225, 227—230, 233—

242, 244, 246—247, 259, 292, 296, 304—305, 307, 322—324
Stadion, Franz gróf, Galícia kormányzója 349
Stáhly Ignác 90
Stuller Ferenc 79, 81
Štur, Ludovit, Zólyom város országgyűlési követe 196
Sükey Károly 79, 89, 101

Szabad György 255, 352
Szabadsajtó utca 116
Szabadság tér 116, 198, 311
Szabolcs megye 52, 113, 186, 256, 275, 284
Szabó Alajos 103—104, 107—109, 114
Szabó Béla 104
Szabó Emília 104
Szabó Ervin 149, 355
Szabó István 57—58, 60, 149, 167, 345, 355
Szabó Károly 171
Szabó Miklós, Vas megye országgyűlési követe 20, 202
Szacsvay Imre 71
Szalay István 19, 35, 47, 53, 55, 60, 121, 213, 254, 297, 301, 328, 330
Szalopek Lajos, Verőce megye országgyűlési követe 187
Szapáry Antal gróf 173, 180
Szarvady Frigyes 40, 44, 46, 53
Szatmár megye 66, 74, 113, 152, 187, 256, 273, 275
Szántó (Abaúj m.) 327
Szántói járás (Zala m.) 325
Szászország 137
Szegedy Antal 113
Szegedy István 113
Szegénylegények 38, 128
Szegfy Mór 89
Szeghő Pál 222
Szegvár (Csongrád m.) 291
Szekrényessy Endre, Pest városkapitánya 77, 88—90, 115—116, 118
Szekszárd 256
Szemere Bertalan, Borsod megye országgyűlési követe 20, 51—52, 81, 196—199, 217, 263—268, 270, 276, 279, 311, 319
Szendehely (Nógrád m.) 324
Szentendre (Pest m.) 280
Szentes (Csongrád m.) 40, 270
Szentgyörgy-piac 105
Szentimrey György, Abaúj megye országgyűlési követe 67, 74—75
Szentiványi Károly, Gömör megye országgyűlési követe 158
Szentiványi Márton, Liptó megye országgyűlési követe 19, 190, 254, 272
Szentkirályi László 139, 144
Szentkirályi Móric, Pest megye országgyűlési követe 17—18, 20—21, 29, 55, 57, 61—68, 74, 123, 139, 144—146, 148—149, 154—155, 164, 166, 188, 196, 202, 212, 228, 252, 254, 260, 266, 268, 272, 284, 303, 323, 328—330, 334, 345
Szentlőrinci uradalom (Baranya m.) 192
Szentpéter (Komárom m.) 287, 356
Szepes megye 38—39, 113, 184, 193, 202, 255—256, 274
Szepessy László, Borsod megye első alispánja 112
Széchenyi István gróf 8, 17, 19—20, 23—34, 36—38, 42—43, 46—47, 50, 57, 66, 81, 104, 109, 123, 125, 127—128, 134, 139, 168, 171, 173—174, 182, 191, 197, 199, 207—208, 210—216, 247—248, 254, 261—262, 268, 293—297, 299—300, 303—304, 308—310, 336, 338
Széchenyi Lajos gróf 109, 197, 213
Szécsen Antal gróf, a Magyar Kamara elnöke 30, 32, 41, 43, 153, 161—163, 173, 179—181, 223—225
Szécsen Károlyné grófnő 174
Székely József 44, 52—53, 76, 270—271
Székesfehérvár 284
Széll József, Vas megye másodalispánja 192
Szicília 18
Sziget (Máramarossziget) 184
Szigetgyarmat (Bars) 257
Szikra Ferenc 96
Szilasbalhás (Veszprém m.) 275
Szilassy Eduárd 90—91, 219
Szilassy Eduárdné Schilling Eugenia 120
Szilassy József, a Helytartótanács tanácsosa 90—91, 120, 219
Szilágyi Ferenc 150
Szilézia 347
Szintay János, Bereg megye országgyűlési követe 51
Szinnyei József 102
Szolnok 115
Szombathely 113, 273
Szögyény-Marich László magyar alkancellár 17, 30—33, 38, 46, 118, 126—127, 135—136, 178, 181, 200, 223, 225—227, 229—234, 236—244, 247, 277—278, 294—299, 304—305, 308, 311, 320—322
Szőke Lajos 103
Szőnyi Pál 71, 84, 88, 90—91, 93, 103, 110, 121
Sztankovánszky Imre, Tolna megye első alispánja 282, 293
Szubotica (Krassó m.) 186
Szuhi mászti (Pozsony m.) jobbágy 165
Szumrák János, Besztercebánya országgyűlési követe 125
Szuper Károly 94
Szurdok 113
Szücs Miklós 112

Tabódy Pál, Ung megye országgyűlési követe 66, 208
Tagyosi Csapó Ida 48, 161, 165, 174

Tanárky Gedeon, Nagykőrös főjegyzője 90
Tanárky György 90
Tarányi József 158, 179, 181, 242, 268
Tarnóczy Kázmér, Nyitra megye országgyűlési követe 5, 20, 66, 146, 149, 151—152, 188—191, 200—217, 228, 246, 266, 273, 327—329, 334
Tasner Antal 19, 23—26, 29, 34, 38, 207, 214, 277
Tálya (Zemplén m.) 325, 327
Táncsics Mihály 52, 68, 92, 120, 149, 280, 290—291
Társalgási Kör 49, 175, 179
Teleki József gróf, Erdély kormányzója 113, 140, 151, 161, 172
Teleki László gróf 37, 39, 52, 54, 81, 85, 98, 103, 121, 249—250, 293
Temes megye 66, 274, 284, 341, 345
Temesvár 19, 122, 191
Tevel (Tolna m.) 185
Téglás (Szabolcs m.) 186
Thallóczy Lajos 86, 96, 281
Tihanyi Ferenc gróf 254, 334
Tipula Péter 242
Tisza Lajos bihari adminisztrátor 71—73, 84, 88, 90
Tiszai Társaság 90
Tokaj (Zemplén m.) 325
Tolcsva (Zemplén m.) 325, 327
Toldy Ferenc 143
Toldy István 151
Tolna megye 38, 115, 255, 275
Tolnay Károly, Zala megye országgyűlési követe 18, 26—27, 55
Tomcsányi József, Békés megye országgyűlési követe 20, 23, 51—52, 66, 190, 202, 211
Toporc (Szepes m.) 184
Torma József 47, 51
Tormássy József, Békés megye országgyűlési követe 20, 23, 51, 53
Torna megye 35, 38
Tornaalja (Gömör m.) 256
Torontál megye 185, 193, 256, 274—275, 325, 341, 345
Tóth Gáspár 119, 123, 315
Tóth Lőrinc, Breznóbánya országgyűlési követe 33, 129, 176, 266, 303
Tóth Móric 291—292
Török Pál 157—158
Trefort Ágoston 79, 90, 118
Trencsén 113
Trencsén megye 29, 51, 74, 228, 266
Turóc megye 183

Ugocsa megye 23, 275
Újházy László 232
Újvásár (Gömör m.) 114
Ung megye 38—39, 66, 208, 256, 275
Ungar, der 94—95, 116, 120, 312
Uri utca 78
Urovics János 86
Úrményi József, Tolna megye főispánja 43
Üstökös 102

Vagyon István, a nyitrai káptalan országgyűlési követe 156, 163
Vahot Imre 89, 120
Vajda János 89, 119
Vajdaság 341
Vanczák ügyvéd 288
Varasd megye 183
Varga János 167, 345—346
Vas megye 66, 152, 184, 192, 202, 273, 327
Vasvári Pál 44, 79, 83, 86—89, 94, 96, 107—108, 121, 139—140, 197—199, 208, 215, 264—265, 272, 280—282, 285—286, 290, 293, 317
Vay Miklós báró, koronaőr 32, 41—42, 43, 121, 126, 177, 253
Vác (Pest m.) 106, 278, 280
Váci utca 282, 286
Váli Béla 94
Várad (Nagyvárad, Bihar m.) 71—73, 82, 256
Váradolaszi (Bihar m.) 73
Városház tér 116, 198, 314
Vásárhely (Hódmezővásárhely, Csongrád m.) 40
Verebély (Bars m.) 257
Veszprém 94—95
Veszprém megye 66, 193, 275, 327
Vécsey Pál báró 129, 171
Vécsey Pálné bárónő 174
Végh Ignác, Pest megyei szolgabíró 324
Vértes (Bihar m.) 83
Véssey Lajosné Somssich Agatha 24, 137
Viczay Károlyné grófnő 174
Vida Károly 141—142
Vidáts János 87, 89
Vidos József, Vas megye országgyűlési követe 34, 66, 74, 125, 147, 152, 212, 303, 327
Viszota Gyula 19—20, 24—25, 28, 31—32, 36, 38, 42, 47, 50, 125, 127—128, 134, 139, 168, 216, 338
Vizer János 141, 144, 279—280, 282, 288
Vizsolyi János 137
Vizsolyi Jenő 136—137
Vörösmarty Mihály 54, 81, 85, 103, 108, 121, 280, 315
Vukovics Sebő, Temes megye másodalispánja 114, 205, 213, 247, 250, 284
V. Waldapfel Eszter 23, 36—37, 39, 44, 52, 68, 101, 104, 106—109, 114—115, 116, 121, 129, 133, 138, 153, 160, 169, 172, 176, 182, 187, 191, 195, 217, 221, 247, 254, 273, 277

Waldstein János gróf 31, 37, 160, 176, 191, 195, 221

Walther Béla 81
Walther Géza 81
Wenckheim Béla báró 41, 55
Wenckheim László báró 193
Wertheimer Ede 136
Wesselényi Miklós báró 8, 71—73, 86, 91, 100—101, 113, 184—185
Wiener Zeitung 257, 309
Windisch-Graetz, Alfred, Csehország katonai parancsnoka 127, 133, 141, 233, 237, 251
Wirkner Lajos, a Magyar Kancellária tanácsosa 17, 24, 30—31, 35—36, 46—48, 50, 133, 251
Witzthum von Eckstädt gróf 127, 137, 176
Wőber György 188

Zala megye 18, 55, 91, 256, 325
Zalaegerszeg 112, 179
Zaránd megye 186
Zarka János királyi személynök 32
Zágráb megye 183
Zákó István 184
Zemplén megye 37—40, 115, 173, 183, 192, 256, 275, 325—327, 332
Zerffy Gusztáv 89, 93
Zichy Antal gróf 43
Zichy Ede gróf, főlovászmester 46, 127, 133
Zichy Ferenc gróf, a Helytartótanács alelnöke 54, 67, 73, 84—85, 90, 92—93, 118, 136, 157—158, 217, 230, 277—278, 286, 296, 311
Zichy-Ferraris Félix gróf 46, 171, 219
Zichy Félixné grófnő 174
Zichy Henrik gróf, Moson megye főispánja 177
Zichy Henrikné grófnő 174
Zichy János gróf 253—254, 333
Zichy Károly gróf 177
Zichy Ottó gróf 37, 129, 173
Zichy Ödön gróf, Fejér megye adminisztrátora 111, 253, 334
Zichy Pál gróf 41
Zimmermann József 192
Ziska Károly 23
Zlathay József, Trencsén város polgármestere 113
Zmeskál Sándor 287
Zoltán János 257
Zomborcsevics Vince, Szabadka országgyűlési követe 58
Zólyom megye 274—275, 327
Zöldfa-vendéglő 52, 129

Zsedényi Ede magyar kancelláriai tanácsos 32—33, 225, 227, 237, 243—244, 251—252, 254, 299
Zsoldos Ignác 47, 49, 65, 88, 100, 108—109, 117, 119, 141, 144, 151, 254, 289, 293
Zsoldos Jenő 117
Zsófia Habsburg-főhercegnő 36, 48, 127

A kiadásért felelős: az Akadémiai Kiadó igazgatója
Felelős szerkesztő: Dr. Scherer Norbert Műszaki szerkesztő: Budai Anikó
Terjedelem: 32,2 A/5-ös ív AK 1377 k 7174
71.71277 Akadémiai Nyomda, Budapest
Felelős vezető: Bernát György

MEGJELENT
AZ AKADÉMIAI KIADÓNÁL

Varga János

JOBBÁGYRENDSZER
A MAGYARORSZÁGI
FEUDALIZMUS
KÉSEI SZÁZADAIBAN
1556—1767

1969 · 614 oldal · 4 táblázat
Kötve 108,— Ft

Varga János

A JOBBÁGYI
FÖLDBIRTOKLÁS TÍPUSAI
ÉS PROBLÉMÁI
1767—1849
(Értekezések a történeti tudományok
köréből. Új sorozat 41)

1967 · 155 oldal · Fűzve 19,— Ft

Niederhauser Emil

A JOBBÁGYFELSZABADÍTÁS
KELET-EURÓPÁBAN

1962 · 353 oldal · Kötve 60,— Ft

Averbuch, R. A.

A MAGYAR NÉP
SZABADSÁGKÜZDELME
1848—49-BEN

1970 · 190 oldal · Kötve 32,— Ft

AKADÉMIAI KIADÓ
BUDAPEST

Ára: 70,— Ft

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST